

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ČASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED V NITRE
REDAKTOR BOHUSLAV CHROPOVSKÝ
Vychádza dva razy do roka, strán 480, ročné predplatné Kčs 150,—
Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 949 21 Nitra-hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ЖУРНАЛ ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ СЛОВАЦКОП АКАДЕМИИ НАУК В НИТРЕ
РЕДАКТОР БОГУСЛАВ ХРОПОВСКИЙ
Выходит два раза в год на 480-ти страницах, подписная цена Kčs 150,—
Редакция: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 949 21 Nitra-hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN IN NITRA
SCHRIFTFLEITER BOHUSLAV CHROPOVSKÝ
Erscheint zweimal jährlich auf 480 Seiten, Bezugspreis Kčs 150,—
Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 949 21 Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

Ročník XXXIII, číslo 2

Hlavný redaktor

BOHUSLAV CHROPOVSKÝ

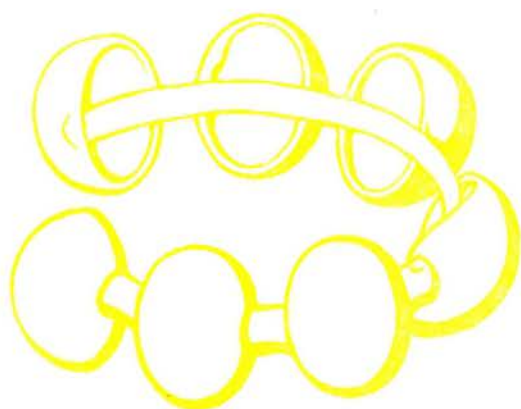
Redakčná rada

Vojtech Budinský-Krička, Ján Dekan, Alojz Habovštiak, Josef Poulík, Miroslav Richter,
Alexander Ruttkay, Miroslav Štěpánek, Jozef Vladár

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ROČNÍK XXXIII

ČÍSLO 2

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED, BRATISLAVA
1985

PÄTNÁST ROKOV OD PRIJATIA DOKUMENTU „POUČENIE Z KRÍZOVÉHO VÝVOJA V STRANE A SPOLOČNOSTI PO XIII. ZJAZDE KSČ“

V dobe významných revolučných zmien vo svete nadobúda stále väčší význam dialektické historické poznanie, ktoré sa stáva zdrojom poučenia pre ďalší rozvoj socialistickej spoločnosti. V historicky krátkom období naša vlasť a naše národy prekonali cestu rozsiahlych revolučných premien. V každej etape vývoja našej spoločnosti sme pod vedením KSČ postupne prekonávali staré a riešili nové základné protirečenia, ktoré objektívne stáli pred našou spoločnosťou. Len uplatnením dialektického a prísne triedneho prístupu, ktorý vychádza z marxistickej analýzy historického procesu, môžeme odhaliť ich skutočný zmysel a význam pre súčasnosť. Takýmto neustále aktuálnym dokumentom pre stranu a celú spoločnosť sa stal teoreticko-politický a historický dokument „Poučenie z krízového vývoja v strane a v spoločnosti po XIII. zjazde KSČ“, ktorý schválilo pred pätnástimi rokmi decembrové zasadnutie ÚV KSČ v roku 1970. Spolu s Rezolúciou o aktuálnych otázkach jednoty strany tvorí nerozlučný celok, ktorý je trvalým zdrojom poznatkov a podnetov potrebných pri riešení základných otázok budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti. Obidva dokumenty sú stálym zdrojom poučenia nielen pre našu stranu a spoločnosť, ale aj medzinárodné komunistické hnutie.

Podstata dialektiky reálneho života spočíva v pohybe, ktorý sa realizuje cez riešenie vnútorných a vonkajších protirečení javov. Poučenie z krízového obdobia dokazuje, že i v socializme v dôsledku neriešenia základných, resp. hlavných či vedľajších protirečení, môžu tieto prerásť v rozpory a brzdiť tak spoločenský vývoj. Dochádza k deformáciám dôležitých sfér spoločenského života socialistickej spoločnosti, čo sa prejavuje krízovými situáciami strany a celej spoločnosti.

Aktuálnosť poučenia nespočíva iba v tom, že sa odhalili príčiny a podstata celospoločenskej krízy, ale že sa našli i východiská vedúce k jej

prekonaniu a k ďalšiemu rozvoju budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti. Cenný prínos tohto dokumentu tkvie vo vedeckej analýze, ktorá dokázala, že ostré stupne protikladov, prejavujúce sa v krízovom vývoji strany a spoločnosti, nie sú v podmienkach budovania socializmu nevyhnutné. Podstata ich vzniku spočíva v nerešpektovaní požiadaviek objektívnych zákonov spoločenského rozvoja v činnosti ľudí, v nevyužívaní objektívnych možností, ktorými spoločnosť disponuje, v oneskorení a nedôslednom riešení vznikajúcich protirečení, ktoré podnietili nielen objektívne, ale najmä subjektívne faktory, tak ako sa konštatuje v Poučení: „Cesta budovania socializmu nebola ľahká. Sprevádzali ju prekážky a ťažkosti. V prudkom a zložitom vývoji, ktorým naša spoločnosť prešla a v ktorom si strana a robotnícka trieda ešte len osvojovali umenie riadiť a vládnuť, sa vyskytli chyby i tragické omyly. Popri ťažkostiach, prameniacich z novosti a zložitosti úloh, sprevádzali socializáciu výstavbu i niektoré subjektívne chyby. Prejavovali sa v sebauspokojení, v nedôslednom uplatňovaní leninských princípov v živote a v práci strany, v nedostatočnom zovšeobecňovaní praxe a nazhromaždených skúseností nás, v zanedbávaní triedneho prístupu k spoločenským problémom, v predbiehaní vývoja, v narúšaní zásad demokratického centralizmu a vnútrostraníckej demokracie. Oslabenie politickej a ideologickej práce spôsobilo otupenie boja proti buržoáznym ideológiám, maloburžoáznym tendenciám a ideologickej diverzii.“

Chyby a nedostatky v riadiacej a organizačnej práci, nízka aktivita, pasivita, formálny prístup k plneniu úloh, nedisciplinovanosť, nedostatky v ideologickej práci a pod. vytvorili priestor pre pôsobenie rôznych antisocialistických, pravicovo oportunistických a kontrarevolučných síl v našej vlasti. Činnosť týchto síl vnútri socialistickej spoločnosti s podporou antikomunistických centrál zo zahraničia viedla

k prerasteniu mnohých neantagonistických protirečení v krízovom období do protirečení antagonistických.

Pri formovaní pozitívneho programu rozvoja našej spoločnosti, ktorého základom sa stalo budovanie rozvinutého socializmu, malo rozhodujúci význam utvorenie nového, principiálne marxisticko-leninského vedenia strany na čele s G. Husákom. Pevnou súčasťou tohto programu sa stali nemenné hodnoty socializmu, ktoré boli sformulované v Poučení z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ. Nové vedenie strany rešpektujúci tieto nemenné hodnoty vytýčilo program, ktorý bol v súlade s objektívnymi podmienkami a potrebami spoločnosti, so záujmami robotníckej triedy a ostatných pracujúcich. Nový program našej strany bol v zásadnom kontraste s predchádzajúcimi subjektivistickými snahami predbiehať vývoj a preskakovať etapy. Správnosť vytýčenej generálnej línie výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti, ktorú schválil XIV. zjazd KSČ a ďalej konkretizoval a rozpracoval XV. a XVI. zjazd KSČ, potvrdila doterajšia prax budovania socializmu v našej vlasti. Pätnásť rokov, ktoré uplynuli od decembrového zasadnutia ÚV KSČ v r. 1970, podali svedectvo o správnom postupe našej strany, o reálnosti vytýčených cieľov a jej politike a vedení socialistickeho štátu. Pevnou súčasťou pozitívneho napredovania rozvoja celej našej spoločnosti v období budovania rozvinutého socializmu je rozvoj vedy. Veda a technika sa stali potencionálne najmocnejším zdrojom rastu spoločenskej produktivity práce a správnu metódou riešenia intenzifikácie národného hospodárstva. Rozvoj poznávacej, bádateľskej funkcie vedy nemohol ostať jej jediným poslaním. Proporcionálne sa začala rozvíjať veda ako výrobná sila, ako teoretický základ pre riadenie spoločenských procesov, ale do popredia sa dostáva aj jej svetonázorová, ideologická a kultúrna funkcia.

Dôležitú úlohu v dynamickom procese vývoja našej spoločnosti mali aj spoločenské vedy. Po XIV. zjazde KSČ sa uskutočnil v spoločenských vedách zložitý diferenciačný ideový proces, ktorý spočíval v aktívnom prekonávaní dôsledkov revizionistických deformácií z krízových rokov. Negatívne následky podceňovania ideologickej a politickovýchovej práce sa nemohli riešiť a ani sa neriešili jednorazovou kampaňou, ale predstavovali

dlhodobú úlohu. Bolo potrebné prekonať a paralyzovať názory a tendencie, ktoré, ako sa uvádza v Poučení: „...vznikali a narastali v našej spoločnosti už dlhší čas, vystúpili po januári 1968 do prekrucovania, popierania a neskôr i do prikreho odmietania základných princípov marxisticko-leninského svetonázoru vo filozofii, sociológii, histórii, ekonómii, v oblasti štátu, práva a výstavby strany i v kultúre a umení, kde všade dochádzalo k priamej kapitulácii pred buržoáznou ideológiou.“

V zápase o socialistickej charakter vedy postupne preberali aktivitu pracovníci spoločenskovedného frontu, ktorí sa zjednotili na svetonázorových a metodologických pozíciách marxizmu-leninizmu. V zmysle záverov XIV. zjazdu KSČ sa rodil postupný prechod orientácie spoločenských vied na plnenie úloh výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti. Veľký význam pri usmerňovaní, formovaní systematického a cieľavedomého procesu pri dovŕšení vnútorného prerodu spoločenských vied mal stranícky dokument „Vývoj, súčasný stav a úlohy spoločenských vied v Československej socialistickej republike“ z mája 1974. Išlo predovšetkým o to, aby spoločenské vedy boli jednotným marxisticko-leninským frontom, pevnou a spoľahlivou oporou komunistickej strany, vysoko kvalifikovaným teoretickým zázemím strany, aby napomáhali strane v jej pravdivom historickom revolučnom zápase, ktorý vedie v čele robotníckej triedy a všetkých pracujúcich mas za víťazstvo komunistických ideí.

Novým impulzom v aktívnom a efektívnom rozvoji spoločenských vied sa stal XV. zjazd KSČ a pod jeho vplyvom ideový a programový základný stranícky dokument „Jednotný program spoločenských vied po XV. zjazde KSČ“ z júna 1977. V prijatí a v následnej realizácii tohto dokumentu sa odrazila nová strategická orientácia strany na zvyšovanie efektívnosti, kvality a plánovitosti vedeckej práce, v odstraňovaní živelnosti a subjektivismu pri výbere výskumných problémov v spoločenských vedách, v potrebe osvojiť si marxisticko-leninský prístup ku všetkým základným otázkam teórie spoločnosti. Opätovne sa poukázalo na skutočnosť, že rozvoj vedy a spoločnosti sú v našich spoločenských podmienkach späté s politikou komunistickej strany. Na úlohy aktívneho, angažovaného a triedneho prístupu pri riešení výskumných úloh každého vedec-

kého pracovníka spoločenskovedného frontu opätovne poukázalo 15. zasadnutie ÚV KSČ v marci 1980 a XVI. zjazd KSČ. Opäť sa zvýraznila aktuálnosť potreby svetonázorovej, ideologickej a politickej orientácie každého pracovníka, ktorá musí vychádzať z vedeckej analýzy faktov, javov a ich zovšeobecnenia a to využitím dialekticko-materialistickej teórie a metódy výskumu.

Spoločenská situácia 60. rokov sa v tej dobe premietala i do teoretickej a metodologickej úrovne slovenskej archeológie. Teoretický výskum bol poznamenaný preferovaním typologickodeskriptívnej špecializácie a nachádzal sa prevažne v zajatí starých historicko-spoločenských koncepcií. I keď sa archeológia verbálne hlásila k politike strany a vyzdvihovala sa jej úzka spätosť s výstavbou socializmu, hlavné teoretické problémy disciplíny sa nerozpracúvali. Ideologické aspekty gnozeológie ustupovali do pozadia a svetonázorovým problémom sa venovala minimálna pozornosť. Formálne sa tieto problémy nadošľovali, operovalo sa s nimi pri budovaní disciplíny, avšak do konkrétnej podoby v širších súvislostiach sa nedostali. Objektívne možno konštatovať, že teoretická a metodologická pripravenosť slovenských archeológov bola nedostatočná.

Postupne sa začala zaznávať marxistická koncepcia dejín, nadväzovali sa úzke kontakty s kapitalistickými krajinami, objavovali sa prvky kozmopolitizmu a začali sa prejavovať infiltrujúce prvky nacionalizmu. Keď sa v tej dobe v zahraničí objavili ľudácke a revanšistické názory a požiadavky zneužívajúce výsledky archeológie, nebolo v radoch vedeckých pracovníkov toľko odvahy, aby sa s týmito nepriateľskými názormi slovenská archeológia vyrovnala. V publikovaných prácach sa venovala malá pozornosť rozpracúvaniu dialektického a historického materializmu, zanedbávali sa otázky teórie disciplíny a za vrchol vedeckého snaženia sa považovalo riešenie otázok chronológie, typológie a analógie.

Tento stav ešte v mnohých smeroch pretrvávala, lebo sme si v celej šírke ešte neuvedomili, že vedeckosť vychádzajúca z princípov marxizmu-leninizmu spočíva vo vzájomnej súvislosti všeobecného a jedinečného v gnozeologickom procese. Tak sa tiež vytvoril názor, ktorý sa presadzoval a u niektorých dodnes i uplatňuje, že „materiál je večný a teória pomínutelná“. Znamenalo to úplnú absenciu

teórie archeológie, absenciu sociálno-ekonomických interpretácií a proklamovania pozitivistických opisov faktov. Tieto koncepcie sa potom vydávali za marxistické chápanie dejín a argumentovalo sa vulgárnym technologickým materializmom.

Nové vedenie Archeologického ústavu, ktorého nástup je približne totožný so zverejnením „Poučenia“, si veľmi skoro uvedomilo nebezpečenstvo zotrúvania na tejto ideologickej a metodologickej platforme. Cieľavedome sa začalo s výchovou vedeckých a odborných pracovníkov. Ústav ako jeden z prvých v podmienkach SAV zaviedol pravidelné filozoficko-metodologické semináre a organizoval rôzne ideologické a metodologické konferencie, ktorých výsledky boli zverejnené v týchto zborníkoch: Základné metodologické problémy a marxistické kategórie v archeológii. Zborník referátov. Nitra 1978, 290 s.; Leninské myšlienky v skúmaní dejín prvotnopospolnej, otrokárskej a feudálnej spoločnosti. Nitra 1978, preklad z ruštiny; Konferencia o problematike metodologickej a ideologickej orientácie v archeologickom bádání. Nové Vozokany 29.—30. XI. 1979; Historické korene vzniku náboženstva a jeho prejavy v praveku a včasnej dobe dejinnej. Zborník referátov. Nitra 1979, 158 s.

Okrem toho sa uskutočnili desiatky odborných akcií s horizontálnou či vertikálnou tematikou za účasti domácej a zahraničnej odbornej verejnosti. Všetky usporiadané akcie splnili svoj cieľ a zároveň dokázali, že slovenská archeológia je ako po stránke metodologickej, tak i ideovej schopná v oblasti ideológie účinne sa zúčastňovať na plnení úloh, ktoré sa od historických vied na ideologickom fronte vyžadujú.

Vychádzajúc zo záverov „Poučenia“ si musíme dôsledne uvedomovať, že archeológia je spoločenskovedná disciplína zaoberajúca sa vznikom a rozvojom spoločnosti. Jej úlohou je skúmať všeobecné zákonitosti vývoja spoločnosti, študovať spoločenskoekonomické formácie a hlavne vznikajúce triedne formácie. Pri štúdiu a pri formulovaní záverov dochádza k ideovým zrážkam predstaviteľov buržoáznej a socialistickej spoločnosti. Ideologický boj vychádzajúci z podstaty triedne rozdeleného sveta je vedený na všetkých frontoch a presúva sa i na problematiku najstarších dejín. Archeológia v tomto období musí ako spoločenskovedná disciplína zastávať jednoznačne triedny po-

stoj, musí sa podieľať na poznávaní historického vývoja a mať základný význam v rozvoji historického materializmu.

Prvoradou úlohou vedeckovýskumnej práce musí byť formulovanie principiálne nových poznatkov, nových metodických a metodologických postupov. Do popredia perspektívneho rozvoja sa musí dostať poznanie, že archeológia má funkciu svetonázorovú, ideologickú, kultúrno-výchovnú, etickú a i. Hlavnou úlohou archeologického bádania musí byť snaha o pravdivú rekonštrukciu komplexu materiálnej a duchovnej kultúry pravekého a včasno-dejinného osídlenia. V zameraní základného výskumu je potrebné sa orientovať na progresívne historické dedičstvo. Preto tiež najzod-

povednejšou úlohou archeológie musí byť jeho poznávanie, hodnotenie a prenášanie do spoločenskej praxe. Tak archeológia bude plniť svoje spoločenské poslanie a pomôže pozitívne ovplyvniť proces formovania vedomia človeka našej epochy, čím sa naplnia závery „Poučenia“, ktoré sa stalo impulzom k skvalitneniu vied. Nachádzame v ňom množstvo podnetov i pre našu súčasnú ideologickú, svetonázorovú a kultúrno-výchovnú prácu a zároveň vidíme, že tento dokument ani s odstupom času nestratil svoju aktuálnosť. Jeho význam sa zvýšil, zosilnel a jeho účinnosť tak zostala permanentná nielen v oblasti spoločenských vied, ale vo všetkých sférach spoločenského života nášho ľudu.

GRABFUNDE UND ÜBERBAUERSCHINUNGEN DER TRÄGER DER BADENER KULTUR IM ZENTRALEN GEBIET DES KARPATENBECKENS

GABRIEL NEVIZÁNSKY

(Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Nitra)

Die mittelläolithische – nach anderer Periodisierung jungäolithische – Besiedlung des überwiegenden Teiles des Karpatenbeckens wird vor allem mit den Trägern der Badener Kultur verbunden. Der Inhalt ihrer materiellen Kultur wurde in den letzten Jahren eingehend vom Blickpunkt der Genese, Chronologie und Periodisierung bearbeitet. Die sukzessive Veröffentlichung und allseitige Auswertung der untersuchten Siedlungs- und Grabfunde steckt jedoch ständig noch in den Anfängen. Diese ungünstige Situation verweist darauf, daß die existierende Quellenbasis bisher nicht solchen Kriterien entspricht, die einen guten Ausgangspunkt für das tiefere Studium der Hauptprobleme der wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Entwicklung der Träger der Badener Kultur bilden könnten.

Nach den bis zum J. 1980 zugänglichen Angaben sind aus dem untersuchten Gebiet 52 Lokalitäten mit minimal 725 Grabverbänden bekannt. Von dieser Zahl wurden allerdings bis jetzt lediglich 271 Gräber veröffentlicht, deren Dokumentation oftmals unvollständig ist. Einer allseitigen Analyse konnten bloß 163 Grabverbände aus drei Gräberfeldern (Budakalász, Alsónémedi, Center) unterzogen werden. Die restlichen 108 Gräber, die in 49 Fundorten meistens bei Rettungsgrabungen entdeckt wurden, analysieren wir bloß insoweit, als es die festgehaltenen Angaben ermöglichen. Sofern mir Informationen über unveröffentlichte bzw. teilweise veröffentlichte Gräber zur Verfügung standen, wurden sie bei der Auswertung oder Charakteristik der Quellen in Betracht gezogen.

Die Grabfunde der Badener Kultur werden nach Gebieten folgend aufgeteilt:

1. Südwestslowakei. Die vorwiegend Körperbestattungsritus aufweisenden Gräber konzentrieren sich hauptsächlich in den Tälern der Flüsse Nitra, Žitava und Gran (Abb. 1). Es muß konstatiert werden, daß diese Konzentration eher eine Spiegelung des gegenwärtigen Forschungsstandes ist.

2. Südöstlicher Teil Transdanubiens (hauptsächlich das Gebiet der Komitate Baranya, Somogy und Tolna). Es überwiegen Einzelgräber.

3. Budapest und Umgebung. Hier wurden die drei bedeutendsten Gräberfelder erschlossen (Alsónémedi, Budakalász, Pilismarót).

4. Mittellaufgebiet der Theiß.

Sporadische Grabfunde sind noch im Gebiet zwischen Theiß und Körös, in höher gelegenen Gebieten der Ostslowakei und in Nordostungarn wie auch anderswo zu verzeichnen (Abb. 1). Das Vorkommen eines vereinzelt Grabes der Badener Kultur in der Niederung südöstlich der Theiß darf nicht mit ausstehenden Grabungen begründet werden, sondern mit der Einnahme dieses Territoriums durch die Träger der Kurgan-Kultur mit Grubengräbern am ehesten im Verlauf der Boleráz-Gruppe (Ecse-
dy 1979, S. 50).

In den meisten evidierten Fundorten wurden die Gräber zusammen mit Siedlungsobjekten entdeckt. Die Grabverbände waren entweder in eigens für Begräbniszwecke ausgeschachteten Gruben abgestellt, etwa im wüstgewordenen Teil der Siedlung, z. B. Budapest-Békásmegyer (Nagy 1973, S. 54), Hódmezővásárhely-Bodzáspart, Grab 2b (Banner 1939, S. 14; 1956, S. 84–85), oder in Siedlungsobjekten, die bereits ihre ursprüngliche Funktion eingebüßt hatten. In freigelegten Sied-

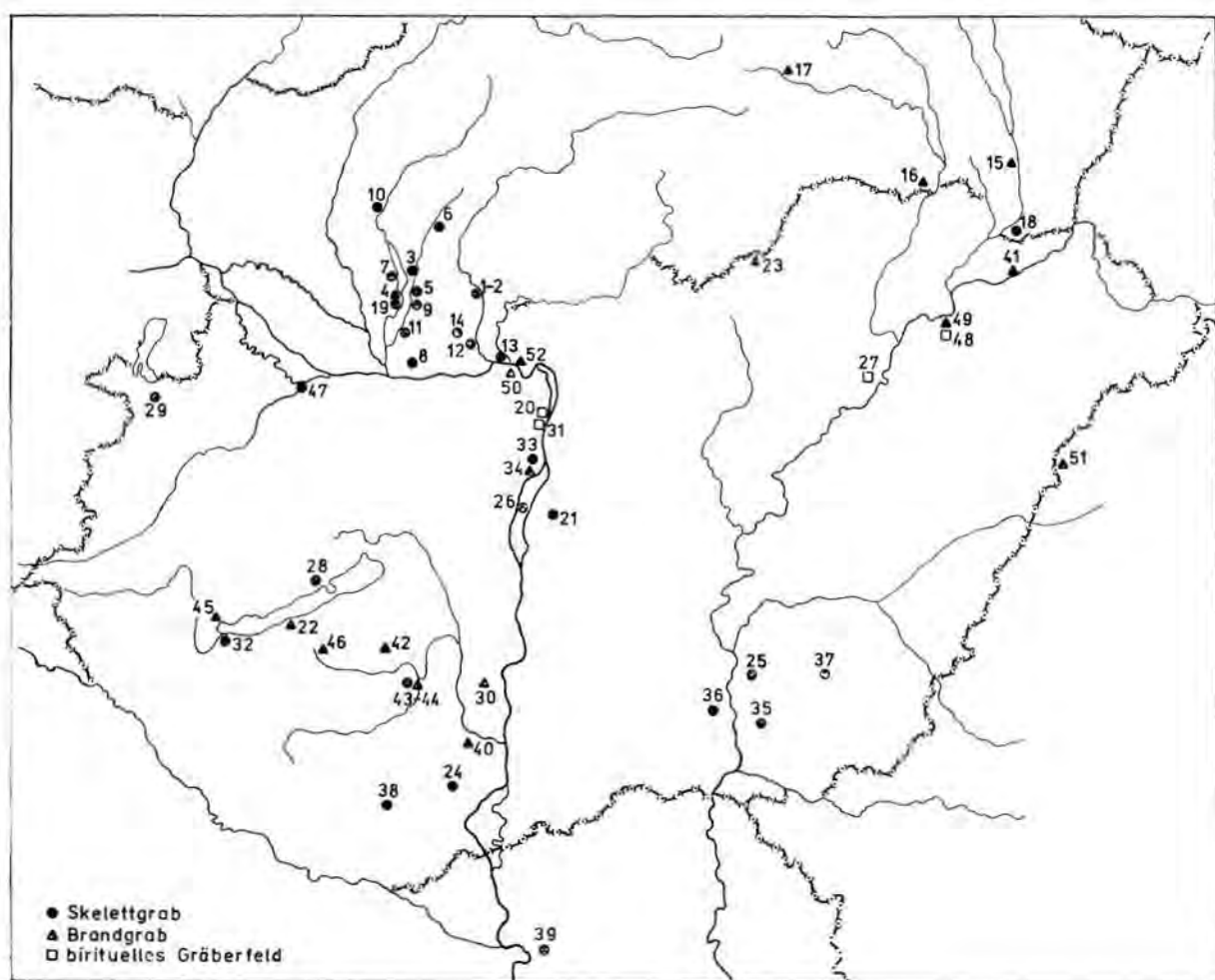

Abb. 1. Grabfunde der Badener Kultur. 1, 2 – Šarovce; 3 – Kmeťovo; 4 – Šurany; 5 – Hul; 6 – Červený Hrádok; 7 – Komjatice; 8 – Marcelová; 9 – Bešeňov; 10 – Jelšovce; 11 – Bajč; 12 – Kamenín; 13 – Chľaba; 14 – Svodín; 15 – Bracovce; 16 – Seňa; 17 – Hadašovce; 18 – Streda nad Bodrogom; 19 – Nitriansky Hrádok; 20 – Budakalász; 21 – Alsónémedi; 22 – Fonyód; 23 – Center; 24 – Palotabozsok; 25 – Szent-Nagyhegy; 26 – Szigetszentmárton; 27 – Mezőcsát; 28 – Vászoly; 29 – Petőháza; 30 – Kajdacs; 31 – Békásmegyer; 32 – Vörs; 33 – Budapest-Andor utca; 34 – Budapest-Nagytétény; 35 – Hódmezővásárhely; 36 – Pusztaszer; 37 – Orosháza; 38 – Pécs; 39 – Bogojeva; 40 – Szekszárd; 41 – Viss; 42 – Iregszemcse; 43, 44 – Szakály; 45 – Keszthely; 46 – Andacs; 47 – Győr; 48, 49 – Tiszavasvári; 50 – Pilismarót-Basaharc; 51 – Valea lui Mihai; 52 – Szob.

lungen der Badener Kultur wurden jedoch auch Gräbergruppen entdeckt, die den Bestandteil kleinerer Gräberfelder bilden, z. B. Šarovce III (Novotný 1976, S. 68–69).

Die Frage, ob die Bevölkerung der Badener Kultur ihre Toten im wüstgewordenen Teil der Siedlung oder direkt in der Siedlungsagglomeration bestattete, kann wegen den unvollständigen Geländebeobachtungen und den ungenügenden Grabungen nicht immer eindeutig beantwortet werden. Die zusammengetragenen ethnographischen Parallelen, die etwa einen gewissen Leitfaden für Erwägungen bieten kön-

nen, schließen keine der Möglichkeiten aus (Holý 1956). Mit diesen Angaben müssen wir jedoch sehr vorsichtig arbeiten, weil man sie mit Berücksichtigung des Gesellschaftstyps, in welchem sie festgestellt wurden, beurteilen muß, und man muß auch die Zeit ihrer Registrierung in Betracht ziehen (Kandert 1981, S. 189). Vermutlich hatte man die Einzelgräber bzw. Gräberfelder mit regulär untergebrachten Skeletten, die in den angeführten Fundorten festgestellt wurden, bereits im unbewohnten Siedlungsabschnitt angelegt. Was jedoch die Bestattungen in Siedlungsgruben betrifft,

dürften sie eher ein Beleg über Kultzeremonien auf der Fläche der bewohnten Siedlung sein. Der absolute Großteil der evidierten Badener Gräber stammt jedoch aus selbständigen Gräberfeldern, die außerhalb der Siedlungsagglomeration situiert waren, vielleicht auf wirtschaftlich weniger ertragreichen Böden. Solche Gräberfelder wurden in Ungarn untersucht. Hierher gehören vor allem die Fundorte Pilismarót (*Torma 1973*), Fonyód (*Banner 1956*, S. 28–32), Budakalász (*Soproni 1956*), Alsónémedi (*Korek 1951*), Center (*Kalicz 1963*) und Mezöcsát (unveröffentlicht, erwähnt bei *Kalicz 1963*, S. 14, Anm. 19).

Charakteristik der wichtigsten Gräberfelder der Badener Kultur

Boleráz-Gruppe

Die ältere Epoche der Badener Kultur, die Boleráz-Gruppe, wird bisher durch ein einziges, aber beinahe 100 %ig untersuchtes Gräberfeld in der Gemeinde Pilismarót, Flur Basaharc (Komitat Komárom), repräsentiert. Gräber aus anderen Lokalisationen dieses Zeithorizontes sind auf dem verfolgten Gebiet gegenwärtig nicht bekannt. Dieses von *I. Torma (1973, S. 483–512; Horváth – Kelemen – Torma 1979, S. 286)* vollständig untersuchte Gräberfeld wurde bisher nicht komplett veröffentlicht.

Auf dem Gräberfeld von ovalem Grundriß wurden in 100–180 cm Tiefe 110 Brandgräber freigelegt. Die kalzinierten Knochen waren größtenteils in einer seichten Grube auf dem ursprünglichen Geländeneiveau untergebracht, in mehreren Fällen fand man Aschenreste in einem Gefäß (Schüssel). Die Leichenbrandreste waren gewöhnlich mit einer umgestülpten Schüssel überdeckt. Über den Gräbern war eine kleinere Hügelanschüttung errichtet, deren Mantel aus größeren oder kleineren Steinen aus der nahen Umgebung bestand. Dem Grabungsautor nach konnte es sich in bestimmten Fällen auch um die Kennzeichnung des Grabes durch eine Lehmschüttung handeln. Im Mantel des kleinen Hügelgrabes evtl. neben der oberirdischen Konstruktion wurde häufig ein Gefäß festgestellt, in welches man offenbar bei Kult- bzw. Gedenkfeiern am ehesten Speisen untergebracht hatte. Die Gräber von Pilismarót blieben nur dank (ungewöhnlich) günstiger geologischer Bedingungen erhalten. Dieses Gräberfeld wurde im Verlauf mehrerer Jahrtausende in-

folge von Erosion mit Lehm und Schutt von der nahen Anhöhe bedeckt. Falls die beschriebene Bestattungsart nicht bloß lokalen Charakter hatte, dann wird man bloß unter außergewöhnlichen günstigen Fundumständen den zur Zeit existierenden Fundfonds vermehren können.

Die Gräber der Boleráz-Gruppe enthielten vor allem Keramikbeigaben, deren Zahl sich ungefähr zwischen 1–9 Stück bewegt. Ein beträchtlicher Teil der Gefäße wurde in die Gräber jedoch in zerschlagenem und fragmentarischem Zustand abgestellt. Beigaben anderer Art waren verhältnismäßig selten. Geschliffene Steinindustrie kam nur in zwei Gräbern vor (Hammeraxt), in gleicher Zahl erfaßte man auch tönernen Spinnwirtel. Außerdem fand man noch eine Tonpintadere, eine Spule und einen Gegenstand von der Form eines Kegelstumpfes. In fünf Fällen wurde eine tönerner Tierplastik evidiert (Schaf, Hund?), die jedoch nicht bei den Leichenbrandresten lag, sondern disloziert unter den randnahen Steinen des Hügelmantels. In diesen Funden sind offenbar Zeugen irgendeines postmortalen Opferrituals zu erblicken.

Kupfererzeugnisse waren in keinem einzigen Grab vertreten, wenn es auch nicht ausgeschlossen ist, daß insbesondere der Schmuck im Kremationsfeuer Schaden erlitt oder vernichtet wurde. Angaben für paläodemographische Studien stehen einstweilen nicht zur Verfügung.

Aufgrund der vorläufigen Analysen des Keramikbestandes auf dem Gräberfeld von Pilismarót kann konstatiert werden, daß die älteste Boleráz-Stufe nicht vertreten ist. Die Gräber sind in den jüngeren Abschnitt dieser Gruppe datiert. Die jüngsten Bestattungen kann man vielleicht schon teilweise in den Horizont Tekovský Hrádok der klassischen kannelierten Keramik ansetzen (*Torma 1973, S. 496; Němejcová-Pavůková 1974, S. 334*).

Das Gräberfeldinventar von Pilismarót enthält nach der Information *I. Tormas* keine solchen Elemente, die man als Folge einer Vermögens- und sozialen Differenzierung der damaligen Gesellschaft interpretieren könnte. Deswegen bleiben bei der Rekonstruktion dieser Differenzierung vor allem die Siedlungsfunde der erwähnten Gruppe, deren Erforschung lediglich in den Anfängen steckt, die grundlegende Quelle.

*Gräberfelder aus der Zeit der klassischen
Stufe der Badener Kultur*

Fonyód

Die ersten und ältesten Brandgräber aus dieser Epoche wurden noch im J. 1935 auf der Lokalität Bézsény puszta in Fonyód untersucht, aber die Grabungsergebnisse veröffentlichte erst J. Banner (1956, S. 28–32) in seiner Monographie über die Pécel (Badener) Kultur. Das gerettete Keramikinventar aus den Gräbern reiht diesen Fundort zu den ältesten Lokalitäten des Postboleráz-Horizontes, für welchen V. Némecová-Pavůková (1974 S. 334) die Bezeichnung Horizont Fonyód-Tekovský Hrádok erwähnt hat. Mit diesem Zeitabschnitt korrespondieren teilweise auch die jüngsten Gräber des Gräberfeldes von Pilismarót. I. Torma (1973, S. 498) hält diesen Fundhorizont noch für die jüngste Entwicklungsetappe der Boleráz-Gruppe.

In Fonyód wurden insgesamt 11 Grabverbände untersucht, doch bloß in neun Fällen kann man eindeutig von Brandgräbern sprechen. Die übrigen konnten auch symbolische Bestattungen gewesen sein. Die häufigste Beigabe war Keramik, die nicht selten, ähnlich wie in Pilismarót, unvollständig evtl. zerschlagen in das Grab gegeben wurde. Nach unseren Berechnungen enthielt hier ein Grab durchschnittlich 2,81 Gefäße. Die Vertretung der einzelnen Keramikformen war nachfolgend: Schüsseln (38,70%), Krüge und Tassen (25,79%), Topf- und Amphorenformen (6,45%).

Der Leichenbrand befand sich zum Unterschied von der Nekropole in Pilismarót angeblich größtenteils in Gefäßen-Urnen. Im Grab 3 von Fonyód befand sich außer Keramik noch eine Hammeraxt aus Basalt und im Grab 5 ein tönerner Spinnwirtel.

In zwei Fällen (Gräber 4 und 21) erfaßte man bei den Kremationsresten Steine, die offenbar nicht den Hügelmantel gebildet haben, sondern am ehesten als Überdeckung der Urnen gedient hatten, evtl. mögen sie wohl auch die Grabstelle bezeichnet haben. Beim Grab 4 kann man jedoch auch über die Existenz irgendeiner einfacheren Steinsetzung (Kammern?) erwägen.

In Fonyód waren die Gräber 3–4 m voneinander entfernt. Deswegen kann etwa erwogen werden, daß sie, ähnlich wie in Pilismarót, mit einer Hügelschüttung, am ehesten

aus Lehm, markiert waren. Nach der Analyse des Gräberfeldsplanes (Banner 1956, Abb. 6) bildet der untersuchte Teil bloß einen kleinen Ausschnitt aus seinem tatsächlichen Ausmaß. Wegen der niederen Zahl der Gräber, der Unvollständigkeit der Grabung und des unausgeprägten Grabinventars bietet auch dieses Gräberfeld keine verlässlichen Informationen über die Hauptprobleme der ökonomischen und gesellschaftlichen Entwicklung der Postboleráz-Sozietät.

Budakalász

Das bedeutendste Gräberfeld der Badener Kultur wurde in den J. 1952 bis 1961 in der Gemeinde Budakalász, Flur Luppá csárda, untersucht. Mit der Zahl der erschlossenen Gräber wird es zu den größten in der verfolgten Region überhaupt gereiht. In 439 Gräbern waren sogar 468 Individuen bestattet. Leider wurden von diesem bedeutenden Gräberfeld bisher nur die ersten 115 Gräber publiziert (Soproni 1956, S. 111–128). Knappe Angaben über den Charakter der weiteren untersuchten Gräber sind aus kurzen Berichten über die Ergebnisse der einzelnen Grabungssaisons bekannt, die durchlaufend in den Zeitschriften *Archaeologiai Értesítő* und *Régészeti Füzetek* publiziert wurden.

Dem Grabungsautor nach wurde die Nekropole vollständig untersucht (Soproni 1962, S. 12), obwohl vor Beginn der Grabungsarbeiten bereits ein geringfügiger Teil der Fläche vernichtet wurde, auf welchem die Zahl der devastierten Gräber auf 10 geschätzt wird. Auf der Nekropole überwiegen Skelettgräber. In der ältesten Etappe wurde auf ihr brandbestattet. In 73 Brandgräbern befand sich der Leichenbrand in einer kleinen Grube neben den Keramikbeigaben. Symbolische Gräber wurden in 13 Fällen festgestellt (Information J. Koreks). Unter ihnen hebt sich vor allem das Grab 177 mit einem vierrädrigen Tonwagen hervor. Teilbestattungen sind in vier Fällen durch vereinzelt Schädels repräsentiert.

Gräberorientierung

Von den 115 aus Budakalász veröffentlichten Gräbern wurde die Orientierung von 125 Skeletten erfaßt. Nach der statistischen Auswertung der Orientierung skizziert es sich, daß sogar 46,4% der Bestatteten grob in der Richtung der Meridianachse lagen, hingegen in der

Achse der Parallelkreise lediglich 26,4 % der Individuen. Die restlichen Gräber waren nach SW–NO, SO–NW oder NW–SO orientiert (27,2 %). In diesen Fällen konnte jedoch nicht eindeutig bestimmt werden, zu welcher der angeführten Achsen sie inklinierten.

Der Kopf des Toten war am häufigsten mit größeren oder kleineren Abweichungen nach Süden gerichtet. Von der untersuchten Zahl wurde eine solche Lage in 50 Fällen registriert, die umgekehrte Richtung bloß bei acht Individuen. Nach Westen gebettet war der Kopf ungefähr in 14 Fällen, umgekehrt nach Osten, 19mal. Südwestliche Orientierung des Kopfes erfaßte man 12mal, südöstliche 18mal und nordwestliche viermal.

Angaben über die vorausgesetzte Blickrichtung des Toten stehen einstweilen nicht zur Verfügung, weil die Grabskizzen noch nicht veröffentlicht sind und in der Beschreibung der Fundumstände diese Information häufig fehlt. Aus dem Gesamtplan des Gräberfeldes geht jedoch hervor, daß diese Richtung nicht einheitlich war; es herrscht hier ziemliche Variabilität (Banner 1956, Abb. 6).

Die Bettungsart der Skelette in den Gräbern wurde bei 115 Individuen evidiert. Davon lagen auf der rechten Seite 50 Skelette (43,47 %), auf der linken Seite 65 (56,52 %). Die Konfrontation der anthropologischen Angaben mit dem archäologischen Befund ergab, daß die Bettungsart des Toten nicht geschlechts- und altersbedingt wie in den äneolithischen Gruppen der Polgár-Kultur war (Taf. I).

Taf. I. Lage der Toten

Geschlecht	Bettung auf der rechten Seite		Bettung auf der linken Seite	
	Zahl	Wert in %	Zahl	Wert in %
Männer	16	40	24	60
Frauen	13	46,42	15	53,57
Kinder	21	46,66	24	53,33

Das Skelett im Grab 39 hatte gestreckte Lage; angeblich stammen zwei weitere ähnliche Gräber auch aus dem unveröffentlichten Gräberfeldabschnitt. Ihre Zugehörigkeit zur Badener Kultur bestätigten auch die chemischen Analysen der Knochen (Information J. Koreks).

Ein interessantes Problem der paläodemographischen Analyse der in Budakalász bestatteten Population wird sicherlich die Beleuchtung der Ursachen des Mißverhältnisses in der Vertretung der einzelnen Geschlechter sein. Von 123 anthropologisch beurteilten Einheiten gehörten 42 Skelette Männern an (34,14 %), 29 Frauen (23,57 %) und die restlichen 52 Kindern (42,27 %). Auffallend ist hier in erster Linie die Disproportion zwischen den Bestatteten männlichen und weiblichen Geschlechtes. Andererseits dokumentiert der übergroße Prozentsatz der Kinderbestattungen, der im Äneolithikum auf dem verfolgten Gebiet überhaupt der größte ist, einen schlechten Gesundheitszustand der Budakalászer Population. Nach der Unterschiedlichkeit des Geschlechtes der Bestatteten lassen sich keine Sondergruppen von Gräbern herausgliedern. Eine gewisse Konzentration von Kindergräbern kann man allerdings insbesondere im Nord- und Nordostabschnitt des publizierten Gräberfeldplanes verfolgen. Über die innere Struktur der Gräberfeldbelegung Schlußfolgerungen zu ziehen, wäre zur Zeit gewagt, und zwar wegen der Armut an Grabbeigaben, der Absenz genauer anthropologischer evtl. serologischer Angaben (Analysen wurden durchgeführt, jedoch nicht veröffentlicht) wie auch wegen der unvollständigen Veröffentlichung des Gräberfeldes. Es scheint aber, daß zumindest bei der Bestattung der erwachsenen Individuen eine gewisse Tendenz herrschte, die Gräber in mehr oder weniger regelmäßigen, grob WSW–ONO bzw. W–O orientierten Reihen anzulegen. Ausgeschlossen sind auch hier nicht gewisse verwandtschaftliche Beziehungen zwischen den Bestatteten in den einzelnen reihenweise angeordneten Gräbern. Tatsache bleibt jedoch, daß nicht erwachsene Individuen auf dem Sippengräberfeld zusammen mit den Erwachsenen bestattet wurden.

Doppelgräber und Mehrfachbestattungen

Von der Gesamtzahl der 439 untersuchten Gräber kamen in 31 Fällen Doppelgräber (7,06 %) und in drei Fällen Dreierbestattungen vor (0,68 %). Nach Angaben aus den 115 publizierten Gräbern waren die Skelette immer übereinstimmend orientiert. Etwa in der Hälfte der Fälle hatte man sie auf verschiedener Seite mit den Gesichtern zueinander gebettet. Das Geschlecht der gemeinsam bestatteten

Individuen war nachfolgend: Mann — Frau (3 Fälle; Gräber 3, 100, 108), Mann — Kind (2 Fälle; Gräber 66, 106), Frau — Kind (2 Fälle; Gräber 13, 56), zwei Kinder (5 Fälle; Gräber 55, 71, 80, 101, 113), zwei Männer (1 Fall; Grab 79), zwei Frauen (1 Fall; Grab 78).

Wir nehmen an, daß gemeinsam vor allem Individuen bestattet wurden, die durch Blutsverwandschaft evtl. „eheliche Bindungen“ verknüpft waren.

Beinahe bei einem Drittel der publizierten Gräber dieses Gräberfeldes wurde eine verschiedene Applikation von Steinen bei der Grabgestaltung beobachtet. Steine wurden in 45 Gräbern festgestellt, davon gehörten 15 Männern, acht Frauen, 16 Kindern an, fünf waren Doppelgräber und eines ein symbolisches Grab. Leider existieren über die Art ihrer Unterbringung bloß sehr knappe Beschreibungen bzw. einige Photos (Banner 1956, Taf. XCVI: 4, 5). Aus den angeführten Angaben geht hervor, daß mit Steinen die ganze Fläche der Grabgrube zusammenhängend bedeckt war, doch sind auch solche Fälle evidiert, daß beim Skelett nur einige größere Steine lagen. Die Ursache ihrer Unterbringung über dem Leichnam erklärt man mit Befürchtungen, die durch Vorstellungen über Vampirismus motiviert waren (Banner 1956, S. 192). *Gy. Gazdapusztai* (1962, S. 5) erblickt wieder darin eine gewisse Äußerung von ethnischer Heterogenität.

Aus der Gesamtverteilung der Gräber mit der verfolgten Grabgrubengestaltung geht hervor, daß sie sich im westlichen Teil der abgedeckten Fläche des publizierten Gräberfeldes konzentrieren, wo sie sogar 60 % der Gräber bilden. Im nördlichen Teil der Nekropole sind sie in geringerer Zahl vertreten und verhältnismäßig selten wieder im Südostabschnitt. Es scheint, daß diese Situation die Ansicht *Gy. Gazdapusztai*s bestätigt, doch nehmen wir an, daß auch chronologische Unterschiede nicht übersehen werden dürfen.

Analyse der Grabbeigaben

Die Gräber auf der verfolgten Nekropole waren verhältnismäßig bescheiden mit Inventar ausgestattet. Funde wurden bloß in 76 Gräbern (66,08 %) festgestellt. Die erste Stelle nehmen zwischen den Beigaben persönlicher Schmuck und Gewand-Trachtzubehör ein (Zierat aus Dentalien, Kupferperlen, Kupferröh-

chen usw.), die gewöhnlich in der ursprünglichen funktionellen Lage gefunden wurden. Mit ihnen waren 48 Individuen ausgestattet, davon 13 Männer, 13 Frauen und 22 Kinder.

Aus der detaillierten Analyse des Grabinventars geht hervor, daß Keramik bloß in 43 Gräbern vertreten war (37, 39 %). In diese Zahl sind jedoch auch jene Gräber einbezogen, die bloß Gefäßscherben enthielten. Die Gegenstände dieser Kategorie wurden offenbar manchmal rituell beim Bestattungszereemonial zerschlagen. Keramik bildete häufiger einen Ausstattungsbestandteil Erwachsener als von Kindern. Sofern diesbezügliche anthropologische Angaben zugänglich waren, wurde festgestellt, daß Gefäße 15mal in einem Männergrab, 13mal in einem Frauengrab und 11mal in einem Kindergrab vorgekommen sind.

Die häufigste Keramikform auf der verfolgten Nekropole war eine Fußschale bzw. ein Kelch. Man fand sie in 13 Gräbern (30,23 %), was etwa einem Drittel der keramikführenden Gräber entspricht. In manchen Fällen wies sie einen fragmentarischen Zustand auf. Die Zahl dieser Schalen war im Inventar reguliert. Gewöhnlich legte man dem Toten nur ein Stück bei, zwei Exemplare wurden bloß in zwei Fällen festgehalten. Sie dürften in der Grabausstattung am ehesten symbolische oder kultische Funktion erfüllt haben. Jene Exemplare, die wir studieren konnten, hatten funerals Charakter (asymmetrische Form, ungleichmäßige und schwache Brennung).

Ähnlich wie die Ossarner Tassen waren auch die Fußschalen (Kelche) vorwiegend ein Attribut in Gräbern erwachsener Individuen.

Die Frequenz weiterer Formen der Keramikbeigaben war in Budakalász nachfolgend: Krug (12 Gräber), Tasse (10 Gräber), Ossarner Tasse (sechs Gräber), Schüssel (fünf Gräber), amphorenförmiges Gefäß (zwei Gräber), Schöpfkelle (ein Grab).

Stabilisierte Lage hatten in den Gräbern von den angeführten Gefäßen vor allem die sog. Ossarner Tassen, die meistens in der Nähe des Schädels oder Rumpfes des Toten untergebracht waren.

Sofern wir die Vertretung der einzelnen Keramikerzeugnisse im Grabinventar auf dem publizierten Gräberfeldplan verfolgt haben, stellten wir fest, daß die Fußschalen (Kelche) und Ossarner Tassen in keinem einzigen Falle zusammen vorgekommen sind, ja Gräber mit

diesen Beigaben haben sich auch territorial respektiert. Die Zahl der analysierten Funde war im Inventar relativ niedrig. Ein Gefäß fand man in 18 Gräbern, zwei wurden in acht Gräbern entdeckt, drei Exemplare lagen in vier Gräbern und bloß zwei Gräber (59, 75) enthielten mehr als drei Keramikerzeugnisse.

Besondere Beachtung gebührt zwischen den Funden der verfolgten Kategorie aus dem unveröffentlichten Gräberfeldabschnitt einem kleinen Kultwagen aus dem symbolischen Grab 177 (Soproni 1954). Geteilte Schüsseln erfaßte man in den Gräbern 148 und 163.

Werkzeuge und Waffen enthielten bloß 14 (12,17 %) bzw. zwei Gräber (1,73 %). Die Frequenz dieser Art von Gegenständen wurde in folgenden Gräbern verzeichnet: Flachbeil — Grab 92, Geweihhacke — Gräber 91, 112, Pfeilspitze — Gräber 2, 84, Kupferahle — Gräber 38, 63, Knochenahle — Gräber 91, 108B, Kratzer — Gräber 44, 53, 91, 115, Klinge — acht Gräber, Abschlag — neun Gräber. Aus dem unveröffentlichten Gräberfeldabschnitt wird eine Steinhammeraxt aus den Gräbern 164, 194, 227 und eine Kupferahle aus Grab 227 angeführt. Der Großteil der Artefakte der verfolgten Kategorie befand sich in Gräbern beider biologischer Gruppen. Bloß das Flachbeil und die Geweihhacke lagen bei Männerskeletten.

Die Abstellung ritueller Fleischspeisen in das Grab wurde sehr selten beobachtet. Tierknochen fand man bloß in den Gräbern 60, 80 und 91. Diese Tatsache schließt jedoch nicht die Möglichkeit der Abstellung von Speisen vegetativen Charakters in die Gräber aus, wenn auch direkte Belege einstweilen fehlen.

Von der ärmlichen Ausstattung des Großteils der Gräber des Budakalászer Gräberfeldes hebt sich bloß das Inventar zweier Gräber ab, das zweifellos die Existenz tieferer ökonomischer und sozialer Unterschiede in der zeitgenössischen Gesellschaft dokumentiert. Ein beredtes Zeugnis dieser Erscheinung bildet das Grab 3, das außer den Skeletten von Mann und Frau auch ein Rinderpaar enthielt. Der Nutzwert dieser geopfert Tiere war unbestreitbar hoch. Aus den angeführten Fundumständen geht hervor, daß die Akkumulation des persönlichen Eigentums mancher Individuen der Gentilgesellschaft erhebliche Ausmaße erlangt hatte. Interessanterweise war die Ausstattung dieses Doppelgrabes mit anderem

archäologischen Material verhältnismäßig bescheiden. Man fand hier lediglich ein einziges Gefäß und eine Kupferahle.

Ein relativ reiches Grab wurde in dem noch unveröffentlichten Gräberfeldabschnitt freigelegt. Nach S. Soproni (1956, S. 94) enthielt dieses Grab (227) sogar 13 Keramikbeigaben, eine Steinhammeraxt, eine Kupferahle, Kupferperlen und Dentalenzierat.

Beim Datierungsversuch des analysierten Gräberfeldes im Entwicklungsrahmen der Badener Kultur muß man die Tatsache beachten, daß das Inventar aus dem publizierten Teil der Lokalität im wesentlichen bloß die jüngere Bestattungsphase repräsentiert. Diese Funde datiert V. Němejcová-Pavúková (1974, S. 344) an die Wende zwischen der älteren und jüngeren Stufe der klassischen Badener Kultur. Andererseits verschieben die Funde aus den unveröffentlichten Gräbern, vor allem aus jenen mit Brandbestattungsritus zweifellos die Anfangsphase der Belegung in den älteren Abschnitt dieser Kultur.

Alsónémedi

Mit der Zahl evidierter Gräber nimmt die Nekropole in Alsónémedi die zweite Stelle ein. Im J. 1949 erschloß hier J. Korek (1951) 40 Gräber mit 43 Individuen. Die Fundumstände sprechen dafür, daß hier das ganze Gräberfeld untersucht werden konnte, wenn auch vor Grabungsbeginn mehrere Skelette vernichtet wurden.

Nach der Orientierung dominierte hier, ähnlich wie in Budakalász, die Bestattung in Richtung der Meridianachse. Sie wurde bei 12 Individuen festgestellt, während in der Richtung der Parallelkreise bloß sieben Skelette lagen. 20 Gräber hatten die Orientierung NW—SO, SW—NO, SO—NW und NO—SW.

Die Bettungsart der Skelette war auf der verfolgten Nekropole folgend: 13 Skelette lagen auf der rechten (38,23 %) und 21 auf der linken Seite (61,76 %). Sofern wir die Abhängigkeit der Bettungsart der Skelette vom Geschlecht und Alter der Bestatteten untersucht haben, kamen wir zu nachfolgenden Ergebnissen (Taf. II):

a) Kinder und Männer waren größtenteils auf der linken Seite, hingegen die Frauen auf der rechten Seite bebettet.

b) Trotzdem kann konstatiert werden, daß das Bestattungsritual im Vergleich zu den

vorangehenden Epochen (z. B. Polgár-Kultur) die Individualität betont.

In den Grabgruben war gewöhnlich nur ein Toter bestattet, Doppelgräber wurden in drei Fällen festgestellt (Gräber 3, 9, 57). Zweimal erfaßte man die gemeinsame Bestattung erwachsener Individuen verschiedenen Geschlechtes (Gräber 3 und 57), während im dritten Falle (Grab 9) zwei Kinder gemeinsam bestattet waren (Taf. III, IV).

Taf. II. Lage der Bestatteten

Geschlecht	Bettung auf der rechten Seite		Bettung auf der linken Seite	
	Zahl	Wert in ‰	Zahl	Wert in ‰
Männer	6	40	9	60
Frauen	5	83,33	1	16,66
Kinder	2	18,18	9	81,81

Taf. III. Zusammensetzung der Population der Nekropole von Alsónémedi

Geschlecht	Zahl	Wert in ‰
Mann	16	37,20
Frau	8	18,60
Kind	14	32,55
nicht festgestellt	5	11,62

Taf. IV. Mortalität der Bevölkerung auf der Lokalität Alsónémedi (nach Nemeskéri 1951)

Alter	Zahl	Wert in ‰
Infans I	13	30,33
Infans II	1	2,32
Juvenilis	2	4,65
Adultus	16	37,20
Maturus	5	11,65
Senilis	1	2,32
nicht analysierbar	5	11,65

Die einzelnen biologischen und Altersgruppen bildeten keine Gruppierungen. Im Bestattungssystem läßt sich eine gewisse Tendenz zur Anordnung der Gräber zu Reihen verfolgen, die ungefähr in W–O-Richtung angelegt

waren. Auf der Lokalität konnte man 8–9 derartige Reihen erkennen, in denen die Zahl der Gräber von 2–8 betrug. Die Orientierung der einzelnen Gräber war hier jedoch ziemlich chaotisch. Obwohl eine auffallende Absenz von Frauengräbern herrscht, kann trotzdem konstatiert werden, daß beinahe in jeder Reihe ein Skelett des angeführten Geschlechtes freigelegt wurde, das in die Alterskategorie Adultus gehörte. Die Zahl der Kinderskelette in den Reihen bewegte sich zwischen 1–4.

Die Gräber in Alsónémedi waren nicht besonders reich an Inventar. Die Hälfte von ihnen enthielt sogar gar keine archäologisch registrierbaren Beigaben.

Die gebräuchlichste Kategorie der Grabfunde nahm persönlicher Schmuck der Bestatteten ein, der vorwiegend aus verschiedenen Muschelarten und aus Kupfer angefertigt war. Nach den Analysenergebnissen von I. Csepreghy-Meznerics (1951, S. 80) wiesen die Dentalien, aus denen die Funde gemacht waren, fossilen Ursprung auf, und am allerwahrscheinlichsten gewann man sie in der Gegend des Wiener Beckens, im Börzsöny- und Mecsek-Gebirge und in der Umgebung von Budapest.

Schmuck und Zierat erfaßte man bei 13 Individuen (32,50 ‰), davon fünfmal in einem Männergrab, einmal in einem Frauengrab und siebenmal in einem Kindergrab.

Keramik befand sich auf der analysierten Nekropole in 17,50 ‰ der Gräber. Ihre Zahl bewegte sich zwischen 1–5 Exemplaren. Unter den Keramikformen fiel die erste Stelle dem Krug zu, der in drei Gräbern vorhanden war. Eine Tasse, eine geteilte Schüssel und eine Ossarner Tasse wiesen zwei Gräber auf, Schüssel, Topf, kahnförmiges Gefäß und Schöpfkelle kamen bloß in einem einzigen Falle vor.

Werkzeuge evtl. Waffen waren hier verhältnismäßig selten. Pfeilspitzen, Klingen und eine Ahle registrierte man in zwei Gräbern.

Eine wichtige Quelle zum Studium der sozialen Differenzierung der Badener Population bilden die gemeinsamen Bestattungen von Menschen und Rindern, die in zwei Fällen auch auf diesem Gräberfeld festgehalten wurden. Sie waren an den Enden der Reihen situiert. Im Grab 3, bei den Skeletten von Mann und Frau im Alter Adultus, lag ein Rinderpaar – eine 8jährige Kuh und ein ein- bis an-

derthalbjähriges Kalb (Bököny 1951, S. 73). Ähnlich hatte man auch das Grab 28 ausgestattet. Obwohl in der Fachliteratur Versuche vorgekommen sind, diese Grabverbände als Wagenbestattungen zu interpretieren (Csalog 1961), neigen wir zur ursprünglichen Ansicht J. Koreks (1961, S. 49; 1980, S. 22), der mit überzeugenden Argumenten diese Möglichkeit ausschließt. Trotz des Umstandes, daß das übrige Grabinventar in beiden Fällen verhältnismäßig bescheiden war (Grab 3 — geteilte Schüssel, zwei Krüge, Kupferperle, Grab 28 — geteilte Schüssel, Krug, Schöpfkelle, Ossarner Tasse und Mahlsteinfragment), signalisiert die Zusammensetzung des Fundverbandes, daß es sich um Bestattungen von Personen handelt, die in der zeitgenössischen Gesellschaft eine bedeutende Rolle gespielt haben. Es ist nicht ausgeschlossen, daß in jenem Zeitabschnitt die gesellschaftliche und Vermögensstellung der an der Spitze der Gentilgemeinschaft stehenden Personen durch die Opfer von Rindern ausgedrückt wurde.

Center

Das dritte Gräberfeld aus der Zeit der verfolgten Kultur — jenes in Center — wurde nur unvollständig untersucht. Im J. 1958 rettete N. Kalicz (1963) in der Lage Köfej alja sieben Grabverbände, von denen sechs Brandbestattungsweise aufwiesen und einer symbolisch war. Ein weiteres Brandgrab aus demselben Gräberfeld erschloß im J. 1963 T. Kemenczei (1964). Zum Unterschied von den Brandgräbern in Pilismarót-Basaharc und Budakalász waren es Urnengräber. Besondere Beachtung gebührt drei anthropomorphen Gefäßen aus Grab 3 und einem weiteren aus Grab 8, in denen die eingescherten Knochenreste untergebracht waren. Im Grab 3 erkannte man in diesen Urnen kalzinierte Knochen zweier Kinder und einer Frau. In Center konnte zum erstenmal im Karpatenbecken die Markierung eines äneolithischen Grabes mit einer Steinstele belegt werden. Man evidierte sie in drei Fällen (Gräber 2, 6 und 7). Die kreisförmige Steinkonstruktion, die das Grab 3 umgab, steht im Milieu der Badener Kultur bislang ohne Analogien da. Auf Reste einer Steinkiste stieß man beim symbolischen Grab 4. In Center enthielt jedes Grab außer der Urne auch weitere Gefäßbeigaben. Es waren hier folgende Keramikformen vertreten: Schüssel (drei Gräber), topfförmiges

Gefäß (zwei Gräber), geteilte Schüssel, Amphore, Fußschale (ein Grab). Anthromorphe Gefäße kamen in zwei Fällen vor.

Werkzeuge waren nur in zwei Gräbern (3, 7) vorhanden. Schmuck und Zierat ist durch eine Kalksteinperle (Grab 7) und drei Kupferknöpfe (?) (Grab 3) repräsentiert.

Bestattungsritus der Träger Badener Kultur

Wie bereits festgestellt wurde, sind gegenwärtig 725 Gräber aus 52 Lokalitäten evidiert. Der Analyse konnten wir allerdings nur 271 mehr oder weniger publizierte Gräber unterziehen.

Zur Zeit der Badener Kultur wurden selbständige Gräberfelder außerhalb der Siedlungsagglomeration auf wirtschaftlich unbearbeiteten Böden angelegt, z. B. Budakalász, Alsónémedi, Center und Pilismarót-Basaharc. Kleinere Gräbergruppen verzeichnete man aber auch im wüstgewordenen Siedlungsteil, z. B. Šarovce III (Novotný 1976, S. 119, 166–167). Eine besondere Kategorie von Bestattungen stellen Gräber in Siedlungsgruben dar, auf die wir noch zurückkommen werden.

Während der ganzen Entwicklung der untersuchten Kultur ist der Körper- wie auch Brandbestattungsritus vertreten. Es scheint jedoch, daß in den beginnenden Entwicklungsstufen Kremation überwog. Später, schon in der älteren Stufe der klassischen kannelierten Keramik, ist auch die Körperbestattungsweise nachgewiesen, die im Verlauf der weiteren Entwicklung absolutes Übergewicht erlangte. In bestimmten Gebieten erhielt sich jedoch der Brandbestattungsritus auch weiterhin fort und anderswo waren gleichzeitig beide Bestattungsarten üblich.

Analyse der Brandgräber

Die ältesten Gräber auf dem Gräberfeld der Boleráz-Gruppe in Pilismarót können als Brandgrubengräber klassifiziert werden. Aschereste wurden nur in geringer Zahl in Gefäßen festgestellt, die die Funktion der Urne erfüllten. Die Gräber in Fonyód, wie die Beschreibung der Fundumstände ergeben hat, waren eher Urnengräber (Banner 1956, S. 28–32). Hingegen hat man in Budakalász den Leichenbrand in kleinen Gruben untergebracht. Auf dem jüngeren Gräberfeld in Cen-

ter kam wiederum die Unterbringung der Kremationsreste in Urnen zur Geltung. Vermutlich waren bei der Wahl der Unterbringungsart der kalzinierten Knochen in erster Linie örtliche Gewohnheiten maßgebend.

Von den 725 bisher evidierten Gräbern der Badener Kultur waren 225 Brandgräber. Dieser Bestattungsritus wurde in 22 Fundorten festgestellt. Die territoriale Verbreitung der Totenverbrennung kann man auf der Karte (Abb. 1) verfolgen, aus welcher hervorgeht, daß sich die Brandgräber vor allem im zentralen Transdanubien, im oberen Theißgebiet und in höher gelegenen Gegenden Nordungarns und der Ostslowakei konzentrieren. Die größte Zahl von Gräbern der verfolgten Kategorie erschloß man jedoch auf Nekropolen in der Umgebung des Donaukniees und von Budapest.

Auf mehreren Lokalitäten waren die Urnen- bzw. Brandgrubengräber mit Steinen überdeckt oder umstellt, z. B. Pilismarót-Basaharc (Torma 1973), Fonyód (Banner 1956, S. 28–32), Budapest-Nagytétény (Gesztli 1961, S. 283), Hadašovce – heute Gemeindeteil von Spišské Tomášovce (Eisner 1933, S. 21; Budinský-Krička 1947, S. 63) und Seňa (Lamiová-Schmiedlová – Bánesz 1962, S. 222–223). Leider stehen genauere Beschreibungen der Konstruktionsart dieser Steinsetzungen nicht zur Verfügung. Bloß in Center beobachtete man, daß die Steine von Grab 3 um drei anthropomorphe, zu einem Kreis von 150 cm Durchmesser angeordnete Urnen herum untergebracht waren (Kalicz 1963, S. 10, Abb. 3). Eine analoge Situation, jedoch mit doppelt so großem Durchmesser des Kreises wurde auf dem Gräberfeld der Coţofeni-Kultur in Südwestrumänien im Fundort Ostrovu Şimian erfaßt (Roman 1976, S. 32).

Auch die Brandgräber wurden offenbar markiert. Ein indirektes Zeugnis dieser Sitte ist die verhältnismäßig seltene Superposition auf Gräberfeldern mit einer hohen Zahl von Brandgräbern, z. B. Budakalász (Information J. Koreks). Andererseits disponieren wir auch über direkte Belege der verschiedenen Form dieser Markierungen. In Pilismarót markierte die Grabstelle eine kleinere aus Steinen, seltener aus Lehm angehäuften Hügelschüttung (Torma 1973, S. 488; Horváth – Kelemen – Torma 1979, S. 286). Zum erstenmal in der Urzeit ist auf dem verfolgten Territorium die Markierung der Gräber mit einer grob zugehauenen Steinstele nachgewiesen. Außer den

Gräbern 2, 6 und 7 in Center war derart auch ein Grab auf dem Gräberfeld in Mezőcsát kenntlich gemacht (unveröffentlicht, Information von N. Kalicz). Im J. 1981 konstatierte S. Šiška (1982, S. 274) über einem Brandgrubengrab der Badener Kultur in Šarišské Michaľany (Grab 3) ein Pfostenloch und zwei Aschenstraten, über denen zwei große flache Steine lagen.

Einstweilen disponieren wir nicht über anthropologische Angaben, die die Frage beantworten würden, wie häufig die doppelte oder mehrfache Bestattung in Gräbern mit Brandbestattungsritus vorkommt. Daß mit solchen Fällen gerechnet werden muß, beweist am besten das Grab 3 aus Center, wo in einer anthropomorphen Urne Leichenbrand eines Erwachsenen Individuums festgestellt wurde und weitere ähnliche Gefäße wieder kalzinierte Knochen von Kindern enthielten (Kalicz 1963, S. 9).

Beigaben in Brandgräbern

Da bis jetzt Grabverbände aus den bedeutendsten birituellen Gräberfeldern nicht komplex veröffentlicht wurden, kann einstweilen keine zufriedenstellende Antwort gegeben werden, inwieweit die Wahl der Zusammensetzung der Grabbeigaben vom Bestattungsritus abhängig war. Sofern wir das Inventar aus publizierten, oftmals vereinzelt Brandgräbern analysiert und mit Skelettgräbern verglichen haben, stellten wir fest, daß in den Brandgräbern Schmuck verhältnismäßig selten war. Offenbar wurde er ein Opfer der Einäschierungsprozedur. Bloß aus Center wird aus Grab 7 eine Kalksteinperle angeführt (Kalicz 1963, S. 11). Kupferbleche, als Knöpfe interpretiert, fand man bloß im Grab 3 derselben Fundstelle.

Das wichtigste Grabinventar der Brandgräber bleibt Keramik. Außer der Urne wurden jedoch auch Gefäße als Beigaben abgestellt, deren Zahl sich zwischen 1–3 bewegte. In die Gräber gab man sie allerdings häufig in beschädigtem Zustand oder sogar zerschlagen. Offenbar dienten sie nicht als Behälter für Speisen, sondern hatten etwa einen anderen, am ehesten symbolischen Sinn. Die Gefäße in der Funktion eines Behälters für den Leichenbrand wiesen meistens amphorenförmige (Fonyód, Gräber 1, 5, Iregszemcse, Kajdacs, Center, Grab 7), topfförmige (Center, Gräber 1, 2)

oder schüsselartige Gestalt auf (Center, Grab 5). Die Funktion einer Urne konnten jedoch auch Krüge (Center, Grab 6, Budakalász, Grab 103) oder eigens für Bestattungszwecke angefertigte anthropomorphe Gefäße erfüllen (Center, Gräber 3 und 8). In einem Falle wies die Urne beim Boden ein sog. „Seelenloch“ auf (Iregszemcse — Banner 1956, S. 46, Taf. XXI: 31).

Skelettgräber

Dieser Ritus wurde zur überwiegenden Bestattungsart auf dem Großteil des Territoriums der Badener Besiedlung in der klassischen Stufe. In diesen Zeitabschnitt sind die größten und zugleich auch bedeutendsten Gräberfelder mit verhältnismäßig großer Gräberzahl datiert, z. B. Budakalász, Alsónémedi. Außer den angeführten Nekropolen entdeckte man häufig vereinzelte Skelettgräber in wüstgewordenen Siedlungsteilen und in Siedlungsgruben.

Orientierung und Bettungsart der Skelette

Über die Gräberorientierung der Badener Kultur stehen uns bislang 202 Angaben zur Verfügung. Danach waren 90 Gräber (44,55 %) mit größeren oder kleineren Abweichungen in N-S-Richtung situiert, 47 Gräber (23,26 %) wieder in W-O-Richtung. Die Orientierung von 65 Gräbern (32,17 %) war NW-SO oder umgekehrt angegeben, so daß in diesen Fällen nicht entschieden werden kann, zu welcher Achse (Meridian, Parallelkreis) sie inklinieren. Es stehen beinahe keine Quellen über die Richtung der vorausgesetzten Blickrichtung des Bestatteten zur Verfügung. Diese Angabe wurde gewöhnlich bei der Veröffentlichung der Fundumstände vernachlässigt. Ihre Rekonstruktion verhindert jedoch einstweilen die Tatsache, daß Gräberpläne nur vereinzelt publiziert wurden. Sofern wir die veröffentlichten Gräberfeldpläne analysiert haben (Budakalász, Alsónémedi), ging aus ihnen hervor, daß ähnlich wie bei der Orientierung auch bei der Wahl der Blickrichtung eine gewisse Heterogenität herrschte. Eine Einheitlichkeit der verfolgten Erscheinungen herrschte auch nicht im Rahmen der einzelnen Reihen und Gruppierungen. Offenbar erforderten die Grabbräuche keine strenge Einhaltung dieses Elementes des Bestattungsritus.

Die Bestatteten wiesen beinahe immer Bettung in Hocklage auf. Von 176 evidierten Fäl-

len mit angegebener Lage des Skelettes waren 74 Tote (42,04 %) auf der rechten und 102 (57,95 %) auf der linken Seite gebettet. Die Bettungsart des Toten war jedoch, wie es die Konfrontation mit anthropologischen Angaben bestätigte, weder vom Geschlecht noch Alter bedingt.

Skelette in gestreckter Lage kamen vereinzelt vor, z. B. Alsónémedi, Grab 56 (Korek 1951, S. 41), Szentes-Nagyhegy, Grab 40 (Banner 1956, S. 90), Hul (Točík, Fundbericht im AI der SAW 544/55; Němejcová-Pavúková 1974, S. 354), Budakalász, Grab 39 (Soproni 1956, S. 117, Taf. XCVI: 6) und Šarovce I (Novotný 1958a, S. 45). Im letzten Falle liegt eine Bestattung in einer Siedlungsgrube vor.

Sporadisch erscheinen auch Fälle der Bettung in Rückenlage, aber mit angezogenen Beinen, z. B. Alsónémedi, Grab 29 (Korek 1951, S. 40), Bogojeva, Grab 4 (Czirák 1900, S. 258), Budakalász, Grab 56A (Soproni 1956, S. 119) und Palotabozsok, Grab 1E (Török 1956, S. 132).

Bauchlage wurde bislang lediglich im Grab 100B in Budakalász (Soproni 1956, S. 124) und in Palotabozsok im Grab 3B festgestellt, wo jedoch der Tote etwa wohl in eine Siedlungsgrube hineingeworfen worden war (Török 1956, S. 133).

Grubengestaltung und Markierung des Grabes

Die knappen Beschreibungen der Fundumstände der Budakalászer Gräber ermöglichen keine nähere Rekonstruktion der verschiedenen Applikation der Grabgestaltung mit Steinen, die in den meisten Fällen oberhalb des Skelettes beobachtet wurden. Die Steinsetzung um das Skelettgrab herum und seine Markierung mit einer Steinstele oder einem Holzpfehl sind bisher auf dem untersuchten Gräberfeld nicht nachgewiesen. Die oberirdische Markierung der Gräber mit einer Lehmschüttung war jedoch offenbar üblich, weil eine gegenseitige Störung der Gräber auch auf einem so ausgedehnten Gräberfeld wie in Budakalász bloß sporadisch vorgekommen ist.

Doppelgräber und Mehrfachbestattungen

Im Vergleich zu den Bestattungen zur Zeit der Polgár-Kultur war die Frequenz der Doppelgräber bzw. Mehrfachgräber ungewöhnlich hoch. Allein in Budakalász wurden 31 Doppel-

gräber evidiert, in Alsónémedi drei usw. Weitere Doppelgräber sind aus folgenden Lokaltäten bekannt: Palotabozsok, Grab 3 (Török 1956, S. 133), Bogojeva, Grab 3 (Czirák 1900, S. 258), Pécs (Kiss 1964, S. 9–10), Bajč (Němejcová-Pavúková 1963, S. 676), Chľaba (Veličák, Fundbericht im AI der SAW 5894/72, S. 22), Kamenín, Objekt 103/78 (unveröffentlichte Grabung des Autors), Nitrianský Hrádok, Kulturgruben 50 und 53 (Grabung A. Točíks) und Szigetszentmárton, Grab 3 (Kalicz 1976, S. 109). In den meisten Fällen handelt es sich um gleichzeitige Bestattungen, aber vereinzelt wurden auch Nachbestattungen verzeichnet. Beispiele einer derartigen Bestattungsweise sind die etagenförmig untergebrachten Skelette mit übereinstimmender Orientierung, z. B. Budakalász, Gräber 390 und 396 (Information J. Koreks) und Szigetszentmárton Grab 3 (Kalicz 1976, S. 109). In Budakalász waren sogar drei Skelette etagenförmig untergebracht (Grab 215). Drei Skelette, die jedoch auf einen gleichzeitigen Tod hinweisen, fand man im Grab 47 in Budakalász (Soproni 1956, S. 118).

Eine gemeinsame Bestattung von vier Individuen wird aus der Lokaltät Szentes-Nagyhegy angeführt, wo im Grab 4 drei Linkshocker und ein Skelett in gestreckter Lage untergebracht waren (Banner 1956, S. 90). Ein Grab mit fünf Bestattungen wurde bisher nur auf einem im aufgegebenen Siedlungsabschnitt angelegten Gräberfeld entdeckt (Palotabozsok), wo unter einem Kinderskelett noch weitere vier Skelette von Erwachsenen lagen (Török 1956, S. 132–133). Zwei Opfergruben mit einer großen Zahl von Skeletten werden wir im Kapitel über Bestattungen in Siedlungsgruben erwähnen.

Unvollständige Bestattungen und Schädelbestattungen

Bestattungen von Skeletten mit fehlenden Teilen entdeckte man vorwiegend in Siedlungsgruben, z. B. Chľaba, Streda nad Bodrogom (Veličák, Fundbericht im AI der SAW 5894/72, S. 22; Polla 1956, S. 640). Die Bestattung eines unvollständigen Skelettes auf einem Gräberfeld wurde bisher nur in einem einzigen Falle in Budakalász evidiert, wo im Grab 91 ein Teil des Schienbeines fehlte (Soproni 1956, S. 123).

Einzelne Schädel fand man in zwei Fundorten. In Szentes, Flur Nagyhegy, stieß man in

der Grabgrube 2 auf vier Schädel, in einer weiteren Grabgrube kam nur ein einziger Schädel zum Vorschein. Diese Objekte, die keinerlei Beigaben enthielten, befanden sich auf dem teilweise untersuchten Gräberfeld (Banner 1956, S. 90). Eine ähnliche Situation verzeichnete man in Budakalász, wo wir nach lückenhaft veröffentlichten Angaben minimal über vier Fälle der Bestattung einzelner Schädel wissen. Einen Schädel hatte man jedoch auch zu dem jugendlichen Individuum im Grab 78 auf der angeführten Lokaltät gelegt (Soproni 1956, S. 122). Die Fundumstände des Grabes, das S. Mithay (1968, S. 7) in Győr erschloß, dokumentieren die Abtrennung des Schädels vom Rumpf im Verlauf des Bestattungszereemonials; der Schädel befand sich nämlich unter den Beckenknochen des Bestatteten.

Bestattungen in Siedlungsgruben

Im Entwicklungsablauf der Badener Kultur erschienen jedoch auch Gräber, die von der gebräuchlichen Auffassung des Ritus abwichen. Gemeint sind vor allem die zahlreichen Bestattungen in Siedlungsgruben. Diese Objekte hatten zur Zeit des Begräbnisses ihre ursprüngliche Funktion bereits eingebüßt, ja in vielen Fällen waren sie teilweise schon mit Abfällen angefüllt. Aus dem Verbreitungsgebiet der verfolgten Kultur sind bisher 14 Lokaltäten mit solchen Gräbern bekannt. Es sind: Červený Hrádok, Objekt 6/70 (Němejcová-Pavúková 1974, S. 241, 354), Hódmezővásárhely-Bodzáspart, Grube 5 (Banner 1956, S. 79), Chľaba II (unveröffentlichte Grabung L. Veličáks), Jelšovce (Němejcová-Pavúková 1963, S. 673–674), Kamenín, Objekt 103 (Nevizánsky 1980, S. 187–188), Nitrianský Hrádok, Kulturgruben 22, 23, 25, 50, 53 (unveröffentlichte Grabung A. Točíks), Palotabozsok, Grab 3 (Török 1956, S. 133), Pilismarót-Szobi rév zwei Fälle (Kemenczei 1980, S. 240), Svodín – mehrere Bestattungen (Němejcová-Pavúková 1980, S. 147), Streda nad Bodrogom, Grab 5 (Polla 1956, S. 640), Szigetszentmárton, Gräber 2, 3 (Kemenczei 1973, S. 260; Kalicz 1976, S. 109), Šarovce I (Novotný 1958a, S. 44–45) und Šarovce III, Grube 20/55 (Novotný 1976, S. 130–131).

In sämtlichen Fällen handelt es sich um Skelettgräber, Brandgräber wurden nicht festgestellt. Die Skelette waren in der Regel pie-

tätvoll gebettet, d. h. die rituell erforderliche Hocklage war eingehalten, die Grubensohle zugerichtet worden, dem Toten hatte man auch Beigaben mitgegeben, z. B. Šarovce III, Grube 20/55, Hódmezővásárhely-Bodzáspart, Grube 5, Jelšovce, Šarovce I.

Es begegnen jedoch auch Fälle, die von pietätloser Behandlung zeugen, z. B. ein Hineinwerfen in die Grube oder unreguläre Bettung des Skelettes (Bauchlage, Zuwälzung mit einem Stein, Absenz von Beigaben usw. — Palotabozsok, Grab 3).

Eine Besonderheit des Bestattungsritus der Badener Kultur sind die sog. unvollständigen Gräber in Siedlungsgruben, die z. B. in Chľaba II und in Streda nad Bodrogom, Grab 5, festgestellt wurden. In den angeführten Fällen wurden keine Spuren eines sekundären Eingriffes beobachtet, trotzdem fehlten jedoch die Knochen der oberen und unteren Gliedmaßen bzw. der Schädel. Vereinzelt menschliche Knochen aus Siedlungsgruben werden aus Nitriansky Hrádok (Točík 1981, S. 25) und Kamenín angeführt, wo im Objekt 103/78 außer Skeletten zweier Individuen noch Bruchstücke der Diaphysen beider Femoren und Tibien eines weiteren erwachsenen Individuums, etwa eines Mannes gefunden wurden (Jakab 1980, S. 117).

In Siedlungsgruben befanden sich verhältnismäßig häufig auch Doppelgräber, z. B. Chľaba II, Kamenín, Nitriansky Hrádok, Kulturgruben 50 und 53, und Szigetszentmárton, Gräber 2, 3. Leider besitzen wir in den angeführten Beispielen bloß bescheidene Angaben über das Alter und Geschlecht der Bestatteten. In Kamenín war es das Skelett einer dreißig bis vierzigjährigen Frau (Adultus) und eines sieben bis achtjährigen Kindes.

Gräber nicht erwachsener Individuen in Kulturgruben registrierte man in Červený Hrádok, Nitriansky Hrádok, Grube 53, in Szigetszentmárton, Svodín und Šarovce I. Die anthropologische Bestimmung des Geschlechtes der in Siedlungsobjekten bestatteten Erwachsenen wäre auch schon deswegen wichtig, weil anscheinend ein Teil der Population weiblichen Geschlechtes auf den bisher untersuchten größeren Badener Gräberfeldern nicht vertreten ist. Die fehlenden Prozente von Individuen weiblichen Geschlechtes dürften wohl in der Siedlung bestattet worden sein. Diese Hypothese kann jedoch zur Zeit wegen

ausstehender anthropologischer Angaben nicht gestützt werden.

Die Bestattungen in Siedlungsgruben sind in jedem Falle als spezifische Äußerung von Kulturen und Riten zu betrachten. Auf Grundlage der Analyse von Siedlungsobjekten in Nitriansky Hrádok kam A. Točík (1979, S. 82) zur Ansicht über die Möglichkeit der Verknüpfung dieser Bestattungen mit Opfern, die die Familien bzw. die Sippe schützen sollten und die von den Bewohnern der einzelnen Hütten oder Hüttengruppen bei der Errichtung des Wohnhauses dargebracht wurden. Im Falle der Gültigkeit dieser These müßten in den Siedlungen (in den Objekten) gesellschaftlich nicht vollwertige Angehörige der patriarchalischen Sippenkollektive bzw. Individuen aus anderen (fremden) Kommunitäten bestattet sein (Gefangene, Feinde), d. h. Personen, die auf der untersten Sprosse der damaligen Gesellschaftsleiter standen (Neustupný J. — Neustupný E. 1960, S. 131). Die massenhafte Verbreitung von Gräbern der verfolgten Kategorie auf weitem Territorium der Badener Kultur kann auch ein Beleg dafür sein, daß die Differenzierungsstufe im Inneren der Gentilgemeinschaften bereits eine ausgeprägtere Form als im vorangehenden Zeitabschnitt erlangt hatte.

Im Zusammenhang mit den Bestattungen in Siedlungsgruben seien auch zwei Schachtgräber mit Massenbestattungen erwähnt, die in den J. 1949 und 1952 in Nitriansky Hrádok entdeckt wurden. In dem 1949 erschlossenen Objekt (Kulturgrube 107) lag ein rituell untergebrachtes Hundeskelett, um welches rundherum menschliche Skelette von mindestens 11 Individuen angeordnet waren. Das zweite Schachtgrab (Kulturgrube 119) enthielt Reste von sogar 20 Individuen (Vlček 1953, S. 734), nach anderen Angaben 19 bis 25 Individuen (Točík 1981, S. 25). Die Fundumstände dieser Objekte wie auch der Allgemeincharakter der befestigten Siedlung lassen die Voraussetzung zu, daß es sich in Nitriansky Hrádok um eine Stelle handelt, auf welcher sich zentralere (stammliche ?) Kultzeremonien abspielten, worauf letzten Endes auch die ungewöhnlich hohe Zahl der Menschenopfer hinweist. Leider wurden die Fundverbände bisher nicht komplex ausgewertet und veröffentlicht, deswegen sind weitere Interpretationsversuche zur Zeit als verfrüht zu betrachten.

Symbolische Gräber

Funde dieser Kategorie wurden bloß auf jenen Gräberfeldern beobachtet, wo auch brandbestattet bzw. ausschließlich eingäschert wurde. Damit sei betont, daß manche Gräber hierher auch zufällig eingegliedert wurden, am ehesten wegen der unvollständigen Geländebeobachtungen. In Budakalász evidierte man 7–8 symbolische Gräber. Ein weiteres solches Grab führt N. Kalicz (1963, S. 10) aus Center an.

Das Feuer spielte in den damaligen Kulturvorstellungen, die mit dem Bestattungszeremonial zusammenhingen, zweifellos eine bedeutende Rolle. Über den Skeletten in Budakalász beobachtete man in mehreren Fällen Aschenlagen (Gräber 113, 110 — Soproni 1956, S. 124). In Nitriansky Hrádok (in der im J. 1952 untersuchten Opfergrube) hatten wieder manche Bestatteten angebrannte Gesichtsskelette (Vlček 1953, S. 734). Vermutlich darf man nicht einmal die Bestattungen direkt im Ofen (z. B. Bajč) oder in seiner Nähe als zufällige Erscheinung betrachten (Békásmegyer, Grab 1, Hódmezővásárhely-Bodzáspart, Grab 1b); offenbar wiesen sie tiefere ursächliche Zusammenhänge auf (Němejcová-Pavůková 1963, S. 676; Baner 1939, S. 14; 1956, S. 69, 84–85).

Taf. V. Vertretung der einzelnen Keramikformen in Skelett- und Brandgräbern

Keramikform	Zahl	Anzahl in Skelettgräbern	Anzahl in Brandgräbern
Krug	37	25	12
Tasse	21	17	4
Schüssel	21	9	12
Fußschale	16	15	1
Topfform	12	3	9
Amphorenform	8	3	5
Ossarner Tasse	8	8	—
geteilte Schüssel	6	4	2
Schöpfkelle	4	4	—
kahnförmiges Gefäß	1	1	—
Tonwagen	1	1	—

Das Inventar der Skelettgräber

Wie bereits konstatiert wurde, stellte die Bevölkerung der untersuchten Kultur nicht in jedes Grab eine archäologisch erfaßbare Beigabe ab. Auf den bedeutendsten Nekropo-

len war die Zahl inventarloser Bestattungen ungewöhnlich hoch, z. B. Budakalász 33,91 %, Alsónémedi 50 %. Als Beigabe diente in erster Linie Keramik. Die Zahl und Variabilität der Gefäße näherten sich nicht mehr dem Niveau aus der vorangehenden Zeitepoche. Die Vertretung der einzelnen Keramikformen war in den Körper- und Brandgräbern nachfolgend (Taf. V).

Die unterschiedliche Frequenz dieser Keramikzeugnisse war in den verfolgten Gräbern am ehesten durch ihre Bestimmung bedingt. In den Brandgräbern dominierten deshalb Formen, die am besten der Funktion als Behälter-Urne entsprachen. Umgekehrt hatten die Gefäße in den Skelettgräbern außer der praktischen Funktion (Behälter für rituelle Speisen) offenbar auch symbolische Bedeutung, sie hingen mit den konkreten Bestattungsbräuchen zusammen (Taf. V). Vermutlich war deshalb die Lage der Ossarner Tassen und der Fußschalen in den Gräbern stabilisiert (Taf. VI).

Taf. VI. Dislokation der Keramikformen in Skelettgräbern der Badener Kultur

Keramikform	Gräberzahl	Kopfgegend	Brustkorb	Arme	Becken	Beine	Füße	Schulter	andere Lage	nicht angegebene Lage
Krug	25	4	2	1	4	2		1	2	7
Tasse	17	3		1	3	4		2		4
Becher, Fußkelch	15	6	1		2	3	1	1	1	2
Schüssel	9	2	2		1	1		1	1	1
Tasse (Ossarner Tasse)	8	3	3			1		2		
geteilte Schüssel	4	1				1		1		1
Schöpfkelle	4	1							1	2
topfförmiges Gefäß	3	1				1				1
Amphore	3					1				2
kahnförmiges Gefäß	1	1								
Tonwagen	1								1	

In sieben Fällen registrierten wir in der Verschüttungsschicht der Grabgruben Gefäßscherben, die am ehesten die rituelle Zerschla-

Taf. VII. Dislokation des Schmuckes in Skelettgräbern der Badener Kultur

Gegenstand	Gräberzahl	Anzahl der Gegenstände	Kopfgegend	Hals	Brustkorb	Arme	Becken	Beine	Füße	andere Lage	nicht festgestellte Lage
Kupferperlen	5	16		2	3						
Kupferröhrchen	12	33 + 13 fr.	2	7	4						
Kupferdiadem	1	1	1								
Schläfenringe	1	2	1								
Muscheln, Dentalien, Cardium, Marmorperlen	53		6	35	21	7	1	1		1	
Tierzähne	4	13									
Wildschweinhauer	1	1									1

Taf. VIII. Dislokation der Beilagen in Skelettgräbern der klassischen Gruppen der Badener Kultur

Gegenstand	Gräberzahl	Anzahl der Gegenstände	Kopfgegend	Brustkorb	Arme	Becken	Beine	Füße	andere Lage	nicht angegebene Lage
Steinhammeraxt	5	6	1							5
Flachbeil	1	2					1			
Geweihhacke	2	2	1	1						
Kupferahle-Nadel	4	4			2		1			1
Klinge	11	32	5		2	2	2	1		1
Kratzer	6	6			1	2	1	1		1
Abschlag	12	90	2		5	6	1	1		1
Knochenahle	4	4	1		1		1		1	
Mahlstein	4		1				1		2	
Pfeilspitze	5	10	1			2	1	1		
rote Steine	8	14		2		2	4			

gung von Gegenständen bei den Bestattungszeremonien belegen.

Schmuck fand man gewöhnlich im Inventar der auf dem Sippengräberfeld bestatteten Individuen. Eine einzige Ausnahme bildet die Bestattung in einer Siedlungsgrube in Šarovce III, der man zwei Kupferringe mitgegeben hatte (Taf. VII).

Werkzeuge werden im Gräberinventar der Badener Kultur zum Unterschied von den äneolithischen Bestattungen aus vorangehender Zeit sehr selten angetroffen. Abgesehen von den analysierten Gräberfeldern fand man sie noch in Nitriansky Hrádok und in Palotabozsok (Grab. E). In beiden Fällen sind es Hammeräxte; der Fund aus Palotabozsok war stark beschädigt (Taf. VIII).

Symbolische Bedeutung hatte zweifellos das Kupferdiadem aus Vörs, das für die Sonderstellung der bestatteten Person spricht.

Tierbeigaben als Belege ritueller Speise fand man bloß in Einzelfällen. Außer in drei Gräbern auf dem Budakalász Gräberfeld evidierte man sie noch in Palotabozsok (Gräber 3B, 4 und 6). Verhältnismäßig häufig erschienen jedoch gemeinsame Bestattungen von Menschen und Tieren. Bestattungen dieser Art wurden auf den Sippengräberfeldern nur in beschränkter Zahl festgehalten. Im angeführten Milieu symbolisierten sie offenbar die gesellschaftliche Stellung der Bestatteten. In sämtlichen Fällen handelte es sich um Bestattungen eines Menschen und Rindes, z. B. Budakalász, Grab 3 (Soproni 1956, S. 113), und

Taf. IX. Frequenz der Beigaben auf bedeutenden Gräberfeldern der Badener Kultur

Fundstelle	Gräber- zahl	Gräber ohne Inventar		Keramik		Schmuck		Waffen		Kupferge- genstände		Tierknochen		Werkzeuge	
		Abs.	‰	Abs.	‰	Abs.	‰	Abs.	‰	Abs.	‰	Abs.	‰	Abs.	‰
Alsónémedi	40	20	50,00	7	17,50	13	32,50	2	5,00	6	15,00			4	10,00
Budakalász	115	39	33,91	43	37,39	48	41,73	2	1,73	14	12,17	3	2,60	14	12,17
Fonyód	11			11	100,00									2	18,18
Center	8			8	100,00					1	12,50			2	12,50

Alsónémedi, Gräber 3 und 28 (Korek 1951, S. 37–40; Bökönyi 1951, S. 72–79).

Es existieren jedoch auch gemeinsame Bestattungen von Menschen und Tieren in Siedlungen, häufig in Siedlungsobjekten. Die Grabverbände dieser Art mit einem Rinderskelett erfaßte man in den Lokalitäten: Bogojeva, Grab 2 (Czirák 1899, S. 62–64), Orosháza-Bónum (Olasz 1961, S. 285), Pécs (Kiss 1964, S. 9–10) und Svodín (Němejcová-Pavůková 1975, S. 67). In den angeführten Fällen fand man beim menschlichen Skelett nur ein einziges Rinderskelett.

Die Tierknochen in den Siedlungsgruben (häufig auch mit menschlichen) sind am ehesten ein Beleg über Kultzeremonien, deren Akt auch ein Blutopfer erforderte. In der Badener Kultur opferte man außer dem Rind auch einen Hund und ein Schwein. Gemeinsame Gräber menschlicher Individuen und von Hunden vermerkte man in Šarovce I (Novotný 1958a, S. 44–45) und in beiden Schachtgräbern von Nitriansky Hrádok, wo das 1949 festgestellte Grab ein Hundeskelett und das 1952 entdeckte Grab Hundeschädel von mindestens fünf Individuen enthielt (Ambros 1955, S. 109). Neuestens führt A. Točík (1981, S. 25) aus Nitriansky Hrádok (Grube 103) ein Schweineskelett an, das in ritueller Lage untergebracht war und zusammen mit einem unvollständigen, in die Grube hineingeworfenen menschlichen Skelett entdeckt wurde. Auf dem neolithischen Gräberfeld in Nitra erschloß J. Pavúk (Fundbericht im AI der SAW 5542/71) in einer ovalen Grube ein kindliches Hockerskelett, hinter welchem das Skelett eines Ferkels lag. Unter dem Skelett befand sich eine Scherbe der Badener Kultur (Němejcová-Pavůková 1970, S. 194). Eine bisher vereinzelte Erscheinung erfaßte man auf der Lokalität Szentcs-Nagyhegy, wo im Grab 1 in einem Gefäß ver-

brannte Vogelknochen entdeckt wurden (Banner 1956, S. 89).

Schlußfolgerungen

Aus der Analyse des Bestattungsritus, der Grabbeigaben und aus den verfolgten Gesetzmäßigkeiten in der Struktur der Gräberfelder geht hervor, daß die Quellen dieser Kategorie für die Lösung der grundlegenden Fragen über die Gesellschaftsorganisation, die Vermögensdifferenzierung und gesellschaftliche Arbeitsteilung keine Informationen von solcher Qualität bieten, wie die Quellen der ähnlichen Kategorie im vorangehenden Zeitabschnitt. Die erstrangige Ursache dieser Erscheinung ist vor allem jene Tatsache, daß die Symbolik und Abstraktion in der verfolgten Zeit in den komplizierten religiösen Vorstellungen zweifellos eine wichtige Rolle spielten (Taf. IX). Wegen dieser Gründe verlor die Sitte der Ausstattung des Toten mit einem seiner gesellschaftlichen Stellung entsprechenden Inventar ihren Sinn. Nur in sporadischen Fällen ermöglichen die Grabbeigaben (Bestattungen mit Rind, Kupferdiadem) über eine gesellschaftliche Vorzugsstellung mancher Individuen zu erwägen. Die Existenz von unrituell in die Gruben hineingeworfenen und unvollständigen Skeletten, von Gräbern in Siedlungsgruben und Skeletten in Opfergruben, deren Anteil nicht übersehen werden darf, ist ein Zeugnis tieferer ökonomischer und sozialer Wandlungen zur Zeit der Badener Kultur. Ein detaillierteres Kennen dieser Wandlungen ist jedoch zur Zeit recht schwierig, weil die Unvollständigkeit der Grabungen beträchtlich und die Veröffentlichung der Grabungsergebnisse ungemein langwierig ist. Aus dem verfolgten Gebiet stehen z. B. nicht einmal die grundlegenden Informationen über die Typen und Größen der Be-

hausungen, über ihre Anordnung in den Siedlungen usw. zur Verfügung. Deswegen kann man die Erwägungen über die Größe der grundlegenden Gesellschaftseinheiten der damaligen Sozietät und über ihre Organisation und Struktur bisher nicht mit Quellen einer anderen Kategorie konfrontieren.

Verzeichnis der Lokalitäten der Badener Kultur

Slowakei

Bajč, Gemeindeteil Vikanovo, Bez. Komárno. Während der Grabung in den J. 1959–1960 (A. Točík) wurden auf der Sohle eines Ofens der Badener Kultur zwei Hockerskelette entdeckt. Das Frauenskelett lag auf der linken Seite und hatte die Orientierung N-S. Unter ihren Beinen lag ein schlecht erhaltenes Kinderskelett in Hocklage mit ungekehrter Orientierung (S-N). Unter dem Becken der Frau befand sich eine Blattspitze aus Quarzit (Němejcová-Pavúková 1963, S. 676, Abb. 233).

Bešeňov, Bez. Nové Zámky. Aus dem Gemeindeareal führt V. Němejcová-Pavúková ein Skelettgrab an, das einen Krug mit einem Buckel über dem Henkel enthielt. Diesen Fund datiert sie in den Horizont Červený Hrádok. Im Verlauf der Feststellungsgrabung stieß man nur auf Siedlungsobjekte (Němejcová-Pavúková 1974, S. 317, Abb. 65: 1; Fundbericht im AI der SAW 5781/71).

Bracovce, Bz. Michalovce. Aus dem Gemeindekataster ist ein Brandgrab bekannt. Der Leichenbrand war in einem Krug abgestellt (Budinský-Krička 1945–1946, S. 261; 1947, S. 63).

Červený Hrádok, Bez. Nitra. Die Siedlung der Badener Kultur in der Flur Kopanice wies im seichten Objekt 6/70 das Skelett eines jugendlichen Individuums in Hocklage auf. Das Grab enthielt keine Beigaben. Das Objekt befand sich im Teil der Lokalität, wo sich Funde aus dem sog. Horizont Nevizany der jüngeren Phase der älteren klassischen Stufe der Badener Kultur kumulierten (Němejcová-Pavúková 1974, S. 241, 354).

Hadušovce, jetzt Gemeindeteil von Spišské Tomášovce, Bez. Spišská Nová Ves. Aus dem Gemeindekataster wird angeblich ein Brandgrab angeführt. Die Urne wies eine Steinsetzung auf (Eisner 1933, S. 21; Budinský-Krička 1947, S. 63).

Hul, Bez. Nové Zámky. Neben dem Feldweg in Richtung zum Kirchlein entdeckte man im J. 1955 in 50 cm Tiefe ein Grab mit einem W-O-orientierten Skelett in gestreckter Lage. Beim Skelett befand sich ein amphorenförmiges Gefäß, das in den Horizont Červený Hrádok der klassischen Stufe der Badener Kultur datiert wurde. Das Grab lag angeblich im Areal einer Siedlung der Badener Kultur (Točík: Fundbericht im AI der SAW 544/55; Němejcová-Pavúková 1974, S. 354, Abb. 62: 3).

Chľaba, Bez. Nové Zámky. Auf der Lößterrasse südlich der Gemeinde, in der Nähe des Staatsgutes,

untersuchte L. Veliačik mehrere Siedlungsobjekte der Badener Kultur. In einer Kulturgrube mit kreisförmigem Grundriß (Dm. der Mündung 175–180 cm, Dm. der Sohle 182–185 cm), befanden sich in 100 cm Tiefe zwei unvollständige menschliche Skelette. Das Skelett A lag in der nördlichen Hälfte des Objektes und hatte die Orientierung SSO-NNW. Es fehlten ihm die oberen Gliedmaßen und der Schädel. Das Skelett B, das ähnlich nach SSO-NNW orientiert war, wies einen schlechteren Erhaltungszustand auf. Die Knochen waren zwar anatomisch untergebracht, aber auch hier fehlten die oberen und Teile der unteren Gliedmaßen. Bei den Oberschenkelknochen lag der Schädel, aber ohne Mandibula. Auf dem Brustkorb des Skelettes B kam eine Amphorenscherbe zum Vorschein. Auf der Grubensohle erfaßte man unter den Skeletten mit dem Boden nach oben gestülpte Gefäße: einen Topf, eine geteilte Schüssel und eine Schüssel, die sich im Topf befand. Unveröffentlichte Funde. Für die Ermöglichung der Benützung der Grabungsergebnisse danke ich L. Veliačik (Fundbericht im AI der SAW 5894/72).

Jelšovce, Bez. Nitra. In einer Siedlung der Badener Kultur legte man in der Mitte einer Grube von 147 cm Dm. in 90 cm T. das Skelett eines Erwachsenen in leichter linker Hocklage frei. Angeblich war es in NO-SW-Richtung gebettet (der Fundbericht gibt die Orientierung NW-SO an). Rechts vom Skelett lag ein großes Vorratsgefäß in Scherben, darunter und beim Schädel Scherben eines weiteren Vorratsgefäßes und eines anderen größeren Gefäßes (Němejcová-Pavúková 1963, S. 673–674, Abb. 221, 233).

Kamenin, Bez. Nové Zámky. Auf einer ausgedehnten Siedlung der Badener Kultur in der Flur Kiskukoricás wurde in 85 cm Tiefe die Grube 103 mit einem Kinderskelett abgedeckt (Infans III, 7–8 J.), weiters das Skelett einer Frau (Adultus, 30–40 J.). Die Skelette waren in Hocklage. In der Verschüttungsschicht der Grube fand man noch korrodierte Diaphysenbruchstücke beider Femoren und Tibien eines erwachsenen Individuums, etwa eines Mannes. Das Inventar der Kulturgrube bildeten Scherben und der Teil eines Kruges, die in der Schicht über dem Skelett lagen (Nevizánsky 1980, S. 187–188).

Kmeľovo, Bez. Nové Zámky. In der Flur Dolné kratiný wurde beim Erweitern des Feldweges beim SO-Rand der Gemeinde im J. 1953 ein Skelettgrab zerstört, aus welchem zwei kleinere Gefäße (Tasse und Krug) gerettet wurden. In der Nähe wurde in 50 cm T. ein weiteres Grab vernichtet, aus welchem nur Gefäßscherben gewonnen wurden (Benadik: Fundbericht im AI der SAW 169/54).

Komjatice, Bez. Nové Zámky. A. Točík registrierte während einer Rettungsgrabung auf der Fundstelle Legionárske im J. 1977 in Siedlungsgruben 6–7 bestattete Individuen (mündliche Information des Grabungsleiters). (Točík 1978, S. 259.)

Marcelová, Bez. Komárno. Im Areal der Gemeinde im Garten des B. Domokoš, wurde ein Skelettgrab zerstört, das einen Krug enthielt. Eine kurze Rettungsgrabung auf der Fundstelle des Grabes verlief negativ (Rejholec: Fundbericht im AI der SAW 832/62; Němejcová-Pavúková 1974, S. 257).

Nitriansky Hrádok, jetzt Teil von Šurany, Bez. Nové Zámky. In einer Siedlung der Badener Kultur in der Flur Zámeček wurden in den J. 1949 und 1952 zwei Massengräber entdeckt. Im J. 1949 wurden in einer Grube mit zylindrischem Profil, 150 cm Dm. und 300 cm T., im nischenartig verbreiterten Unterteil, rundherum verteilte Skelette gefunden. In Grubenmitte lagen das Skelett eines Hundes, ganze Gefäße und eine Hammeraxt. Die Skelettreste können mindestens 11 Individuen zugeschrieben werden. Die zylindrische, im J. 1952 erforschte Grube (Dm. 200 cm, T. ca. 400 cm) war oberhalb der Sohle bis zu 300 cm Dm. verbreitert. Ähnlich untergebrachte Skelette lagen in einer kreisförmigen Nische und auf der Grubensohle. In der Verschüttungsschicht fand man Holzkohlenstückchen (Eiche, Buche), Schädel und Unterkiefer von wenigstens fünf Hunden, Knochen von Haustieren und Keramik. Der Bestattungsritus war wahrscheinlich ähnlich wie in der im J. 1949 festgestellten Grube. Einige Schädel hatten das Gesichtsskelett angebrannt. In dieser Grube wurden die Überreste von mindestens 20 Individuen festgestellt, die man in Hocklage bestattet hatte, wahrscheinlich sitzend in der Nische, mit dem Gesicht zur Grubenmitte gewandt. Die Gräber sind bis jetzt nicht komplex veröffentlicht worden (Vlček 1953, S. 733–736, 756; Ambros 1955, S. 107–109; Novotný 1958a, S. 45–46, Abb. 6; 1958b, S. 98–99, Abb. H).

Außer den Skeletten in den angeführten Massengräbern wurden Skelette von Angehörigen der Badener Kultur auch in Siedlungsgruben angetroffen. Nach A. Točík fand man in der Kulturgrube 22–23 zerstreute Knochen eines erwachsenen Individuums, in der Grube 25 lag ein ganzes Skelett, in der Grube 50 waren zwei Skelette, und zwei Individuen (Erwachsener und Kind) hatte man auch in der Grube 53 bestattet. (Für die gewährte Information danke ich A. Točík.) An anderer Stelle führt A. Točík neun Kulturgruben mit menschlichen Skeletten an (Točík 1979, S. 82).

Seňa, Bez. Košice. In den 30er Jahren dieses Jahrhunderts wurde auf der Fundstelle Istendomb angeblich ein Brandgrab entdeckt. Vom Inventar rettete man ein topfförmiges Gefäß mit Steinsetzung (*Lamiová-Schmiedlová* – Bánesz 1952, S. 222–223, Abb. 3).

Streda nad Bodrogom, Bez. Trebišov. Bei der Abdeckung des Gräberfeldes der Otomani-Kultur in der Flur Bálványhegy (Bakhegy) deckte man das unvollständige Skelettgrab 5 ab. Es war das Grab eines Erwachsenen, bei welchem Scherben der Badener Kultur gefunden wurden. Die Skelettreste lagen in einer Grube kreisförmigen Grundrisses. Der auf der rechten Seite liegende hatte die Orientierung O–W. Vom Skelett fehlten die Arme und Beine. Beim Schädel befand sich außer Scherben auch eine Knochenahle. Grubenausmaße: Dm. 95 cm, T. 95 cm (Polla 1956, S. 640, Abb. 245; 259: 5–8).

Svodín, Bez. Nové Zámky. In der Siedlung der Badener Kultur auf der Fundstelle Busahegy, die V. Němejcová-Pavúková untersucht, fand man in mehreren Fällen in Abfall- bzw. Vorratsgruben Skelette von Kindern und Erwachsenen. Es kamen auch gemeinsame Gräber von Menschen und Tieren vor. Allem

Anschein nach kumulierten sich die Gräber am Siedlungsrand. In den Schnitten XXIX und XXX erfaßte man weitere Skelette ohne Inventar. Ihre Zugehörigkeit zur Badener Kultur ist nicht ausgeschlossen. Das Scherbenmaterial datiert die Siedlung von Svodín in die Stufe Nevidzany evtl. in die nachfolgende Stufe Ůny (Němejcová-Pavúková 1975, S. 67; 1980, S. 146–147).

Sarovce, Bez. Levice. B. Novotný führt aus der Lage Sarovce I mehrere Fälle von Bestattungen in einer Abfallgrube an. Ein Hockerskelett mit nach Osten gewandtem Schädel war mit Scherben eines Vorratsgefäßes überdeckt. Dicht neben ihm lag ein Hundeskelett. In einer anderen Grube lag ein W–O orientiertes Kinderskelett in Rückenlage mit angehockten und in den Knien gespreizten Beinen. Beim Schädel war eine Tasse mit einem Buckel am Rand über dem Henkel untergebracht (Novotný 1958a, S. 44–45, Taf. L; 3).

In der Lage Mákóczadomb (Sarovce III) wurde in einer Siedlung der Badener Kultur, in der Grube 20/55 in 140 cm T., das Grab eines Erwachsenen freigelegt, der Hocklage aufwies. Das NW–SO orientierte Skelett hatte Rückenlage, doch waren die Beine auf die rechte Seite gelegt. Unter dem Schädel befanden sich zwei Metallringe, in der Verschüttungsschicht Scherben, Lehmverputz und eine Klingenlamelle aus Quarz. Ähnliche Funde lagen auch auf der Grubensohle, wo jedoch auch Holzkohlenstückchen von verschiedenen Baumarten vorhanden waren.

Ferner erschloß man in der Siedlung auch eine Gruppe dreier Skelettgräber, die ziemlich seicht eingetieft waren. In situ waren nur die Gräber 3/1954 und 5/1954. In einem Grab lag der Tote auf der linken (3/1954), in zweien auf der rechten Seite. Beigaben wurden unmittelbar bei den Skeletten nicht gefunden (Novotný 1976, S. 119, 166–167, Abb. 22: 5, Abb. 23: 6, 7, Taf. X: 1–6).

Šurany, Bez. Nové Zámky. In der Gasse Švermova ul. wurde in einem Garten des Hauses Nr. 1 im J. 1959 ein Grab gestört, das eine Schüssel, eine geteilte Schüssel, einen kleinen Krug, ein Halsband aus 123 Spondylusperlen und Fragmente eines anderen Gefäßes enthielt. In der geteilten Schüssel war der kleine Krug untergebracht. Bei den Gefäßen erfaßte man auch kleine durchglühte Knochen. Es handelt sich wahrscheinlich um ein Grab mit Brandbestattungsritus (Sedlák: Fundbericht im AI der SAW 101/59).

Ungarn

Alsónémedi, Kom. Pest. Das Gräberfeld in der Flur Kenderföldek wurde im J. 1949 vollständig untersucht. J. Korek deckte 40 Skelettgräber ab, in denen 43 Individuen bestattet waren (Korek 1951, S. 41–63; 1980).

Andocs, Kom. Somogy. Von der Lokalität Nagytoldipuszta-Eperfás führt B. Draveczky vier Urnengräber an, die außer der Urne einen kleinen Napf, eine Pfeilspitze und Scherben enthielten. Während der Rettungsgrabung wurde auch eine viereckige Hütte mit drei Pfostenlöchern, in der Mitte mit einem Ofen, freigelegt. Die Gräber bildeten offenbar den Rand

eines größeren Gräberfeldes (*Draveczy 1962, S. 1; 1963, S. 295*).

Budakalász, Kom. Pest. Auf der Fundstelle Luppá-csárda deckte *S. Soproni* in den J. 1952–1961 439 Gräber mit 468 Individuen ab, davon waren 73 Brandgräber. *S. Soproni* veröffentlichte 115 Gräber, die übrigen wurden bisher nicht publiziert Arbeit (*Soproni 1954, S. 29–36; 1956, S. 111–128; 1958, S. 197; 1959, S. 196; 1960, S. 227; 1962, S. 12*).

Budapest, Teil Lagymányos. Auf der Fundstelle Andor utca konstatierte man sieben Gräber mit Hockerskeletten. Das Material aus den Gräbern ist vermengt, nähere Angaben blieben nicht erhalten (*Tompa 1942, S. 31, Taf. V: 1–5; Banner 1956, S. 71–72, Taf. XXXIV: 32–33, 36–39*).

Budapest, Teil Békásmegyer. Im J. 1932 entdeckte *G. Müller-Kuales* zwei Skelettgräber, ein Brandgrab und acht Siedlungsgruben. Im Grab 1 war ein 12–13-jähriges Mädchen auf der linken Seite mit SO-NW-Orientierung bestattet. In der rechten Hand hatte es einen Quarzitabschlag, bei den Beinen drei Gefäße (ein Topf, zwei Krüge) und zwei Mahlsteinfragmente. Die Fußsohlen waren in der Nähe des Ofens situiert. Im Grab 2 lag ein 6–7-jähriges Kind auf der linken Seite mit SW-NO-Orientierung. Beim Schädel wurden ein kleiner Krug und Kelch gefunden. Die Lage einer weiteren Schüssel mit Henkel ist nicht bekannt. Beim Grab kam auch ein Mahlstein zum Vorschein. Grab 3 war ein Brandgrabengrab. Beim Leichenbrand lagen drei Gefäße, davon zwei Krüge. Die Gräber befanden sich am SO-Rand der Badener Siedlung (*Müller-Kuales 1939, S. 166–173, Taf. I/VII–IV/X; Banner 1956, S. 68–69; Nagy 1973, S. 54*).

Budapest, Teil Nagytétény. Aus der Lage Kastélymúzeum wird ein Urnengrab mit Steinkonstruktion und mit Keramikbeigaben der Badener Kultur angeführt (*Geszti 1961, S. 283*).

Center, Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén. Im J. 1958 untersuchte *N. Kalicz* auf der Lokalität Köfej alja sechs Brandgräber und ein symbolisches Grab. Ein weiteres Brandgrab erschloß im J. 1963 *T. Kemenczei* (*Kalicz 1963, S. 7–14; Kemenczei 1964, S. 10–14*).

Fonyód, Kom. Somogy. Das im J. 1935 auf der Lokalität Bézsény puszta untersuchte Brandgräberfeld veröffentlichte *J. Banner* (11 Gräber). (*Banner 1956, S. 23–32*).

Győr, Kom. Győr-Sopron. *S. Mithay* publizierte das Grab eines Hockers, dessen Beine nach NW situiert waren. Der Schädel war angeblich vom Körper getrennt und kam unter den Beckenknochen zum Vorschein. Die Beigaben bestanden aus einem Krug, einer Tasse, einem Kratzer und drei Kieselsteinen (*Mithay 1968, S. 5–8*).

Hódmezővásárhely, Kom. Csongrád. In der Flur Bodzáspart deckte *J. Banner* Gräber an drei Stellen ab. Die auf dem Grundstück von *S. Balog* zum Vorschein gekommenen Gräber waren in einer Badener Siedlung eingetieft. Grab 1b: der Tote lag auf der linken Seite mit W-O-Orientierung. Er wies keine Beigaben auf. Problematisch sind die Funde aus Grab 2b. Bei dem O-W ausgerichteten Kinderskelett, das auf der rechten Seite lag, fand *J. Banner* zehn umgestülpte Gefäße. Die veröffentlichte Photographie

deutet eher auf eine Superposition des Grabes und einer niedergebrannten Hütte. Eine ähnliche Ansicht vertrat auch *J. Csalog*. Auf dem Grundstück von *Banga* fand man auf der Sohle einer Siedlungsgrube fünf leichte Rechtshocker mit SW-NO-Orientierung. Beim Skelett waren zwei Gefäße (Schüsseln), Scherben von Badener Keramik und Tierknochen.

Auf dem Grundstück von *Pap-Wagner* wurde das Grab 2 mit einem auf der rechten Seite in S-N-Richtung liegenden Kind entdeckt. Das Grab enthielt sechs umgestülpte Gefäße (*Banner 1939, S. 13–23; 1956, S. 79, Abb. 12, S. 84–85*).

Iregszemcse, Kom. Tolna. *J. Banner* führt von der Lokalität ein Brandgrab mit zwei Gefäßen an. Nähere Angaben sind nicht bekannt. Das amphorenförmige Gefäß diente als Urne und hatte über dem Boden ein „Seelenloch“ (*Banner 1956, S. 46, Taf. XXI: 27–29, 31–33*).

Kajdacs, Kom. Tolna. Von der Lokalität ist ein Brandgrab evidiert. Der Leichenbrand war in einem amphorenförmigen Gefäß untergebracht, neben welchem ein kleiner Krug stand (*Banner 1956, S. 48, Taf. XX: 23, 26*).

Keszthely, Kom. Veszprém. In der Flur Várház deckte im J. 1963 *K. Sági* unter römerzeitlichen Gräbern ein Brandgrab der Badener Kultur frei. Die Urne mit dem Leichenbrand war mit einer Schüssel überdeckt (*Bakay – Kalicz – Sági 1966, S. 81*).

Mezőcsát, Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén. Auf der Fundstelle Hőrsögös deckte man in den J. 1960–1961 12 Gräber der Badener Kultur ab, die zu einem größeren birituellen Gräberfeld gehörten. Sechs Gräber waren Skelettgräber, sechs wiesen Brandbestattungsritus auf (*Kalicz 1963, S. 14, Anm. 19; Patek E. – Kalicz N. 1961, S. 286*).

Orosháza, Kom. Békés. Im Kataster der Stadt, in der Flur Bónum, entdeckte man ein gestörtes Grab mit Badener Keramik. Der Tote war zusammen mit einem Rind bestattet. Bei einer Rettungsgrabung wurde ein weiteres Skelett in Hocklage mit S-N-Orientierung abgedeckt. Beigaben wurden bei ihm nicht gefunden (*Olasz 1961, S. 284–285*).

Palotabozsok, Kom. Baranya. Auf einer Siedlung der Badener Kultur erforschte *R. Pusztai* im J. 1949 außer Siedlungsobjekten auch acht Skelettgräber, zwischen denen sich ein Grab von fünf Individuen (Grab 1A-E) hervorhebt. In der Siedlungsgrube fand man noch zehn Gefäße, Scherben, einen Reibstein, Schleifstein und das Fragment einer Hammeraxt. Die übrigen abgedeckten Gräber waren größtenteils gestört. Im Falle des Doppelgrabes 3, aus dem sich nur ein Skelett erhielt, handelt es sich scheinbar um ein Hineinwerfen in eine Abfallgrube. Die übrigen Gräber sind etwa wohl der Bestandteil eines größeren Gräberfeldes (*Török 1956, S. 132–134*).

Pécs, Kom. Baranya. Auf der Fundstelle A/1 Iaktanya wurde ein Kindergrab zerstört, das in NW-SO-Richtung angelegt war. An der rechten Seite des Skelettes fand man ein Rinderskelett. Keramikbeigaben datieren das Grab in die Badener Kultur (*Kiss 1954, S. 9–10*).

Petőháza, Kom. Győr-Sopron. Nach Angaben von *L. Bella* fand man auf der Fundstelle Siedlungsobjekte

und Skelettgräber. Ein Grab enthielt zwei Keramikbeigaben. Dieses Grab war das erste, das aus der Zeit der Badener Kultur auf dem Gebiet des Karpatenbeckens abgedeckt wurde (*Bella 1892*, S. 346, 447; *Banner 1956*, S. 19, Taf. I: 5–6).

Pilismarót, Kom. Komárom. Das fast vollkommen erforschte Gräberfeld der Boleráz-Gruppe in der Flur Basaharc ist bis jetzt noch nicht publiziert (*Torma 1973*, S. 483–512; *Horváth – Kelemen – Torma 1979*, S. 236).

Pusztaszer, Teil Ópusztaszer, Kom. Csongrád. Bei der Abdeckung eines mittelalterlichen Klosters auf der Fundstelle Diszner tanya kamen zwei Gräber der Badener Kultur zum Vorschein (*Horváth 1974*, S. 66).

Szakály, Kom. Tolna. Gräber der Badener Kultur entdeckte man an zwei Stellen. In der Flur Sportpálya war es ein Grab mit einem Hockerskelett, in dem man zwei topfförmige Gefäße fand. Von der Lokalität Öreghegy werden Funde aus einem Brandgrab angeführt (*Banner 1956*, S. 44–45).

Szeksárd, Kom. Tolna. Aus der Flur Alsóvárosi temető stammt ein Krug, der die Beigabe eines Brandgrabes war. Hier wurden wahrscheinlich mehrere Gräber vernichtet (*Banner 1956*, S. 48, Taf. XIX: 3).

Szentes, Kom. Csongrád. Im J. 1950 untersuchte man zehn Skelettgräber auf der Fundstelle Nagyhegy. Das Grab 2 enthielt nur vier Schädel, das Grab 3 nur einen Schädel und im Grab 4 waren vier Individuen bestattet. Die übrigen Gräber waren individuell im N-S- und S-N-Richtung angelegt (*Banner 1956*, S. 89–90, Abb. 18).

Szigetszentmárton, Kom. Pest. Im Areal der Gemeinde wurde ein reiches Skelettgrab gestört, das NNW-SSO orientiert war und das Modell eines Tonwagens, zwei geteilte Schüsseln, drei Krüge, zwei Tassen und einen muschelförmigen Anhänger enthielt. Während der Rettungsgrabung wurde auch ein Kinderskelettgrab in einer Siedlungsgrube abgedeckt. Der Schädel war mit Scherben eines großen Gefäßes bedeckt. Unter diesem Skelett (Grab 2) lag noch ein weiteres mit einem Gefäß (Grab 3). (*Kemenczei 1973*, S. 17; *Kalicz 1973*, S. 260; 1976, Nr. 2, S. 106–116.)

Szob, Kom. Pest. Ein Brandgrab mit mehreren Gefäßen, von denen sich nur eine kleine Tasse erhielt, führt *J. Banner* an. Um das Grab herum lagen Stücke von Kalkstein (*Banner 1956*, S. 56, Taf. XXV: 14).

Tiszavasvári, Kom. Szabolcs-Szatmár. Auf der Fundstelle Gyepárospart deckte man acht Brand- und Skelettgräber der Badener Kultur ab (*Csallány – Gombás 1964*, S. 24).

Aus der Flur Keresztfal wird ein Brandgrab angeführt (*Csallány – Makkay – Gombás 1963*, S. 299).

Vászoly, Kom. Veszprém. In der Lage Kertekalja-Kisdüllő im Areal der Gemeinde fand man um das J. 1940 das Skelett eines Individuums in Hocklage mit einem Gefäß der Badener Kultur (*Éri – Kelemen – Németh – Torma 1969*, S. 221).

Viss, Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén. Auf der Fundstelle Szőlőhomok wurde mit dem Pflug eine Urne mit kalzinieren Knochen erfaßt, die in die Badener Kultur datiert wird (*Banner 1956*, S. 106, Taf. LXXXII: 10).

Vörs, Kom. Somogy. Im J. 1952 entdeckte man in

der Lage Majorsági épületek zwei Gräber der Badener Kultur, von denen sich das Grab 2 besondere Aufmerksamkeit verdient. Das Skelett, auf der linken Seite in SSW-NNO-Richtung gebettet, hatte auf dem Kopfe ein Kupferdiadem, am Halse 13 Knochenperlen und bei den Füßen ein Gefäßfragment. Das Grab 3 war gestört (*Pekáry 1954*, S. 72; *Banner 1956*, S. 111, Taf. LXXXVII: 1, 2, 4–8).

Jugoslawien

Bogojeva. In den J. 1898–1899 wurden vier Gräber entdeckt, die *Gy. Cziráky* beschrieben hat. Bei einem der Individuen lag auch ein Rinderskelett. Es wird auch ein Doppelgrab von erwachsenen Individuen angeführt. Die Gräber waren in Richtung der Meridianachse orientiert (*Cziráky 1898*, S. 19–24; 1899, S. 62–68).

Rumänien

Valea lui Mihai, jud. Bihor. *M. Roska* deckte hier ein Brandgrab mit Keramik der Badener Kultur ab (*Roman – Némethi 1978*, S. 149).

Seit Beendigung des Verzeichnisses kamen weitere Informationen über Grabfunde der Badener Kultur hinzu:

Bajč-Vlkanovo, Bez. Komárno. In der Flur Tehelňa „S“ unweit der Grabungstelle aus den J. 1959–1960 entdeckte *A. Točík* im J. 1881 in einer Kulturgrube mit Keramik aus der Stufe Nevidzany ein rituell gebettetes Hockerskelett ohne Beigaben (*Točík 1982*, S. 279).

Balatonboglár, Kom. Somogy. In der Flur Kakashegy wurde ein Massengrab von mindestens 14 Individuen erschlossen (größtenteils handelt es sich um Teilbestattungen) (*Honti 1981*).

Budapest III – Káposztásmegyer-Farkaserdő. In einer Siedlung der Badener Kultur kamen auch zwei Skelettgräber von Hockern zum Vorschein. Auf der Fundstelle wurde ebenfalls eine behauene Steinstele gefunden (*Endrődi 1983*).

Gemer, Bez. Rimavská Sobota. In der Flur Alsótábla wurde beim Ausbau eines Weges ein Gräberfeld gestört. *S. Kovács* rettete 23 Brandgräber, die zwei Gruppen bildeten. Die erste bildeten drei Hügelgräber, die zweite bestand aus 20 Flachgräbern. Die Funde sind in die Spätstufe der Badener Kultur datiert (*Kovács 1984*).

Malá nad Hronom, Bez. Nové Zámky. In der Flur Rövidföldék rettete *O. Ožďáni* auf einem Gräberfeld der karpatischen Hügelgräberkultur auch drei Brandbestattungen in Urnen der Badener Kultur (*Ožďáni 1984*).

Mužla, Gemeindeteil Čenkov, Bez. Nové Zámky. In der Flur Vilmakert deckte *I. Kuzma* während einer systematischen Grabung im Obj. 68 einen Rechtshöcker ab (*Kuzma 1982*, S. 172).

Nitra, Bez. Nitra, Gasse Priemyslová ul. Auf dem Areal eines neolithischen Gräberfeldes, in einer Grube von ovaler Form (Grab 11) wurde ein N-S orientiertes Kinderskelett abgedeckt, bei welchem in der Beckengegend ein selbständiger Schädel lag. Hinter dem Rück-

ken des Kindes lag das Skelett eines Ferkels. Im Objekt fand man außer Scherben der Linearkeramik auch eine typische Scherbe der Badener Kultur, die wahrscheinlich das Grab datiert. Das Skelett lag auf der rechten Seite (Pavúk: Fundbericht im AI der SAW 5542/71; 1972).

Pilismarót, Kom. Komárom. In der Flur Szobi rév deckte man in einer Siedlung der Badener Kultur zwei Skelettgräber ab, die in Siedlungsgruben untergebracht waren (Kemenczei 1980).

Sáriiskő Michafany, Bez. Prešov. Im J. 1981 legte S. Šiška in der Flur Fedelemka ein Brandgrab frei, das Scherben von zwei bis drei topfförmigen Gefäßen enthielt. Beim nördlichen Umfang der Grabgrube wurde ein Pfostenloch festgestellt (Šiška 1982, S. 274).

Včelince, Bez. Rimavská Sobota. In der Flur Feketesár rettete, Š. Kovács acht Brandgräber. Bemerkenswert ist das Grab 1, das anthropomorphe Urnen und Kultgefäße enthielt (Kovács 1984).

Literatur

- AMBROS, C.: Nález kostí psa z Nitrianskeho Hrádku, okr. Šurany. Slov. Archeol., 3, 1955, S. 107–109.
- BAKAY, K. — KALICZ, N. — SÁGI, K.: Magyarország Régészeti Topográfiája. 1. A keszthelyi és tapolcai járás. Budapest 1966.
- BANNER, J.: Badeni sírok Hódmezővásárhelyen a Bodzásparton. In: Folia archaeol. I–II. Budapest 1939, S. 13–23.
- BANNER, J.: Die Pécelér Kultur. Budapest 1956.
- BELLA, L.: Petőházi leletről. Archaeol. Ért., 12, 1882, S. 346.
- BÖKÖNYI, S.: Untersuchung der Haustierfunde aus dem Gräberfeld von Alsónémedi. Acta archaeol. Acad. Sci. hung., 1, 1951, S. 72–79.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Zpráva o terénnych výskumoch Štátného archeologického ústavu v Turč. Sv. Martine, podniknutých v r. 1939–1945. In: Hist. slov. 3–4. Bratislava 1945–1946, S. 260–267.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Slovensko v mladšej dobe kamennej. In: Slovenské dejiny. 1. Bratislava 1947, S. 55–67.
- CSALLÁNY, D. — GOMBÁS, A.: Tiszvasvári. Régész. Füzet. 18. Budapest 1964.
- CSALLÁNY, D. — MAKKAY, J. — GOMBÁS, A.: Tiszvasvári. Archaeol. Ért., 90, 1963, S. 20–21.
- CSEPREGHY-MEZNERICS, I.: Untersuchung der Dentalien aus Alsónémedi. Acta archaeol. Acad. Sci. hung., 1, 1951, S. 79–80.
- CZIRÁKY, GY.: A bogojevai őstelepről. Archaeol. Ért., 17, 1898, S. 19–24.
- CZIRÁKY, GY.: A bogojevai (Bács m.) őstelepről. Archaeol. Ért., 18, 1899, S. 62–66.
- DRAVECZKY, B.: Andocs. Régész. Füzet. 15. Budapest 1962.
- DRAVECZKY, B.: Andocs. Archaeol. Ért., 40, 1963, S. 295.
- ECSEDY, I.: The People of the Pit-grave Kurgans in Eastern Hungary. Budapest 1979.
- EISNER, J.: Slovensko v pravéku. Bratislava 1933.
- ENDRÓDI, A.: Budapest III-Káposztásmegyer-Farkas-erdő. Régész. Füzet. 34. Budapest 1983.
- ÉRI, I. — KELEMEN, M. — TORMA, I.: Magyarország Régészeti Topográfiája. 2. A veszprémi járás. Budapest 1969.
- GAZDAPUSZTAI, GY.: A magyar őskorkutatás néhány kérdéséről. Archaeol. Ért., 89, 1962, S. 3–14.
- GESZTI, E.: Budapest XXII. Nagytétény. Archaeol. Ért., 89, 1961, S. 283.
- HOLÝ, L.: Pohřby na sídlišťích v Africe. Archeol. Rozhl., 8, 1956, S. 236–249.
- HONTI, SZ.: Rézkori temetkezés Balatonbogláron. In: Somogyi Múzeum Közleményei. 4. Kaposvár 1981, S. 25–42.
- HORVÁTH, F.: Pusztaszer. Régész. Füzet. 27. Budapest 1974.
- HORVÁTH, I. — KELEMEN, M. — TORMA, I.: Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás. Magyarország Régészeti Topográfiája. 5. Budapest 1979.
- JAKAB, J.: Antropologická charakteristika kostier z Kamenina. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1979. Nitra 1980, S. 115–118.
- KALICZ, N.: Die Pécelér (Badener) Kultur und Anatolien. Budapest 1963.
- KALICZ, N.: Novaja nachodka modeli povozki epochi eneolita iz okrestnostej Budapešta. Sov. Archeol., 1976, S. 106–116.
- KANDERT, J.: Přehled afrických zemědělských nástrojů k obdělávání půdy, zhotovených z organických materiálů. Archeol. Rozhl., 33, 1981, S. 189–193.
- KEMENCZEI, T.: A péceli kultúra újabb emberalakú urnalelete Centeren. In: Herman Ottó Múz. Közlem. 6. Miskolc 1964, S. 10–14.
- KEMENCZEI, T.: Szigetszentmárton. Archaeol. Ért., 100, 1973, S. 260.
- KEMENCZEI, T.: Pilismarót-Fáhere von Szob. Archaeol. Ért., 57, 1980, S. 240.
- KISS, A.: Pécs — A.1 laktanya. Régész. Füzet. 17. Budapest 1964.
- KOREK, J.: Ein Gräberfeld der Badener Kultur bei Alsónémedi. Acta archaeol. Acad. Sci. hung., 1, 1951, S. 35–54.
- KOREK, J.: Alsónémedi történetének régészeti forrá-

- sai a honfoglalásig. In: Alsónémedi története és néprajza. Alsónémedi 1980, S. 9–47.
- KOVÁCS, S.: Výskumy a prieskumy Gemerského múzea v okrese Rimavská Sobota. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v r. 1983. Nitra 1984, S. 45–51.
- KUZMA, I. Druhá etapa výskumu v Mužle-Čenkovce. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v r. 1981. Nitra 1982, S. 171–176.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M. — BÁNESZ, L.: K topografii pravekých nálezisk pri Kechenci a Seni na dolnom Hornáde. In: Stud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 9. Nitra 1982, S. 219–236.
- MITHAY, S.: Rézkori sír Győrött. In: Arrabóna. 10. Győr 1963, S. 5–8.
- MÜLLER-KUALES, G.: Bestattungen der Badener Kultur auf älteren Siedlungstrümmern in Békásmegyer (Krottendorf) bei Budapest. In: Mitt. Anthropol. Gesell. 69. Wien 1939, S. 166–173, Tab. I(VII)–IV(X).
- NAGY, T.: Budapest története az őskortól a honfoglalásig. In: Budapest története. 1. Budapest 1973.
- NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ, V.: Nové hroby kultúry s kanelovanou keramikou na Slovensku. Archeol. Rozhl., 15, 1963, S. 673–679, 705–707.
- NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ, V.: Kultúra s kanelovanou keramikou. In: Slovensko v mladšej dobe kamennej. Bratislava 1970.
- NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ, V.: Beitrag zum Kennen der Postboleráz-Entwicklung der Badener Kultur. Slov. Archeol., 22, 1974, S. 237–360.
- NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ, V.: Systematický výskum vo Svodíne v rokoch 1971–1974. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v r. 1974. Nitra 1975, S. 66–68.
- NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ, V.: Výsledky systematického výskumu vo Svodíne. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v r. 1979. Nitra 1980, S. 145–143.
- NĚMESKĚRI, J.: Anthropologische Untersuchung der Skelettfunde von Alsónémedi. Acta archaeol. Acad. Sci. hung., 1, 1951, S. 55–72.
- NEUSTUPNÝ, J. — NEUSTUPNÝ, E.: Nástin pravěkých dějin Československa. In: Sbor. Nár. Mus. 14. Praha 1960, S. 95–221.
- NEVIZÁNSKY, G.: Záchraný výskum v Kameníne. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v r. 1978. Nitra 1980, S. 187–188.
- NOVOTNÝ, B.: Slovensko v mladšej dobe kamennej. Bratislava 1958a.
- NOVOTNÝ, B.: Počiatky výtvarného prejavu na Slovensku. Bratislava 1958b.
- NOVOTNÝ, B.: Šarovec. Bratislava 1976.
- OLASZ, E.: Orosháza-Bónum. Archaeol. Ért., 88, 1961, S. 235.
- OZDANI, O.: Záchraný výskum v Malej nad Hronom. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v r. 1983. Nitra 1984, S. 171–172.
- PATEK, E. — KALICZ, N.: Mezőcsát. Archaeol. Ért., 88, 1961, S. 236.
- PAVŮK, J.: Neolithisches Gräberfeld in Nitra. Slov. Archeol., 20, 1972, S. 5–105.
- PEKÁRY, T.: Vörs. Archaeol. Ért., 81, 1954, S. 72.
- POLLA, B.: Eneolitické nálezy v Strede nad Bodrogom. Archeol. Rozhl., 8, 1956, S. 640–643, 663–666, 761–762, 767–768.
- ROMAN, P.: Cultura Coțofeni. București 1976.
- ROMAN, P. — NĚMETI, I.: Cultura Baden in Romania. București 1978.
- SOPRONI, S.: A budakalászi kocsí. In: Folia archaeol. VI. Budapest 1954, S. 29–36.
- SOPRONI, S.: Budakalász, Lippa csárda. In: Banner, J.: Die Péceli Kultur. Budapest 1956, S. 111–128.
- SOPRONI, S.: Budakalász. Archaeol., Ért., 85, 1958, S. 197; 86, 1959, S. 196; 87, 1960, S. 227.
- SOPRONI, S.: Budakalász-Homokbánya. Régész. Füzet. 15. Budapest 1962.
- SISKA, S.: Sídlisko z mladšej doby kamennej v Šarišských Michaľanoch. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v r. 1981. Nitra 1982, S. 272–275.
- TOČÍK, A.: Záchraný výskum v Komjaticiach. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v r. 1977. Nitra 1978, S. 246–272.
- TOČÍK, A.: Predstavy človeka v praveku a včasnej dobe dejinnej o posmrtnom živote vo svetle archeologických prameňov z pohrebísk. In: Historické korene vzniku náboženstva a jeho prejavy v praveku a včasnej dobe dejinnej. Nitra 1979, S. 81–87.
- TOČÍK, A.: Nitriansky Hrádok-Zámeček. Bronzezeitliche befestigte Ansiedlung der Madarócse Kultur. Band I. Text. Heft 1. Nitra 1981.
- TOČÍK, A.: Predstihový záchraný výskum v Bajči. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v r. 1981. Nitra 1982, S. 278–281.
- TOMPA, F.: Óskor. In: Budapest története. 1. Budapest 1942.
- TORMA, I.: Die Boleráz-Gruppe in Ungarn. In: Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. Bratislava 1973, S. 483–512.
- TÖRÖK, GY.: Palotabozsok. In: Banner, J.: Die Péceli Kultur. Budapest 1956, S. 128–134.
- VLČEK, E.: Hromadné kostrové pohřby s kanelovanou keramikou v Nitrianskom Hrádku na Slovensku. Archeol. Rozhl., 5, 1953, S. 733–736.

Могильный инвентарь и надстрочные явления населения баденской культуры в центральной части Карпатской котловины

Габриел Невизански

В области Карпатской котловины было до 1980 г. зарегистрировано на 52 местонахождениях минимально 725 погребальных комплексов населения баденской культуры. Все-таки из этого общего количества опубликовалось только 271 погребение, документация которых часто неполная. Всестороннему анализу можно было подвергнуть только 163 погребальных комплекса, вскрытых на трех могильниках (Будакалас, Алшонемеди и Центр). Остальных 108 погребений, большей частью обнаруженных в ходе охранных раскопок, анализировалось только на основе отмеченных данных.

В статье рассмотрены основные компоненты погребального обряда, такие как напр. ориентировка погребений, способ положения скелета, двойные и коллективные погребения, оформление и обозначение могильной ямы, неполные захоронения, захоронения в селищных ямах, символические погребения и т. д. Анализирован был также могильный инвентарь.

Ориентировка погребений а также выбор направления взгляда похороненного характерны определенной неоднородностью. Единство этих явлений не было отмечено ни в рядах или же группировках погребений могильника. Похороненные лежали почти всегда в скорченном положении. Из числа 176 зафиксированных случаев, при которых установлено положение скелета, 74 похороненных (42,04 %) лежало на правом и 102 (57,95 %) на левом боку. Способ положения погребенного подтвержденный сопоставлением и антропологическими данными однако не был обусловленный ни полом ни возрастом. Скелеты лежащие на спине, но со скорченными нижними конечностями, встречаются также лишь в порядке исключения.

Краткое описание условий находки на могильнике в с. Будакалас не позволило подробнее реконструировать разные формы камен-

ных надстроек, отмеченных над скелетом. Наземное обозначение погребений глиняным рвом являлось по-видимому обыкновенным. В с. Пилишмарот наземным признаком погребения служил небольшой курган из камней, изредка из глины (*Torma 1973*, с. 488, с. 286). Над погребениями с трупосожжением установлены грубо обтесанные каменные стеллы (Центр, Мезочат). По сравнению с погребениями периода тисаполгарской культуры очень часто встречаются погребения, в которых находятся два или более покойников. Неполные скелеты обнаружены чаще всего в селищных ямах, напр. на местонахождениях Хляба, Стреда-над-Бодрогом. Погребения, содержавшие только череп, являются редкими исключениями (Сентеш-Надьхедь, Будакалас). Захоронения в селищных ямах обнаружались на 14 местонахождениях. Во всех случаях можно говорить о трупоположениях, трупосожжения не встретились. Чрезвычайно большое количество пожертвованных покойников отмечено в двух шахтовых гробницах в с. Нитриански-Градок.

Не в каждом погребении населения баденской культуры обнаружился археологический материал. На крупнейших некрополях было количество безынвентарных погребений очень высокое, напр. Будакалас 33,91 %, Алшонемеди 50 % (табл. IX).

Сопровождающим материалом была в погребениях прежде всего керамика. Количество и разнообразие сосудов не приближалось уровню предыдущего периода. В погребениях с трупосожжениями преобладали те керамические формы, которые лучше всего подходили по функции урне-ящичку. Наоборот, в погребениях с трупоположениями имели сосуды по-видимому кроме практического назначения (ящик для ритуальной пищи), также символическую функцию, они относились к конкретным обычаям погребального обряда. Кажется, как раз по этой причине имели ос-

сарнские чашки и миски на ножке определенное и стабилизированное место в погребении (табл. VI). Украшение сопровождало покойников похороненных в родовых могильниках. Орудия труда встречались лишь в порядке редкого исключения. Чаще всего в селищных объектах находились около покойников скелеты животных.

Опираясь на анализ погребального обряда, инвентаря, а также исследуя закономерности структуры могильников, автор пришел к заключению, что источники этой категории не предоставляют для решения основных вопросов организации общества, имущественной дифференциации и общественного распределения труда информации такого значения, какое имеют источники аналогичной категории в предыдущей эпохе (тисаполгарская группа, бодрогкерестурская группа). Первоочередной причиной этого явления становится факт, что символика и абстракция играли в исследованном периоде в сложных религиозных представлениях бесспорно важную роль. По этим причинам обычай укладывать в погребение инвентарь, соответствующий об-

щественному положению покойника теряет значение. Только в единичных случаях позволяет могильный инвентарь (погребения со скелетами животных на могильниках в Алшонемеди и Будакалас, погребение с медной диадемой из с. Ворш) предполагать высшее общественное положение некоторых индивидуумов. Наличие большего количества не ритуально уложенных неполных скелетов, погребений в селищных ямах и скелетов в ямах-жертвенниках является свидетельством глубоких экономических и социальных изменений, осуществившихся в период баденской культуры. Более подробный анализ такого рода изменений при нынешнем состоянии исследований все-таки очень трудный. Исследования на данной территории не принесли ни основные информации о типах и размерах жилищ, об их организации на поселениях и т. д. Таким образом наблюдения о величине основных общественных единиц современного общества, их структуре и организации пока нельзя сопоставить с источниками иной категории.

Перевод Г. Забойниковой

NOVÉ LATÉNSKÉ NÁLEZY NA STŘEDNÍM SLOVENSKU

VÁCLAV FURMÁNEK – PAVEL SANKOT

(Archeologický ústav SAV, Nitra, Středočeské muzeum, Roztoky u Prahy)

Jih středního Slovenska představuje z hlediska pravěkého a ranědějinného osídlení Slovenska svébytné území s charakteristickými archeologickými kulturami. Po stránce geomorfologické se jedná o Jihoslovenskou kotlinu, Cerovou vrchovinu a pahorkatiny, které na severu zmíněnou kotlinu ohraničují. Téměř celá oblast spadá do povodí řek Ipel a Slaná. Toky těchto řek a jejich přítoků také představovaly přirozené komunikační spoje se západem, jihem a východem. Kontakty se severem se mohly realizovat prostřednictvím přechodu z Lučenské do Zvolenské kotliny podél říček Slatina a Kriváň. Vycházejí z těchto daností vymezili jsme i prostor našeho geografického záběru (obr. 1).

Laténská pohřebiště na Slovensku vytvářejí mohutnou koncentraci v jihozápadní části země a v podstatně menší míře jsou doložena ve východním cípu Slovenska. Z jejich polohy v nížinných oblastech podél toků řek vyplývá i směr pronikání jejich nositelů ze sousedních oblastí Maďarska. Nejskromnější skupinu nálezů dosud vykazovala oblast jihu středního Slovenska. Na všech mapách výskytu byly nálezy z této oblasti doloženy pouze z několika lokalit (Márton 1933, tab. I, s. 12–16; Hunyady 1942 — mapa; Kraskovská 1947, mapa X; Filip 1956, s. 72–73, obr. 17 a 20; Benadik 1960, s. 342; 1962, s. 387, obr. 18; 1971, s. 487, obr. 45; Zachar 1977, obr. 1; Balaša 1960a, s. 71). Jejich skromný počet však byl rozšířen novými nálezy ze záchranných výzkumů a terénních průzkumů, vyhodnocením muzejních sbírek, fondu Archeologického ústavu SAV Nitra a literatury. Klíčový význam pro řešení této problematiky mají pohřebiště v Ratce a Drni, která Archeologický ústav SAV prozkoumal v nedávné době.

Ratka, okr. Lučenec

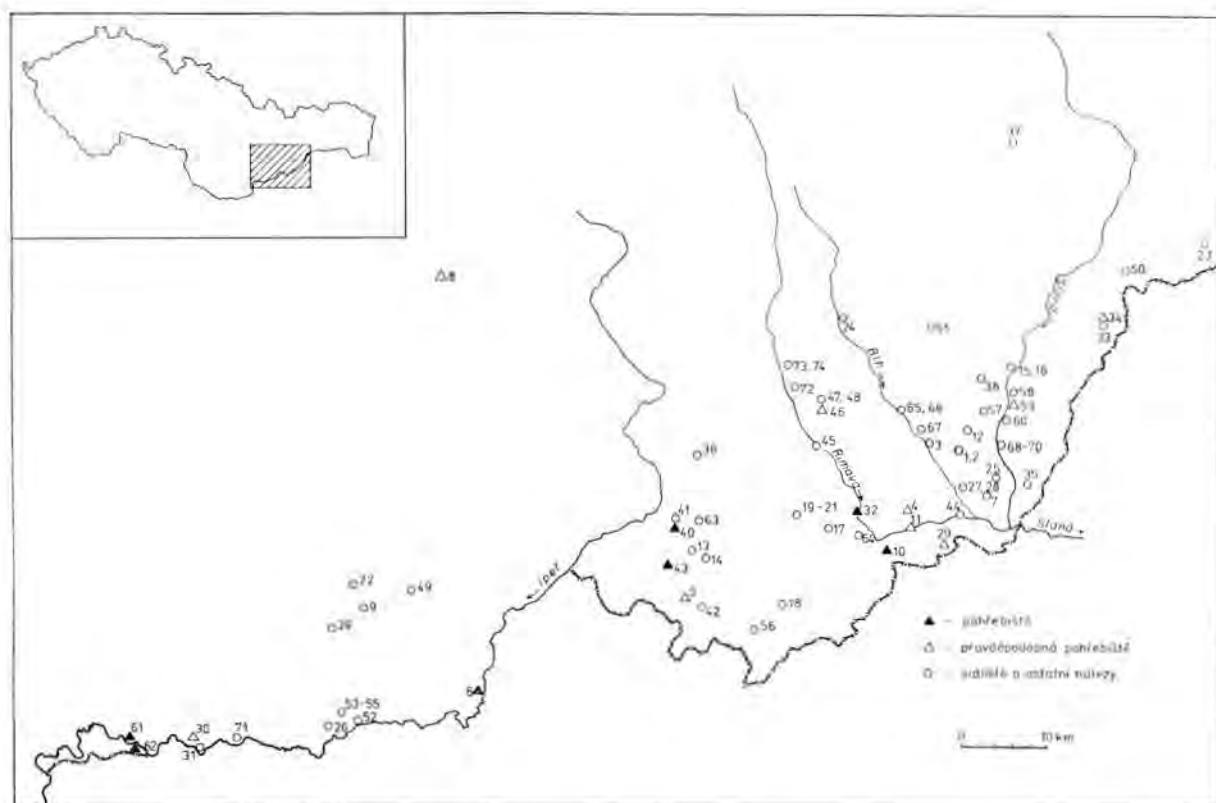
V roce 1976 se realizoval záchranný archeologický výzkum v Ratce, okr. Lučenec. Jednalo se o mohylovitý kruhový útvar o průměru 60×70 m a výšce 4 m. Lokalita o nadmořské výšce 208,6 m ležela v severní části Cerové vrchoviny na pravém břehu potoka Baby, který je pravobřežním přítokem Ipľu a který také vymodeloval údolí spojující Ratku s Trebeľovcami (obr. 2). Předpokládalo se, že se jedná o knížecí mohylu z mladší doby bronzové a proto byl tento útvar v seznamu chráněných archeologických objektů. Jelikož se v rámci Hospodářsko-technických úprav poľnohospodárskej pôdy plánovalo srovnání vyvýšeniny s okolním terénem, zahájil Archeologický ústav SAV zjišťovací záchranný výzkum. Odstranila se ornice z jižní poloviny mohyly, kde podle analogií z jihozápadního Slovenska byl předpoklad sekundárních hrobů v mohylovém plášti. Na odhumusované ploše se objevil pouze jeden laténský žárový urnový hrob. Byl situován na temeni mohylového útvaru a jeho dno bylo v hloubce 48 cm. Zásyp hrobové jámy byl neodlišitelný od okolního prostředí. Vrstva, v níž se hrob našel, byla charakterizována písčito-šterkovým materiálem promíšeným kameny z vulkanických hornin.

Hrob byl tvořen urnou (1), uvnitř které byly drobné přepálené kosti nedospělého jedince a na nich ležel zlomek bronzového náramku (2) a kousek železa (3).

1. Střepey laténské vázy zhotovené na kruhu, značně zničené orbou.

2. Zlomek bronzového náramku s růžicovou a imitovanou filigránovou výzdobou; d. zlomku 59 mm, Ø nezdobené tyčinky 3,5 mm (obr. 8: 1).

3. Pravděpodobně trn železného nože; d. 25 mm (obr. 8: 2).

Obr. 1. Laténské lokality na jihu středního Slovenska (čísla na mapě odpovídají číslům soupisu). 1. Barca, okr. Rimavská Sobota, poloha Czompor ódal. Sídlištní keramika. Uložení: Gemerské múzeum, Rimavská Sobota. Za informaci děkujeme Š. Kováčovi. 2. Barca, okr. Rimavská Sobota, poloha Kovalcsik tag. Keramický materiál, železné předměty a železná struska ze zkoumané chaty. Uložení: Gemerské múzeum, Rimavská Sobota (Kovács 1982). 3. Bátka, část Dulovo, okr. Rimavská Sobota. Za informaci děkujeme Š. Kováčovi. 4. Bottovo, okr. Rimavská Sobota. Ojedinelý nález železného kopí. Uložení: Gemerské múzeum, Rimavská Sobota. Zpráva z archívu Archeologického ústavu SAV. 5. Čakanovce, okr. Lučenec, poloha pustatina Galamba. Ojedinelý nález železného kopí. Uložení: Městské múzeum, Fiľakovo (Lamiová-Schmiedlová 1962, s. 164). 6. Čeláre, část Kířf, okr. Veľký Krtíš. Předměty z laténského pohřebiště se ještě před I. světovou válkou dostaly do Budapešti. Uložení: Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest (Márton 1933, s. 13; mapa č. 46). 7. Cíz, okr. Rimavská Sobota. Sídlištní keramika. Uložení: Archeologický ústav SAV, Nitra. Za informaci děkujeme G. Fusekovi. 8. Detva, okr. Zvolen. Pravděpodobně z rozrušených hrobů pocházejí tři meče a čtyři kopí. Uložení: Slovenské národné múzeum, Martin (Eisner 1922, s. 31). 9. Dolné Plachtince, okr. Veľký Krtíš. Sídlištní keramika. Uložení: Archeologický ústav SAV, Nitra (Žebrák 1983, s. 341–342). 10. Drňa, okr. Rimavská Sobota, poloha Piskovna. Materiál ze zkoumaného žárového pohřebiště. Uložení: Gemerské múzeum, Rimavská Sobota a Archeologický ústav SAV, Nitra (Balaša 1963; Furmánek 1975). 11. Dubovec, okr. Rimavská Sobota, poloha Papi tag. Pravděpodobně ze žárového hrobu pochází železné ko-

pí, meč a keramika. Uložení: Gemerské múzeum, Rimavská Sobota. Zpráva z archívu uvedeného muzea. 12. Figa, okr. Rimavská Sobota. Sídlištní keramika. Uložení: Gemerské múzeum, Rimavská Sobota. Zpráva z archívu uvedeného muzea. 13. Fiľakovo, okr. Lučenec, poloha před lékárnou. Sídlištní keramika. Uložení: Městské múzeum, Fiľakovo (Lamiová-Schmiedlová 1962, s. 164). 14. Fiľakovo, okr. Lučenec, poloha pustatina Szentfali. Sídlištní keramika a skleněný korálek. Uložení: Městské múzeum, Fiľakovo (Hrubec 1957). 15. Gemer, okr. Rimavská Sobota, poloha Alsó tábla. Sídlištní keramika ze tří objektů zachráněných při výzkumu pohřebiště bádenské kultury. Uložení: Gemerské múzeum, Rimavská Sobota. Za informaci děkujeme Š. Kováčovi. 16. Gemer, okr. Rimavská Sobota. Sídlištní keramika. Uložení: Archeologický ústav SAV, Nitra (Furmánek 1972, s. 37). 17. Gortva, okr. Rimavská Sobota. Sídlištní keramika. Uložení: Gemerské múzeum, Rimavská Sobota. Zpráva z archívu zmíněného muzea. 18. Hajnáčka, okr. Rimavská Sobota. Sídlištní keramika. Uložení: Archeologický ústav SAV, Nitra. Zpráva z archívu uvedeného ústavu. 19. Hodejov, okr. Rimavská Sobota, poloha Hradní kopec. Sídlištní keramika. Uložení: Gemerské múzeum, Rimavská Sobota. Zpráva z archívu Archeologického ústavu SAV, Nitra. 20. Hodejov, okr. Rimavská Sobota, poloha Kertészeti főldek. Sídlištní keramika. Uložení: Archeologický ústav SAV, Nitra (Nevizánsky – Oždáni 1976, s. 161). 21. Hodejov, okr. Rimavská Sobota. Mince typu lyra – hvězda. Uložení: Gemerské múzeum, Rimavská Sobota (Kolníkova 1963, s. 31–32). 22. Horné Plachtince, okr. Veľký Krtíš. V literatuře se uvádí pravděpodobný nález keltských mincí (Balaša 1960a, s. 70–71). 23. Hrušov, okr. Rož-

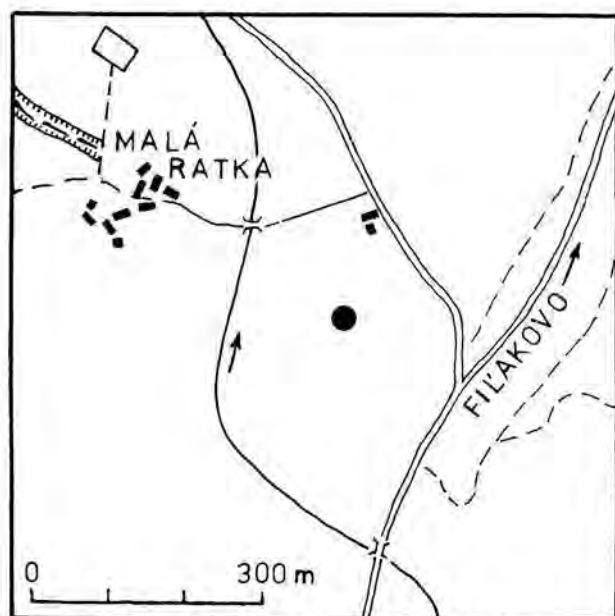
ňava, Sídlištní keramika. Uložení: ? (Dejiny Rožňavy 1978, s. 41). 24. Hrušovo, okr. Rimavská Sobota. Sídlištní keramika. Uložení: Gemerské muzeum, Rimavská Sobota. Zpráva z archivu zmíněného muzea. 25. Chanava, okr. Rimavská Sobota. Sídlištní keramika. Uložení: Archeologický ústav SAV, Nitra. Zpráva z archivu uvedeného ústavu. 26. Chrástince, okr. Veľký Krtíš, poloha Falu mögött. Sídlištní keramika. Uložení: Archeologický ústav SAV, Nitra (Petrovský-Sichman 1961, s. 59–60). 27. Ivanice, okr. Rimavská Sobota, poloha Hosszak. Sídlištní keramika. Uložení: Gemerské muzeum, Rimavská Sobota (Kovács 1984, s. 46). 28. Ivanice, okr. Rimavská Sobota, poloha Káposztás. Sídlištní keramika. Uložení: Gemerské muzeum, Rimavská Sobota (Kovács 1984, s. 46). 29. Janice, okr. Rimavská Sobota. Pravděpodobně keramika z pohřebiště. Uložení: Gemerské muzeum, Rimavská Sobota. Zpráva pochází z archivu Archeologického ústavu SAV. 30. Ipeľské Predmostie, okr. Veľký Krtíš. Materiál ze sedmi žárových hrobů. Uložení: Krajské muzeum, Banská Bystrica (Točík 1951). 31. Ipeľské Predmostie, okr. Veľký Krtíš. Sídlištní keramika. Uložení: Archeologický ústav SAV, Nitra (Točík 1959, s. 844). 32. Jesenské, okr. Rimavská Sobota. Materiál z kostrového pohřebiště. Uložení: Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest (Márton 1933, s. 15; mapa č. 116). 33. Kečovo, okr. Rožňava, poloha Čertova díera. Sídlištní keramika. Uložení: ? (Dejiny Rožňavy 1978, s. 41). 34. Kečovo, okr. Rožňava. Železné předměty pravděpodobně z hrobu. Uložení: ? (Dejiny Rožňavy 1978, s. 41). 35. Kráľ, okr. Rimavská Sobota. Sídlištní keramika. Uložení: Archeologický ústav SAV, Nitra. Zpráva z archivu uvedeného ústavu. Malé Teriakovce, viz Velké Teriakovce. 36. Nové Hony, okr. Lučenec, poloha Kostolisko. Sídlištní keramika. Uložení: Archeologický ústav SAV, Nitra (Lichardus – Liptáková 1961, s. 784). 37. Ochťiná, okr. Rožňava, poloha Hrádek. Sídlištní keramika. Uložení: Slovenské národné muzeum, Martin (Dejiny Rožňavy 1978, s. 41). 38. Otročok, okr. Rimavská Sobota. Sídlištní keramika. Uložení: Gemerské muzeum, Rimavská Sobota. Za zprávu děkujeme Š. Kováčovi. 39. Pribeľce, okr. Veľký Krtíš, poloha Öreg. Ojedinelý nález keramiky. Uložení: Archeologický ústav SAV, Nitra (Zebrák 1983, s. 343). 40. Prša, okr. Lučenec, poloha Bércz. Na pohřebišti se zachránil materiál ze dvou žárových hrobů a předměty z porušených hrobů. Uložení: Archeologický ústav SAV, Nitra a Novohradské muzeum, Filakovo (Točík 1985; Točík – Drenko 1950, s. 162–163). 41. Prša, okr. Lučenec, poloha Bórszeg. Sídlištní keramika. Uložení: Archeologický ústav SAV, Nitra. Zpráva z archivu uvedeného ústavu. 42. Radzovce, okr. Lučenec. Sídlištní keramika. Uložení: Archeologický ústav SAV, Nitra. Zpráva z archivu uvedeného ústavu. 43. Ratka, okr. Lučenec. Žárový hrob. Uložení: Archeologický ústav SAV, Nitra (Furmánek 1977). 44. Rimavská Seč, okr. Rimavská Sobota. Sídlištní keramika. Uložení: Gemerské muzeum, Rimavská Sobota. Zpráva z archivu uvedeného muzea. 45. Rimavská Sobota, poloha Sídliško-západ. Ze zkoumaného sídliště pochází keramika a železná struska. Uložení: Gemerské muzeum, Rimavská Sobota (Kovács 1982, s. 163–165). 46. Rimavská Sobota, část Vyšná Pokoradz,

poloha Háj. Pravděpodobně kostrové pohřebiště. Uložení: ? (Ipolyi 1863, s. 179; Márton 1933, s. 14). 47. Rimavská Sobota, část Vyšná Pokoradz. Sídlištní keramika. Uložení: Gemerské muzeum, Rimavská Sobota. Zpráva z archivu zmíněného muzea. 48. Rimavská Sobota, část Vyšná Pokoradz. Dvě stříbrné pravděpodobně keltské mince. Uložení: ? (Kollár 1822, s. 9–10). 49. Selce, okr. Veľký Krtíš. V literatuře (Balaša 1960a, s. 70–71) se uvádí nález pravděpodobně keltských mincí. Uložení: ? 50. Silica, okr. Rožňava, poloha Ladová jaskyňa. Sídlištní keramika. Uložení: ? Zpráva z archivu Archeologického ústavu SAV, Nitra. 51. Skerešovo, okr. Rimavská Sobota. Železné předměty. Uložení: Gemerské muzeum, Rimavská Sobota (Eisner 1922, s. 32). 52. Slovenské Ďarmoty, okr. Veľký Krtíš. Sídlištní keramika zjištěná na různých místech obce. Uložení: Archeologický ústav SAV, Nitra (Petrovský-Sichman 1961, s. 69). 53. Slovenské Ďarmoty, část Malý Iľiašov, okr. Veľký Krtíš. Materiál ze zkoumané chaty. Uložení: Archeologický ústav SAV, Nitra (Vendtová 1964, s. 357–358). 54. Slovenské Ďarmoty, část Veľký Iľiašov, okr. Veľký Krtíš, poloha Bratina. Sídlištní keramika. Uložení: Archeologický ústav SAV, Nitra (Petrovský-Sichman 1961, s. 68–69). 55. Slovenské Ďarmoty, část Veľký Iľiašov, okr. Veľký Krtíš, poloha Domb hegy. Sídlištní keramika. Uložení: Archeologický ústav SAV, Nitra (Petrovský-Sichman 1961, s. 63–69). 56. Stará Bašta, okr. Rimavská Sobota, poloha Pod Pohanským hradem. Nález dvou keltských mincí pravděpodobně z pokladu. V literatuře se uvádí lokalita Somos-Újfalu (Ipolyi 1863, s. 169). Ovšem v době publikování zahrnoval katastr zmíněné maďarské pohraniční obce i Pohanský hrad, který v současnosti leží na území ČSSR v katastru obce Stará Bašta. Uložení: Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. 57. Stránska, okr. Rimavská Sobota. Sídlištní keramika. Uložení: Gemerské muzeum, Rimavská Sobota. Zpráva z archivu zmíněného muzea. 58. Šafárikovo, okr. Rimavská Sobota, poloha Kalvinsky hřbitov. Sídlištní keramika. Uložení: Gemerské muzeum, Rimavská Sobota. Zpráva z archivu zmíněného muzea. 59. Šafárikovo, okr. Rimavská Sobota. Ojedinelý nález železného kopí, pravděpodobně z hrobu. Uložení: ? (Furmánek 1972, s. 37). 60. Šafárikovo, část Kráľík, okr. Rimavská Sobota. Sídlištní keramika. Uložení: Gemerské muzeum, Rimavská Sobota. Za informaci děkujeme Š. Kováčovi. 61. Šahy, okr. Levice, poloha areál města. Materiál ze žárového hrobu. Uložení: Krajské muzeum, Banská Bystrica (Točík 1985). 62. Šahy, okr. Levice, poloha Hosszú homok. Materiál ze čtyř žárových hrobů. Uložení: Krajské muzeum Banská Bystrica (Balaša 1960b, s. 795–799). 63. Šávoľ, okr. Lučenec, poloha Papföld. Sídlištní keramika. Uložení: Archeologický ústav SAV, Nitra. Zpráva z archivu zmíněného ústavu. 64. Širkovce, okr. Rimavská Sobota, poloha Hradný kopec. Sídlištní keramika. Uložení: Gemerské muzeum, Rimavská Sobota. Zpráva z archivu zmíněného muzea. 65. Uzovská Panica, okr. Rimavská Sobota, poloha Hacsi puszta. Sídlištní keramika a železná struska. Uložení: Gemerské muzeum, Rimavská Sobota. Zpráva z archivu zmíněného muzea. 66. Uzovská Panica, okr. Rimavská Sobota, poloha Peszete. Sídlištní keramika. Uložení: Gemerské mú-

zeum, Rimavská Sobota. Zpráva z archívu zmíněného muzea. 67. Uzovská Panica, část Rakytník, okr. Rimavská Sobota, poloha Stará štrková baňa. Sídlištní keramika. Uložení: Archeologický ústav SAV, Nitra (*Lichardus — Liptáková 1962*, s. 786). 68. Včelínce, okr. Rimavská Sobota, poloha Feketesár. Sídlištní materiál z výzkumu. Uložení: Gemerské muzeum, Rimavská Sobota (*Kovács 1984*, s. 47). 69. Včelínce, okr. Rimavská Sobota, poloha Lászlófala. Sídlištní keramika. Uložení: Gemerské muzeum, Rimavská Sobota. 70. Včelínce, část Kerepec, okr. Rimavská Sobota. Sídlištní keramika. Uložení: Gemerské muzeum, Rimavská Sobota. Za zprávu děkujeme *Š. Kováčovi*.

71. Velká Ves nad Ipľom, okr. Veľký Krtíš, poloha Kenderföld. Sídlištní keramika. Uložení: Archeologický ústav SAV, Nitra (*Lichardus — Liptáková 1962*, s. 787). 72. Veľké Teriakovce, část Malé Teriakovce, okr. Rimavská Sobota. Sídlištní keramika. Uložení: Gemerské muzeum, Rimavská Sobota. Zpráva z archívu uvedeného muzea. Vyšná Pokoradz, viz Rimavská Sobota. 73. Vyšný Skálnik, okr. Rimavská Sobota, poloha Pod Maginhradem. Sídlištní keramika. Uložení: Gemerské muzeum, Rimavská Sobota. Zpráva z archívu zmíněného muzea. 74. Vyšný Skálnik, okr. Rimavská Sobota. Ojedinelý nález pravděpodobně keltské mince. Uložení ? (*Ondrouch 1964*, s. 56).

Z této lokality je nejzajímavější zlomek bronzového tyčinkového kruhu zdobený imitací filigránu a granulace (obr. 8: 1). Pyramidovitě uspořádaná zrna na jeho povrchu jsou obtočena bronzovými nitěmi na způsob filigránu. Na oblibu této výzdobné techniky v Karpaté kotlině upozornila již *I. Hunyadyová (1944, s. 79)*, nověji *M. Szabó (1973, s. 759; 1975, s. 147 n.)*. *J. Filip (1956, s. 140–142)* považuje tyto výrobky za mladé a to i vzhledem k náročnosti uplatňovaných technik. Podle *V. Kruťty (1975, s. 65, 69, pozn. 146)* měli Keltové možnost seznámit se s technikou filigránu a granulace během expanze do jihovýchodních oblastí a ve svém umění ji začali používat po svém návratu a usazení v Karpaté kotlině.

● — místo výzkumu

Obr. 2. Ratka. Situační náčrt.

Nálezy zdobené těmito technikami, známé ze slovenských pohřebišť, lze datovat od LT B2/C1 až do LT C1b (pozn. LT B2/C1 — honosný náramek z pohřbu Chotín 14 — *Ratimorská 1981*, s. 33, tab. XI: 8; LT C1b — bronzový náramek z pohřbu Ižkovce 27 — *Vizdal 1976*, s. 172, obr. 47: 7). Analogický tvar nálezu z Ratky byl použit jako levý nápažník v pohřbu Hurbanovo-Bohatá 71. Tento celek, obsahující dále skleněný náramek a dvě dlouhé železné spony spojené konstrukce (*Rejholcová 1977*, s. 52, obr. 10: 1–2, 11: 1, 7, tab. X: 4–7), lze také datovat do LT C1b (*Bujna 1982*, s. 336).

Na rozdíl od pravidelného ukládání laténských pohřbů na plochých pohřebištích, byl zlomek náramku v Ratce nalezen v hrobě na mohylovitém útvaru. V tomto případě jde o výjimečný, i když ne zcela ojedinelý ritus. Vedle nejnovějšího příkladu uložení laténských pohřbů na úpatí mohyly z doby bronzové v Palárikově II (*Paulík — Zachar 1975*, s. 284, obr. 4) můžeme uvést další příklady ze sousedního maďarského území. Dva hladké puklicové kruhy byly nalezeny v mohyle Égetőhegy (*Roska 1942*, s. 39), žárový pohřeb LT C v lahovitě nádobě, zdobené stejným způsobem jako nádoba 21 v pohřbu Drňa 2 (obr. 10: 24–29), byl uložen ve skytské mohyle Kárhozott u Balmazújvárose (*Csalog 1954*, s. 200). Podobně *I. Paur (1885, s. 226, tab. II: 1)* uvádí nález bronzového puklicového kruhu u kostrového pohřbu v mohyle z doby bronzové v Hőveji, v poloze Nyároserdő.

Drňa, okr. Rimavská Sobota

Lokalita se nachází v místě současné pískovny asi 300 m východním směrem od východního okraje obce. Pískovna, ve které se na-

cházel pohřebiště, leží na úpatí severních výběžků Cerové vrchoviny, na jižním okraji Rimavské kotliny. Je umístěna na křižovatce polní cesty, vycházející z obce a cesty na maďarské hranice (Birynská cesta), v poloze maďarsky zvané Birynyi part (obr. 3, 6). Celá oblast lokality je charakterizována pískovými mladoterciárními sedimenty, nad kterými je nadloží 60–80 cm hnědozemě. Těžba písku byla ve zmíněné pískovně zahájena na podzim 1961. Zřejmě od té doby již začaly být hroby ničeny. První zpráva o nálezech laténských zbraní z pohřebiště je z jara 1962, kdy tyto předměty odevzdal do Gemerského muzea v Rimavské Sobotě G. Poznán. Brzo na to uskutečnil na lokalitě záchranný výzkum G. Balaša. Výsledky výzkumu a sběry, které zmíněný autor publikoval (Balaša 1963, s. 687–693), datují používání pohřebiště v mladohalštatském období a v období LT B2–LT C1. Mezi nálezy z porušených laténských žárových pohřbů, bez přesných náleзовých okolností, byly i meče se zdobenými pochvami, které zaujali pozornost nejen domácích, ale i zahraničních badatelů. Zatímco L. Zachar (1974) se soustředil především na otázku tvarového rozboru pochvy meče, J. V. S. Megaw (1973) postupoval cestou stylistického rozboru výzdoby pochvy ve vztahu k nálezům z jihovýchodní a západní Evropy. Oba badatelé přitom dospěli ke stejné dataci mladší pochvy od počátku LT C1.

Další hrobové celky byly na lokalitě ničeny i v průběhu následujících let. Až v dubnu 1974 zachránil místní občan B. Zsófi ze stěny pískovny bohatý bojovnícký žárový pohřeb označený později jako 5/74 a jeho obsah odevzdal do Gemerského muzea. Na základě tohoto nálezu rozhodlo ředitelství Archeologického ústavu SAV o provedení záchranného výzkumu, který společně provedli autoři příspěvku v sezóně 1974.

Hlavní úlohou záchranného výzkumu bylo prozkoumat plochu ve směru předpokládané intenzivní těžby písku. Podle toho byl stanoven systém zjišťovacích sond (obr. 4). Existující okraj pohřebiště byl ve vzdálenosti 2–7 m ohraničen sondou o šířce 1–2 m. Na tuto sondu A se bezprostředně připojovala sonda B. Sonda C byla vytyčena na pravé straně Birynské cesty.

Krátce před zahájením vlastního výzkumu zachránil B. Zsófi obsah dalšího žárového hrobu 1/74. Výzkumem byl prozkoumán částečně

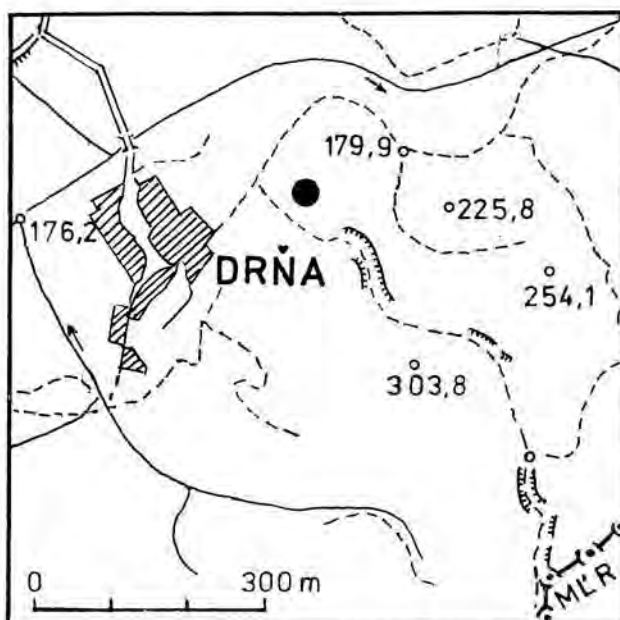
porušený žárový laténský hrob 2/74, blíže nedatovaný kostrový hrob bez milodarů 3/74 a žárový hrob 4/74.

Hrob 1/74. Zachráněn B. Zsófi krátce před začátkem výzkumu. Blížší náleзовé okolnosti nejsou známy. Hrob se rýsoval ve stěně pískovny a B. Zsófi vybral jen větší předměty. V době výzkumu (sonda A) byla hrobová jáma již téměř zničena bagrováním. Zachovala se jen její severní strana o d. 165, východní o d. 40 a západní o d. 90 cm. Zachovalá část jámy je obdobná jámě pohřbu 2. Dno jámy bylo v hloubce 115 cm od úrovně dnešního povrchu o 60 cm hluboko od úrovně sterilního podloží. Je sporné, zda bílá vrstva na dně jámy dokládá umělou úpravu dna vymazáním. Z inventáře pohřbu odevzdal B. Zsófi zlomky třech nádob (1–3), železný sekáč (4), zlomek bronzového puklicového kruhu (5) a zvířecí kosti (6).

1 Na kruhu točená miska s ven vytaženým okrajem, kónickým hrdlem a lehce odsazeným dnem. Má tmavošedou barvu a je zhotovena z jemně plaveného materiálu; v. 95, Ø dna 93, Ø okraje 270, Ø výdutě 255 mm (obr. 9 : 3).

2. Spodní část pravděpodobně lahvovitě tvarovaným dnem, Nádoba má hnědošedou barvu a je zhotovena na kruhu z jemně plaveného materiálu; zachovalá výška 170, Ø dna 120, Ø výdutě 284 mm; š. prstence na dně 20–25 mm (obr. 9 : 5).

3. Velká lahvovitá nádoba točená na kruhu s prstencovitě tvarovaným a odsazeným dnem. Ve spodní i v horní části je nádoba zdobena dvojicí rýh. Kónické hrdlo je od těla odděleno plastickou páskou, zdobenou čtyřmi soustřednými kroužky s bílou inkrustací a šikmo položenými řadami důlků, původně

● – místo výzkumu

Obr. 3. Drňa. Situační náčrt.

také s bílou inkrustací. Stopy inkrustace lze zjistit i v obvodových rýhách; v. 352, Ø dna 145, Ø výdutě 405, Ø okraje 233 mm; š. prstence na dně 24–27 mm (obr. 9: 4).

4. Železný sekáč s rukojetí, zakončenou očkem, které možná neúmyslně připomíná tvar kachní hlavíčky; d. 337, max. síla 6 mm (obr. 9: 1).

5. Přepálený zlomek (necelá polovina) jedné polokoule bronzového puklicového kruhu s částí uzávěru; v. zlomku 36 mm, zhotoveno z 1 mm silného plechu (obr. 9: 2).

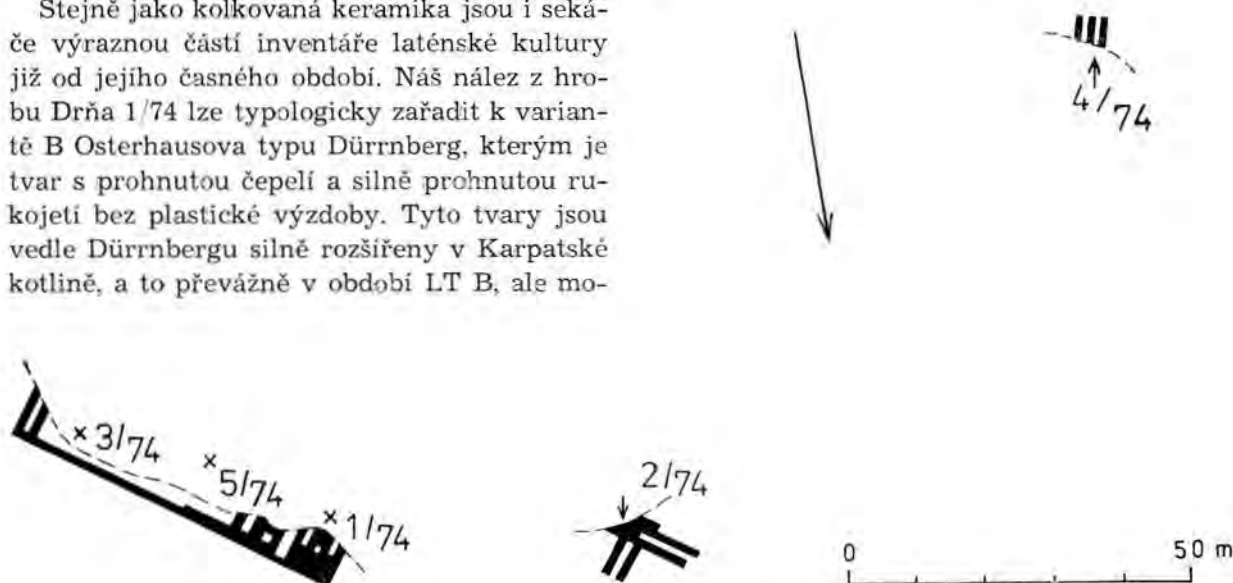
6. Zvířecí kosti, určené C. Ambrosem jako kosti asi dvouleté svině.

Částečný obsah tohoto hrobu byl zachráněn a v jeho nálezech jsou zastoupeny především větší nápadné nálezy — keramika, dlouhý sekáč. Neznáme zbytek výbavy hrobu, který tak jako u hrobu Drňa 2/74 mohly tvořit další drobné šperky, provedené pravděpodobně v železe a zachovalé ve fragmentálním stavu. Při zničení pohřbu bagrováním mohly snadno uniknout pozornosti nálezce. Na podobnosti ve výbavě obou hrobů nám dovoluje soudit i zlomek výbavy hrobu Drňa 1/74, kde jsou zastoupeny stejné druhy a tvary inventáře jako ve výbavě hrobu Drňa 2/74. Totožným prvkem je zlomek hladkého bronzového puklicového kruhu, zřejmě nánožníku (obr. 9: 2), dlouhý železný nůž (obr. 9: 1; i přes odlišný tvar měly pravděpodobně oba nože ve výbavě pohřbů 1 a 2 stejnou funkci) i větší počet keramických tvarů (z toho dvou lahvovitých), který je typický pro stejnou sociální skupinu hrobů (Bujna 1982, s. 361), jakou představuje i hrob Drňa 2/74.

Stejně jako kolkovaná keramika jsou i sekáče výraznou částí inventáře laténské kultury již od jejího časného období. Náš nález z hrobu Drňa 1/74 lze typologicky zařadit k variantě B Osterhausova typu Dürrnberg, kterým je tvar s prohnutou čepelí a silně prohnutou rukojetí bez plastické výzdoby. Tyto tvary jsou vedle Dürrnbergu silně rozšířeny v Karpatské kotlině, a to převážně v období LT B, ale mo-

hou přežívat i do středolaténského období (Osterhaus 1981, s. 13–14, pozn. 22, mapa 2; Pauli 1978, s. 253 n.). Od nálezů ostatních sekáčů varianty B typu Dürrnberg se nález z hrobu Drňa 1/74 liší způsobem ukončení rukojetí, jejíž zúžený konec je zpět zahnut ve tvaru oka. Ani tento prvek však nevylučuje zařazení našeho nálezu do zmíněného typu laténských sekáčů, protože, jak uvedl již B. Benadik (1962, s. 383), tyto velké nože se zahnutou, kruhovitě ukončenou rukojetí mohou být v detailním provedení odlišné i v rámci jediného pohřebiště. Přitom z chronologického hlediska mají poměrně dlouhé období používání — od horizontu duchcovské spony do počátku horizontu spony spojené konstrukce (Benadik 1962, s. 383). To je zřejmě i případ hrobu Drňa 1/74, jak ukazuje přítomnost zlomku puklicového kruhu, naznačující stejné chronologické určení hrobů Drňa 1/74 a 2/74.

Při rozboru struktury laténských hrobů v Karpatské kotlině zjistil J. Bujna (1982, s. 360) častý výskyt sekáčů v hrobech se zbraněmi a to převážně s kompletní výzbrojí. Přitom vzhledem k přítomnosti zvířecích kostí nemusí jít o typ zbraně, ale o nástroj k dělení masa, které bylo často vkládáno do hrobů. Společný výskyt sekáčů a ostatních nožů se zvířecími kostmi, popřípadě v blízkosti nádob s mlodary, vedl již U. Osterhause (1981, s. 14–15) k jednoznačnému odmítnutí starších názorů, že sekáče by mohly být součástí výzbroje, u některých hrobů, vybavených pouze kopími, ekvi-

Obr. 4. Drňa. Rozmístění hrobů na okraji pískovny. Skutečná poloha hrobu 4/74 byla o 200 m jižněji.

valentem meče. V širších souvislostech se zabýval funkcí sekáčů *L. Pauli* (1978, s. 256–258). Sledoval zákonitosti v poloze a ve vztahu k výbavě hrobů a také podle jeho závěrů chybí důkaz o příslušnosti sekáčů k výzbroji. Vysvětlení hledá v universální funkci sekáče jako nástroje s běžným použitím v každodenní činnosti. S tím souhlasí i výskyt sekáče ve výbavě pravděpodobně ženského hrobu Drňa 1/74.

Stejně jako u hrobu 2/74 obsahuje zachráněná část inventáře hrobu 1/74 dvojici lahovitých tvarů (obr. 9: 4, 5). Také zde je větší lahovitá nádoba zdobená kolky, které jsou v tomto případě umístěny na plastickém žeburu, oddělující hrdlo od těla nádoby. Rozdíl oproti inventáři hrobu 2/74 se projevuje v odlišné technice výroby nádob z hrobu 1/74 – všechny jsou vyrobeny z jemně plaveného a dobře vypáleného materiálu, takže při porušení hrobu si uchovaly větší stupeň zachování.

Odlišný je i typ použité kolkové výzdoby. Na obvodu žebra větší lahvitě nádoby jsou kombinovány čtyři izolované kolky z dvojitých soustředných kroužků s pásem šikmo položených řad důlků, vše se stopami původní bílé inkrustace (obr. 9: 4). Tyto jednoduché inkrustované kolky soustředných kroužků jsou doloženy v širokém časovém i prostorovém rozpětí a to jak v pozdně halštatské ornamentice východoalpské (*Schwappach* 1970–1971, s. 238 n.), či severoitalské oblasti (*Kruta* 1976, s. 123) až například pro středolatenickou keramiku v porýnském Braubachu (*Joachim* 1977, s. 69, obr. 30: 5; *Schwappach* 1977, obr. 48, 50).

Totožnou výzdobou páskem šikmých řad vpíchnů uvádí např. *E. Orosz* (1912, s. 171–172) a *M. Roska* (1944, s. 59, 77, obr. 20) ze žárového hrobu ve Felsőzsuk-Pietri spolu se stejnými nálezy jako v hrobě Drňa 1/74 – se zlomkem lahvitě nádoby, mísou a dvěma puklicovými kruhy (podobná výzdoba – pás šikmých rýh zdobí plastické žebro na plecích lahvitě nádoby ze žárového hrobu, objeveného v r. 1965 na pohřebišti v Apahidě; *Crișan* 1966, s. 45–46, obr. 19), který byl sice bez dalšího datování materiálu, ale v prostředí již dříve známého pohřebiště ze sklonku stupně LT B a z LT C (*Crișan* 1971, s. 53; *Zirra* 1976, s. 164).

Velice podobná je i výzdoba pásem šikmých rýh, která také zdobí celý obvod plastického žebra na přechodu hrdla a těla u většího kan-

tharu v hrobě Karaburma 34. To souhlasí i se zjištěním *V. Kruty* a *M. Szabóa* (1982, s. 53, pozn. 8), podle kterých se keltský podíl při produkci podunajských kantharů projevil především v dekoru a to zejména zavedením kolkované výzdoby. Přitom jistě není náhodné, že hrob 34 v Karaburmě, datovaný podle nejnovější chronologie laténské doby v jugoslávské Podunají do LT C (*Božić* 1981, s. 327, tab. 2–3), vykazuje řadu totožných rysů s bohatě vybavenými ženskými hroby v Drni a to nejen výbavou (jedna velká železná spona spojené konstrukce, kopijovitá zápona), ale i v pohřebním ritu – žárový hrob obsahoval dvě vysoké (kanthary) a dvě nízké (mísy) nádoby, navzájem ještě mezi sebou odlišné velikostí (*Todo-rović* 1972, s. 20, tab. XIV: 1–6).

V široké škále laténských mísovitých tvarů patří mísa (obr. 9: 3) z hrobu Drňa 1/74 k mladším tvarům, nacházeným převážně v žárových hrobech. Podle *B. Benadika* se tvarová změna oproti tvarům stupně LT B projevuje ve vytvoření vyššího kónického těla a v kratším hrdle bez plastického dělení. Tento tvar odpovídá tvarům z pohřebiště v Holiarech (*Benadik* 1963, s. 364; 1957, XXXI: 14, XXXII: 26) i tvarům z dalších pohřebišť slovensko-maďarské oblasti stupně LT B2b–LT C1 (Hurbanovo-Bohatá 9 – *Rejholcová* 1977, s. 47, tab. IV: 5; Velká Maňa 92 – *Benadik* 1983, s. 45, tab. XXXIII: 6; Velká Maňa 125 – *Benadik* 1983, s. 58, tab. XLVIII: 7; Magyarszerdahely 11 – *Horváth L.* 1979, s. 14, tab. XI: 6; Jászberény-Cserőhalom 57 – *Kaposvári* 1969, s. 193, obr. 8: 4, 14: 5; Vác-Kavicsbánya 4 – *Hellebrandt* 1971, s. 181, obr. 9: 4; Vác-Kavicsbánya 10 – *Hellebrandt* 1971, s. 182, obr. 11: 4).

Hrob 2/74. Byl prozkoumán při záchranném výzkumu v sondě B. Po odstranění vrstvy ornice o mocnosti 70 cm se v hloubce 115 cm objevil málo zřetelný, téměř čtvercový obrys hrobové jámy. Výplň jámy světle hnědé barvy se jen nepatrně odlišovala od okolního terénu. Rozměry jámy byly 200 × 180 cm, její dno se nacházelo v hloubce 170 cm od povrchu a bylo asi 50 cm zapuštěno do pískového podloží. Na dně byla 2–3 cm silná vrstvička bílého písku.

V jihovýchodní části byla hrobová jáma poškozena bagrováním, nicméně podle rozložení obsahu pohřbu je možné se domnívat, že obsah pohřbu zůstal z převážné části zachován. Přepálené kůstky byly uloženy na dvou hromádkách – větší množství ve středu hrobové jámy, menší v její západní části. Výbava hrobu byla uložena na spálených kůstkách a v jejich okolí.

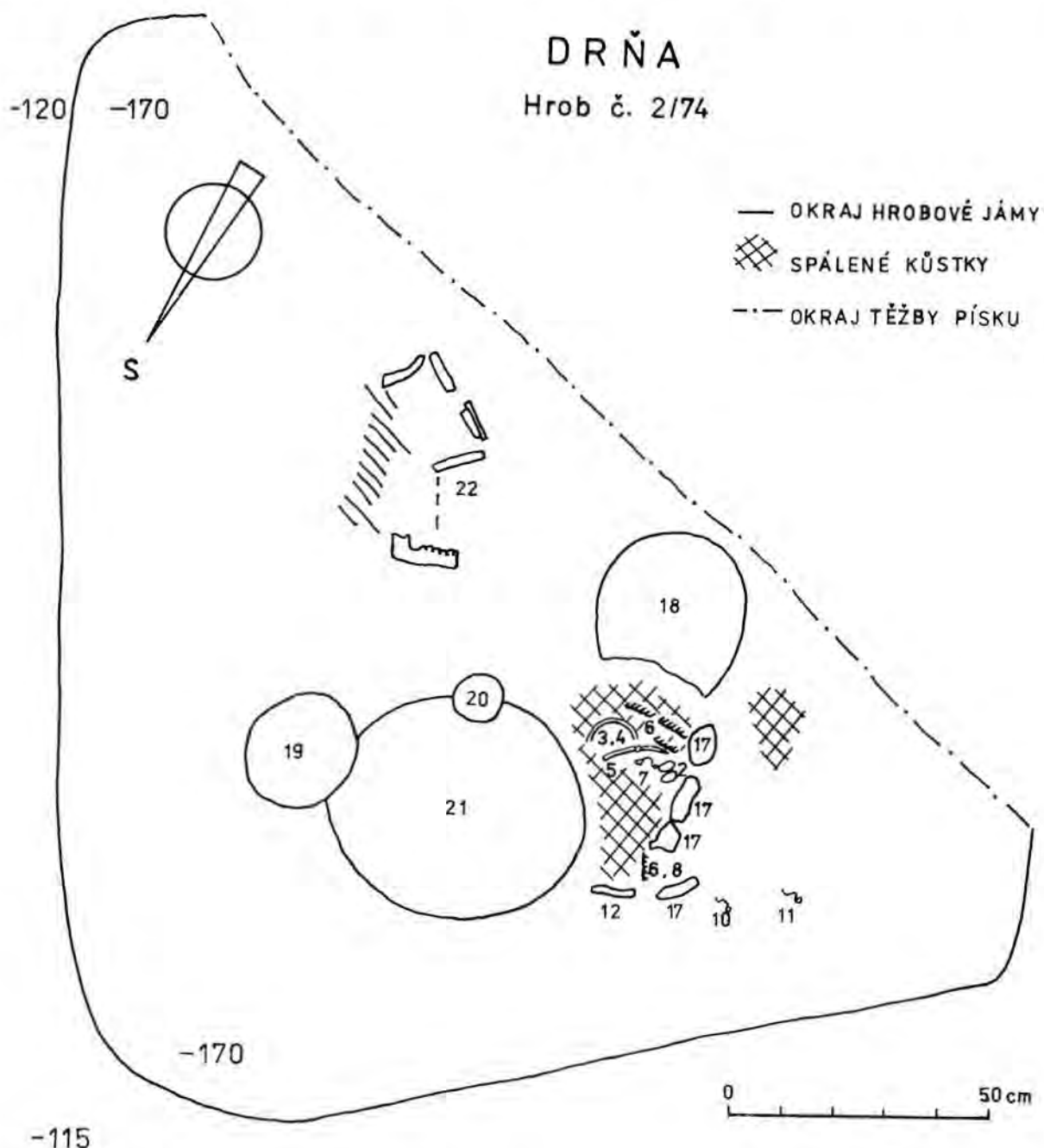
Na spálených kůstkách ve střední části byl uložen bronzový puklicový kruh (1) a zlomky dalšího stejného kruhu (2), dva železné kruhy (3, 4), železná zápona opasku (5), zlomky železného řetězu (6), železná spona (7), železné (8) a bronzové zlomky (15–16). Na severním okraji žehu byla uložena železná spona (9) a nůž (12), západně odtud dvě železné spony (10–11). Zlomek další železné spony (13) a zlomek bronzové puklice (14) se nacházely na jižním okraji kremace. Mimo zlomků soudkovité nádoby (17) na severozápadním okraji a zlomku lahvovité nádoby na jižním okraji kremace (18) byla ostatní keramika uložena v severozápadní části pohřbu (19–21). Ve východní části jámy byla uložena kostra zvířete (22).

1. Neúplný dvojžilný bronzový kruh z hladkých dutých polokoulí, spojených vnitřní páskou. Původní tvar tvořen zřejmě dvěma částmi o čtyřech polokoulích, obě části spojeny svislou závlačkou; $\varnothing$ cca $100/75 \times 90$ mm. Polokoule – v. 32, š. 22, h. 20 mm (obr. 10: 19).

2. Zlomky stejného bronzového kruhu. Totožné jsou rozměry polokoulí i přítomnost jejich původní vnitřní výplně (obr. 10: 12, 20).

3. Uzavřený železný tyčinkový kruh se zbytkem výzdoby ve středu zesílenými články, oddělenými od sebe vývalky; $\varnothing$ 85(74) $\times$ 83(62) mm (obr. 10: 16).

4. Dutý železný kruh s náznakem spojení manžetou; $\varnothing$ 80(65) $\times$ 83(61) mm (obr. 10: 17).

Obr. 5. Drňa. Hrob 2/74.

Obr. 6. Drňa. Pohled na pískovnu.

5. Železná kopijovitá zápona opasku s tulejí, středovým uzlíkem a zploštěným koncem; d. 115 mm, Ø tuleje 25×19 mm (obr. 10: 18).

6. Zlomky železného řetězu z dvojitých podlouhlých kroucených článků, spojovaných železnými kroužky; d. nejdelšího zachovalého článku 59 mm, včetně oček na obou koncích (obr. 10: 7–12).

7. Zlomky drobné železné spony spojené konstrukce s patkou přichycenou k lučiku objímkou. Vnější tětíva, vinutí 2×2 , d. 53 mm, v. 21 mm (obr. 10: 3).

8. Drobné železné zlomky ze spony nebo z řetězku (obr. 10: 6).

9. Železná spona spojené konstrukce s patkou členěnou menší kuličkou a vinutím 2×2 , vnitřní tětíva; d. 87 mm, v. 26 mm (obr. 10: 2).

10. Zlomky železné spony spojené konstrukce s vývalkovitě zdobeným lučíkem, vinutím 2×3 a vnější tětívou; d. cca 56 mm, v. 19 mm (obr. 10: 1).

11. Zlomky drobné železné spony spojené konstrukce s patkou přichycenou k lučiku objímkou a členěnou kuličkou. Vinutí 2×2 má vnější tětívu; d. 48 mm, v. 15 mm (obr. 10: 4).

12. Železný nůž s prohnutým zesíleným tělem, téměř vodorovným ostřím a s náběhem na trnovou rukojeť; zachovaná d. 148 mm, max. v. 25 mm, max. síla 3 mm (obr. 10: 2).

13. Vinutí železné spony 2×3 s vnější tětívou a

nepatrným zlomkem lučíku a jehly; d. zlomku 14 mm, v. vinutí 7 mm (obr. 10: 5).

14. Bronzové zlomky z puklicového kruhu mohou pocházet z kruhů 1 a 2 (obr. 10: 15).

15 a 16. Nepatrné zlomky bronzu (obr. 13–14).

17. Okrajové zlomky soudkovité nádoby zhotovené na kruhu z červené hlíny a s černým povrchem; Ø okraje cca 300 mm (obr. 10: 31).

18. Okrajové zlomky pravděpodobně lahvovité nádoby, vyrobené z červené hlíny a potažené černou povrchovou vrstvičkou. Hrdlo zdobeno plastickými páskami o š. 7 mm, pravděpodobně s Ø 240 mm (obr. 10: 22).

19. Terina s dvojkónickým tělem, odsazeným kónickým hrdlem a ven vytaženým okrajem. Dno nádoby je klenuté, má 1 cm široký obvodový pás. Vyrobeno na kruhu z červené hlíny se šedočerným povrchem; v. 160 mm, Ø okraje 225 mm, Ø dna 107 mm, Ø výdutě 270 mm (obr. 10: 32).

20. Amforka s dvojkónickým tělem, kónickým odsazeným hrdlem a ven vytaženým okrajem. Zhotovena na kruhu ze žluté hlíny, povrch má černou barvu; Ø okraje 90 mm, Ø výdutě 110 mm, Ø dna 56 mm, v. 91 mm (obr. 10: 30).

21. Zlomky velké nádoby s bohatou plastickou, rytou i kolkovanou výzdobou, soustředěnou pravděpodobně na hrdle. Výzdobu tvoří plastická páska š.

6 mm, vodorovné rýhy a cca 1 mm široké kolky čtvercového tvaru, které vytváří půlobloučky a v místě spojení koncentrické kroužky. Nádobu byla vyrobena na kruhu z červené hlíny a má černošedý povrch (obr. 10: 24–29).

22. Zvířecí kosti, určené C. Ambrosem jako kosti 6–12 měsíčního vepře.

V obsahu pohřbu Drňa 2 bylo zjištěno nejméně pět železných spon. Za chronologicky nejcitlivější můžeme považovat velkou železnou sponu (č. nálezu 9) spojené konstrukce (obr. 10: 2). V rámci starší chronologie laténských pohřebišť na Slovensku datoval B. Benadik (1960, s. 360–361; 1978, s. 409, obr. 20) spony spojené konstrukce s vnitřní tětivou, vinutím 2×2 a kuličkou členěnou patkou od počátku stupně LT C1 do závěru pohřbívání. J. Bujna (1982, s. 334, obr. 2, 4) datuje nyní tento typ spon do přechodného stupně LT B2/C1 s možností přežívání do LT C1a. Možnost této starší datace počátků používání uvedeného typu spon odpovídá i výsledkům rozboru pohřbů s obdobným inventářem z Palárikova II, které, stejně jako pohřeb Drňa 2, obsahují některé dožívající typy stupně LT B2 — publikované kruhy, kopijovité zápony apod. (Paulík — Zachar 1975, s. 308 n.). U hrobu Drňa 2/74 lze mezi tyto dožívající typy zařadit i menší železné spony — č. nálezu 9 a 11 (obr. 10: 2, 4), které svou morfologií odpovídají typu spon LT B2b (Bujna 1982, s. 330).

Podle závěrů J. Meduny (1962, s. 179) neposkytují železné kruhy bezpečnou chronologickou oporu a jejich výskyt lze pouze rámcově konstatovat v mladších nálezových celcích ve společnosti kruhů z hladkých dutých polokoulí. Stejná je situace i v hrobu Drňa 2/74. Přesnější chronologické zařazení ztěžuje nepochybně i celkový stav zachování těchto železných kruhů, u nichž se původní výzdoba zachovala pouze v náznacích. U dutého železného kruhu (obr. 10: 17) jde zřejmě o zdurélou spojovací část. V tom případě by šlo o tvar, který sice patří především závěru halštatského a počátku laténského období, ale v některých případech se může vyskytnout i ve velmi mladém prostředí. To dokládá i nález z Vracova na Moravě, kde podobný kruh byl nalezen ve společnosti spony s plasticky zdobenou kuličkou na patce a kruhu z devíti hladkých dutých polokoulí (Filip 1956, s. 122, obr. 29: 4–6). Spony s velkou kulovitou patkou doprovázejí i dutý železný kruh v hrobech Bajč-Vlkanovo 66

(Benadik 1960, s. 406, tab. XIV: 1, 4, 5, 8), Chotín 16 (Ratimorská 1981, s. 35, tab. XII: 1–2, 5) a v Palárikově II/3 (Paulík — Zachar 1975, s. 295, obr. 28: 1–2). Hrob 4 ze Sanislaŭ, obsahující dutý železný kruh s krátkou sponou s kulovitou a k lučiku připojenou patkou datuje V. Zirra (1972, s. 198, 202, tab. LII: 2–3, obr. 3: 3, 9) do přechodného stupně LT B2–C. Ze slovenských pohřebišť datuje J. Bujna do tohoto stupně hrob 24 v Ižkovicích se železným dutým kruhem (Bujna 1982, s. 343; Vizdal 1976, s. 169, obr. 43: 6). Hrob Holiar 605 se železnou sponou spojené konstrukce svědčí o používání dutých železných kruhů na Slovensku i v mladolátenském prostředí (Benadik 1957, s. 94, tab. XXXVII: 6–7). Dutý železný kruh pochází i z rozrušených mladolátenských hrobů v Šahách (Balaša 1960b, obr. 295, vlevo dole). Také z Maďarska uvádí I. Hunyadyová (1944, s. 96; 1942, tab. XVIII: 4) tyto železné duté kruhy, mezi nimi i kruh z pohřebiště v Radostyáni, v doprovodu spon stupně LT C.

Ze slovenských a maďarských pohřebišť stupňů LT B2–LT C1 pochází i tvar uzavřených železných tyčinkových kruhů, členěných na kratší dvojkónické, ve středu zesílené články, oddělené od sebe slabými vývalky (ze stupně LT B2b kruh z hrobu Kamenin 14 — Benadik 1957, s. 109, obr. 31: 14, tab. XL: 32; z přechodného stupně LT B2/C1 kruh z hrobu Jászberény-Cserőhalom 29 — Kaposvári 1969, s. 184, obr. 2: 2; ze stupně LT C1 kruh z hrobu Jászberény-Cserőhalom 17 — Kaposvári 1969, s. 180, obr. 1: 10; Vác-Kavicsbánya 13 — Hellebrandt 1971, s. 183, obr. 16: 3). Blízkou variantu tvoří podle zbytků své výzdoby kruh 3 z hrobu Drňa 2/74 (obr. 10: 16). Analogické nálezy jsou datované od LT B2 do LT C1 (do stupně LT B2/C1 patří nálezy z hrobu Bajč-Vlkanovo 38 — Benadik 1960, s. 402, tab. X: 3; Nebojsa 10 — Chropovský 1958, s. 126, tab. I: 8, Trnovec-Horný Jatov 179a — Benadik 1957, s. 19, tab. II: 9; do stupně LT C1 nálezy z hrobů Ižkovce 13 a 18 — Vizdal 1976, s. 160, 164, obr. 30: 2, 35: 7).

Vedle dalšího nálezu takového kruhu ze starších rozrušených hrobů v Drni (Balaša 1963, s. 690, obr. 234: 5) uvádí G. Balaša i podobný kruh z rozrušených mladolátenských hrobů ze Šahů (Balaša 1960b, obr. 295 vlevo dole). Z maďarského území pochází stejný kruh z hrobu 13 v Magyarszerdahelyi v totožném nálezovém prostředí jako je v hrobě Drňa 2/74 — velké

Obr. 7. Drňa. Detail hrobu 274.

železné spony Bujnova typu 24 (Bujna 1982, s. 334, obr. 4), menších spon ze závěru stupně L B2 a železného řetízku z kroucených článků (Horváth 1979, s. 15–16, tab. XI: 1–4, 6–7).

Bronzové kruhy z hladkých dutých polokouli (obr. 10: 12, 19–20) jsou typickým keltským šperkem s nápadnou koncentrací v severní polovině Čech, na Moravě a v jihobavorském Podunají (Filip 1956, s. 129–131, Krämer 1961, s. 35 n., obr. 1, 2). Přítomnost Keltů dokládají i v dalších částech střední Evropy, na Balkáně i v Malé Asii (Schaaff 1972, s. 94 n.). V pojetí J. Filipa (1956, s. 130–137) vytváří výrazný horizont v mladší fázi plochých keltských pohřebišť; W. Krämerem (1961, s. 32 n., obr. 1, 2; 1962, s. 305) jsou datovány ve své většině do stupně LT B2. Ojedinele se mohou vyskytovat i ve středolátenských celcích. Vedle výrobních oblastí dokládá jejich kartografické zpracování i pohyb Keltů z Porýní do střední Evropy, Podunají a odtud na Balkán během první poloviny 3. stol. S ohledem na oblasti jejich hlavního rozšíření (Krämer 1961, obr. 1, 2) tvoří Karpatská kotlina, včetně Slovenska, okrajo-

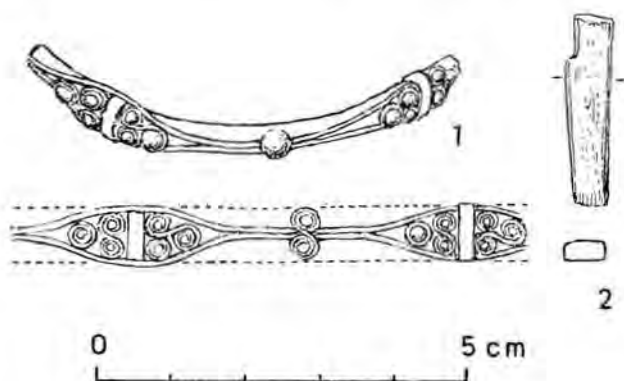
vou oblast s různorodými tvary puklicových kruhů. Přitom se také zde objevují spolu s mladými variantami spon s volnou patkou a udržují se až do období používání spon spojené konstrukce (Benadik 1962, s. 376). Stejně chronologické zařazení mají i v jiných částech Karpatské kotliny, kde jsou podle J. Bujny (1982, s. 331) používány v ženských hrobech ve stupni LT B2-LTB2/C1, a to buď jako náramky, nebo v páru jako náložníky (dále možno uvést i další příklady: Pişcolt 107 a 108 – Némethi 1975, tab. III: 8, 9, V: 5, 6; Dindeşti – Zirra 1972, s. 201, tab. VI, obr. 12; Ciumeşti 3 – zde se sponou Bujnova typu 24 a železnou kopijovitou záponou – Zirra 1970, s. 121, obr. 8: IV, VI, VII; Ciumeşti 18 opět se sponou Bujnova typu 24 a dožívajícími typy spon stupně LT B2b – Zirra 1970, s. 119, obr. 5: II–IV, VI, XIII). I přesto, že řada celků dokládá používání dutých puklicových kruhů i během stupně LT C1 (Curtiuseni 1/1967 – Nanási 1973, s. 30–31, tab. V: 3; Ižkovce 12, 18, 19, 27 – Vizdal 1976, s. 159, 164, 172, obr. 28: 3, 37: 4, 47: 6), považujeme pro dataci puklicových kruhů v hrobě

Drňa 2/74 za směrodatnou jejich kombinaci s dalšími tvary šperků, které obsahuje i řada současných hrobů stupně LT B2/C1 — železných kruhů, dožívající tvary spon stupně LT B2 a kopijovité zápony (Paulík — Zachar 1975, s. 309 n.).

Na rozdíl například od puklicových kruhů jsou kopijovité zápony (obr. 10: 18) typickou součástí výbavy laténských hrobů v Karpatské kotlině. Z přehledu hrobů s tímto druhem nálezů vyplývá, že kopijovité zápony se vyskytují převážně v kostrových hrobech a méně často v žárových, což vzhledem k chronologické návaznosti obou forem ritu odráží i větší stáří hrobů s kopijovitými záponami (Lorenz 1978, s. 174, pozn. 805). Konstrukce kopijovitých zápon, ukončených ve spodní části tulejí s nýtem, napovídá, že zápona byla spojena s opaskem z organického materiálu (Snižková 1975, s. 67; Bujna 1982, s. 331). Podle nálezů kopijovitých zápon a kovových kroužků (v hrobě Chotín 25 jeden železný kroužek — Ratimorská 1981, s. 50, tab. XIX: 15–16; Chotín 22 — kroužek na záponě, pocházející asi z druhého konce opasku — Ratimorská 1981, s. 46, tab. XVII: 7; Sanislaů 16 — dva bronzové kroužky a nýt — Zirra 1972, s. 200, tab. LV: 7, 9) lze usuzovat, že části opasku z organického materiálu mohly být těmito kroužky spojovány. Podle nové chronologie laténských pohřebišť v Karpatské kotlině byly opasky s kopijovitými záponami používány v poměrně širokém časovém úseku od konce stupně LT B2a až do LT C1a (Bujna 1982, s. 331). Přitom u současných hrobů, totožných i strukturou výbavy se často setkáváme s faktem, že vedle kopijovité zápony z opasku z organického materiálu je ve výbavě zastoupen i železný řetěz (Palárikovo II/2 — Paulík — Zachar 1975, s. 292, obr. 23: 10–13;

Trnovec-Horný Jatov 549 — Benadik 1957, s. 37, tab. XIII: 2, obr. 5: 13; Sanislaů 16 — Zirra 1972, s. 200, tab. LV: 4), který by na první pohled mohl být interpretován jako další, tentokrát kovový opasek [kovové opasky byly podle J. Bujny (1982, s. 331, 351) běžné v ženských hrobech v Karpatské kotlině od LT B2b do LT C1]. V laténských hrobech však doposud chybí doklad výskytu dvou opasků v jednom hrobě a spojení kopijovité zápony a železného řetězu z podélných kroucených článků lze celkem spolehlivě vyloučit (to názorně dokládají celé zachovalé exempláře těchto železných řetězů, pocházející z lokality Subotište — Todorović 1968, tab. XLVIII: 1; 1974, s. 39, obr. 19 a Ritopek u Bělehradu — Todorović 1974, tab. VIII: 1, 2, zapínané odlišným typem zápony). Proto se domníváme, že železný řetěz v tomto hrobě (obr. 10: 7–12) představuje jinou, funkčně odlišnou součást kroje bohatě vybavených hrobů keltských žen v Karpatské kotlině.

Vysvětlení původní funkce nám opět přináší údaje o kostrových hrobech. Při sledování problematiky keltských opasků upozornil J. Reitinger a nověji H. Snížková na údaje F. Birkneta o hrobě 10 v Manchingu-Steinbichli. Totožný tvar železného řetězu, sestavený z dvojice tyčinkových článků, dlouhých ca 7 cm a spojených kroužky, tedy stejný tvar jako nález z hrobu Drňa 2/74 obr. 10: 7–12), byl v hrobě 10 Manchingu-Steinbichli použit jako náhrdelník (Birkner 1907, s. 60; Reitinger 1966, s. 203–204, obr. 8: 3; Snížková 1975, s. 19, pozn. 28). Funkci náhrdelníku připisuje H. Snížková i totožnému železnému řetězu, který byl v hrobě Bučovice 11 uložen mimo pás (Procházka 1937, s. 66, tab. III: 4; Snížková 1975, s. 19, pozn. 29). Stejně použití železného řetězu ve funkci náhrdelníku bylo zjištěno i u hrobu 18 v Ciemešti. Vedle opasku ve funkční poloze kolem pasu byl zde zjištěn i železný řetěz z delších tyčinkovitých článků, spojovaných kroužky, uložený kolem krku zemřelé (Zirra 1970, s. 119, obr. 5: V). Mimoto zvyk používat železného řetězu a to dokonce původního opasku ve funkci náhrdelníku je znám již z halštatského období z hrobu v Hallstattu a z časně laténského období z hrobu 118 v Dürrbergu (Pauli 1978, s. 181–182, pozn. 344). Proto se domníváme, že železný řetěz z tyčinkových článků, spojovaných kroužky v hrobě Drňa 2/74 byl původně použit jako náhrdelník (v této souvislosti není bez zajímavosti poukázat na fakt, že při-

Obr. 8. Rátka. Materiál z hrobu.

klady takového použití železného řetězu pocházejí z kostrových pohřbů na Moravě a v Bavorsku, tedy z oblastí s početným výskytem puklicových kruhů, které jsou zastoupeny i v hrobě Drňa 2/74). Tento názor potvrzují i početné příklady bohatě vybavených hrobů keltských žen, zjištěné v celé Karpatské kotlině a datované do přechodného stupně LT B2/C1, v nichž vedle kruhových šperků je doložen nejen opasek, ale i nákrční řetizek či náhrdelník (Dvory n. Žitavou 1 — *Benadik* 1957, s. 77, tab. XXVII: 1–10; XXX: 2, 3, 5; Trnovec n. Váhom-Horný Jatov 549 — *Benadik* 1957, s. 37–38, tab. XIII: 2, 5, 6, 13; obr. 5: 13; 8: 9; 4: 10, 12, 16; Trnovec n. Váhom-Horný Jatov 233 — *Benadik* 1957, s. 21–24, tab. V: 1–26, obr. 4: 14; 5: 1–8; 4: 2, 4, 6; Velká Maňa 138 — *Benadik* 1983, s. 64, tab. LV: 11–20; Velká Maňa 129 — *Benadik* 1983, s. 60, tab. LII: 1–11; Velká Maňa 125 — *Benadik* 1983, s. 57–58, tab. XLVII–XLVIII; Velká Maňa 124 — *Benadik* 1983, s. 55–56, tab. XLV–XLVI; Magyarszerdahely 13 — *Horváth* 1979, s. 15–16, tab. XI: 1–8; Jászberény-Cserőhalom 29 — *Kaposvári* 1969, s. 184, obr. 2: 1–9; Ciurmești 18 — *Zirra* 1970, s. 119, obr. 5; Sávolc 2 — *Horváth* 1973, s. 283, tab. LXVI: 1–8; Sannislau 16 — *Zirra* 1972, s. 200, tab. LV: 1–10).

I přes skutečnost, že hrob 2/74 v Drni je zároveň a hrobová jáma byla před zahájením výzkumu porušena částečně těžbou písku, umožňují nám získané nálezy, jejich struktura a analogické uspořádání v současných hrobech stejné sociální skupiny v celé Karpatské kotlině poměrně snadnou rekonstrukci kroje pohřbené.

Vlastní šat spínalo nejméně pět spon, u nichž, jak soudí *H. Lorenz* (1980, s. 133), jejich kombinace a odlišnosti ve velikosti jsou nepochybně přímým odrazem jejich původní funkce. Jde o dva páry menších spon, které vzhledem k jemnosti svého provedení mohly být použity k sepnutí šatu z jemné tkaniny, podle analogii v kostrových hrobech (*Lorenz* 1978, s. 169), nejspíše na ramenou. Logický je i ojedinělý výskyt masivnější železné spony, určené k sepnutí pláště z hrubší látky na prsou. Také určení původní funkce kruhů je možné na základě analogického použití v kostrových hrobech, protože pouhé použití rozměrových údajů nám v případě kruhů z tohoto hrobu nemůže dát jednoznačné výsledky. Jak totiž ukázalo sledování rozměrů kruhů, provedené *J. Waldhauserem* (1978, obr. 6) pro po-

hřebišť v Jenišově Újezdě, lze celkem jednoznačně vymezit rozměry náramků, zatímco mezi rozměry větších kruhů — náožníků a nápažníků — neexistuje ostřejší hranice. Odpověď nám proto musí dát sledování funkce kruhů v kostrových hrobech stejné sociální skupiny v Karpatské kotlině, kde ve funkci náožníků nikdy nebylo použito železných kruhů (jedinou výjimku v celé oblasti Karpatské kotliny je použití železných kruhů ve funkci náožníků v dětském hrobě 5 na pohřebišti v Palárikově II, který ovšem vykazuje nápadné výjimky v pohřebním ritu a výbavě (*Paulík — Zachar* 1975, s. 293 n., obr. 15, 26: 1–4). Náožníky byly zhotoveny vždy z bronzů a u hrobu Drňa 2/74 připisujeme jejich funkci nálezům 1 a 2 — páru bronzových puklicových kruhů (funkce náožníků byla totožným tvarem puklicových kruhů s vnitřní páskou vyhrazena např. v současných hrobech 92, 124 a 125 ve Velké Mani — *Benadik* 1983, s. 44, 56, 57, tab. XXXIII: 1–2; XLVI: 3–4; XLVIII: 1, 4). Železným kruhům 3 a 4 proto můžeme připsat funkci ozdoby rukou, u kruhu 3 zřejmě funkci levého nápažníku (podle údajů z kostrových hrobů byl železný kruh s průměrem kolem 8 cm použit převážně jako levý nápažník. To můžeme doložit následujícími příklady: Chotín 19 (*Ratimorská* 1981, s. 40, tab. XIV: 118); Chotín 12 (*Ratimorská* 1981, s. 29, tab. X: A7); Palárikovo II/2 (*Paulík — Zachar* 1975, s. 292, obr. 24: 5, 6); Bajč-Vlkanovo 38 (*Benadik* 1960, s. 402, tab. 10: 3); Velká Maňa 14 (*Benadik* 1983, s. 18, tab. VIII: 4). Ke stejným závěrům dospěl i *H. Lorenz* (1980, s. 136).

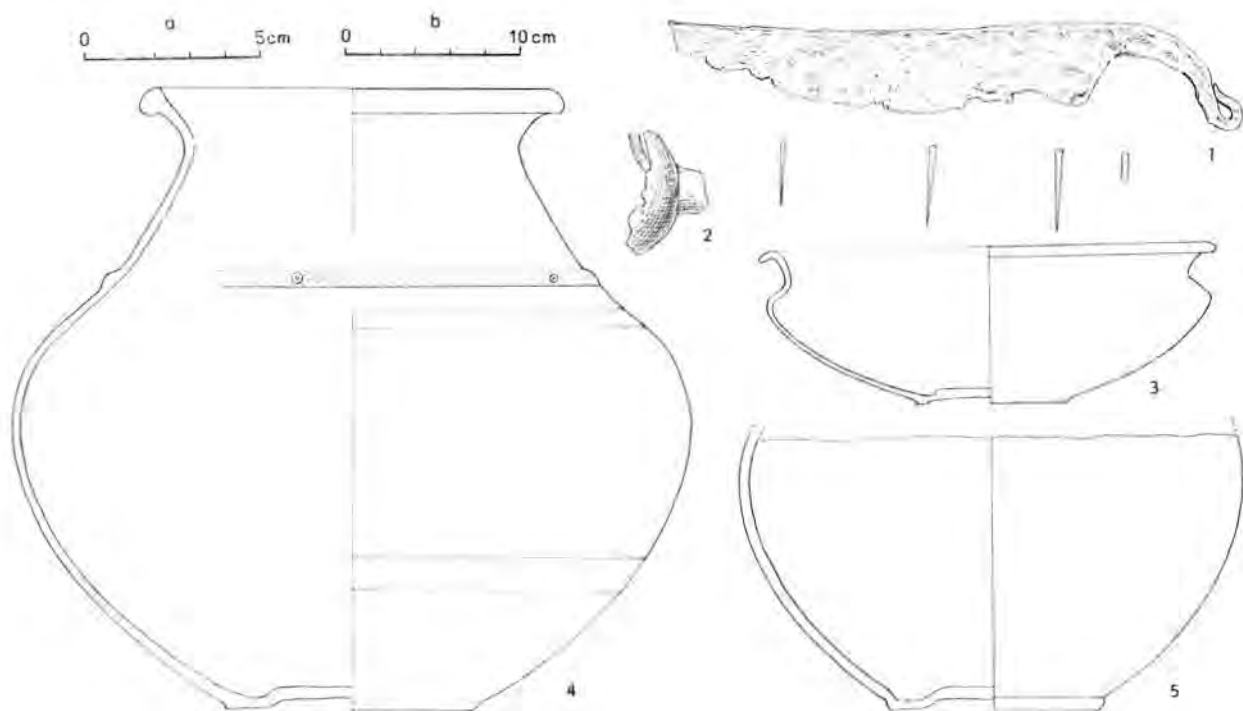
Funkce kopijovité zápony a železného řetízku byla diskutována již výše. Souhrnně proto můžeme konstatovat, že kroj pohřbené v hrobě Drňa 2/74 se skládal z menších spon, spínajících jemnější šat, velké spony na sepnutí pláště a opasku na sepnutí šatu z organického materiálu s kovovou záponou, kruhových ozdob rukou (včetně nápažníku), dvojice náožníků a nákrčního řetízku. V rámci relativní chronologie jej zařazujeme do závěru přechodného stupně LT B2/C1, případně na samý počátek stupně LT C1a, s jehož bohatými ženskými hroby, rozloženými v široké oblasti od západní Evropy po Transylvánii (*Kruta* 1982, s. 77–78), se shoduje i složením svého kroje. Složením výbavy se tento hrob ztotožňuje s výbavou I. skupiny ženských hrobů na laténských pohřebištích v Karpatské kotlině, určených *J. Buj-*

nou (1982, s. 361) jako hroby dospělých žen vedoucí vrstvy keltské společnosti (stejně závěry o funkci opasku jako součásti bohatě vybavených ženských hrobů vyslovili i B. Benadik (1962, s. 384) a H. Lorenz (1978, s. 174–175). S tímto sociálním určením není v rozporu ani skutečnost, že většina šperků byla provedena v železe, protože použití železa je výsledkem celkového trendu, kdy i v Karpatské kotlině tehdy nápadně stoupá podíl železa při výrobě všech kategorií šperků (Filip 1956, s. 108–109, 138; Benadik 1957, s. 122, 196).

Posledním nálezem z kovového inventáře hrobu Drňa 2/74, který však nesouvisí s kromem pohřbené, byl železný nůž. Podle pozorování B. Benadika (1962, s. 383) byly železné nože nalezeny v časově velice rozdílných celcích a jejich nálezy proto nejsou spolehlivou oporou pro chronologické určení. To platí i o našem nálezu ne příliš obvyklého tvaru nože s vypouklým hřbetem a téměř rovným, na konci lehce se zvedajícím ostrím. V Karpatské kotlině je tento tvar nožů totiž běžný již od doby halštatské (Dušek 1966, s. 31, 100) a později je doložen v hrobech celého laténského období. [V hrobě Pişcolt 9 je doprovázen nálezy stupně LT B2a — Némethi 1975, tab. I: 1–15; v doprovodu nálezů stupně LT B2b je znám z hrobu Tărian 34 — Chidioşan — Ignat 1972,

s. 567, obr. 7: 5; v hrobě Szőreg 6 se sponou s velkou kulovitou patkou a železným kruhem — Banner 1929, s. 100–101, obr. 11: 4, 7, 8. Z hrobu Bajč-Vlkanovo 62 uvádí B. Benadik (1960, s. 405) takový tvar se zlomkem železné spony spojené konstrukce. Do stupně LT C1 patří i hroby Ižkovce 12 a 19 se stejným typem nože — Vízdal 1976, s. 159, obr. 28: 4; s. 164, obr. 37: 9.]

V keramickém inventáři hrobů z Drně jsou s výjimkou situlovitých tvarů zastoupeny všechny typické tvary laténské keramiky maďarsko-slovenské oblasti, kterými podle B. Benadika je lahvovitá nádoba se štíhlým kužellovitým hrdlem, zdobená plastickou páskou nebo dvojitými rýhami, esovitě profilovaná miska a dvojkónická terina se širokým hrdlem a ostrým lomem na výduti (Benadik 1957, s. 118; 1960, s. 414; 1963, s. 358 n.). Mimoto keramika z Drně je provedena oběma známými technologiemi (Benadik 1957, s. 199–200, pozn. 23; 1960, s. 414) — v hrobě Drňa 1/74 jsou zastoupeny pouze dobře vypálené tvary sivé barvy s homogenním sivým lomem, zatímco v hrobě 2/74 mají všechny nádoby lom červenocihlové až žluté barvy s tenkou černou povrchovou vrstvičkou, jsou špatně vypálené, drobné a větší tvary proto zachovalé pouze v nepatrných zlomcích. Tento druhý výrobní

Obr. 9. Drňa. Materiál z hrobu 1/74; a = 2; b = 1, 3–5.

postup, rozeznáný již *J. Eisnerem* (1933, s. 172), je podle *F. Mártona* (1933, s. 57–66) ve výrobě keramiky odrazem halštatské tradice, jejíž roli v laténské kultuře východní Evropy připisuje zmíněný autor důležitou roli.

V hrobě Drňa 2/74 jsou doloženy dva menší celé a zlomky tří větších keramických tvarů. Nádoby 19 a 20 (obr. 10: 30, 32) patří i přes rozdíly v rozměrech do stejné kategorie tzv. terin či amforovitých mís, pro které je charakteristická celkově ostrá profilace dvojkónického těla, kuželovitě, od těla ostře odsazené hrdlo a rozevřený ovalený okraj. Jsou typickým nálezem v prostředí laténských pohřebišť slovensko-maďarsko-rumunské oblasti, v menší míře jsou známy z Moravy a Burgenlandu. I když svojí stavbou připomínají halštatskou profilaci, v náleзовých celcích se vyskytují převážně se sponami spojené konstrukce (*Benadik* 1957, s. 119; *Filip* 1956, s. 208–209; 1958, s. 354–355; *Zirra* 1970, s. 131). V některých celcích se mohou vyskytnout i s velice mladými tvary vejčitých nádob (*Filip* 1956, s. 208–209). Na takový tvar mohou ukazovat zlomky nádoby 17 (obr. 10: 31). Mezi nepatrnými zlomky této rozdrčené nádoby jsou i části s ovaleným okrajem a přilehlou částí podhrdlí, jejíž profilace ukazuje na maximální výduť v horní polovině těla nádoby, která je typická právě pro vejčité tvary.

Také nádoba 21 (obr. 10: 24–29) byla vyrobena z červené, špatně vypálené hlíny a její povrch byl pokryt vrstvou tmavošedé barvy. Nepochybně také následkem špatného vypálení byla nádoba rozdrčena tlakem okolního prostředí na nepatrné zlomky. Rozsah rozmístění jejich zlomků však ukazuje na původně velmi obsáhlý tvar. Jestliže k tomu přičteme jednotlivé konstrukční prvky na zachovalých zlomcích, především obvodové žebro a vodorovné rýhy, vymezující pás kolkované výzdoby, pak jde evidentně o zlomky velké lahvovité nádoby. Stejněho tvaru, ale pouze menších rozměrů, byla i nádoba 18 (obr. 10: 22). Protože byla vyrobena také z měkkého, špatně vypáleného materiálu, bylo její tělo rozdrčeno na drobné zlomky, mezi kterými lze zjistit části nálevkovité rozevřeného a ovaleného okraje a výzdobu nejméně dvěma vodorovnými rýhami na přilehlé části hrdla.

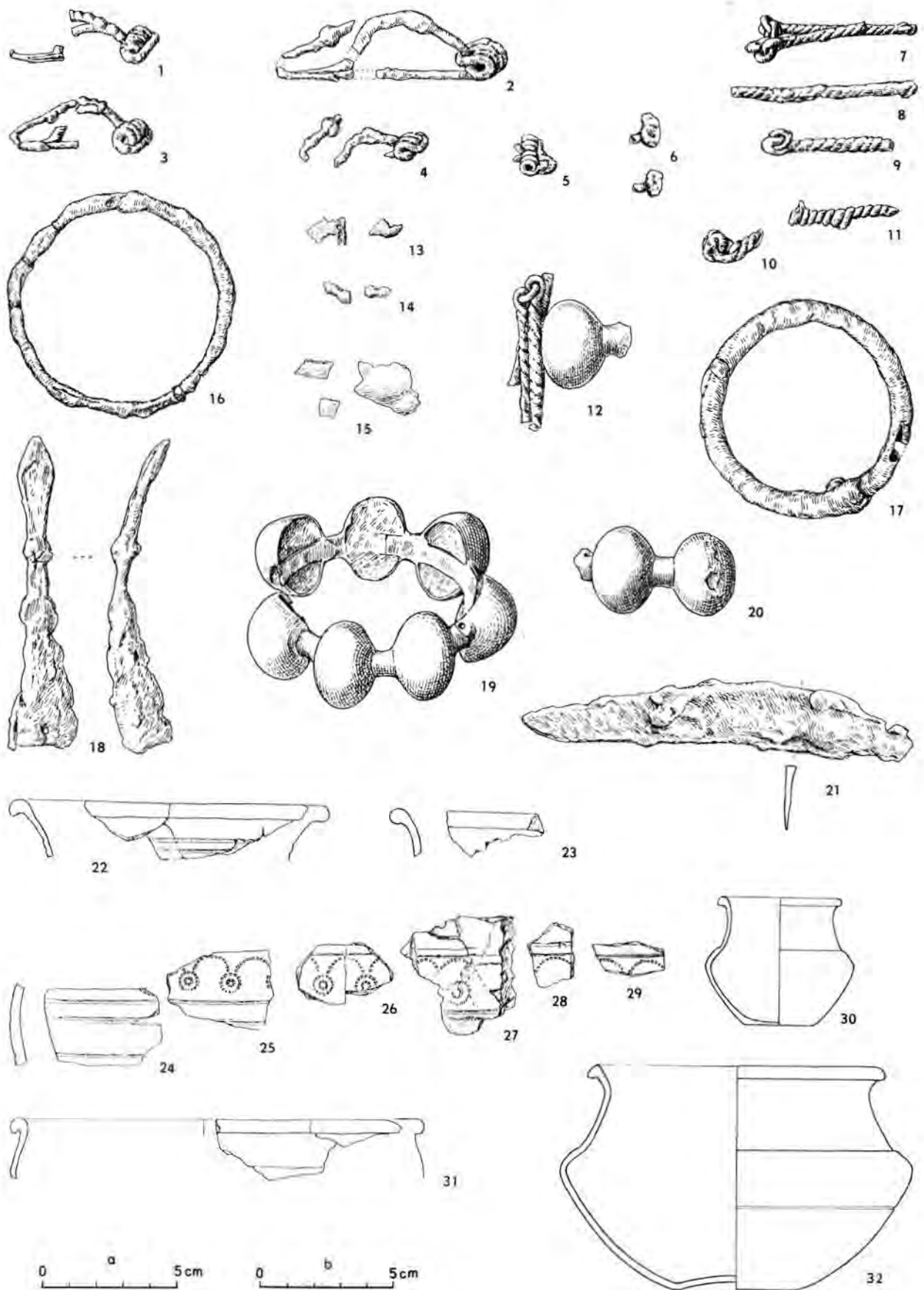
J. Filip (1956, s. 198–199) označil také lahvovité nádoby za keramický tvar, charakteristický zvláště pro slovensko-maďarskou ob-

last, ale vyráběný dílnami v celé podunajské oblasti od Burgenlandu až po Sedmihradsko. Také u nich jde podle náleзовého prostředí o relativně mladé tvary, vyskytující se se sponami s kulovitou patkou až po tvary spon spojené konstrukce závěrečné fáze pohřbívání (*Benadik* 1963, s. 361–362). Tak jako u nádoby 21 v hrobě 2/74 jsou lahvovité tvary i na dalších lokalitách často zdobeny kolkovanou výzdobou (*Filip* 1956, s. 199, tab. CII: 6, 12–14).

Výduť nádoby 21 byla zdobena pásem vkolkované výzdoby (obr. 10: 24–29), který byl v horní části vymezen vodorovným žebrem, ve spodní části vodorovnými rýhami. Motívem je řada půlobloučků, spojených v místech dotyku soustřednými kroužky. Tento motív je typický pro výzdobu východokeltské keramiky, tzv. Bogenstil v pojetí *F. Schwappacha*, který našel uplatnění v časně laténském období v Čechách, na Moravě, v Bavorsku a Rakousku především na misovitých a lahvovitých tvarech (*Schwappach* 1973, s. 712 n.; *Frey – Schwappach* 1973, s. 343 n.). Staršími nálezy ze Stupavy (*Eisner* 1933, tab. LIII: 1, 2) i novými nálezy na lokalitě Pilismarót-Basaharc je doloženo rozšíření stejné výzdoby v časně laténském období i v Karpatské kotlině (*Bognár-Kutzián* 1975, s. 36 n., tab. II).

Na základě rozboru výzdoby a tvarosloví časně laténské keramiky vyslovil *F. Schwappach* (1975, s. 113–114) hypotézu, že časně laténské česko-bavorsko-rakouské centrum ovlivnilo tvarově výrobu v Karpatské kotlině, kam se starší západnější tvary dostávají v souvislosti s keltskou expanzí od stupně LT B a dominují v místní keramické produkci v průběhu LT B-LT C. Vedle lahvovitých tvarů, vyráběných později masově v Karpatské kotlině, je odrazem západních předloh i sama kolkovaná keramika. Celkový počet jejich nálezů je však na Slovensku, zvláště v porovnání s masovým použitím keramiky v hrobech, poměrně nepatrný (*Benadik* 1963, s. 369).

Podle rozšíření nálezů uvažuje *F. Schwappach* o silném vlivu původní oblasti vzniku kolkované keramiky na okolní území, takže stejný typ výzdoby – pásy obloučků, spojovaných v místech dotyku koncentrickými kroužky, stejně jako její umístění v horní části výdutě s horizontálním vymezením žebry a rýhami, či její provedení hrncířským kolečkem, můžeme sledovat na lahvovitých tvarech v hustém pásu nalezišť od Porýní do Sedmi-

Obr. 10. Drňa. Materiál z hrobu 2/74; a = 1–21; b = 22–32.

hradska (*Schwappach* 1977, obr. 1), ojediněle i na území Skordisků (*Todorović* 1974, tab. VI) nebo až na západním okraji Evropy v oblasti Bretaně (*Schwappach* 1969, s. 225 n., obr. 9; *Duval, P. M.* 1977, s. 71–72). Ze slovenských nálezů je možno uvést keramice 21 analogický typ výzdoby na keramice v současném hrobě Dvory n. Žitavou 1. Ta byla nalezena v doprovodu nánožních kruhů, nákrčního řetízku a spon spojené konstrukce s vnitřní tětívou (*Benadik* 1957, s. 78, tab. XXVII: 7) a v hrobě Dvory 24 se zlomkem spony spojené konstrukce Bujnova typu 24 (*Benadik* 1957, s. 81, tab. XXIX: 19 a XXVII: 10), datované *J. Bujnou* (1982, s. 343) do stupně LT B2/C1. Do stupně LT B2b (*Bujna* 1982, s. 342) patří starší nález situlovité nádoby s kolkovanou výzdobou z hrobu Chotín 2 (*Ratimorská* 1981, s. 22, tab. VI: 15), zatímco lahvovité nádoby v hrobech 3 a 16 v Ižkovcích (*Vizdal* 1976, s. 154, 163, obr. 20: 1, 33: 5) jsou datované již do stupně LT C1a (*Bujna* 1982, s. 343). Z inventáře laténských pohřebišť pochází řada příkladů kolkované keramiky i z oblasti Maďarska a Rumunska [Szob 9 – *Horváth, J. A.* 1945, s. 65, obr. 3: 4, 6–7, datovaný *J. Bujnou* (1982, s. 342) do stupně LT B2b; hrob Magyarszerdahely 10 (*Horváth L.* 1979, s. 14–15, tab. X: 1–7) obsahoval i dvojici puklicových kruhů a železnou sponu Bujnova typu 24]. Chronologicky i složením výbavy se hrobu Drňa 2/74 podobá i hrob s kolkovanou výzdobou výdutě lahvovité nádoby Magyarszerdahely 13 (*Horváth L.* 1979, s. 15–16, tab. XI–XII: 1–12) i hrob Ciurmești 3 (*Zirra* 1970, s. 121, obr. 8: III–XII).

Všechny tyto příklady potvrzují starší názory o používání sledovaného motivu kolkované keramiky v maďarsko-slovenské oblasti i ve středolaténském období (*Hunyady* 1944, s. 36; *Filip* 1956, s. 180–188; *Meduna* 1961, s. 275; *Benadik* 1963, s. 369–372).

Hrob 3/74. Označení za pravěký pohřeb je sporné. Z kostry, poškozené bagrováním, orientované ve směru Z–V, byla nalezena pouze spodní polovina, nacházející se pod vrstvou ornice. U zbytků kostry nebyl nalezen žádný inventář, v okolí se nerýsovaly ani stopy hrobové jámy.

Absence milodarů, charakteristických prvků pohřebního ritu nebo alespoň typických prvků v konstrukci hrobové jámy, jejíž existenci zpochybňuje i nepatrná hloubka, nedovoluje tento hrob blíže zařadit. Mimoto z terénního pozorování

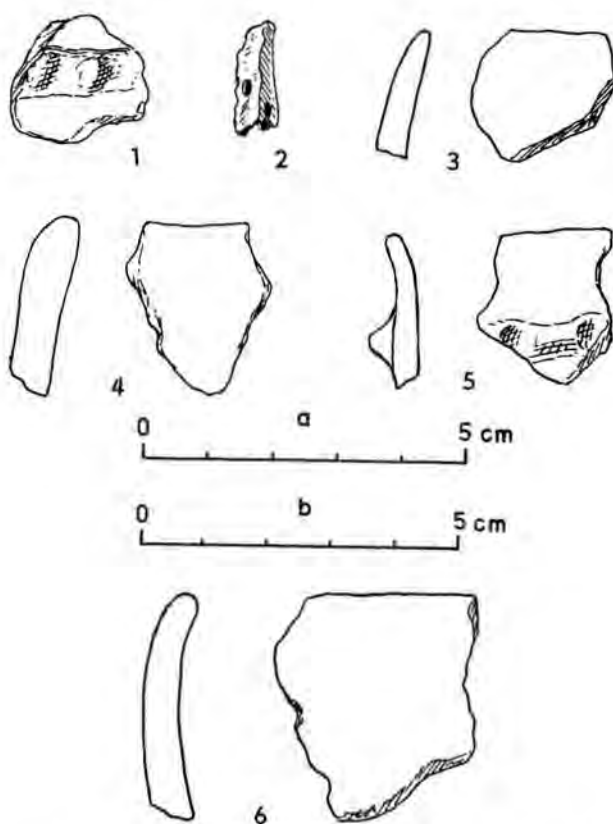
vyplývá, že hrob má i atypickou orientaci západ-východ a jeho stav je výsledkem recentního porušení těžbou pisku. Proto ani v tomto ohledu nelze uvažovat o podobnosti například s hrobem 15 ve Vevey, kde byla pohřbena pouze spodní polovina těla (pánev a dolní končetiny), ale v rakvi, v jaké jsou uloženy i ostatní pohřby, a s výbavou laténskými sponami a perlami (*Naef* 1902–1903, s. 20–24).

Hrob 4/74. Na rozhraní sektoru 1c a 1d v sondě C na pravé straně Bírýňské cesty se objevila v hloubce 115 cm v písčitém podloží tmavá výplň žárového jamkového hrobu. Ten obsahoval vedle přepálených kústek dva bronzové slitky (1). Asi 25 cm nad jamkovým hrobem byla nalezena bronzová šipka (2). Průměr jamky byl cca 40 cm, h. 6–10 cm.

1. Dva amorfní slitky bronzu.

2. Trojboká bronzová šipka s vnitřním okrouhlým otvorem. Zachovalá d. 18 mm. Pravděpodobně přepálená (obr. 11: 2).

Tento žárový jamkový hrob obsahoval vedle přepálených kústek dva amorfní slitky bronzu. Nelze přesně ověřit, zda do jeho původní výbavy patřila i trojboká bronzová šipka s vnitř-

Obr. 11. Drňa. Materiál z hrobu 4/74 a keramika ze sběru; a = 2; b = 1, 3–6.

ním okrouhlým otvorem, nalezená asi o 25 cm výše (obr. 11: 2). V kladném případě by šlo o jeden z běžných nálezů, jaké jsou známy z místních mladohalštatských hrobů alföldsko-potisko-slovenské skupiny trácké kultury (Dušek 1966, s. 32–33, 100–101; 1974, s. 388). Také rozměry jamkového hrobu 4/74, především jeho průměr ca 40 cm, jsou běžné u těchto mladohalštatských hrobů, jak je vidět na řadě příkladů z pohřebiště v Chotíně (Dušek 1966, s. 70 n.). Z hlediska sociální interpretace by tento hrob patřil mezi jednoduché ploché žárové hroby nižší vrstvy, které ve srovnání s knížecími hroby svědčí o silné sociální diferenciaci mladohalštatské společnosti (Dušek 1971, s. 454–455).

Hrob 5/74. Hrob byl zachráněn B. Zsófiem v dubnu 1974. Podle jeho výpovědi byl žárový. Dno nádoby bylo v hloubce 80–100 cm. V nádobě byly umístěny přepálené kůstky, které nálezcce nezachránil. Nad nádobou (1) byly uloženy železné předměty — meč zasunutý v pochvě (2), hrot kopí (3), opasek (4), spona spojené konstrukce (5), středová puklice štítu (6) a kamený brousek (7).

1. Stěpy nádoby točené na kruhu umožňují sledovat celkový profil. Nádoba má dvojkónické tělo s plynulým profilem a vzhůru vytažený okraj. Má šedočernou barvu a je zhotovena na kruhu z jemně plaveného materiálu. Výška nádoby je 320 mm (obr. 12: 7).

2. Železný meč v pochvě, lehce prohnutý. Celková délka 810 mm, max s. pochvy 45 mm (obr. 12: 8a, b).

3. Dlouhý štíhlý hrot kopí s výrazným středovým žebrem a tulejí. Spodní část tulejky je zdobena dvojicí obvodových žlábků; d. 348 mm, max. s. listu 48 mm; Ø tulejky 18 mm (obr. 12: 4).

4. Delší část tzv. pancéřového opasku, složeného z osmičkovitě kroucených článků s vybíjeným povrchem, na jednom konci s očkem, na druhém s háčkem; d. 538 mm (obr. 12: 6).

5. Železná spona spojené konstrukce s jednou kuličkou na patce, jedna v místě připojení k lučiku. Vnější tětíva, vinutí 2×2; d. 176 mm (obr. 12: 2).

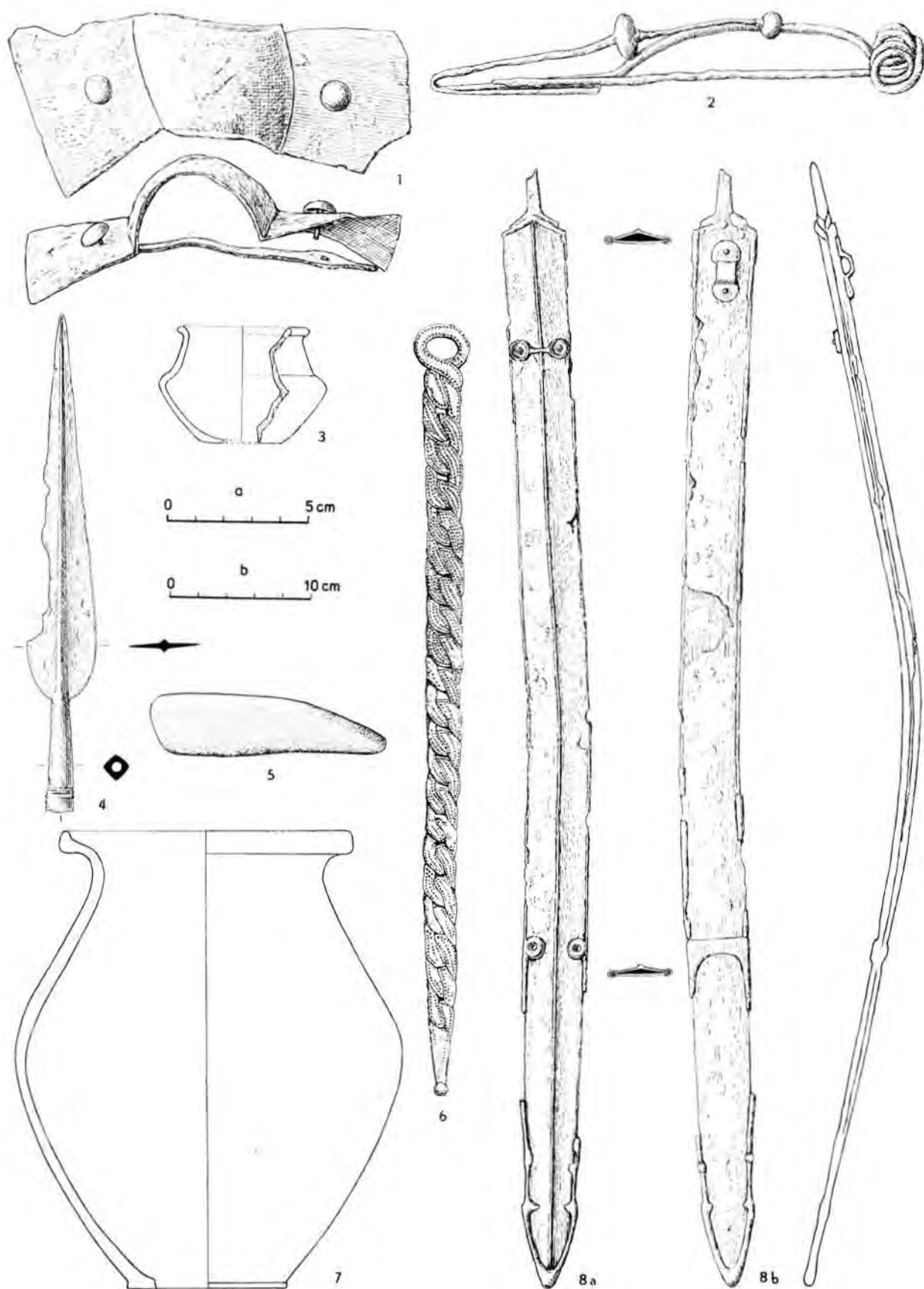
6. Středová pásová puklice štítu s trojúhelníkovitě rozšířenými úchytnými plochami a půlkruhovitými nýty; d. 281 mm, max. šířka 120 mm (obr. 12: 1).

7. Pískovcový brousek; s. 168 mm (obr. 12: 5).

Zastoupenými druhy výzbroje odráží výbava hrobu 5/74 typickou uniformitu bojovníckých hrobů, známou z prostředí laténských pohřebišť celé Evropy a typickou především pro oblast laténských pohřebišť od Alsaska až po Rumunsko (Lorenz 1978, s. 139–141). Přes často konstatovanou chronologickou necitlivost tvarů zbraní však tvoří všechny zastoupené typy charakteristické tvary závěrečné fáze

pohřbívání na laténských pobřežích v celé Karpatské kotlině. Podle typického tvaru, tzv. pancéřového opasku s vybíjeným povrchem, označil J. Filip (1956, s. 166–171) závěrečný horizont laténských pohřebišť za horizont vybíjených pancéřových opasků, který stejně jako hrob 5/74, obsahuje i velké železné spony spojené konstrukce a kopí s výrazným středovým žebrem, zdobené na spodní části tulejky. J. Filipem (1956, s. 37–42) uváděné příklady dokumentují tento horizont zejména v celé východní části střední Evropy, v oblasti od Čech až po Karpatskou kotlinu. Stejně typy výbavy bojovníckých hrobů, včetně pásových štítových puklic s trojúhelníkovitě rozšířenými připevňovacími destičkami, uvádí pro závěrečnou fázi laténských pohřebišť na Slovensku nověji i B. Benadik (1977, s. 18, obr. 2: 2; 3: 2–4, 8, 11) a pro Karpatskou kotlinu J. Bužna (1982, s. 337–338, obr. 5: 49, 52–54). Totožné jsou i závěry M. Domoradského (1977, s. 58–59, mapa 3, tab. 2), který sledoval lokální a chronologické rozšíření štítových puklic ve východokeltské oblasti. Štítová puklice z hrobu 5/74 patří do jeho typu II 1 B s maximálním rozšířením v oblasti středního Dunaje ve stupni LT C1.

Při rozboru mečů je kladen důraz na výzdobu a konstrukční prvky pochev, které jsou chronologicky více průkaznější, než konstrukce vlastních mečů (de Navarro 1972, s. 21). Pochva má téměř rovnoběžně probíhající hrany rámu, zužující se až u konce pochvy. [Při popisu je použito terminologie L. Zachara (1974, obr. 1)]. Podle průřezu je zadní stěna pochvy obloukovitě prohnutá, zatímco přední strana je prohnutá konkávně a ve středu je zdobena žebrem, probíhajícím po celé délce pochvy. Obě části jsou po stranách spojeny rámem pochvy, který probíhá až k místu, kde je nasazeno nákončí. Trojúhelníkovitě tvarované ústí pochvy má téměř rovné strany a je vybaveno ochranným zesílením. V horní části má pochva na přední straně kruhovitě, koncentricky zdobené kování, vodorovně spojené můstkem. Na zadní straně je v horní části umístěno kratší páskové závěsné ouško, nasazené na koncové destičce kruhového tvaru. Nákončí, navlečené na spodku pochvy, je na zadní straně vybaveno téměř rovným můstkem, se spodní, obloukovitě vyklenutou stranou. Na přední straně je pochva spojena pomocí dvou kruhových svorek. Konec nákončí je delší, plochý, uzavřený a tvaru písmene V. Čepel meče má čočkový průřez

Obr. 12. Drňa. Materiál z hrobu 5/74; a = 2; b = 1, 3–8.

a v horní části je ukončena částečně ulomeným trnem rukojetě.

Na základě rozboru mečů z La Tène i z dalších lokalit upřesnil J. M. de Navarro (1959, 1972) konstrukční detaily, typické pro chronologii mečů laténské kultury. Podle toho vykazuje pochva meče z hrobu 5/74 jak archaické staroláténské, tak progresivní středoláténské konstrukční prvky. Mezi archaickými lze jmenovat trojúhelníkový tvar ústí pochvy s rovnými stranami *de Navarrova* typu A 1 a středověké žebro s profilem tvaru obráceného U, probíhající po celé délce frontální strany pochvy. Další znaky — kování v horní části přední strany pochvy, skládající se ze dvou koncentricky zdobených disků, spojených tyčinkou, obdélníkové závěsné ouško s kruhovými přichytnými destičkami *de Navarrova* typu II na horní části zadní stěny pochvy i tvar koncového kování s dvěma kruhovými svorkami na přední a s rovným můstkem na zadní stěně pochvy se sice mohou vyskytovat, jak ukazuje řada analogií, i na staroláténských pochvách, ale typické jsou pro s nimi vývojově související již středoláténskou skupinou A mečových pochev.

Zatímco u staroláténských mečů se pochva zúžovala od spodní třetiny délky, okrajový rám probíhal až ke hrotu pochvy a přes něj bylo nasazeno koncové kování, vykazuje pochva meče z hrobu 5/74 i v těchto detailech středoláténské rysy — strany pochvy probíhají až ke konci téměř rovnoběžně a rám končí v místě, kde jeho funkci přebírá nákončí. Také konec nákončí *de Navarrova* typu A_i má již středoláténský charakter — je uzavřené, mezi ním a vlastní pochvou již není žádná šterbina a má tvar písmene V (*de Navarro* 1959, s. 83 n.; 1972; s. 21 n.). Souhrně lze tedy uvedený nález zařadit podle jmenovaných charakteristických prvků konstrukce pochvy do skupiny mečů s pochvami *de Navarrovy* středoláténské skupiny A, která i přes výskyt některých archaických prvků již chronologicky patří stupni LT C.

V souhlase s chronologickým určením i ostatních nálezů z hrobu 5/74, zejména spony *Bujnova* typu 30, kladené tímto autorem do klasického stupně LT C1 (*Bujna* 1982, s. 336, obr. 4), pásovou puklici *Bujnova* typu 52, která patří mezi nálezy z nejmladších hrobů (*Bujna* 1982, s. 338, obr. 5), lze celý tento hrob datovat do stupně LT C1b. V úvaze o kroji pohřebního

lze uvést i pozorování H. Lorenze (1978, s. 142—143), že výskyt velké spony pro sepnutí pláště z hrubé látky na rozdíl od západní Evropy je všeobecným jevem právě pro bojovnícké hroby Karpatské kotliny.

Posledním nekeramickým nálezem z hrobu 5/74 je kamenný brousek. Ze sledování pohřebního ritu a sociální struktury laténských pohřebišť Karpatské kotliny vyplývá, že kamenný brousek se nejčastěji vyskytuje v kombinaci s nožem a nůžkami a to především v hrobech s kompletní výzbrojí, zatímco v ženských hrobech je výjimečný (*Lorenz* 1978, s. 233—236; *Bujna* 1982, s. 351 n.). Protože také hrob 5/74 byl zachráněn porušený při těžbě písku, nelze vyloučit, že i zde mohl být brousek původně součástí celého souboru těchto předmětů.

Popelnici, obsahující spálené kůstky, byla dvojkónická, na kruhu robená nádoba šedočerné barvy se zesíleným a vzhůru vytaženým okrajem. Chronologicky je nejlépe určena kompletní mladoláténskou výbavou vlastního hrobu. Stejný typ vytaženého okraje byl i v zárověm hrobě 94 z mladoláténského pohřebiště v Holíarech (*Benadik* 1957, tab. XXXII: 25). Podobné tvary ze sousedního Maďarska mohou podle I. Hunyadyové (1944, s. 59, tab. LXXXVII: 7—9) dožívat dokonce až do pozdně laténského období.

Nelze přesně ověřit, zda do výbavy hrobu patřila také malá terina, nalezena B. Zsófi nedaleko tohoto hrobu. Jak jsme poznali již výše, výskyt tohoto tvaru je běžný i v doprovodu spon spojené konstrukce.

Sběry na pohřebišti v Drní. Mimo nálezových celků, zachráněných Zsófi nebo zjištěných výzkumem, pochází z pískovny v Drní celá řada nálezů z vrstev ve zjišťovacích sondách, získaných povrchovým sběrem nebo od místních obyvatel (1—9).

1. Zlomky železných kování pochvy meče — sběr v severní stěně pískovny (obr. 13: 2—3).

2. Železný meč s trnovou rukojetí a širokou čepelí, opatřenou nevýrazným středovým žebrem. Meč byl původně několikrát ohnutý a nálezem vyrovnán; d. 795, max. š. čepele 84, síla 7 mm — (sběr v SZ rohu pískovny), dar Š. Bálinta (obr. 13: 12).

3. Železný meč s trnovou rukojetí a poměrně úzkou čepelí, opatřenou nevýrazným středovým žebrem; d. 850, max. š. čepele 37, síla 5,5 mm; dar Š. Bálinta (obr. 13: 15).

4. Železná kuželovitá botka (?), svtitnutá z plechu se dvěma protilehlými otvory; v. 40, Ø 26 mm. Objevena v sektoru 7d sondy C v h. 45 mm (obr. 13: 1).

5. Situlovitá nádoba s plasticky zdobeným hrdlem

5 mm širokou páskou hnědé barvy. Hrubší materiál ostřené kaménky; v. 225 mm, Ø dna 137 mm, Ø výdutě 260 mm, Ø okraje 158 mm (obr. 13: 14).

6. Část teriny s dvojkónickým tělem, odsazeným kónickým hrdlem, tmavošedé barvy. Vyrobená na kruhu z jemně plaveného materiálu; v. 83 mm. Nalezena poblíže hrobu 5/74 (obr. 13: 4).

7. Zlomky na kruhu robených nádob včetně lahvovitého tvaru (7), teriny (8) a nádoby, zdobené rytými pásy, vyplněnými řadami 6–9 vpichů (7). Sběr v severní stěně pískovny (obr. 13: 5–11).

8. Zlomky hrubé, v ruce robené keramiky s příměsí drobných kaménků, včetně zlomku prolamované pásky. Sonda C – sektor 7a, vrstva 0–60, sektor 9b–d, h. 45, sektor 5a–d, vrstva ornice, sektor a–b, vrstva 50–70, sektor 7a–d, vrstva 30–50 (obr. 11: 1, 3–6).

9. Pískovcový brousek, d. 120 mm (obr. 13: 13).

Mezi kovovými nálezy, získanými staršími sběry na lokalitě, je třeba jmenovat oba meče, které však byly získány bez pochyb (obr. 13: 12, 15). Vlastní tvar těchto mečů s trnovou rukojetí a nevýrazným středovým žebrem, stejně jako zlomky železného kování pochvy meče (obr. 13: 2–3) a kuželovitý předmět (obr. 13: 1 – botka kopí ?) neposkytují možnosti přesnějšího chronologického určení. Pouze u širšího meče 2 (obr. 13: 12) je třeba zdůraznit skutečnost, že meč byl původně několikrát ohnutý. Tento rys souvisí s široce uplatňovaným úkonem ohýbání mečů v celé oblasti laténských pohřebišť v Evropě a je výrazným rysem pohřebního ritu středolátenského období. Na pohřebišti v Drni je doložen i další meč, zachráněný G. Balašou (1963, s. 688, obr. 227) z rozrušených hrobů v letech 1961–1962, u kterého se původní nekolikanásobné ohnutí zachovalo.

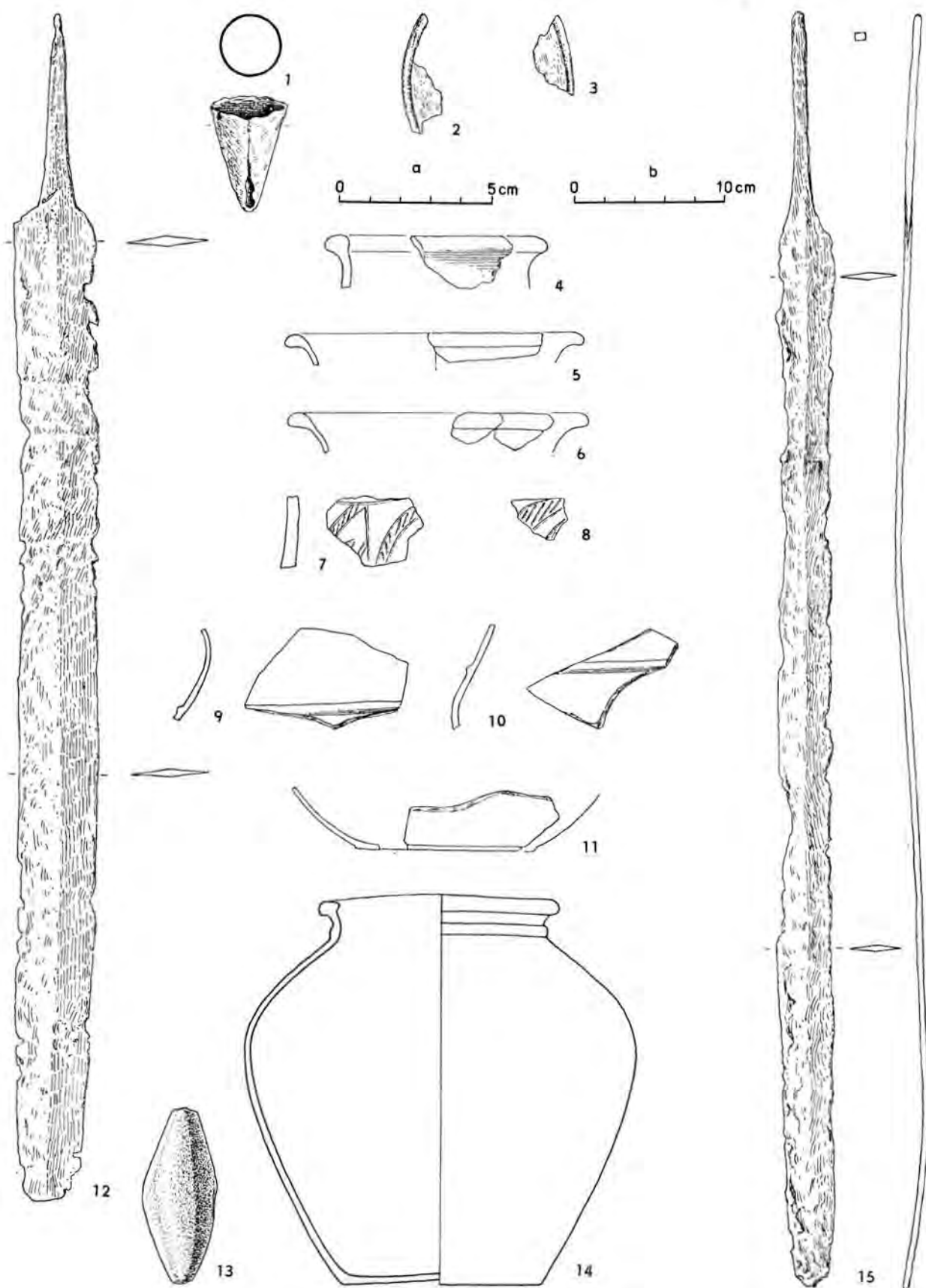
Situlovaná nádoba se širokým, nízkým a plastickým páskem zdobeným hrdlem a s největší výdutí v horní třetině výšky (obr. 13: 14) je typická především pro keramický inventář moravských laténských pohřebišť; její rozšíření je možné zaznamenat i v Rakousku a Maďarsku. Na Slovensku je nepříliš početným a chronologicky průběžným tvarem (Benadik 1963, s. 364, pozn. 109–112). Otázka terin a lahvovitých tvarů byla probrána výše. Zvláštní je výzdoba na zlomcích keramiky, tvořené rytými pásy, vyplněnými šikmými řadami 6–9 vpichů (obr. 13: 7, 8). Na rozdíl od výzdoby obvodového žebra lahvovité nádoby 3 v hrobě Drňa 1/74 (obr. 9: 4) jde podle profilace zlomků a kompozice výzdoby o výzdobný pás, umístěný nejspíše v horní části výdutě nádoby a na horním okraji rýhou vodorovně

vymezený. Podobnou výzdobu nacházíme na keramice ze žárového hrobu Pišcolt 40. Výzdoba, obsahující rytý pás, vyplněný šikmými rýžkami, zdobí horní část výdutě situlové nádoby. Hrob Pišcolt 40 obsahuje i starší typ náramku, dvojdílnou štítovou puklici a výzdoba a konstrukce pochvy meče má prvky stupně LT B2b v pojetí J. Bužny (1982, s. 332, obr. 5). Celek je datován sponou s velkou a plasticky zdobenou kulovitou patkou (Németi 1975, tab. VI–VII).

Poslední skupinou keramických nálezů ze sběrů jsou zlomky hrubé ručně robené keramiky s příměsí drobných kaménků, včetně zlomků prolamované pásky (obr. 11: 3–6). Podle zjištění B. Benadika (1963, s. 368; 1960, s. 417) se tento druh keramiky objevuje ojediněle na slovenských pohřebištích i v celcích s keramikou, robenou na kruhu, v hrobech chudých i bohatě vybavených běžným latenským inventářem. Přitom jde o tvary z mladšího období, z počátku usazování se Keltů v dobytých územích. Závěry M. Duška svědčí o domácích kořenech tohoto druhu keramiky již v halštatském období. Podle něho se nachází v ruce robené hrmcovité nádoby, zdobené pod ústím přesekávaným plastickým páskem nebo jamkami na mladohalštatských pohřebištích v celé Karpatské kotlině a to i po celé délce jižního Slovenska a jsou domácího původu (Dušek 1966, s. 26, 98–99; 1971, s. 438, pozn. 96; 1974, s. 365–366, 387–388). Tato skutečnost navozuje otázku vztahu přichozích Keltů k původnímu domácímu substrátu a bude řešena v rámci historické interpretace.

Pohřební ritus

Vzhledem ke svému okolí na severní, západní a východní straně se pohřebiště v Drni nachází ve vyvýšené poloze, na svahu klesajícím od úpatí severních výběžků Cerové vrchoviny směrem k severu. Situování laténských pohřebišť ve vyvýšené poloze je běžným rysem v celé Evropě, v odlišných geomorfologických prostředích. Na rozdíl od rovinné krajiny jihozápadního Slovenska s častými povodněmi, kde umístění pohřebiště na písčité duně, dominující okolí, mělo jistě i své sanitární důvody (Benadik 1960, s. 406; 1963, s. 339), je krajina v okolí pohřebiště v Drni zvláště a není ohrožována záplavami. Proto se domníváme, že v umístění pohřebiště ve vy-

Obr. 13. Drňa. Materiál ze sběru; a = 1-3; b = 4-15.

výšené poloze převládaly spíše důvody kultovní, které je ostatně možno sledovat i v dalších rysech pohřebního ritu.

Protože záchranným výzkumem byl prozkoumán pouze jeden nepochybně laténský hrob, zatímco další nálezy pocházejí ze zničených anebo ze zachráněných hrobů bez podrobnější lokalizace, nelze blíže sledovat otázku prostorového rozložení hrobů na pohřebišti s ohledem na jejich chronologické a případné sociální vztahy.

Jáma hrobu Drňa 2/74 byla téměř čtvercového tvaru se značnými rozměry — 180 × 200 cm. Podobný tvar naznačují i zbytky jámy hrobu Drňa 1/74. Pravoúhlé obdélníkové či čtvercové jámy se zbytky žárových hrobů, uložené v ose či na hromádce a s při nich uloženými milodary považují J. Filip a B. Benadik za formy hrobů z období přechodu od kostrového k žárovému způsobu pochovávání, vykazující určité reminiscence kostrového pohřbívání (Filip 1956, s. 304; Benadik 1960, s. 410; 1963, s. 353; 1971, s. 474). Takovéto rozlišování tvarů hrobových jam však bude mít zřejmě pouze typologický charakter, protože, jak uvádí i B. Benadik (1957, s. 138–139; 1963, s. 354), ve čtvercových a pravoúhlých jamách jsou uloženy i pohřby na jednom z nejmladších slovenských laténských pohřebišť — v Holiarech.

Problematickou zůstává otázka 2–3 cm silné vrstvičky bílého písku na dně jámy pohřbu Drňa 2/74. Protože celá hrobová jáma byla zahloblena v písčitém podloží, nelze vyloučit, že jde o přirozenou anomálii, vzniklou chemickými pochody na dně hrobové jámy.

Ritus hrobu Drňa 2/74 byl žárový; spálené kůstky byly umístěny ve středu hrobové jámy v doprovodu výbavy zemřelé (obr. 5 a 7). Žárový ritus je charakteristický právě pro Karpatskou kotlinu, a to zejména pro hroby středolaténského období, přičemž jámové uložení převládá nad popelnicovým (Filip 1956, s. 303–305; Benadik 1963, s. 352–353; 1971, s. 474; Todorović 1974, s. 241; Zirra 1975, s. 48; Lorenz 1978, s. 61–62; Bujna 1982, s. 344). Jeho původ je nejčastěji připisován styku Keltů s původním obyvatelstvem (Filip 1956, s. 305; Hunyady 1944, s. 151; Todorović 1974, s. 240–241; Némethi 1975, s. 190).

Žárového ritu byl zřejmě i hrob 1/74, ale v tomto případě chybí údaje, zda šlo o jámový či popelnicový hrob. Popelnicový ritus hrobu

5/74 je poměrně vzácný. J. Bujna (1982, s. 360) uvádí v rámci zpracovávaných pohřebišť v Karpatské kotlině pouze devět případů popelnicového uložení žárového pohřbu ze 166 hrobů se zbraněmi.

Osobní výbava zemřelé v hrobě Drňa 2/74 byla uložena buď přímo na zbytcích kremace v centru hrobové jámy nebo v její blízkosti. Kovové předměty nejeví stopy přepálení, porušení povrchu železných předmětů (především spon) souvisí pravděpodobně jen s jejich korozi. Svým způsobem je proto nápadná přítomnost zlomků bronzové puklice na jižním okraji kremace a fragmentární stav puklicových kruhů 1–2. Žárový ritus a absence neobvyklých předmětů nám však nedovolují dále uvažovat o možnostech například úmyslného poškození puklicových kruhů při pohřbu, jak jsou takové praktiky doloženy strukturou a stavem řady zvláštních laténských hrobů s výjimkami ve výbavě a ritu, zjištěných L. Paulim (1975) v celé keltské Evropě. Naopak hrob Drňa 2/74 vykazuje pravidelnosti i v přítomnosti dalších charakteristických rysů výbavy laténských hrobů v Karpatské kotlině, kterými je přítomnost většího počtu keramiky a zvířecích kostí.

Keramika v hrobech je jedním ze základních prvků, které odlišují laténská pohřebišť Karpatské kotliny od pohřebišť v oblastech severně od Alp (Filip 1956, s. 298–299; Meduna 1961, s. 275 n.; Benadik 1963, s. 357). To se považuje za výsledek vlivu domácího obyvatelstva na příchozí Kelty již od počátku pohřbívání (Filip 1956, s. 299; Paulík — Zachar 1975, s. 304). Uvedený názor však podle našeho mínění bude třeba ověřit s ohledem na výskyt hrobů s početnou keramikou a zvířecími kostmi nejen v Karpatské kotlině, ale i v západní Evropě (Sankot 1976, s. 81; Lorenz 1977, s. 78 n.).

Výskyt početné keramiky v laténských hrobech v západní Evropě, například v Champagni se tak dostává do zajímavého světla vzhledem k předpokladu příchodu a přítomnosti keltských skupin z Marny v Karpatské kotlině již ve 4. století, jak na to poukazuje výskyt některých výzdobných motivů pochevmečů (Szabó 1979, s. 161–167; 1977, s. 211 n.). Tento příliv posílil keltské skupiny při jejich postupu na Balkán. Domníváme se, že právě tím je možné vysvětlit i výskyt marnských keramických tvarů (váz na nožce), které se oje-

diněle vyskytují na Moravě a na Slovensku (Benadik 1963, s. 364–366). Vliv domácího obyvatelstva bychom proto spojovali spíše s tvary a technologií některých skupin keramiky, ukládané v hrobech.

V častém ukládání keramiky do hrobů není náhodný ani její počet a uspořádání. Vedle rozdílů regionálních jsou postižitelné i rozdíly sociální. Větší počet nádob byl běžný pro bohatě vybavené hroby a hroby se zbraněmi, tedy pro hroby vedoucí složky keltské společnosti (Lorenz 1978, s. 88 n.; Bujna 1982, s. 314). Pozornost byla věnována i pravidelnému výskytu určitých tvarů, které J. Paulík a L. Zachar (1975, s. 304–305) interpretovali jako rituální pravidlo, odrážející jednotný postup ve výběru keramiky. Za přímý odraz vztahu vybraných tvarů keramiky a pohřebního ritu je považován mnohdy i nekvalitní způsob jejího vypálení (Benadik 1957, s. 120), případně její kolkovaná výzdoba (Hunyady 1944, s. 53).

Znášobená základní kombinace nižšího širšího mísovitého, či terinového a vyššího uzavřeného lahovitého tvaru (Lorenz 1978, s. 109), které zřejmě byly určeny k přechovávání obsahu rozdílného skupenství, byla obsažena jak ve výbavě hrobu Drňa 2/74, tak původně pravděpodobně i ve výbavě současného hrobu stejné skupiny Drňa 1/74 (absence druhé mísy může souviset s nálezovými podmínkami). Naproti tomu hrob 5/74 obsahoval podle údajů nálezce vedle vlastní urny snad jen terinku anebo byl zcela bez další keramiky. Tento rys se plně shoduje se změnou v používání keramiky u mladších žárových hrobů, kdy dochází k rapidnímu poklesu počtu keramických tvarů (Benadik 1963, s. 350). To potvrzuje i nálezová situace na pohřebišti v Ižkovicích, kde také J. Vizdal (1976, s. 185) konstatuje malý počet keramických tvarů na rozdíl od starších pohřebišť na jihozápadním Slovensku, což zase odpovídá chronologicky mladší pozici hrobu 5/74.

Výskyt zvířecích kostí v laténských hrobech je typický na jedné straně pro oblast Champaně (Sankot 1976, s. 81; Lorenz 1978, s. 93), na druhé straně pro oblast Karpatské kotliny (Filip 1956, s. 300; Lorenz 1978, s. 96–98). Pro laténská pohřebišť na Slovensku byla přitom pozorována přímá závislost mezi výskytem zvířecích kostí a bohatou výbavou hrobů (Filip 1956, s. 300; Benadik 1978, s. 404; Lorenz 1978, s. 97; Bujna 1982, s. 361). Tomu zcela

odpovídá výskyt vepřových kostí v hrobech 1/74 a 2/74 v Drni, které se řadí svou výbavou mezi ženské hroby vedoucí složky keltské společnosti. S bohatou výbavou hrobu 2/74 může souviset i výskyt celé kostry 6–12 měsíčního selete (archeozoologický posudek C. Ambrose). Jak totiž ukazuje například rozbor zvířecích kostí z laténského pohřebiště v Palárikově, zvířecí kosti obsahovalo sice 69 % prozkoumaných hrobů, ale pouze ve třech případech byla v hrobech uložena celá zvířata (Ambros, v tisku). S výskytem potravy v hrobech můžeme spojit i výskyt železných nožů.

V rámci řešení problematiky pohřebního ritu v Drni je třeba se zmínit ještě o zvyku ohýbání mečů, který je možno pozorovat u meče z hrobu 5/74, tak i u mečů z rozrušených hrobů (Balaša 1963, s. 688, obr. 227 vlevo) nebo u meče 2 z novějších sběrů na lokalitě. Zmíněný zvyk byl pozorován již S. Reinachem (1908, s. 349–355) a M. Jahnem (1916, s. 17–21). J. Filip (1956, s. 305) jej uvádí jako běžný znak bojovníckých hrobů, spadajících chronologicky právě do horizontu pancéřových opasek a spon spojené konstrukce, rozprostřených po celém keltském území. Také pro slovenská pohřebišť uvádí tento zvyk B. Benadik (1963, s. 354) v prostředí nejmladších žárových bojovníckých hrobů.

Antropologický rozbor pohřbů z Drně (okr. Rimavská Sobota)

K antropologickému rozboru, který realizoval Milan Stloukal z Antropologického oddělení Národního muzea v Praze, byly dodány spálené lidské kosti z hrobů 2 a 4 a z kostrového hrobu 3; pohřeb 1 byl zachráněn bez nálezu lidských kostí.

Spálené kůstky z hrobu 2 byly rozděleny do pěti sáčků podle místa nálezů. Nejvíce kostí bylo ve vzorku 1, ale i to bylo pouze 500 ccm, což označujeme za malé množství. Zachovaly se tu zlomky dokonale spálených kostí z lebky i postkraniálního skeletu, převážně střední velikosti. Jsou celkově gracilní, zvláště vyniká gracilita zlomků obličejových kostí (např. pravé lící kosti), ale i horních epofýz obou vřetenních kostí, horní okraje očí jsou tenké. Připojíme-li k tomu, že na lebečních kostech jsou jasné známky srůstání švů, pak dojdeme k závěru, že šlo o pohřeb ženy, zemřelé ve věku vyšším než 40 let. Ve vzorku 2, který byl

vzat z téhož pohřbu, ale z jiného místa, se zachovalo jen velmi malé množství středně velkých, dokonale spálených zlomků z kostry dospělého člověka. Vzorek 3 pochází z téhož hrobu, ale jsou to kosti, které byly nalezeny v nádobě; jde pouze o několik málo fragmentů spálených kostí, které určitě nepocházejí z kostry dítěte, ale více zde není možno určit. Ve vzorku 4, který byl nalezen v jiné nádobě, se zachovaly jen čtyři fragmenty spálených kostí dospělého člověka. Konečně vzorek 5, který pochází z jiného místa tohoto hrobu, obsahuje jen několik málo zlomků drobných, dokonale spálených kostí z kostry pravděpodobně dospělého člověka. Souhrnně můžeme konstatovat, že v hrobě 2 byly uloženy pozůstatky dospělé ženy; množství a kvalita spálených kostí, které byly nalezeny na jiných místech téhož hrobu nedovoluje, aby bylo možno s jistotou konstatovat, zda jde o pozůstatky téže osoby nebo dalších osob. Jde pravděpodobně také o pozůstatky dospělých osob, ale není to jisté. Není tu žádný důkaz pro to, že fragmenty z různých míst tohoto hrobu patří k sobě, ale také tu není dvojité nález téže kosti, který by tuto sounáležitost vylučoval.

Z hrobu 4 se zachovalo také jen velmi malé množství dokonale spálených lidských kostí, ale mezi jimi jsou i dvě pyramidy spánkové kosti z téže strany, a to jedna velká a druhá malá. Jde tedy nesporně o pozůstatky dvou osob, a to jedné dospělé osoby a druhého dítěte. Přesnější určení věku není ani v jednom z těchto dvou případů možné.

Z kostrového pohřbu 3 byly dány k rozboru pouze kosti dolní poloviny těla dospělého člověka. Na pánevních kostech je patrná široká incisura ischiadica major, oboustranně vyvinutý výrazný sulcus praeauricularis a široký angulus subpubicus, jde tedy zcela jistě o pozůstatky ženy. Podle tvaru styčné plošky facies symphysialis stydké kosti a podle struktury spongiózy v horní kosti stehenní kosti můžeme určit stáří zemřelé asi na 40–50 let. Výšku postavy je možno podle délky stehenních kostí vypočítat na 163 cm (velká). Zachoval se jen jediný, a to silně porušený obratel, pravděpodobně L 5; segment oblouku je nepoškozen a jeho tvar svědčí jednoznačně pro oboustrannou symetrickou spondylózu. Mezi lidskými kostmi byl v tomto hrobě nalezen zlomek ulny většího ptáka (asi velikosti volavky).

Historická a sociální interpretace nálezové situace

Halštatské a laténské nálezy z Drně a prezentované laténské nálezy z dalších lokalit spadají do poměrně rozsáhlého úseku historického vývoje jižní části středního Slovenska. Mladohalštatské hroby, zjištěné G. Balašou (1963), jsou podle M. Duška (1971, s. 445) podobné nálezům z okruhu tzv. vekerzugské skupiny mladohalštatských pohřebišť, patřících do trácko-skytského období. Chronologicky bylo toto období vymezeno zhruba léty 550–300/250 před n. l., přičemž dolní hranici určil příchod Keltů do určitých oblastí Karpatské kotliny (Dušek 1966, s. 103). Původně byly za nositele kultury tohoto období považováni Skýtové (Hunyady 1944, s. 49 n.; Filip 1956, s. 51 n.), M. Szabó (1971, s. 15 n.) mluví o skytsko-sigynnské kultuře. V novější etnické interpretaci považuje M. Dušek (1966, s. 103; 1974, s. 102) za nositele kultury tohoto období trácké kmeny, v jejichž kultuře lze zachytit pouze skytské kulturní vlivy.

Toto domácí obyvatelstvo zastavilo postup keltských skupin, přicházejících Podunajím, takže keltské osídlení 4. století se soustřeďuje především v severní Transdanubii, pozvolna proniká na jihozápadní Slovensko (Filip 1956, s. 282; Benadik 1962, s. 342) a podle výsledků nových výzkumů v jihovýchodním směru dosahuje až Sedmihradská (Németi 1975, s. 189; Crișan 1975, s. 185–186). Východně od Dunaje zatím nerušeně pokračoval domácí vývoj (Szabó 1971, s. 15).

Rozhodující změnu v historii keltské expanze přináší závěr 4. a počátek 3. století. Podle M. Duška (1966, s. 103) to byly nepokoje na Balkáně, oslabení vlastní Trácie a s tím související oslabení moci Tráků v Karpatské kotlině, kterých využily keltské skupiny nejen k dalšímu postupu jihovýchodním směrem, ale i do východního Potisi, kde Keltové zabírají území, obývaná předtím Tráky. Výsledkem keltské expanze, vycházející z ohbí Dunaje severozápadně od dnešní Budapešti (Hunyady 1944, s. 49–50) je obsazení Velké nížiny a vznik smíšených pohřebišť s pohřby Keltů a domácího obyvatelstva. Spolu se severní Transdanubií se tak severovýchod Maďarska stává v druhé polovině 3. století nejpevnější baštou keltské moci a na tomto území začíná období největší prosperity laténské kultury, trvající až do dru-

hé poloviny 2. století (Szabó 1971, s. 16). Také rozbor chronologie a sociální struktury laténských pohřebišť ukázal, že stupeň LT B2 je těžištěm trvání laténských pohřebišť v Karpatské kotlině, protože sem patří plných 40 % celkového počtu analyzovaných hrobů (Bujna 1982). Podobně i pro Transylvánii je 3. století kulturně nejbohatším obdobím (Zirra 1973, s. 806–807).

Přitom zájem Keltů se zřejmě neomezoval pouze na uvedená území. Z revize údajů z literatury, nálezových zpráv v archivu AÚ SAV v Nitře a muzejních sbírek vysvitá důležitost i další oblasti — jižní části středního Slovenska (obr. 1), které jistě sehrálo svoji roli v historii keltské expanze. I když podrobné chronologické zhodnocení nálezů z této oblasti je úkolem budoucnosti, lze již nyní uvést některá pozorování. Soupis lokalit zahrnuje zatím 74 nalezišť s pohřebišti, sídlišti nebo nálezy mincí. Tento počet by jistě podstatně vzrostl podrobnějším terénním výzkumem a zjištěním sídlišť ke každému pohřebišti a naopak. V otázce postupu Keltů do této oblasti lze uvažovat o dvou směrech. Na základě nálezů ze Šahů a Ipeľského Predmostia uvažuje A. Točík (1985) o postupu Keltů Poiplím. Obsazení východní části sledované oblasti však spojujeme s postupem Keltů od jihovýchodu. Keltská, popřípadě smíšená pohřebiště vytváří tehdy územní skupiny i v oblasti severního kopcovitého pohraničí Maďarska (Szabó 1971, s. 16). Jedna z takovýchto skupin laténských pohřebišť se zformovala i v okolí dnešního Miškolce (Hunyady 1942, mapa). Náznorně to dokládá i přehled laténských nálezů v muzeu v Miškolci (Végh 1969), mezi nimiž chybí nálezy staršího horizontu duchcovské spony a přítomné nálezy odpovídají době expanze podél maďarsko-slovenských hranic. Na základě nálezů v Drni a z kartografického znázornění lokalit (obr. 1) se domníváme, že právě z této oblasti došlo k pronikání Keltů do jihovýchodní části středního Slovenska a to nejspíše údolím řeky Slané a jejího přítoku Rimavy. Z publikovaných příkladů lze uvést celou řadu analogických nálezů výzbroje, šperků akeramiky, společných pro Drňu a pohřebiště v oblasti Miškolce. Z pohřebiště Radostyán je znám analogický celek k hrobu 5/74 s úzkým hrotem kopí se středovým žebrem, ohnutým mečem a brouskem (Hunyady 1942, tab. II: 4–9), stejný typ štítové puklice (Hunyady 1942, XLIX: 1; Filip 1956, s. 167),

k hrobu Drňa 2/74 nález kopijovité zápony (Hunyady 1942, tab. XXXIII: 12, 16) a železného náramku (Hunyady 1944, s. 96), pro starší nálezy z Drně (Balaša 1963, s. 690, obr. 234: 3) společný výskyt keramického džbánu (Hunyady 1942, tab. LXXII: 5). Podle B. Benadika (1963, s. 361) odpovídají mladší tvary lahvičovitých nádob, jaké byly v hrobech Drňa 1/74 a 2/74, inventáři laténských pohřebišť v oblasti Miškolce. Také nálezy kolkované keramiky zasahovaly v jihovýchodní části svého rozšíření až do oblasti Miškolce (Schwappach 1970–1971, obr. 4).

Vzhledem k podmínkám, za jakých byly získány archeologické nálezy na pohřebišti v Drni, nelze dosud spolehlivě řešit vztah nově přichozích Keltů k původnímu domácímu obyvatelstvu. Podle výsledků nejnovějších bádání patřila zkoumaná lokalita v halštatském období do oblasti alföldsko-potisko-slovenské skupiny trácké kultury (Dušek 1974, mapa 1–2; Dušek, M. — Dušek, S. — Romsauer 1980, s. 183), do jejíhož inventáře můžeme zařadit všechny nekeltské nálezy — v ruce robenou keramiku s plasticky zdobenou páskou, získanou ve zlomcích v sondě C, bronzovou šipku trojúhelníkového průřezu, nalezenou nad žárovým jamkovým hrobem 4/74 v sondě C, stejnou šipku, získanou G. Balašou (1963, s. 690, obr. 234: 10) ze starších rozrušených hrobů i keramiku ze žárových hrobů z výzkumu v r. 1963 (Balaša 1963, s. 690–691, obr. 234: 4, 7). V hrobě 1/63 překrývala dnem vzhůru obrácená mísa se zataženým okrajem obsah žárového hrobu, který vedle spálených kústek obsahoval i polovici železného kruhu z článků, ve středu zesílených, oddělených malými vývalky (Balaša 1963, s. 690, obr. 234: 4, 5). Tvarem a výzdobou se tento železný tyčinkový kruh, pokud tak lze usuzovat na základě zobrazení v publikaci a vzhledem k jeho silně poškozenému povrchu, blíží provedení železného tyčinkového kruhu se stejným způsobem členění těla z laténského hrobu Drňa 2/74. Pokud by šlo o totožný druh nálezů, byl by to doklad soužití přichozích Keltů s původním domácím obyvatelstvem na této lokalitě v závěru 3. století. V tom případě by osídlení alföldsko-potisko-slovenské skupiny trácké kultury na této lokalitě, datované v jižní části středního Slovenska od konce 6. do konce 4. století (Dušek, M. — Dušek, S. — Romsauer 1980, s. 183–184) pokračovala až do závěru 3.

století. O pokračování původního osídlení v průběhu laténského období uvažoval i B. Benadik (1960, s. 417; 1964; 1971, s. 469) na základě nálezů starší v ruce robené keramiky na laténských pohřebištích.

Složení nálezů prozrazuje, že mezi složkami, které se podílely na utváření podoby laténské kultury v Karpatské kotlině, byly na jedné straně skupiny Keltů z Porýní (Szabó 1971, s. 15) a Čech (Kruta 1975, s. 65), na druhé straně keltské oddíly, vracející se z expanze do jihovýchodní Evropy (Kruta 1975, s. 65). Přitom jedním z typických rysů vývoje laténské kultury v Karpatské kotlině v období její ekonomické konsolidace bylo přijímání některých prvků z kultury domácího prostředí (Filip 1956, s. 222). Vliv domácího substrátu se projevil méně v přítomnosti některých kovových nálezů, ale především v keramice a v pohřebním ritu. Nálezy z Drně a Ratky jsou názorným příkladem těchto tendencí.

Západní složku představují v hrobech z Drně duté puklicové kruhy a železný řetizek ve funkci náhrdelníku. Železný sekáč a kolkovaná keramika jsou typy nálezů, vzniklých původně v územích západně od zkoumané oblasti. Projevem jihovýchodních technik je výzdoba kruhu z Ratky imitací filigránu a granulace. Tvary keramiky, technologie některých jejích složek a možná i početné použití v pohřebním ritu dokládají vliv domácího prostředí na kulturu Keltů. Vedle výše sledovaných nálezů keramiky je takovým tvarem i džbánec s ouškem, získaný v r. 1963 z rozrušených hrobů (Balaša 1963, s. 690, obr. 234: 3). Zmíněný tvar má starší předlohy v inventář trácké kultury halštatského období (Dušek 1966, s. 24–25, 97; 1974, s. 363 n.; Dušek, M. — Dušek, S. — Romšauer 1980, s. 182–184) a v laténském období se vyskytuje v keltských hrobech celé Karpatské kotliny (Zirra 1975, s. 50, obr. 4). Podobně uvažuje V. Zirra (1975, s. 49, obr. 2) o vlivu kultury Szentes–Vekerzug na kulturu Keltů i při rozboru řady dalších keramických tvarů. Také železný nůž v hrobě Drňa 2/74 vychází tvarově z halštatských výrobků.

Počátek používání laténského pohřebiště v Drni nám v současnosti datuje nález starší ze dvou pochev mečů, zdobená dvojicí draků, tzv. zoomorfní lyrou, která pochází z hrobů, rozrušených v letech 1961–1962 a je datována L. Zacharem (1974, s. 58–73) do stupně LT B2. V rámci nové chronologie laténských pohře-

bišť v Karpatské kotlině (Bujna 1982, s. 319–338) zařazujeme hroby Drňa 1/74 a 2/74 do závěru přechodného stupně LT B2/C1. Do počátku stupně LT C1 patří mladší ze zdobených pochev z rozrušených hrobů v letech 1961–1962 (Zachar 1974, s. 73–76; Megaw 1973, s. 131). Hrobem 5/74 je doloženo používání pohřebiště v Drni až do závěru stupně LT C1 (C1b), tedy až do závěrečného horizontu laténských pohřebišť na Slovensku. Plynulé používání laténského pohřebiště v Drni, jak nám jej dokládají uvedené nálezy, můžeme v rámci absolutní chronologie datovat od druhé poloviny 3. století do třetí čtvrtiny 2. století před n. l.

Sociální poměry Keltů postupujících do jižní části středního Slovenska názorně ilustruje skutečnost, že starší i novější nálezy z Drně pocházejí z bohatě vybavených ženských a bojovníckých mužských hrobů. Ty podle složení výbavy patří I. skupině laténských hrobů v Karpatské kotlině v pojetí J. Bujny (1982, s. 414, 417). Zmíněný autor tím míní privilegovanou vedoucí složku keltské společnosti a jejich rodinných příslušníků, která ve svých rukou soustřeďovala vojenskou moc a tím ovládala politický a sociální systém keltské společnosti a sama měla největší zájem na křižáckých výpadech a zabírání nových území [z prvků, určujících zařazení do I. skupiny (Bujna 1982, s. 360–362) ženských hrobů lze u hrobu Drňa 2/74 a původně i Drňa 1/74 jmenovat přítomnost opasku, většího počtu spon, nánožníky a náramky, větší počet nádob, zvířecí kostí a s tím související přítomnost nože, u mužského hrobu 5/74 kompletní výbavu mečem, kopím, štítem, kovovým opaskem a sponou, podle nálezů brousku zřejmě původně i přítomnost souboru břitvy, nůžek a brousku]. Tato homogenní uzavřená skupina, vykazující nejvyšší úroveň výbavy (Lorenz 1978, s. 216; Bujna 1982, s. 417), zákonitě soustřeďovala výsledky tehdejší umělecko-řemeslné výroby. Přitom toto konstatování se nemusí omezovat pouze na bohatě vybavené ženské hroby, protože umělecký projev se uplatňuje i ve výzdobě bojovnícké výbroje, například ve výzdobě mečů a hrotů kopí a to v takové míře, že udává charakter celé etapy keltského umění, známé jako styl krásných uherských mečů (Jacobstahl 1944; de Navarro 1972, s. 67 n.; Szabó 1971, s. 52, obr. 17–23, 25; 1973, s. 762–766, obr. 4–5; 1977, s. 211 n.; Petres 1982, s. 161 n.).

A je to práve výzdoba mladší pochvy, pochádzajúcej z rozrušených hrobů 1961–1962 na pohrebišti v Drni, ktorá je totožná s výzdobou pochvy meče stredolaténskeho žárového hrobu v Cernon-sur-Coole (*Nicaise 1897; Megaw 1973*, s. 119 n., pozn. 1), ktorá ukazuje, že počátek laténskeho osídlení jižní části středního Slovenska byl nesen Kelty z politicky mocného a kulturně mohutně se vyvíjejícího centra la-

ténské kultury v Karpatské kotlině, které demonstrovalo svou politickou, hospodářskou a vojenskou moc obsazováním nových území a z kulturního hlediska přestávalo být pouhým příjemcem kulturních impulsů ze západokeltské oblasti, ale jak ukázal umělecko-historický rozbor (*Szabó 1979; Duval A. 1977; 1979*), naopak kulturně ovlivňovalo keltské prostředí až v západní Evropě.

Literatura

- AMBROS, C.: Zvieracie prílohy v laténskych hrobch v Palárikove-Dolnom Kerestúre. *Slov. Archeol.*, 33, 1985, s. 153–164.
- BALAŠA, G.: Praveké osídlenie stredného Slovenska. *Martin 1960a*.
- BALAŠA, G.: Laténske žiarové hroby a slovanské sídlisko pri Šahách. *Archeol. Rozhl.*, 12, 1960b, s. 795–799.
- BALAŠA, G.: Mladohalštatské a keltské pohrebisko v Drni. *Archeol. Rozhl.*, 15, 1963, s. 687–693.
- BANNER, J.: A szőregi La-Tène temető. In: *Dolgozatok*. 5. Szeged 1929, s. 90–114.
- BENADIK, B.: Keltské pohrebisko v Bajči-Vlkanove. *Slov. Archeol.*, 8, 1960, s. 393–451.
- BENADIK, B.: Chronologické vzťahy keltských pohrebísk na Slovensku. *Slov. Archeol.*, 10, 1962, s. 341–394.
- BENADIK, B.: Zur Frage von chronologischen Beziehungen der keltischen Gräberfelder in der Slowakei. *Slov. Archeol.*, 11, 1963, s. 339–333.
- BENADIK, B.: Mladohalštatské nálezy v dobe laténskej. In: *Archeol. stud. Mater.* 1. Praha 1964, s. 85–91.
- BENADIK, B.: Obraz doby laténskej na Slovensku. *Slov. Archeol.*, 19, 1971, s. 465–493.
- BENADIK, B.: Zur Datierung des jüngsten Horizontes der keltischen Flachgräberfelder im mittleren Donaugebiet. In: *Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet*. Nitra 1972. Bratislava 1977, s. 15–31.
- BENADIK, B.: Keltisches Gräberfeld in Maňa. *Slov. Archeol.*, 27, 1978, s. 333–418.
- BENADIK, B.: Maňa. Keltisches Gräberfeld. *Fundakatalog*. Nitra 1983.
- BENADIK, B. — VLČEK, E. — AMBROS, C.: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Bratislava 1957.
- BIRKNER, F.: Nachträge zu den Untersuchungen des La-Tènezeitlichen Gräberfeldes am Steinbichel bei Manching nach den Originalfundberichten der Lehrer D. und E. Strehle. In: *Beitr. Anthropol. u. Urgeschich. Bayerns*. 16. München 1907, s. 55–62.
- BOGNÁR-KUTZIÁN, I.: Some New Early La Tène Finds in the Northern Danube Basin. In: *Alba Regia*. 14. Székesfehérvár 1975, s. 35–46.
- BOŽIC, D.: Relativna kronologija mlađe železne dobe v Jugoslavanskem Podonavju. *Archeol. Vesnik*, 32, 1981, s. 315–336.
- BUJNA, J.: Spiegelung der Sozialstruktur auf latènezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken. *Památ. archeol.*, 73, 1932, s. 312–431.
- CRİȘAN, I. H.: Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celti în Transilvania. *Baia Mare 1966*.
- CRİȘAN, I. H.: Necropola celtica de la Apahida — Das keltische Gräberfeld von Apahida. *Acta Musei Napocensis*, 8, 1971, s. 37–53.
- CRİȘAN, I. H.: La nécropole de Fintinele et son importance pour le problème des Celtes de l'Europe centrale. In: *Alba Regia*. 14. Székesfehérvár 1975, s. 185–186.
- CSALOG, J.: A balmazújvárosi Kárhozotthalom feltárása. In: *Folia Archaeol.* 6. Budapest 1954, s. 37–44, 199–200.
- Dejiny Rožňavy I. Košice 1978.
- DOMORADSKI, M.: Tarcze z okuciami metalowymi na terenie Celtyki wschodniej. *Przegl. archeol.*, 25, 1977, s. 53–95.
- DUŠEK, M.: Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotín. Bratislava 1966.
- DUŠEK, M.: Slovensko v mladšej dobe halštatskej. *Slov. Archeol.*, 19, 1971, s. 423–464.
- DUŠEK, M.: Die Thraken im Karpatenbecken. *Slov. Archeol.*, 22, 1974, s. 361–426.
- DUŠEK, M. — DUŠEK, S. — ROMSAUER, P.: Doba halštatská. *Slov. Archeol.*, 28, 1980, s. 181–190.
- DUVAL, A.: Deux objets pseudo-filigranés de La Tène. In: *Antiq. Nat.* 9. Saint-Germain 1977, s. 40–44.
- DUVAL, A.: Nouvel objet „pseudo-filigrané“ au M.

- A. N. In: *Antiq. Nat.* 11. Saint-Germain 1979, s. 43–46.
- DUVAL, P. M.: *Les Celtes*. Paris 1977.
- EISNER, L.: Laténské památky na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. In: *Obzor praehist.* 1. Praha 1922, s. 24–34.
- EISNER, J.: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.
- FILIP, J.: Keltové ve střední Evropě. Praha 1956.
- FILIP, J.: Böhmen und der Karpatenkessel am Ende des letzten Jahrtausends v. u. Z. *Acta archaeol. Acad. Sci. hung.*, 9, 1958, s. 353–356.
- FREY, O.-H. — SCHWAPPACH, F.: *Studies in Early Celtic Design*. *World archaeol.*, 4, 1973, s. 339–356.
- FURMÁNEK, V.: Praveké osídlenie Šafárikova. In: *Vlastivedné štúdie Gemera*. 1. Bratislava 1972, s. 26–37.
- FURMÁNEK, V.: Další nálezy na halštatském a laténském pohřebišti v Drni. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1974*. Nitra 1975, s. 48–49.
- FURMÁNEK, V.: Laténský žárový hrob z Ratky. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976*. Nitra 1977, s. 104–105.
- HELLEBRANDT, M.: Előzetes jelentés a Vác-kavicsbányai kelta temető 1969–1970. évi feltárásáról. *Archaeol. Ért.*, 98, 1971, s. 176–185.
- HORVÁTH, J. A.: A szobi kelta temető. In: *Folia archaeol.* 5. Budapest 1945, s. 60–65.
- HORVÁTH, L.: Kelta sírok Sávoynon. In: *Somogyi Múz. Közlem.* 1. Kaposvár 1973, s. 281–288.
- HORVÁTH, L.: A magyarszerdahelyi kelta és római temető. In: *Zalai Gyűjtemény*. 14. Zalaegerszeg 1979.
- HRUBEC, I.: Ranodejinné nálezy z Fíakova. In: *Štud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied.* 2. Nitra 1957, s. 97–99.
- HUNYADY, I.: Die Kelten im Karpatenbecken. Budapest 1942, 1944.
- CHIDIOȘAN, N. — IGNAT, D.: Cimitirul celtic de la Tărian. *Stud. Cerc. Istor. veche*, 23, 1972, s. 553–578.
- CHROPOVSKÝ, B.: Laténské pohrebisko v Nebojsi, o. Galanta. *Slov. Archeol.*, 6, 1958, s. 120–126.
- IPOLYI, A.: Magyar régészeti krónika. *Archaeol. Közl.*, 3, 1863, s. 169–179.
- JACOBSTAHL, P.: *Early celtic Art*. Oxford 1944.
- JAHN, M.: *Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit*. Leipzig-Würzburg 1916.
- JOACHIM, H. E.: Braubach und seine Umgebung in der Bronze- und Eisenzeit. In: *Bonner Jb.* 177. Bonn 1977, s. 1–117.
- KAPOSVÁRI, Gy.: A jászberény-cserőhalomi kelta temető. *Archaeol. Ért.*, 96, 1969, s. 178–198.
- KOLLÁR, S.: De origine Oppidi Rima-Szombath. *Rimavská Sobota* 1822.
- KOLNÍKOVÁ, E.: Niekoľko poznámok k novým nálezom keltských mincí na Slovensku. In: *Štud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied.* 11. Nitra 1963, s. 31–42.
- KOVÁCS, Š.: Keltská chata a nálezy z doby rímskej v Barci (okres Rimavská Sobota). In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1981*. Nitra 1982, s. 155–163.
- KOVÁCS, Š.: Výskumy a prieskumy Gemerského múzea v okrese Rimavská Sobota. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1983*. Nitra 1984, s. 45–50.
- KRÄMER, W.: Keltische Hohlbuckelringe vom Isthmus von Korinth. *Germania*, 39, 1961, s. 32–42.
- KRÄMER, W.: Manching II — Zu den Ausgrabungen in den Jahren 1957 bis 1961. *Germania*, 40, 1932, s. 293–317.
- KRASKOVSKÁ, L.: Kultúra laténska. In: *Slovenské dejiny I*. Bratislava 1947.
- KRUTA, V.: L'art celtique en Bohême. *Parures métalliques du Vème au IIème siècle avant notre ère*. Paris 1975.
- KRUTA, V.: Le premier style laténien en Bohême. In: *Celtic Art in Ancient Europe*. L'art celtique en Europe protohistorique. London—New York—San Francisco 1976, s. 111–140.
- KRUTA, V.: Archéologie et numismatique. La phase initiale du monnayage celtique. *Etudes celtiques*, 19, 1982, s. 69–82.
- KRUTA, V. — SZABÓ, M.: Canthares danubies du IIIe siècle avant notre ère. Un exemple d'influence hellénistique sur les Celtes orientaux. *Etudes celtiques*, 19, 1982, s. 51–64.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: Archeologické nálezy v Mestskom vlastivednom múzeu vo Fíakove. In: *Štud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied.* 10. Nitra 1962, s. 159–170.
- LICHARDUS, J. — LIPTÁKOVÁ, Z.: Archeologický prieskum trasy Ropovodu družby na úseku Rimavská Sobota—Šaľa v roku 1961. *Archeol. Rozhl.*, 14, 1962, s. 776–793.
- LORENZ, H.: Totenbrauchtum und Tracht. Untersuchungen zur regionalen Gliederung in der frühen La-Tène Zeit. In: 59. Ber. Röm.-germ. Komm. Berlin 1978, s. 1–380.
- LORENZ, H.: Bemerkungen zur keltischen Tracht. In: *Die Kelten in Mitteleuropa*. Salzburg 1980, s. 133–137.
- MÁRTON, L.: A korai La Tène-kultúra Magyarországon — Die Frühlatènezeit in Ungarn. Budapest 1933.
- MEDUNA, J.: Postavení Moravy v rámci středoevropského laténu. *Památ. archeol.*, 52, 1961, s. 275–281.
- MEDUNA, J.: Laténské pohřebišťe v Pustoměřských Prusích, o. Vyškov. In: *Sbor. Čs. Společn. archeol.* 2. Brno 1962, s. 167–186.
- MEGAW, J. S. W.: The Decorated Sword-scabbards of Iron from Cernon-sur-Cooles (Marne) and Drňa, Rimavská Sobota (Slovakia). *Hamb. Beiträge zur Archäol.*, 3, 1973, s. 119–137.
- NAEF, A.: Le cimetière gallo-helvète de Vevey. *Anzeiger f. schweiz. Archaeol. NF.* 4. Zürich 1902–3, s. 18–44, 260–270.
- NÁNÁSI, Z.: Descoperiri în necropola celtică de la Curtuișeni. In: *Crisia*. Oradea 1973, s. 29–46.
- NAVARRO, J. M. de: Zu einigen Schwertenscheiden aus La Tène. In: 40. Ber. Röm.-germ. Komm. Berlin 1959, s. 79–119.
- NAVARRO, J. M. de: The Finds from the Site of La Tène. The Swords and Scabbards Found in Them. London 1972.

- NÉMETI, J.: Contributions concernant le faciès laténien du Nord-Ouest de la Roumanie à la lumière des découvertes celtiques de Piscolt (Dépt. de Satu Mare). In: *Alba Regia*. 14. Székesfehérvár 1975, s. 187–197.
- NEVIZÁNSKY, G. — OŽDÁNI, O.: Nové archeologické lokality v okrese Rimavská Sobota. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1975*. Nitra 1976, s. 161–162.
- NICAISE, A.: La sépulture gauloise à incinération de Cernon-sur-Cooile. In: *Mémoires de la Société d'agriculture, commerce, sciences et arts du dépt. de la Marne*, 1897, s. 142–146.
- ONDROUCH, V.: Nálezy keltských antických a byzantských mincí na Slovensku. Bratislava 1964.
- OROSZ, E.: La Tène sirleletről Felső-Zsukon. *Archaeol. Ért.*, 32, 1912, s. 171–172.
- OSTERHAUS, U.: Zur Funktion und Herkunft der frühlatènezeitlichen Hiebmesser. *Kleinschriften aus dem vorgeschl. Seminar Marburg*. Heft 9. Marburg 1981.
- PAULI, L.: Keltischer Volksglaube. Amulette und Sonderbestattungen am Dürrnberg bei Hallein und im eisenzeitlichen Mitteleuropa. München 1975.
- PAULI, L.: Der Dürrnberg bei Hallein III. Auswertung der Funde. München 1978.
- PAULÍK, J. — ZACHAR, L.: Kultový objekt a hroby z doby laténskej v Palárikove. *Slov. Archeol.*, 23, 1975, s. 283–332.
- PAUR, I.: A hőveji őshalmokról. *Archaeol. Ért.*, 5, 1885, s. 225–231.
- PETRES, E.: Notes on Scabbard Decorated with Dragons and Bird-pairs. In: *L'art celtique de la période d'expansion. IVe et IIIe siècles avant notre ère*. Genève–Paris 1932, s. 168–174.
- PETROVSKÝ-SICHMAN, A.: Archeologický prieskum stredného Poipia roku 1955. In: *Stud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied*. 7. Nitra 1961.
- PROCHÁZKA, A.: Gallská kultura na Vyškovsku. Slavkov u Brna 1937.
- RATIMORSKÁ, P.: Keltské pohrebisko v Chotíne. In: *Západné Slovensko*. 8. Bratislava 1981, s. 15–83.
- REINACH, S.: L'épée de Brennus. *L'Anthropologie*, 17, 1906, s. 343–358.
- REITINGER, J.: Die latènezeitliche Funde des Braunauer Heimathauses. Ein Beitrag zur Kenntnis der latènezeitlichen Bronze u. Eisenketten. In: *Jb. Oberösterreich. Mus.-Ver.* 111. Linz 1966, s. 165–236.
- REJHOLCOVÁ, M.: Ďalšie keltské pohrebisko v Hurbanove-Bohatej. *Slov. Archeol.*, 25, 1977, s. 47–67.
- ROSKA, M.: Újabb kelta leletek Érkörtvélyesről. In: *Közlemények*. 2. Kolozsvár 1942, s. 35–39.
- ROSKA, M.: A kelták Erdélyben. In: *Közlemények*. 4. Kolozsvár 1944, s. 53–80.
- SANKOT, P.: Le rite funéraire des nécropoles laténiennes en Champagne. *Etudes celtiques*, 15, 1976, s. 49–94.
- SCHAAFF, U.: Ein keltischer Hohlbuckelring aus Kleinasien. *Germania*, 50, 1972, s. 94–97.
- SCHWAPPACH, F.: Stempelverzierte Keramik von Armorica. In: *Fundber. Hessen*. Beiheft 1. Bonn 1969, s. 213–287.
- SCHWAPPACH, F.: Die Stempelverzierte Latène-Keramik aus dem Ringwall von Stična. In: *Archeol. Vest.* 21–22. Ljubljana 1970–1971, s. 237–252.
- SCHWAPPACH, F.: Floral Decorations and Arc-Designs in the "Early Style" of Celtic Art Ornaments of the Western and the Eastern Centres of La Tène. *Etudes celtiques*, 13, 1973, s. 710–731.
- SCHWAPPACH, F.: Zur Chronologie der östlichen Frühlatène-Keramik. In: *Alba Regia*. 14. Székesfehérvár, 1975 s. 109–114.
- SCHWAPPACH, F.: Die Stempelverzierte Latène-Keramik aus den Gräbern von Braubach. In: *Bonner Jb.* 177. Bonn 1977, s. 119–133.
- SNÍŽKOVÁ, H.: Keltské řetězové opasky. (Nepubl. dipl. práce.) UK Bratislava 1975.
- SZABÓ, M.: The Celtic Heritage in Hungary. Budapest 1971.
- SZABÓ, M.: Éléments régionaux dans l'art des Celtes orientaux. *Etudes celtiques*, 13, 1973, s. 750–774.
- SZABÓ, M.: Sur la question du filigrane dans l'art des Celtes orientaux. In: *Alba Regia*. 14. Székesfehérvár 1975, s. 147–165.
- SZABÓ, M.: The Origins of the Hungarian Sword Style. *Antiquity*, 51, 1977, s. 211–220.
- SZABÓ, M.: La Gaule et les Celtes orientaux. In: *Les Mouvements celtiques du Ve au I^e siècle avant notre ère*, IXe Congrès International. Nice 1976. Paris 1979, s. 161–169.
- TOČÍK, A.: Nové keltské nálezy zo Slovenska. *Archeol. Rozhl.*, 3, 1951, s. 156–158, 169–171.
- TOČÍK, A.: K otázke osídlenia juhozápadného Slovenska na zlome letopočtu. *Archeol. Rozhl.*, 11, 1959, s. 841–847.
- TOČÍK, A.: Protohistorické a stredoveké osídlenie Novohradu. In: *Encyklopédia Novohradu*. Martin 1985 (v tisku).
- TOČÍK, A. — DRENKO, J.: Výskum v Prši na Slovensku. *Archeol. Rozhl.*, 2, 1950, s. 159–174.
- TODOROVIC, J.: Kelti u jugoistočnoj Europi. Beograd 1938.
- TODOROVIC, J.: Praistorijska Karaburma I — nekropola mladeg gvozdenog doba — The Prehistoric Karaburma I — The Necropolis of the Later Iron Age. Beograd 1972.
- TODOROVIC, J.: Scordisci. *Istoria i Kultura*. Novi Sad-Beograd 1974.
- VÉGH, K. K.: Kelta leletek a miskolci múzeumban. In: *A Hermann Ottó Muz. Évk.* 8. Miskolc 1969, s. 68–89.
- VENDTOVÁ, V.: Výskum v Slovenských Ďarmotách roku 1962. *Archeol. Rozhl.*, 16, 1964, s. 347–369.
- VIZDAL, J.: Záchranný výskum keltského pohrebiska v Ižkovciach. *Slov. Archeol.*, 24, 1976, s. 151–190.
- WALDHAUSER, J.: Das keltische Gräberfeld bei Jenišův Újezd in Böhmen. Teplice 1978.
- ZACHAR, L.: Datovanie pošiev keltských mečov z Drne a Košíc. In: *Zbor. Slov. nár. Múz.* 68. História 14. Bratislava 1974, s. 55–80.
- ZACHAR, L.: Die La-Tène-Zeit in der Slowakei. In: *Keltské študije*. 4. Brežice 1977, s. 59–62.
- ZIRRA, V.: Un cimetière celtic in nord-vestul României-Ciumești I. Baia Mare 1970.

- ZIRRA, V.: Noi necropole celtic în nord-vestul României (cimitirele birituale de la Sanislaă și Dindești). In: Studii și comunicari. Satu Mare 1972, s. 151—205.
- ZIRRA, V.: Nouveaux points de vue sur les Celtes et leur civilisation en Roumanie. Etudes celtiques, 13, 1973, s. 794—819.
- ZIRRA, V.: Influence des gèto-daces et leurs voisins

- sur l'habitat celtique de Transylvanie. In: Alba Regia. 14. Székesfehérvár 1975, s. 47—56.
- ZIRRA, V.: La nécropole La Tène d'Apahida. Nouvelles considérations. In: Dacia. 20. Bukurești 1976, s. 129—165.
- ŽEBRAK, P.: Archeologický průzkum jihu středního Slovenska. In: Stud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied. 20. Nitra 1983, s. 339—355.

Новые латенские находки в Средней Словакии

Вацлав Фурманек—Павел Санкот

Могильники периода латена в Словакии сосредоточены главным образом в ее юго-западной части, но отдельные некрополи были обнаружены также в ходе осуществившихся за последние годы исследований в Восточной Словакии. В южной части Средней Словакии латенские находки образуют пока небольшую группу. Их количество увеличилось благодаря новым находкам, вскрытым на могильнике в с. Дря, рай. Римава-Собота, в погребении с трупосожжением в с. Ратка, рай. Лученец, а также сосредоточением всего доныне неопубликованного материала.

Могильник в с. Дря расположен на возвышенном участке при южной окраине Римавской котловины у подножья северных отрогов Церовой возвышенности. В геологическом отношении целую область характеризуют поздние третичные песочные осадки, над которыми в кровле расположено 60—80 см чернозема.

Находки были обнаружены в начале 60-ых гг., когда во время добычи песка в урочище Биринь-парт было разрушено несколько гальштатских и латенских погребений. В латенских погребениях находились также два меча с украшенными ножнами. Из числа отечественных авторов на их датировку обратил внимание *Лев Захар*, который более ранние ножны отнес к концу ступени LT B2, и датированные более поздним временем ножны с более сложным украшением восходят, по его мнению, к началу ступени LT C1 (рис. 2, 3). К одинаковому заключению пришел

путем стилистического анализа украшения также *Ж. Мезоу*, который отметил тождество украшения ножен более позднего времени с украшением ножен меча, обнаруженного в позднелатенском погребении с трупосожжением в Сернон-сюр-Кол в Маринской области.

В ходе охранных раскопок в 1974 г., а также сбором были получены новые находки, освещающие не только процесс развития местонахождения в период латена, но также принесшие новые сведения, важные для исторической и социальной интерпретации латенских находок из этой области и подтвердившие просуществование первоначального коренного этнического субстрата до периода латена (погребение 4/74).

Богатое погребение с трупосожжением 2/74, исследованное в ходе охранных раскопок в 1974 г. содержало комплектный инвентарь, состоящий из минимально пяти железных фибул, копьевидной застёжки пояса, двух железных колец и обломков железной цепи, составленной из пар перекрученных, приблизительно 7 см длинных звеньев. Несмотря на то, что речь идет о погребении с трупосожжением, в общем даже не трудно интерпретировать первоначальный вид костюма похороненной, а именно как раз по аналогичному применению отдельных категорий инвентаря в погребениях с трупоположениями, а также по размерным данным находок. Среди фибул можно отметить две пары мелких фибул, предназначенных, по аналогичному

наличию в погребениях с труположениями, несомненно для застегивания одежды на плечах, но единственной большой железной фибулой соединенной конструкции явно застегивалось платье из более толстого материала, по-видимому плащ. Для застегивания пояса была предназначена копьевидная поясная пряжка. По мнению авторов, присутствующую железную цепь нельзя связывать с этим поясом, а именно по нескольким причинам. Прежде всего окончание пряжки втулкой и наличие бронзовых колец и заклепок в аналогичных погребениях подтверждают, что для отделки пояса был употреблен органический материал. С другой стороны тождественные железные цепи, сохранившиеся на некоторых местонахождениях на территории нынешней Югославии (Ритопек, Суботиште) в общем всегда окончены иным типом пряжки. Поэтому авторы предполагают, что в случае этой железной цепи из перекрученных звеньев можно говорить о новой части металлических аксессуаров одежды иного функционального назначения. Тому соответствует также условия находки на ряде женских погребений в Карпатской котловине, содержавших аналогичный могильный инвентарь, значит и комбинацию копьевидной поясной пряжки и железной цепи из перекрученных звеньев. Если было такого рода погребение погребением с труположением, напр. погребение № 18 на местонахождении Циумешти в Румынии, железная цепь служила браслетом. Вместе с тем имеет для исторической интерпретации общей обстановки определенное значение и тот факт, что с новыми доказательствами функции приведенного выше типа железной цепи из перекрученных звеньев встречаемся в Баварии (погребение № 10 на местонахождении Манхинг — Штайнби-хел) и Моравии (погребение № 11 в с. Бучовице), значит в областях, откуда поступает в исследованные области также следующий тип находок из с. Дрня — бронзовые кольца из полых гладких полушарий. В исследованном погребении с трупосожжением в с. Дрня встретились фрагменты двух парных одинакового оформленных экземпляров, состоящих из восьми полушарий, соединенных внутренним стержнем. Область Карпатской котловины является окраинной территорией распространения колец, составленных из полых полушарий, а может быть именно потому по-

падают здесь разнообразные формы этих колец, применяемых в разных функциях как браслеты или поножи. Однозначное определение их функции в исследованном погребении на первый взгляд затрудняет их почти одинаковый размер с обоими железными кольцами. Но в этом случае при определении функции можно опираться на факт, что помимо исключительного, что касается инвентаря и погребального обряда детского погребения № 5 в Паларикове II, не были в никаком погребении в Карпатской котловине обнаружены поножи, изготовленные из железа. По сравнению с тем, железные кольца довольно часто, в особенности к концу ступени LT B2 и в начале ступени LT C1 выступали в функции браслетов, или же наручей. В соответствии с выше приведенными сведениями авторы приписывают паре колец, составленных из полых полушарий, функцию поножей, железным кольцам функцию украшения рук, по-видимому наручей, как об этом свидетельствует их большой диаметр — более 8 см.

Костюм похороненной женщины по своей структуре представляет собой какой-то прототип костюма взрослых кельтских женщин. Его наличие подтверждено позже на латенских могильниках в полосе от Германии по Трансильванию, наиболее часто с начала ступени LT C1. Учитывая наличие ряда с хронологической точки зрения более ранних элементов (поножей, составленных из полых полушарий, фибул конца ступени LT B2, копьевидной застежки) и принимая во внимание случаи раннего употребления большой железной фибулы соединенной конструкции типа Буйна 24 на латенских могильниках в Карпатской котловине, нужно датировать это погребение переходной ступенью LT B2/C1, которую для плоских кельтских могильников в Карпатской котловине разработал И. Буйна.

Такого рода датировке отвечают также формы обнаруженных керамических типов. Несмотря на употребленную технологию, напоминающую оформление гальштатской погребальной керамики, проявляющееся в недоброкачественном обожжении и производстве керамики из красной глины с черным слоем на поверхности, который содействовал раздроблению больших керамических форм напором окружающей их почвы, можно в этом погребении

подтвердить первоначальное наличие основной комбинации бутылки и блюда, значит двух форм, предназначенных сохранять содержание разного состояния. В приведенном выше погребении эта комбинация встречается два раза и она пополнена по-видимому яйцевидным сосудом. Интересной деталью является наличие чеканного узора, встречавшегося на обломках верхней части тулова одного из бутылкообразных сосудов. Этот тип украшения, полукруги, сделанные резцом и соединенные в месте касания чеканными кружками — встречается в Богенстиле *Ф. Шванпах* в целой восточнолатенской области уже в ранний период, но в Карпатской котловине он распространен вплоть до позднелатенского периода.

Данные о погребальном обряде пополняют находки железного ножа с перегнутой задней гранью и полный скелет свиньи. Антропологический анализ остатков погребения с трупосожжением подтвердил структуру инвентаря этого погребения и однозначно определил исследованный комплекс как погребение взрослой кельтской женщины, которую по характеристикам социальной стратификации, разработанной *Й. Буйной*, можно считать членом высших слоев кельтского общества.

На ту же самую датировку и социальное определение указывают также остатки погребения с трупосожжением из с. Дря (погребение 1/74), вскрытого перед самым началом исследований в 1974 г. В инвентаре сохранились обломки колец из полых полушарий, железное зубило и бутылкообразные и мисковидные сосуды.

По сравнению с этими погребениями женщин, принадлежащим к высшим слоям кельтского общества, погребения воинов представляют собой противоположное явление. Доказательством присутствия одного из самых ранних является приведенная выше находка меча с ножнами, украшенными зооморфической лирой, который *Л. Захар* датировал концом ступени LT B2. Находки обнаруженные в следующих погребениях воинов, в том числе и мечи с богато украшенными ножнами, подтверждают непрерывное в последующий период ступени LT C1a хоронение на могильнике в с. Дря. Самым поздним периодом можно датировать инвентарь следующего погребения воина, обнаруженное в ап-

реле 1974 г. (погребение 5/74). Комплекс состоит из меча с ножнами, наконечника копья, пояса с металлическими бляшками, ленточнообразной выпуклой металлической бляшки щита, бруска, фибулы соединенной конструкции и урны с остатками похороненного. Хотя на ножнах меча появляются некоторые консервативные конструктивные элементы (треугольная форма устья с ровными стенками, осевое ребро, проходившее по всей длине ножен, подвесное ушко прямоугольной формы с кругообразными пластинками для прикрепления), преобладают в их оформлении уже прогрессивные элементы (параллельные ребра ножен, окончание краевой оправы в местах насадки полного наконечника в виде буквы V и сл.), на основании которых можно эти ножи отнести по *Х. М. де Наварро* к группе А среднелатенских ножен. Этой классификации соответствует также форма наконечника копья с выразительным осевым ребром и украшенной втулкой, цепной пояс с металлическими бляшками и длинная железная фибула соединенной конструкции. Употребление единичной керамической формы позволяет также отнести это погребение к более позднему периоду, к ступени LT C1b.

Хотя на могильнике в с. Дря был обнаружен ряд комплексов находок или же единичных находок, подтверждающих сохранившийся обычай хоронить в могильнике с начала ступени LT B2 до конца LT C1, латенская культура на местонахождении Ратка, рай. Лученец, подтверждена только единственным могильным комплексом, содержащим керамику, кусок железа и обломок стерженькообразного кольца, украшенного имитацией филигрانی и зерни.

Латенские находки в Карпатской котловине встретились в ступени LT A в Северо-Западной Венгрии (новые находки на местонахождении Пилишмарот-Башагарц) и в Западной Словакии (Ступава, последние исследования *Й. Буйны* на могильнике в с. Бучани). Также находки восходящие к ступени LT B1 сосредоточены в основном в Северном Задунавье и постепенно проникают в Юго-Западную Словакию и по восточному направлению в Трансильванию (Финтинеле, Пишколт). В то же время на восток от р. Дунай продолжала, по *М. Душеку*, развиваться фракийская, по другим авторам скифская или же скифско-сигинская культура. Ре-

шающие изменения приносит начало III в. Результатом кельтской экспансии направленной от изгиба Дуная на северо-запад от современного Будапешта был захват Большой венгерской низменности и основание крупного и развивающегося центра латенской культуры в Восточном Потисье. Кельтские или же смешанные могильники кельтов и местного населения образуют территориальные группы также в северной холмистой пограничной области Венгрии. Одна из такого рода групп сформировалась также в окрестностях современного Мишкольца. На основании обнаруженных в с. Дря находок и списка новых местонахождений авторы предполагают, что как раз из этой области проникли кельты в южную часть Средней Словакии, скорее всего долиной р. Шаё (Слана) и ее притока Римава.

Структура находок указывает на несколько элементов, которые повлияли на формирование латенской культуры в Карпатской котловине. Западный элемент (находки из Рейнской области, Чехии и Моравии) представлен на исследованном местонахождении полыми бронзовыми кольцами и железной цепочкой из перекрученных звеньев, служащей браслетом. Также территорию возникновения керамики с чеканным орнаментом и зубилообразных ножен надо искать к западу от исследованной области. В связи с анализом украшения ножен мечей, обнаруженных также в с. Дря, М. Сабо предполагает, что кельтские группы проникли из Марнской области. Факт, что можно говорить не только о влиянии культуры, а о передвижении целых групп кельтского населения, продвигающихся областью р. Дунай, подтверждают обнаруженные в Моравии и Словакии находки марнских керамических форм, а также сведения античных авторов об участии западноевропейских кельтов в экспансии в Юго-Восточную Европу. Наоборот украшение имитацией зерни и филигранный фрагмент кольца, обнаруженного на местонахождении Ратка сделано технологиями, которые принесли с собой кельтские отряды, возвращающиеся из экспансии в Юго-Восточную Европу. Среди форм, типических для латенской культуры в Карпатской котловине встречается желез-

ное кольцо из биконических, низкими валиками отделанных звеньев. Керамические формы, технология отделки некоторых их частей, а может быть также их частое употребление в погребальном обряде подтверждают влияние на кельтскую культуру окружающей местной среды.

Социальные условия передвижения кельтов в южные части Средней Словакии иллюстрирует факт, что находки из с. Дря обнаружались большей частью в богатых погребениях женщин и воинов. По инвентарю относится *Й. Буйна* эти погребения к 1 группе латенских погребений в Карпатской котловине, значит к привилегированным и руководящим сословиям кельтского общества, проявляющим наибольший интерес к прибыли из грабительских походов и захвата новых территорий. С привилегированным положением этих руководящих сословий связана кумуляция результатов художественных ремесел в инвентаре их погребений. Притом эта констатация не ограничивается только на богатые женские погребения, так как художественная деятельность отражалась также на украшении оружия, ножен мечей и наконечников копий, а именно в такой степени, что давала характер целой стадии развития кельтского искусства, известной стилем прекрасных венгерских мечей. А это как раз украшение упомянутых выше датированных более поздним периодом ножен из разрушенных погребений в с. Дря, тождественное с украшением ножен меча, обнаруженного в среднелатенском погребении в Сернон-сюр-Кол в Марнской области, которое показывает, что начало латенского поселения южной части Средней Словакии принесли кельты из крупного политического и культурного центра латенской культуры в Карпатской котловине, проявляющей свою политическую власть захватом новых территорий и с точки зрения культуры не является уже только получателем культурных импульсов из западокельтской области, но в этот период, наоборот в качестве равноценного партнера повлияла на культуру кельтского населения даже на территории Западной Европы.

Перевод Г. Забойниковой

Neue latènezeitliche Funde in der Mittelslowakei

Václav Furmánek — Pavel Sankot

Die latènezeitlichen Gräberfelder in der Slowakei bilden eine große Konzentration im Südwestteil des Landes und in kleinerem Maße sind sie, überwiegend durch neue Grabungen, in der Ostslowakei belegt. Eine bescheidene Gruppe bildeten bis jetzt latènezeitliche Funde im Südteil der Mittelslowakei. Ihre Anzahl wurde durch Neufunde aus dem Gräberfeld in Drňa, Bez. Rimavská Sobota, belegt, weiters durch die Entdeckung eines Brandgrabes in Ratka, Bez. Lučenec, und durch Sichtung jedweden, bis jetzt unpublizierten Materials.

Das Gräberfeld in Drňa befindet sich in erhöhter Lage beim Südrand des Rimava-Bekens und zugleich beim Fuß der nördlichen Ausläufer des Cerová-Berglandes. In geologischer Hinsicht ist das ganze Gebiet durch jungtertiäre Sandablagerungen charakterisiert, deren Hangendes eine 60–80 cm mächtige Schwarzerdeschicht bildet.

Funde sind seit Anfang der 60er Jahre bekannt, wann im Rahmen von Sandabgrabungen in der Lage Birynyi part einige hallstattzeitliche und latènezeitliche Gräber vernichtet wurden. Aus latènezeitlichen Gräbern stammen auch zwei Schwerter mit verzierten Scheiden. Von heimischen Autoren widmete sich ihrer Datierung L. Zachar, der die ältere Scheide mit zoomorpher Lyra-Verzierung an das Ende der Stufe LT B2 datierte, die jüngere mit komplizierterer Verzierung an den Beginn der Stufe LT C1 (Abb. 2 und 3). Zu denselben Schlußfolgerungen gelangte auf dem Wege einer stilistischen Analyse der Verzierung auch J. Megaw, der zugleich auf die Identität der Verzierung dieser jüngeren Scheide mit der Verzierung der Schwertscheide aus dem junglatènezeitlichen Brandgrab in Cernon-sur-Coo-le im Marner Gebiet hinwies.

Im Zuge einer Rettungsgrabung im J. 1974 und durch ältere Lesefunde der örtlichen Bevölkerung wurden vom Gräberfeld in Drňa weitere Funde gewonnen, die nicht nur die Entwicklung der Fundstelle in der Latènezeit beleuchteten, sondern auch neue Erkenntnisse

für die historische und soziale Interpretation der latènezeitlichen Funde aus diesem Gebiet wie auch Belege über das Überleben des ursprünglichen Substrats in die Latènezeit lieferten (Grab 4/74).

Das reich ausgestattete Brandgrab 2/74, das während der Rettungsgrabung im J. 1974 untersucht wurde, enthielt eine komplette Ausstattung, bestehend aus mindestens fünf Eisenfibeln, einer lanzenförmigen Gürtelschließe, zwei Eisenringen und Bruchstücken einer Eisenkette aus Paaren gedrehter, ca. 7 cm langer Glieder. Obzwar es sich um ein Brandgrab handelte, ist es ziemlich leicht, die ursprüngliche Form der Tracht der Bestatteten zu interpretieren, nämlich nach analoger Verwendung der einzelnen Ausstattungskategorien in Skelettgräbern und nach den Maßangaben der Funde. Zwischen den Fibeln sind zwei Paare kleiner Fibeln unterscheidbar, die sich nach dem analogen Vorkommen in Skelettgräbern zweifellos zum Zusammenstecken der Bekleidung auf der Schulter bestimmen lassen, während die einzige große Eisenfibel mit befestigtem Fuß offenbar zum Schließen eines größeren Gewandes, vielleicht eines Umhanges, bestimmt war. Den Gürtel hielt die lanzenförmige Schließe zusammen. Unserer Ansicht nach ist es unmöglich, mit diesem Gürtel die vorhandene Eisenkette in Zusammenhang zu bringen, und zwar aus mehreren Gründen. Der vordere Abschluß der Schließe mittels einer Tülle und das Vorkommen von Bronzeringen und Niete in ähnlichen Gräbern zeugt von der Verwendung eines Gürtels aus organischem Material. Andererseits sind identische Eisenketten, die sich auf einigen Fundstellen im Gebiet des heutigen Jugoslawien komplett erhielten (Ritopek, Subotiče), immer mit einem anderen Verschlusstyp versehen. Daher dürfte es sich im Falle der Eisenkette aus gedrehten Gliedern um einen weiteren, funktionell abweichenden Ausstattungsbestandteil handeln. Dem entspricht auch die Situation einer Reihe von Frauengräbern im Karpatenbecken, die das

gleiche Inventar enthalten, also auch die Kombination einer lanzenförmigen Gürtelschließe mit einer Eisenkette aus gedrehten Gliedern. Sofern ein solches Grab ein Skelettgrab war, wie z. B. das Grab 18 im rumänischen Fundort Ciumeşti, wurde die Eisenkette in der Funktion eines Halsbandes benützt. Dabei ist für die historische Interpretation der ganzen Situation die Tatsache nicht unbedeutend, daß weitere Belege über die Funktion des angeführten Typs der Eisenkette aus gedrehten Gliedern in Bayern zu finden sind (Grab — 10 in Manching — Steinbichel), auch in Mähren (Grab 11 in Bučovice), also in Gebieten, von wo sich in die verfolgten Fundorte auch ein weiterer Fundtyp aus Drňa verbreitete — Bronzeringe aus hohlen glatten Halbkugeln. Im besprochenen Brandgrab von Drňa waren Bruchstücke zweier paariger Exemplare mit identischer Ausführung vertreten, die aus acht, innen durch ein Band verbundener Halbkugeln bestanden. Das Karpatenbecken ist ein peripheres Verbreitungsgebiet der hohlen Buckelringe, und vielleicht sind gerade deshalb diese Ringe in der ganzen Formenskala und in verschiedenen Funktionen als Arm- wie auch Fußringe vertreten. Die eindeutige Bestimmung ihrer Funktion im verfolgten Grab erschwert auf den ersten Blick die Tatsache des sehr ähnlichen Ausmaßes mit beiden Eisenringen. In diesem Falle ist es für die Funktionsbestimmung jedoch leicht, von der Tatsache auszugehen, daß außer dem besonderen Kindergrab 5 in Palárikovo II, das Ausnahmen in der Ausstattung und im Begräbnisritus aufweist, in keinem anderen Grab im Karpatenbecken aus Eisen angefertigte Fußringe belegt sind. Hingegen erfüllten die Eisenringe verhältnismäßig oft, besonders Ende der Stufe LT B2 und Anfang der Stufe LT C1, die Funktion von Armringen evtl. Oberarmringen. In Übereinklang mit den angeführten Erkenntnissen kann also dem Paar der Buckelringe die Funktion von Fußringen zugesprochen werden, den Eisenringen wieder von Arm-, etwa Oberarmringen, wie dies auch ihr großer Durchmesser von über 8 cm andeutet.

In ihrer Zusammensetzung stellt die Tracht der Bestatteten einen gewissen Prototyp der Tracht erwachsener keltischer Frauen dar, die später auf latènezeitlichen Gräberfeldern in einer breiten Zone von Deutschland bis Sie-

benbürgen in zahlreicher Vertretung seit Anfang der Stufe LT C1 belegt ist. Mit Rücksicht auf das Vorhandensein einer Reihe von chronologisch älteren Elementen (Fußbuckelringe, Fibel vom Ende der Stufe LT B2, lanzenförmige Gürtelschließen) und im Hinblick auf Fälle von älterer Benützung der großen Eisenfibeln mit befestigtem Fuß des Typs Bujna 24 auf latènezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken, muß jedoch dieses Grab in die Übergangsstufe LT B2/C1 datiert werden, die für die keltischen Flachgräberfelder im Gebiet des Karpatenbeckens von J. Bujna erarbeitet wurde.

Mit dieser Datierung stimmen auch die Formen der vertretenen Keramikarten überein. Auch trotz der angewandten Technologie, die an die Ausführung der hallstattzeitlichen Funeralkeramik erinnert und sich in unqualitativer Brennung und Anfertigung aus rotem Ton mit schwarzer Oberflächenschicht äußert, was gesetzmäßig das Bersten größerer Keramikformen durch den Erddruck ermöglichte, kann in diesem Grabe das ursprüngliche Vorhandensein der grundlegenden Kombination von Flasche und Schüssel vorausgesetzt werden, also zweier Formen, die zur Aufbewahrung des Inhaltes von verschiedenem Aggregatzustand bestimmt war. Im angeführten Grab ist diese Kombination zweimal vertreten und wurde offenbar mit einem eiförmigen Gefäß ergänzt. Ein interessantes Detail ist das Vorkommen von Stempelverzierung, die auf Scherben vom oberen Bauchteil eines der flaschenförmigen Gefäße belegt ist. Dieser Verzierungstyp, durchgeführt mit einem Rollrädchen in Form von Halbbögen, die an den Berührungsstellen durch eingestempelte Kreise verbunden sind, ist im Schwappacher Bogenstil im ganzen Ostlatènegebiet schon seit der Frühzeit belegt, aber im Karpatenbecken wurde er gebräuchlich bis in die Junglatènezeit benützt.

Die Angaben über den Bestattungsritus dieses Fundverbandes ergänzt ein Eisenmesser mit geschweiftem Rücken und ein komplettes Schweineskelett. Die anthropologische Analyse der Leichenbrandreste bestätigte die Zusammensetzung der Ausstattung dieses Grabes und bestimmte eindeutig den verfolgten Verband als Grab einer erwachsenen keltischen Frau, die an Hand der von J. Bujna ausgearbeiteten Charakteristiken der sozialen Strati-

fikation als Angehörige der Oberschicht der keltischen Gesellschaft bezeichnet werden kann.

Auf die gleiche Datierung und soziale Bestimmung deuten auch die Reste eines weiteren Brandgrabes aus Drňa (Grab 1/74), das knapp vor Grabungsbeginn im J. 1974 gerettet wurde. Von der Ausstattung wurden Bruchstücke eines Buckelringes, ein eisernes Hausmesser und flaschen- wie auch schüsselförmige Gefäße gerettet.

Ein Gegenstück zu diesen Frauengräbern der führenden keltischen Gesellschaftsschicht sind die Kriegergräber. Ein Beleg für das Vorhandensein eines der ältesten ist der schon angeführte Fund eines Schwertes mit zoomorpher Lyra-Verzierung auf der Scheide, das von L. Zachar an das Ende der Stufe LT B2 datiert wurde. Die Funde aus weiteren gestörten Kriegergräbern, einschließlich des Schwertes mit reich verzierter Scheide, belegen eine kontinuierliche Benützung des Gräberfeldes von Drňa in der nachfolgenden Stufe LT C1a. Für das jüngste kann der komplette Inhalt eines weiteren Kriegergrabes gehalten werden, der im April 1974 (Grab 5/74) gewonnen wurde. Der Verband besteht aus einem Schwert mit Scheide, einer Lanzenspitze, gedellten Panzerkette, einem bandförmigen Schildbuckel, Wetzstein, einer Fibel mit befestigtem Fuß und einer Urne, in der die eigentliche Bestattung untergebracht war. Obwohl das Schwert einige konservative Konstruktionselemente aufweist (dreieckige Form des Scheidenmundes mit geraden Wänden, eine in der ganzen Länge der Scheide verlaufende Rippe, rechteckige Halterungsöse mit runden Befestigungsplättchen), überwiegen in ihrer Konstruktion schon progressive Elemente (parallele Kanten der Scheide, Abschluß des Randsaumes an den Befestigungsstellen des geschlossenen Beschlages in Form des Buchstabens V und weitere), nach welchen wir diese Scheide in die Gruppe de Navarros A der mittellatènezeitlichen Scheiden reihen können. Dieser Einreihung entspricht auch die Form der Lanzenspitze mit ausgeprägter Mittelrippe und verzierter Tülle, die gedellte Panzerkette und die lange Eisenfibel mit befestigtem Fuß. Mit der jüngeren chronologischen Position dieses Grabes, das bereits in die Stufe LT C1b gehört, hängt auch die Benützung der vereinzelt Keramikform zusammen.

Stammt vom Gräberfeld in Drňa eine Reihe von Fundverbänden bzw. Einzelfunden, die die kontinuierliche Belegung des Gräberfeldes von der Stufe LT B2 bis zum Abschluß von LT C1 nachweisen, ist die Latènekultur auf der Fundstelle Ratka, Bez. Lučenec, nur durch einen einzigen Grabfund bezeugt, der Keramik, ein Eisenstückchen und das Bruchstück eines mit der Nachahmung von Filigran und Granulation verzierten Stabringes enthielt.

Latènezeitliche Funde sind im Karpatenbecken in der Stufe LT A in Nordwestungarn (neue Funde auf der Fundstelle Pilismarót-Basaharc) und in der Westslowakei belegt (Stupava, neue Grabungen J. Bujnas auf dem Gräberfeld in Bučany). Ebenfalls konzentrieren sich Funde der Stufe LT B1 vor allem in Nordtransdanubien, mit allmählicher Streuung auch in die Südwestslowakei und in südöstlicher Richtung bis nach Siebenbürgen (Fintinele, Piscolt). Östlich der Donau schritt also ungestört die heimische Entwicklung fort, nach M. Dušek die thrakische, nach anderen Autoren die skythische bzw. skyto-sigynische Kultur. Einen entscheidenden Wandel brachte der Anfang des 3. Jh. Das Ergebnis der keltischen, vom Donauknie nordwestlich vom heutigen Budapest ausgehenden Expansion war die Besetzung der Großen ungarischen Tiefebene und die Entstehung eines neuen mächtigen und prosperierenden Zentrums der Latènekultur im östlichen Theißgebiet. Die keltischen evtl. die gemischten Gräberfelder von Kelten und heimischer Bevölkerung, bildeten territoriale Gruppen auch im nördlichen gebirgigen Grenzgebiet Ungars. Eine dieser Gruppen formte sich in der Umgebung des heutigen Miskolc. Aufgrund von Funden in Drňa und aus dem Verzeichnis weiterer Fundstellen ist anzunehmen, daß es gerade aus diesem Gebiet zum Vordringen der Kelten in den Südteil der Mittelslowakei kam, und zwar am ehesten durch das Flußtal von Sajó — Slaná und ihres Zuflusses Rimava.

Die Zusammensetzung der Funde verrät mehrere Einheiten, die sich an der Formgebung der Latènekultur im Karpatenbecken beteiligten. Den westlichen Verband (Funde aus dem Rheingebiet, Böhmen oder Mähren) stellen auf der verfolgten Fundstelle die hohlen Bronzeringe und die kleine gedrehte Eisenkette in der Funktion eines Halsbandes dar. Auch das Entstehungsgebiet der stempelverzierten

Keramik und Haumesser ist westlich des untersuchten Gebietes zu suchen. Im Zusammenhang mit der Analyse der in Drňa vertretenen Schwertscheidenverzierung erwägt *M. Szabó* sogar über die Anwesenheit keltischer Gruppen bis aus dem Marne-Gebiet. Daß es sich nicht nur um einen Kultureinfluß handelt, sondern um die Verschiebung ganzer keltischer Gruppen, die der Donau entlang vorstießen, zeugen auch Funde von Marner Keramikformen in Mähren und in der Slowakei wie auch Berichte antiker Autoren über die Beteiligung der westeuropäischen Kelten an der Expansion nach Südosteuropa. Hingegen ist die Verzierung des Ringbruchstückes aus Ratka mit der Imitation von Filigran und Granulation in einer Technik ausgeführt, die von keltischen, von der Expansion nach Südosteuropa zurückkehrenden Einheiten hergebracht wurde. Von den Formen, die für die Latènekultur im Karpatenbecken typisch sind, kann wieder der Eisenring aus doppelkonischen, durch flache Wülste abgeteilten Gliedern angeführt werden. Die Keramikformen, die Technologie mancher ihrer Gattungen und vielleicht auch ihre zahlreiche Verwendung im Bestattungsritus belegen den Einfluß des heimischen Milieus auf die Kultur der Kelten.

Die sozialen Verhältnisse in dem in die südlichen Teile der Mittelslowakei vordringenden Keltenzug illustriert die Tatsache, daß die Funde aus Drňa durchwegs aus reich ausgestatteten Frauen- und Kriegergräbern stammen. Diese Gräber gehören der Zusammenstellung ihrer Ausstattung nach zur 1. Gruppe der latènezeitlichen Gräber im Karpatenbecken nach der Auffassung *J. Bujnas*, also einem

privilegierten führenden Verband der keltischen Gesellschaft, der das größte Interesse am Gewinn aus den Beutezügen und an der Einnahme neuer Gebiete hatte. Mit der privilegierten Stellung dieses führenden Verbandes hängt auch die Kumulation der Erzeugnisse der Kunsthandwerkproduktion in der Ausstattung seiner Gräber zusammen. Dabei muß sich diese Konstatierung nicht bloß auf die reich ausgestatteten Frauengräber beschränken, denn der Kunstaussdruck machte sich auch bei der Verzierung der Bewaffnung, der Schwertscheiden und Lanzenspitzen geltend, und zwar in einem solchen Maße, daß er den Charakter einer ganzen Etappe der keltischen Kunst bestimmte, die als Stil der ungarischen Prunkschwerter bekannt ist. Und es ist gerade die Verzierung jener jüngeren Schwertscheide aus den zerstörten Gräbern aus Drňa, welche mit der Verzierung der Schwertscheide aus dem mittellatènezeitlichen Grab in Cernon-sur-Coo-le im Marner Gebiet identisch ist, die darauf hinweist, daß der Anfang der latènezeitlichen Besiedlung im Südteil der Mittelslowakei von Kelten aus dem politisch starken und kulturell mächtig sich entfaltenden Zentrum der Latènekultur im Karpatenbecken hergebracht wurde, das seine politische Macht durch die Besetzung neuer Gebiete bewies und vom kulturellen Aspekt aufhörte, bloß ein Empfänger von Kulturimpulsen aus westkeltischem Gebiet zu sein, sondern im Gegenteil in dieser Zeit als gleichwertiger Partner kulturell das keltische Milieu bis nach Westeuropa beeinflusste.

Übersetzt von *B. Nieburová*

ЗАПАДНОСЛАВЯНСКИЕ УКРАШЕНИЯ ИЗ ДЕГТЯНСКОГО КЛАДА

ВАЛЕРИЙ БОРИСОВИЧ ПЕРХАВКО
(Институт истории СССР АН СССР, Москва)

Найденный случайно в 1957 г. при земляных работах в д. Дегтяны Копыльского района Минской области БССР денежно-вещевой клад сразу же привлек к себе огромный интерес нумизматов, но отнюдь не значительной численностью находившихся в нем монет, из которых сохранилось всего 320 экземпляров. Дегтянский клад заметно выделяется на фоне остальных кладов западноевропейских денариев XI в., обнаруженных на территории Восточной Европы, необычайно большой долей и разнообразием чешских монет довольно редких эмиссий. Известный белорусский нумизмат В. Н. Рябцевич, в незначительной степени способствовавший сохранению клада, подчеркивая уникальный характер находки, отмечает, что помимо 123 редких чешских денариев Дегтянского клада в остальных кладах XI в. в Белоруссии известно лишь 4, а в Европейской части СССР около 60 экземпляров подобных монет (Рябцевич 1977, с. 66). Однако находка из Дегтян отличается не только по составу монет, но также нехарактерными для восточнославянских древностей специфическими формами украшений западнославянского происхождения. Открытие Дегтянского клада позволило расширить представления о характере торговых связей древнерусского государства с соседними славянскими странами — Польшей и Чехией в XI в., уточнить состав импорта из этих стран и направления торговых путей, по которым осуществлялись подобные контакты.

Уже в первой, предварительной публикации Дегтянского клада, подготовленной В. М. Потиным и вышедшей в 1959 г. в Чехословакии, показано значение для изучения чешско-русских отношений в XI столетии (Potin 1959, с. 5—7). Западноевропейские и восточные монеты из Дегтянского клада описаны

в нумизматических исследованиях В. М. Потина (1961, с. 23—29; 1967, с. 180, № 369; 1968, с. 181—183) и А. А. Быкова (1961, с. 30—35), впоследствии опубликованные в них данные о составе и количестве отдельных групп монет клада были уточнены в статье В. Н. Рябцевича (1972б, с. 205—210).

По уточненным данным сохранившаяся часть клада состоит из 320 монет, но по утверждению многочисленных свидетелей его открытия общий вес находки вместе с украшениями составлял не менее 5—7 кг, что совершенно закономерно вызвало сомнения у В. Н. Рябцевича, занимавшегося поисками уцелевших монет и вещей клада. По его подсчетам, если принять на веру эту цифру, то клад из Дегтян должен был включать не менее 4—4,5 тысяч монет, а столь крупные монетные находки XI в. на территории Белоруссии пока не встречались (Рябцевич 1972б, с. 205). По месту чеканки монеты Дегтянского клада распределяются следующим образом. Подавляющее большинство их (318 из 320 экземпляров) представлено западноевропейскими денариями, среди которых В. М. Потин (1968, с. 181) выделил четыре, а В. Н. Рябцевич (1972б, с. 206) пять основных групп, включающих: 1/ чешские монеты, 2/ германские денарии с именами Оттона и Адельгейды, 3/ вендские, 4/ германские монеты из прирейнской области и 5/ английские монеты. Кроме того, единичными образцами представлены монеты Венгрии, Дании, неопределенные западноевропейские денарии подражания английским и германским монетам, дирхемы Арабского халифата. Помимо сохранившихся серебряных монет в кладах по словам его находчика и других жителей д. Дегтяны имелись также две недошедшие медные монеты, которые, согласно осторожному

предположению В. Н. Рябцевича (1972б, с. 206—207), могли относиться к византийскому чекану.

Наибольший интерес для темы нашего исследования представляют монеты, чеканенные в западнославянских странах, главным образом в Чехии. Чешские денарии (123 экземпляра, 38,44 % всех монет Дегтянского клада) составляют вторую по численности после германских монет (165 экземпляров, или 51,56 % монет клада) монетную группу находки в д. Дегтяны (Рябцевич 1972б, с. 206). Остановимся подробнее на характеристике эмиссий чешских монет, чеканенных при Болеславе I (935—967), Болеславе III (999—1002), Ольдржихе (1012—1034) и Бржетиславе I (1034—1055). Причем, если чеканка первых трех князей представлена единичными образцами, то к правлению Бржетислава I относится подавляющее большинство чешских денариев — 115 экземпляров, среди которых выделяются четыре или пять моравских монет Бржетислава с именем Вшебора, выпущенные им еще в качестве моравского князя (Потин 1967, с. 180; Рябцевич 1972б, с. 206—207). Кроме чешских монет, на связи с западнославянскими землями указывают также входящие в состав клада так называемые вендки, чеканившиеся в северогерманских городах в основном во второй половине X—второй половине XI вв. (Потин 1968, с. 172—178).

Практически все исследователи, занимавшиеся изучением монетного состава Дегтянской находки единодушны в определении даты зарытия клада, относящейся приблизительно к 1050 году (Потин 1961, с. 26; Рябцевич 1972б, с. 207). Намного сложнее точно определить пути проникновения разнообразных по эмиссиям монет Дегтянского клада на левобережье Припяти, между бассейнами рек Лани и Морочи. По мнению В. М. Потина, состав клада формировался постепенно: вначале монеты чешских князей были привезены из Чехии в Польшу, где к ним присоединилась большая группа германских денариев, и уже в полном составе монеты поступили из Польши на Русь по Припятско-Бугскому пути. Впрочем, исследователь допускает далее возможность соединения чешских монет с германскими и на собственно древнерусской территории, куда они попали тем же путем, но порознь (Потин 1961, с. 27—28; 1968, с. 183).

При этом он обращает внимание на то, что из Дегтян по системе рек Лани, Морочи, Случи, Припяти шел удобный путь к важнейшему древнерусскому центру — Турову, а верховья Случи близко подходят к Неману (Потин 1961, с. 28). В то же время известный специалист в области истории чешско-русских торговых связей А. В. Флоровский (1961, с. 73, прим. 10) полагал, что Дегтянская находка в большей степени свидетельствует о северном направлении проникновения чешского серебра в Восточную Европу, т. е. через Польшу, Прибалтику, Рижский и Финский заливы. Причем, оба исследователя основывают свои предположения на анализе нумизматических материалов.

В отличие от монет не менее интересная вещевая часть Дегтянского клада пока не стала предметом специального исследования, до сих пор не опубликованы даже четкие фотографии всех сохранившихся серебряных украшений. В работах В. М. Потина (1968, рис. 24) помещено общее изображение клада, на котором среди массы монет трудно выделить определенные типы украшений, ведь многие из них дошли в фрагментированном виде. Фотографии части височных колец и бус из Дегтянского клада без анализа его вещевого состава в целом приводятся в некоторых белорусских археологических изданиях (Рябцевич 1972а, рис. 66; Штыхаў—Захарэнка 1971, рис. 39). Во всех нумизматических публикациях клада упоминается об ювелирных изделиях, В. М. Потин (1961, с. 23) определил западнославянское происхождение этих украшений и нашел им аналогии в кладах XI в. на территории Польши; им же, а также В. Н. Рябцевичем (1972б, с. 205) опубликовано описание несохранившихся украшений из Дегтянского клада. Однако до сих пор никто из исследователей не попытался распределить украшения по вещевым категориям и типам и использовать их для выяснения вопроса о происхождении и датировке клада. Между тем классификация вещевой части Дегтянского клада позволит точнее определить хронологические рамки бытования и области распространения различных типов серебряных украшений у западных славян, на основе их картографирования можно проследить и возможные пути проникновения этих украшений на левобережье Припяти, в Дегтяны. Публикуемая статья имеет

целью восполнить пробел в литературе о Дегтянском кладе и ответить на поставленные выше вопросы. [Выражаю искреннюю признательность директору Государственного музея БССР (г. Минск) *И. П. Загрышеву*, заведующему сектором феодализма того же музея *Л. Д. Клоку*, доценту Белорусского государственного университета *В. Н. Рябцевичу*, сотруднику Института истории АН БССР *В. И. Шадыро* за помощь в сборе материалов для статьи.]

Начнем с общей характеристики вещевой части Дегтянского клада. В настоящее время известно 27 целых и фрагментированных образцов ювелирных изделий, которые удалось сохранить и передать в музей после открытия клада. [Подавляющее большинство украшений (26 экземпляров) и монет (246 экземпляров) из Дегтянского клада находятся в экспозиции и фондах Белорусского государственного музея (инв. номер 1164), одно височное кольцо и 60 денариев хранятся в нумизматическом музее Белорусского государственного университета, пять монет — в Слуцком районном краеведческом музее (Минская обл.), а шесть чешских денариев подарены Народному музею в Праге. Кроме того, несколько монет находятся в частных коллекциях (*Потин 1961*, с. 23—24)]. Все они также, как и монеты, изготовлены из серебра довольно высокой пробы (870—916) при помощи различных технологических приемов, которыми владели западнославянские ювелиры в эпоху раннего средневековья: литья,ковки, пайки, тиснения. Для декорирования поверхности украшений использованы тончайшая скань и мелкая зернь, что придает им неповторимое изящество. Мельчайшие шарики зерни, припаянные к листовому серебру, образуют ряды треугольников, ромбов, каемки, полоски. Некоторые височные кольца и бусы украшены фигурно изогнутой проволокой. И, хотя только шесть из 27 вещей оказались совсем неповрежденными, большинство остальных повреждены в незначительной степени, что позволяет сравнительно легко восстановить их форму и характер орнамента. Безусловно, они были привезены в Дегтяны вместе с монетами в качестве серебряного лома, но не исключено, что отдельные хорошо сохранившиеся изящные вещи хозяин клада намеревался использовать по их непосредственному назначению, то есть в качестве

украшений. Неизвестно, правда, какие ювелирные изделия были деформированы еще в древности при их перевозке и хранении и какие вещи повреждены совсем недавно находчиками клада.

Все сохранившиеся 27 целых и фрагментированных образцов украшений из Дегтянского клада по их назначению и месту в женском уборе можно разделить на несколько категорий: I. Височные кольца или серьги; II. Бусы; III. Привески. Две первые категории украшений по форме и характеру декора в свою очередь подразделяются на типы. Приступим к описанию каждого из выделенных типов вещей по их категориям, обратив особое внимание на их происхождение путем поиска наиболее точных и адекватных аналогий как в западнославянских, так и в восточнославянских землях.

I. Височные кольца или серьги

В археологической литературе не определены достаточно четкие критерии, с помощью которых можно было бы во всех случаях уверенно отличить эти две категории украшений, изредка даже типичные височные кольца славянские женщины продевали в мочку уха, как серьги (*Левашева 1967*, с. 7, прим. 1). Поэтому мы и даем им двойное наименование. Среди целых и фрагментированных образцов украшений из Дегтянского клада удалось выделить четыре типа височных колец или серег. Тип I представлен двумя экземплярами очень редкой разновидности так называемых „корзинкообразных“ серег (рис. 1: 1, 5). На дужку неправильной овальной формы нанизана привеска, напоминающая по очертаниям корзинку и состоящая из семи соединенных шаровидных бусин проволоочно-каркасной конструкции. Каждая бусина имеет по одному спирально-проволочному выступу, завершеному довольно крупным полым шариком. Такие же шарики, но меньших размеров, припаяны к некоторым местам соединения проволоочно-каркасной конструкции бусин, представляющей собой сплетение овальных витков проволоки. Два полушария бусины, а также отдельные бусины спаяны в одну целую фигуру корзинкообразной формы. Один конец дужки серьги расплюснен и изогнут в спираль, в которую продет второй ее конец. Подобные серьги неизвестны среди древнерусских женских украшений, нет их

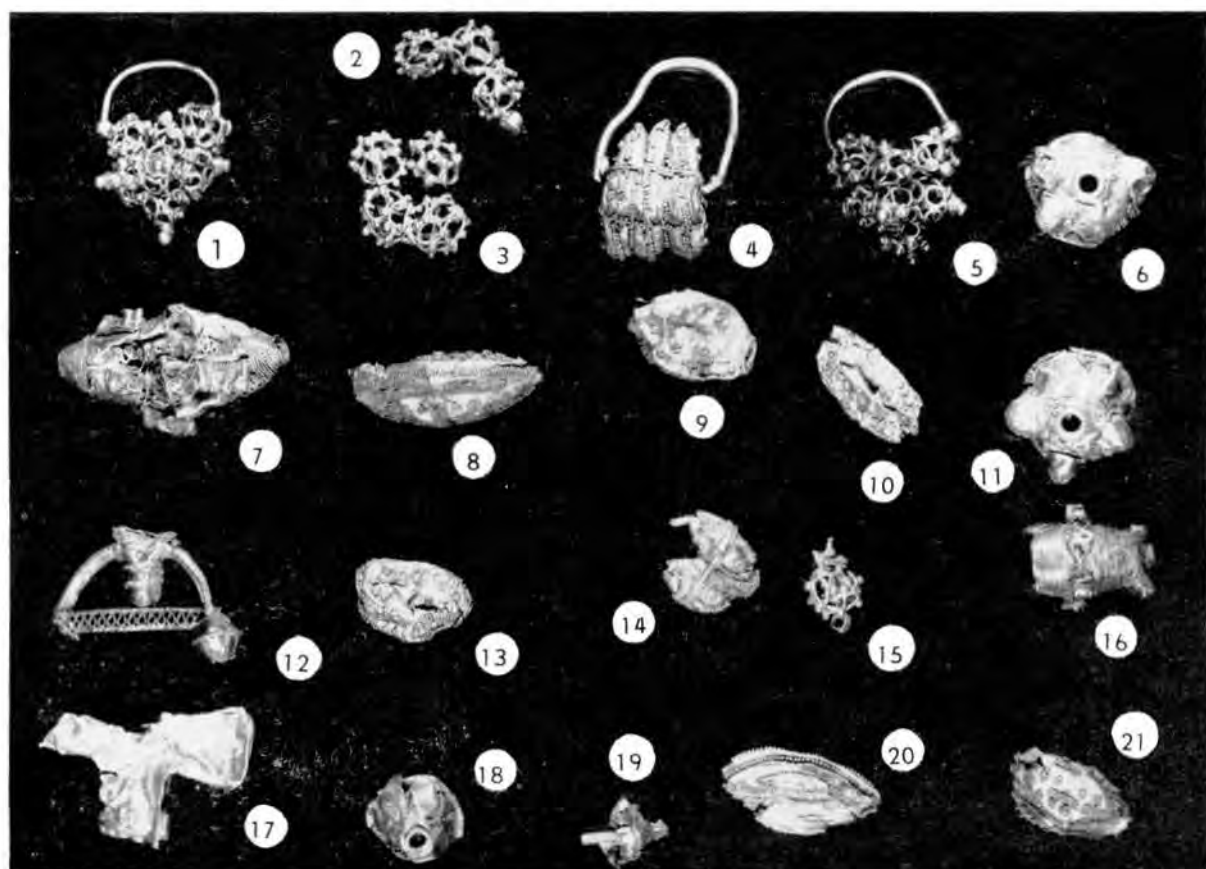

Рис. 1. Основные формы целых и фрагментированных серебряных украшений западнославянского происхождения из Дегтянского клада.

в Польше, в землях полабских славян и славяниском Поморье. Наиболее точные их аналогии обнаружены в ряде пунктов Среднего Подунавья. Прежде всего укажем на две серебряные аналогичные серьги из славянского могильника в Дуцове (Юго-Западная Словакия); они открыты в погребении № 533, датирующемся по монете и инвентарю концом XI века. Правда, они отличаются большим изяществом, а каркасно-проволочная конструкция образована из витых жгутов (Ruttkay 1979, с. 96, рис. 15). Кроме того, у серег из Дуцове один из концов дужки расплюсчен и изогнут в виде латинской буквы „S“, что сближает их с широко распространенными у славян в эпоху раннего средневековья эзоконечными височными кольцами. Серебряные с позолотой серьги с такой же корзинообразной привеской в количестве трех экземпляров открыты в погребении № 76 могильника белобрдской культуры в Юдендорфе, около г. Виллаха в Каринтии (Австрия), точная дата погребения нам неизвестна (Korošec 1979, I, с. 34, 2, с. 138, табл.

59: 4—6). Еще одна слегка поврежденная серьга, от которой сохранилась дужка и корзинообразная привеска из 6 ажурных бусин, происходит из погребения XI в. у Клоштра в Хорватии (Karaman 1930, табл. 143: 8). Таким образом, все приведенные аналогии географически тяготеют к Среднему Дунаю. Ближайшие прототипы этой разновидности корзинообразных серег следует искать в великоморавских древностях. Близкие по стилю 6- и 8-бусинные корзинообразные серьги с нанизанными на дужку ажурно-проволочными бусинами каркасной конструкции открыты в великоморавских погребениях последней трети IX — начала X вв. в Микульчицах и Старем Месте (Poulik 1975, табл. 53: 4; Hrubý 1955, табл. 56: 7, 65: 5, 66: 11—12). Конструктивно близки серьгам из Дегтянского клада также характерные для великоморавских древностей серьги с корзинообразной привеской ромбовидных очертаний, состоящей из 9 спаянных ажурных бусин (Hrubý 1955, табл. 66: 7—10, 69: 9—10). Думается, оказавшаяся в Дегтянском кладе раз-

новидность корзинкообразных серег возникла в Среднем Подунавье под непосредственным влиянием великоморавских прототипов во второй половине X века, а затем ее продолжали изготавливать местные ювелиры на протяжении всего XI столетия.

Тип 2 представлен широко распространенными у средневекового славянства трехбусинными височными кольцами или серьгами, за которыми в археологической литературе закрепилось не совсем верное название серег „киевского типа“. В составе Дегтянской находки уцелели фрагменты от трех трехбусинных серег: в двух случаях сохранилась часть дужки с тремя напизанными и скрепленными между собой бусинами, а в одном — лишь две отдельные бусины (рис. 1: 2—3, 15). Ажурные и изящные бусины проволочно-каркасной конструкции дополнительно украшены напаянными в местах соединения витков проволоки полыми шариками. Каркасная конструкция бусин образована из витого двойного проволочного жгута. Один из концов дужки серьги расплюснен и изогнут в виде спирали. Точных аналогий данной разновидности трехбусинных серег в древнерусских материалах нет, хотя близкие по форме трехбусинные височные кольца или серьги бытовали у восточных славян в период с X по XIII вв. (Левашева 1967, с. 18—19; Рыбаков 1948, с. 337). Восточнославянские образцы трехбусинных серег отличаются от западнославянских тем, что тонкая проволочная обмотка на дужке создавала определенные интервалы между ажурными бусинами каркасной и прочей конструкции, которые не только не соединены, но даже не касаются одна другой (Левашева 1967, с. 19, 21, рис. 4: 3). Мало того, ранние находки восточнославянских колец с тремя бусинами, относящиеся к X—XI вв., представлены немногочисленными образцами, среди которых нам не известны трехбусинные серьги с ажурными бусинами проволочно-каркасной конструкции (Каргер 1958, с. 145, табл. IX: 1). Трехбусинные серьги в значительном количестве присутствуют лишь в наиболее поздней группе киевских кладов, датирующейся в период с 70-х гг. XII в. по 1240 г. (Корзухина 1954, табл. XXIX: 4, 6—10; XXXI: 7—10). Подобные височные кольца или серьги производились не только в Киеве, но и в других местах Руси, поэтому, как справедливо

отметил Б. А. Рыбаков (1948, с. 337) их нельзя считать „характерным племенным признаком киевских полян“. Таким образом, даже по отношению к древнерусским находкам было бы ошибочно применять название „серьги киевского типа“, не говоря уже о западнославянских и южнославянских образцах, несколько отличающихся по форме, конструкции и хронологии. Как мы установили, трехбусинные серьги из Дегтянского клада не имеют абсолютно идентичных аналогий среди восточнославянских находок. В то же время можно указать немало их точных копий на западнославянской территории — в Чехии (клады в Жатце и Чистевеше, погребение в Закаланах и др.), Моравии (клад у Кельчи, погребение в Пршедмости) и особенно много в Польше, откуда они ведут свое происхождение (Turek 1948, с. 490, рис. 1: 1—4; с. 503, рис. 5: 8; 1962a, с. 104, 105; Šikulová 1959, с. 125, 126, табл. 14: 6). Хронология чешских и моравских находок в основном не выходит за пределы первой четверти XI в., а польские образцы датируются второй половиной X — первой половиной XI вв. Свыше трети из 30 с лишним польских местонахождений трехбусинных серег приходится на Великопольшу, которая, по мнению Ю. Костршевского (1962, с. 164—168), и была центром их производства. Значительно реже эта разновидность височных колец с тремя ажурно-каркасными бусинами встречается в землях полабских славян, Дании и Швеции, где также распространилась с территории Польши. Ответить на вопрос, откуда же эти трехбусинные кольца попали в Дегтяны, можно будет лишь после анализа всего состава клада.

В отличие от широко распространенных трехбусинных серег следующий тип 3 височных колец или серег из Дегтянского клада относится к числу очень редких образцов (рис. 1: 4). Представленный в кладах двумя экземплярами, он отличается особым изяществом и тонкостью изготовления. На кольцо неправильной овальной формы насажена привеска, очертания которой напоминают трехгранный параллелипипед, состоящий из трех спаянных вместе в одну фигуру полых бусин подтреугольной формы. Для большей прочности конструкция привески дополнительно соединена в двух местах в центральной части граней проволокой. Вся привеска украшена мелкой зернью, по два ряда которой проходят

по ребру каждой из трех подтреугольных бусин, а по одному ряду зерни — в местах спайки и соединения бусин проволокой. Помимо того на боковые грани привески в разных местах напаяны вместе четыре шарика зерни, образующие ромб. Один из концов кольца загнут в спираль, а второй свободен. Среди древнерусских материалов подобные украшения совсем неизвестны. Очень редко они встречаются и в западославянских землях. По крайней мере нам удалось найти в публикациях лишь три аналогичных образца. Одно из них открыто в кладе, зарытом в Раквице (Чехия) перед 1130 г. (*Turek 1966*, с. 225; *Schránil 1925*, с. 184, табл. XIII, I). Датировка погребения № 2 в Горжеянах (Чехия) X веком представляется нам несколько заниженной, поскольку в состав его инвентаря помимо серьги с привеской в виде трехгранного параллелипипеда входило плетеное из четырех дров эсоконечное височное кольцо бытовавшее позднее, в XI—XII вв. (*Kabát 1950*, с. 75—76, рис. 56). Третий, поврежденный экземпляр подобной серьги с раздвоенными бусинами подтреугольной формы происходит из клада, зарытого в Познани (Польша) после 1025 г. (*Jakimowicz 1939—1948*, табл. 98: 16; *Gupieniec — Kiersnowscy T. i R. 1965*, с. 52, 53). По конструкции этот редкий тип украшений близок височным кольцам с привеской в виде соединенных вместе трех цилиндрических бусин, на что обратили уже внимание *Ю. Костршевский* (1962, с. 154—157) и *Р. Якимович* (1939—1948, с. 402). Они были особенно широко распространены в Польше со второй половины X в. (около 30 местонахождений), в меньшей степени в Чехии и Словакии (шесть местонахождений), а также в землях полабских славян между Эльбой и Одером (семь местонахождений), поэтому можно согласиться с мнением *Ю. Костршевского* об их польском производстве. С другой стороны, имеются и чешские прототипы дегтянской находки височного кольца с привеской в виде трехгранного параллелипипеда, например, серебряные полые трехчастные привески, с сечением восьмеркообразной формы, украшенные зернью и сканью. Образцы подобных привесок, открытые в Либихах и в богатом погребении княжны в Старем Коуржине, относятся к первой половине X в. (*Solle 1966*, с. 227—228, 266—267, рис. 40в; 6, 44в: 6). Поэтому вопрос о происхо-

ждении данного редкого типа височных колец пока остается открытым. Единичность их находок, отсутствие данных о технологии их изготовления не позволяют с категоричностью утверждать о производстве этих интересных украшений в Польше или, наоборот, в Чехии. Но уже сейчас ясно, что в отличие от широко распространенных трехбусинных серег они не являлись массовой разновидностью украшений, а производились ювелирами на заказ для представительниц социальной верхушки, причем всякий раз по индивидуальному узору.

Следующий тип 4 височных колец из Дегтянского клада представлен одним лишь фрагментированным образцом, относящимся к группе так называемых гроздевидных серег или височных колец (рис. 1: 12). К сожалению, от него сохранились лишь верхняя часть полый гроздевидной привески, украшенной рядами и ромбиками зерни, и половина дужки кольца, состоящего из четырех спаянных плетеных жгутов проволоки. Через центральную часть кольца приблизительно по его диаметру проходит соединительная перепонка из двух параллельных жгутов, между которыми помещена зигзагообразно изогнутая проволока. У обоих концов перепонки на кольцо было нанизано по одной полый шарообразной бусине, из них уцелела только одна, а вторая утеряна. Несохранившуюся нижнюю часть гроздевидной привески можно реконструировать на основе целых образцов аналогичных серег. Она имела вид удлиненного полого конуса с небольшими конусовидными выступами, орнаментированными по окружности зернью. Описанный тип гроздевидных серег бытовал в X—XI вв. не на всей западославянской территории, а лишь в ряде областей Польши (свыше 20 местонахождений) — преимущественно в Куявии, восточной части Великопольши и Мазовии; в Силезии и Поморье он совсем не встречается, на территории ГДР и Швеции известен в единичных экземплярах (*Kostrzewski 1962*, с. 168—171). Нам ничего неизвестно и о находках данного типа украшений в Чехии, Моравии и Словакии. Остается предположить, что эта серьга вошла в набор серебряных украшений, зарытых в составе клада в Дегтянах, где-то в центральных районах Польши (Куявии или восточной Великопольше) либо еще ближе к границам Руси — в Ма-

зовии. Что же касается собственно Руси, то в одном из ее районов — на Волыни — существовал даже центр по производству зерненных гроздевидных серег, встречающихся в древнерусских кладах второй половины X в. и рубежа X—XI вв. (Гушино, Денис, Копиевка, Юрковцы и др.), а также на ряде других памятников Западной Украины и Молдавии (*Корзухина 1946*, с. 49—52; 1954, табл. VI: 6—11, VII: 1, 3, VIII: 9, 15, 21; *Линка-Геппенер 1948*, табл. 1: 2, 3; *Федоров — Чеботаренко 1974*, с. 150—152, рис. 14: 1—2). Однако восточнославянские находки отличаются от образца из Дегтянского клада несколько иной формой гроздевидной привески и отсутствием прямой ажурной перепонки в виде зигзагообразной проволоки, помещенной между двумя параллельными жгутами. Итак, нет никаких сомнений в иноземном, а точнее, в польском происхождении рассмотренной разновидности гроздевидных серег. Быть может, еще один небольшой фрагмент в виде полусферы со штырьком для прикрепления также является какой-то частью гроздевидной серьги (рис. 1: 19).

II. Бусы

Бусы по численности (13 экземпляров) являются наиболее массовой категорией украшений Дегтянского клада. Все они в сечении имеют форму эллипса и состоят из двух спаянных половинок изготовленных при помощи тиснения из тонкой серебряной фольги, которая легко подвержена деформации. По особенностям оформления внешней поверхности и разнообразию приемов орнаментации среди них можно выделить четыре основных типа. К наиболее многочисленному типу 1 относятся восемь экземпляров серебряных эллипсоидных по форме бус с гладкой поверхностью, декорированной мельчайшей зернью, образующей ряды каемки, ромбов, треугольников, а также окружности и эллипсы (рис. 1: 8—10, 13, 18, 20, 21; 2: 2). В восточнославянских древностях X—XI вв. аналогичные и по форме, и по стилю декора бусы из серебра встречаются крайне редко: несколько подобных образцов происходит из курганного погребения XI в. у д. Куклина Гора бывшего Гдовского уезда на Псковщине (*Спицын 1903*, с. 24, 74, 75, табл. XXII: 5, 8), два фрагмента из клада второй половины X в. у с. Юрковцы на Киевщине (*Корзухина 1954*, с. 84,

табл. VI: 2, 3), единичные экземпляры открыты в курганах волынян на западе Украины (*Мельник 1901*, с. 499, 500). В Гнездове на Верхнем Днепре (у Смоленска) также попадаются серебряные эллипсоидные бусы с гладкой поверхностью, но с иным по характеру зерненным орнаментом (*Толстой — Кондаков 1897*, с. 62, рис. 50). В целом же этот тип серебряных бус не был характерен для Руси, где в X в. получили более широкое распространение так называемые лопастные бусы с тремя — пятью выступающими лопастями, украшенными зернью. Чаще всего их находят в кладах второй половины X в. на Волыни, где существовал один из центров производства лопастных бус (*Корзухина 1946*, с. 45—48, 54; 1954, с. 65). В то же время рассматриваемый нами тип 1 бус Дегтянского клада очень часто встречается в западнославянских древностях X—XI вв.: в кладах Чехии и Моравии — в Кельчи, Чистевеше (*Turek 1948*, с. 490, рис. 1: 10; 1962, с. 88—96, табл. III: 2, 7), в Силезии — в Маниове, Радзикове, в Великопольше и Центральной Польше — в Машенице, Олеснице, Псарах, Сейковице (*Haisig — Kiersnowski — Reymann 1966*, с. 51—53, 55—56, табл. XII: 50, 52; VIII: 6). В довольно значительном количестве они известны также в Швеции, в меньшей степени в Поморье и на территории ГДР, но все же свыше половины всех известных находок (49 из 93 местонахождений) приходится на Польшу, откуда они, по всей видимости, и распространились в другие земли (*Kostrzewski 1962*, с. 188—192).

Тип 2 серебряных бус Дегтянского клада также имеет эллипсоидную форму, но в отличие от типа 1 на поверхности бусин выступают напаянные полные фигуры в виде полушарий или конусов, окруженных мелкой зернью. Треугольниками, ромбами и рядами зерни декорирована и свободная от выступов поверхность. На одном фрагментированном образце (вариант А) на обеих половинках бусины ближе к ее центру находилось по четыре выступа-полушария, орнаментированные ромбиками зерни (рис. 1: 14). Вариант Б типа 2 представлен двумя бусинами с пятью конусовидными выступами у каждого из ее двух концов, а на остальной поверхности размещены треугольники зерни (рис. 1: 6; 11). Места спайки двух половин таких бусин, проходящие по поперечной окружности либо

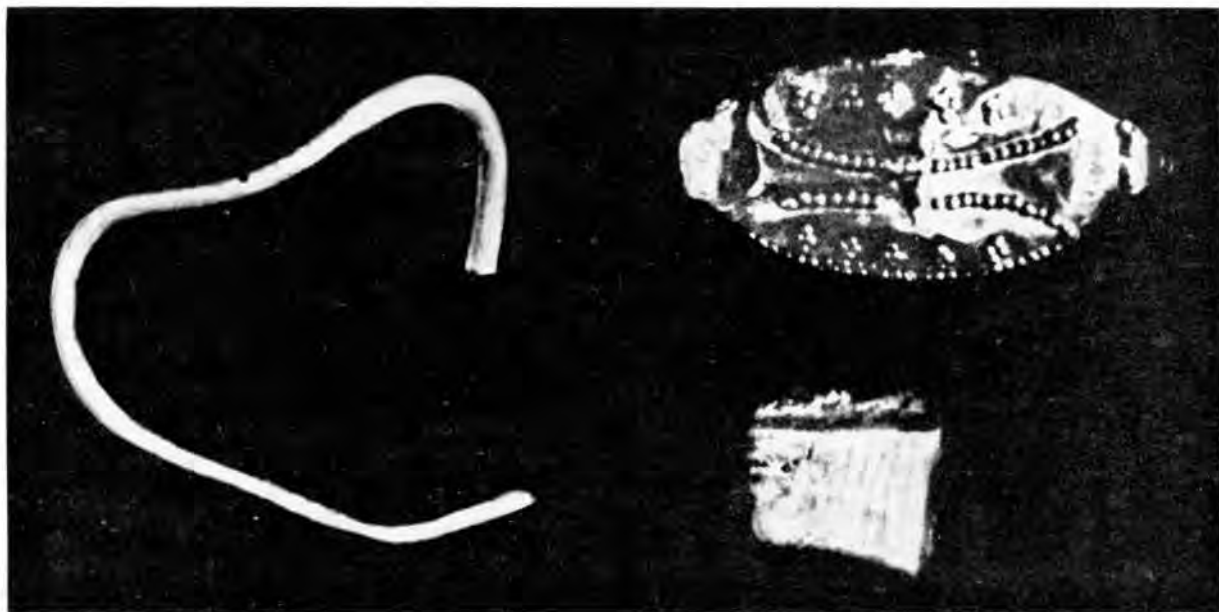

Рис. 2. Бусина и серебряный лом из Дегтянского кладя.

по продольному овалу, обозначены рядами зерни. Подобные серебряные полые бусы с выступами не были характерны для убора восточнославянских женщин в X—XI веках. Близкие по форме и стилю бусы с 9 конусовидными выступами известны в материалах X в. из Гнездова (Толстой — Кондаков 1897, рис. 50), образцы с 9 и 18 выступами входили в состав инвентаря богатого женского погребения конца X—начала XI вв., раскопанного в Судовой Вишне на Западной Украине (Ратич 1971, с. 164, рис. 1: 11—13). Несколько экземпляров таких бус с 18 выступами происходят из денежно-вещевого клада, зарытого после 1026 г. у с. Денисы бывшего Переяславского уезда бывшей Полтавской губернии, а также из кургана № 15 у с. Вчерайше на Житомирщине (Корзухина 1954, с. 85—86, табл. VIII: 10—11; Антонович 1893, с. 35, рис. 15). Однако все они отличаются от бус Дегтянского клада как по числу и расположению конусовидных выступов, так и по деталям орнамента из зерни. Прав был Р. Якимович (1934, с. 62, 63, 78), в свое время писавший о западнославянском, а точнее, польском происхождении этих единичных на территории Руси находок серебряных бус с конусовидными выступами, относящихся ко второй половине X—первой половине XI веков. Существенны различия также между дегтянскими бусами с конусовидными выступами и более поздними древнерусскими се-

ребряными бусами с выступающими 4, 8 или 12 полусферами, открытыми в кладах второй половины XII—первой трети XIII вв. в Старой Рязани, бывшей Твери, у д. Исады под Суздалем (Даркевич — Монгайт 1978, с. 7—10, 11 табл. XIV). Итак, выясняется, что бусы типа 2 из Дегтянского клада входят в число привозных изделий, не производившихся в X—XI вв. на Руси. В поисках их точных аналогий мы вновь обращаем взор на западнославянскую территорию, где подобные бусы с выступами в виде полых конусов или полушарий особенно широко были распространены в Великопольше, Поморье и других районах Польши, в меньшей степени у полабских славян и в Чехии (Kostrzewski 1962, с. 180—184). Можно указать и несколько абсолютно идентичных копий дегтянских бус типа 2: для варианта А с 8 выступами-полушариями — в погребении первой половины XI в. у с. Висемилце в Моравии (Šikulová 1959, с. 139, 140, табл. 14: 12), среди серебряных бус из клада середины XI в. в Борунице, в Центральной Польше (Gupieniec — Kiersnowscy T. i R. 1965, с. 16, табл. 1), а для варианта Б с 10 конусовидными выступами — в кладах, зарытых после 1034 г. в Олеснице, недалеко от Лодзи, в Центральной Польше, в кладах второй четверти XI в. в Кинно и Машенице, в Великопольше (Słaski — Tabaczyński 1959, табл. IX, XIII). В большинстве своем они концентрируются в

Великопольше и Центральной Польше, откуда, по всей видимости, и были привезены на Русь.

Намного сложнее найти точные аналогии серебряным бусам типов 3 и 4, представленных в Дегтянском кладе единичными экземплярами. Они имеют такую же эллипсоидную форму, но в отличие от первых двух типов бус ведущую роль в их орнаментальном оформлении играет не зернь, а скань. У образца типа 3 оба конца спирально обмотаны витой сканной проволокой, в центральной части по поперечной окружности проходят два пояса зигзагообразно изогнутой проволоки, которые соединены с концами четырьмя одинарными рядами такой же зигзагообразной скани (рис. 1: 7). К сожалению, бусина сильно деформирована, что не позволяет восстановить точно все детали оформления ее поверхности, свободной от скани. Не исключено, что на ней имелись невысокие выступы как на единственной аналогичной находке, которую нам удалось отыскать среди серебряных бус из клада, зарытого около 1020 г. в Обре Новей, в Великопольше (*Jakimowicz 1939—1948*, табл. 98: 29; *Slaski — Tabaczyński 1959*, с. 44, 45). В других областях Польши и западнославянских земель в целом, а также на территории Древней Руси этот чрезвычайно редкий тип бус пока не обнаружен. Вся поверхность серебряной полой бусины типа 4 за исключением двенадцати пирамидальных выступов покрыта спирально намотанной тонкой сканной проволокой (рис. 1: 16). Нам известны лишь две находки подобных бус: из клада начала XI в. в Баутцене (Будишине), в Лужицах, и клада в Маниове (бывш. Махнау) в Силезии, датированного 1050 годом (*Heus-tunпный 1947*, с. 157, табл. XI; *Dutschmann 1929*, с. 130, 131, табл. XX; *Segeг 1931*, с. 70—72, рис. 16). О месте производства двух последних типов бус из-за единичности находок пока судить трудно.

III. Привески

Единичным образцом в Дегтянском кладе представлена также фрагментированная полая крестообразная, привеска изготовленная из тонкой серебряной фольги (рис. 1: 17). Аналогичные серебряные полые крестики открыты в Жатецком кладе 1015—1020 гг. в Чехии и в зарытом после 1024 г. кладе в Мнишках, в Центральной Польше (*Turek 1948*, с.

502, рис. 5: 13, 14; *Gurpieniec — Kiersnowscy T. i R. 1965*, с. 37, 38, табл. VIII). Помимо целых и фрагментированных образцов украшений от Дегтянского клада сохранились небольшой серебряный слиток квадратной формы и кусок изогнутой проволоки (рис. 2: 1, 3). На территории Руси серебряные слитки подобной формы встречаются крайне редко. В качестве примера можно сослаться лишь на клад западноевропейских денариев и рубленого серебра в виде слитков квадратной, трапециевидной и палочкообразной формы, фрагментов проволоки и украшений, открытый в 1910 г. в Полоцке на Западной Двине и датирующийся приблизительно 1060—1070 гг. (*Потин 1967*, с. 163, 164; *Штыхов 1975б*, с. 107, 108, рис. 56: 5—7, 11). Куски же серебряной проволоки известны во многих древнерусских кладах X—XI вв.: у д. Горюляны Витебской обл., у с. Денис, бывш. Полтавской губ., у с. Юрковцы, бывш. Киевской губ. и др. (*Рабцевич — Стуканаў 1973*, с. 35, № 9, 10; *Корзухина 1954*, табл. VI: 18; VIII: 14). Небольшие серебряные слитки квадратной и трапециевидной формы, а также куски серебряной проволоки часто встречаются в кладах рубленого серебра в Великопольше, Поморье, на юге Швеции и на острове Готланд (*Slaski — Tabaczyński 1959*, табл. VIII; *Kiersnowscy T. i R. 1970*, с. 134; *Hardh 1976*, табл. 5, 9; *Stenberger 1947*, рис. 179, 220, 251, 252).

До сих пор шла речь об уцелевших и хранящихся ныне в музеях серебряных вещах из Дегтянского клада, включавшего и некоторые другие предметы, о которых нам известно по рассказам свидетелей находки клада. В нем, в частности, содержались также „кусок серебра в виде четырех — или шести-гранного конуса с усеченной вершиной“, „несколько перстней с гранеными камнями (стеклами?)“, „пластинчатые браслеты шириной в 4,0—4,5 см“, „5—6 височных колец диаметром 3,0—3,5 см и их фрагменты в виде спаянных из серебряной проволоки шариков диаметром“ „чуть меньше горошины“, „2 серьги (?) из листового серебра в виде лошадиных голов высотой в 2,0—2,5 см“ (*Потин 1961*, с. 23; *Рябцевич 1972б*, с. 205). Безусловно, на основании такого приблизительного и, думается, не во всем достоверного описания трудно восстановить действительную форму этих утраченных серебряных вещей из Дегтян,

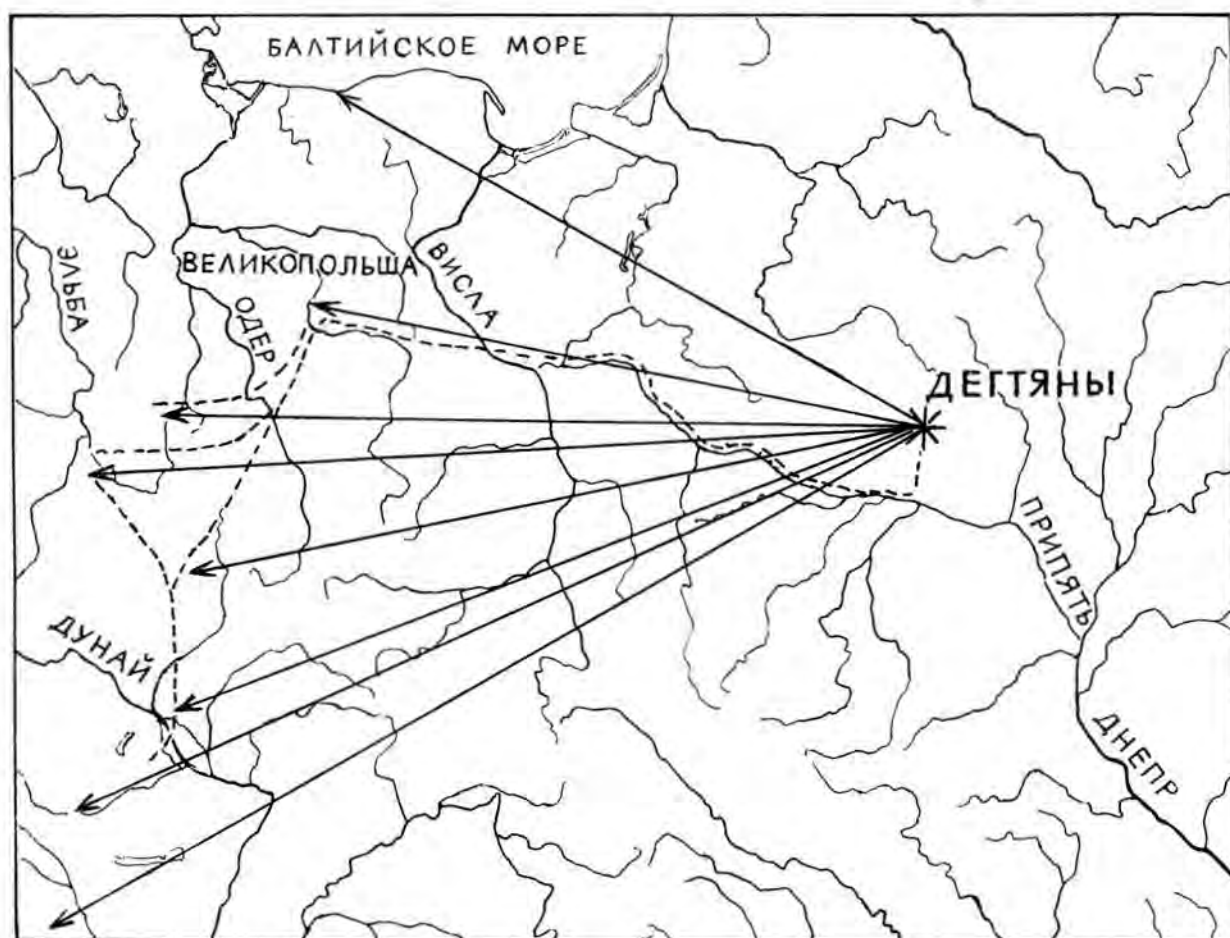

Рис. 3. Карта связей Дегтянского клада с западославянскими землями по составу украшений.

а тем более судить об их происхождении. То же самое можно сказать и об известном лишь по описанию глиняном орнаментированном сосуде с ручкой и узким горлом, в котором был найден клад (Потин 1961, с. 23; Рябцевич 19726, с. 205).

Проделанный нами анализ серебряных вещей из Дегтянского клада позволяет дополнить его характеристику, составленную на основе изучения монетной части клада. Во-первых, подтверждается мнение нумизматов (Потин 1961, с. 26; Рябцевич 19726, с. 207) о том, что он был зарыт около 1050 г., то есть в середине XI века. Правда, в отличие от монет хронологические рамки бытования украшений значительно шире. Так, многие ювелирные изделия из Дегтянского клада были распространены в течение целого столетия или половины столетия: например, трехбусинные ажурные серьги, эллипсоидные бусы с зернью (тип 1), гроздевидные серьги с ажурной перепонкой (тип 4) производились главным образом со второй половины X в.

по середину XI в., а серебряные полые крестообразные привески встречаются на протяжении первой половины XI века. К счастью, наряду с ними в составе клада имеются некоторые типы украшений с более узкой датой. Серебряные бусы с 10 конусовидными выступами (вариант Б типа 2), судя по аналогиям, относятся ко второй четверти XI в., бусы со сканью (типы 3—4) бытовали с первых десятилетий и до середины XI столетия. Наиболее точная аналогия редкой серьги типа 3 также датируется временем после 1025 г. Лишь серьги с корзинкообразной ажурной привеской (тип 1) употреблялись несколько позднее, во второй половине XI века, но пока нам известна лишь одна аналогичная находка из Дуцове со столь поздней датировкой, стилистически же они близки корзинкообразным серьгам, изготовлявшимся в великоморавских традициях в X в. Подавляющее же большинство остальных украшений не изготовлялись после середины XI в., а ряд ювелирных изделий получил распространение

лишь во второй четверти того же столетия, являющейся общим для всех украшений временным отрезком бытования. Таким образом формирование вещевого состава Дегтянского клада теоретически укладывается в период между 1025 и 1050 гг., но практически приобретение украшений в качестве серебряного лома происходило одновременно с получением монет около середины XI столетия.

Где же начался и где закончился процесс формирования набора серебряных украшений, спрятанных в землю в Дегтянах в середине XI века? Сразу же можно установить, что в пределы Руси он попал уже в виде целостного, сформировавшегося комплекса, не подвергшегося еще распылению. Ведь типы украшений из Дегтян как правило, не встречаются в древнерусских кладах. Лишь в Полоцком кладе 1910 г. обнаружены аналогичные по форме слитки и полуфабрикаты, но этот денежно-вещевой комплекс был привезен на берега Западной Двины через славянское Поморье и далее по Балтийскому морю. На территории Восточной Европы известно около 40 находок чешских монет, хотя и не в таком значительном количестве как в Дегтянах, но ни в одном из кладов больше не встречены подобные серебряные украшения. В то же время отдельные их типы часто входят в состав западнославянских кладов, открытых в Чехии и Моравии, различных областях Польши, в землях полабских славян и славянском Поморье, а также в скандинавских кладах из Готланда и Южной Швеции. Но и здесь нам не удалось обнаружить ни одного клада рубленого серебра, вещевой состав которого полностью соответствовал бы набору украшений Дегтянской находки, имеющей уникальный характер. В таком случае остается лишь определить области массового распространения наибольшего числа типов украшений Дегтянского клада, которые, очевидно, сыграли ведущую роль в формировании его вещевого состава. В Чехии, Моравии и в Юго-Западной Словакии спорадически встречаются в кладах и погребальных комплексах конца X—XI вв. три из четырех типов височных колец или серег Дегтянского набора украшений (тип 1—3), по крайней мере два из четырех типов бус (типы 1—2), полые крестообразные привески. Но в этой первой выделенной нами области не получили распространения височные кольца типа

4, бусы типов 3—4, небольшие слитки серебра квадратной и трапециевидной формы. Ко второй области встречаемости наибольшего числа аналогий украшений из Дегтян относится Великопольша, где известны височные кольца типов 2—4, бусы типов 1—3, а также аналогичные слитки рубленого серебра. В первой области, должно быть, и следует искать исходный пункт, где началось формирование комплекса вещей, оказавшихся в Дегтянском кладе. А во второй области этот процесс объединения в одном комплексе разных по происхождению украшений, скорее всего, завершился.

Попробуем восстановить наиболее реальные маршруты движения отдельных типов украшений в первой области, их дальнейшего проникновения из нее во вторую область, то есть в Великопольшу. Корзинкообразные височные кольца (тип 1), изготовлявшиеся лишь в Среднем Подунавье, видимо, были привезены из Юго-Западной Словакии через Моравию в Чехию. Из Моравии в Чехию могли поступить бусы варианта А типа 2 с восемью полусферическими выступами. В Чехии к ним присоединились височные кольца типа 3 с трехчастной привеской в виде трехгранного

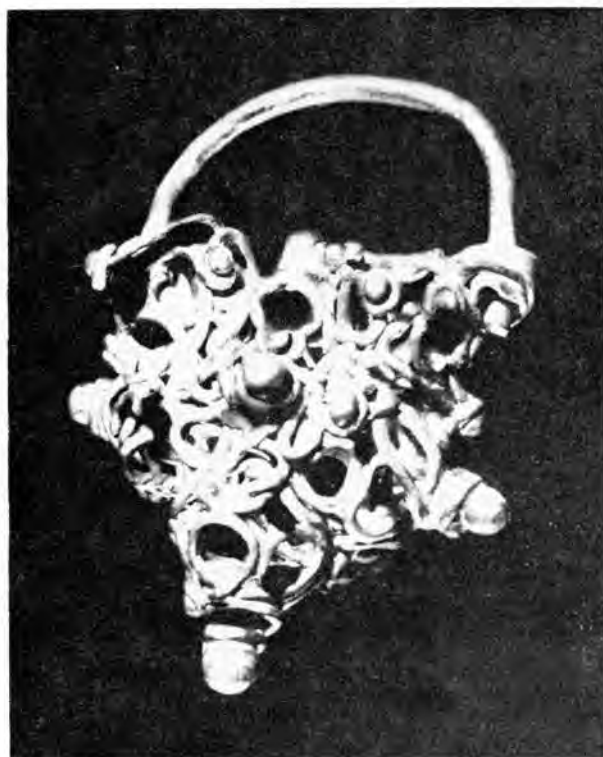

Рис. 4. Увеличенные в 2 раза изображения редких типов западнославянских украшений из Дегтянского клада.

параллелипипеда, если только они, действительно, относятся к изделиям чешского, а не великопольского производства. Что же касается ажурных трехбусинных височных колец (тип 2) и зернистых бус (тип 1), то единичность их чешских и моравских находок по сравнению с массовостью польских образцов заставляет предположить об их присоединении к набору украшений Дегтянского клада в Великопольше, а не в Чехии. Крестообразная привеска могла очутиться в составе комплекса как в Чехии, так и в Великопольше. Приобретенные в качестве весового серебра — денежного эквивалента украшения соединились в Чехии в руках одного владельца с монетами чешской и моравской чеканки. Далее чешский купец повез эти ценности из Чехии через Силезию в Великопольшу, дополнив их по пути бусами со сканью и пирами-

Рис. 5. Увеличенные в 2 раза изображения редких типов западославянских украшений из Дегтянского клада.

дальними выступами (тип 4), известными лишь в Лужицах и Силезии. Использование хорошо известного по письменным источникам с X в. пути Прага-Краков-Киев в данном случае отпадает, так как на территории Малопольши не встречаются подобные находки денариев и украшений XI столетия. В результате дальнейших торговых операций в Великопольше, игравшей, по мнению А. В. Флоровского (1961, с. 74), ведущую роль в экономических контактах Чехии с Северной Русью, денежно-вещное сокровище окончательно оформилось как целостный комплекс. Здесь в его состав вошли как привозные западноевропейские монеты, чеканенные в Англии, Германии и других странах, а также серебряные изделия местного, великопольского происхождения — височные кольца типов 2 и 4, бусы — варианта Б типа 2 с десятью конусообразными выступами и типа 3 с ажурной сканью, небольшие серебряные слитки квадратной и ромбовидной формы. Впрочем, часть германских денариев могла присоединиться к комплексу и по пути из Чехии в Великопольшу, например, в Силезии.

Возможно, прибывшие из Чехии ценности в результате торговой сделки перешли из рук чешского купца в собственность польского (или древнерусского) торговца, который повез их дальше по направлению к Руси. Но здесь нельзя исключить и второй вариант, по которому чешский купец, пополнив в Великопольше запасы серебра, сам двинулся на Русь с целью покупки каких-либо ценных товаров, например, пушнины. Высказанное В. М. Потиным предположение о том, что Дегтянский клад принадлежал купцу, прибывшему на Русь из Чехии, было поддержано И. Сламой (1963, с. 264). И оно, несомненно, заслуживает доверия, ибо может быть подкреплено неоднократными сообщениями письменных источников XI—XIII вв. о поездках купцов из Праги на Русь, и наоборот (Флоровский 1935, с. 158—199; 1954, с. 7—45). Из сказанного выше возникает вопрос, вправе ли мы говорить лишь об одном или двух владельцах комплекса монет и серебряного лома Дегтянского клада, проделавшего столь длинный путь из Чехии в западнорусские земли? Разве не могли эти ценности по частям различными путями попасть на Русь, где, включившись в местное денежное обращение, впоследствии объединиться в руках одного собственника — древ-

нерусского купца либо иного представителя имущих слоев общества? Эта версия нам представляется нереальной, и вот почему. По степени деформации украшений Дегтянский клад выразительно отличается от многих других кладов рубленного серебра из западнославянских земель (например, кладов в Кельчи — в Моравии, Стойковце и Шваане — в Поморье, Мешвитце — в Дужицах, Олеснице — в Центральной Польше), в которых наряду с целыми образцами имеется значительное количество мелких фрагментов серебряных украшений (Turek 1962a, табл. III—V; Kiersnowscy T. a R. 1970, табл. 85; Herrmann 1976, табл. 4; Deutschmann 1929, табл. XIX; Gupieniec — Kiersnowscy T. i R. 1965, табл. X). Отсутствие же в Дегтянском кладе, пострадавшем главным образом уже после его открытия, подобных мелких фрагментов свидетельствует против предположения об участии его отдельных частей в длительном денежном обращении на пути из Чехии в Великопольшу и из Великопольши в Дегтяны. У нас нет никаких данных и о распылении части ценностей Дегтянского клада на пути из Чехии на Русь. Так, на территории Польши пока не известен вообще редкий тип гроздевидных височных колец (тип I) из Среднего Подунавья, а в древнерусских кладах не обнаружена ни одна точная аналогия украшений из Дегтянского набора. Поэтому с полным основанием можно говорить об одном или максимум двух купцах, владевших вещевой частью Дегтянского клада во время ее движения из Чехии на Русь. Наше мнение не противоречит выводам нумизматов сделанным на основе анализа монетной части клада. Отметив, что процент чешских денариев в составе Дегтянского клада очень высок даже для польских кладов середины XI в., В. М. Потин (1968, с. 183) предположил об их проникновении на Русь непосредственно из Чехии. В то же время В. М. Потин допускает две версии относительно присоединения к чешским германских монет: по одной, более достоверной, это могло произойти на территории Польши, а по другой на Руси.

Анализ вещей Дегтянского клада позволяет уточнить также вопрос о путях их проникновения из Великопольши в пределы Руси. Великопольша, представлявшая в эпоху средневековья крупный узел торговых и транспортных коммуникаций, была связана с древне-

русскими землями несколькими водными и сухопутными дорогами (Szymański 1958, с. 70—74; Wasowiczówna 1959, с. 135—136, карта № 3). Одна из них, проходившая через Завихвост и Жарнув, соединялась в Малопольше с путем Киев—Владимир—Волынский—Краков—Прага. Еще одна шла из Великопольши через Плоцк и Люблин на Владимир—Волынский и Киев. Но эти две южные магистрали почти не использовались для поступления на Русь западноевропейских денариев и серебряного лома западнославянского происхождения в XI столетии. К тому же они вели в Южную Русь, а не в древнерусские земли к северу от Припяти, где находятся Дегтяны. Кроме того, как мы уже упоминали выше, на территории Малопольши не встречаются аналогии украшений из Дегтянского клада. Поэтому версия о перемещении его вещевой части из Великопольши на Русь по южным путям полностью отпадает.

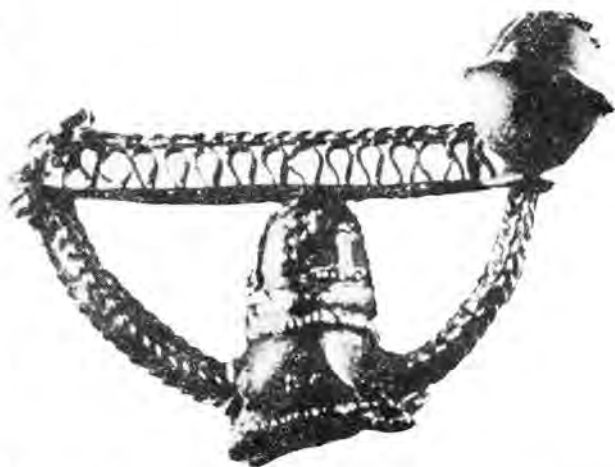

Рис. 6. Увеличенные в 2 раза изображения редких типов западнославянских украшений из Дегтянского клада.

Рис. 7. Увеличенные в 2 раза изображения редких типов западнославянских украшений из Дегтянского клада.

Основная масса западноевропейского (в том числе и чешского) монетного серебра поступала в XI в. в Восточную Прибалтику и Северную Русь по Балтийскому морю через славянское Поморье, связанное с Великопольшей как водным путем по Висле, так и сухопутными дорогами (Потин 1968, с. 62—69, 195; Флоровский 1961, с. 72, 73; Skalský 1953, с. 20—25). Однако в славянском Поморье можно встретить лишь единичные категории вещей Дегтянского комплекса: серебряные слитки квадратной и трапециевидной формы, куски проволоки, бусы типа 1, а также единичные находки трехбусинных серег (тип 2). Основная же масса украшений из Дегтянского клада здесь вовсе не встречается. Значит, он не мог проникнуть на территорию Белоруссии через Поморье и Балтийское море и далее по Неману или Западной Двине.

Остается вслед за В. М. Потиным (1961, с. 27, 28; 1968, с. 183) признать, что монеты и вещи из Дегтянского клада попали из Великопольши в западнорусские земли по Припятско-Бугскому пути. Чешский, польский либо русский купец плыл с этими товарами из Великопольши вначале по Висле и Западному Бугу через Центральную Польшу и Мазовию, затем уже на территории Руси по системе рек (скорее всего, по Мухавцу и Пине) и волоков перебрался в Припять и по ее левым притокам Лани либо Случи и Морочи попал на место современной д. Дегтяны. Перевоз подобных ценностей через Центральную Польшу и Мазовию подтверждается как находками монет, так и целого ряда украшений, аналогичных вещам Дегтянского комплекса (серег типов 2 и 4, бус типов 1 и 2). Видимо, неслучайно время зарытия Дегтянского клада то есть середина XI в., совпадает с началом значительной активизации международной торговли по Припятско-Бугскому пути (Перхавко 1983, с. 13—15). Зачем же понадобилось купцу, имеющему на руках значительные ценности, забираться в такую глухую и удаленную от крупных древнерусских торговых центров местность как Дегтяны?

Ближе всего к Дегтянам расположены три древнерусских города, впервые упомянутых в летописи в XII—XIII вв. — Клевеск (современный Клецк, в 1127 г.), Копыль (в 1274 г.) и Случеск (современный Слуцк, с 1116 г.). Правда, при раскопках на территории упо-

мянутых городов обнаружены следы поселений и курганных погребений X—XI вв., но в XI в. эти небольшие тогда еще сельские поселения не являлись торговыми центрами (Лысенко 1974, с. 142—150, 160—164, 173, 174; Штыхов 1975а, с. 20, 21, 28, 29). В самой же д. Дегтяны и ее ближайших окрестностях никаких археологических памятников древнерусской эпохи пока не зафиксировано (Штыхов 1971, с. 176, № 211). Быть может, купец очутился в этой незнакомой, глухой местности совершенно случайно, спасаясь от нападения разбойников и был вынужден спрятать здесь сокровища, а потом ввиду гибели или незнания местности не смог отыскать их? Целью же его поездки в верховья рек Лани и Случи, возможно, был обмен серебряных монет и лома на ценные меха пушных зверей, водившихся здесь. Верховья Лани и Морочи в древности, по всей видимости, были связаны через волоки с реками бассейна Немана-Лысей и Ушей (Жучкевич 1977, с. 32, 33, рис. 19, 22; Перхавко 1983, с. 21). Таким образом, двигаясь дальше на север по Лани или Морочи, наш купец попал бы на Неман. Но все это лишь более или менее вероятные наши догадки и предположения. Сам же вещевой материал из Дегтянского клада позволяет установить лишь предположительное время его зарытия, происхождение и пути проникновения сюда западнославянских украшений.

Наряду с Полоцкой находкой 1910 г. Дегтянский клад свидетельствует о проникновении в XI в. на Русь из Польши, Чехии и Моравии не только серебряных монет, но и серебряного лома в виде украшений и слитков. Можно с полным основанием утверждать, что слова из речи князя Святослава перед киевлянами в 969 г. о поступлении „из Чех же, из Угорь сребро“ (Повесть временных лет, с. 48) по отношению к Чехии соответствуют реалиям не только последней трети X в., но и всего XI столетия. А впервые серебряные украшения стали проникать на Русь из Чехии, Моравии и Словакии еще в начале X в., после падения великоморавского государства (Бьялекова — Руткай 1982, с. 26—28; Dostál 1965, с. 396—399; Достал 1978, с. 85). Однако рассмотрение этой интересной проблемы выходит за рамки данной статьи и, несомненно, заслуживает специального исследования.

Список литературы

- АНТОНОВИЧ, В. Б.: Древности Юго-Западного края. Раскопки в стране древлян. Материалы по археологии России, вып. 11. Петербург 1893.
- БЫКОВ, А. А.: Восточные монеты Дегтянского клада. В кн.: Труды Гос. Эрмитажа, т. IV. Нумизматика, вып. 2. Ленинград 1961, с. 30—35.
- БЯЛЕКОВА, Д. — РУТКАЯ, А.: Отношение территории Киевской Руси к территории восточной части Великой Моравии в V—XI вв. В кн.: IX международный съезд славистов — Киев 7—13 сентября 1983 г. Нitra 1982, с. 17—40.
- ДАРКЕВИЧ, В. П. — МОНГАЙТ, А. Л.: Клад из старой Рязани. Москва 1978.
- ДОСТАЛ, Б.: Некоторые общие проблемы археологии Древней Руси и Великой Моравии. В кн.: Древняя Русь и славяне. Москва 1978, с. 83—88.
- ЖУЧКЕВИЧ, В. А.: Дороги и водные пути Белоруссии. Минск 1977.
- КАРГЕР, М. К.: Древний Киев, т. I. Москва-Ленинград 1958.
- КОРЗУХИНА, Г. Ф.: О технике тиснения и перегородчатой эмали в древней Руси X—XII вв. В кн.: Крат. Сообщ. Инст. Ист. матер. Культ. XIII. Москва 1946, с. 45—54.
- КОРЗУХИНА, Г. Ф.: Русские клады IX—XIII вв. Москва-Ленинград 1954.
- ЛЕВАШЕВА, В. П.: Височные кольца. В кн.: Очерки по истории русской деревни X—XIII вв. В кн.: Труды Государственного исторического музея. Вып. 43. Москва 1967, с. 7—54.
- ЛІНКА-ГЕППЕНЕР, Н. В.: Коппивский скарб. Археологія, 2, 1948, с. 182—197.
- ЛЫСЕНКО, П. Ф.: Города Туровской земли. Минск 1974.
- МЕЛЬНИК, Е. Н.: Раскопки в земле лучан, произведенные в 1897 и 1898 гг. В кн.: Труды XI Археологического съезда в Киеве в 1899 г. Т. I. Москва 1901, с. 479—510.
- НЕУСТУПИЛ, Ю.: Первобытная история Лужицы. Прага 1947.
- ПЕРХАВКО, В. Б.: Опыт комплексного использования письменных и материальных источников для реконструкции истории Припятско-Бугского пути в IX—XIII вв. В кн.: Проблемы исторической географии России. Вып. IV. Москва 1983, с. 4—27.
- Повесть временных лет. I. Москва-Ленинград 1950.
- ПОТИН, В. М.: Дегтянский клад денариев середины XI века. В кн.: Труды Гос. Эрмитажа, т. IV. Нумизматика. Вып. 2. Ленинград 1961, с. 23—29.
- ПОТИН, В. М.: Топография находок западноевропейских монет X—XIII вв. на территории древней Руси. В кн.: Труды Гос. Эрмитажа, т. IX. Ленинград 1967, с. 106—194.
- ПОТИН, В. М.: Древняя Русь и европейские государства в X—XIII вв. Ленинград 1968.
- РАБЦЭВІЧ, В. Н. — СТУКАНАУ, А. А.: Манеты Арабскага халіфата на тэрыторыі Беларусі. В кн.: Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. № 4. Мінск 1973, с. 33—39.
- РАТИЧ, О. О.: Богате поховання рубежу X—XI ст. у Судовій Вишні. В кн.: Середні віки на Україні. Вип. I. Київ 1971, с. 162—168.
- РЫБАКОВ, Б. А.: Ремесло древней Руси. Москва 1948.
- РЯБЦЕВИЧ, В. Н.: Денежное обращение. В кн.: Очерки по археологии Белоруссии. Ч. II. Минск 1972а, с. 165—171.
- РЯБЦЕВИЧ, В. Н.: Новые монеты Дегтянского клада. В кн.: Беларускія старажытнасці. Мінск 1972б, с. 205—210.
- РЯБЦЕВИЧ, В. Н.: О чем рассказывают монеты. Минск 1977.
- СПИЦЫН, А. А.: Гдовские курганы в раскопках В. Н. Глазова. Материалы по археологии России. Вып. 29. Петербург 1903.
- ТОЛСТОЙ, И. — КОНДАКОВ, Н.: Русские древности в памятниках искусства. Выпуск V. С. Петербург 1897.
- ФЕДОРОВ, Г. Б. — ЧЕБОТАРЕНКО, Г. Ф.: Памятники древних славян (VI—XIII вв.). Археологическая карта Молдавской ССР. Вып. 6. Кишинев 1974.
- ФЛОРОВСКИЙ, А. В.: Чехи и восточные славяне. Т. I. Прага 1935.
- ФЛОРОВСКИЙ, А. В.: Чешско-русские торговые отношения X—XII вв. В кн.: Международные связи России до XVII в. Москва 1961, с. 64—83.
- ШТЫХОВ, Г. В.: Археологическая карта Белоруссии. Вып. 2. Минск 1971.
- ШТЫХОВ, Г. В.: Города Белоруссии по летописям и раскопкам (IX—XIII вв.). Минск 1975а.
- ШТЫХОВ, Г. В.: Древний Полоцк (IX—XIII вв.). Минск 1975б.
- ШТЫХАУ, Г. В. — ЗАХАРЭНКА, П. Н.: Старажытныя скарбы Беларусі. Мінск 1971.
- DOSTÁL, B.: Das Vordringen der grossmährischen Materiellen Kultur in die Nachbarländer. В кн.: Magna Moravia. Praha 1965, с. 361—416.
- DUTSCHMANN, G.: Die Hacksilberfunde Sachsens. В кн.: Festschrift zur 25. Jahrfeier der Gesellschaft für Vorgeschichte und Geschichte der Oberlausitz zu Bautzen, Bautzen 1929, с. 128—137.
- FLOROVSKIJ, A. V.: Česko-ruské obchodní styky v minulosti (X.—XVIII. století). Praha 1954.
- GUPIENIEC, A. — KIERSNOWSCY, T. i R.: Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Polski Środkowej, Mazowsza i Podlasia. Wrocław-Warszawa-Kraków 1965).
- HAISIG, M. — KIERSNOWSKI, R. — REYMAN, J.: Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Małopolski, Śląska, Warmii i Mazur. Warszawa-Kraków-Wrocław 1966.
- HÄRDH, B.: Wikingerzeitliche Depotfunde aus Südschweden: Katalog und Tafeln. Bonn-Lund 1976.
- HERRMANN, J.: Zwischen Hradschin und Vineta. Leipzig-Jena-Berlin 1976.

- HRUBÝ, V.: Staré Město — velkomoravské pohřebiště „Na valách“. Praha 1955.
- JAKIMOWICZ, R.: Szlak wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego w świetle archeologii. B KH.: Rocznik Wołyński. III. Równe 1934, c. 10—103.
- JAKIMOWICZ, R.: Okres wczesnohistoryczny. B KH.: Prehistoria ziem polskich. Kraków 1939—1948, c. 361—428.
- KABÁT, J.: Slovanské nálezy na Příbramsku. Archeol. Rozhl., 2, 1950, c. 1—2.
- KARAMAN, L.: Iz kolijevske hrvatske prošlosti. Zagreb 1930.
- KIERSNOWSCY, T. i R.: Życie codzienne na Pomorzu wczesnośredniowiecznym. Warszawa 1970.
- KOROŠEC, P.: Zgodnjesrednjeveška archeološka slika karantanskih slovanov. I-2. Ljubljana 1979.
- KOSTRZEWSKI, J.: O pochodzeniu ozdób srebrnych z polskich skarbów wczesnośredniowiecznych. B KH.: Slavia antiqua. IX. Warszawa—Poznań 1962, c. 139—212.
- POTIN, V.: Děgtanský poklad a česko-ruské styky v XI. století. Moravské numismatické zprávy, 1959, N. 5, c. 5—7.
- POULÍK, J.: Mikulčice: Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha 1975.
- RUTTKAY, A.: Stredoveké umelecké remeslo. Bratislava 1979.
- SCHRÁNIL, J.: Několik příspěvků k poznání kulturních proudů v zemích českých v X. a XI. věku. B KH.: Obzor praehistorický. IV. Praha 1925, c. 160—193.
- SEGER, H.: Nachträge zu den schlesischen Silberfunden der spät-slavischen Zeit. B KH.: Altschlesien. 3, I. Preslau 1931, c. 67—75.
- SKALSKÝ, G.: Český obchod 10. a 11. století ve světle nálezů mincí. B KH.: Numismatický sborník. I. Praha 1953, c. 13—43.
- SLÁMA, J.: K česko-polským stykům v 10. a 11. století. B KH.: Vznik a počátky Slovanů. IV. Praha 1963, c. 221—226.
- SLASKI, J. — TABACZYŃSKI, S.: Wczesnośredniowieczne skarby srebrne Wielkopolski. Warszawa—Wrocław 1959.
- STENBERGER, M.: Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit. II. Lund 1947.
- SZYMAŃSKI, W.: Kontakty handlowe Wielkopolski w IX—XI wieku. Poznań 1953.
- ŠIKULOVÁ, V.: Moravská pohřebiště z mladší doby hradištní. B KH.: Právěk východní Moravy. Gottwaldov 1959, c. 88—144.
- SOLLE, M.: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha 1966.
- TUREK, R.: České hradištní nálezy, datování mincemi. B KH.: Slavia antiqua. I. Warszawa—Poznań 1948, c. 485—535.
- TUREK, R.: Zlomkové stříbro z kelčského nálezu. B KH.: Numismatický sborník. VII. Praha 1962a, c. 83—118.
- TUREK, R.: Zum polnisch-mährischen Handelsweg am Anfang des XI. Jahrhunderts. B KH.: Slavia antiqua. IX. Warszawa—Poznań 1962b, c. 213—218.
- TUREK, R.: Čechy na úsvitě dějin. Praha 1963.
- TUREK, R.: Zur Herkunft der böhmisch-mährischen Hacksilberfunde. B KH.: Vznik a počátky Slovanů. VI. Praha 1966, c. 223—245.
- WĄSOWICZÓWNA, T.: Research on the Mediaeval Road System in Poland. B KH.: Archaeol. Polona. 2. Warszawa 1959, c. 125—140.

The West Slav Ornaments in the Hoard of Degt'any

Valerii Borisovich Perkhavko

Present article deals with an analysis of silver ornaments from the hoard of coins and objects found accidentally in 1957 in the village of Degt'any, district of Kopyl, region of Minsk (Byelorussia). It differs from other old Russian hoards of 11th c. in considerable number of Bohemian coins (123 pieces out of 320 ones preserved) and in the form of adornments uncommon in the East Slav sphere. The composition of the coin portion of the hoard is well known and has been published (*Быков, 1961; Потин, 1961; 1967; Рябцевич, 19726*). In the present article the author's aim was by means of detailed analysis of the portion of objects to obtain additional data on the origin, chronology and routes by which the scrap-silver penetrated from the West European countries to Russia.

All of the 27 complete and fragmentary instances of silver products of the Degt'any hoard are stored presently in the State Museum of Byelorussia and numismatic museum of the Byelorussian State University. They were made by means of casting, hammering, soldering, stamping, and in their surface decoration were applied the finest filigree and granulation. The majority of ornaments are damaged which is a witness that they were brought here as scrap-silver.

Description of objects has been carried out along three basic categories: 1. Hair-rings or ear-rings; 2. Beads; 3. Pendants. The categories 1 and 2 are in turn subdivided into types from the point of shape and decoration. Analogies of the 1st type of ear-rings of basket-like shape with an openwork wire pendant (Fig. 1: 1, 5) are known only in the middle Danubian region. The ear-rings with three beads of the 2nd type were spread all over the Slav world in the 10th–14th cc., but the Degt'any variety of this type is characteristic just for Poland, Bohemia and Moravia (Fig. 1: 2, 3, 15). The ear-rings of the 3rd type (Fig. 1: 4) have a triple pen-

dant in the form similar to that of a three-edged parallelepiped; the only analogies of them have been found in Hořejany and Rakvice (Bohemia), and Poznań (Poland). The type 4 is represented by a fragment of ear-ring shaped as a cluster of grapes with an openwork base (Fig. 1: 12) which was spread principally in Central Poland.

All the beads from the hoard are of elipsoidal shape. Analogies of the first type of beads with smooth surface decorated by granulation are seldom among the East Slav relics but more numerous in the West Slav countries (Fig. 1: 8–10, 13, 18, 20, 21; Fig. 2: 2). The same can be said about the beads of the 2nd type with protrusions on surface in the form of semi-sphere or cone (Fig. 1: 6; Fig. 2: 14). A success was achieved in finding in Great Poland, Saxony and Silesia prototypes of the scarce types 3 and 4 which comprise beads wound in fine filigree wire (Fig. 1: 7, 16). Hollow cross-like pendants (Fig. 1: 17) are known from Bohemia and Central Poland. Pieces of silver bars and wire square in section are typical for the hoards of scrap-silver in Great Poland, Pomerania and Sweden (Fig. 2: 1, 3).

The analysis of objects confirmed the middle 11th c. date of the Degt'any hoard. We have been successful in tracing the routes by which the decorative pieces penetrated from Bohemia, Moravia, Slovakia, Lusatia and Silesia into Great Poland where they had been joined by coins and continued further on along the Pripet-Bug main to Degt'any. On its way the hoard did not disperse which suggests it belonged to one or maximally two traders. It is possible that this merchant was of Bohemian origin. The Degt'any hoard is a witness of import from the West Slavic countries of not only silver coins but also of scrap-silver known also as "cut" silver.

Translated by P. Porubský

ZUR HORIZONTALEN STRATIGRAPHIE DES GRÄBERFELDES IN RADVAŇ NAD DUNAJOM-ŽITAVSKÁ TŇ

JOZEF ZÁBOJNÍK

(Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Nitra)

Die Skelettgräberfelder aus der Zeit des awarischen Kaganats im Karpatenbecken enthalten einen Riesenkomplex von Informationen, der außer anderem auch die Lösung von Fragen der sozialökonomischen Bevölkerungsstruktur, der Chronologie des Frühmittelalters und der Entwicklung der Beziehungen der ethnisch heterogenen Bevölkerungsgemeinschaft ermöglicht. Jedes aus der unzähligen Reihe von Gräberfeldern stellt auf seine Art ein geschlossenes Ganzes dar, dessen Schaffung sich nach allgemeinen wie auch spezifischen Entwicklungsgesetzmäßigkeiten welcher immer Gruppe der gesellschaftlich, ökonomisch und ethnisch differenzierten Gesellschaft richtete. Außerdem ist auch der Zeitfaktor, der die Einheit des Informationskomplexes schafft und zugleich aufsplittet, im Falle der Epoche des awarischen Kaganats wegen seines Ausmaßes höchst bedeutungsvoll und bestimmend. Die mit archäologischen Methoden faßbaren Äußerungen der Entwicklung einer bestimmten Gesellschaft (d. h. in unserem Falle eines geschlossenen Gräberfeldverbandes) haben durch Einfluß der ungleichen Grabungsbedingungen und Materialaufarbeitung verschiedene Qualität. Der Zeitabschnitt der letzten Jahrzehnte bietet mit seinem relativ einheitlichen Herantreten und der Forschungsmethodik Kollektionen von Tatsachen, die man grundsätzlich wegen der ungefähr gleichen Qualität der Angaben vergleichen kann. Von diesem Gesichtspunkt scheint die Ausnützung sämtlicher uns zugänglicher Methoden der Aufarbeitung der aus dem Gräberfeld gewonnenen Informationen unausweichlich zu sein. Neben den traditionellen Analysen des Grabinventars und Bestattungsritus werden in immer größerem Maße verschiedene Arbeitsverfahren appliziert

und die Analysenergebnisse anderer wissenschaftlicher Disziplinen ausgenützt, die hinsichtlich der Lösung der historischen Problematik als Hilfswissenschaften erscheinen (Anthropologie, Paläobotanik, Archäozoologie, Statistik u. ä.). Ebenfalls werden manche sog. „klassische“ archäologische Methoden modifiziert und erneuert, oder verändern sie teilweise durch Einfluß der Entwicklung die Qualitäten und das Anwachsen der Menge der Angaben. Einer der „modern“ gewordenen Arbeitsverfahren ist auch das Studium und die Aufarbeitung der Gräberfelder mit der horizontal-stratigraphischen Analyse. Mit größerem oder kleinerem Erfolg wurden auf diese Weise manche Gräberfelder in Ungarn ausgewertet — Alattyán (Böhme 1965), Kisköre (Garam 1979, S. 58–82), ebenfalls in der Slowakei — Bratislava-Devínska Nová Ves (Keller – Bierbrauer 1965, S. 377–398), Holíč (Mináč 1981, S. 78–101), Štúrovo (Wiedermann 1980), teilweise Želovce (Čilinská – Wolska 1979, S. 139–160; Čilinská 1983, S. 254–257) wie auch in Österreich — Zwölfaxing (Daim 1978, S. 95–104), Sommerein (Daim – Lippert 1984, S. 61–119).

Im allgemeinen kann konstatiert werden, daß wir mit der Applikation der horizontal-stratigraphischen Methode positive oder zumindest befriedigende Ergebnisse erhalten, vorausgesetzt, daß ein breiteres Spektrum von chronologisch empfindlichen Gegenständen analysiert wird, wobei der größere Zeitraum in diesem Falle ein objektivierender Faktor ist. Die gewonnenen Erkenntnisse sind im engeren Sinn des Wortes für die zeitlich-räumliche Gliederung des gegenständlichen Gräberfeldes von Bedeutung, in breiterer Auffassung können sie sich in wesentlichem Maße an der Ausarbeitung der relativen Chronologie der Epoche

beteiligen. Die allgemein gültigen Resultate kann man durch den gegenseitigen Vergleich der Analysenergebnisse großer Denkmälerkollektionen aus längere Zeit hindurch belegten Gräberfeldern präzisieren und detaillieren. Damit wollen wir aus der horizontal-stratigraphischen Analyse die ihrem Ausmaß nach kleineren Gräberkomplexe nicht ausschließen, die Gräberfelder bilden, die eine kürzere Zeit benützt wurden. Im Gegenteil, am Beispiel der Denkmälerkollektion aus dem Gräberfeld in Radvaň nad Dunajom—Žitavská Tůň wollen wir die Berechtigung eines solchen Herantretens an einer relativ kleinen Probe von Angaben dokumentieren. (Das Gräberfeld in Radvaň nad Dunajom—Žitavská Tůň wurde in zwei Etappen freigelegt und publiziert [Budinský-Krička 1956; Čilinská 1963]. In die Analyse haben wir beide Teile einbezogen, die insgesamt 82 Gräber aufweisen. Im J. 1968 rettete E. Rejholec ein weiteres Grab [1/68], dessen beiläufige Lage auf dem Plan eingetragen ist [für die erhaltenen Informationen danke ich]. Da die Gräber nicht durchlaufend nummeriert wurden, benütze ich die ursprüngliche, von den Autoren angegebene Bezeichnung, d. h. die Gräber der Grabung V. Budinský-Kričkas sind mit römischen Ziffern bezeichnet [I—L], jene der Grabung Z. Čilinskás mit arabischen Ziffern [1—33]; das Grab XLIX ist mit dem Grab 1 identisch.)

Zum objektivierenden Faktor wird in diesem Falle nicht die Menge der Information, sondern ihre Qualität und relative Vielfältigkeit. Falls wir von der Tatsache ausgehen, daß das Gräberfeld keine allzulange Zeit seinem Zweck diene, wird die horizontal-stratigraphische Analyse zur Unterlage für die detailliertere Gliederung des sog. jungen Horizontes aus der Zeit des awarischen Kaganats.

Als Grundlage für die Analyse des Gräberfeldes dienen in erster Linie die Garnituren von Gürtelbeschlägen, die allgemein als die chronologisch empfindlichste Denkmälergruppe betrachtet werden. Sie erleichtert die Typologie der Garnituren und präzisiert damit auch die Tatsache, daß in der bearbeiteten Probe hinsichtlich der Technologie, Form und Verzierung praktisch keine heterogenen Verbände vorkommen. Damit ist die grundlegende Gliederung der Gürtelbeschlaggarnituren in blecherne und gegossene ermöglicht. In die erste Gruppe können die Garnituren oder de-

ren Bestandteile aus den Gräbern VIII, XIV, XXIV und 1 eingeordnet werden. Die zweite Gruppe besteht aus den Grabkomplexen V, X, XV, XXVI, XXIX, XXXI, 16 und 31. Außer den angeführten Gräbern fand man vereinzelte Garniturbestandteile noch in den Gräbern A, XXXVI, 11 und 15. Diese müssen wir wegen ihrer unklaren Fundumstände oder des isolierten Vorkommens im Grab aus der Analyse ausscheiden.

Eine außergewöhnliche Stellung nimmt im Rahmen der ersten Gruppe, aber auch des ganzen Gräberfeldes die Garnitur von Gürtelbeschlägen aus Grab XXIV ein (Budinský-Krička 1956, Taf. XXII: 3—7, 9, 10). Trotz der fehlenden großen Riemenzunge enthielt dieses gestörte Reitergrab drei kleine getriebene Riemenzungen aus Bronzeblech und wahrscheinlich fünf quadratische Beschläge des gleichen Typs (Taf. 5: 1—5, 8—12). Einen Bestandteil des Gürtels bildeten offenbar auch die getriebenen vergoldeten Rosetten aus Weißmetall. Geometrische Verzierung und Perlstab am Rand zieren zahlreiche analoge Funde, die allgemein als typische Denkmäler der mittleren Phase der Awarenzeit betrachtet werden (Kovrig 1963, S. 133). Diese Datierung bestätigen auch die begleitenden rosettenförmigen Garniturbestandteile. Das relativ archaische Gepräge des Grabinventars bezeugen auch die gut erhaltenen Steigbügel, die offenbar die jüngste Steigbügelvariante mit hoher Riemenöse sind (Budinský-Krička 1956, S. 55). Hinsichtlich der Datierung dieses zweifellos ältesten Grabes auf dem Gräberfeld sind folgende Tatsachen wichtig: Falls wir den Beginn der gegossenen Industrie in die Zeitspanne der J. 670—680 datieren würden, kann das Fortbestehen der getriebenen Denkmäler für die Zeit einer einzigen Generation zugelassen werden, d. h. ca. 30 Jahre; aufgrund des grazen Skelettmaterials ist zu vermuten, daß es sich um die Bestattung wahrscheinlich eines jüngeren Individuums handelt. In einem solchen Falle ist die Datierung des Grabes — und in breiterer Auffassung auch die Bestimmung der Belegungsanfänge auf dem Gräberfeld — ausgeprägt nach dem J. 700 nur schwer voraussetzbar. Eher scheint es, daß der Reiter aus Grab XXIV kurz vor Ende des 7. Jh. starb. Dieses Datum ist auch der Ausgangspunkt für die Bestimmung der unteren Belegungsgrenze.

In die erste Gruppe gehören auch die Funde

aus Grab VIII. Von der Reiterausstattung erhielt sich eine Rechteckschnalle mit durchbrochen gearbeiteter Riemenkappe, die in den Ecken mit Nietköpfen verziert ist (*Budinský-Krička* 1956, Taf. XVI: 9). Es ist nicht ausgeschlossen, daß einen Garniturbestandteil auch der getriebene Blechbeschlag von U-förmiger Gestalt gebildet hat, dessen Perlstabverzierung ähnlich ist wie auf den Funden aus Grab XXIV (*Budinský-Krička* 1956, Taf. XVI: 11). Relativ vollständig ist die Garnitur (Taf. 5: 6, 7, 13–17) von Gürtelbeschlägen aus Grab XIV (*Budinský-Krička* 1956, Taf. XX: 1–6, 9–12). Die große Riemenzunge (Taf. 5: 7) von ungewöhnlichem Typ ist gegossen und aus zwei, mit Nieten verbundenen Teilen zusammengesetzt. Von Zeit zu Zeit werden im Fundmaterial aus der Zeit des awarischen Kaganats ähnliche Beschläge angetroffen. Typologisch nahestehend ist zu dem hier beschriebenen Beschlag der Blechbeschlag aus Grab 177 in Holiare (*Točík* 1968, Taf. XLVII: 12), ein weiterer Blechbeschlag aus Grab 573 in Zelovce (*Čilinská* 1973, Taf. XCII: 14) evtl. gegossene Exemplare aus den Gräbern 360 und 369 auf dem Gräberfeld von Nové Zámky (*Čilinská* 1966, Taf. LVI: 10, 11; Taf. LVII: 18). In sämtlichen Fällen bilden das Begleitmaterial, ähnlich wie im Grab XIV auf dem Gräberfeld in Radvaň nad Dunajom—Žitavská TŇ, quadratische unverzierte Blechbeschläge bzw. mit Treibornament dekorierte. Bestandteile einer einfachen Blechgarnitur von Gürtelbeschlägen fand man auch im gestörten Grab 1, in welchem drei Individuen mit dem Pferd bestattet waren (*Čilinská* 1963, S. 87–88, Taf. II: 9, 10, 16, 17, 19).

Unverzierte bzw. mit Treibornament versehene Blechbeschläge kommen verhältnismäßig häufig im Grabinventar aus der Zeit des awarischen Kaganats vor. Trotz der Tatsache, daß fallweise vereinzelte Beschläge auch in Begleitung von Denkmälern des jüngsten Belegungsabschnittes gefunden wurden (Denkmäler des Horizontes Nagyszentmiklós — Kiskőrös), repräsentieren die mehrteiligen homogenen Garnituren dieses Typs den Übergang von den Blechgarnituren zu den gegossenen, und ihr maximales Vorkommen gipfelt und endet zugleich gerade in der älteren Phase des Horizontes der gegossenen Bronzen. Einen Beleg dafür bilden die zahlreichen Funde kombinierter Blechgarnituren mit gegossenen Be-

schlägen der Greifen- oder Tierkampfgruppe evtl. mit Beschlägen, die geometrische Elemente aufweisen (*Čilinská* 1966, S. 166–168, Taf. XLII, XLVII, LVII u. a.).

Nun zur zweiten Gruppe — zu den gegossenen Gürtelgarnituren. Im Vergleich zu der vorangehenden Gruppe kommen gegossene Gürtelbestandteile häufiger vor und ebenfalls ist ihr Formen- und Verzierungsspektrum reicher. Auf dem Gräberfeld in Radvaň nad Dunajom—Žitavská TŇ fand man sie in acht Gräbern. Aufgrund der Form und Verzierungsmotive lassen sie sich in mehrere Untergruppen einteilen. Für unsere Analyse sind die quadratischen Beschläge der Greifen- und Rankengruppe wichtig (Gräber 16 und 31), die nach allgemein vorherrschender Ansicht die ältere Phase der Denkmäler aus spätawarischer Zeit darstellen, und Kollektionen, die durch die sog. junge Ranke (blühende Ranke, Lilienmotiv) auf punziertem Hintergrund charakteristisch sind und aus den Gräbern X, XV, XXIX und XXI stammen (Taf. 5: 23–26, 28–30; 6: 1–19). Mit diesen Denkmälern gipfelt und endet zugleich die Ära der Metallgießer und des Kunsthandwerks im Milieu des awarischen Kaganats.

In Form und Aussehen unterscheiden sich von den vorangehenden zwei Untergruppen die Garnituren aus den Gräbern V und XXVI. Aus Grab V stammt eine verhältnismäßig heterogene Garnitur (*Budinský-Krička* 1956, Taf. XII: 10), deren wichtiger Bestandteil die große Riemenzunge mit dem Tierkampfmotiv ist (Taf. 5: 27). Man kann der Ansicht des Autors beipflichten (*Budinský-Krička* 1956, S. 52), daß es sich um eine späte Form nicht nur aufgrund der Stilanalyse und technologischen Details handelt (getriebene Dreiecke), sondern auch nach den vergesellschafteten Beschlägen in Form eines Tierkopfes und einer Scheibe. Am problematischsten ist der Fundverband aus Grab XXVI (*Budinský-Krička* 1956, Taf. XXIV–XXVII). Während sich auf der Gürtelgarnitur Reminiszenzen der vorangehenden Entwicklung äußern — durchbrochene quadratische Beschläge mit Ring, Riemenzungen mit symmetrischer Palmette (Taf. 5: 18–22), bildeten Bestandteile der Pferdeschirung auch solche Denkmäler, die in der jüngsten Gräberfeldphase vorkommen. Erklären läßt sich diese chronologische Diskrepanz aufgrund der anthropologischen Analyse des Skelettes — es

handelt sich um einen Mann im Alter Maturus (Vlček 1956, S. 138). Es ist zu vermuten, daß der ältere Mann — der Eigentümer der Gürtelgarnitur mit gewissen archaischen Merkmalen starb und irgendwann zu Beginn der jüngsten Belegungsphase begraben und sein Pferd mit einer damals modischen und benützten Schirung ausgestattet wurde. In einem solchen Falle müssen wir jedoch das Einhalten der Regel über die Bestimmung der Grabstelle schon zu Lebzeiten eines jeden Individuums voraussetzen, was eine — wie im weiteren gezeigt werden wird — auf unserem Gräberfeld vereinzelte Erscheinung wäre.

Beim Blick auf den Gräberfeldplan mit den eingetragenen Funden der einzelnen Garniturstypen (Taf. 1) können wir recht klar und übersichtlich den Belegungsablauf und damit auch die zeitlich-räumliche Korrelation der gegebenen Fundgattungen erfassen. Die älteste Phase des untersuchten Gräberfeldareals bilden die Gräber im zentralen Teil, die teils durch getriebene Beschläge, teils durch einfache Blechgarnituren repräsentiert sind. In der westlichen Gräbergruppe wurden in zwei Fällen gegossene quadratische Beschläge gefunden, auf deren Grundlage die Richtung des Belegungsverlaufes bestimmbar ist. In diesem Teil erfaßte man keine ausgeprägten Denkmäler des jüngsten Abschnittes. Im Gegenteil, das Vorkommen dieser häuft sich im östlichen Sektor des Gräberfeldes, wobei die zahlreichsten und ausgeprägtesten Exemplare aus den Gräbern X und XXXI stammen, die zugleich die peripheren Gräber des untersuchten Areals sind. Im Raum rund um den zentralen Gräberfeldteil kamen weniger ausgeprägte Denkmäler vor, die nicht genügend chronologisch empfindlich sind. Sie bilden offenbar im Rahmen des Gräberfeldes den mittleren Horizont, d. h. jenen Teil der Gegenstände, der eine Beziehung sowohl zur älteren Phase als auch zu den jüngsten Denkmälern aufweist. Zur Ergänzung unserer Kenntnisse, die wir durch die Analyse der Gürtelgarnituren gewonnen haben, diente uns auch die kartographische Auswertung der Ohrringe mit kreisförmigem Ringbogen und einfachen Glasanhängern (Gräber 7, 14 und 26). Die übrigen Typen des Frauenschmuckes ließen sich wegen ihres seltenen Vorkommens in der Analyse nicht ausnützen. Die Funde genannter Ohrringe treten im westlichen Gräberfeldteil auf, im Raum

zwischen dem älteren Belegungshorizont und den Gräbern mit quadratischen gegossenen Beschlägen (Taf. 1). Diese ihre zeitlich-räumliche Bestimmung entspricht vollauf der allgemein angenommenen Datierung (Čilinská 1966, S. 144, Abb. 11; 1975, S. 77–78, Abb. 6). Aus den Darlegungen geht hervor, daß die Ohrringfunde im wesentlichen die durch die Analyse der Gürtelgarnituren gewonnenen Ergebnisse bestätigen.

Hinsichtlich der horizontal-stratigraphischen Analyse kann konstatiert werden: Im untersuchten Gräberfeldareal begann die Belegung in seinem Zentrum. Die weitere Belegung hatte radiale Richtung, wobei wahrscheinlich weit mehr Gräber in westlicher Richtung hinzukamen. Die Gräber aus dem jüngsten Abschnitt konzentrierten sich im östlichen und etwa auch westlichen Sektor. Da der westliche Teil vernichtet war, kann ihre Existenz in diesem Raum nur vorausgesetzt werden. Ein gewisser Hinweis für eine solche Voraussetzung sind die Denkmäler jungen Gepräges aus dem vernichteten Grab A, das wahrscheinlich im Raum der Schottergrube lag, d. h. im westlichen Teil.

Da wir durch die Analyse ein verhältnismäßig klares Bild über den Belegungsablauf gewannen, versuchen wir im weiteren eine Auswertung jener Gattung von Gegenständen, die relativ häufiger vorkommen und zugleich einen gewissen Wert als Datierungskriterium haben können.

Das Gräberfeld in Radvaň nad Dunajom-Zitavská Tõň lieferte nach Zahl und Sortiment eine reiche Kollektion von Phaleren. Aufgrund der Herstellungstechnologie kann man sie in mehrere Gruppen einteilen. Die erste Kollektion bilden aus dünnem Blech gepreßte und getriebene goldene bzw. vergoldete und bronzene Phaleren (Abb. 1: 1, 2) aus den Gräbern XXIV, 3 und 11 (Budinský-Krička 1956, Taf. XXIII: 7–10; Čilinská 1963, Taf. III: 8–13; Taf. VI: 6–8). Die angeführten Gräber liegen alle im zentralen, unserer Ansicht nach im ältesten Teil des Gräberfeldes. Die zweite Gruppe bilden schüsselförmige Phaleren mit einem einfachen wie auch verzierten Blechknopf in der Mitte (Abb. 2: 1, 2). Sie stellen die zahlenmäßig größte Kollektion dar — mit Exemplaren von 50–100 mm Durchmesser. Ebenfalls ist das Material, aus dem sie gefertigt sind, verschieden (Bronze, Weißmetall, man-

che sind versilbert). Man fand sie in den Gräbern V, VII, XIV, XLIV (*Budinský-Krička* 1956, Taf. XIII: 26, 27; XIV: 8, 9; XX: 19–22; XXXVI: 11, 12) bzw. 6, 15, 31, 32 und 33 (*Čilinská* 1963, Taf. IV: 16–20; VII: 17, 18; X: 20, 21, 41, 42). Die angeführten Gräber bilden zwei Gruppen rund um den zentralen Teil. Die prunkvollen und selten vorkommenden Phaleren (Abb. 4) befanden sich im Inventar der Gräber X und XXXI. Es handelt sich um schüsselförmige Eisenphaleren, die mit vergoldeten Kupferblechen plattiert sind (*Budinský-Krička* 1956, Taf. XVIII: 5; XIX: 14, 15; XXXII; Abb. 16). Ihre Datierung auf Grundlage der benützten Verzierungsstechnik und des Verzierungsstils wie auch des Begleitmaterials in die Schlußphase des Gräberfeldes ist begründet. Beide Gräber mit den Funden dieses Typs liegen am Ostrand des untersuchten Areals. Vereinzelt erschienen auf dem analysierten Gräberfeld Phaleren mit zoomorphen Motiven als Verzierung. Im Kindergrab XLII fand man Fragmente getriebener Phaleren mit sechs kreisförmig angeordneten Greifenköpfen als Verzierung (Abb. 1: 3, 4), die wahrscheinlich sekundär als Gewandzierat benützt wurden (*Budinský-Krička* 1956, Taf. XXXV: 10, 11). Ihnen ähnliche gegossene Exemplare (Abb. 3: 1, 2) stammen aus den Gräbern 1/68 (von *E. Rejholec* geborgen) und A (*Budinský-Krička* 1956, Taf. IX: 5, 8). Eine längere Laufzeit dieses Phalerentyps dokumentieren die Fundver-

bände aus der älteren Phase der gegossenen Industrie — z. B. Grab 1/68 im zentralen Teil des Gräberfeldes in Radvaň nad Dunajom—Žitavská TŇ, weiters das Grab 218 in Nové Zámky (*Čilinská* 1966, Taf. XLII) wie auch Denkmäler aus dem jüngsten Horizont — das schon erwähnte Grab A auf dem analysierten Gräberfeld (*Budinský-Krička* 1956, Taf. IX). Durch die kartographische Auswertung

Abb. 1. Gepreßte bzw. getriebene Blechphaleren. 1 — Grab XXIV; 2 — Grab 3; 3, 4 — Grab XLII.

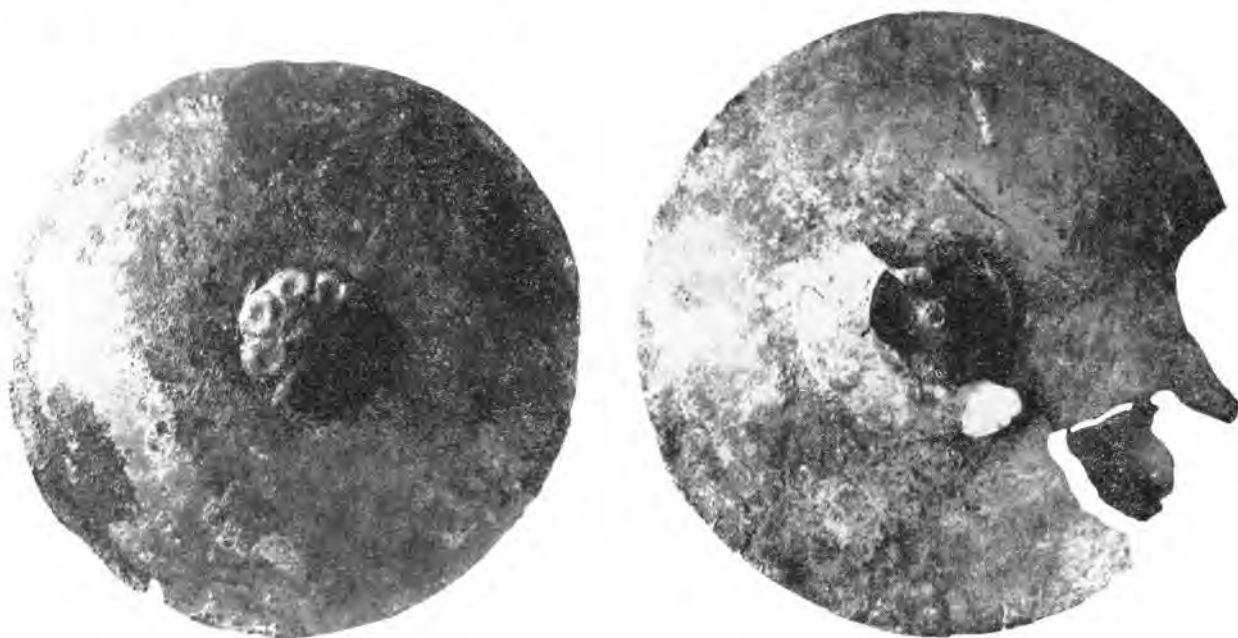

Abb. 2. Schüsselförmige Blechphaleren. 1 — Grab VII; 2 — Grab V.

1

2

Abb. 3. Gegossene Phaleren mit dem Motiv von Tierköpfen. 1 – Grab A; 2 – Grab 168.

Abb. 4. Mit Plattierung verzierte Eisenphalere aus Grab XXXI.

der Phalerenfunde (Taf. 2) erhalten wir ein Bild, das unsere Kenntnisse über die horizontale Stratigraphie und Chronologie des Gräberfeldes ergänzt. Der älteste Gräberhorizont aus der Übergangszeit von der Blechindustrie zur gegossenen kennzeichnet sich durch das Vorkommen der gepreßten bzw. getriebenen Phaleren. Die mittlere Belegungsphase des Gräberfeldes repräsentieren neben anderen Fundtypen auch die schüsselförmigen Blechphaleren. Im Fundkomplex der jüngsten Denkmäler sind hingegen prunkvolle plattierte Eisenphaleren vertreten.

Im Großteil der Reitergräber war das Pferdegeschirr auch mit Zierbuckeln verschiedener Form geschmückt (Abb. 5: 1–8). Außer der Haupteinteilung dieser Gegenstände nach der Herstellungstechnologie in blecherne und gegossene läßt sich, hauptsächlich die erste Gruppe, in mehrere Typen aufgliedern. Die erste Kollektion bilden getriebene rosettenförmige Zierbuckel (Abb. 5: 1) aus den Gräbern 1, 3 und 1/68 (Čilinská 1963, Taf. II: 6, 7; III: 1–7). Sie sind aus Bronze- bzw. Goldblech angefertigt und am Rand mit Perlstab verziert. Ihr Gesamtaussehen nähert sich, ja stimmt sogar mit den rosettenförmigen Gürtelbeschlägen überein, die für den älteren und mittleren Denkmälerhorizont aus der Zeit des awarischen Kaganats charakteristisch sind (Kovrig 1963, S. 134). Auf dem verfolgten Gräberfeld sind am häufigsten (in 10 Gräbern) schüsselförmige Blechzierbuckel (Abb. 5: 3) mit einfachem oder verziertem Knopf vertreten (Budinský-Krička 1956, S. 59, Taf. XIII: 8–20; Čilinská 1963, Taf. IV: 1–13; X: 22–26). Selten kamen getriebene rosettenförmige Zierbuckel vor (Abb. 5: 2, 6), deren Blättchen manchmal mit plastischer Spirale oder einem Halbbogen gesäumt sind; man fand sie in den Gräbern V, XXIX und XLIV (Budinský-Krička 1956, Taf. XIII: 5–7; XXVIII: 8–12, 17; XXXI: 22, 23). Nur vereinzelt kamen andere Typen von Zierbuckeln vor. Das prunkvolle Pferdegeschirr aus Grab XXVI zierte außer anderem auch zahlreiche getriebene dreilappige Zierbuckel (Abb. 5: 4, 5) aus Gold- und Kupferblech (Budinský-Krička 1956, Taf. XXVII). Aus Blech sind auch die Zierbuckel – halbkugelige mit aufgebogenem Rand (Abb. 5: 7) – aus Grab X (Budinský-Krička 1956, Taf. XVIII: 22–25; XIX: 1–6). Ein einzelner Vertreter der gegossenen Exemplare ist der

rosettenförmige Zierat aus Grab XXXI (Abb. 5: 8). Auf seinen jungen Charakter verweist auch die Übereinstimmung mit den Knöpfen der plattierten Eisenphaleren aus demselben Fundverband (Budinský-Krička 1956, Taf. XXXI: 1–21; XXXII).

Ähnlich wie die Phaleren, wenn etwa auch nicht so eindeutig, erlauben auch die Zierbuckel des Pferdegeschirrs aufgrund ihrer kartographischen Auswertung ihre zeitliche Einstufung in die einzelnen Gräberfeldhorizonte (Taf. 3). Die älteste Belegungsphase repräsentieren die rosettenförmigen Zierbuckel mit Perlsaum. Kennzeichnend für den mittleren Horizont sind (ähnlich wie bei den Phaleren) die schüsselförmigen Blechzierbuckel. In dieser Zeit wie auch in der nachfolgenden Phase kommen jedoch auch rosettenförmige Zierbuckel mit Blättchen vor, die etwa (aufgrund der Ähnlichkeit im Aussehen) eine jüngere Variante des rosettenförmigen Zierats mit Perlstab sind. Die abschließende Belegungsphase des Gräberfeldes repräsentieren die halbkugligen Zierbuckel und der gegossene, durchbrochen gemusterte Zierat.

Das Metallinventar, das wir im vorangehenden Teil analysierten, und hauptsächlich seine Technologie sind der Ausgangspunkt von praktisch allen Versuchen der Ausarbeitung der Chronologie der Awarenzeit. Das grundlegende Schema: älterer Zeitabschnitt — Beschläge (gepreßte und getriebene) aus Blech, jüngerer Abschnitt — die gegossene Industrie, ist recht allgemein und hat nur einen Orientierungswert. Das Streben nach verfeinerter Chronologie gründete sich in den meisten Fällen gerade auf die Verfolgung gewisser technologischer Details evtl. auf die Analyse der Verzierungs-motive. Es entstand eine Konzeption, die im allgemeinen Fuß hat. Die Versuche ihrer Revidierung (Čilinská 1966, S. 179) erlangten keine allgemeine Gültigkeit bzw. wurden kritisiert. In letzter Zeit äußern sich jedoch mehrere Tendenzen, das existierende Schema zu modifizieren oder auch in beträchtlichem Maße zu verändern. Einer der Faktoren, der die Forscher anleitet, die Gültigkeit der mehr oder weniger anerkannten Ansichten zu beglaubigen, ist auch die Frage der Produktion des Blechzierates in Preß- und Treibtechnik (Klanica 1972, S. 52–53; Čilinská 1980, S. 58–59). In diesem Zusammenhang verweist man auf das Vorkommen der gepreßten und getriebenen Beschläge

im Fundmilieu des jungen bzw. abschließenden Horizontes der awarenzeitlichen Gräberfelder. Belege über die Gleichzeitigkeit beider Techniken brachte auch die Abdeckung des Gräberfeldes in Radvaň nad Dunajom—Žitavská TŇ. Doch muß betont werden, daß der gepreßte bzw. getriebene Zierat grundsätzlich die Pferdeschirrmontage im jüngeren Zeitabschnitt dekorierte. Auf anderen Gräberfeldern ist die Situation ähnlich, wobei die erwähnten Bestandteile des Pferdegeschirrs häufiger gerade im abschließenden Belegungshorizont sind. Man kann daher konstatieren: Die Preß- und Treibtechnik, die für den älteren und mittleren Horizont des awarischen Kaganats charakteristisch ist, schwindet mit dem Aufkommen der gegossenen Industrie nicht vollständig. Es ist klar, daß ihre Benützung bei der Herstellung der Gürtelbeschlaggarnituren aufhörte, bei denen eindeutig der Metallguß dominierte. Auch in der älteren Phase des Horizontes der gegossenen Bronzen begegnen weiterhin gepreßte und getriebene Zierstücke des Pferdegeschirrs. Ihr Vorkommen setzt jedoch bis in die durch Denkmäler des Horizontes Nagyszénmiklós-Kiskőrös charakterisierte Schlußphase fort, wovon außer den Funden aus Radvaň nad Dunajom—Žitavská TŇ auch das Grabinventar in Komárno (Čilinská 1982, Taf. XIV: 1–7) oder in Bratislava-Devínska Nová Ves zeugt (Eisner 1952, Taf. 88: 3, 4, 9). Einen überzeugenden Beweis für das Fortbestehen

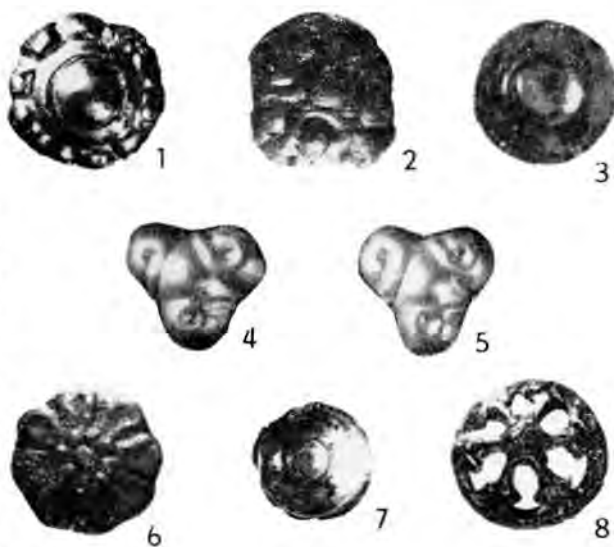

Abb. 5. Zierbuckel — Pferdegeschirrzierat. 1 — Grab 3; 2, 8 — Grab XXXI; 3 — Grab V; 4, 5 — Grab XXVI; 6 — Grab XXIX; 7 — Grab X.

der sog. alten Techniken bei der Herstellung des Pferdegeschirrzierats bilden auch zwei Treibformen aus Grab 23 in Komárno-Váradyho ul. (Čilinská 1982, S. 369, Taf. IX: 8, 9). Daß die Technik des Pressens und Treibens im Horizont mit gegossener Industrie gerade bei der Verzierung des Pferdegeschirrs appliziert wurde, hatte offenbar tiefere Ursachen. Der Weg zur Lösung dieser Frage führt über die Analyse und Auswertung einer größtmöglichen Zahl verlässlicher Fundverbände.

Bei der horizontal-stratigraphischen Analyse der Gräberfelder aus der Zeit des awarischen Kaganats wurden in mehreren Fällen auch die Funde von Keramik ausgewertet, die typologisch aufgrund des Aussehens und der Herstellungstechnologie gegliedert wurde (Keller — Bierbrauer 1965, S. 378, Karten 1, 2, 3, 5; Mináč 1981, S. 86–88, Abb. 7), wobei im allgemeinen ein häufigeres Vorkommen von Gefäßen des Theiß-Typus im älteren Belegungshorizont festgestellt wurde. Die Keramik aus dem Gräberfeld in Radvaň nad Dunajom-Žitavská Tón gliederten wir nach der Herstellungstechnologie in zwei Gruppen (handgefertigte, scheibengedrehte), also nicht nach dem benützten Schema der Aufteilung in Typen (Donau-Typus, Theiß-Typus, Prager Typus u. ä.). Aufgrund der kartographischen Auswertung der Gefäße und Keramikfragmente (Taf. 4) kann konstatiert werden: Die handgefertigte Keramik erscheint im zentralen Gräberfeldteil, d. h. in Gräbern, die aufgrund anderer Beigaben in die älteste und teilweise auch in die mittlere Belegungsphase datierbar sind. Das Vorkommen von Keramikfragmenten handgefertigter Gefäße in der Verschüttungsschicht der Grabgruben stützt diese Behauptung. Für die Randteile des Gräberfeldes, wo wir die jüngeren und jüngsten Gräber voraussetzen, sind Funde von scheibengedrehter Keramik typisch. Gleichzeitig ist jedoch das Vorkommen handgefertigter Gefäße auch ein soziales Merkmal, weil mit Ausnahme des Grabes XIV in den übrigen Reitergräbern nur scheibengedrehte Topfformen vorgekommen sind. Hingegen erfaßte man handgefertigte Gefäße oder deren Scherben am häufigsten in Kindergräbern (fünf Fälle), weniger bei Frauen (zwei Fälle). In den restlichen Gräbern waren erwachsene Personen unbestimmten Geschlechtes bestattet (drei Fälle). Daß die Abstellung von groben, schlecht angefertigten Gefäßen

offenbar soziale Ursachen hat, ersieht man auch aus dem Grabinventar, das mit Ausnahme des Kindergrabes 26 (zwei Goldohrringe, bronzene Halsringe, Bronzearmringe) in sämtlichen Fällen recht ärmlich ist.

Durch die Analyse mehrerer funktionell wie auch typologisch verschiedenartiger Inventargruppen, welche das Gräberfeld in Radvaň nad Dunajom-Žitavská Tón geliefert hat, gewannen wir ein relativ geschlossenes Bild über den Belegungsablauf. In methodischer Hinsicht ist es wichtig, daß die Ergebnisse der horizontal-stratigraphischen Gräberfeldanalyse auf Grundlage der kartographischen Auswertung von Gürtelgarniturkollektionen, Zierat und Bestandteilen des Pferdegeschirrs wie auch von Keramik einander nicht nur nicht ausschließen, sondern im Gegenteil sich gegenseitig stützen und ergänzen. Mit dieser Tatsache kann man eigentlich auch die Berechtigung der Applikation der Methode der horizontalen Stratigraphie an kleineren, qualitativ verschiedenartigen und ausreichend reichen Kollektionen dokumentieren. Die dargebotenen Feststellungen und Angaben gelten natürlich in vollem Ausmaß nur für das analysierte Gräberfeld. Es kann sein, daß Analysen mancher Denkmälergruppen aus anderen Gräberfeldern (insbesondere Keramik evtl. Pferdegeschirrzierat) abweichende Ergebnisse bringen können. Die Erfahrungen, die durch den Vergleich von Analysen mehrerer Gräberfelder gewonnen wurden, beschränken jedoch diese Möglichkeit in beträchtlichem Maße. Es werden auf diese Weise die Kriterien der Beurteilung des Wertes der einzelnen Fundtypen objektiviert.

Auf Grundlage der horizontal-stratigraphischen Analyse von Gräberfeldern aus der Zeit des awarischen Kaganats, deren Ergebnisse uns zur Verfügung stehen, kann man hinsichtlich des Belegungsablaufes mehrere allgemeingültige Tatsachen konstatieren. Die wichtigsten Faktoren, die die innere Struktur eines solch ausgeprägten Fundverbandes, wie es das frühmittelalterliche Gräberfeld ist, determinieren und limitieren, sind die sozialökonomischen Beziehungen im Inneren der Gesellschaft. Es muß vorausgesetzt werden, daß gerade diese Relationen die quantitativen und qualitativen Unterschiede in der Gräberausstattung verursachten und zugleich der bestimmende Faktor der allgemeinen inneren Anordnung des Grä-

berfeldes waren. Es kommen jedoch auch Fälle vor, bei denen wir trotz der eingehenden Analyse des Bestattungsritus und der Qualität des Inventars außerstande sind, gewisse im sozialen und ökonomischen Bereich wurzelnde Gesetzmäßigkeiten im Anwachsungsprozeß der Nekropole zu erfassen. In einem solchen Falle ist anzunehmen, daß der Belegungsraum mehr oder weniger vom Sterbezeitpunkt eines jeden Individuums abhängig war. Dann wächst das Gräberfeld im wesentlichen auf zweierlei Art an: linear, d. h. von einem bestimmten Platz in einer evtl. symmetrisch in zwei Richtungen, oder radial, d. h. vom Zentrum in allen Richtungen zum Rand hin. In einem solchen Falle können bestimmte Gräberreihen vom Gesichtspunkt ihrer Gleichzeitigkeit (die Zeitspanne zwischen den einzelnen Bestattungen ist nicht lang) und nicht als Ergebnis verwandtschaftlicher oder anderer gesellschaftlicher Beziehungen aufgefaßt werden. Ein Repräsentant dieses Typs ist das Gräberfeld in Radvaň nad Dunajom–Žitavská TŇ, das Gräberfeld in Kisköre (Garam 1979, S. 85) oder Sommerein (Daim – Lippert 1984, S. 62). Wie die horizontal-stratigraphischen Analysen mehrerer Gräberfelder gezeigt haben, war der Zeitfaktor nicht immer der wichtigste für die Bestimmung der Grabstelle. Unter solchen Umständen entsteht ein Gräberfeld, auf welchem zeitlich entfernte Fundverbände nahe beieinander liegen. Die Ursachen solcher Erscheinungen werden verschieden erklärt, sei es die Konstatierung von verwandtschaftlichen, ja sogar familiären Beziehungen oder wurde diese Erscheinung durch die spezifische soziale Stellung der einzelnen Bestatteten verursacht – die Betonung eines gewissen Ehrenraumes um die Reiter- und reich ausgestatteten Gräber, die Überordnung und Unterordnung der Männergräber einerseits und der Gräber von Frauen und Kindern andererseits u. ä. (Dekan 1971, S. 575; Čilinská 1983, S. 255). Jedenfalls muß eine gewisse Planmäßigkeit in der Belegung und Platzbestimmung des Grabes im vorhinein nach gewissen Reglements vorausgesetzt werden. Der Vertreter eines solchen Gräberfeldtyps, den wir als diffus bezeichnen könnten, ist z. B. das Gräberfeld in Holiare

(Mináč 1981, Abb. 8, 9). Beim Blick auf den Plan mancher Gräberfelder skizzieren sich gewisse kleinere oder größere Gräbergruppen, die gewissermaßen selbständige Einheiten – Bestattungsareale bilden und sich manchmal durch gewisse Merkmale unterscheiden (Besonderheiten im Bestattungsritus, Charakter des Inventars, chronologische Unterschiede). So charakterisiert werden kann z. B. das Gräberfeld in Bratislava-Devínska Nová Ves (Keller – Bierbrauer 1965, S. 380, Karte 10), Nové Zámky (Čilinská 1983, S. 258, Fig. 15) oder Alattyán (Böhme 1965, S. 30, Karte 8).

Es ist problematisch, ob man die Gliederung eines Gräberfeldes in Areale als eine Äußerung der Ethnizität der Bestatteten betrachten kann, wenn auch manche Indizien darauf deuten – Gruppierung von Brandgräbern bzw. von Gräbern mit Keramik des Prager Typus auf dem Gräberfeld in Bratislava-Devínska Nová Ves (Keller – Bierbrauer 1965, Karte 5, 10). Eher ist es wahrscheinlich, daß die Bildung der einzelnen Gräbergruppen durch das Streben nach Ausdrückung einer gewissen Zusammengehörigkeit entweder der Bewohner der einzelnen selbständigen Kommunitäten, die den einzelnen Siedlungen entsprachen, motiviert war, oder ist diese Tendenz eine Äußerung von Blutsverwandtschaft, von Familien- bzw. Stammesbeziehungen.

Die Bedeutung der horizontal-stratigraphischen Analyse der frühmittelalterlichen Gräberfelder liegt nicht nur in der Detaillierung der Chronologie, sondern auch in der Verfolgung der sozialökonomischen Beziehungen. Eine Verfeinerung und Präzisierung der Datierungskriterien des Inventars ermöglichen hauptsächlich die Gräberfelder des ersten Typs, d. h. jene, die wir linear bzw. radial genannt haben. Für die Verfolgung der Struktur der Bevölkerung und deren gesellschaftliche und wirtschaftliche Aufschichtung haben wieder die diffusen bzw. die in Areale gegliederten Gräberfelder größere Bedeutung. Jedenfalls muß unausweichlich eine größtmöglichst hohe Zahl von Einheiten der Analyse unterzogen werden, damit wir durch einen gegenseitigen Vergleich der Ergebnisse das Bild der frühmittelalterlichen Gesellschaft nicht nur bestimmen, sondern evtl. auch korrigieren können.

Übersetzt von B. Nieburowá

Literatur

- BÖHME, H. W.: Der Awarenfriedhof von Alattyán, Kom. Szolnok. Südostforschungen, 24, 1965, S. 11–66.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Pohrebisko z doby avarskej v Žitavskej Tóni na Slovensku. Slov. Archeol., 4, 1956, S. 5–131.
- ČILINSKÁ, Z.: Slovansko-avarské pohrebisko v Žitavskej Tóni. Slov. Archeol., 11, 1963, S. 87–120.
- ČILINSKÁ, Z.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966.
- ČILINSKÁ, Z.: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973.
- ČILINSKÁ, Z.: Frauenschmuck aus dem 7.–8. Jahrhundert im Karpatenbecken. Slov. Archeol., 23, 1975, S. 63–96.
- ČILINSKÁ, Z.: Datovanie tepaných ozdôb z predveľkomoravských pohrebísk vo svetle nálezu na pohrebisku v Komárne. In: Slované 6.–10. stololetí. Sborník referátů ze sympozia Břeclav-Pohansko 1978. Brno 1980, S. 55–61.
- ČILINSKÁ, Z.: Dve pohrebiská z 8.–9. stor. v Komárne. Slov. Archeol., 30, 1982, S. 343–389.
- ČILINSKÁ, Z.: The Development of the Slavs nord of the Danube during the Avar Epmire and their social-cultural Contribution to Great Moravia. Slov. Archeol., 31, 1983, S. 237–273.
- ČILINSKÁ, Z. — WOLSKA, W.: Štruktúrna a demonografická analýza včasnostredovekého pohrebiska v Želovciach. Slov. Archeol., 27, 1979, S. 139–166.
- DAIM, F.: Das awarische Gräberfeld von Zwölfaxing. Ergebnisse der Grabung 1974. In: Fundber. Österr. 16. Wien 1978, S. 95–126.
- DAIM, F. — LIPPERT, A.: Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NÖ. Wien 1984.
- DEKAN, J.: Vývoj a stav archeologického výskumu doby predveľkomoravskej. Slov. Archeol., 19, 1971, S. 559–580.
- EISNER, J.: Devínska Nová Ves. Bratislava 1952.
- GARAM, É.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre. Budapest 1979.
- KELLER, E. — BIERBAUER, V.: Beiträge zum awarenzeitlichen Gräberfeld von Devínska Nová Ves. Slov. Archeol., 13, 1965, S. 377–398.
- KLANICA, Z.: Předveľkomoravské pohřebiště v Dolních Dunajovicích. Praha 1972.
- KOVRIG, I.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Budapest 1963.
- MINÁČ, V.: Chronologická a štruktúrna analýza slovansko-avarského pohrebiska v Holiaroch. In: Zbor. Slov. nár. múz. 75. História 21. Bratislava 1981, S. 78–101.
- TOČÍK, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holliare. Bratislava 1968.
- VLČEK, E.: Antropologický materiál zo Žitavskej Tóne. Slov. Archeol., 4, 1956, S. 132–154.
- WIEDERMANN, E.: Ranostredoveké pohrebisko v Štúrove. (Diplom-arbeit). Bratislava 1980. Komenský-Universität. Philosophische Fakultät.

К вопросу горизонтальной стратиграфии могильника в с. Радвань-над-Дунаем — Житавска Туонь

Йозеф Забойник

Могильники с труположениями периода аварского каганата в Карпатской котловине охватывают огромный комплекс информации, помогающий решить вопросы общественно-экономической структуры населения, хронологии раннего средневековья и развития отношений этнически неоднородного сообщества. С точки зрения нынешнего состояния исследований является необходимым использовать все доступные методы обработки информации, которые некрополи предоставляют. Одним из методов применяемых на некоторых могильниках является метод горизон-

тально-стратиграфического анализа. Сравнением результатов полученных анализом нескольких комплексов объективируются и детализируются общепринятые результаты.

Метод горизонтальной стратиграфии можно применить и к меньшим по размеру могильникам, предоставляющим относительно разнообразную шкалу находок. Обоснованность такого подхода автор попытался доказать анализом могильника в с. Радвань-над-Дунаем — Житавска-Туонь (Budinský-Krička 1965; Čilinská 1963).

Основой для анализа могильника служат

в первую очередь наборы поясных накладок, которые можно на основании технологии разделить на поясные накладки из металлического листа и литые. В первую группу входят находки из погребений VIII, XIV, XXIV и I. Вторую группу образуют комплексы находок из погребений V, X, XV, XXVI, XXIX XXXI, 16 и 31. Чрезвычайное положение занимает в рамках целого могильника набор поясных накладок из погребения XXIV (табл. 5: 1—5, 8—12). Аналогичные находки, украшенные геометрическими мотивами и горохатым узором по краям считаются типическими памятниками среднего аварского периода (Kovrig 1963, с. 133). Хотя автор допускает определенную сохранность некоторых памятников, он предполагает, что всадник в погребении XXIV был похоронен еще до конца VII в. Эта дата является одновременно исходной точкой для определения нижней хронологической границы хоронения. В следующих трех погребениях первой группы обнаружались простые неукрашенные накладки из бронзового листа, представляющие собой переход от наборов из металлического листа к литым гарнитурам (табл. 5: 6, 7, 13—17). Накладки поясов изготовленные литьем встречаются чаще. Раннюю фазу горизонта литых бронз представляют квадратные накладки с мотивом грифона и развилины в погребениях 16 и 31. Финальную фазу Аварского каганата представляют на могильниках накладки с мотивом т. наз. более поздней формы развилины — цветущая развилина, цветок лилии (табл. 5: 23—26, 28—30), и накладки с штампованным фоном (погребения X, XV, XXIX и XXXI; табл. 6: 1—19).

Смотря на план могильника с отмеченными находками отдельных типов наборов (табл. 1) можно заметить ход хоронения и с тем связанное соотношение во времени и пространстве данных типов находок. К самой ранней фазе исследованного ареала относятся погребения в центральной части, представленные как штампованными накладками, так и неукрашенными пластинчатыми наборами. В западной группе погребений нашлись литые квадратические накладки, но не встретились памятники самого позднего периода. Они сосредоточены в восточном секторе могильника. На площади около центральной части были расположены с хронологической и типологической точек зрения не очень выразительные

памятники, представляющие в рамках могильника средний горизонт. Пополнению знаний, приобретенных анализом наборов пояса, способствовала также картографическая оценка кольцеобразных серег с простой стеклянной подвеской (погребения 7, 14, 26), обнаруженные в западной части могильника, в местах между ранним горизонтом хоронения, и погребениями с квадратными накладками (табл. 1). Именно это их определение во времени и пространстве соответствует общепринятой датировке (Čilinská 1966, с. 144, рис. 11; 1975, с. 77—78, рис. 6).

Так как анализ принес довольно ясное представление о ходе хоронения, автор попытался в следующей части дать оценку тех предметов, которые встречаются относительно чаще, а также имеют способность датировки.

Многочисленный и разнообразный набор фалар можно подразделить на несколько групп. В первый набор входят фалары, штампованные и чеканные из золотого или же позолоченного и бронзового листов (рис. 1: 1, 2) из погребений XXIV, 3 и 11, расположенных в центральной, по мнению автора, самым ранним периодом датированной части могильника. Во вторую группу входят многочисленные мискообразные фалары с простой или украшенной пуговицей из металлического листа (рис. 2: 1, 2). Погребения, в которых они встретились, образуют две группы вокруг центральной части. Самую позднюю фазу хоронения в восточной окраине могильника представляют железные накладные фалары из погребений X и XXXI (рис. 4). Чеканные фалары с зооморфическим украшением вторично использовались как украшение в детском погребении XLII (рис. 1: 3, 4). Литые экземпляры обнаружались в погребениях 1/68 (рис. 3: 2) и A (рис. 3: 1). Картографическая оценка находок фалар (табл. 2) принесла информации, дополняющие сведения о хронологии могильника. Самый ранний горизонт хоронения характерен наличием штампованных или же чеканных фалар. Средняя фаза представлена мискообразными экземплярами из металлического листа. В комплексе находок самых поздних памятников встречаются железные накладные фалары.

Подразделению фалар соответствует в определенной степени также типология вы-

пуклых металлических пластинок — украшений конской сбруи (рис. 5: 1—8). Их картографическая оценка является опорной точкой для их определения во времени и в пространстве (табл. 3). Самую раннюю фазу характеризуют розетообразные выпуклые металлические пластинки с горохатым узором по краям из погребений I, 3 и 1/68 (рис. 5: 1). Наиболее часто встречающиеся (10 погребений) мискообразные выпуклые пластинки из металлического листа (рис. 5: 3) характеризуют средний горизонт хоронения. В определенной степени им соответствуют по времени также розетообразные выпуклые металлические пластинки с лепестками из погребений V, XXIX и XLIV (рис. 5: 2, 6). Заключительную фазу хоронения характеризуют выпуклые металлические пластинки в форме полушарий и литые прорезные украшения из погребений X и XXXI (рис. 5: 7, 8).

На основании сведений — полученных анализом металлических изделий из погребения в с. Радвань-над-Дунаем — Житавска-Туонь можно констатировать, что распространением литой индустрии не прекращается производство украшений из металлического листа. Технология штамповки и чеканки, характерная для раннего и среднего горизонтов периода аварского каганата применяется в основном при производстве украшений конской сбруи.

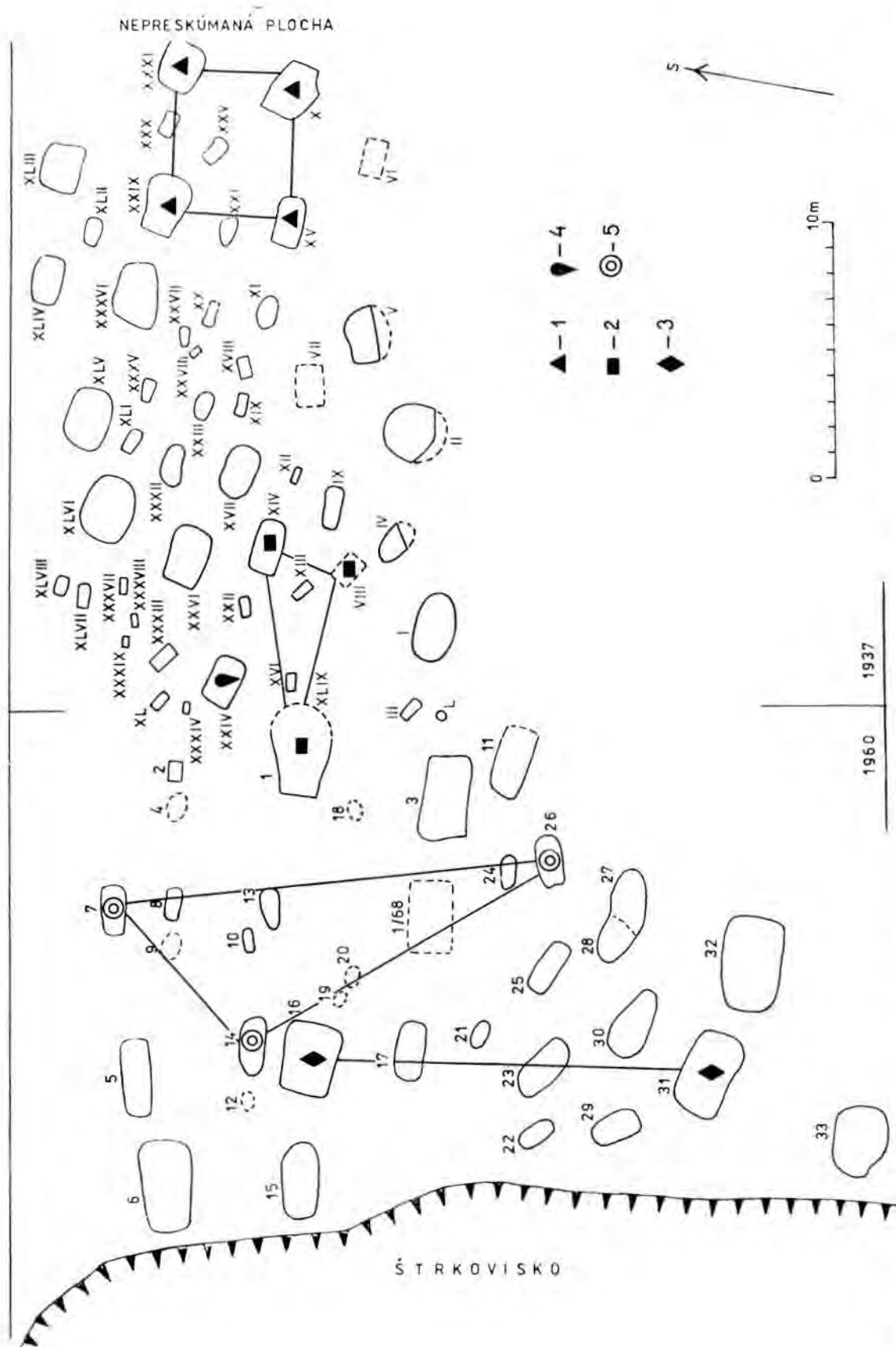
С целью пополнить знания об исследованном могильнике была дана оценка также находкам керамики — наиболее часто встречавшейся форме приношения. После ее картографической оценки (табл. 4) подтвердилось, что изготовленные от руки сосуды были обнаружены преимущественно в центральной части, т. е. части, датированной самым ранним периодом существования могильника. Одновременно наличие такого рода керамики является как раз и социальным признаком, так как за исключением погребения всадника XIV можно говорить во всех случаях о бедных погребениях детей, женщин и трех лиц неопределенного пола.

На основании горизонтально-стратиграфических анализов нескольких могильников периода аварского каганата можно констатировать следующее: в том случае, когда место хоронения определяет в первую очередь время смерти, могильник расширяется в сущности двумя способами: 1. в прямолинейной

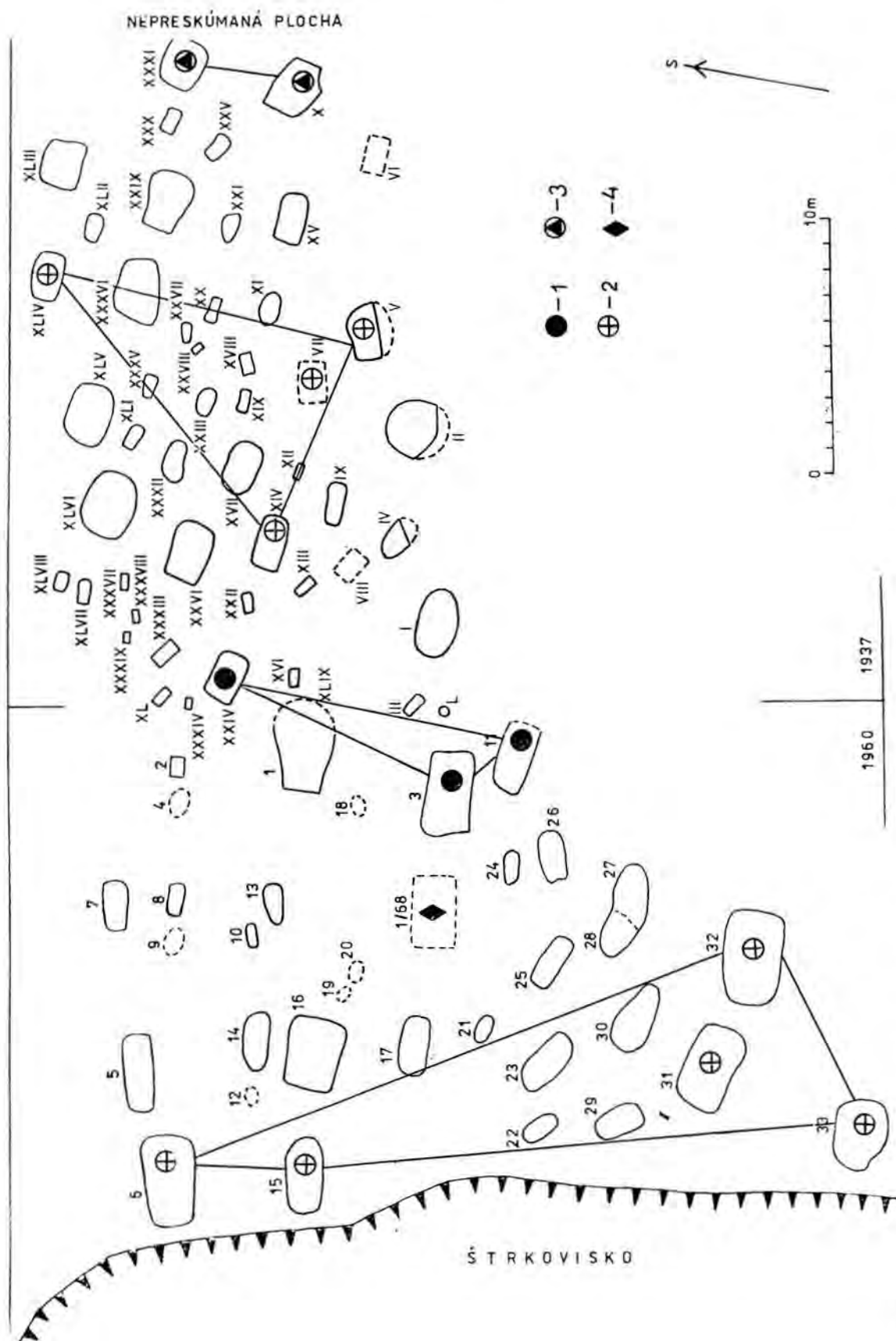
симметрии, т. е. от определенного места в одном направлении или же симметрически в двух направлениях; 2. в радиальной симметрии, т. е. из центра во всех направлениях к окраине. Такого рода могильником является могильник в с. Радвань-над-Дунаем — Житавска-Туонь, но также могильники Кишкоре (Garam 1979, с. 85), и Зоммерайн (Daim 1984, с. 62). Фактор времени не всегда играл самую важную роль при определении места хоронения. В таких условиях возникает могильник, на котором располагаются рядом несовпадающие по времени комплексы находок. Такого рода могильник, который можно назвать диффузным, представляет собой некрополь в с. Голяре (Mináč 1981, рис. 8, 9). На некоторых могильниках хоронилось в более-менее самостоятельные группы — напр. Братислава — Девинска-Нова-Бес (Keller — Bierbrauer 1965, с. 380, карта 10), Нове-Замки (Čilinská 1983, с. 258, рис. 15) или же Алаттян (Böhme 1965, с. 30, карта 8). Еще под вопросом, можно ли членение могильников на ареалы считать проявлением этнической принадлежности похороненных, хотя некоторые косвенные доказательства этот факт намечают (группировка погребений с трупосожжениями или же погребений с керамикой пражского типа на могильнике в г. Братислава — Девинска-Нова-Бес; Keller — Bierbrauer 1965, карта 5, 10). Более вероятным является факт, что образование отдельных групп погребений было вызвано стремлением выразить этим способом определенную причастность жителей отдельных самостоятельных сообществ соответствующих отдельным селам, или же является эта тенденция проявлением кровных, семейных или племенных связей.

Значение горизонтально-стратиграфического анализа раннесредневековых могильников не состоит только в детализации хронологии, но и в исследовании общественно-экономических отношений. Уточнению критериев датировки инвентаря содействуют могильники первого типа, т. е. некрополя с погребениями, расположенными в прямолинейной или же радиальной симметрии. Для исследования структуры населения и его общественного и классового расслоения имеют большее значение т. наз. диффузные могильники, или же могильники расчлененные на ареалы.

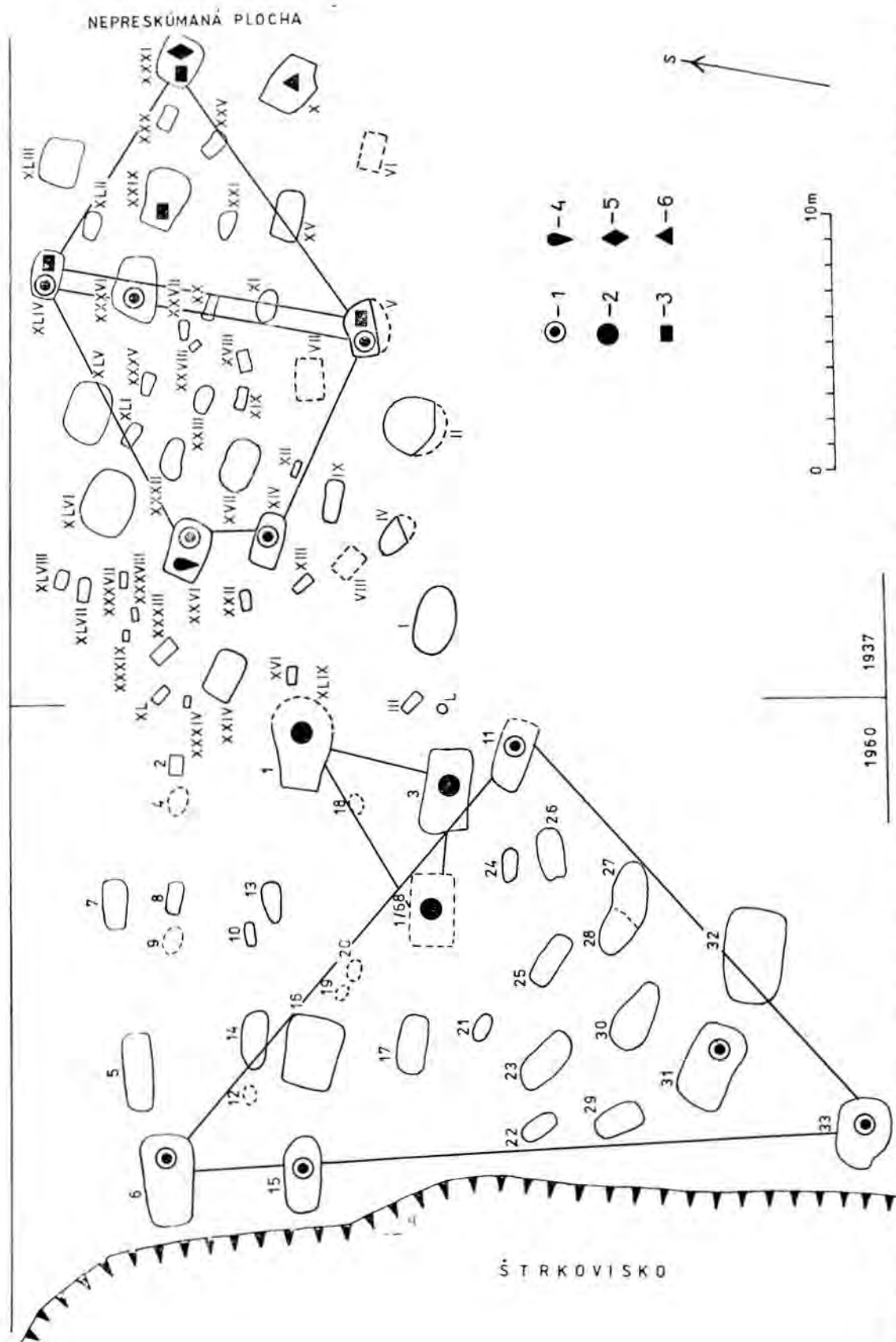
Перевод Г. Забойниковой

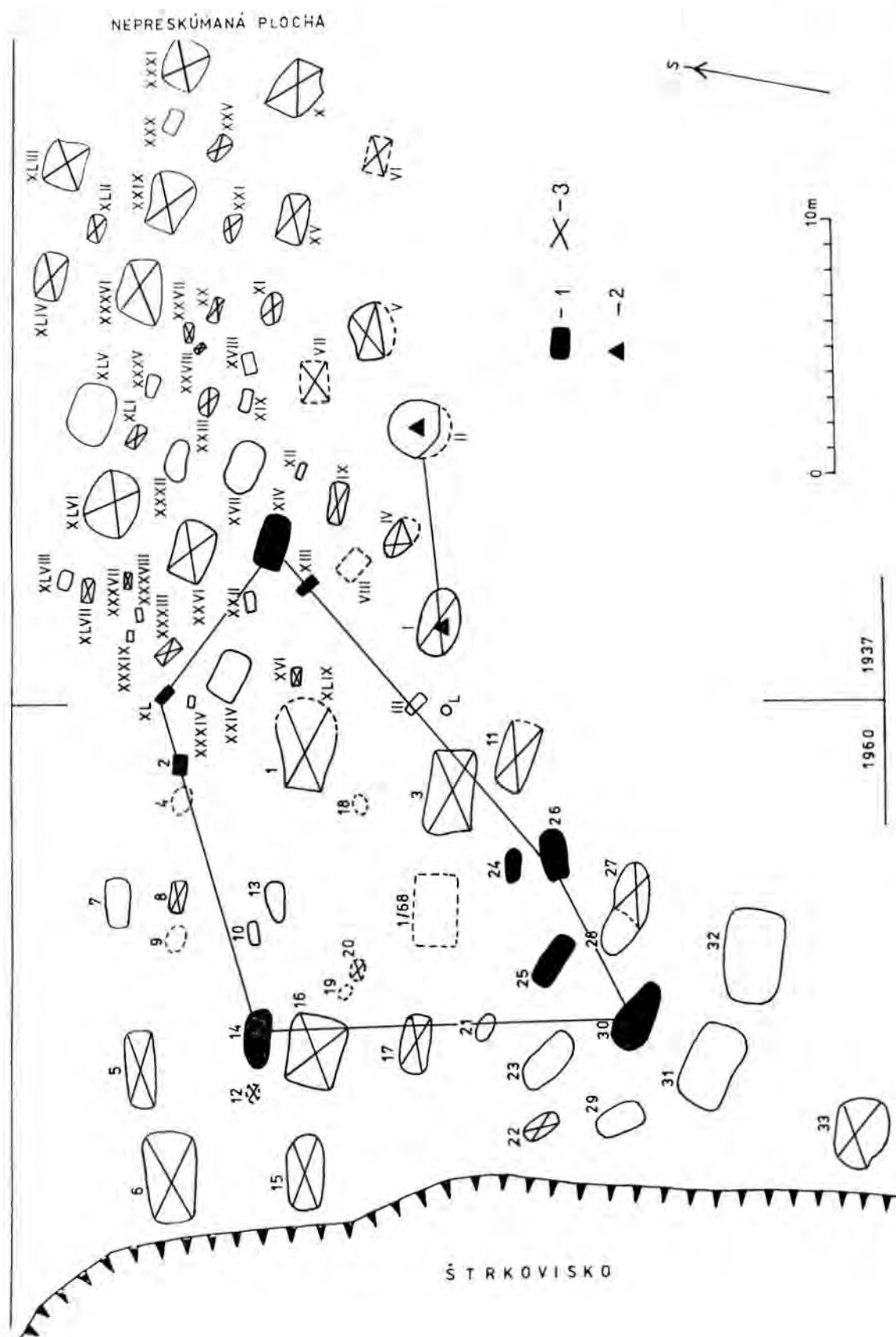
Taf. 1. Verbreitung von Garnituren der Gürtelbeschläge. 1 - Beschläge mit sog. junger Ranke und punziertem Hintergrund; 2 - einfache unverzierte Blechbeschläge; 3 - gegossene quadratische Beschläge mit Greif und Ranke; 4 - getriebene Blechbeschläge; 5 - runde Ohrhänge mit einfachem Glasanhänger.

Taf. 2. Verbreitung der Phaleren. 1 — gepreßte bzw. getriebene Blechphaleren; 2 — schüsselförmige Blechphaleren; 3 — plattierte Eisenphaleren; 4 — gegossene Phaleren mit dem Motiv von Tierköpfen.

Taf. 3. Verbreitung der Zierbuckel – des Pferdegeschwänzerrates. 1 – schüsselförmige Zierbuckel aus Blech; 2 – getriebene rosettenförmige Zierbuckel mit Perlstab am Rand; 3 – getriebene rosettenförmige Zierbuckel mit Blättchen; 4 – getriebene dreilappige Zierbuckel; 5 – gegossene rosettenförmige Zierbuckel; 6 – halbkugelige Zierbuckel aus Blech.

Taf. 4. Verbreitung der Keramik: 1 — handgefertigte Keramik; 2 — Scherben von handgefertigter Keramik in der Verschüttungsschicht der Gräber; 3 — scheibengedrehte Keramik.

Taf. 5. 1-5, 8-12 — Grab XXIV; 6, 7, 13-17 — Grab XIV; 18-22 — Grab XXVI; 23-26, 28-30 — Grab XV;
27 — Grab V.

Taf. 6. 1, 2, 7, 9, 12, 15 — Grab XXIX; 3–5, 11, 13, 14, 17–19 — Grab X; 6, 8, 10, 16 — Grab XXXI.

K HISTORICKO-CHRONOLOGICKÝM OTÁZKAM VČASNOSTREDOVEKEJ SPOLOČNOSTI 7.—8. STOR. NA SLOVENSKU

(HORIZONTÁLNO-STRATIGRAFICKÁ ANALÝZA POHREBISKA V ŠTÚROVE)

EGON WIEDERMANN
(Okresné vlastivedné múzeum, Topoľčany)

Súčasná archeológia sa zaoberá množstvom otázok, ktoré sa nepodari vždy včas a dostatočne vyriešiť. V problematike vývoja včasnostredovekej spoločnosti 7.—8. stor. sa nazhromaždilo v posledných desaťročiach množstvo nového nálezového materiálu nielen u nás, ale aj na celom území osídlenom slovansko-avarským obyvateľstvom. Sú to tisíce hrobov s početnými predmetmi najrôznejšieho druhu. Všetky archeologické pramene nebolo možné v tomto pomerne krátkom období podrobne spracovať a vyhodnotiť komplexne, aj keď je už dnes celý rad štúdií o jednotlivých problémoch. Našou prácou, v ktorej budeme klásť dôraz predovšetkým na chronologický rozbor nálezového materiálu z pohrebiska pri Štúrove, chceme aspoň skromne prispieť k riešeniu tejto mnohostrannej problematiky.

Objavenie slovansko-avarského pohrebiska

V prvej polovici päťdesiatych rokov sa objavili pri kopaní vojenských zákopov prvé hrobové nálezy. Bolo to v priestore medzi Štúrovom a dedinou Nána, na nízkej terase neďaleko bývalého ústia Hrona do Dunaja. Systematický výskum uskutočnil Archeologický ústav SAV v roku 1956 (hroby 1—17) a 1957 (hroby 18—292) pod vedením Antona Točíka. Časť, približne 12 hrobov v centre pohrebiska, bola zničená a odkrytie severozápadného okraja sa neuskutočnilo. Hroby 1—280 dokumentačne spracoval Emíl Rejholec, hroby 280—288 boli porušené spomínanými zákopmi, ale v celkovom pláne sú zamerané, a hroby 289—292 boli zničené buldozénom pri odkrývaní ornice.

Primárnym zdrojom informácií sú nálezové správy č. 2727/1956 a č. 2727/1957, uložené

v dokumentácii AÚ SAV, ako aj ich publikačné spracovanie doc. dr. A. Točíkom, DrSc. (1968a), ktorému srdečne ďakujem za ochotné poskytnutie potrebných dokumentačných podkladov.

Orientácia hrobov

Otázka umiestnenia hrobu vo vzťahu k svetovým stranám, resp. k slnku, často vyvoláva najrozličnejšie úvahy bádateľov. Domnienky, že na základe orientácie hrobu možno určiť etnicitu či vymedziť ju ako chronologické kritérium (László 1944, s. 79), že súvisí s pohlavím, sociálnym postavením či ročnými obdobiami (Niederle 1911, s. 359; 1931, s. 84—85; Červinka 1928, s. 156; Turek 1946, s. 50; Hrubý 1955, s. 75—76, atď.), pretrvávajú až do súčasnosti.

Z faktografického hľadiska možno uvažovať o prevládajúcom, resp. charakteristickom zvyku orientovať hrob v istom smere. Väčšina hrobov zo 7.—8. stor. je orientovaná v smere SZ-JV, kým vo veľkomoravskom a veľkomoravskom období v smere Z-V. Bolo by však nesprávne tieto znaky kategorizovať. V celej kultúrnej oblasti, nazývanej slovansko-avarská, poznáme hroby a dokonca aj celé pohrebiská s hrobmi orientovanými v smere Z-V, teda také, ktoré vylučujú globálnu jednotnosť tohto javu (Kovrig 1975, s. 198, 227; Kiss 1977, s. 33—140). Takýmto, aj keď nie celkom typickým príkladom, je štúrovské pohrebisko. Väčšia časť hrobov je orientovaná v smere ZSZ-VJV a ich podstatná časť (242) je v rozpätí 270°—310°. Ide teda o hroby v pravom slova zmysle orientované v smere ZSZ-VJV, pričom smer SZ-JV predstavuje iba 10 % z celkového počtu hrobov (34 hrobov medzi 310°—330°). Na-

priek tomuto faktu neďaleké pohrebisko v Nových Zámkoch má väčšinu hrobov orientovaných v smere SZ-JV (Čilinská 1966, s. 115).

Z uvedených skutočností ťažko robiť komplexné závery. Je otázne, či by sa v tomto smere bádania nemala sústrediť pozornosť skôr na sledovanie a prieskum vtedajších, ale aj súčasných prírodných pomerov krajiny. Niveleta, členitosť terénu a spôsob merania, resp. orientovania hrobových jám by mali byť rozhodujúcimi faktormi presnosti a objektívnosti skúmaného javu.

Úprava hrobových jám

Ťažisko riešenia celého spektra problémov okolo pohrebného ritu, náboženských predstáv, sociálnej štruktúry a majetkovej diferenciacie včasnostredovekej spoločnosti sa sústreďuje predovšetkým na kostrové pohrebiská, ktoré poskytujú základné informácie o predstavách o posmrtnom živote vtedajšej doby a jej pohrebných zvyklostiach.

Vhodné pôdne podmienky a precízna terénno-dokumentačná práca pri skúmaní štúrovského pohrebiska dovolili podrobne a presne sledovať nielen nadstavbové javy pochovaného ľudu, ale aj spôsob a techniku úprav hrobových jám. Tejto problematike sa v minulosti nevenovala vždy dostatočná pozornosť. Až donedávna bola analýza pohrebného ritu na pohrebiskách v Holiaroch a Štúrove, spracovaná A. Točíkom (1970, s. 29–55), priekopníckou prácou. V poslednom období však pribudli – hlavne v maďarskej literatúre – nové práce zamerané na predmetné otázky (Tomka 1977/78, s. 17–85; Tóth 1981, s. 157–193).

Pri štúdiu špecifickej problematiky o forme a konštrukcii hrobu sme na štúrovskom pohrebisku z 280 hrobov uvažovali o 127, v ktorých sa zistila rozličná úprava hrobovej jamy. Z tohto počtu sme 102 hrobov zaradili do prvej, sedem do druhej a štrnásť do tretej skupiny. Typologicky boli rozlíšené tri základné skupiny hrobov, ktoré predstavujú 39 rôznych typov a množstvo ďalších kombinácií v rámci všetkých skupín. V prípade jazdeckých hrobov sa objavujú všetky charakteristické znaky z predchádzajúcich troch skupín (štyri hroby).

Jednoduchá úprava hrobovej jamy

1. Hroby s upravenými stenami:

a) dlhšie steny zužujúce sa ku dnu (hroby 19, 53, 93; tab. I: 1);

b) dlhšie i kratšie steny zužujúce sa ku dnu (hroby 97, 108, 219, 220, 226, 230, 231, 235, 262, 270; tab. I: 2);

c) dlhšie steny ku dnu sa rozširujúce (hrob 12; tab. II: 3);

d) s variabilným schodkovitým členením dlhších i kratších stien (hroby 13, 17, 18, 29, 31, 51, 57, 64, 69, 91, 156, 223, 229, 232, 249; tab. I: 4–9; II: 5–6).

2. Hroby s upravenými dnami:

a) s konvexným dnom (hroby 10, 14, 16, 46, 84, 101, 127, 166, 181, 189, 213, 227, 234; tab. II: 1; III: 2);

b) s konkávnym dnom (hroby 3, 22, 100, 122, 158, 184, 241, 279; tab. II: 2; III: 1);

c) s priehlbňou pri hornej a dolnej stene, ako aj vzájomnými kombináciami typov a, b, c (hroby 34, 44, 59, 103, 118, 154, 163, 200, 202, 222, 233, 240, 248, 249, 252, 261, 263; tab. II: 3–4; III: 4–6; VI: 1, 2).

Hroby s doskovou výdrevou

Drevený materiál sa vkladá do hrobu ako:

1. rámová výdrevá (hroby 105, 221, 218; tab. IV: 3, 5);

2. rakvová výdrevá (hroby 23, 33; tab. IV: 4);

3. špecifické prípady (hroby 94, 132; tab. IV: 1, 2).

Hroby s kolovou konštrukciou

V rámci skupiny hrobov s kolovou konštrukciou, keď kôl môže byť buď zapustený, alebo len položený na dno hrobovej jamy, možno pozorovať tri typy úprav:

1. 2×2 koly v dlhších stenách (hroby 204, 206, 209, 210, 245, 251, 265, 269, 277; tab. V: 3–6; VI: 3, 4);

2. 2×3 koly v dlhších stenách (hrob 247; tab. VI: 5);

3. vodorovné uloženie kolov (hroby 9, 41; tab. V: 1, 2).

Vzájomné kombinácie v rámci prvej skupiny sme zistili v 11 prípadoch (hroby 6, 15, 57, 75, 128, 140, 238, 264, 266, 268, 271). Hroby 94, 111, 221 vytvárajú kombinácie prvej a druhej skupiny. Kombinácie prvej a tretej skupiny sme uviedli v tretej skupine. Zriedkavá a problematická je kombinácia druhej a tretej skupiny. Na štúrovskom pohrebisku sa takýto prípad objavil v hrobe 41 a 269.

Variabilita je i v pôdorysoch hrobových jám. Tvar lichobežníka mali hroby 8, 58, 66, 83, 86, 108. Za zvláštne prípady možno pokladať hrob 26 s oblúkovitým pôdorysom, hrob 76 s oválnymi bočnými stenami a hrob 98 v tvare koštvorca.

Prekrytím protiľahlých schodkov hrobovej jamy dreveným materiálom vznikla komorová konštrukcia. Schodíky zistené na stenách hrobových jám slúžili ako oporné, resp. nosné časti výdrevy, prekryvajúcej priestor nad zosnulým.

Tažko vysvetliť praktickú funkčnosť úprav dna (priehlbne, konkávne a konvexné dno). Podobné hroby sa objavujú v širokom časovom zábere (*Chropovský* 1957, s. 197, 198; *Budinský-Krička* 1958, s. 42; *Kraskovská* 1958, s. 424; 1963, s. 392; *Čilinská* 1963, s. 96; 1966, s. 106; *Točík* 1970, s. 31; *Rejholcová* 1976, s. 198 atď.). Podľa niektorých bádateľov funkcia priehlbni spočívala v zachytávaní spodnej vody, resp. slúžila na zapustenie predného a zadného čela truhly (*Móra* 1932, s. 56; *Kovrig* 1963, s. 392; *Tomka* 1977–1978, s. 43). Podobná situácia je aj pri hroboch so šikmou úpravou stien. Na štúrovskom pohrebisku sú takto vyhlbené len detské a mužské hroby; v ženskom sa takáto úprava nevyskytla. Prikláňame sa k názoru o zámernom zošikmení, aby sa steny hrobu nezosúvali (*Eisner* 1952, s. 228; *Budinský-Krička* 1956, s. 42–43).

Popri obvyklej polohe tela zosnulého – na chrbte s končatinami pozdĺž tela – možno pozorovať väčšie-menšie odchýlky v uložení kostry. V hrobe 1 je kostra obrátená tvárovou časťou ku dnu, čo nepochybne súvisí s vhođením tela do hrobu. Možnosť samovoľného pootočenia hlavy vľavo (22 hrobov, väčšina žien) a vpravo (29 hrobov, väčšina mužov) môže vzniknúť – pokiaľ nebola hlava zámerné takto uložená – len vo voľnom priestore, kde telo nie je zafixované zásypom. V prípade, že nebola hlava zámerné pootočená, musel byť zosnulý pochovaný do komorového hrobu. Len takto možno vysvetliť naklonenie hlavy na jednu či druhú stranu, keď pod vplyvom tlecích procesov sa jej poloha zmenila ešte pred spadnutím zásypu. Vtedy mohla byť roztrieštená aj lebka a inventár hrobu.

Z rôznych nepravidielných polôh končatin sú pozoruhodné prípady, keď sú kolenné časti dolných končatin od seba odklonené až na vzdialenosť 50 cm (hroby 13, 85, 174, 235, 257).

Takto by muselo byť telo uložené už so skrčenými nohami, ktoré sa neskôr od seba odklonili (čo by tiež predpokladalo komorový hrob); pravdepodobnejšie je však zámerné skrčenie nôh do takejto polohy.

Kým hroby s asymetrickým uložením kostry (11, 39, 64, 78, 81, 148, 167, 191, 229, 269, 271) boli relatívne bohaté, hroby s pochovaným v skrčenej polohe (24, 144, 262) neobsahovali takmer žiaden inventár. Predovšetkým v druhom prípade je zjavný zámer uložiť telo zosnulého do skrčenej polohy. Napriek zriedkavému výskytu objavujú sa takéto hroby nielen na pohrebiskách 7.–8. stor., ale aj v mladšom období v celej Karpatskej kotline, a problematika okolo ich výskytu nie je uspokojivo vyriešená (*Niederle* 1931, s. 82; *Eisner* 1952, s. 223; *Pastor* 1954, s. 137; 1961, s. 377; *Hrubý* 1955, s. 79; *Sós* 1961, s. 273; *Chropovský* 1962, s. 186; *Kraskovská* 1962, s. 446; *Kovrig* 1963, s. 79; *Čilinská* 1966, s. 118–119; *Točík* 1968b, s. 108; *Garam* 1975, s. 93, atď.).

Dvojhroby (23, 251, 214) sú pozoruhodné tým, že v každom prípade ide o iné zoskupenie pozostalých v hrobe. Dospelý muž s dieťaťom bol pochovaný v hrobe 23. V hrobe 251 boli obaja jedinci rovnako orientovaní s hlavami pootočenými vpravo. Osobitne zvláštnym prípadom je hrob 99. Medzi panvovými kosťami ženy ležali drobné kostičky nenarodeného dieťaťa. Z neznámych príčin pred, alebo pri pôrode nasledovala smrť ženy. Z tohto pohľadu je diskutabilné zaradenie hrobu 99 do skupiny dvojhrobov.

Z hľadiska interpretácie dvojhrobov – i napriek tomu, že problematika okolo nich nie je uspokojivo riešená (*Čilinská – Wolska* 1979, s. 148–149) – uvažujeme predovšetkým o prirodzenej smrti pochovaných. Iné možnosti – nie je vylúčená ani možnosť násilnej smrti jedného z nich – sú málo pravdepodobné. Počet dvojhrobov na pohrebiskách 7.–8. stor. je v porovnaní s počtom všetkých hrobov z dobových pohrebísk zanedbateľný. Zároveň táto skutočnosť dokumentuje, že možnosť násilného nasledovania jedného z dvojice do hrobu nebola ani dobovým zvykom, ani civilizačným úkazom.

V desiatich jazdeckých hroboch (5, 20, 126, 131, 132, 138, 157, 187, 258, 259), z ktorých sa len tri zachovali bez druhotného zásahu (131, 138, 258), sa zistili všetky základné druhy úprav hrobových jám. V hrobe 126 a 138 bol jazdec uložený vľavo od koňa. V zostávajúcich

prípadoch opačne, len hrob 20 bol natoľko porušený, že presná situácia sa nedala určiť.

V závere sa vrátíme k otázke doskovej výdrevy v hrobách. Vo väčšine prípadov sa nedá určiť, či išlo o uloženie mŕtveho v rakve alebo len o jeho obloženie drevenými doskami. Jednoznačne môžeme hovoriť o rakve — ak to nie je zrejmé z nálezových okolností — len vtedy, ak sa v zásype hrobu zistili nálezy železných skôb a klinec (Eisner 1952, s. 229; Budinský-Krička 1956, s. 26; Čilinská 1963, s. 96). Takýchto hrobov je na Slovensku pomerne málo; vo väčšine prípadov sa telo zosnulého len obkladalo drevenými doskami (tab. IV: 3–5).

Rekonštrukcia pohrebnej situácie

Presné technické plány a opisy hrobov in situ sú základným predpokladom pokusu rekonštruovať pôvodný stav hrobovej jamy a jej prípadných úprav v čase pochovávaní.

Telo ženy v hrobe 41 bolo uložené do hrobovej jamy tak, že ani hlavou, ani končatinami nezasahovalo do priehlbni pod oboma kratšími stenami (tab. V: 2). Predpokladáme, že bolo chránené jednoduchou nízkou drevenou kolovou konštrukciou, ktorá niesla strop z toho istého materiálu. Tým vznikol komorový priestor s prístreškom, ktorý chránil pochovanú pred priamym kontaktom so zemou. V hrobe 247 sú v šikmých dlhších stenách zapustené 2×3 koly kolmo do dna (tab. VI: 5). Predpokladáme, že táto šesťkolová konštrukcia niesla drevenú plošinu, čím sa vytvoril komorový hrob s pochovaným na dne hrobovej jamy.

Komorovú konštrukciu mali aj ďalšie hroby so schodikmi. V hrobe 13 (tab. I: 5) sa použil drevený materiál, ktorý prekrýval hrob v spodnej a strednej časti. Dve funkčné horizontálne plošiny slúžili jednak na uloženie zosnulého (spodná) a na zastropenie komory hrobu (vrchná).

Vo viacerých prípadoch sa zistilo, že hlava alebo nohy pochovaného, niekedy aj oboje, sú umiestnené v priehlbniach vyhlbených pod kratšími stenami hrobovej jamy. Ak by sme uvažovali o možnosti pochovania zosnulého na súvislej drevenej plošine, ktorá zakrývala aj uvedené priehlbne, nebola by ich funkčnosť celkom jasná (len ťažko možno súhlasiť s názorom, že slúžili na zachytávanie spodnej vody, resp. že sa umiestňovalo do nich predné a zadné čelo truhly). Vychádzajúc z etnogra-

fických prameňov nevylučujeme ani možnosť vkladania, resp. vystlania oboch priehlbni organickým materiálom (mach, listie, slama, tráva atď.), aby nebola hlava zaklonená dozadu (Eisner 1952, s. 233; Vallašek 1962, s. 34). Túto funkciu mohlo v našom prípade zabezpečovať aj konkávne dno (tab. II: 2; III: 1).

Výklenok, alebo akási postranná jama pod bočnou stenou, bol pozorovaný v hrobách 28, 60, 267. V pravom slova zmysle však nemožno hovoriť ani o výklenkovom hrobe, ani o tzv. podmoli, alebo výmoli, ako o tom vypovedajú etnografické pramene (Bednárík 1972, s. 17). Telo mŕtveho nebolo umiestnené pod bokom hrobovej jamy, i keď jeho poloha bola excentrická. Podobná úprava hrobovej jamy nie je častá, avšak ani výnimočná (Čilinská 1973, s. 534; Hanuliak — Zábojník 1982, s. 492–493).

Okrem bežných hrobov, kde rozmery hrobovej jamy sú adekvátne dimenziám pochovaného, stretávame sa i s prípadmi zdanlivej disproporcie medzi dĺžkou hrobovej jamy a výškou pochovaného. V rozľahlej hrobovej jame bol uložený nevelký jedinec. V inom prípade zasa telo pochovaného bolo tesne napašované do hrobu. Dokonca objavil sa aj prípad pravdepodobne dodatočne vyhlbeného výklenku pod dolnou stenou (v mladších obdobiach mohol výklenok slúžiť na uloženie milodarov; Čajánková 1956, s. 302), pretože inak by sa nedalo uložiť telo zosnulého do hrobu v normálnej polohe (hrob 222, dolné končatiny vo výklenku). Na základe tohto faktu by bolo možné vysvetliť aj niektoré asymetrické, resp. excentrické polohy kostier, ktoré mohli vzniknúť v dôsledku malých rozmerov hrobovej jamy.

Pochovanie zosnulého v hrobe 1 v netradičnej polohe tvárou dolu bez akýchkoľvek milodarov — okrem niekoľkých kameňov — budi dojem vhodenia tela do hrobovej jamy. V tejto súvislosti možno uvažovať o spoločenskom postavení zosnulého, ktorý nebol pochovaný pietne v duchu dobového kanonizovaného obradu. Spôsob zaobchádzania s mŕtvymi nie je len dokladom viery a predstavy o posmrtnom živote, ale zároveň sociálnym ukazovateľom vývoja spoločnosti. Možno predpokladať, že ľud rozlišoval dva spôsoby smrti — prirodzenú a neprirodzenú. Úctu samozrejme požívala kategória mŕtvych s prirodzenou smrťou, kým z mŕtvych s neprirodzenou smrťou (utopení, zavraždení, samovrahovia atď.) mali poverčivý, démonický strach. Predstava spätného návratu

démonických duší vzbudzovala presvedčenie o ich škodlivosti (hrôza, materiálne škody). Všetko zlo sa dalo odstrániť len zničením jeho potencionálneho zdroja (mŕtveho). Mohla to byť aj manželská dvojica, z ktorej jeden musel odísť za svojim druhom násilnou smrťou (Točík 1963, s. 159). Návratu späť malo zabrániť zviazanie nôh, rúk, celého tela, zabalenie tela, uloženie ostrých kameňov pod nohy, alebo symbolické ukameňovanie ako v našom prípade. Hroby takýchto jedincov boli situované vždy mimo pohrebiska, resp. intravilánu obce (Čajánková 1956, s. 302; Bednárik 1969, s. 76), čoho príkladom je aj hrob 1, topograficky izolovaný v západnom okraji štúrovského pohrebiska.

Analýza nálezového materiálu

Rozborom nálezového materiálu získame oporné body pre riešenie chronologických vzťahov štúrovského pohrebiska. Vychádzame z doteraz osvojeného a zaužívaného datovania predovšetkým ženského šperku a mužských ozdôb opaska. Chronologický preukazný hrobový inventár bude takto zahrnutý do globálneho rámca nálezového fondu pohrebísk 7. a 8. stor. Z hľadiska horizontálnej stratigrafie treba jednotlivé datovateľné nálezy topograficky lokalizovať na ploche pohrebiska, čím vznikne obraz o možných fázach pochovávaní. Túto metódu sme volili z dôvodu, aby sme verifikovali, do akej miery je súčasná klasická chronológia verná.

Chronológia pohrebísk 7. a 8. stor. sa opiera o hrobový inventár, ktorý bol estetickým výrazom svojej doby a ktorý bol zároveň módnym artiklom rýchlo meniacim svoju podobu. Ženský šperk a mužské ozdoby opaskov sú najvhodnejším nálezovým materiálom pre časové členenie uvedenej doby. Napriek tomu, že štúrovské pohrebisko nepatrí počtom hrobov k veľkým, oplýva bohatosťou a rozmanitosťou skvostných predmetov.

Náušnice rôznej veľkosti, tvarov a z rôzneho materiálu sa našli dovedna v 74 hroboch. Z tohoto počtu v 49 hroboch sa nachádzajú jednoduché krúžkové náušnice (18, 19, 24, 34, 44, 55, 59, 69, 70, 81, 82, 89, 91, 96, 97, 106, 109, 112, 114, 119, 120, 127, 133, 136, 147, 151, 163, 177, 178, 179, 186, 189, 191, 195, 206, 214, 216, 233, 238, 243, 244, 251, 252, 253, 257, 263, 265, 277, 278). Tento typ náušnic je topograficky rozší-

rený vo všetkých častiach pohrebiska a nemá praktický význam pre chronologickú analýzu.

Okrúhle bronzové náušnice so sklenými perlami sa našli v siedmich hroboch (53, 59, 119, 139, 176, 197, 209; tab. VIII: 16–19) a ich celobronzová imitácia v hrobe 91 (tab. VIII: 9). Predstavujú typický nálezový horizont druhej polovice 7. stor. (Čilinská 1975, s. 91), kým ich celobronzová forma z hrobu 91 sa objavuje pravdepodobne až ku koncu 7. stor. po nástupe liatej industrie.

Najmladšou formou ženského šperku na štúrovskom pohrebisku sú náušnice s oválnym krúžkom z hrobov 4, 9, 11, 163 (tab. VIII: 3–6). Viazu sa k okruhu liatej industrie a objavujú sa v hrobách z druhej polovice 8. stor. (Čilinská 1975, s. 79–80). Zostávajúce typy náušnic predstavujú zriedkavejšiu súčasť hrobového inventára.

Z nich si pozornosť zasluhujú predovšetkým strieborné náušnice s veľkým guľovitým príveskom z hrobu 123 (tab. VIII: 20), ktoré v tomto nálezovom celku datovanom do druhej polovice 7. stor. dopĺňa nádoba šedej keramiky (Bialeková 1968, s. 216; Čilinská 1975, s. 66).

Strieborné mesiačikovité náušnice s päťcípym hviezdicovitým príveskom z hrobu 86, ako aj bronzové mesiačikovité náušnice s trojcípym hviezdicovitým príveskom (tab. VIII: 7, 8) z hrobu 16 patria k charakteristickej skupine ženského šperku so širokou variačnou škálou a oblasťou rozšírenia (Niederle 1930, s. 131–134; Vinski 1952, s. 53–56; Dimitrijevič 1957, s. 21–38; Kovrig 1963, s. 111, atď.). Kým tepané hviezdicovité náušnice všeobecne radíme do okruhu tepanej industrie, liate považujeme za mladšie a súčasné s výrobou a výskytom liatej industrie po roku 680. Takto datujeme aj ďalší pár náušnic z hrobu 86 s dvojkónickým príveskom zdobeným perlovcom a pozdĺžnymi žliabkami, ktoré tvoria s už spomínanými hviezdicovitými náušnicami jeden nálezový celok (tab. VIII: 12).

Problematické je datovanie hroziakovitých náušnic (hrob 71 a 175; tab. VIII: 11, 15), ktoré taktiež ukazujú široký časový rámec výskytu a zároveň aj veľké územné rozšírenie (Eisner 1952, s. 106; Hrubý 1955, s. 229; Budinský–Krička 1956, s. 62; Kovrig 1963, s. 163; Čilinská 1975, s. 75–76).

Náušnice so špirálovitým ukončením z hrobov 9, 12, 91, 221 a náušnice s meandrovitým ukončením z hrobu 68 sú bežným šperkom

s veľkým počtom analógií. Ich presnejším chronologickým postavením sa budeme zaoberať v rámci horizontálnej stratigrafie. Z chronologického hľadiska je zvlášť dôležitý hrob 91. Okrem už spomínaných celobronzových náušnic, imitujúcich okrúhle náušnice s perlou (tab. VIII: 9), sa tu našli náušnice so špirálovitým ukončením (tab. VIII: 13) a náušnice s cylindrickým bubienkovitým priveskom so štyrmi pozdĺžnymi rebrami (tab. VII: 10). Kompletný nálezový celok možno datovať ku koncu 7. stor. (Čilinská 1975, s. 72, 91).

Ostatné ženské ozdoby nemajú podstatný význam okrem dvoch štvorcových bronzových agráf z hrobu 197 s tepanou výzdobou v tvare koncentrického štvorca (podobné na lokalitách Pilismarót-Basaharc a Üllő; Sós 1955, tab. LVI: 14, 17; Fettich 1965, tab. 16: 1, 2), ktoré sa našli spolu s už spomínanými okrúhlymi náušnicami s perlou (tab. IX: 3). Datovaním tohto hrobu ku koncu 7. stor. sme sa už zaoberali v súvislosti s náušnicami.

Do okruhu záveskov možno zaradiť aj prevrátenú mincu Konštantína I. (tab. IX: 10) z hrobu 261 a trojlaločné kovanie s dierkou (tab. IX: 9) z hrobu 120, kde o sekundárnej funkcii nemožno mať pochyb. O skutočných záveskoch môžeme hovoriť len v prípade kotúčovitého kovania so sklenou perlou v strede z hrobu 166 (tab. IX: 12) a cylindrického dutého bronzového valčeka s vytiahnutým uškom z hrobu 133 (tab. IX: 11). Uvedené predmety majú celý rad analógií (Čilinská 1966, tab. XXXV: 6; LXIV: 21; CXIV: 24), tvarom sa približujú zlatým záveskom z Igaru a Tótipusztu (Hampel 1905, s. 11–365; tab. 268: 5), nemožno ich však presne chronologicky vymedziť.

Podobne je to aj v prípade prsteňov, ktoré boli zastúpené na štúrovskom pohrebisku v siedmich hrobách (53, 91, 112, 123, 132, 153, 197). Jednoduché krúžkové prstene (tab. IX: 6, 8) majú široké časové rozpätie, avšak pásikový prsteň s očkom vsadeným do tepaného kotúča (tab. IX: 7) z hrobu 91 až nápadne pripomína spomínaný závesok z hrobu 166.

Aj datovanie kovových nákrčníkov z hrobov 16 a 86 (tab. IX: 1, 2) sa opiera o sprievodné nálezy hviezdicovitých náušnic, ktorými sme sa už zaoberali.

Najbežnejšou formou korálikov sú drobné kotúčovité, tvoriace dlhé náhrdelníky (tab. IX: 4), a typické v tvare melónovitého jadra. V

menšej miere sa vyskytli modré, pastové koráliky so žltými rebrami alebo bodkami (tab. IX: 5). K ich chronologickému vymedzeniu sa vrátíme pri horizontálno-stratigrafickej analýze.

Druhú a pre chronológiu 7.–8. stor. podstatnú časť nálezov z pohrebísk toho istého obdobia predstavujú nákončia a kovania opaskov.

Plechové (tepané, lisované) kovania opaskov sa našli na štúrovskom pohrebisku v štyroch hrobách (49, 126, 138, 183). Malé dvojdielne lisované nákončie s perlovcovým okrajom z hrobu 49 (tab. VII: 27) sa našlo spolu s jednoduchým plechovým jazykovitým kovaním. Garnitúru dopĺňajú ešte tri rozetovité lisované kovania (tab. VII: 28), vrtuľovité kovanie (tab. VII: 32) a tri kruhové plechové chrániče dielok s troma nitmi.

Kompletnejšie série kovaní sú z hrobov 138 a 183. V prvom prípade ide o štyri zahnuté plechové kovania s tepaným perlovcovým vzorom po okraji (tab. VII: 25), v druhom o súbor šiestich pravouhlých kovaní so štyrmi nitmi v rohoch (tab. VII: 26), ku ktorým patria dve krúžkovité slučky a bronzová štvorcová pracka s plechovou platničkou na uchytenie remeňa.

Pár západných lichobežníkovitých kovaní z hrobu 126 (tab. VII: 31, 33) má nie veľmi presné analógie s exemplármi z pohrebiska v Nových Zámkoch a Želovciach (Čilinská 1966, tab. XL: 2–5; 1973, tab. L: 11–17). Výbavu jazdca z tohto hrobu ďalej dopĺňa osem tepaných pukličiek s vypuklinou v strede (tab. VII: 29) a šesť lisovaných rozetovitých kovaní tak tiež zdobených perlovcom v strede (tab. VII: 30).

Napriek tomu, že sa analogické nálezy datujú do konca 6. a do prvej polovice 7. stor. (Kovrig 1963, s. 135; Zábojník 1978, s. 199), nálezový celok z hrobu 126 datujeme do obdobia po roku 650, pretože rámcovo zapadá do rovnako datovanej topografickej časti pohrebiska.

Hroby s liatymi garnitúrami sú zastúpené na štúrovskom pohrebisku vo väčšom počte ako hroby s plechovou industriou. Z desiatich hrobov však len o štyroch (5, 20, 23, 227) môžeme hovoriť ako o hrobách s výlučne liatou industriou. V zostávajúcich hrobách (125, 157, 210, 218, 222), o ktorých hovoríme ako o hrobách s kombinovanou industriou, sú liate kovania doplnené plechovými kusmi.

Hrob 227 predstavuje samostatný topogra-

fický celok vo východnom okraji pohrebiska a zároveň poskytuje aj najúplnejšiu garnitúru. Popri veľkom dvojdielnom nákončí zdobenom esovitou úponkou (podobné tab. VII: 5) a troch menších nákončiach s motívom vínnej révy (tab. VII: 12) súpravu dopĺňa päť erbovitých kovaní šarnierom spojených s päťlaločným príveskom (tab. VII: 8), päť menších prelamovaných erbovitých kovaní (tab. VII: 7), tri podkovovité kovania s vrúbkovaným okrajom (tab. VII: 9) a oválna bronzová pracka s kovaním zdobeným rastlinným ornamentom.

Pomerne početná garnitúra opaska sa zistila v hrobe 5. Veľké bronzové prelamované nákončie zdobené esovitou úponkou kombinovanou s motívom vínnej révy je ukončené dutým tylom s dvoma nitmi (tab. VII: 10). K nemu patria tri menšie prelamované nákončia s úponkou (tab. VII: 11), päť erbovitých prelamovaných kovaní zdobených úponkovým vzorom šarnierom spojených s podobnými príveskami (tab. VII: 6). Garnitúra ďalej pozostáva zo siedmich malých podkovovitých kovaní s uškom (tab. VII: 1), vrtuľovitého kovania s obrazom dvoch štylizovaných zvieracích postáv (tab. VII: 3) a lichobežníkovitej pracky so šupinovou výzdobou.

Zo zostávajúcich hrobov skupiny s výlučne liatou industriou sú z hrobu 20 dve malé prelamované nákončia so zosilným vrúbkovaným okrajom (tab. VII: 14) a sedem malých erbovitých kovaní s dvoma uškami na báze (tab. VII: 13). K nálezovému celku z hrobu 23 okrem krátkeho dvojdielneho prelamovaného nákončia zdobeného esovitou úponkou a na tyle s dvoma zvieracími hlavičkami (tab. VII: 5) patrí aj dvojdielne kotúčovité kovanie s úponkovým ornamentom pomocou šarniera spojené s päťlaločným príveskom (tab. VII: 4).

Zo skupiny hrobov s kombinovanou industriou je pozoruhodná predovšetkým garnitúra z hrobu 222. Žiaľ, veľké dvojdielne nákončie, z jednej strany zdobené motívom zvieracích zápasov, z druhej štylizovanou esovitou úponkou, je zachované len torzovite (tab. VII: 19). Garnitúra ďalej pozostáva z piatich štvorcových pozlátených prelamovaných kovaní zdobených motívom vínnej révy (tab. VII: 18), z vrtuľovitého kovania s plastickými poloblúkmi (tab. VII: 2), z jednej oválnej pracky s erbovitým kovaním a dvoch menších plechových praciek. Z tejto skupiny hrobov je nemenej pozoruhodná aj garnitúra z hrobu 157 so sériou

piatich tepaných kotúčovitých kovaní s perlou v strede (tab. VII: 15), plechovým vrtuľovitým kovaním (tab. VII: 16), malým liatym nákončím (tab. VII: 20) a liatou lichobežníkovitou prackou s kotúčovitým tepaným chráničom dierky.

Zostávajúce tri hroby tejto skupiny majú chudobnejšie garnitúry. Z hrobu 210 pochádza fragment malého nákončia, štyri liaté bronzové kovania (tab. VII: 17) a fragment bronzového plechu na jednej strane zdobeného rytým ornamentom. Hrob 218 obsahoval len malé liaté nákončie na jednej strane s motívom grifa, na druhej s esovitou úponkou (tab. VII: 23, 24). V hrobe 125 sa našlo okrem miniatúrneho nákončia, zdobeného z jednej strany rastlinným ornamentom (tab. VII: 22), aj bronzové prelamované závesné kovanie s patkou (tab. VII: 21).

Pre všetky hroby s výlučne liatou industriou je typický motív vínnej révy a esovitej úponky, ako aj výskyt erbovitých kovaní zdobených rastlinným ornamentom, ktoré sú zaraďované k mladšiemu horizontu avarských pohrebisk (Čilinská 1966, s. 177–178; Garam 1979, s. 76). Štúrovské erbovité kovania majú početné analógie takmer v celej Karpatskej kotline (Eisner 1952, tab. 16: 9–14; Kovrig 1963, tab. VII: 20–23; Garam 1975, tab. 7: 3–8; 1979, tab. 22: 25–27). Hroby s výlučne liatou industriou zároveň reprezentujú najmladšiu vývojovú fázu pochovávaní na štúrovskom pohrebisku.

Z nálezových celkov s kombinovanými garnitúrami opaska patrí určite k najvýznamnejším exemplárom torzovité nákončie s motívom zvieracích zápasov z hrobu 222, ktoré v rámci liatej industrie predstavuje relatívne najstarší vývojový stupeň (Čilinská 1966, s. 176). Z tejto skupiny sú významné aj pozlátené štvorcové kovania zdobené motívom vínnej révy a ďalšie štvorcové kovania zdobené geometrickým vzorom. Oba typy liatych kovaní sú vyústením vývojovej línie od plechových kovaní toho istého tvaru (Dekan 1972, s. 325–326). Kontinuitu vývoja opaskovej industrie dokladá aj nálezová situácia v hrobe 157. Tu sa spolu s liatym nákončím zdobeným úponkou našlo päť kotúčovitých tepaných kovaní s perlou v strede. Používanie sklíčok nadväzuje na staršiu tradíciu z obdobia plechovej industrie (Točík 1963, s. 168).

Doteraz sme sa zaoberali nálezovým mate-

riálom, ktorý má kľúčový význam pre chronologické členenie pohrebiska. Spomenieme aj ďalšie nálezy, ktoré môžu byť dôležité z hľadiska horizontálnej stratigrafie. Je to predovšetkým keramika, ktorá má vedúce postavenie v nálezovom inventári štúrovského pohrebiska (tab. X). Dominuje podunajský typ (tab. X: 1), menej potiský (tab. X: 9). Nádoby šedej (tab. X: 11) a žltej keramiky (tab. X: 10), ktoré sa našli len po jednom kuse, symbolizujú najstarší a najmladší keramický materiál na štúrovskom pohrebisku (*Bialeková 1967*, s. 15; *1968*, s. 216). Z fľašovitých nádob tohto obdobia je štúrovská z hrobu 81 (tab. X: 8) výnimočná, čo dokladá sprievodný hrniec potiského typu. Na ostatných pohrebiskách bola vždy v sprievode nádoby podunajského typu (*Točík 1963*, obr. 11; *Čilinská 1966*, tab. LXXXII: 7, 8, 12). Okrem hrobu 126 (nádoby potiského typu) sa značky na dnách (tab. X: 2–6) zistili v hrobách 26, 28, 136, 177, 247 len na keramike podunajského typu.

Z konského výstroja, ktorý sa vo väčšine prípadov viaže na jazdecké hroby a spravidla ho datuje sprievodný materiál, sú pozoruhodné niektoré typy strmeňov (tab. XI: 1–5). Podľa *I. Kovrigovej (1955, s. 30)* k najstarším typom patria okrúhle strmene (tab. XI: 2, 4) z hrobov 131, 138, 259. Mladší typ predstavujú strmene z hrobu 131 a 187 (tab. XI: 3, 5) a najmladší z hrobu 5 a 258 (tab. XI: 1; *Čilinská 1966*, obr. 22).

Podobná charakteristika platí na nálezy zbraní, vo väčšine prípadov sa viažu k jazdeckým hrobom a hrobom peších bojovníkov. Okrem langsaxu z hrobu 208 neboli zistené veľké sečné zbrane, meč a šabľa, zato však sekery, kopie, oštep a hroty šípov sú rozptýlené po celej ploche pohrebiska.

Horizontálna stratigrafia

Rozborom nálezového materiálu sme získali funkčné kritériá chronologického členenia pohrebiska. Hroby s datovateľným materiálom nereprezentujú len jednotlivé topografické, resp. stratigrafické horizonty, ale zároveň určujú postup a smer pochovávaní. Z tohto pohľadu možno pozorovať na ploche pohrebiska tri vzájomné na seba nadväzujúce fázy pochovávaní (tab. XV).

1. Inventár hrobov staršej fázy pochovávaní (plechové garnitúry, náušnice s perlami) sa da-

tuje do obdobia po druhej polovici 7. stor. Patria sem hroby:

- 49 — plechová garnitúra (tab. VII: 27, 28, 32);
- 53 — náušnice s perlami (tab. VIII: 19);
- 126 — pár západných kovaní a plechová industria (tab. VII: 29–31, 33);
- 131 — pár strmeňov (tab. XI: 2);
- 138 — plechová industria (tab. VII: 25);
- 139 — náušnice s perlami (podobné ako tab. VIII: 18).

2. Inventár hrobov z prechodnej fázy pochovávaní (kombinované garnitúry opaskov, náušnice s perlami a iné ozdoby) sa datuje ku koncu 7. a začiatku prvej polovici 8. stor.

Patria sem hroby:

- 59 — náušnice s perlou (tab. VIII: 17);
- 119 — náušnice s perlami (tab. VIII: 18);
- 123 — strieborné náušnice s guľovitým príveskom (tab. VIII: 20);
- 125 — plechová industria a liate závesné kovanie (tab. VII: 21, 22);
- 157 — plechové kotúčovitité kovania s perlou, plechové vrtuľovitité kovanie a liate prelamované nákončie (tab. VII: 15, 16, 20);
- 176 — náušnice s perlou (tab. VIII: 16);
- 197 — náušnice s perlou a bronzová agrafa (podobné ako na tab. VIII: 16; IX: 3);
- 183 — plechová industria (tab. VII: 26);
- 209 — náušnice s perlami (podobné ako na tab. VIII: 18);
- 210 — štvorcové liate kovania a fragment plechového kovania s rytým ornamentom (tab. VII: 17);

218 — nákončie s motívom grifa a esovitého úponky (tab. VII: 23, 24);

222 — nákončie s motívom zvieracích zápasov a štvorcové liate kovania (tab. VII: 18, 19).

3. Inventár hrobov mladšej fázy pochovávaní (liate garnitúry, oválne náušnice s perlami) sa datuje do prvej a druhej tretiny 8. stor. Patria sem hroby:

- 4 — oválne náušnice s perlou (tab. VIII: 3);
- 5 — liate prelamované nákončia a erbovitité kovania (tab. VII: 6, 10, 11);
- 9 — oválne náušnice s perlou (tab. VIII: 4);
- 11 — oválne náušnice s perlou (tab. VIII: 5);
- 16 — liate bronzové náušnice s hviezdicovitým príveskom (tab. VIII: 7);
- 20 — liate nákončie (tab. VII: 14);
- 23 — liate nákončie a erbovitité kovania (tab. VII: 4, 5);
- 86 — strieborné liate náušnice s hviezdicovitým príveskom (tab. VIII: 8);

91 — bronzové náušnice s cylindrickým príveskom (tab. VIII: 10);

163 — oválne náušnice s perlami (tab. VIII: 6);

227 — liate nákončie a erbovité kovania (tab. VII: 8, 12).

Hroby najstaršej fázy pochovávaní sú situované v severnej časti pohrebiska. Podstatná časť hrobov prechodnej fázy leží južne od najstaršej skupiny. V tejto fáze však neskôr dochádza k postupnému pochovávaní smerom na juh a západ, čím vznikol veniec hrobov obojpínajúci takmer celú staršiu fázu pochovávaní (tab. XV). V západnom okraji pohrebiska sa koncentruje podstatná časť hrobov mladšieho horizontu s výlučne liatou industriou.

V staršom horizonte chýbajú pamiatky reprezentujúce starší stupeň tepanej industrie (napr. zlaté a strieborné plechové kovania zdobené geometrickým vzorom). Preto rozetovité kovania z hrobov 49 a 126 i napriek tomu, že na niektorých pohrebiskách sú datované ku koncu 6. a prvej polovici 7. stor. (Kovrig 1963, s. 135), radíme až do obdobia po polovici 7. stor. Toto datovanie podporuje aj fakt, že spomínané kovania nedopĺňa na štúrovskom pohrebisku najstaršia plechová industria a ďalej aj horizontálno-stratigrafická situácia — hroby s rozetovými kovankami topograficky zapadajú do celkového rámca staršej skupiny pochovávaní. Pohrebný rítus staršej fázy je charakteristický pochovávaním do hrobov s jednoduchou úpravou hrovej jamy a len sporadickým použitím dreveného materiálu ako doskovej výdrevy (tab. XIII). Zato však prechodný horizont je obdobím, keď sa v plnej miere rozšírilo používanie ako doskovej výdrevy, tak aj kolovej konštrukcie.

Horizontálno-stratigrafická situácia dokumentuje aj takmer úplný zánik jazdeckej a pešej bojovnickej zložky štúrovského ľudu v prechodnom horizonte. Jazdecké hroby sa znovu objavujú v poslednej fáze pochovávaní, nemajú však horizontálno-stratigrafickú súvislosť s jazdeckými hrobmi zo staršej fázy (tab. XIV).

Najstarší ženský šperk, okrúhle náušnice s veľkým priemerom krúžku a s viacerými perlami po obvode sa objavujú len v staršom a prechodnom období. Náušnice s veľkým guľovitým príveskom sú zastúpené len v prechodnom horizonte, kým náušnice s hviezdovitým príveskom a náušnice oválneho tvaru repre-

zentujú poslednú fázu pochovávaní na štúrovskom pohrebisku.

Nálezy zbraní sú rozptýlené takmer po celej ploche pohrebiska (tab. XII). Sekery však nie sú zastúpené v staršom období, prevládajú v prechodnej a mladšej fáze. Patria sem dve typologicky zhodné štihle, mierne prehnuté sekery s nízkymi lalokmi, ďalej bradatice s vykrojeným ostrím a štihla sekera s okrúhlymi lalokmi. Oštep a kopia sa vytrácajú z nálezového inventára v prechodnej fáze, podobne ako aj nálezy hrotov šípov, ktoré sa však predsa len sporadicky objavujú aj v mladšom období pochovávaní.

Aj nálezy konského výstroja (nie vždy sa viažu len na jazdecké hroby) sú takmer absolútne zastúpené v staršej a prechodnej fáze, pričom v staršej sa zubadlo vyskytuje v nálezoch vždy spolu so strmeňom, v prechodnom a mladšom období samostatne len strmeň.

Nálezy keramiky ako najbežnejšieho milodaru sú rovnomerne rozptýlené po celej ploche pohrebiska. Je zrejmé, že od začiatku pochovávaní sa vkladajú do hrobov nádoby podunajského typu vo veľkej prevahe nad typom potiským, v mladšej fáze takmer jednoznačne. Hrniec šedej keramiky možno horizontálno-stratigraficky zaradiť do prechodného a hrniec žltej keramiky do mladšieho obdobia pochovávaní.

Osobitnú pozornosť si zasluhujú nálezy zvieracích kostí (tab. XIV). Sledujeme tu zaujímavú situáciu, keď dvojité dávky potravy (hydina + hydina) ako milodar vystupuje len v hrobách z rozhrania staršieho a prechodného obdobia, pričom vytvárajú úzku lokálnu skupinu. Analogická situácia je aj pri nálezoch, kde hydinu v hrobe dopĺňa vajíčko (hydina + vajíčko). Nevylučujeme možnosť, že na základe spomínaných znakov sa dajú rozpoznať príslušníci tej istej rodiny v typologicky a chronologicky uzavretom spoločenstve.

Relatívna chronológia

Metóda horizontálnej stratigrafie bola uplatnená na viacerých pohrebiskách 7.—8. stor. (Keller — Bierbrauer 1965, s. 337—398, Böhme 1965, s. 11—65; Mináč 1981, s. 78—103). V našom prípade sme ju využili — vzhľadom na špecifické podmienky štúrovského pohrebiska — na rámcové rozpracovanie troch časových fáz pochovávaní. V záujme jemnejšej chro-

Tab. I. Štúrovo. Typologicko-chronologická tabuľka opaskovej industrie

700	MDA II	industria	liata	výlučne liata industria dvojdielne nákončia, kovania obdĺžnikového tvaru, kovania so šarnierom, rozvinutý motív vínnej révy a esovitej úponky, rozvinutá technika prelamovania
	MDA I		kombinovaná	liata industria kovania, archaický tvar nákončia, kvadratické kovania, rozvinutá esovitá úponka, grif, zvieracie zápasy, vínná réva
	SDA II			plechová industria kotúčovitité kovania s perlou, perlovec
	SDA I		plechová	výlučne plechová industria západné kovania, lisované kovania rozetovitého tvaru, perlovec

nológii pohrebiska sa pokúsime pomocou typologického rozboru nálezového materiálu presnejšie roztriediť, datovať a ohraničiť dobu jeho existencie, využívajúc pritom doterajšie výsledky z horizontálnej stratigrafie (tab. I).

Výrobnotechnologický najstarší typ industrie na štúrovskom pohrebisku reprezentujú malé lisované rozetovité kovania (tab. VII: 28, 30), resp. pukličky (tab. VII: 29) a lisované nákončie na okraji zdobené perlovcom (tab. VII: 27). Spodnú typologicko-chronologickú hranicu horizontu SDA I (stredná doba avarska) charakterizuje teda výlučne plechová lisovaná industria doplnená párom západných trapezovitých kovaní (tab. VII: 31, 33) a vrtuľovitým kovaním z bronzového plechu (tab. VII: 32).

Na najstarší stupeň výlučne plechovej industrie je navrstvený zmiešaný horizont SDA II-MDA I (mladšia doba avarska) s kombinovanými kovaniami opaskov už s prevahou liatej industrie (tab. VII: 21–26). V horizonte SDA II sa po prvýkrát objavuje včasná esovitá úponka, ako aj grif (tab. VII: 23, 24) a technika prelamovania (tab. VII: 21). Liate kovania majú archaický tvar, plechové sú jednoduché ob-

dĺžnikové. Predpokladáme, že perlovcová výzdoba z najstaršieho horizontu prechádza obmedzene zmiešaným horizontom (tab. VII: 25) a vrcholí v druhej fáze zmiešaného horizontu (MDA I) ako tepaný derivát po obvodě kotúčovitých kovaní s perlou v strede (tab. VII: 15). V druhej fáze zmiešaného horizontu (MDA I) v rozhodujúcej miere prevládajú liate kovania (tab. VII: 14, 17–20). Ich archaický tvar ustupuje. Prvýkrát sa v tomto horizonte objavujú (a zároveň aj strácajú) bronzové liate kvadratické kovania. Ďalej v tejto fáze možno pozorovať rozvinutie výzdobných motívov. Popri zložitejšej esovitej úponke (tab. VII: 20) nastupuje motív vínnej révy (tab. VII: 18), ale predovšetkým motív zvieracích zápasov (tab. VII: 19).

Liate opasková industria sa naplno rozvíja v mladšom horizonte (MDA II), ktorý je na štúrovskom pohrebisku zastúpený výlučne liatou industriou. Za povšimnutie stojí technologická novinka v súvislosti s veľkými nákončiami – výroba dvojdielných kusov navzájom spojených nitmi. Tvar kovaní nevystupuje z charakteristického obdĺžnikového rámca. Tak

ako pre mladšiu fázu kombinovaného horizontu (MDA I) sú typické kvadratické kovania, sú pre mladší horizont (MDA II) typické malé liate kovania šarnierom spojené s príveskom (tab. VII: 4, 6, 8). V tomto horizonte dosahuje vrchol výzdoba s motívom vínnej révy, esovitej úponky a technika prelamovania (tab. VII: 5, 10–12).

Horizont SDA I a SDA II možno z hľadiska vývoja ženského šperku špecifikovať ako horizont náušnic okrúhleho tvaru s perlami. Ženský šperk je jednoznačne konzervatívnejší ako mužské ozdoby opaskov. Štýlovo najčistejší sa javí šperk z najstaršieho obdobia (SDA I). Tu sa naplno rozvinul typ náušnic s veľkým priemerom krúžku a s jednou, alebo viacerými perlami po obvode (tab. VIII: 17–19). Tendencia vývoja najstarších náušnic s perlami smeruje k formám s malým priemerom krúžku (SDA II), postupne sa redukuje aj počet perál, takže nakoniec zostáva len jedna na spodnom oblúku (tab. VII: 16). Do tejto fázy patria aj náušnice s veľkým dutým guľovitým príveskom (tab. VIII: 20). Koncom SDA II sa rozširuje typová báza náušnic. V súvislosti s rozvojom liatej industrie je definitívne dovŕšený vývoj okrúhlych náušnic s perlami — od veľkých foriem s viacerými perlami (SDA I) cez menšie typy s jednou perlou (SDA II) až k liatym kusom s hraneným krúžkom (MDA I; tab. VIII: 9).

Prelomový horizont SDA II-MDA I charakterizujú liate náušnice s hviezdicovitým príveskom (tab. VIII: 7, 8). Prvý stupeň MDA I reprezentujú náušnice so špirálovitým ukončením (tab. VIII: 13, 14), náušnice s hroziakovitým príveskom (tab. VII: 11), menej typické náušnice s dvojkónickým príveskom zdobeným pozdĺžnymi rebrami a perlovcom (tab. VIII: 12) a náušnice s kónickým bubienkovým príveskom (tab. VIII: 10).

Dominujúcou formou ženského šperku v horizonte MDA II sú náušnice oválneho tvaru s perlou (tab. VIII: 3–6), ako aj náušnice s kónickým špirálovitým ukončením (tab. VIII: 1, 2).

Oválne náušnice možno charakterizovať ako štýlovo samostatný a úplne nový šperk. Nepovažujeme ich — ako by sa to na prvý pohľad mohlo zdať — za finálny výrobok okrúhlych náušnic s perlami, pretože zdanlivú kontinuitu od okrúhlych k oválnym porušuje pár už spomínaných celobronzových náušnic (tab. VIII:

9), ktorými táto forma šperku definitívne zaniká.

Záver

O význame a historicko-politickej exponovanosti severokarpatského teritória nemôže byť pochyb. Ľud, ktorý tu sídlil a pochovával svojich mŕtvych v 7. a 8. stor., vytváral silnú aglomeračnú sieť. Koncentrácia archeologických prameňov z jedného obdobia na malom území (napr. ohyb Dunaja pri sútoku s Hronom, pohrebiská Štúrovo, Obid, Pilismarót a Esztergom) je veľmi vhodná na výskum štrukturálnych otázok celého regiónu. Myslíme si, že komplexné stanovisko k týmto otázkam možno zaujať až po vyhodnotení jednotlivých lokálnych prameňov.

Horizontálno-stratigrafická analýza štúrovského pohrebiska ponúka možnosť zamýšľať sa nielen nad problematikou chronológie, ale aj vnútorných zmien slovansko-avarskej spoločnosti. Z geografického hľadiska dynamika vývoja spoločnosti 7.—8. stor. nie je homogénna. Je zrejmé, že je to spoločnosť adaptabilná, schopná rýchlo sa vyrovnávať so zmenenými životnými podmienkami a prostredím. Pri skúmaní týchto javov treba vychádzať predovšetkým z hrobového inventára, ktorý je odrazom postavenia jedinca v spoločnosti.

Najväčšia časť vedúcej mocenskej zložky štúrovského ľudu (jazdec, peši bojovník) zaniká v staršej (50 %) a prechodnej (30 %) fáze pochovávania (horizont SDA I, SDA II, MDA I). V uvedenej miere dokladajú jazdec a peši bojovník ustupujúci militantný charakter obyvateľstva v období po polovici 7. stor. Postupný zánik ozbrojených družín súvisí s obmedzením ich mobility. Tendencia vývoja smeruje k zmene životného štýlu.

Završením avarskej anabázy (r. 568) a zabratím územia po Langobardoch nie je stredná Európa s národmi žijúcimi v bezprostrednej blízkosti avarskeho kmeňového zväzu zabezpečená proti ich koristníckym výbojom. Práve naopak, koniec 6. a prvá tretina 7. stor. je obdobím jasnej vojensko-politickej hegemonie avarskej ríše v celej Karpatskej kotline. Možno povedať, že v tomto „krištalizačnom“ období boli položené základy pozvoľnej zmeny základne kočovnícko-koristníckej spoločnosti. Migračný proces bol dovŕšený zabratím územia, ktoré sa vyvíja ako nové sídliskové teritórium

avarskej komunity. Prvou výraznou zmenou avarskej spoločnosti zo spoločensko-štrukturálneho hľadiska bola kategorizácia obyvateľstva na pevnú (definitívne sa fixuje so zmenou základne) a pohyblivú zložku (táto existovala pôvodne). Pevná zložka — ženy, deti, starci a vojenská družina, ktorá tvorila domobranu, je v dôsledku tejto premeny tvorcom novej základne, ktorá sa konsoliduje usadlejším a zároveň organizovanejším spôsobom života. Kým pohyblivá zložka (jazdec, peší bojovník) reprezentuje tradíciu a základnú facies avarskej spoločnosti, pevná zložka predstavuje progresívny trend z hľadiska tvorby hodnôt.

K výraznejším zmenám avarskej society dochádza po prvej tretine 7. stor. Prehrtá bitka pri Konštantinopole roku 626 a ich ďalšie vojenské neúspechy na juhu vo veľkej miere otriasli suverenitou avarskeho kmeňového zväzu. Oslabenie vojensko-politickej pozície Avarov v južných oblastiach Európy nevedlo len k obráteniu záujmu na iné územia, ale aj k postupnému završeniu vnútorných zmien ich spoločnosti.

Pohyblivá zložka obyvateľstva stráca v priebehu ďalšieho vývoja (druhá polovica 7. stor.) pôvodnú funkciu, jej akčný rádius je obmedzený na zabezpečovanie sídelného územia, neskôr nadobúda latentný charakter a jej účinnosť sa lokalizuje na miestnu sídliskovú jednotku (na základe horizontálno-stratigrafickej analýzy pohrebiska v Štúrove vrstva peších bojovníkov zaniká rýchlo na konci druhej tretiny 7. stor., jazdecká pretrváva dlhšie, nedoživa sa však kontinuity s jazdeckou vrstvou z mladšieho obdobia pochovávaní). V tomto období sa aj definitívne končí proces zmeny základne z kožovnícko-koristnickej na produkтивно-poľnohospodársku (poľnohospodárske náradie a kosti domácich zvierat v najstarších štúrovských hrobách). Usudzujeme, že proces zmeny základne bol dynamickejší predovšetkým v okrajových oblastiach avarskej ríše, kde styk s pôvodným obyvateľstvom pôsobil progresívne. Prikladom môže byť práve územie juhozápadného Slovenska. Na jeho vývojové špecifiká poukázalo už viacero bádateľov (Čilinská — Wolska 1979, s. 146, 148; Bialeková 1980, s. 217—218; Čilinská 1983, s. 247—248).

Len ťažko by sme tu hľadali archeologický materiál alebo celé pohrebisko, ktoré by sme mohli datovať do prvej polovice 7. stor. Priči-

nou tejto situácie nemusí byť len fakt, že pred druhou polovicou 7. stor. bola táto oblasť doménou silného protivníka (povedzme Samovej ríše), ale aj prirodzená ekologická bariéra. Skutočnosťou však zostáva, že avarský vplyv sem preniká až v druhej polovici 7. stor. Silným pôsobením domáceho podložia sa skvalitňuje poľnohospodárska činnosť a remeselná výroba (vysoké percento výskytu zvieracích kostí, keramiky, praslenov a ihelníkov v hrobách z územia juhozápadného Slovenska).

S načrtnutou situáciou korešpondujú aj výsledky horizontálno-stratigrafickej analýzy na štúrovskom pohrebisku. Z hrobového inventára, ktorý je nielen odrazom sociálno-ekonomického postavenia jedinca, ale aj faktickým svedectvom frekventovanosti určitých predmetov v jednotlivých fázach pochovávaní, možno vyčítať prevahu hydiny v staršom období nad domácim statkom (ovca, ošípaná), ktorý má naopak väčšie zastúpenie v mladšom období pochovávaní. Pre staršie a prechodné obdobie je typická dvojitá dávka potravy v hrobách (hydina + hydina, hydina + vajíčko), čo má samozrejme aj rituálne pozadie. Výskyt potravinových milodarov (zvieracích kostí a vajíčok) poukazuje na determinujúci vzťah základne a nadstavby štúrovského ľudu. Hrobový inventár nemusí byť len odzrkadením sociálneho postavenia zosnulého, ale zároveň môže v širšej miere charakterizovať ekonomickú štruktúru celého mikroregiónu. Hroby s nálezmi hydiny a vajíčok prevládajú v staršej a prechodnej fáze pochovávaní, kým domáce zvieratá, ako ovca a ošípaná, charakteristickejšie pre usadlejší spôsob, sú početnejšie zastúpené v mladšej fáze pochovávaní.

V dôsledku postupujúcej zmeny spôsobu života nastáva aj podstatný obrat v rozvoji a úrovni remeselnej výroby. Proces skvalitňovania remeselných produktov zasiahol aj hrnčiarstvo. Horizontálno-stratigrafická analýza potvrdzuje — nie príliš presvečivo — všeobecne tradovaný názor o chronologickom pomere potiského a podunajského typu. Keramika potiského typu je svojím objemom vyššie zastúpená v staršej a prechodnej fáze pochovávaní. Je odrazom stavu dobovej úrovne hrnčiarskej výroby, ktorej reprezentantom je pevná zložka obyvateľstva. Zvyšovanie kvality a špecializácia hrnčiarskej produkcie nastáva až v dobe, keď sa na nej — v súvislosti s obmedzením jeho mobility — môže podieľať aj muž.

Ako sme už spomínali, zmena politickej situácie viedla k urýchleniu zmien v základni. Táto vývojová línia vyúsťuje do postupného začleňovania pohyblivej zložky (muž) do produktívnej sféry. Tým vzrastá remeselná aktivita muža. Moment postupnej špecializácie bol rozhodujúcim faktorom nielen z hľadiska kvality, ale aj z hľadiska kvantity remeselnej výroby. Praktickým prejavom tejto zmeny v hrnčiarstve je expanzia keramiky podunajského typu v prechodnej a mladšej fáze pochovávaní.

Jednotlivé odvetvia remeselnej výroby sa vyvíjajú špecificky. Kým napr. produkcia keramiky má miestny (domáci) význam, kovovýroba a z nej vyplývajúce odvetvia majú centrálny charakter. V tomto prípade rozhodujúcu úlohu nezohrávajú len surovínové zdroje, ale predovšetkým lokálna tradícia. Preto hlavne mužské ozdoby opaskov a ženský šperk predstavujú úzkoprofilový tovar, ktorého význam pre chronológiu 7. a 8. stor. netreba zdôrazňovať. Horizontálno-stratigrafická analýza pohrebiska v Štúrove potvrdila správnosť doteraz zaužívanej chronológie pre 7. a 8. stor. I napriek tomu, že škála nálezov nie je najvariabilnejšia, pohrebisko patrí medzi menej rozsiahle a je v centre plochy minimálne porušené, možno konštatovať, že to nie sú rozhodujúce činitele pre jeho hrubé členenie.

Na základe integrity horizontálnej stratigrafie s typologickou metódou sme sa pokúsili načrtnúť tri časové fázy pochovávaní a štyri chronologické nálezové horizonty (SDA I, SDA II, MDA I, MDA II). Ich presnou náplňou sme sa zaoberali. Za povšimnutie stojí tempo a smer vývoja mužských aj ženských okrás. Výrobná a typová škála opaskovej industrie je omnoho progresívnejšia ako vývoj a typová škála ženského šperku. Platí to predovšetkým o staršej a prechodnej fáze (horizont SDA I, SDA II a čiastočne MDA I). K určitému vyrovnaniu dochádza až v mladšej fáze (horizont MDA I, MDA II).

Kým mužské kovania prechádzajú v starších fázach pestrým umelecko-technologickým rozvojom, náušnice si zachovávajú svoju konzervatívnosť. Typ okrúhlych náušnic s perlami, ako aj typ s veľkým guľovitým priveskom pretrvávajú. Dokonca aj nástup liatych náušnic (MDA I, v Štúrove hlavne hviezdicovité) sa oneskoruje za nástupom liatej industrie. V mladšom období pochovávaní (MDA II) sa ich

typová báza rozširuje — vtedy v mužských hroboch dominujú liate kovania a nákončia s motívom vínnej révy. Pozoruhodný je aj rast počtu jazdeckých hrobov ku koncu mladšej fázy pochovávaní (MDA II). Ako sme už uviedli, jazdecká vrstva zo staršieho a čiastočne aj prechodného obdobia pochovávaní (SDA I, SDA II, MDA I) sa horizontálno-stratigraficky nedomieľa kontinuity s jazdeckou zložkou z mladšieho obdobia pochovávaní (MDA II). Znovuoživenie jazdeckej zložky v mladšej fáze badať aj na iných pohrebiskách. Príčiny repatriácie pôvodného postavenia muža dávame do súvislosti ako s vnútornou krízou avarskej spoločnosti, tak aj s narastajúcim tlakom Frankov a Slovanov zvonku. Význam novovytváraných jazdeckých družín teda spočíval v pozíčnoobrannej funkcii a ich počiatky možno klásť do druhej polovice 8. stor.

Našu prácu uzatvárame otázkami konca pochovávaní na štúrovskom pohrebisku. Relatívne najmladší hrobový inventár sa sústreďuje v hrobách na západnom okraji pohrebiska, ktorý však nepokladáme za jeho záverečný sektor. Pochovávanie pokračuje východným smerom veľmi nevýraznými hrobovými celkami, takmer bez datovacieho materiálu. Záverečný sektor pochovávaní hľadáme vo východnom okraji pohrebiska. Predpokladáme, že rezíduum jazdeckej zložky tu reprezentuje hrob 227 s bohatou garnitúrou opaska, avšak bez koňa. Myslíme si, že v prevažnej časti mladšieho obdobia štúrovský ľud už nedisponuje repatriovanou jazdeckou zložkou, ktorá sa sústredila na iné miesto z dôvodu koncentrácie bojového potenciálu. Nálezová situácia v Komárne ukazuje, že práve toto mohlo byť miestom centrálného charakteru. Tu sa v roku 791 stretli bojové výpravy Karola Veľkého a Teodorika s Meginfriдом, zamerané na likvidáciu Avarov v strednom Podunajsku.

Funkciu cintorína prestáva štúrovské pohrebisko plniť pravdepodobne už pred vojenskými ťaženiami Karola Veľkého z rokov 791 a 796. V nálezovom inventári sa nezistili pamiatky typu Nagyszentmiklós a ďalšie výrazne mladoavarské prvky. V záverečnom období pochovávaní pohrebisko postupne stráca avarský ráz. Badať pozvoľný ústup hrobov s typickým inventárom a prevahu prostých hrobov najčastejšie len s jednou nádobou podunajského typu.

Literatúra

- BEDNÁRIK, R.: Systém pochovávaní na Slovensku. In: *Musaica*, 9. Bratislava 1969, s. 73–79.
- BEDNÁRIK, R.: Cintoríny na Slovensku. Bratislava 1972.
- BIALEKOVÁ, D.: Žltá keramika z pohrebísk obdobia avarskej ríše v Karpatskej kotline. *Slov. Archeol.*, 15, 1967, s. 5–76.
- BIALEKOVÁ, D.: Zur Frage der grauen Keramik auf Gräberfeldern der Awarenzeit im Karpatenbecken. *Slov. Archeol.*, 16, 1968, s. 205–227.
- BIALEKOVÁ, D.: Slovanské obdobie. *Slov. Archeol.*, 28, 1980, s. 213–228.
- BÖHME, H. W.: Der Awarenfriedhof von Alattyán, kom. Szolnok. In: *Südostforschungen*, 24. München 1965, s. 11–66.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Pohrebisko z doby avarskej v Žitavskej Tóni na Slovensku. *Slov. Archeol.*, 4, 1956, s. 5–131.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Slovanské mohyly na východnom Slovensku. *Slov. Archeol.*, 16, 1958, s. 138–183.
- ČAJÁNKOVÁ, E.: Pohrebné zvykoslovia Horehronia. In: *Slov. Národop.* 4. Bratislava 1956, s. 290–305.
- ČERVINKA, I.: Slované na Moravě a říše Velkomoravská. Brno 1928.
- CILINSKÁ, Z.: Slovansko-avarské pohrebisko v Žitavskej Tóni. *Slov. Archeol.*, 11, 1963, s. 87–120.
- CILINSKÁ, Z.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966.
- CILINSKÁ, Z.: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Zelovce. Bratislava 1973.
- CILINSKÁ, Z.: Frauenschmuck aus dem 7.–8. Jahrhundert im Karpatenbecken. *Slov. Archeol.*, 23, 1975, s. 63–96.
- CILINSKÁ, Z.: The Development of the Slavs North of the Danube During the Avar Empire and their Social-Cultural Contribution to Great Moravia. *Slov. Archeol.*, 31, 1983, s. 237–273.
- CILINSKÁ, Z. — WOLSKA, W.: Štruktúrna a demografická analýza včasnohistorického pohrebiska v Zelovciach. *Slov. Archeol.*, 27, 1979, s. 343–389.
- DEKAN, J.: Herkunft und Ethnizität der gegossenen Bronzeindustrie des 8. Jahrhunderts. *Slov. Archeol.*, 20, 1972, s. 317–452.
- DIMITRIJEVIČ, Š.: Četiri groba iz novootkrivane Slovenske nekropole u Otoku kod Vinkovaca. In: *Opuškula*, 2. Zagreb 1957, s. 21–38.
- EISNER, J.: Devínska Nová Ves. Bratislava 1952.
- FETTICH, N.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. Budapest 1965.
- GARAM, É.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre. Budapest 1979.
- GARAM, É. — KOVRIG, I. — SZABÓ, J. GY. — TÖRÖK, GY.: Avar Find in the Hungarian National Museum. Budapest 1975.
- HAMPEL, J.: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III. Braunschweig 1905.
- HANULIAK, M. — ZÁBOJNÍK, J.: Pohrebisko zo 7.–8. stor. v Čataji, okr. Bratislava-vidiek. *Archeol. Rozhl.*, 34, 1982, s. 492–503.
- HRUBÝ, V.: Staré Město — velkomoravské pohřebiště „Na Valách“. Praha 1955.
- CHROPOVSKÝ, B.: Slovanské pohrebisko z 9. stor. vo Veľkom Grobe. *Slov. Archeol.*, 5, 1957, s. 175–239.
- CHROPOVSKÝ, B.: Slovanské pohrebisko v Nitre na Lupke. *Slov. Archeol.*, 10, 1962, s. 175–219.
- KELLER, B. — BIERBRAUER, V.: Beiträge zum awarenzeitlichen Gräberfeld von Devínska Nová Ves. *Slov. Archeol.*, 13, 1965, s. 377–397.
- KISS, A.: Avar Cemeteries in County Baranya. Budapest 1977.
- KOVRIG, I.: Adatok az avar magszállás kérdéséhez. *Archaeol. Ért.*, 72, 1955, s. 30–44.
- KOVRIG, I.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Budapest 1963.
- KOVRIG, I.: Avar Finds in the Hungarian National Museum. Budapest 1975, s. 121–233.
- KRASKOVSKÁ, L.: Výskum v Bešeňove roku 1950. *Slov. Archeol.*, 6, 1958, s. 419–447.
- KRASKOVSKÁ, L.: Pohrebisko v Bernolákove. *Slov. Archeol.*, 10, 1962, s. 425–476.
- KRASKOVSKÁ, L.: Slovanské pohrebisko v Devíne (Staré vinohrady). *Slov. Archeol.*, 11, 1963, s. 391–406.
- LÁSZLÓ, G.: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest 1944.
- MINÁČ, V.: K chronologickej a štruktúrálnej analýze slovansko-avarských pohrebísk. In: *Zbor. Slov. nár. Múz.* 65. História 21. Martin 1981, s. 78–104.
- MÓRA, F.: Néprajzi vonatkozások Szegedvidéki népvándorláskori és magyar leletekben. *Etnográfia-Népelet*, 43, 1932, s. 54–68.
- NIEDERLE, L.: Život starých Slovanů I. Praha 1911.
- NIEDERLE, L.: Příspěvky k vývoji byzantských šperků ze 4.–10. století. Praha 1930.
- NIEDERLE, L.: Rukoväť slovanské archeologie. Praha 1931.
- PASTOR, J.: Avarsko-slovanské pohrebisko v Barci, okres Košice. *Slov. Archeol.*, 2, 1954, s. 136–143.
- PASTOR, J.: Pohrebisko vo Všeckých svätých. *Archeol. Rozhl.*, 13, 1961, s. 357–363.
- REJHOLCOVÁ, M.: Pohrebisko z 10.–11. storočia v Hurbanove-Bohatej. *Slov. Archeol.*, 24, 1976, s. 91–231.
- SÓS, A.: Le deuxième cimetière avar d'Üllő. *Acta archaeol. Acad. Sci. hung.*, 6, 1955, s. 193–230.
- SÓS, A.: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Keszthely-Fenekpuszta. *Acta archaeol. Acad. Sci. hung.*, 13, 1961, s. 247–305.
- TOČÍK, A.: Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej ríše v Prši. *Slov. Archeol.*, 11, 1963, s. 121–198.
- TOČÍK, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo. Bratislava 1963a.

- TOČÍK, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiar. Bratislava 1968b.
- TOČÍK, A.: Pohrebný rítus na včasnოსлованских pohrebiskách v Holiaroch a Štúrove. Slov. Archeol., 18, 1970, s. 29—56.
- TOMKA, P.: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. III. Arrabona. 19—20. Győr 1977/78, s. 17—85.
- TÓTH, E.: Sajátos temetkezési szokások a Duna-Tisza közti avarkori temetőkben. Archaeol. Ért., 108, 1981, s. 157—193.
- TUREK, R.: Prachovské skaly na úsvite dejín. Praha 1946.
- VALLASEK, A.: K niektorým otázkam pohrebného rítu na slovanských pohrebiskách. In: Musaica, 12. Bratislava 1962, s. 33—41.
- VINSKI, Z.: Naušnice zvjezdolikog tipa u arheološkom muzeju u Zagrebu s posebnim obzirom na nosioce srebrnog nakita Čadavica. In: Starohrvatska Prosvjeta. III—2. Zagreb 1952, s. 29—56.
- ZÁBOJNÍK, J.: K výskytu predmetov západného pôvodu na pohrebiskách z obdobia avarskej ríše v Dunajskej kotline. Slov. Archeol., 36, 1978, s. 193—211.

К историко-хронологическим вопросам раннесредневекового общества VII—VIII вв. в Словакии (Горизонтально-стратиграфический анализ могильника в с. Штурово)

Эгон Видерманн

Первые находки из погребений могильника в с. Штурово вскрылись в 50-ых гг. в ходе землекопных работ. Систематические исследования осуществил Институт археологии САН в 1956 г. В 1957 г. продолжались раскопки под руководством А. Точика.

Большая часть погребений ориентирована на ЗСЗ-ЮОВ (242 погребения), в то время как на СЗ-ЮОВ ориентировано только 10 % из общего числа погребений (34 погребения).

Благоприятные почвенные условия и тщательные документальные и полевые работы при исследовании могильника в с. Штурово дали возможность подробно и точно рассмотреть способ и технику оформления могильных ям. Было исследовано 127 погребений, в которых было установлено разнообразное оформление могильных ям. С типологической точки зрения наиболее распространенными были три основные группы погребений, представляющие собой 39 разных типов и множество следующих комбинаций в рамках всех групп: 1. погребения с простым оформлением могильной ямы; 2. погребения с деревянным креплением; 3. погребения со столбовой конструкцией.

При хронологическом анализе материала находок автор опирался на донные употреб-

ляемую и общепринятую систему, основанную на датировке индустрии поясных накладок и женского украшения. С точки зрения горизонтальной стратиграфии был нарочно применен метод топографической локализации отдельных, подвергшихся датировке находок на площади могильника, с целью верифицировать, в какой степени является верной употребляемая в настоящее время хронология. Такого рода анализ принес функциональные критерии для хронологического членения могильника. Время хоронения подразделяется на три фазы (ранняя, переходная, поздняя). Обсуждались четыре хронологических горизонта находок (SDA-I, SDA-II — средний аварский период; MDA-I, MDA-II — поздний аварский период). Интересными являются направление и темпы развития мужских и женских украшений. Производственная и типологическая шкала индустрии поясных накладок является более прогрессивной чем развитие и шкала типов женского украшения. Речь идет прежде всего о ранней и переходной фазах (горизонт SDA-I, SDA-II, частично MDA-I). В определенном равновесии они находятся только в позднем горизонте.

Несмотря на то, что мужские накладки оказывают бурное художественное и технологи-

ческое развитие, серьги сохранили свою консервативность. Тип кольцеобразных серег с бусиной, а также тип с большой полый шарообразной подвеской сохраняется и в следующих периодах. Даже начало литых серег (MDA-I, главным образом звездообразных) опаздывает за наступлением литой индустрии. В поздний период хоронения (MDA-II) их типологическая подоснова расширяется — в то время в мужских погребениях преобладали литые накладки и наконечники украшенные мотивом виноградной лозы.

Замечательным является также рост количества погребений всадников в конце поздней фазы хоронения (MDA-II). Общественный слой всадников раннего и в определенной степени также переходного периода хоронения (SDA-I, SDA-II, MDA-I) не сохранил преэминентность с общественным слоем всадников позднего периода хоронения (MDA-II). Его повторное оживление в ранней фазе заметно также на иных могильниках. Причины

восстановления первоначального положения мужчины взаимосвязаны с внутренним кризисом аварского общества (борьба за власть), но также с возрастающим давлением франков и славян извне. Значение новообразованных конных дружин заключалось в их позиционно-оборонительной функции. Их возникновение можно отнести ко второй половине VIII в.

Могильник в с. Штурово перестал функционировать по-видимому уже перед военными походами Карла Великого в 791 и 796 гг. В инвентаре находок не встретились памятники типа Надьсентмиклош и другие позднеаварские элементы. В заключительной фазе хоронения могильник постепенно теряет характер аварского некрополя. Количество погребений, содержащих типичный инвентарь постепенно уменьшается и вместе с тем увеличивается число простых погребений, содержащих чаще всего только один сосуд дунайского типа.

Перевод Г. Забойниковой

Zu historisch-chronologischen Fragen der frühmittelalterlichen Gesellschaft des 7.—8. Jahrhunderts in der Slowakei (Horizontal-stratigraphische Analyse des Gräberfeldes von Stúrovo)

Egon Wiedermann

Die ersten Grabfunde aus dem Gräberfeld von Stúrovo wurden in den 50er Jahren beim Ausheben von Schützengräben festgestellt. Eine systematische Untersuchung verwirklichte das AI der SAW in den J. 1956 und 1957 unter der Leitung A. Točíks.

Der überwiegende Teil der Gräber ist in der Richtung WNW-OSO (242 Gräber) orientiert, während die Richtung NW-SO nur 10 % der Gesamtzahl der Gräber (34 Gräber) aufweist.

Gute Bodenbedingungen und eine präzise Terrain-Dokumentationsarbeit ermöglichten es, bei der Untersuchung des Gräberfeldes von Stúrovo die Art und Technik der Grabgruben-zurichtung genau zu verfolgen. Es wurde über 127 Gräber erwogen, in denen irgendeine Ge-

staltung der Grabgrube festgestellt wurde. Typologisch wurden drei grundlegende Grabgruppen unterschieden, die 39 verschiedene Typen und eine Menge weiterer Kombinationen im Rahmen aller Gruppen darstellen: 1. Gräber mit einfacher Zurichtung der Grabgrube; 2. Gräber mit Holzverkleidung; 3. Gräber mit Pfostenkonstruktion.

Bei der chronologischen Analyse des Fundmaterials ging man von dem bis jetzt üblichen und gewohnten Chronologiesystem aus, das auf der Datierung von Gürtelbeschlägen und Frauenschmuck basiert. Vom Gesichtspunkt der horizontalen Stratigraphie wurde absichtlich die Methode der topographischen Lokalisation einzelner datierbarer Funde auf der

Gräberfeldfläche gewählt, um zu beglaubigen, inwieweit die gegenwärtig angewandte Chronologie richtig ist. Durch eine solche Analyse wurden Funktionskriterien für die chronologische Gliederung des Gräberfeldes gewonnen. Die Bestattungszeit ist in drei Zeitphasen eingeteilt (ältere, Übergangs- und jüngere Phase) und es wurde über vier chronologische Fundhorizonte erwogen (MAZ-I, MAZ-II – mittlere awarische Zeit; JAZ-I, JAZ-II – jüngere awarische Zeit. MAZ-I und II = im slowakischen Text SDA-I und II; JAZ-I und II – im slowakischen Text MDA-I und II). Bemerkenswert ist die Richtung und das Tempo der Entwicklung des Männer- und Frauenschmuckes.

Die Produktions- und Typenskala der Gürtel-Industrie ist weit progressiver als die Entwicklung und Typenskala des Frauenschmuckes. Dies gilt vor allem von der älteren und der Übergangsphase (Horizont MAZ-I, MAZ-II, teilweise JAZ-I). Zu einer bestimmten Ausgeglichenheit kam es erst im jüngeren Horizont (JAZ-I, JAZ-II).

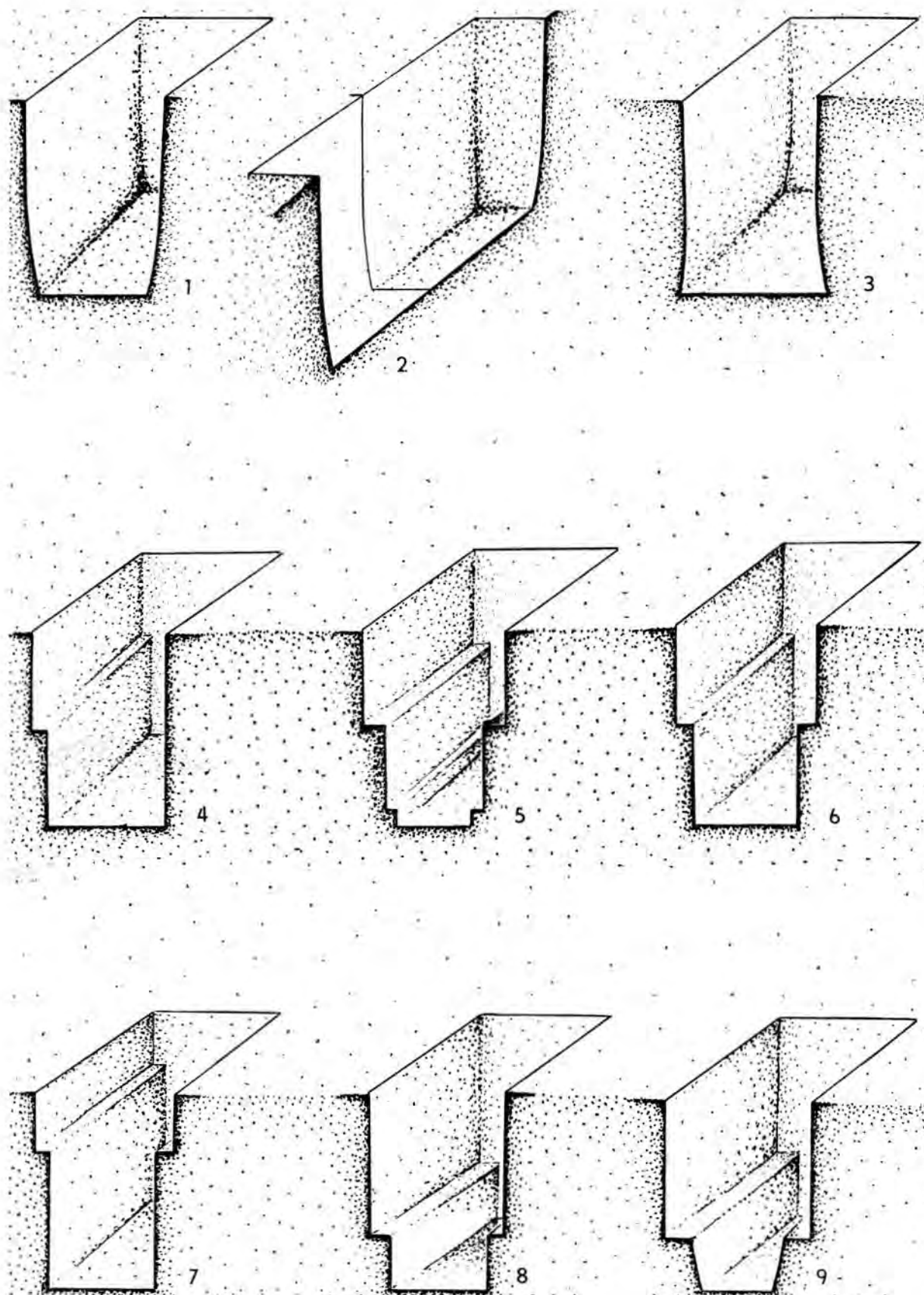
Obwohl die Gürtelbeschläge der Männer in den älteren Phasen eine bunte künstlerisch-technologische Entfaltung durchmachten, haben die Ohrringe ihren Konservatismus beibehalten. Der Typ der runden Ohrringe mit Perlen wie auch der Typ mit großem hohlem kugeligen Anhänger blieben weiterbestehen. Sogar das Aufkommen der gegossenen Ohrringe (JAZ-I, besonders die mit Sternzier) verspätete sich hinter dem Aufkommen der gegossenen Industrie. In der jüngeren Bestattungsphase (JAZ-II) erweiterte sich ihre Typenbasis – in dieser Zeit dominierten in Männergräbern

die gegossenen Beschläge und Riemenzungen mit dem Weinrebenmotiv.

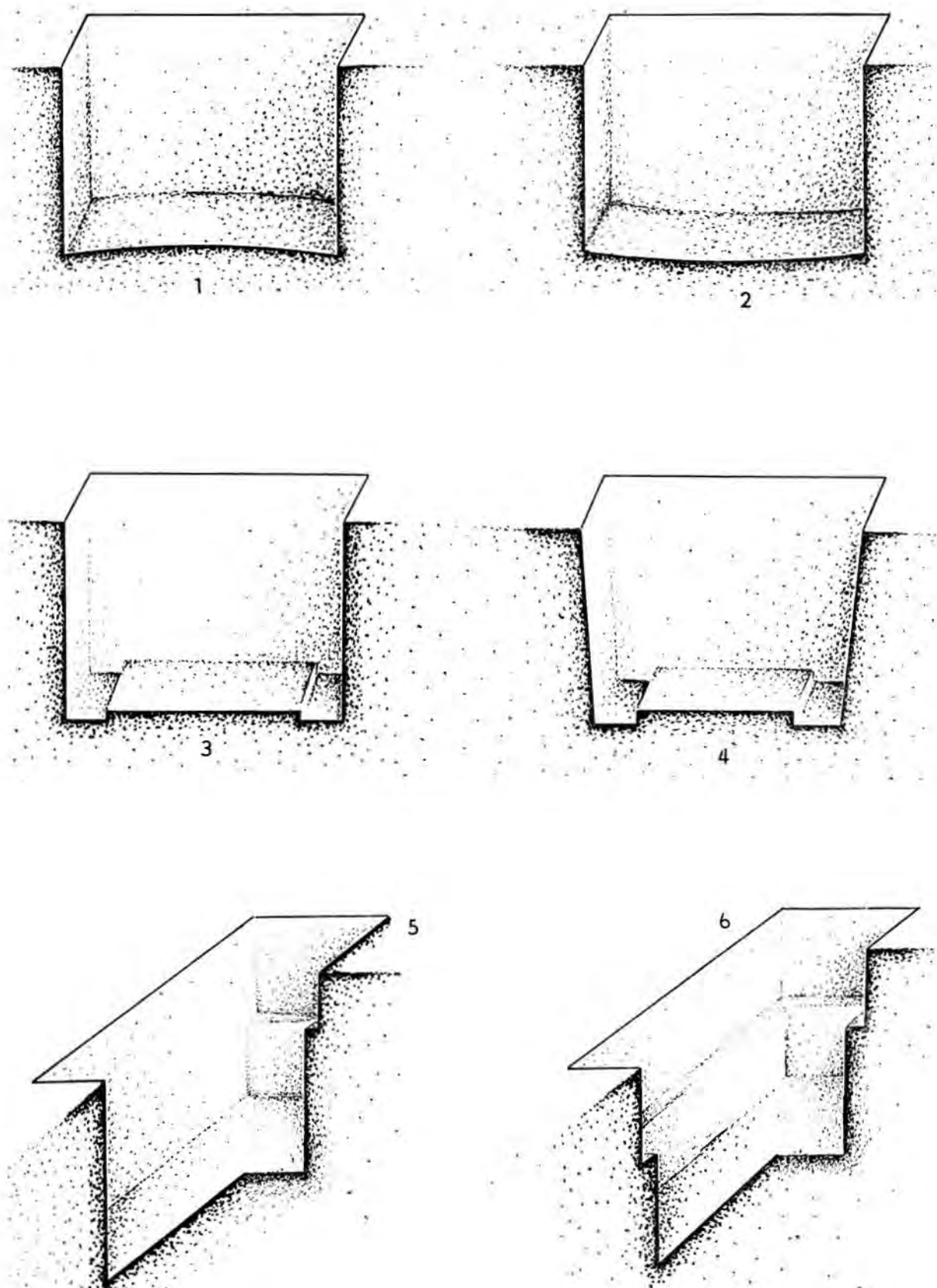
Bemerkenswert ist auch die Zunahme von Reitergräbern gegen Ende der jüngeren Bestattungsphase (JAZ-II). Die Reiterschicht aus der älteren, teilweise auch aus der Übergangsphase der Gräberfeldbelegung (MAZ-I, MAZ-II, JAZ-I) erlebte horizontal-stratigraphisch nicht die Kontinuität mit dem Reiterverband aus der jüngeren Bestattungszeit (JAZ-II). Das Aufleben des Reiterverbandes in der jüngeren Phase ist auch auf anderen Gräberfeldern zu beobachten. Die Ursachen dieser Repatriierung der ursprünglichen Position des Mannes wird mit der inneren Krise der awarischen Gesellschaft in Zusammenhang gebracht (Machtkämpfe), aber auch mit dem wachsenden Druck der Franken und Slawen von außen. Die Bedeutung der neuorganisierten Reitergefolgschaften beruhte in der Positions-Verteidigungsfunktion und ihre Anfänge können in die zweite Hälfte des 8. Jh. angesetzt werden.

Die Funktion als Friedhof hörte auf dem Gräberfeld Štúrovo wahrscheinlich schon vor den Kriegszügen Karls des Großen in den J. 791 und 796 auf. Im Fundinventar wurden keine Denkmäler des Typs Nagyszentmiklós und weitere spätawarische Elemente festgestellt. In der Endphase der Bestattung verlor das Gräberfeld nach und nach das awarische Gepräge. Es ist ein allmähliches Zurücktreten von Gräbern mit dem typischen Inventar und das Übergewicht von einfachen Gräbern, meistens nur mit einem einzigen Gefäß des Donau-Typus, zu beobachten.

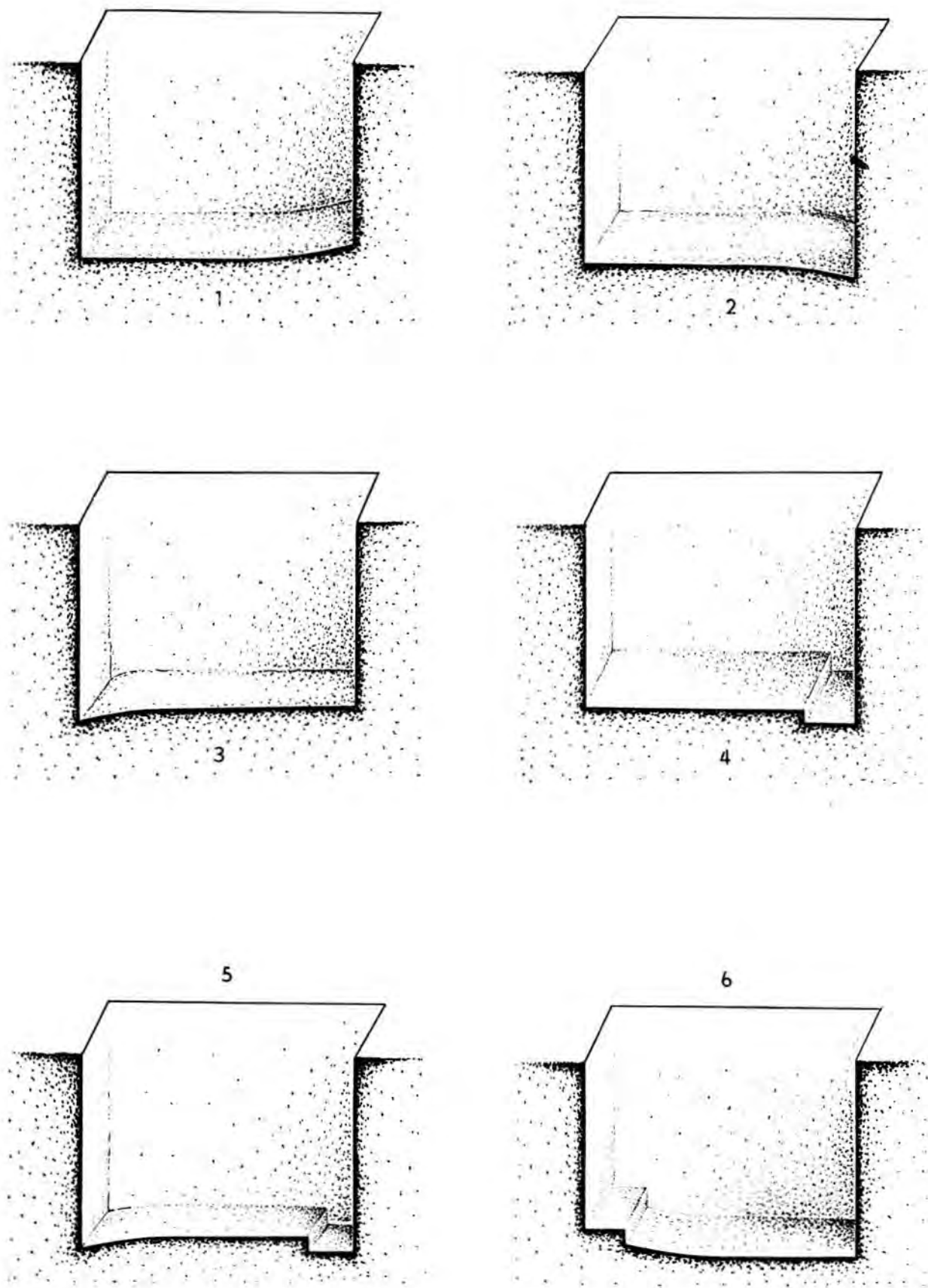
Übersetzt von B. Nieburová

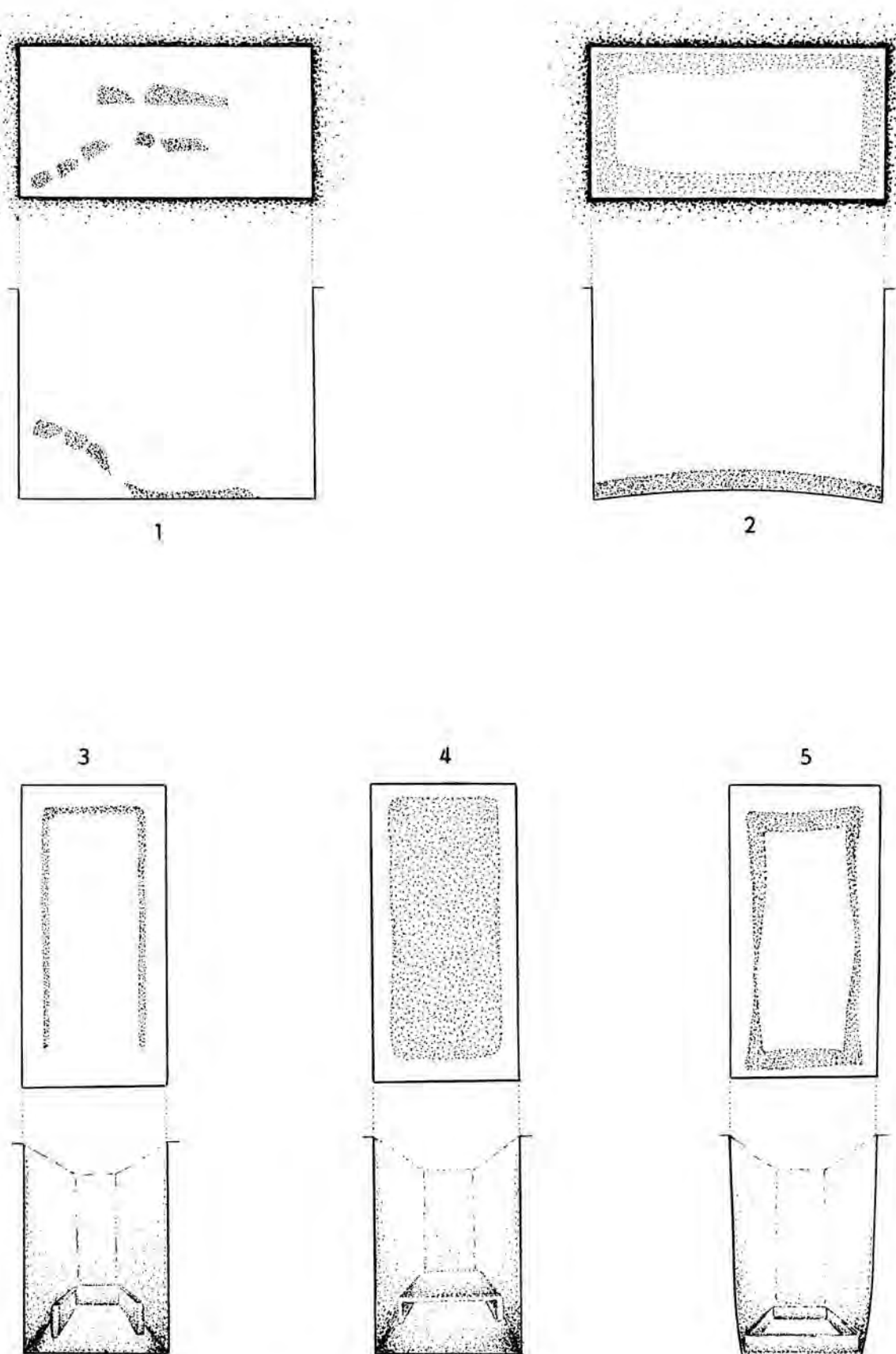
Tab. 1. Štúrovo. Rezy hrobovými jamami s úpravou bočných stien.

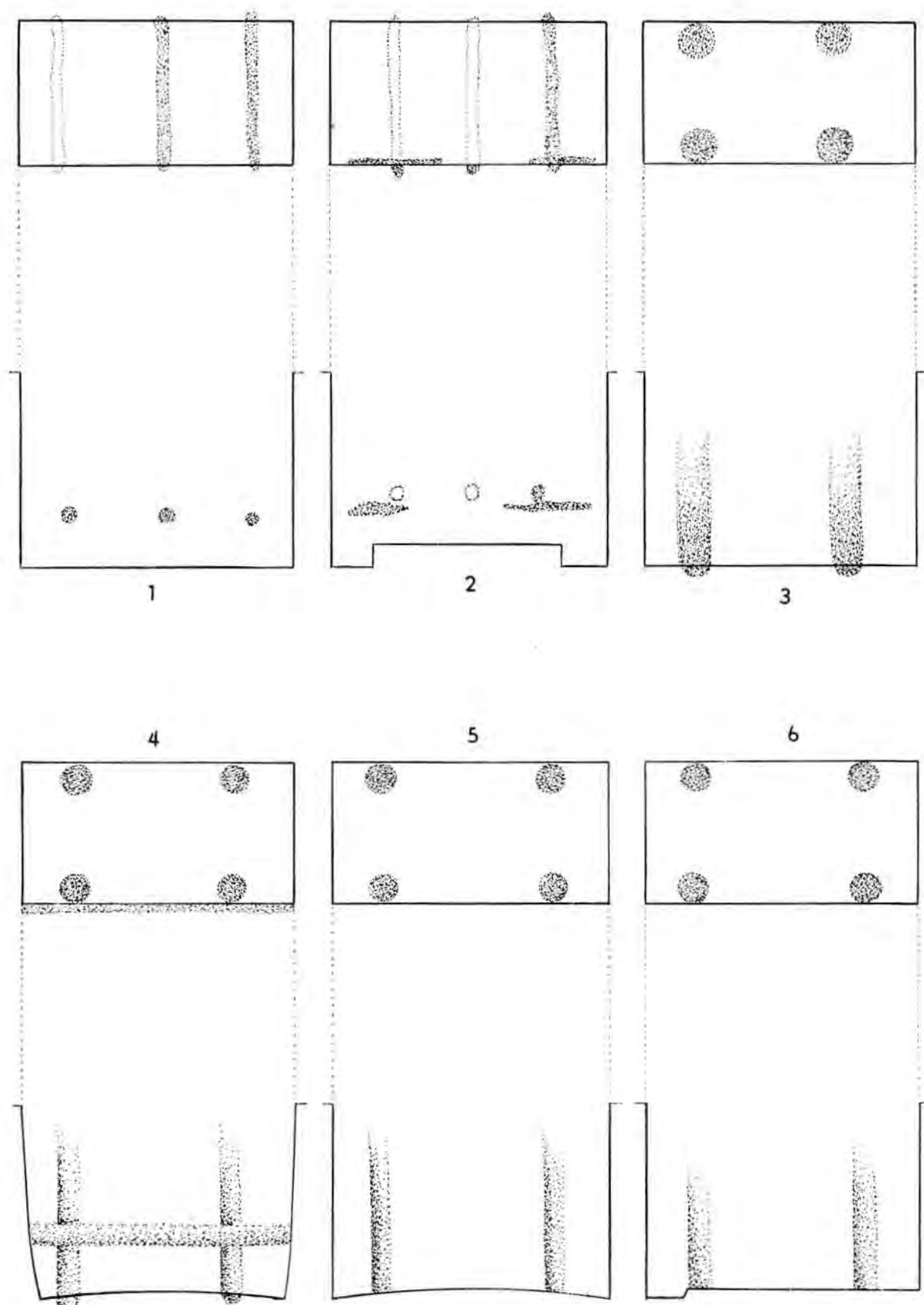
Tab. II. Stúrovo. Rezy hrobovými jamami s úpravou stien a dna.

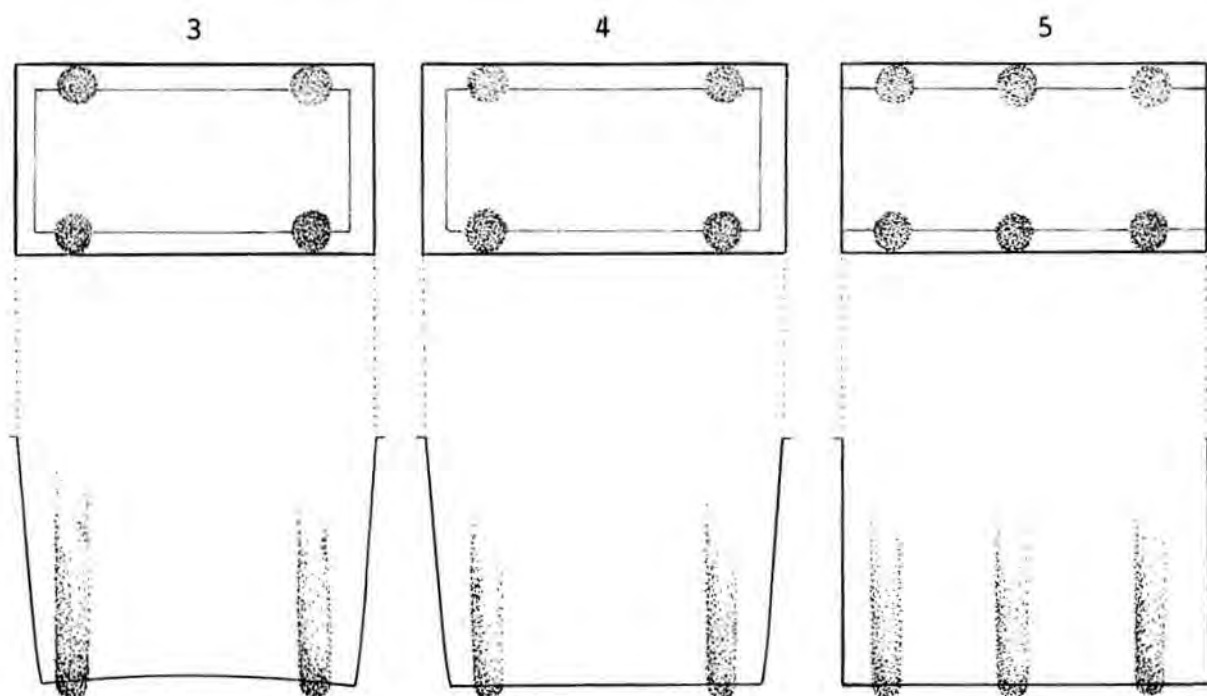
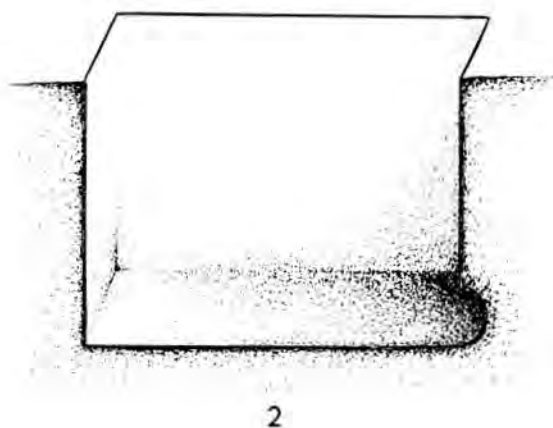
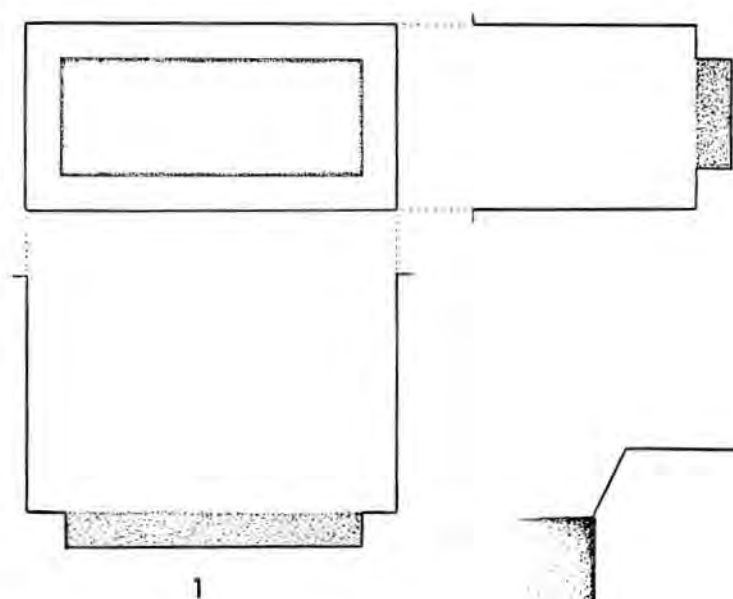
Tab. III. Štúrovo. Rezy hrobovými jamami s úpravou dna.

Tab. IV. Stúrovo. Rezy hrobovými jamami s doskovou výdrevou.

Tab. V. Štúrovo. Rezy hrobovými jamami s kolovou konštrukciou.

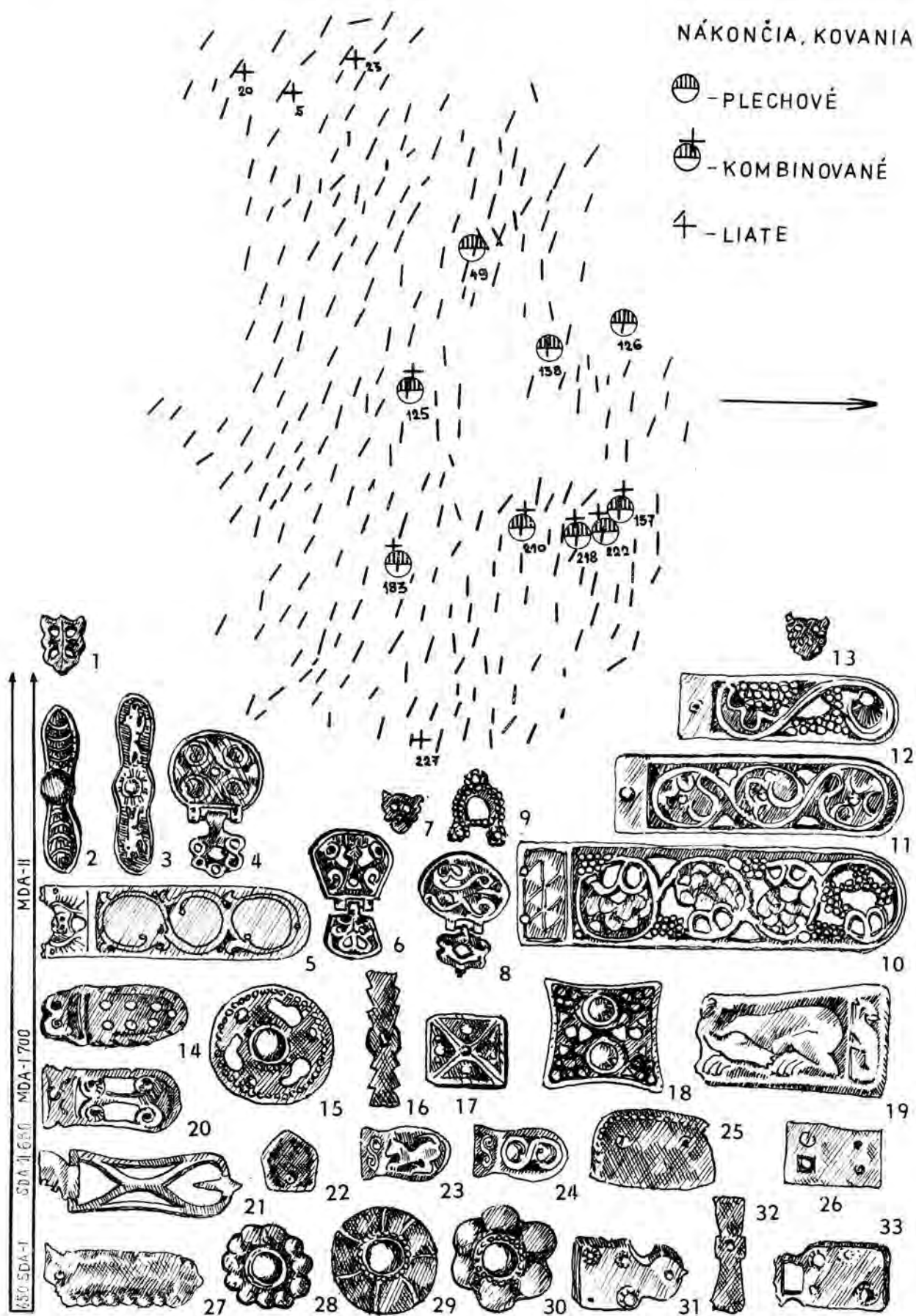

Tab. VI. Štúrovo. Rezy hrobovými jamami s úpravou dna a s kolovou konštrukciou.

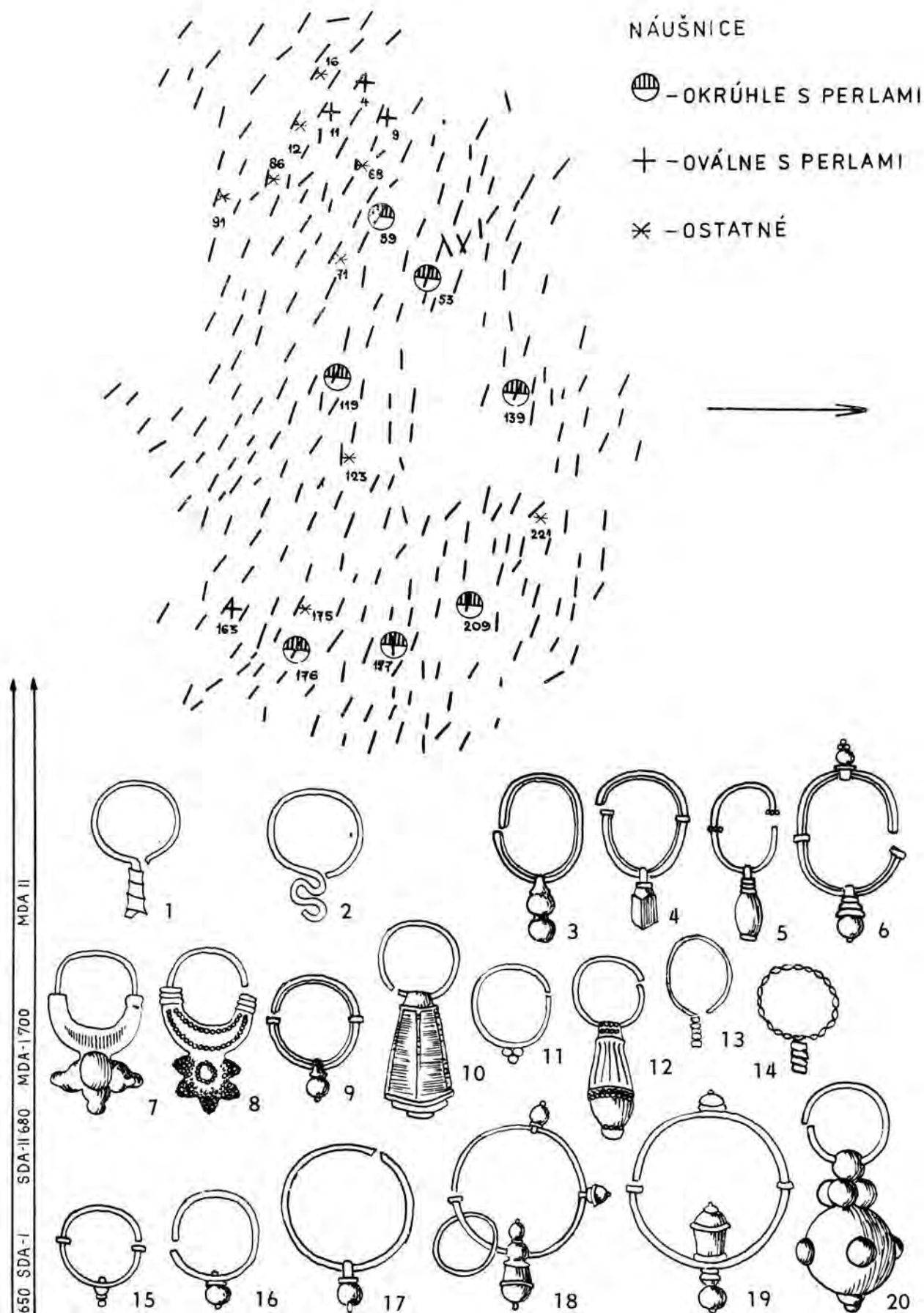
NÁKONČIA, KOVANIA

 - PLECHOVÉ

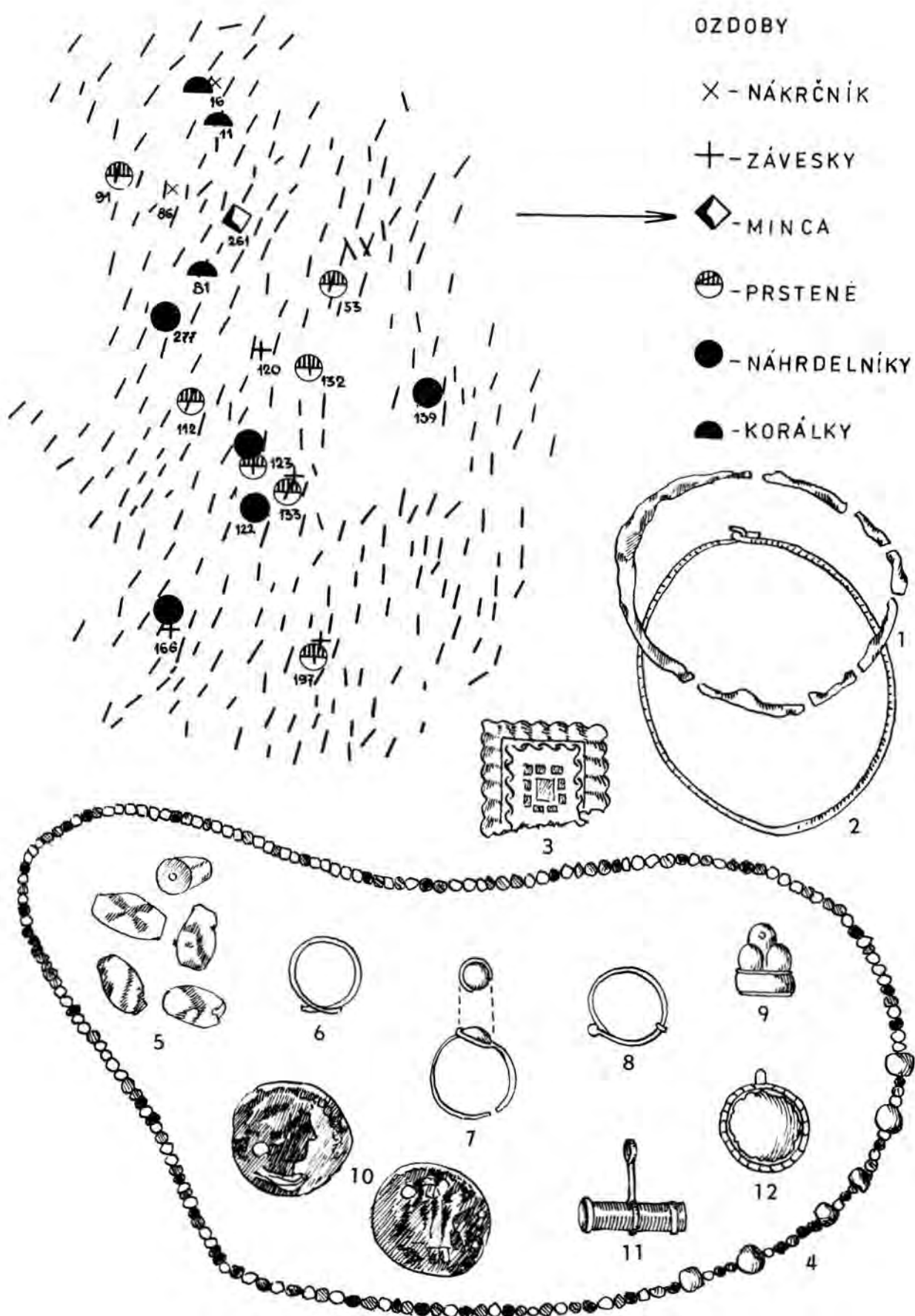
 - KOMBINOVANÉ

 - LIATE

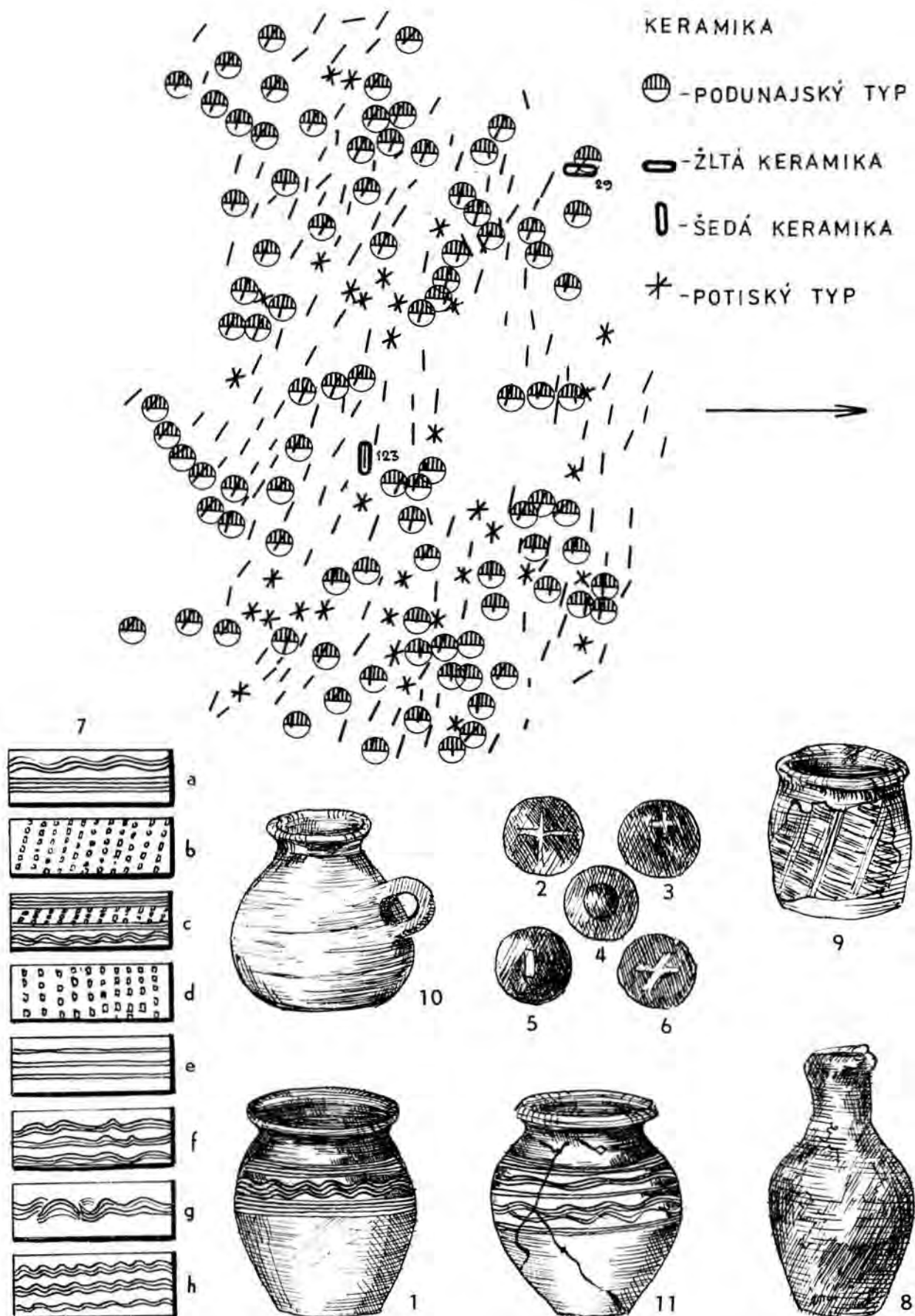
Tab. VII. Štúrovo. 1, 3, 6, 10, 11 — hrob 5; 2, 18, 19 — hrob 222; 4, 5 — hrob 23; 7-9, 12 — hrob 227; 13, 14 — hrob 20; 15, 16, 20 — hrob 157; 17 — hrob 210; 21, 22 — hrob 125; 23, 24 — hrob 218; 25 — hrob 138; 26 — hrob 183; 27, 28, 32 — hrob 49; 29-31, 33 — hrob 126; 1-4, 6-10, 13, 16, 19: M = 1:2; 5, 11, 12, 14, 15, 17, 18, 20-33: M = 1:1.

Tab. VIII. Štúrovo. 1, 4 — hrob 9; 2 — hrob 68; 3 — hrob 4; 5 — hrob 11; 6 — hrob 163; 7 — hrob 16; 8, 12 — hrob 86; 9, 10, 13 — hrob 91; 11 — hrob 175; 14 — hrob 221; 15 — hrob 71; 16 — hrob 176; 17 — hrob 59; 18 — hrob 119; 19 — hrob 53; 20 — hrob 123. 1—20: M = 1:1.

Tab. IX. Stúrovo. 1 - hrob 16; 2 - 86; 3 - 197; 4 - 122, 123, 139, 166, 277; 5 - 11, 16, 18; 6 - 112, 123, 133, 197; 7 - 91, 132; 8 - 53; 9 - 120; 10 - 261; 11 - 133; 12 - 166.

Tab. X. Stúrovo. 1 — hrob 275; 2 — 26, 136; 3 — 28; 4 — 126; 5 — 177; 6 — 247; 7a — 6; 7b — 7; 7c — 26; 7d — 62; 7e — 220; 7f — 265; 7g — 13; 7h — 106; 8 — 81; 9 — 81; 10 — 29; 11 — 123.

KONSKÝ VÝSTROJ

× - FALÉRY

+ - ZUBADLÁ

⊖ - STRMENE

1

2

4

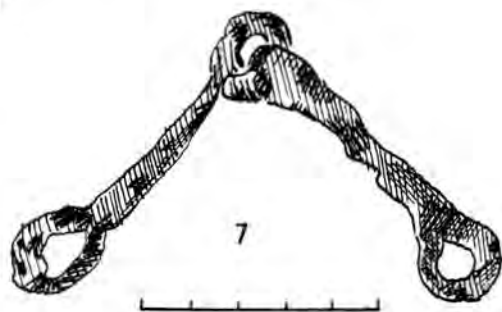
3

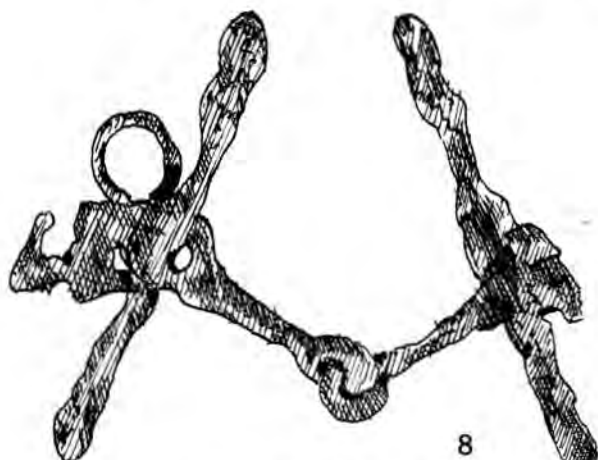
5

6

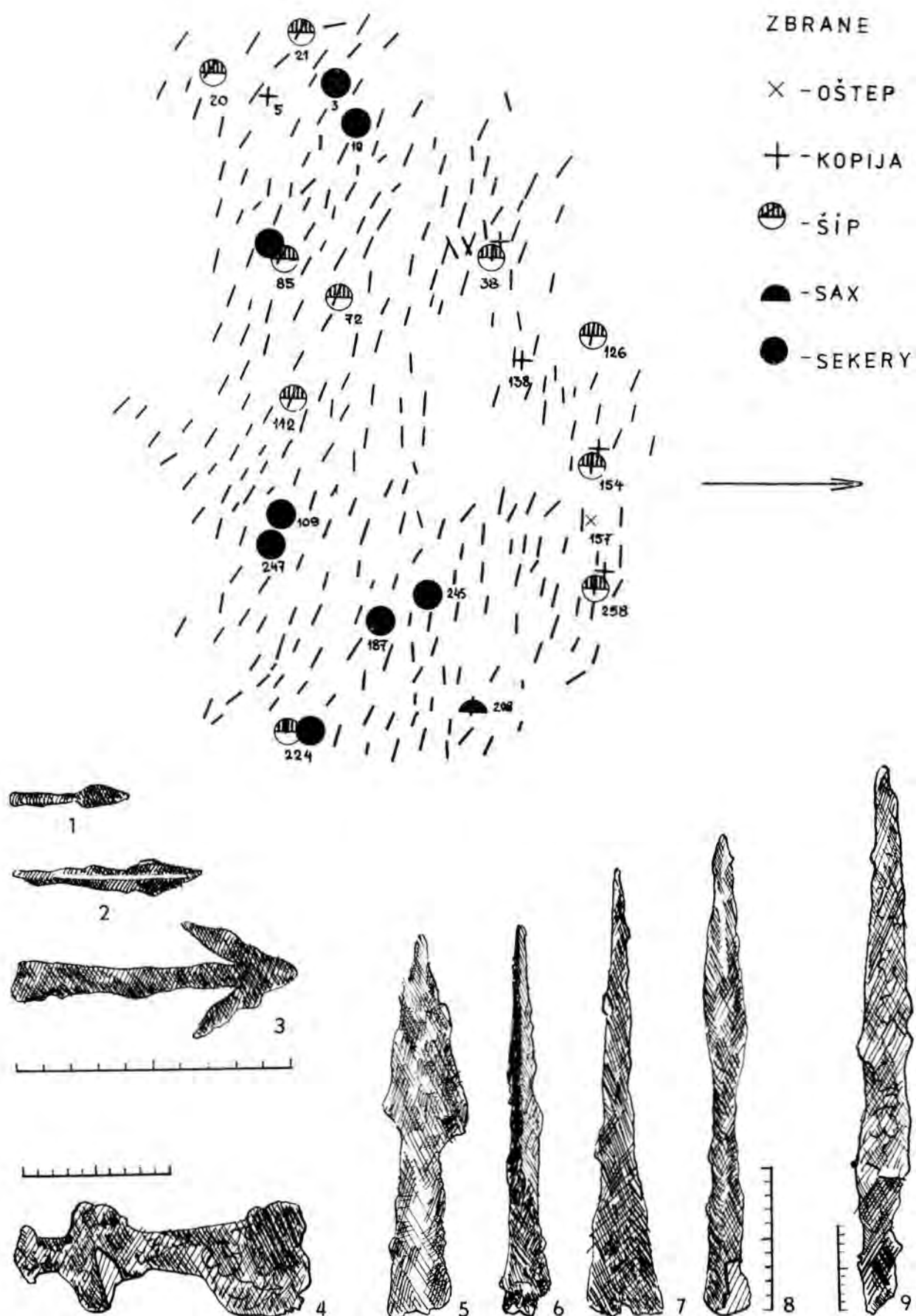

7

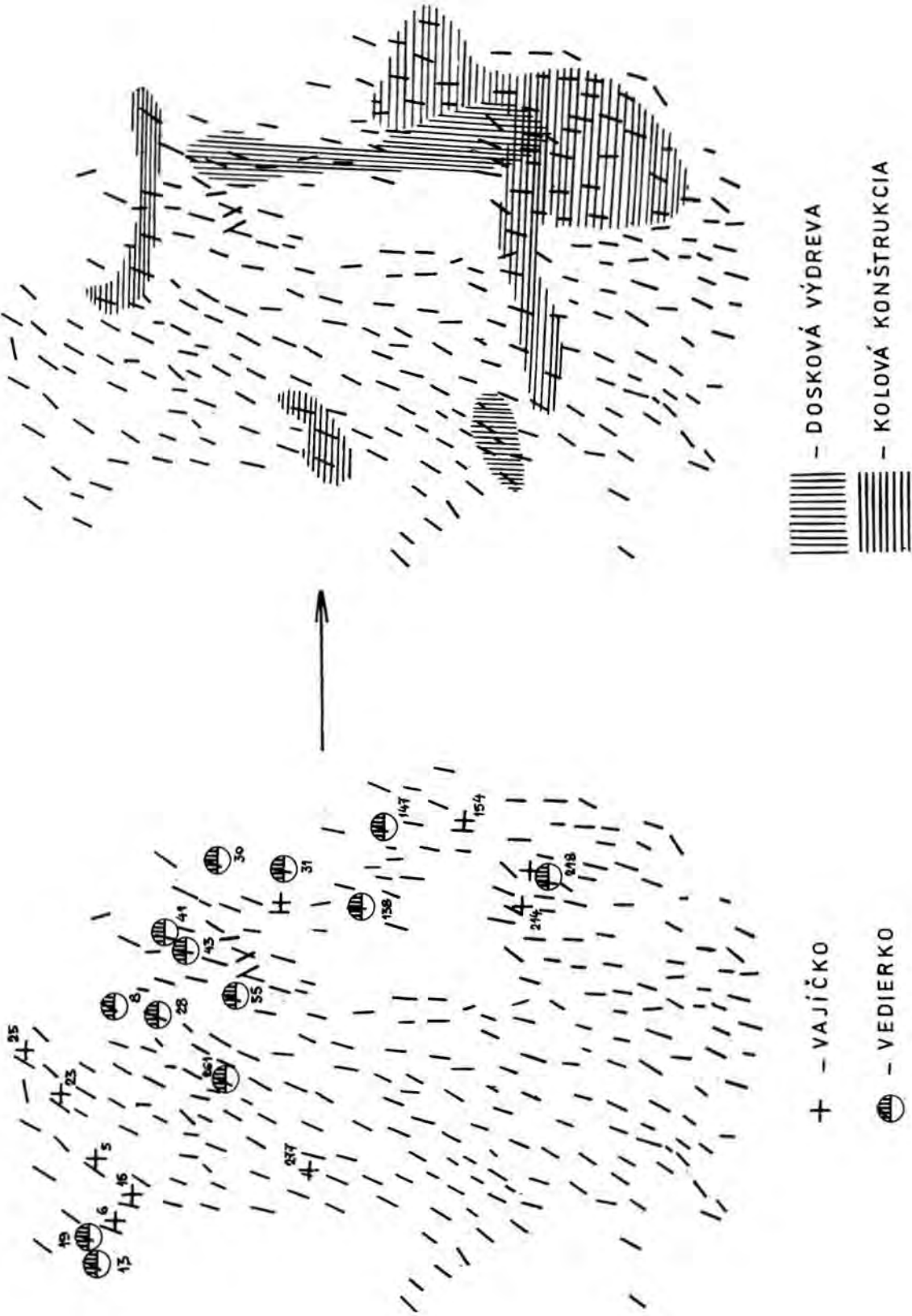

8

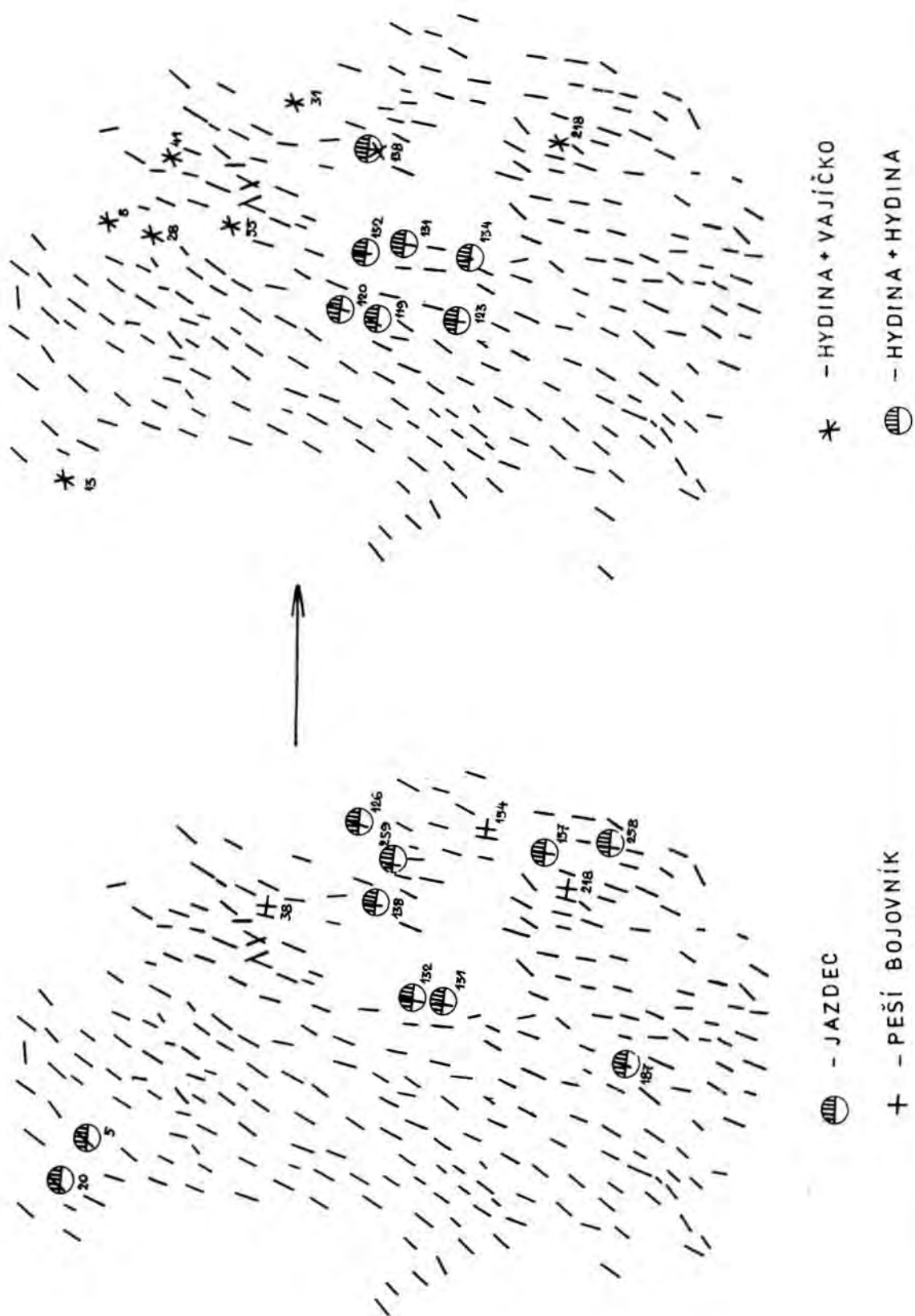
Tab. XI. Štúrovo, 1 — hrob 5, 258; 2 — 131; 3 — 131; 4 — 138, 259; 5 — 187; 6 — 132; 7 — 131, 210, 259; 8 — 138, 258.

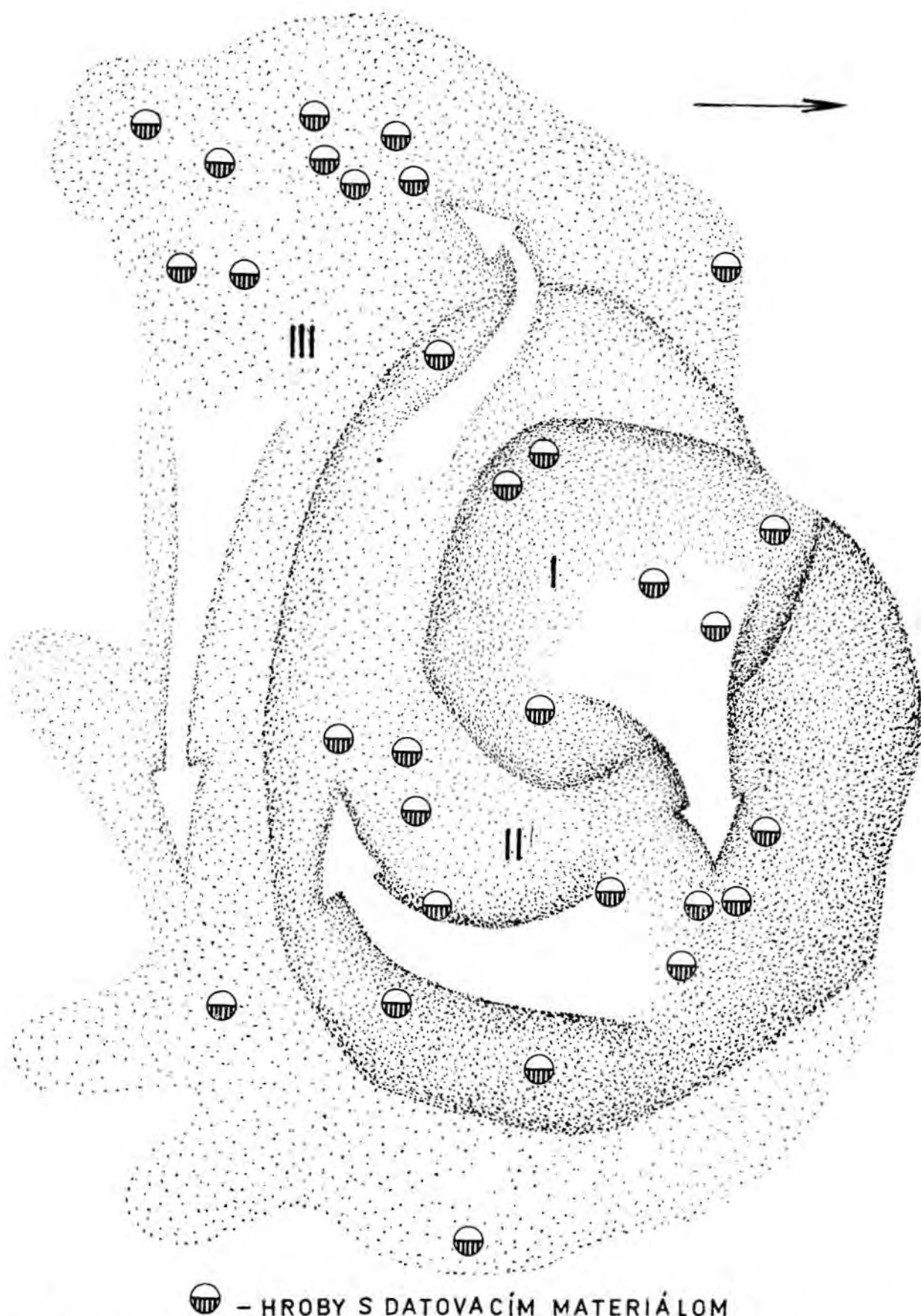
Tab. XII. Stúrovo. 1 - hrob 38, 126; 2 - 72, 126, 154; 3 - 20, 85, 112, 126, 224, 258; 4 - 218; 5 - 38; 6 - 157; 7 - 5; 8 - 138, 258; 9 - 208.

Tab. XIII. Štúrovo. Topografické rozloženie vajíčok a vedierok v hrobách. Názorná lokalizácia hrobov s kolovou konštrukciou a doskovou výdrevou.

Tab. XIV. Štúrovo. Topografická lokalizácia jazdeckých hrobov a hrobov peších bojovníkov. Topografická lokalizácia hrobov s dvojitou dávkou potravy (hydina + hydina, hydina + vajíčko).

Tab. XV. Štúrovo. Predpokladaný vývoj pochovávaní na pohrebisku. I — staršia fáza pochovávaní, II — prechodná fáza pochovávaní, III — mladšia fáza pochovávaní.

GRABUNG IN DER GEMARKUNG VON VÁSÁROSNAMÉNY

ISTVÁN ERDÉLYI — EUGÉNIA SZIMONOVA

(Archäologisches Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest)

Das Dorf Gergelyiugornya liegt im Gebiet des einstigen Komitats Bereg, im nordöstlichen Teil des heutigen Komitats Szabolcs-Szatmár (Abb. 1). Vor einigen Jahren wurde es mit dem Kreissitz Vásárosnamény vereinigt. Unser Fundort liegt am rechten Ufer des Baches Makócsa bzw. an der rechten Seite einer Landstraße, die bereits vor dem Mittelalter sehr wichtig gewesen ist. Der einstige Name des mittelalterlichen Dorfes ist unbekannt.

Während unserer in Ostungarn 1963 begonnenen Geländebegehungen, die wir wegen der Erforschung awarenzeitlicher Siedlungen vorgenommen hatten, machte uns 1964 Á. Csizsár, Direktor des Bereg-Museums in Vásárosnamény, auf diesen Fundort aufmerksam. Wir führten hier zwischen 1965 und 1968 Ausgrabungen durch (Erdélyi 1970a, S. 153, Taf. 37).

Die Kosten der Ausgrabungen trug jedes Jahr das Archäologische Institut der UAW. 1965 leistete auch das A. Jós-Museum, Nyíregyháza, zu den Kosten einen Beitrag. Die Freilegungen leitete I. Erdélyi unter Teilnahme von E. Szimonova, die 1968 die Freilegung selbstständig weiterführte. Die Vermessungsarbeiten besorgten D. Virágh, E. Egyed und M. Wolszky. Die Schichtenlinienkarte stammt von D. Virágh. Während einer Grabungssaison (1967) wirkte auch der Photograph L. Sugár mit. Im J. 1966 nahm an der Ausgrabung I. Ecsedy teil.

Die Siedlung lag — wie erwähnt — am rechten Ufer des Baches Makócsa. Die Flecken der einstigen Häuser zeichneten sich im großen und ganzen in einer Gruppe auf dem frisch geackerten Boden ab, die Linie des Flurweges, die senkrecht in die Landstraße mündet, nirgends kreuzend. Im Laufe der Freilegungen erschlossen wir 20 größere Abschnitte und zwei Schnitte (Abb. 2). Daraus kamen Überreste von insgesamt 18 Bauobjekten neben Gru-

ben verschiedener Art zum Vorschein. Es zeigte sich klar, daß die Siedlung nicht infolge eines feindlichen Angriffes oder etwa durch Feuersbrunst vernichtet wurde: Es schien, als ob die Bewohner ihre Hütten verließen, nachdem sie alle brauchbaren Gegenstände mitgenommen hatten (Abb. 3). So fanden wir im Zuge der Freilegungen kein einziges unversehrtes Gerät oder Tongefäß. Eine Ausnahme bilden nur die im Haus 5 gefundenen zwei, beinahe vollkommen zusammensetzbaren Gefäße (Taf. IV). Es sei erwähnt, daß in der letzten Freilegungsphase (1968) im letzten Abschnitt ein großer, stark kohlenhaltiger Fleck zum Vorschein kam, der jedoch nicht restlos freizulegen war. Hier brannte vielleicht ein aus irgendeinem, leicht feuerfänglichem Material gebauter Oberbau oder ein sonstiges Gebäude

Abb. 1. Fundortkarte: Fundorte von Siedlungen des oberen Theißgebietes aus dem 9.–11. Jh. 1 — Gergelyiugornya; 2 — Kisvársány Papoké; 3 — Vöcsike; 4 — Tákos Simontag; 5 — Márokpapi Pázmántelke; 6 — Oros (Burgwall); 7 — Tiszavasvári; 8 — Radvanka; 9 — Galagovo; 10 — Červenovo; 11 — Znjacevo; 12 — Gejevci; 13 — Komorovci; 14 — Beregovo; 15 — Holmok; 16 — Leskovoje.

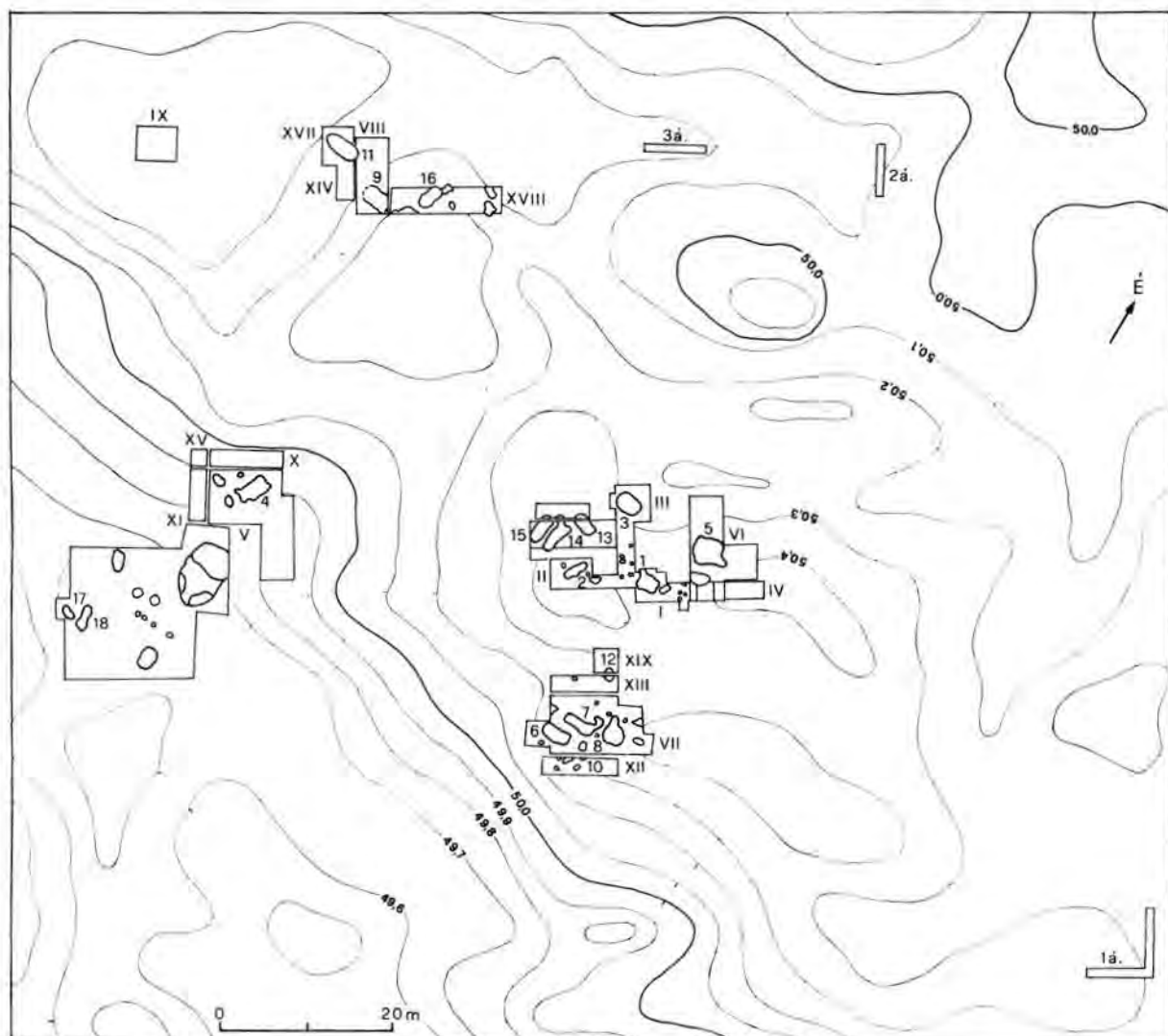

Abb. 2. Gergelyugornya, Grundriß der Grabungsfläche mit den Objekten.

nieder. Auf diesem Teil erschwerte jedoch die Verschlammung des Baches Makócsa beträchtlich die Beobachtungen. Neben der großen Menge von Keramikmaterial heben sich unter den Funden die vielen Tierknochenreste hervor (Sótonyi 1966).

Die Hütten am Rande der einstigen Siedlung in Richtung des Baches Makócsa, unmittelbar an seinem Ufer, sind archäologisch sehr schwer zu untersuchen, da die späteren Überschwemmungen des Baches die Umrisse der Objekte verwischten. Von der Oberfläche des Bodens zeichneten sich nur die Flecken der Feuerstellen ab.

Das verhältnismäßig dichte Nebeneinander der Häuser am Makócsa-Ufer bedeutet natürlich keine gleichzeitige Bautätigkeit. Ihre chronologischen Unterschiede sind an Hand der verschiedenen Haustypen und des Keramikma-

terials nachweisbar. Es wurden keine Häuser (unter den 18) in Superposition vorgefunden, somit war der Platz der früher gebauten, aber schon verlassenen Häuser den Dorfbewohnern gut bekannt. Im Falle der dicht nebeneinander stehenden Häuser 14 und 15 vom gleichen Typ wurde bloß die außerhalb des Hauses 15 eingerichtete Herdstelle (Ofen) während des Baues des Hauses 14 abgeschnitten. Manchmal konnten wir angeschnittene Gruben beobachten.

Die Siedlung war weder von einem Graben noch einem Wall umgeben, die Spuren solcher haben wir nicht entdeckt.

An Hand ihres Grundrisses gibt es zwei Haustypen. Die Mehrzahl hat viereckigen Grundriß (2, 4, 6, 7, 13, 14, 15, 18 — Abb. 5), die übrigen aber quadratischen, mit gerundeten Ecken (1, 3, 5 — Abb. 4). Eines der Häuser

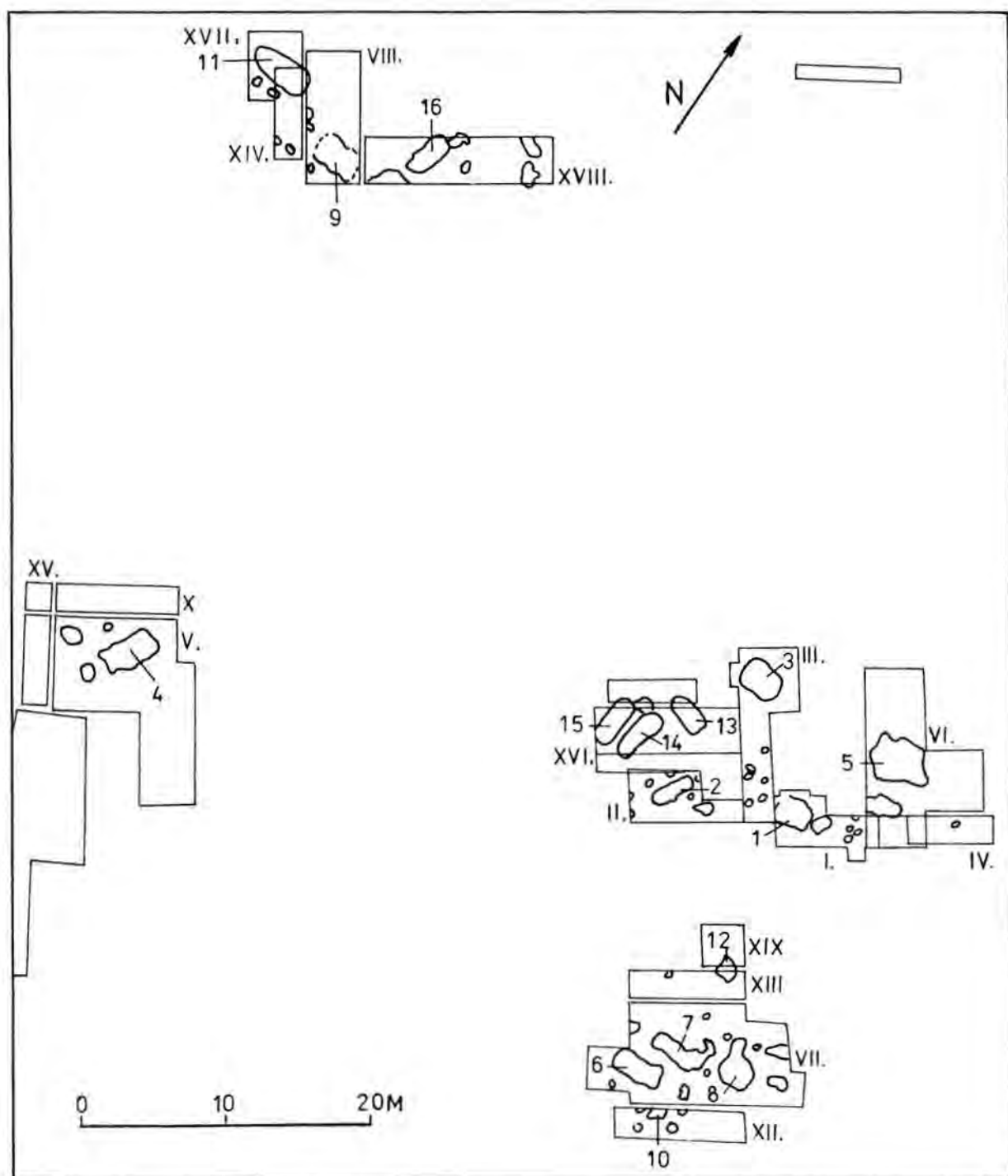

Abb. 3. Gergelyugorinya, Grundriß mit den freigelegten Häusern (Nr. 1–16).

hat zwar einen runden Grundriß (das Haus 8 – Taf. V), der trotzdem nur eine Variation des zweiten Typs ist. Laut den Pfostenlöchern stand über ihm eine quadratische Konstruktion. Die Breite und die Länge der Häuser schwankte zwischen 2,60–3,64 m bzw. 1,04–2,10 m.

Es scheint, daß die Siedlung von keinem Graben oder Wall umgeben war. Es gelang

uns auch nicht, das zur Siedlung gehörende Gräberfeld zu finden. In der unmittelbaren Nähe, auch die Gemarkungen der benachbarten Dörfer mit inbegriffen, kam bisher kein einziges awaren- oder landnahmezeitliches Gräberfeld zum Vorschein.

In Beregsurány, am ungarischen Endpunkt der erwähnten Landstraße, an der ungarisch-sowjetischen Staatsgrenze, wurden in den ver-

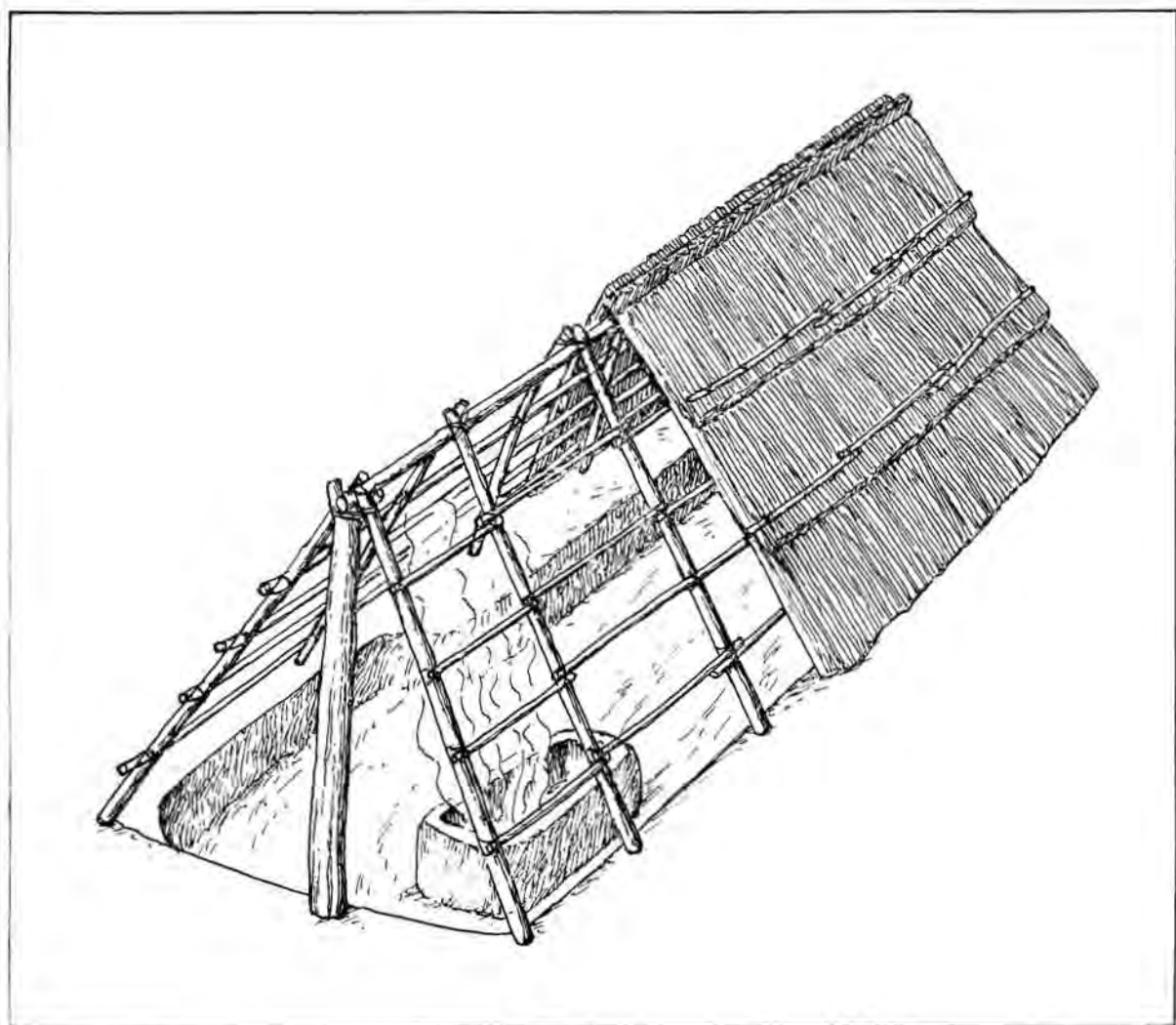

Abb. 4. Rekonstruktionszeichnung des Hauses 3 (H. A. Vaday).

gangenen Jahren die Überreste eines mit Recht berühmten Töpferdorfes aus dem 4. Jh. freigelegt (unveröffentlichte Ausgrabungen von D. Csallány, 1965). Im weiteren führte die Landstraße nach dem einstigen Beregszáz (heute Beregowo) weiter.

Hier erwähnen wir auch nicht, daß wir 1967 in der Gemarkung des Dorfes Tákos eine Probegrabung unternahmen, wo wir am linken Ufer des Baches Vöcsike (Erdélyi 1970b, S. 164) auf die Überreste eines Dorfes stießen, das in den 80er Jahren des 11. Jh. durch den Einfall der Usen vernichtet wurde. Das Gräberfeld, das einst zu diesem Dorf gehört haben soll, ist bisher noch unbekannt, es liegt vielleicht in der angrenzenden Flur „Tetemes“.

In Gergelyjugornya, in der unmittelbaren Nähe unserer Siedlung, begegneten wir keinen zeitlich ähnlichen Siedlungerscheinungen. In-

nerhalb des heutigen Dorfgebietes, im sog. Ócskafalu, legte P. Németh 1967 zwei Hüttenreste frei, die er in das 10. Jh. datierte (Németh 1968, S. 47). Die frühmittelalterliche Siedlung am Ufer des Baches Makócsa war — auch die weitere Umgebung inbegriffen — selbstverständlich nicht die einzige aus jener Zeit. Die Geländebegehungen in der Gemarkung von Panyola, in der Flur Hestya, auf dem sog. Hosszú-homok, bei Vámosatya und in Aranyosapáti auf dem Ördögös-Hügel ergaben Streufunde (Keramik), die gleichaltrige Siedlungen nahelegen (freundliche mündliche Mitteilungen von Herrn Á. Csiszár 1970, Museumsdirektor von Vásárosnamény). Ausgrabungen wurden jedoch auf diesen Fundstellen bisher nicht unternommen.

Zur vollkommenen Freilegung eines frühmittelalterlichen Dorfes kam es in Ungarn bis-

Abb. 5. Grundriß des Hauses 13.

her noch nicht (Méri 1964, S. 77; Holl 1970, S. 370). Dazu wäre nämlich eine unversehrt gebliebene Lokalität und darüber hinaus auch eine bedeutende materielle Donation nötig. Dementsprechend haben wir über die verschiedenen Siedlungstypen noch kein klares Bild. Die dichte Bebauung des Gebietes am Ufer des Baches Makócsa kann freilich ein Ergebnis der Bautätigkeit mehrerer Perioden sein. Die chronologischen Unterschiede — die zwar nicht allzu bedeutend zu sein scheinen — können wir an den abweichenden Haustypen und im keramischen Fundmaterial beobachten. Unter den 18 Hütten befanden sich keine einander schneidenden Objekte, die Stellen der etwas früher errichteten, jedoch bereits aufgegebenen Häuser waren den Bewohnern des Dorfes also wohlbekannt. Bei zwei dicht nebeneinander erbauten Häusern, die zum gleichen Typ gehört haben (Nr. 14 und 15), wurde nur der außerhalb der Hausgrube 15 stehende Ofen anlässlich des Baues von Haus 14 geschnitten.

Es ist eine ziemlich komplizierte Aufgabe, die ethnische Zugehörigkeit der einstigen Bewohner dieser Häuser festzustellen. I. Méri (1964, S. 53) macht uns darauf aufmerksam, daß es in der Konstruktion und Einrichtung der ungarischen Erdhütte auch Elemente gibt,

die einen slawischen Einfluß nahelegen. Es sei noch hinzugefügt, daß diese sogar äußerst bedeutend sind, z. B. die Pfette oder der aus Lehm gebaute Ofen. Jüngst stellte I. Bóna (1973, S. 66) fest, daß „wir die Mehrzahl der bisher freigelegten und publizierten Erdhütten mit Feuerstelle aus den historisch-sprachwissenschaftlich nachweisbaren slawischen Gebieten, in Begleitung von charakteristischem slawischem archäologischem Denkmalgut kennen. In solchem, jedoch nur in solchem Sinne sind sie slawische archäologische Erscheinungen“.

Zweifellos waren die Ausmaße und die Konstruktion der einzelnen Siedlungen, das Material der Häuser usw., von geographischen und wirtschaftlichen Faktoren bedingt. Aus dem von uns freigelegten Dorfteil dürfen wir aber — da sich vielleicht noch mehr als die Hälfte des Dorfes unter der Erde befindet — auf keine Verallgemeinerung eingehen, besonders was die in anderen geographischen Bereichen des Landes bestehenden zeitgenössischen Dörfer betrifft.

I. Bóna (1973, S. 66) weist in seinem oben angeführten Beitrag auch darauf hin, daß die Halbgrubenhäuser mit Steinherden erstmals um die Wende des 4./5. Jh. erschienen. Diese Annahme versucht er mit klimatischen Grün-

den zu erklären bzw. zu stützen. Die knappe Beschreibung der Häuser und ihrer Analogien enthält jedoch keine näheren Angaben bezüglich des Zeitpunktes des angeblichen Klimawechsels, welcher das Aufgeben der Bauweise der Halbgrubenhäuser bewirkt haben soll. Man kann hier evtl. an einen Zeitpunkt im 13. Jh. denken — falls man die Theorie I. Bónas überhaupt akzeptieren will.

Wir selbst legten 1967 ein spätkaiserzeitliches hufeisenförmiges Haus mit Steinherd in Ipolytölgyes (Erdélyi — Lamiová-Schmiedlová 1971, S. 51) in einer solchen Siedlung aus dem 2.–3. Jh. frei, wo wir auf die Spuren eines mit der Siedlung zeitgleichen Balkenhauses (Blockhauses) stießen. Diese Tatsache scheint die Hypothese, laut der die Bauweise infolge des Klimawechsels (d. h. des kälteren Wetters) um das 4.–5. Jh. herum radikal geändert wurde, zu erschüttern. Dazu bemerken wir, daß man in der Umgebung von Astrachan noch im 14. Jh. in Erdhütten wohnte (Jerzakovič 1973, S. 166), deren Bauweise übrigens zum Teil wolgabulgarische, zum Teil innerasiatische Elemente aufweist. Kurz möchten wir auch noch darauf hinweisen, daß laut L. N. Gumiljov (1966, S. 82) in Osteuropa eben vom 5. bis zum 10. Jh. eine regenarme Klimaperiode herrschte.

Die Klimaschwankung beeinflusste unseres Erachtens nicht den osteuropäischen, in die Erde eingetieften Haustypus, weil dieser dort auch noch viel später existierte. Vorläufig halten wir es hinsichtlich der ethnischen Zugehörigkeit für verünftiger, wenn wir bezüglich der Bevölkerung von Gergelyugorunya und der mit ihr verwandten Bevölkerung Ostungarns statt slawischen oder anderen dermaßen konkreten Ethnonymen den Ausdruck Urbevölkernschaft anwenden. Es ist allerdings eine Tatsache (die sicherlich nicht eine durch den heutigen Forschungsstand des Gebietes verursachte optische Illusion ist), daß in der unmittelbaren Nähe keine spätawarischen Funde erschlossen wurden. Nur ein einziges spätawarisches Grab ist aus dem Gebiet jenseits der Karpaten bekannt (Swaljava), der nächste spätawarische Fund stammt aus Záhony. Wenn der Fundort der goldenen Riemenzunge von Mátészalka aus dem 9. Jh., die durch Ankauf in das UNM kam (Csallány 1956, Nr. 633), authentisch ist, so dürfen wir in der Nähe das Vorhandensein eines bulgarenzeitlichen vornehmen Grabes und gleichzeitig eines entsprechenden Zentrums annehmen. Dieser Umstand würde jedoch die etwaige Annahme nicht einmal mittelbar stützen, daß es sich hier um die Überreste eines spätawarischen Dorfes handelt.

Im folgen geben wir die wichtigsten Fundorte der Hütten mit Steinherd an:

Ungarn: Zalavár-Rezes, Siedlung, 9. Jh. (Szimonova 1977, S. 57; 1980, S. 242–342), Zalavár-Kövecses (Sós 1980, S. 18).

Sowjetunion: Čepa, Siedlung, 7.–8. Jh. (Penjak 1980, S. 23), Komarovci, Siedlung, 8.–11. Jh. (Penjak 1980, S. 54), Orosievo, Siedlung, 8.–9. Jh. (Penjak 1980, S. 56), Pavlovo, Siedlung, 8.–9. Jh. (Penjak 1980, S. 58), Fjodorovo, Siedlung, (Penjak 1980, S. 61–65), Beregovo, Siedlung, 10.–13. Jh. (Penjak 1980, S. 69), Sahnovka (Gončariha), Siedlung, 7.–8. Jh. (Kucharenko 1963, S. 249), Kiev (Starokievskaja-Berg), Wohnstätte, 10.–11. Jh. (Toločko 1983, Abb. 57), Dobrynivci, Burgwall, 9. Jh. (Timoščuk 1976, S. 153), Limbar'-Ceprierija, Siedlung, 10.–12. Jh. (Hinku 1971, S. 141).

Rumänien: Botoşana, Siedlung, 6.–7. Jh. (Teodor 1984a, S. 89, Abb. 10a), Dodeşti, Siedlung, 6.–11. Jh. (Teodor 1984b, S. 64, Abb. 26a; S. 106, Abb. 58; S. 127, Abb. 71).

Tschechoslowakei: Devínska Nová Ves—

Abb. 6. Zwei Backschüsseln (teilweise rekonstruiert) aus dem Haus 3.

Nad Lomom, Burgwall, 9.—10. Jh. (*Kraskovská* 1966, S. 153, Abb. 6), Komjatice, Siedlung, 9.—11. Jh. (*Točík* 1980, Abb. 148), Šaľa-Dusikáreň, Siedlung, 9. Jh. (*Liptáková* 1963, S. 339), Nitra-Šindolka, Siedlung, 9.—10. Jh. (*Chropovský* 1976, S. 115, Abb. 80: 5), Hurbanovo-Bohata, zweite Hälfte des 8. Jh., Anfang des 9. Jh. (*Rejholcová* 1977, S. 650).

Der Haustyp mit quadratischem Grundriß, gerundeten Ecken und mit in den Boden eingetieftem Innenraum war in Osteuropa weit verbreitet. Die Fundorte können hier nicht aufgezählt werden. Viel seltener sind die schmalen, mit rechteckiger Eintiefung errichteten Häuser. Östlich der Karpaten befindet sich in der Ukraine ein Hausrest mit ähnlichem Grundriß am rechten Dneprufer, in der Nähe des Dorfes Kancerka, den *Smilenko* in das 8. Jh. datierte (*Brajevskaja—Smilenko* 1961, S. 168). Der Herd war in der Mitte der Eintiefung angelegt. Näher zu unserem Fundort legte man im Dorf Cervenjovo (*Bernjakovič* 1954, S. 47—48) (zwischen Užgorod und Munkačevo) einen ähnlichen Hausrest mit schmaler Eintiefung frei, der in das 9. Jh. angesetzt wurde (*Penjak* 1968, S. 13—15).

Die mit kreisförmiger Eintiefung versehenen Häuser können als Varianten der quadratischen Häuser mit gerundeten Ecken aufgefaßt werden. Über ein etwas früheres (7.—8. Jh.) Haus mit kreisförmiger Eintiefung berichtet *Z. Székely* (1962, S. 54—55) aus Sălaşuri (Székelyszállás) in Siebenbürgen. In seinem Beitrag veröffentlichte er jedoch nicht den Grundriß des Hauses.

Aus den einzelnen Hausobjekten und Gruben wie auch den Kulturschichten über und neben den Objekten kam ein völlig einheitliches Keramikmaterial zum Vorschein. In der statistischen und typologischen Bearbeitung wurde es also als geschlossene Einheit behandelt.

Das freigelegte Keramikmaterial teilten wir in zwei große Gruppen ein: in scheibengedrehte und in handgeformte. Sowohl in der Kulturschicht als auch in den Eintiefungen und Gruben kamen beide Gruppen gemeinsam vor.

Einige kleine Bruchstücke der sog. „Bereg-surány“-Keramik des 4. Jh. kamen ebenfalls vor, ein gleichaltriges Siedlungsobjekt konnte jedoch nicht freigelegt werden. Wären auch Häuser dieser frühen Periode vorhanden gewesen, so dürften sie entweder durch Tief-

pflug, oder, wahrscheinlicher, bereits durch die Ansiedlung im Mittelalter selbst vernichtet worden sein.

Die Typen der handgeformten Gefäße sind: I. Töpfe, II. Backschüsseln, III. Schüsseln und andere kleine Gefäße.

Die handgeformten Gefäße sind meistens unverziert. Die Oberflächen sind grob bearbeitet, das Material ist schwach geknetet und mit ein wenig Schamotte und Quarzsand vermengt, ungleichmäßig und unvollständig gebrannt.

Die Stärke der Gefäßwände schwankt zwischen 0,7 und 2—3 cm. Wegen besserer Festigkeit wurden der Bodenteil und der untere Teil der Wände der Gefäße dicker gemacht. Die handgeformte Keramik ist unverziert.

Unter den erwähnten Typen kommen Töpfe am häufigsten vor (I), die zwei Variationen haben: a) zylindrische Töpfe mit geradem Rand, die Wände verzüngen sich leicht (Taf. IV: 17), b) große oder mittelgroße, leicht bauchige Töpfe mit runder Schulter, ihr Hals ist kaum geformt, ihr Rand ist leicht oder stark ausladend, das Profil des Randes ist entweder gerade abgeschnitten, oder rund oder leicht sich verdickend. Der Rand ist meistens asymmetrisch, die Gefäßmündung ist breiter als der Boden. Ähnliche Gefäße befinden sich auf mehreren Fundorten des Komitates Szabolcs-Szatmár: Kisvarsány-Hídér, Panyola-Ásottfok, Vásárosnamény-Hidroglóbusz und der Hof des Unternehmens Terményforgalmi, bzw. bei dem Dorf Fjodorovo im Transkarpatengebiet (Bezirk Vinogradovo).

Die Schüsseln (III) sind nur durch wenige Exemplare vertreten, die grobe, dickwandige Waren sind. Ein Miniaturnapf kann auch zu dieser Gruppe gehören: sein Mündungsdurchmesser: 5,5 cm, seine Wandstärke: 0,7 cm (Haus 3) (Taf. I: 2).

Die scheibengedrehte Keramik ist durch zwei Gefäßgruppen vertreten: 1. Gefäße, die auf langsamrotierender, handbetriebener Töpferscheibe gearbeitet wurden (Taf. II: 3, 5, 7; IV: 8, 10). 2. Gefäße, die auf sich schnell rotierender, auch mit handbetriebener Scheibe hergestellt wurden (Taf. III: 2; IV: 5, 7, 16; V: 6, 9). Die Gefäße der ersten Gruppe haben eine lockere Struktur, der Lehm wurde mit Sand, manchmal mit Schamotte gemagert, sie sind schlecht gebrannt. Deshalb kommen auf ihrer Oberfläche sehr unterschiedliche Farben vor, von Rosarot, bis Schwarz. Sie sind sehr

oft fleckig. Die Wandstärke schwankt zwischen 0,5 und 2 cm. Die Gefäße der zweiten Gruppe wurden aus dichterem, besser geknetetem, mit Sand gemagertem Lehm hergestellt. Die Gefäße sind gut gebrannt, ihre Farbe ist entweder grau oder dunkelbraun, oder rosa-gelb. Sie sind reich verziert. Die Verzierung befindet sich auf der ganzen Oberfläche, in Form von Wellenlinien, die mit Kamm eingeritzt wurden (Taf. II: 3–7; IV: 5). Auf den Oberflächen der Töpfe kommt häufig eine solche Wellenverzierung vor, die mit einem Stäbchen eingedrückt wurde (Taf. III: 3, 6). Es gibt auch solche Verzierungen, die aus einer Reihe von Fingernageleindrücken bestehen (Taf. III: 8, 10) oder als horizontale Linien auf der Oberfläche des Gefäßes spiralförmig umlaufen (Taf. II: 1; IV: 5).

Beide Gruppen der scheibengedrehten Keramik sind nur durch Topffragmente vertreten, von denen bloß drei Gefäße restauriert werden konnten.

Zum ersten Typ gehören bauchige Töpfe mit nicht ausgeprägter Schulter (Taf. I: 1; II: 1, 4, 6). Der Rand des stark ausladenden Halses verdickt sich (Taf. II: 8). Ihre Oberfläche ist grob gearbeitet, sie sind schlecht gebrannt, ihre Farbe ist dunkelgrau. Mündungsdurchmesser: 15–25, 5–27 cm; Wandstärke: 0,5–0,7 cm.

An Hand ihrer Form entsprechen diese Gefäße den Töpfen aus der Siedlung Holmok des 7.–11. Jh. im Transkarpatengebiet (Bezirk Užgorod).

Analogien der anderen Gefäße befinden sich im Fundkomplex 2 der slawischen Siedlung Ripnev (Haus 13). Daraus folgt, daß diese Formen schon im 8. Jh. vorkamen, aber in größerer Anfertigung.

Den anderen Typ repräsentieren weniger bauchige Töpfe, mit hoher Schulter (Taf. II: 7; III: 7; V: 10). Die Schulter verläuft mit leichter Biegung zu dem fast senkrechten Rand. Das Profil des leicht ausladenden Randes ist entweder schräg oder rund, der Hals ist nur angedeutet.

Die größte Fundzahl weist die dritte Gruppe auf, die durch rundwandige Töpfe mit hohem, ausladendem Rand vertreten ist (Taf. V: 2, 5). Ihr Profil ist verschieden, es ergeben sich folgende Variationen:

a) der Hals ist angedeutet, der Rand abgestrichen (Taf. IV: 10, 12, 14, 15),

b) der Rand ist stark ausladend, einen Hals gibt es überhaupt nicht (Taf. III: 10; IV: 16),

c) der Rand ist stark ausladend, der Hals ist kaum geformt (Taf. I: 8; III: 1; IV: 1, 36; V: 8),

d) der Rand biegt ab, der Hals ist stark geformt (Taf. III: 8; IV: 12),

e) der Rand verstärkt sich (rund, viereckig?), das Profil ist verwickelt (Taf. III: 6; IV: 7, 9, 11).

Der vierte Typ ist durch Töpfe mit Manschettenrand vertreten, seine Variationen sind auf Taf. IV: 7.

Den fünften Typ bilden tiefe Näpfe (Taf. II: 3; III: 2): sie sind zylindrisch, stark profiliert, mit ausladendem Rand (Taf. II: 3). Wir erwähnen die sog. weiße Keramik, die durch ein verziertes Gefäß bzw. 20 Wandscherben und ein Bodenstück vertreten ist (Taf. I: 8; V: 3).

Von Keramik mit Engobe haben wir nur zwei Stück gefunden — eine Rand- und eine Wandscherbe.

Wir dürfen hier noch bemerken, daß unter den Töpfen auch die sog. weiße Keramikware existiert, die in Ost- und Mitteleuropa verbreitet ist (Mitte des 10. Jh. bis erste Hälfte des 11. Jh. Ungarn, Tschechoslowakei, Bulgarien, Rumänien, Sowjetunion, seit dem 9. Jh. Polen). Die sog. weiße Keramikware wurde aus örtlichem Ton (z. B. Beregszász Berg-Cadin Fundort) in örtlichen Werkstätten gemacht.

Zum erstenmal fanden wir anlässlich der Probegrabung in Tépe-Bikazug (Kom. Hajdú-Bihar) im J. 1964 Gefäßbruchstücke, bei uns bisher unbekannten Typs, unter den Überresten einer Siedlung aus dem 9. Jh., die wir aufgrund der weiter unten angeführten Parallelen als Stücke eines zweifellos zum Brotbacken dienenden Gefäßes bestimmen könnten (Erdélyi 1970c, S. 152), 1965 bereicherten die Siedlungsfreilegungen in Karos (Erdélyi 1970a, S. 154) (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén) unser Material mit einem weiteren ähnlichen Fund.

Die ältere Schicht der verwüsteten Siedlung Karos läßt sich an Hand ostslowakischer Parallelen in die erste Hälfte des 9. Jh. datieren. Die dort gefundene kreisförmige Backschüssel war unter den von uns bisher freigelegten Stücken das kleinste, insgesamt 26 cm groß. Ein hellgetöntes, graubraunes unverziertes Bruchstück, abgesehen von einer kaum wahrnehmbaren kleinen Rille unter dem Rand. Auch dieses Stück, wie sonst alle übrigen, ist

handgeformt. Die Backschüsseln schließen sich eng einer noch älteren Backweise, dem Backen auf einem Stein an, wobei das Backen selbst auf einem erhitzten flachen Stein erfolgte. Einen solchen Stein fanden wir 1967 auch in Karos unter den Überresten des Hausobjektes 2 (Abschnitt 8, Grube „B“). Der Grundriß dieses Hauses zeigte übrigens eine ovale Form, das Ende des Hauses wurde leider durch eine Sandgrube vernichtet. Der erwähnte flache Stein lag in der Mitte der Feuerstelle, am Boden des lehmbeschmierten gebrannten Feuer-raumes. Ausmaß: 40 × 40 cm. Gewissermaßen als eine Fortsetzung des Steines lagen noch vier flache Mahlsteinbruchstücke daneben. Im geographisch und zeitlich naheliegenden Fundort Radvanka im Gebiet von Užgorod hatte man schon statt der Steine einen Lehimestrich gebildet, der jedoch noch kein Ofen war. Die Siedlung von Radvanka ist in das 8.–9. Jh. datiert (Bernjakovič 1954, S. 47–48).

In Gergelyugornya fanden wir in den Hütten keine auf solche Backweise deutende Zeichen. Unter den Überresten mehrerer Häuser gab es jedoch Backschüsselscherben (im Haus 3 fünf /Abb. 6; Taf. I: 13–17; Abb. 6; Taf. II: 1, 2/) in den Häusern 4 und 6, 9, 13 und 16. Ihr Durchmesser bewegte sich zwischen 10 und 34 cm, die Höhe der Ränder betrug gewöhnlich 4–5 cm. Die Bruchstücke sind unverziert. An Hand ethnographischer Parallelen aus Bulgarien kann man wohl mit Recht annehmen, daß die Backschüsseln mit Deckeln kombiniert benutzt wurden. Ein kleines Deckelbruchstück kam auch in Gergelyugornya zum Vorschein. Solche Backschüsseln waren in bulgarischen Dörfern noch um 1946 im Gebrauch, aber nicht zum Brotbacken, sondern zur Zubereitung einer Art gerösteter Speise aus feingemahlenem Getreide (Tretjakov 1948, S. 182).

In Ungarn verfügen die Backschüsseln über wenige Parallelen aus den bereits publizierten Ausgrabungen. So kam z. B. in Mátraszöllös ein Exemplar aus der Schicht des 9. Jh. zum Vorschein (Sós 1970, S. 107, Taf. III: 1). In Osteuropa findet man aber eine ausreichende Anzahl solcher vor.

Analogien

Sowjetunion. Weißrußland: Čaplin, 10.–11. Jh. (Symonovič 1961, S. 204). Ukraine: Korčak, 6.–7. Jh. (Vinokur – Prihodnjuk 1967, S. 179),

Doneckoje, Burgwall, 7.–10. Jh. (Djačenko 1983, S. 9), Rajkoveckoje, Burgwall, 7.–9. Jh. (Gončarov 1950, S. 11–12), Luka-Rajkoveckaja, 7.–9. Jh. (Gončarov 1963, Abb. 15: 5, 6), Kiev-Kiseljevka-Berg, 7.–9. Jh. (Šovkopljars 1963, S. 144, Abb. 4: 13, 14, 16, 17) und Starokievskaja-Berg, 7.–8. Jh. (Toločko 1983, S. 30–31, Abb. 12), Vaškeviči (Ljapuškin 1952, S. 9), Makarov Ostrov, 8.–9. Jh. (Linka – Šovkopljars 1963, S. 239, Abb. 2: 7; 4: 4), Sahnovka (Gončarika), 7.–8. Jh. (Kucharenko 1963, S. 249, Abb. 3: 6, 11), Lug II, 8. Jh. (Berezovec 1963, S. 182, Abb. 16: 8), Novotroickoje, Burgwall, 8.–9. Jh. (Ljapuškin 1958, S. 92–93, Abb. 60: 1, 2; S. 139, Abb. 91: 2), Kanev, 7.–8. Jh. (Mezenceva 1965, S. 84–85, Abb. 44–45), Smoljan', 5.–6. Jh., Lavrikov Les, 5.–6. Jh., Višenki, 5.–6. Jh., Kolodeznyj Bugor, 5.–6. Jh., Forostoviči, 7. Jh. (Tretjakov 1974, S. 85, 97, 101–102, 107, 109, 117, Abb. 12–21; 16: 14–16; 19: 8–15; 22: 3–12; 24: 4–6; 30: 13–15), Znjacevo, 7.–8. Jh., Čepa, 7. Jh., Červenjevo, 7.–9. Jh., Komarovcy, 8.–11. Jh. (Penjak 1980, S. 22, 23, Abb. 21: 6, 7). Moldau: Hanska, 6.–7. Jh., 9. Jh., Huča, 6.–7. Jh., Starye Malaešty, 6.–7. Jh. (Rafalovič 1971, S. 96–98, Abb. 18: 1–6), Kalfa, Burgwall, 8.–10. Jh. (Čebotarenko 1973, S. 99–100, Abb. 23, 25), Alčedar, Burgwall, Ende des 9.–Anfang des 10. Jh. (Fjodorov – Čebotarenko 1974, S. 80–81). Russische FR.: Avdejevskoje, 6.–7. Jh. (Alichova 1963, S. 80–81), Titciha, Burgwall, 9.–10. Jh. (Moskalenko 1965, S. 105, Abb. 31).

Rumänien: Bacău-Curtea domnească, 6.–7. Jh., Tîrpești, Davideni II, 6.–7. Jh., Izvoare-Bahna, 6.–7. Jh., 8.–9. Jh. (Mitrea 1980, S. 75–87, Taf. XXII: 8; XXIII: 18, 24, 27, 32; XXX: 6–9, 11–16, 18–19, 21, 24–25; XXXI: 10, 11; XXXV: 10, 12–13; XXXVI: 2; XXXVII: 10, 11; XXXVIII: 11; XL: 3, 4; XLI: 7–10), Lozna-Dorohoi (Teodor 1966, Abb. 5: 4), Lozna-Botoșani, Spinoasa 6.–7. Jh. und 9.–10. Jh. (Teodor 1978, S. 206, Taf. 47: 4; S. 210, Taf. 51: 5), Lozna-Strateni, 7.–8. Jh. (Teodor 1980, S. 455–461), Botoșana-Suceava, 5.–7. Jh. (Teodor 1984a, S. 128, Abb. 49: 1–3), Dodești, 6.–11. Jh. (Teodor 1984b, Abb. 48: 3; 52: 7; 54: 5), Hlincea-Iași, 7.–8. Jh. (Petrescu-Dîmbovița 1958, Abb. 4: 5), Noșlac, Siedlung, 8.–9. Jh. (mündl. Mitteilung M. Rusus 1983), București (Comșa 1968, S. 357, Abb. 1: 10).

Bulgarien: Džedžovi Lozja (Vyžarova 1965, Abb. 3: 4).

Tschechoslowakei: Pobedim, Siedlung und Burgwall, 9. Jh. (*Vendtová* 1969, Abb. 39: 11, 13–14, 16 und 46: 8; *Bialeková* 1975, S. 10), Parchovany, 9. Jh. (*Budinský-Krička* 1982, S. 57, Abb. 40: 17), Mužla-Čenkov, Burgwall (?), 9.–11. Jh. (*Kuzma* 1982, S. 176, Abb. 102: 7), Somotor, 6.–7. Jh. und 9.–10. Jh. (*Pastor* 1958, S. 344, Abb. X: 1), Devínska Nová Ves, Burgwall, 9. Jh. (*Kraskovská* 1966, Taf. III: 4), Běchovica, 5.–6. Jh. (*Vencl* 1973, Abb. 12: 7; 13: 3, 12; 16: 4), Klučov, 8. Jh. (*Skružný* 1964, Abb. 8), Břeclav-Pohansko, 9.–10. Jh. (*Dostál* 1975, Taf. XII: 9; XIV: 2; 102: 12; 104: 1–4).

Deutschland: Neeken, Görke, Tabbenberg (*Skružný* 1964, S. 386).

Polen: Nowa Huta-Mogila, 5.–6. Jh. — Ende des 10. und Anfang des 11. Jh. (*Hachulska-Ledwoś* 1971), Chwałkow (unveröffentlichte Ausgrabung von *J. Ladowski* 1977), Szeligi pod Płockiem, 6.–7. Jh. (*Szymański* 1967, S. 123, Abb. 44: 28; S. 206, Abb. 100: 8).

Mit den Backschüsseln befaßte sich in einer kurzen, monographischen Abhandlung *L. Skružný* im J. 1964. Seine gründliche Arbeit enthebt uns der Mühe, den gesamten Problemkreis eingehend besprechen zu müssen. Er hat im Gegensatz zur allgemeinen Meinung der polnischen Forschung nachgewiesen, daß die Backschüsseln auch nach dem 10. Jh. benutzt wurden, und auch heute scheint seine Meinung stichhaltig zu sein, laut der die Benützung dieser Schüsseln eigentlich mit der Verbreitung der Öfen mit Lehmestrich aufhört. Er zog neben dem bereits früher zitierten polnischen ethnographischen Vergleichsmaterial balkanische Parallelen mit ein und wies ausdrücklich darauf hin, daß man in den in der nahen Vergangenheit benützten Backschüsseln nicht mehr platte kuchenförmige Brote, sondern an gewisse Jahreszeiten gebundene geröstete Getreidespeisen zubereitete. Im Mittelalter bereitete man jedoch das Brot in ihnen zu, als nämlich in Europa das Hefebrot noch nicht bekannt und verbreitet war. Die jüngsten scheibengedrehten Exemplare der Backschüsseln, die archäologisch bekannt und datiert sind, stammen aus dem ausgehenden 13. Jh. (bis 14. Jh.?).

Unter den keramischen Gegenständen erweisen sich neben den Backschüsseln jene großen Bruchstücke als sehr wertvolle Fundstücke, die in der unmittelbaren Nähe der Feuerstellen mancher Häuser zum Vorschein kamen.

Da ihre ursprüngliche Form infolge des Tiefpflügens vernichtet wurde, können wir sie nur aufgrund von Analogien beschreiben. Es handelt sich um fast 10 cm hohe, aus Ton mit der Hand grob geformte, backblechartige Gefäße, die man neben die aus Stein errichteten Öfen legte und vor dem Mahlen zum Rösten des Getreides benützte. Ihre Parallelen sind aus Siedlungen sowohl im Gebiet der Sowjetunion als auch der Tschechoslowakei, Rumäniens und Ungarns bekannt. In der Sowjetunion kamen aus vielen Fundorten solche Bruchstücke zum Vorschein, und zwar aus Hanska (Höhe etwa 5 cm) und Kalfa (Höhe etwa 7 cm). Das erste ist in das 9. Jh., das zweite in das 8. Jh. datiert (*Cebotarenko* 1973, S. 16–17), ferner aus Užgorod-Galagovo, 7.–9. Jh., Radvanka, 8.–9. Jh. und Fjodorovo (*Penjak* 1980, S. 33, 62, 59).

In der Tschechoslowakei kamen viele Exemplare zum Vorschein, eines stammt aus Prešov, ein zweites aus Oborín. Das Stück aus Prešov ist ein eckiges Gefäß mit gerundeten Ecken, jenes aus Oborín eher ein ovales. Das letztere wird vom Ausgräber in das 9.–10. Jh. datiert. Das dritte Exemplar stammt aus Klučov und wird in das 8. Jh. verwiesen (*Skružný* 1964, S. 384, 385; Abb. 8, 9).

Rumänien: Drumul-Național (Suceava), 8.–9. Jh. (*Matei* 1960, S. 385).

Ungarn: Hidvégpuszta, Siedlung, 9.–10. Jh., Feketesziget, Siedlung, 8.–10. Jh. (Balatonmagyaród [mündliche Mitteilung von *B. M. Szőke*, 1984]).

Es soll hier bemerkt werden, daß in der Siedlung bisher kein einziges Bruchstück eines Tonkessels zum Vorschein kam, wie auch im Laufe der erwähnten Ausgrabungen in Tákos keine Kesselbruchstücke gefunden worden sind. Wir besitzen aus der Siedlung Gegenstände aus Knochen (Taf. IV: 13), Eisenmesser, einen Schleifstein (Taf. I: 3), Reste einer Handmühle und einen Spinnwirtel (Taf. I: 5).

Die Datierung der Siedlung am Makócsa-Ufer ist ziemlich schwierig. Die Typologie und Chronologie der ungarländischen Keramik des 9. und des beginnenden 10. Jh. ist noch nicht ausgearbeitet. Diese Tatsache läßt sich vor allem dadurch erklären, daß bisher wenige Siedlungen des 9.–10. Jh. freigelegt wurden. In gar nicht günstigerer Lage befindet sich die Bearbeitung der Keramik, die aus der Ostslowakei stammt, also aus einem Gebiet, wohin die Parallelen unserer Funde vor allem hinweisen.

Bei unserem Fundort fehlen Münzfunde oder andere, für die Datierung geeignetere Metallgegenstände, die die Zeitbestimmung erleichtern würden.

Unter der scheibengedrehten Keramik kann man eine solche Gruppe feststellen, die mit der handgedrehten Technik hergestellt wurde. Die Analogien aus Dodești-Vaslui (6.–11. Jh.) aus den Ausgrabungen von D. Gh. Teodor (1984, S. 107–129) kann man in das 9. Jh. oder 10. Jh. datieren. Es ist aber kein Widerspruch, daß wir in der Siedlung ein wenig handgeformte Keramik auch gefunden haben. Die Tongefäße, die auf schneller rotierender Scheibe gefertigt wurden, sind nach Technik, Form und Verzierungen für das 9., 10. und 11. Jh. typisch. Die sog. weiße Keramik, die in Dinogetia, Capidava (Comşa, M. — Ştefan, Gh. — Barnea, I. — Comşa, E. 1967, S. 155–162, Abb. 92–99; Florescu, Gr. — Florescu, R. — Diaconu, P. 1958, S. 177, Taf. IX; Comşa 1978, Abb. 59: 4; 67: 8; und 83: 4) und Bukov Analogien hat und in die zweite Hälfte des 10. Jh., oder die erste Hälfte des 11. Jh. datierbar ist, beweist, daß

die Siedlung auch noch im 11. Jh. bestanden hat.

Abschließend möchte ich aufgrund der Bestimmungen von L. Sótónyi kurz über die Vertretung der Tierknochen sprechen. Vergleichen wir die aus der Füllerde der Gruben von zwölf Häusern (Nr. 1–6, 9, 11–15) stammenden Stücke, so erhalten wir folgendes Bild:

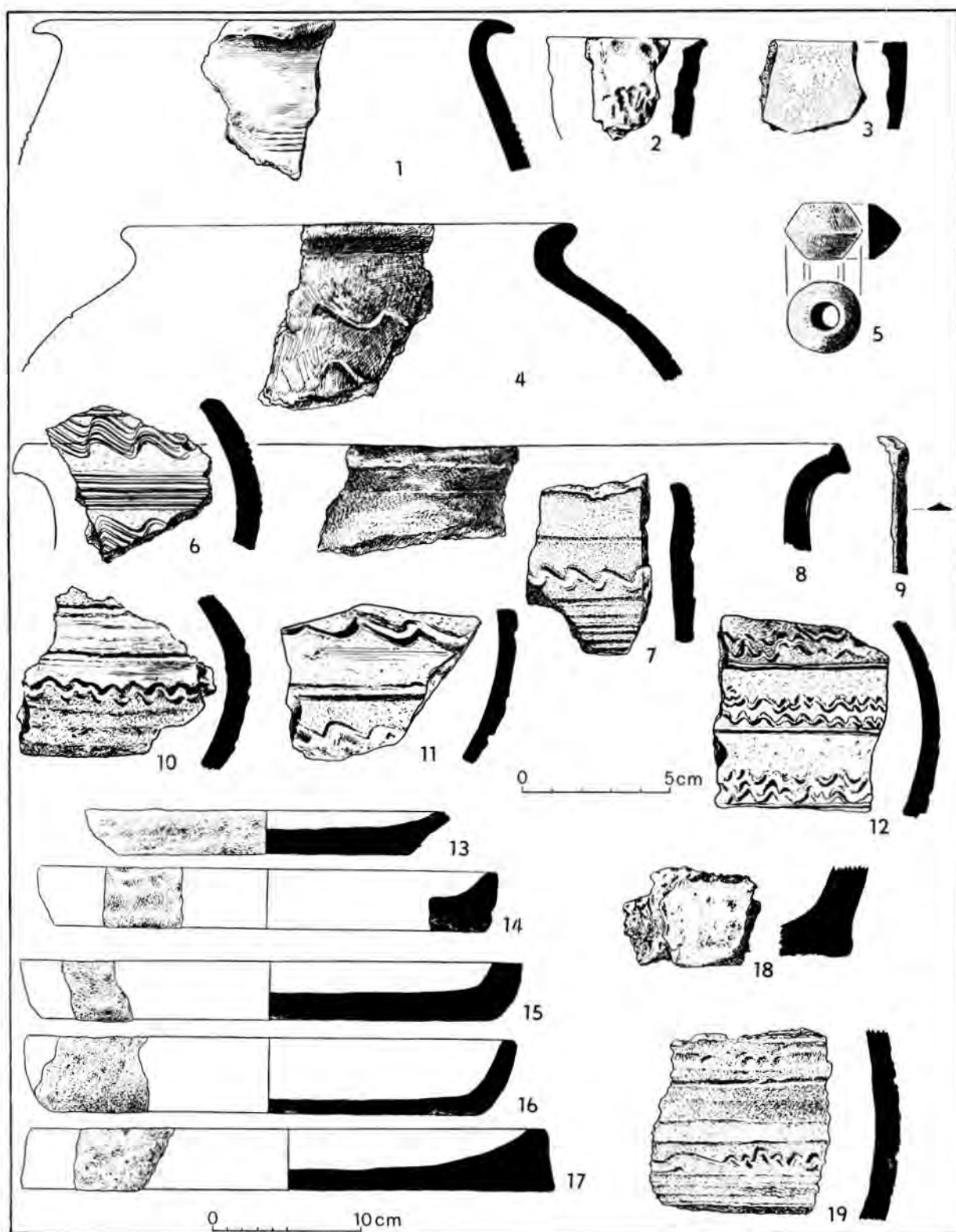
Schweineknöchen: 74 Bruchstücke. Rinderknöchen: 64 Bruchstücke. Schafsknöchen: 45 Bruchstücke. Merkwürdigerweise fanden wir im Material keine Geflügel- oder Pferdeknöchen, es kamen solche weder aus den Gruben neben den Häusern noch aus den gestörten oberen Schichten (1–2 Spatenstiche) zum Vorschein. Die Gruben enthielten zumeist Schweine- und Rinderknöchen, auch in den oberen Schichten besteht die Mehrzahl der Knochenbruchstücke (die Angaben der sieben Abschnitte zusammenfassend) aus Rinder- bzw. Schweineknöchen. Diese Angaben verweisen mittelbar auch auf die Wirtschaft der Siedlungsbewohner, genauer auf die Arten der von ihnen gezüchteten Tiere.

Literatur

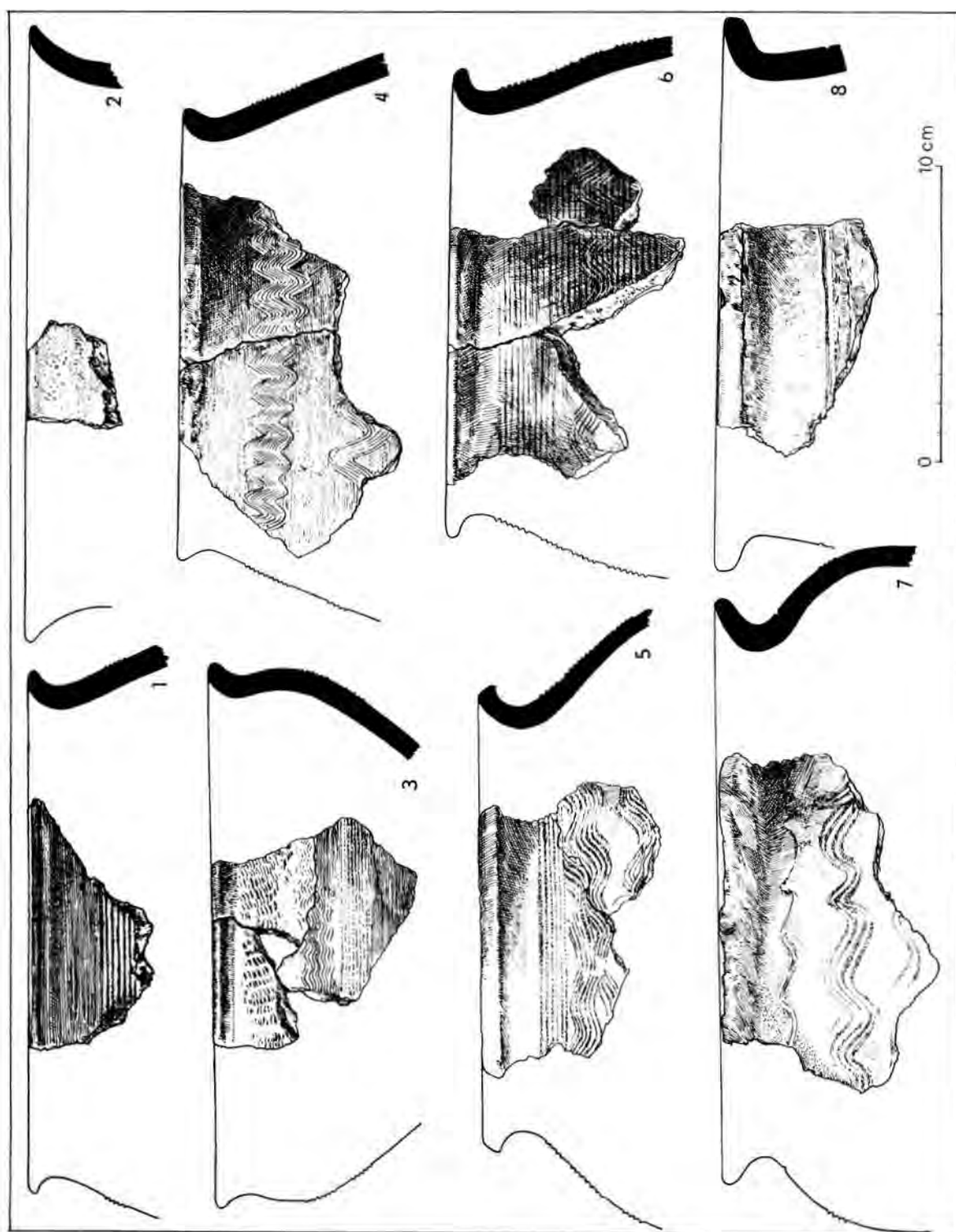
- ALICHOVA, A. E.: Avdejevskoje selišče i mogilnik. Materialy i issledovaniya po archeologii SSSR. 108. Moskva 1963, S. 63–84.
- BEREZOVEC, D. T.: Poselenija uličej na r. Tjasmine. In: Materialy i issledovaniya po archeologii SSSR. 108. Moskva 1963, S. 145–208.
- BERNJAKOVIČ, K. V.: Issledovaniye drevneslavjanskogo poselenija VIII–IX vv. v Užgorode. In: Kratkije soobščeniya Instituta istorii materialnoj kul'tury AN SSSR. 3. Moskva 1954, S. 39–48.
- BIALEKOVÁ, D.: Pobedim. Obzor archeologičeskich issledovanij slavjanskich mestonachozhdenij. Nitra 1975.
- BÓNA, I.: VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaujvárosban. Fontes Archaeologica Hungariae. Budapest 1973, S. 7–162.
- BRAJČEVSKAJA-SMILENKO, A. T.: Rozkopki gončarskogo gorna v balci Kancirka v 1955 g. In: Archeologija. 13. Kiev 1961, S. 114–118.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Nové nálezy na Východnom Slovensku. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v r. 1981. Nitra 1982, S. 44–57.
- ČEBOTARENKO, G. F.: Kalfa — gorodišče VIII–X vv. na Dnestre. Kišinev 1973.
- CHROPOVSKÝ, B.: Výskum laténskej, veľkomoravskej a včasnostredovekej osady v Nitre-Sindolke. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1975. Nitra 1976, S. 113–116.
- COMŞA, M.: Sur l'origine et l'évolution de la civilisation de la population Romane, et ensuite proto-romaine aux VIe–Xe siècles sur le territoire de la Romaine. In: Dacia. 12. Bucureşti 1968, S. 355–380.
- COMŞA, M.: Cultura materială veche românească (Așezarea din secolele VIII–X. de la Bucov-Ploiești). Bucureşti 1973.
- COMŞA, M. — ŞTEFAN, Gh. — BARNEA, I. — COMŞA, E.: Dinogetia. I. In: Biblioteca de Arheologie. 13. Bucureşti 1967.
- CSALLÁNY, D.: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest 1956.
- DJAČENKO, A. G.: Slavjanskije pamjatniki VIII–serediny XIII vv. v bassejne Severskogo Donca (Kandidaten-dissertation des Autors). Moskva 1983, S. 1–23.

- DOSTÁL, B.: Břeclav-Pohansko. IV. Brno 1975.
- ERDÉLYI, I.: Gergelyiugornya 56. In: Mitt. Archäol. Inst. Ung. Akad. Wiss. 1. Budapest 1970a, S. 152, Taf. 37.
- ERDÉLYI, I.: Tákos 71. In: Mitt. Archäol. Inst. Ung. Akad. Wiss. 1. Budapest 1970b, S. 164.
- ERDÉLYI, I.: Tépe 54. In: Mitt. Archäol. Inst. Ung. Akad. Wiss. 1. Budapest 1970c, S. 152.
- ERDÉLYI, I. — LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M.: Osada z doby rímskej v Ipolytölgyesi v Maďarsku. In: Východoslovenský pravek. 2. Košice 1971, S. 51–72.
- FJODOROV, G. B. — ČEBOTARENKO, G. F.: Pamjatniki drevnich slavjan (VI–XIV vv.). Archeologičeskaja karta Moldavskoj SSR. 6. Kišinev 1974.
- FLORESCU, Gr. — FLORESCU, R. — DIACONU, P.: Capidava, monografie arheologică. I. București 1958.
- FROLOV, J. K.: Poselenije Teterevka I (VII–VIII vv.) Kratkije soobščeniia Instituta archeologii AN SSSR. 110. Moskva 1967, S. 30–35.
- GONČAROV, V. K.: Rajkoveckoje gorodišče. Kijev 1950.
- GONČAROV, V. K.: Luka-Rajkoveckaja. In: Materialy i issledovanija po archeologii SSSR. 108. Moskva 1963, S. 283–316.
- GORJUNOV, E. A.: Nekotoryje drevnosti I, tys. n. e. na Černigovščine. In: Rannesrednevekovyje vostočnoslavjanskije drevnosti. Leningrad 1974, S. 119–125.
- GUMILJOV, L. N.: Geterochronnost uvlaženija Jevrazii v srednije veka. Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta. 18. Leningrad 1966, S. 82.
- HACHULSKA-LEDWOS, R.: Wczesnośredniowieczna osada w Nowej Hucie-Mogile. In: Materiały Archeologiczne Nowej-Huty 3. Kraków 1971, S. 7–210.
- HOLL, I.: Mittelalterarchäologie in Ungarn 1945–1969. Acta Archaeol. Acad. Sci. hung., 22, 1970, S. 365–411.
- HYNKU, I. G.: Balkano-dunajskaja kultura lesostepnoj Moldavii v IX–XIV vv. In: Očerki istorii kul'tury Moldavii. Kišinev 1971, S. 119–178.
- JERZAKOVIČ, L. B.: Nekotoryje typy žilišč Zolotoj Ordy. In: Archeologičeskije issledovanija v Kazachstane. Alma-Ata 1973, S. 166.
- KOTIGOROŠKO, V. G.: Novyje dannyje k izučeniju drevnej istorii slavjan Zakarpat'ja. Slov. Archeol., 25, 1977, S. 81–99.
- KRASKOVSKÁ, L.: Slovanské hradisko v Devínskej Novej Vsi-Nad Lomom. Slov. Archeol., 14, 1966, S. 147–161.
- KUCHARENKO, Ju. V.: Raskopi u s. Sachnovki. In: Materialy i issledovanija po archeologii SSSR. 108. Moskva 1963, S. 243–250.
- KUZMA, V. I.: Druhá etapa výskumu v Mužle-Čenkovce. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1981. Nitra 1982, S. 171–176.
- LINKA, N. V. — SOVKOPLJAS, A. M.: Raneslavjanskoe poselenije na r. Tjasmine. In: Materialy i issledovanija po archeologii SSSR. 108. Moskva 1963, S. 234–243.
- LIPTÁKOVÁ, Z.: Výskum v Dusikárni pri Šali. Archeol. Rozhl., 15, 1963, S. 327–340.
- LJAPUŠKIN, I. I.: Rannelslavjanskije poselenija Dneprovskogo lesostepnogo levoberež'ja. Sov. Archeol., 16, 1952, S. 2–41.
- LJAPUŠKIN, I. I.: Gorodišče Novotroickoje. In: Materialy i issledovanija po archeologii SSSR. 74. Moskva 1958.
- MATEI, M.: Slavjanskoe poselenije v Sučave. In: Dacia. IV. București 1960, S. 375–394.
- MÉRI, I.: Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. Régész. Füzet. Budapest 1964, S. 1–82.
- MEZENCEVA, G. G.: Kamiv'ske poselennja poljan. Kiiv 1965.
- MITREA, I.: Regiunea Centrala a Moldavei dintre Carpați și Siret în secolele VI–X. e. n. In: Carpica. 12. Băcau 1980, S. 55–190.
- MOSKALENKO, A. N.: Gorodišče Titčicha. Voronež 1965.
- NÉMETH, P.: Gergelyiugornya-Öcskafalu 61. Régész. Füzet. Budapest 1968, S. 47.
- PASTOR, I.: Sídlistkový výskum na Somatorskej hore v r. 1955. Slov. Archeol., 6, 1958, S. 314–346.
- PENJAK, S. I.: Issledovanije drevneslavjanskich pamjatnikov vtoroj poloviny I tysjačletija na territorii Zakarpatskoj oblasti USSR. Archeol. Rozhl., 20, 1968, S. 594–604.
- PENJAK, S. I.: Rann'oslov'jans'ke i davn'orus'ke naselenija Zakarpattija VI–XIII st. Kiiv 1930.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M.: Slovanské sídliská v Moldavskej oblasti Rumunska. Slov. Archeol., 6, 1958, S. 209–222.
- RAFALOVIČ, J. A.: Materialnaja kultura slavjan v VI–IX vv. In: Očerki istorii kul'tury Moldavii. Kišinev 1971, S. 59–119.
- REJHOLCOVÁ, M.: Slovanské sídliskové objekty v Hurbanove-Bohatej. Archeol. Rozhl., 24, 1977, S. 646–657.
- SIMONOVA, E. N.: Srednevekovoe poselenije v Zalavar-Rezes. Sovetskaja Archeol., 2, 1980, S. 240–245.
- SKRUŽNÝ, L.: Pekáče — jejich výskyt, funkce a datování. Památ. Archeol., 2, 1964, S. 370–391.
- SÓS, Cs. A.: Frühmittelalterliche slawische Siedlungsreste im Zagylvatal. Slov. Archeol., 18, 1970, S. 97–112.
- SÓS, Cs. A.: Előzetes jelentés a Zalavár-kövecsesi mentőásatról. In: Folia Archaeol. 31. Budapest 1980, S. 175–187.
- SÓTONYI, L.: A gergelyiugornyai állatsontanyag meghatározása. (Manuskript 1966.)
- SOVKOPLJAS, A. M.: Rannelslavjanskaja keramika s gory Kiseljovky v Kijevě. In: Materialy i issledovannia po archeologii SSSR. 108. Moskva 1963, S. 138–145.
- SYMONOVIČ, E. A.: Poselenija Kijevskoj Rusi v s. Čaplin v Južnoj Belorussii. Sov. Archeol., 2, 1961, S. 200–209.
- SZÉKELY, Z.: Contribuții la cultura slava în sec. VII–VIII. în sud-estul Transilvaniei. Stud. cerc. Istor. veche, 2, 1962, S. 54–55.
- SZIMONOVA, E.: Die Siedlung von Zalavár-Rezes

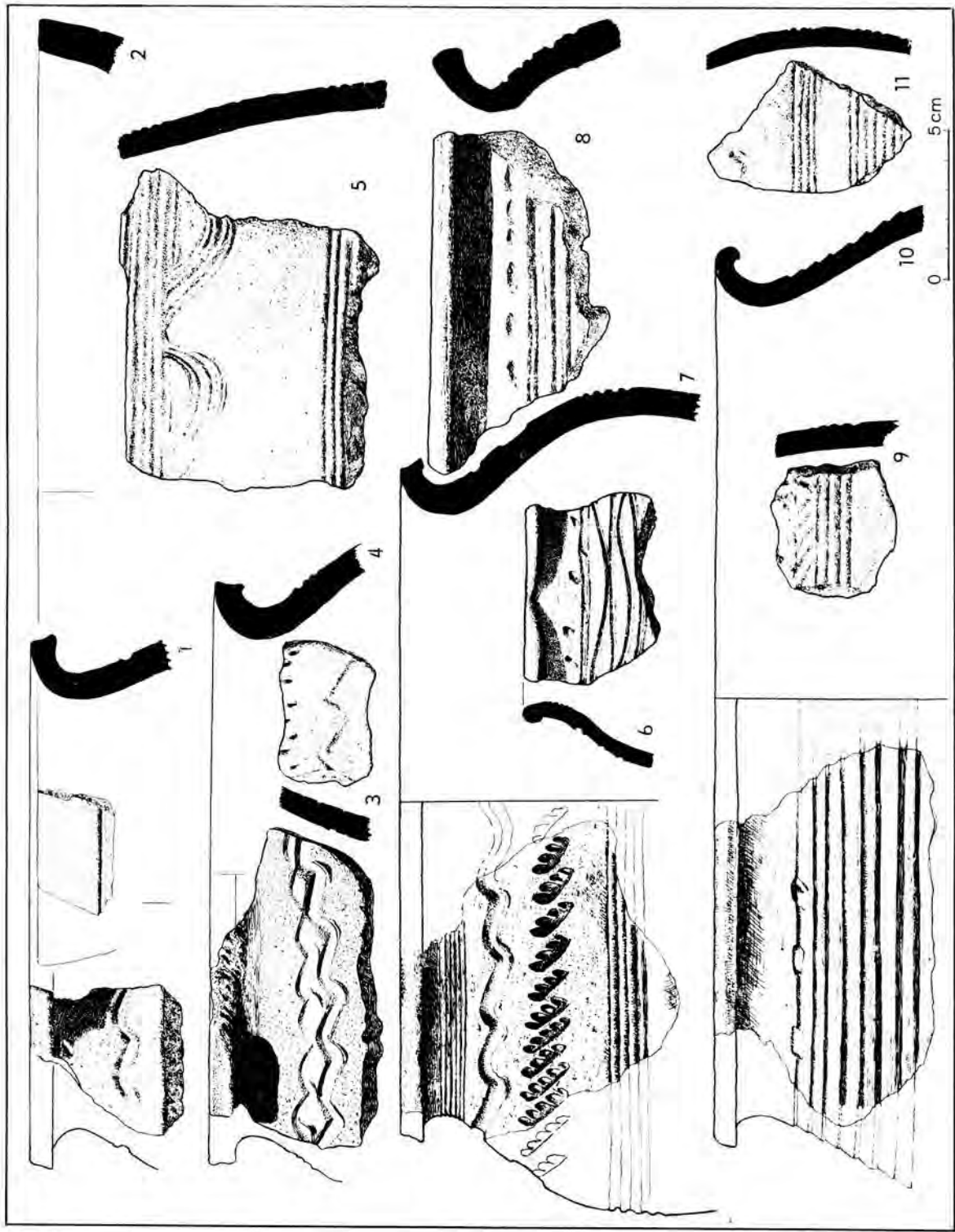
- aus dem 9. Jahrhundert. In: Mitt. Archäol. Inst. Ung. Akad. Wiss. 7. Budapest 1977, S. 55–60.
- SZYMAŃSKI, W.: Szeligi pod Płockiem na początku wczesnego średniowiecza. Zespół osadniczy z VI–VII w. Wrocław–Warszawa–Kraków 1967.
- TEODOR, D. Gh.: Cercetări arheologice în așezarea prefeudală de la Lozna-Dorohoi. In: Arheol. Mold. 4. București 1966, S. 279–291.
- TEODOR, D. Gh.: Teritoriul Est-Carpatic în veacurile VI–XI. Iași 1978.
- TEODOR, D. Gh.: Cercetări în așezarea din secolele VII–VIII, e. n. de la Lozna-Strateni. In: Materiale și cercetări arheologice a XIV-a sesiune annala de rapoaste. Tulcea 1980, S. 455–461.
- TEODOR, D. Gh.: Civilizația Rumanică la est de Carpați în secolele V–VII e. n. (Așezarea de la Boțoșana-Suceava). București 1934a.
- TEODOR, D. Gh.: Continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele VI–XI, e. n. (Așezările din secolele VI–XI e. n. de la Dodești-Vaslui). Iași 1984b.
- TIMOŠČUK, B. O.: Slov'jani Pivničnoji Bukoviny V–IX st. Kiiv 1976.
- TOŁOČKO, P. P.: Drevnij Kijev. Kijev 1983.
- TOČÍK, A.: Záchranný výskum v štrkovisku v Kom-jaticiach. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1979. Nitra 1980, S. 232–238.
- TRETJAKOV, P. N.: Vostočnoslavjanskije čerty v obytyu pridunajskich bolgar. Sov. Etnogr., 2, 1948, S. 182.
- TRETJAKOV, P. N.: Drevnosti vtoroj i tretej četvertej I. tys. n. e. v Verchnem i Srednem Podesnje. In: Rannesrednevekovyje vostočnoslavjanskije drevnosti. Leningrad 1974, S. 40–119.
- VAKULENKO, L. V.: Ranneslavjanskoje poselenije u s. Glubskogo v Prikarpat'je. In: Rannesrednevekovyje vostočnoslavjanskije drevnosti. Leningrad 1974, S. 242–251.
- VENCL, S.: Časné slovanské osídlení v Běhovicích, o. Praha-východ. Památ. archeol., 2, 1973, S. 340–392.
- VENDTOVÁ, V.: Slovanské osídlenie Pobedima a okolia. Slov. Archeol., 18, 1969, S. 119–232.
- VINOKUR, J. S. — PRIHODNJUK, O. M.: Raboty slavjanskogo otrjada Kamenec-Podol'skogo ped-instituta. In: Archeologičeskije issledovanija na Ukraine v 1967 godu. Kijiv 1968, S. 176–181.
- VYŽAROVA, Ž.: Slavjanski i slavjanob'lgarski selišča v B'lgarskite zemi ot kraja na VI–XI vek. Sofija 1965.

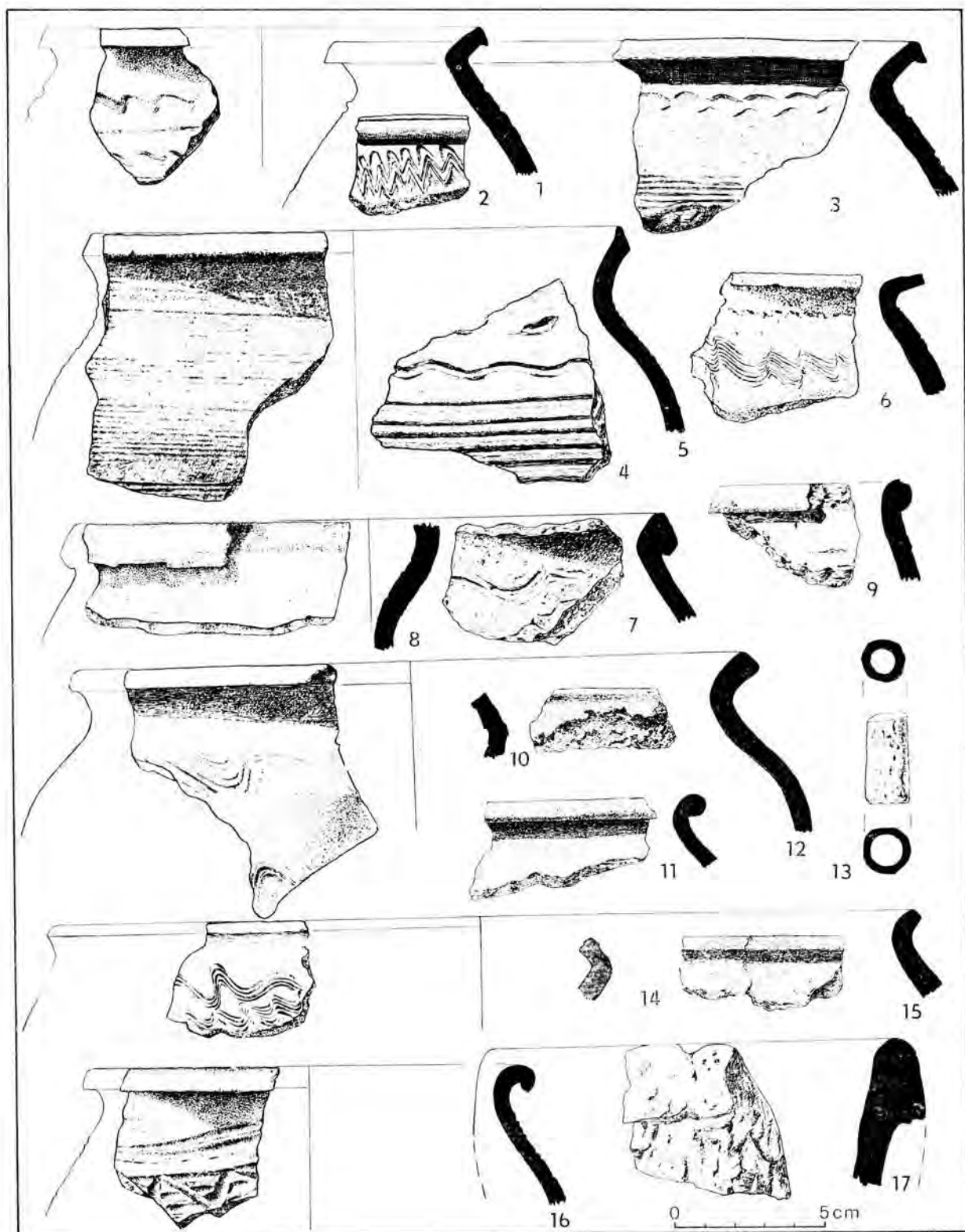
Taf. I. Keramikfunde aus dem Haus 3.

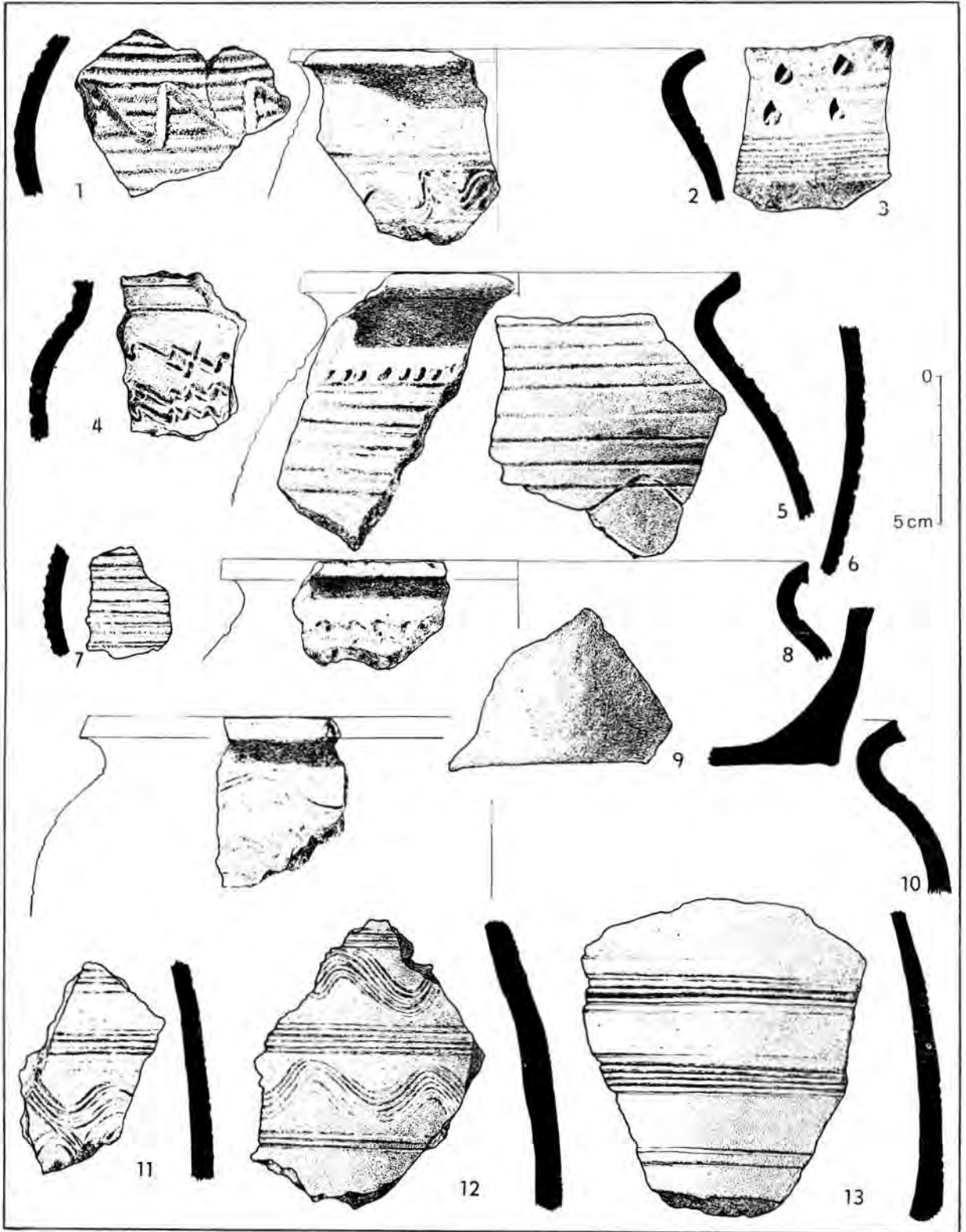
Taf. II. Keramikfunde aus dem Haus 3.

Taf. III. Keramikfunde aus dem Haus 4.

Taf. IV. Keramikfunde aus dem Haus 5.

Taf. V. Keramikfunde aus dem Haus 8.

Раскопки в окрестностях Вашарошнамень

Иштван Эрдели — Евгения Симонова

Раскопки проводились в 1965—1968 годах в окрестностях села Гергенугорня, позже присоединенного к г. Вашарошнамень. Поселение относится к селищам открытого типа и расположено к С-В от села, на правом берегу речки Макоча. В результате раскопок была вскрыта часть его площади с 18 объектами, большинство которых являлось жилищами. Будучи слабо разновременными, жилища располагались гнездообразно и, на первый взгляд, бессистемно. Относительно небольшие раскопки (больше половины территории поселения не раскопано) не позволяют говорить более подробно о его внутренней планировке. Очертания жилищ хорошо прослеживались в виде темных пятен на вспаханной поверхности селища. Большинство жилищ в плане узкие, продолговатые (аналогичные встречены на поселении VII—XI вв., Холмок в Закарпатье), некоторые подчетырехугольные. Все они незначительно углублены в материк. На основании расположения столбовых ям можно говорить о том, что над единственным объектом округлых очертаний находилось подчетырехугольное в плане сооружение. Рядом с жилищами были хозяйственные ямы, внутри некоторых жилищ и между ними находились остатки глинобитных печей. В развале отопительного сооружения жилища 7 были обнаружены обломки крупной жаровни для подсушки зерна. Большую часть находок составляют фрагменты керамики и кости животных. Кроме того были найдены железные ножи, два обломка серпа (серповидного ножа?), гвозди, точильные бруски, биконической формы глиняные пряслица, одно пряслице из мергеля, костяная втулка, обломок ручного жернова.

Керамический материал по технике изготовления может быть разделен на две группы: лепную посуду и посуду, изготовленную на гончарном круге. Лепная посуда изготовлена путем ленточной техники, с добавлением в глиняное тесто в виде отощителя шамота. Как правило, она желтовато-бежевого цвета,

грубая, рыхлая, с бугристыми поверхностями, плохо обожженная (в единичных случаях розовая, изготовленная из более однородной глины, без примеси шамота), за исключением двух фрагментов неорнаментированная. Формы: банки, горшки, кружки, маленькие сосудики, жаровни, сковороды, первые находки которых в Венгрии происходят из Тепе и Кароша. Ближайшие аналогии дает материал сборов с поселений Вашарошнамень—Гидроглобус, Паньола—Ашоттфок, Такош—Вёчике, Хидер (обл. Саболч-Сатмар) и Холмок, Комаровцы из Закарпатья. Гончарная посуда изготовлена как на медленном ручном, так и быстром гончарном круге. Представлена горшками разных форм, величины и назначения, а также отдельными фрагментами мисок. В отличие от лепной посуды она почти вся орнаментирована линейно-волнистым орнаментом, а также комбинацией его в сочетании с ногтевым или орнаментом, выполненным штампом. Особый интерес представляет т. н. белая керамика, распространенная на широких территориях (в Польше, СССР, Чехословакии, Венгрии, Болгарии, Румынии) и с помощью монет датируемая серединой X — первой половиной XI в. На основании типологии керамики и аналогий, принимая во внимание небольшое количество лепной керамики, нижнюю границу поселения можно датировать IX в., а верхнюю границу благодаря находками белой керамики и отдельных поздних типов сосудов, изготовленных на быстром гончарном круге, XI в.

Что касается этнической стороны вопроса, то на принадлежность поселения древнеславянскому населению указывают как вытянутые узкие жилища своеобразной конструкции, известные в Закарпатье (*Котигорошко 1977*, с. 92), так и наличие глиняных лепных сковородок. Обломки глиняных котлов, характерные для позднеаварского населения или древних венгров, полностью отсутствуют.

Перевод Е. Симоновой

NEW PALAEOBOTANICAL FINDS FROM MEDIEVAL TOWNS IN SLOVAKIA

EVA HAJNALOVÁ

(Institute of Archaeology of the Slovak Academy of Sciences, Nitra)

Systematic and rescue archaeological investigations in the historical centres of towns in the territory of Slovakia during the ten last years brought material sources which together with historical written sources give a more detailed picture of different aspects of vivid life in the medieval towns.

Palaeobotanical remains are one of the sources of interest being obtained as fragments of wooden artifacts or constructions and plant seeds found to be a kitchen refuse, or left in manufacturing and after the supply had turned bad. The first knowledge based on the finds of B. Polla in Bratislava and analysed by E. Krippel and E. Hajnalová has already been published. It is the site of Bratislava-Most (Polla 1972, 1974; Hajnalová 1975; Opravil — Hajnalová 1979). Also the Passinger's finds of 1962 in Trnava have been published (analysis of E. Krippel, publication *Tempír* 1969), as well as finds of V. Pavúková from the Východná street, Nitra (analysis and publication *Tempír* 1969).

During the five last years we analysed in the Institute of Archaeology of the Slovak Academy of Sciences, Nitra 115 medieval complexes of finds from 16 sites in Bratislava (all excavations headed by P. Baxa), three medieval finds from the site of Trnava (excavations of K. Meszárosová) and one medieval find from Nitra (excavations of G. Nevizánsky and O. Ožďáni). The archaeological material of the sites mentioned above is studied in my paper. The collection is represented by 1,059 seeds of cultivated field plants, 127 weed seeds, 3,697 fruit stones and garden plant seeds, 19,934 seeds of wild plants, 25,814 pips of *Vitis vinifera*, 147 pieces of woods and 291 seeds of exotic plants.

The publication is palaeobotanical in its character, a confrontation with historical written

records is sporadic. In the first part of the analysis of the material we bring a brief characteristic of the archaeological context of each site and a list of the plant species found in each context in Latin. In the second part of the same chapter we examine individual groups of plants from the palaeobotanical point of view on the basis of their economic and agrotechnical properties. We leave a major part for discussion which should give an impulse for the proceeding archaeological and historical examination.

Characteristics of palaeobotanical material from the archaeological point of view

Plant remains studied in this paper date from the 10th—18th cc. (Tab. 1). The greatest number of finds refers to the 15th—16th cc. (50 %), the least to the 10th—12th cc. and 17th c. The seeds and stones come mostly from faecal pits (33 species and genera), then from layers where, by natural sedimentation, the plants of different communities were deposited (sewerage — 31 species, the Danube river deposit — 34 species) but the rubbish heaps with a kitchen refuse and storage pits (15—19 species) are interesting as well. Archaeologists picked out archaeobotanical remains in most of the cases intentionally keeping to the principles of the objective obtaining of the material (representative samples; taking a certain volume of soil, not individual specimens, e. g. nuts or stones; taking a smaller number of smaller samples from the larger volumes of soil according to the principles of stratigraphy; material was treated thoroughly before delivering it to the laboratory). In many cases, after the palaeobotanical analysis and obtaining the facts, we gave finds (samples) from one and the same

Table 1. List of sites and the characteristics of the palaeobotanical finds (Bratislava — 1–15, Nitra — 16, Trnava — 17)

Site number	Site	Date	Archaeological features	Number of find	Number of plant species	Plant groups**
1	Drevená Street	15th c.	subterranean hut	2	8	Z, B, D
2	No. 15 Hviezdoslavovo Square	13th c.	the Danube sediment	3	3	O, S, D
			wooden artifact	1	1	D
		14th c.	deposit	1	4	D
3	No. 9 Jiráskova Street	14th c.	fill of the pit — rubbish	4	8	D, O
		14–15th cc.	fill of the pit — rubbish	7	11	D, O, S
		18th c.	fill of the shaft with underground water	1	9	O
4	No. 12 Jiráskova Street	14–17th cc.	fill of the building structure	2	3	D
		10–11th cc.	settlement layer	1	1	O
5	No. 16 Kapitulská Street	16–17th cc.	fill of the pit — rubbish	2	7	Z, O
6	No. 18 Kapitulská Street	13th c., 17th c.	timber constructions	2	9	Z, B, D
7	No. 10 Klariská Street	15–16th cc.	rubbish	1	1	O
8	No. 41 Nálepškova Street	15–16th cc.	contents of the covered sewer	39	31	Z, O S, D
		18th c.	fill of the sewer	2	8	O, S, D
		14th c.	the Danube sediment	1	2	D
9	No. 29 SNP Square	18th c.	sediment of the bottom of the ditch	3	19	S
10	SNP Square	16th c.	town rubbish heap	1	1	O
11	Panenská Street	17th c.	faecal pit	15	33	O, S, D
12	No. 6 Prepoštská Street	15th c.	rubbish heap	1	7	Z, B, O
13	Primaciálne Square	the Middle Ages	wooden construction of the well	3	2	D
		14th c.	rubbish pit	1	5	O, S
14	No. 3 Sedlárska Street	13–14th c.	rubbish	10	23	Z, O, S, D
15	No. 9 Zamočnická Street	15–16th c.	kitchen refuse	8	15	Z, S, O
16	Leninova avenue	13–14th c.	well	1	3	Z, D
17	Gottwaldovo Square	15th c.	storage pit	1	18	Z, O, S, D
		14th c.	storage pit	1	16	Z, S, O
		16th c.	storage pit	1	5	S, D

** Z — field plants; O — vine; fruits and vegetables; D — woods; B — weeds; S — wild plant seeds

feature together, considering them to be a complex of finds (15 finds from the faecal pit in the Panenská Street — site 11; 39 finds from the covered sewer in the Nálepškova Street, no. 41 — site 8, etc.). In this way the finds are also examined in chapter "Analysis of Finds". Only with few plant remains the origi-

nal function and role which the plants had played in the life of man could be clearly determined. It was mostly possible with wooden remains of the wooden constructions of wells and pits, rarely with the seeds and stones. In general, almost all plant seeds seemed to be a refuse of food of man. It was mostly a kitchen

refuse. Only one complex of finds (site 11) was identified as a faecal refuse. In Trnava (site 17) it is possible to consider drying of fruits or other types of conservation. In one case seeds and stones from juice or wine making refuse is thought to be found (site 14). We have come across pips of *Vitis vinifera* in most of the sites both in Bratislava and Trnava but the evidence of grape pressing seems to be given only in two finds where grape skins were found, however, stalks were not found in the cases described in this paper.

Methodology, results of analyses and way of their interpretation

The character of each find predetermined also a way of its analysis. The charred remains were recovered without washing (sites 1, 6, 12) as well as the finds coming from the points under the subterranean water level, i. e. waterlogged finds (site 3 — shaft), the other finds from refuse pits, storage pits, rubbish heaps and natural deposits in the ditch were washed in the closed water cycle on sieves. Except for the microscopic parts of soil, none of the organic and inorganic elements was set aside in the analysis before it has been examined under the magnifying glass. From the larger samples, a portion representing 1/2-2/3 of the material sent to the laboratory has been washed. If the find contained a small number of seeds after the analysis, a rest of the sample has been washed also. The woods were all analysed, it means we tried to identify a species and genus with all fragments larger than 0.5×0.5 cm. The material on the sieves was sorted under the magnifying glass. The analysis and documentation of the material lasted several years, needed a lot of manpower. About 50,000 seeds, stones and pieces of wood have been recovered. Such a time consuming work could not be carried out without the help of the team of my colleagues (*A. Miková, J. Opralová, J. Maretto-vá, photographer J. Kóša and translator E. Gro-mová*). I am grateful to all of them. The seeds, stones and woods recovered were palaeobotanically determined, some of them metrically examined and documented on drawings. The analysis of the pips of the *Vitis* species seemed to be the most time consuming; according to the forms of the pips we have sorted out about 1,500 specimens of the total number more than

28,000 pips obtained in palaeobotanical analysis.

Most of the seeds and stones was damaged and slightly or considerably carbonized (faecal pit, water shaft, well, bottom of pit). Charred from fire were the seeds of the cereals and pulses found in timber constructions (site 1, 6), at a rubbish heap (site 12), but several charred seeds were also found in the natural deposit of the Danube (site 2).

The different stage of the seed destruction made considerable difficulties in measuring, therefore many species miss these data as far as we wanted to avoid unobjectivity.

The character of medieval finds studied in this paper predetermined a way of their examination and interpretation. The palaeobotanical material comes from several sites of different dating. In the finds as well as complexes of finds we come across various plant species coming from different communities. The plants can be classified into several groups according to their useful properties exploited by man. This is why we decided to write the chapter "The First Analysis of Finds" from archaeological aspects and "The Second Analysis of Finds" from palaeobotanical ones. I must, however, express my appreciation to Dr. *Peter Baza* who provided me data of 16 archaeological sites from Bratislava and Dr. *Klára Mezsárosová* for data from one site at Trnava before they published them.

The First Analysis of Finds

In the first part of the Chapter we present palaeobotanical finds according to the individual sites. Lists of plants are in Latin only and the figure data indicate the number of pieces obtained from a find. The term "find" defines any group of seeds, stones or other plant remains found out at one proper place that can be indicated by equal co-ordinates. If the features with plant remains were larger and the archaeologist brought a few finds very similar or equal, the whole group of finds has been classified as a "complex of finds". If we decided to join a few similar finds and to classify them as a complex of finds, the second index pointed in how many finds a particular species was present.

In the second part of the Chapter we treat of individual species of plants classified into groups according to the palaeobotanical criteria.

Bratislava

1. *Drevená Street* (parcel no. 8,403). In 1974 by the archaeological excavations, a subterranean hut (fea-

Table 2. Analysis of finds from Bratislava, Hviezdoslavovo Square No. 15

Species and genus	Find 1	Find 2	Find 3	Find 4
	Number			
<i>Pinus</i> spec. (woods)	1	3	—	1
<i>Picea excelsa</i> (woods)	1	—	—	—
<i>Pinopsida</i> (woods)	—	6	—	—
<i>Fagus silvatica</i> (woods)	4	7	—	—
<i>Salix</i> spec. (woods)	5	—	—	—
<i>Alnus</i> spec. (woods)	2	7	—	—
<i>Abies alba</i> (woods)	—	—	1	—
<i>Quercus</i> spec. (woods)	—	—	—	1
<i>Betula</i> spec. (woods)	—	—	—	1
<i>Carpinus betulus</i> (woods)	—	—	—	1
<i>Phragmites communis</i> (stalk)	1	7	—	—
<i>Vitis vinifera</i> (pips)	4	5	—	—
<i>Ficus carica</i> (seeds)	3	3	—	—
<i>Chenopodium album</i>	30	12	—	—
<i>Chenopodium hybridum</i>	3	3	—	—
<i>Chenopodium</i> spec.	5	—	—	—
<i>Fallopia convolvulus</i>	1	—	—	—
<i>Polygonum aviculare</i>	—	3	—	—
<i>Polygonum</i> spec.	—	1	—	—
<i>Rumex</i> spec.	2	—	—	—
<i>Rumex crispus</i>	—	3	—	—
<i>Reseda lutea</i>	2	3	—	—
<i>Stachys</i> spec.	2	—	—	—
<i>Stachys</i> (<i>Lamium</i>)	1	1	—	—
<i>Lamium</i> spec.	1	—	—	—
<i>Camelina</i> spec.	1	—	—	—
<i>Aquilegia vulgaris</i>	1	—	—	—
<i>Caryophyllaceae</i>	—	3	—	—
<i>Daucaceae</i>	1	—	—	—
<i>Brassicaceae</i>	5	2	—	—
<i>Rubus</i> spec.	3	—	—	—
<i>Rubus idaeus</i>	—	2	—	—
<i>Sambucus nigra</i>	1	1	—	—
<i>Sambucus ebulus</i>	—	1	—	—
<i>Carex</i> spec.	—	2	—	—
<i>Eleocharis</i> spec.	—	1	—	—
<i>Nymphaea alba</i>	—	2	—	—
Unidentified	3	3	—	—

ture 1) was found at this area which dates from the second half of the 15th c. The palaeobotanical finds from the floor of the hut contained charred seeds of *Avena sativa* — 492 grains, *Secale cereale* — 2 grains, *Agrostemma githago* — 1 specimen, *Fallopia convolvulus* — 3, *Chenopodium* spec. — 6, *Setaria* spec. 2, *Camelina* spec. — 1. From another place of the hut, a sample of a carbonized timber from the wall was sent to the laboratory. The woods were from *Fagus silvatica* — 5 pieces. The C_{14} dating is made by the year 1970 — before correction — laboratory PF UK-A. D. 1544 $\pm$ 65, 406 A. D).

The grains of *Avena sativa* were of two forms: 1. swollen, well charred, black; 2. unswollen, fired, brown-red.

2. No. 15, *Hviezdoslavovo Square*. During the rescue archaeological excavations in 1977–1978, archaeologist collected five finds in four complexes of finds. According to the soil samples, determined as a river deposit of the Danube from the trench 1/77, as well as archaeological finds (a series of potsherds) this complex is from the 13th c. From two layers, 2 finds were taken find 1 and 2), each from different depths

20 cm one under another (133.80 m a. s. l. and 133.60 m a. s. l.). On the sieves, we have also found potsherds, small fragments of the bones and numerous fish scales. At another point of this site in trench 51/77 the third find was obtained — a fabricated wooden curved fragment of a wedge-shaped artifact, about 10 cm long. The fourth find on this site are the plant remains — wooden fragments recovered from the layer of a brought earth dated from the 14th c. They were found in trench 84/77. (See Table 2.)

3. No. 9, *Jiráskova Street*. Rescue excavations of 1976–78. The archaeobotanical finds were collected in five separated features. Archaeologists taken the following number of finds from each feature: Feature 1 — two finds, feature 2 — two finds, feature 3 — four finds, feature 5 — three finds, feature — shaft — one find. In the following passage total data are shown for each feature separately. They represent the complexes of finds, in which there was no difference in assortment what enables us to list the total number of obtained woods, seeds and stones together.

Feature 1 — complex of finds 1. It is a circular pit with a wooden construction in its upper part and stoned ring in its lower part. The wooden construction was made of planks of fir (*Abies alba*) (Fig. 1). In the fill of the pit in two separate finds grape pips (*Vitis vinifera*) have been found — 30–2 specimens — and kernels of *Cerasus avium* or *Cerasus vulgaris* — 38–2, 1 stone of *Persica vulgaris*. Archaeologists suppose the fill to be from the 14–15th cc. (C_{14} dating before correction — laboratory PF UK A. D. 1380 $\pm$ 50, 570 A. D). The organic remains delivered to our laboratory represent only a small portion of the contents found during the excavations.

Feature 2 — complex of finds 2. It consisted of a wooden vessel, 80 cm in diameter, remained walls — 50 cm high — were made up of veneers of common spruce (*Picea excelsa*) or European larch (*Larix decidua*). The wood bears some traces of fabrication maybe coating of varnish on. The oak (*Quercus* spec.) remains have also been found showing to be a part of the lid (C_{14} dating — laboratory — PF UK A. D. 1415 $\pm$ 45, 535 A. D). The vessel was used in the 14th–15th cc. A palaeobotanical find from the pit fill contained kernels of *Cerasus avium* or *Cerasus vulgaris* — 28 kernels.

Feature 3 — complex of finds 3. It originally was a cylindric pit (depth 140 cm) with horizontally placed fir (*Abies alba*) planks in the middle and an oak (*Quercus* spec.) post construction on the top of the pit. The original function of the pit has so far not been identified. In the fill dated from the 14th c., after the washing of the soil in four individual finds, the seeds and fragments of wood were found as follows: *Abies alba* — 1 piece, *Alnus* spec. — 1 specimen, *Salix* spec. — 2 specimens, *Vitis vinifera* — 48 pips, *Lagenaria vulgaris* — 19 specimens, *Cerasus avium* — 1 complete stone and other fragments of *Cerasus avium*.

Feature 5 — complex of finds 4. It was a refuse pit being filled up with different refuse in the 14th–

15th cc. After the washing of soil of three samples on a complex of sieves we have recovered the following seeds of plants either cultivated or collected: *Vitis vinifera* — 549—3, *Rubus* spec. — 191—2, *Fragaria vesca* — 12—1, *Morus nigra* — 2—1, *Morus* spec. — 1, *Cucumis sativus* — 2—1. A fragment of *Cucurbita pepo*, *Malus Pirus* — 1 fragment, *Sambucus nigra* — 1, *Sambucus* spec. — 1 fragment.

Feature — shaft — complex of finds 5. The shaft was built in stone, rectangular, 7 m deep. After its original function had been stopped it was used as a refuse pit (Fig. 2). It stopped to be used throughout 1750—1775, what is proved by the archaeological material and stratigraphy. After the soil contents of the waterlogged remains had been selected the following seeds and stones may be recovered: *Vitis vinifera* — 180, *Cerasus avium* — 2, *Cerasus* spec. — 25, *Cornus mas* — 6, 1 damaged seed of *Pirus/Malus* — a fragment, *Prunus spinosa* — 1, *Prunus domestica* — 1, probably *Prunus* spec. — 3.

4. No. 12, *Jiráskova Street*. The excavations of 1976. In the destruction of a house construction found in trench 4 at the level of the original floor, a fire-place with the following charcoals was found: *Betula* spec. — 1, *Salix* spec. — 1, *Populus* spec. — 1. The architecture dates from the 14th—17th cc.

The excavations of 1978. A sample of plant and animal remains was taken in the profile of the trench at the first courtyard of the Palfy's palace. Fragments of bones, fish scales, fragments of shells of the river molluscs and small fragments of the pips of *Vitis vinifera* — 3 referring to the 10th—11th cc. have been recovered.

5. No. 16, *Kapitulská Street*. The archaeological excavations of 1976. In feature 1, indicated as a refuse pit filled in the 16th—17th cc., among the potsherds and bones, non-carbonized plant seeds have also been recovered. They were obtained by washing a bulk of soil from two individual finds. There is a great difference in the contents but the archaeological context enables us to examine the contents of the pit as a complex. The palaeobotanical remains are as follows: *Cerasus* spec. — 10—1, *Malus Pirus* — 4—1, *Rubus idaeus* — 1, *Rubus fruticosus* — 32—1, *Sambucus nigra* — 2—2, *Vitis vinifera* — 50—2, *Cucumis sativus* — 2—1, cf. *Linum usitatissimum* — 1.

6. No. 18, *Kapitulská Street*. At this site two separate palaeobotanical finds were recovered. Find 1: In 1932 the cereals, weed seeds and charcoals from a structure with stone fundament and probably timber construction (1631) were found dated from the 13th c. The archaeological context enables us to suppose that the recovered cereals are a part of a greater bulk which laid at the floor of the construction. This opinion seems to be supported by a relatively high percentage of weed seeds. The following seeds were identified: *Secale cereale* — 220, *Triticum aestivum* — 7, *Panicum miliaceum* — 1, *Bromus secalinus* — 2, *Agrostemma githago* — 42, charcoals of *Fagus silvatica* — 4. Find 2: In the catastrophic horizon of feature 20.82 dated from the 17th c. charcoals and some seeds were found: *Quercus* spec. — 2, *Salix/Populus* — 2, *Hordeum vulgare* — 1, *Panicum miliaceum* — 3.

Fig. 1. Bratislava, Jiráskova 9, feature 1, 14th—15th cc. — well.

7. No. 10, *Klariská Street*. The excavations of 1979. Charcoals, small bone fragments, a few heavily damaged seeds of *Vitis vinifera* (70) and grape skins were identified in the washed fill of feature 4.79 indicated as a small cellar which has its walls built of rubble. The fill was referred by the archaeological material to the period from the second half of the 15th to the mid-16th cc.

Fig. 2. Bratislava, Jiráskova 9, shaft built of stones, 7 m deep, filled in the 18th c.

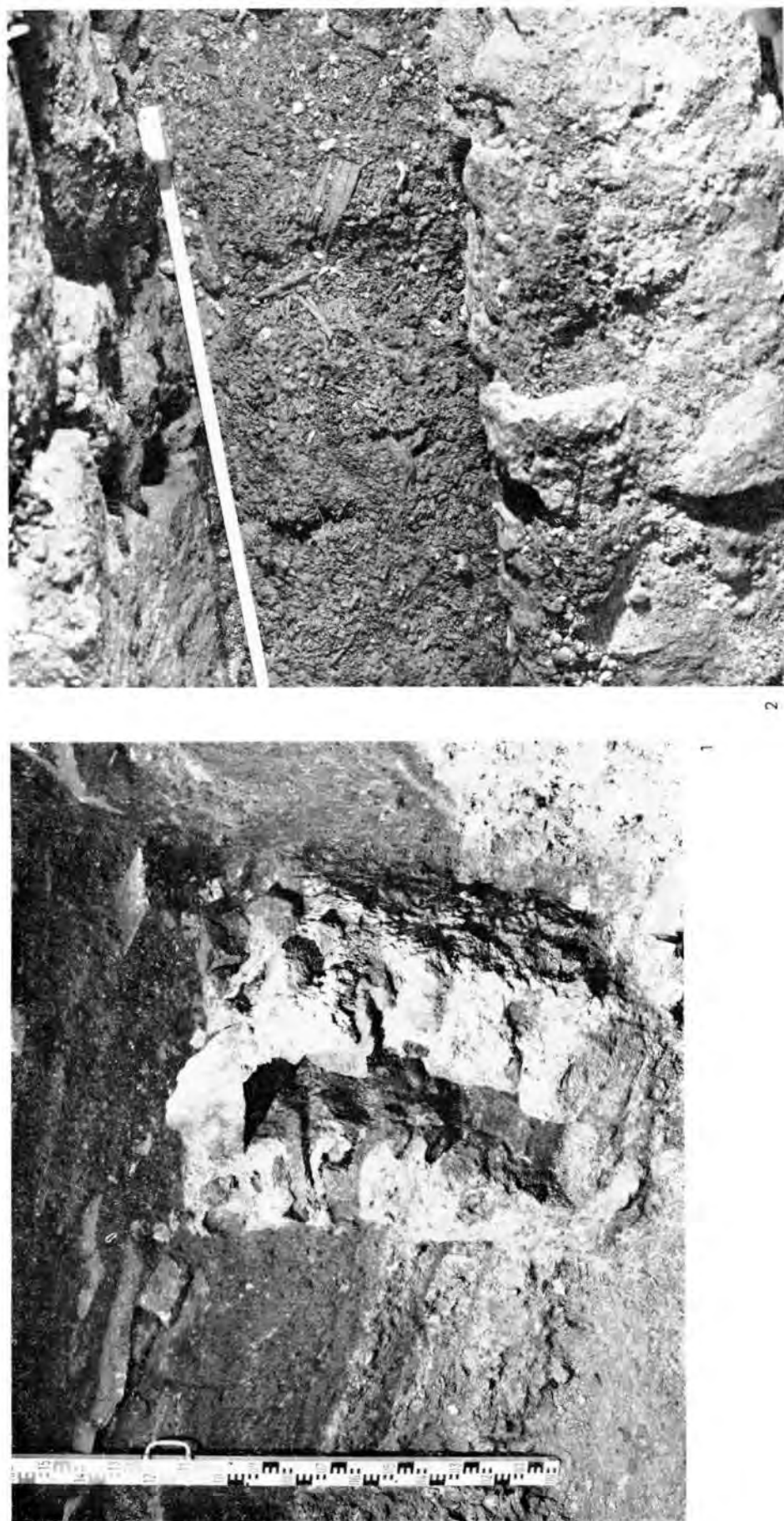

Fig. 3. Bratislava, Nálepková 41, sewer built of stones from the 15th–16th cc.: 1 — cross section of the stone construction, 2 — longitudinal section with organic and inorganic refuse.

8. No. 41, *Nálepkova Street*. Large rescue archaeological excavations were carried out by P. Baxa in the yard as well as cellars of house no. 41 in 1976–1979. The palaeobotanical remains come from three different places: Place 1. The sewer in trench 3. Place 2. The secondary fill of the sewer in trench 1, of which two samples were taken. Place 3. The layer of the Danube deposit.

Complex of finds 1. The sewer or probably a branch of sewerage built of stone with stone plates on the top was used for a liquid refuse from the second half of the 15th c. to the first third of the 16th c. (Fig. 3, 4) in which 39 finds were taken from various places. In addition to the numerous finds of seeds, stones, grape skins (a total more than 5,400 analysed specimens) fragments of bones, larvae, egg shells, fish scales and mica were found in the washed remains. The examined assortment of finds has shown an equal or very similar contents of seeds in all of the cases, therefore we give only the total of the specimens (the first number) and the number of finds which contained the seeds (the second number).

Analysis: smaller non-carbonized pieces of wood: *Abies alba* — 3–3, *Fagus silvatica* — 3–1, *Picea excelsa* — 2–1, *Salix* spec. — 1–1, *Taxus baccata* — 12–8. The seeds of trees: *Tilia cordata* — 2–2, cf. *Pinus* spec. — 12–8. The seeds of cultivated plants: cf. *Cannabis sativa* — 1–1, cf. *Linum* spec. — 2–2, *Pisum sativum* — 1–1, *Lens esculenta* — 2–2, *Cucumis sativus* — 7–4, *Cucurbita pepo* — 6–3. The seeds of exotic plants: *Myristica fragrans* — 8–2, *Piper nigrum* — 1–1, *Euphorbia* spec. — 1 closely unidentifiable seed. The stones and seeds of cultivated or collected fruits: *Cerasus* spec. — 1–1, *Cerasus avium* — 10–7, *Cornus mas* — 5–5, *Malus/Pirus* — 44–20, *Rubus caesius* — 234–25, *Rubus fruticosus* — 179–29, *Rubus idaeus* — 29–8, *Sambucus ebulus* — 32–6, *Vitis vinifera* — 4,855–33, the skins of *Vitis vinifera* — numerous in 22 finds. The seeds of wild herbs: cf. *Setaria* spec. — 1–1, *Galium* spec. — 1–1, *Plantago lanceolata* — 1–1, *Potentilla* cf. *anserina* — 16–1, *Vicia* spec. — 1–1, *Viola tricolor* — 3–1.

Complex of finds 2. The find in the fill of trench 1, referred by a coin and pottery to the 18th c. From two finds, 813 seeds of the following plants have been preserved in the washed soil. *Rubus fruticosus* — 2–1, *Rubus idaeus* — 92–2, *Sambucus ebulus* — 54–2, *Sambucus nigra* — 585–2, *Sambucus* spec. — 49–2, *Vitis vinifera* — 24–2, pieces of wood of *Fagus silvatica* — 3–1, stones of *Cerasus avium* — 4–1.

Find 3. From the layer indicated as a river deposit from the 14th c., no plant seeds were found but the pieces of wood of *Quercus* spec. — 2 and *Taxus baccata* — 2.

9. No. 29, *SNP Square*. In 1983 at this place archaeological excavations of the town fortification ditch filled in the last quarter of the 18th c. were carried out. In the bottom of the ditch a palaeobotanical complex consisting of three finds has been found. Non-carbonized seeds were in the dead remains of vegetative organs of the plants and their recovering needed a lot of gentle work. The location of seeds may raise the questions linked also with the use or

maintaining the ditch what will be pointed out below in discussion. The following seeds have been identified: *Sambucus nigra* — 20, *Sambucus ebulus* — 4, *Chenopodium album* — 1, *Chenopodium glaucum* — 3, *Chenopodium polyspermum* — 1, *Chenopodium* spec. — 1, *Atriplex hastata* — 1, *Rubus* spec. — 1, *Ranunculus acer* — 7, *Urtica dioica* — 6, *Solanum dulcamara* — 1, *Bryonia* spec. — 1, *Rumex* cf. *crispus* — 1, *Rumex* spec. — 2, *Polygonum aviculare* — 2, *Persicaria lapathifolia* — 10, *Lychnis* spec. — 2, *Stellaria* spec. — 2, *Chelidonium majus* — 4.

The archaeobotanical find of this site was examined also by E. Krippel (1982). He has determined the species: *Ranunculus* (lingua or repens), *Portulaca oleracea*, *eHrniaria* spec., *Chenopodium* cf. *polyspermum*, *Euphorbia* spec.

10. *SNP Square*. In 1981, during the archaeological excavations a larger layer of the *Vitis vinifera* seeds (5 m long and 10 cm thick) was found in the town refuse heap from the first half of the 16th c. The sample sent to the laboratory contained about 12,800 pips. The detail analysis of the pips is in the passage of the study where *Vitis vinifera* is treated.

11. *Panenská Street* — *Small evangelical church*. Excavations of 1978. Feature 1/78 was determined as a faecal pit of stone-brick construction with a brick arch with originally two holes in it (Fig. 5, 6). The pit was used by the inhabitants of the renaissance palace in the mid-17th c. The original content of the pit was c. 10 m³. On the walls, there are clear traces of how the level of the liquid substance went down when it was drying up. In 1978, the organic substance considerably naturally carbonized was taken in 15 samples (finds), keeping both vertical and horizontal stratigraphy. The substance in the volume of c. 1 litre for each find was washed and analysed in detail. In addition to the plant seeds — more than 10,000 being recovered totally — we have also found fragments of felt, a large amount of human and animal hair, leather, fragments of fabrics, woolen fibres, potsherds, glass, bones, a seal fragment, mica, fragments of river molluscs' shells, crayfish shells, fishscales, egg shells, of interest are also the generative and probably very dispersed vegetative organs of the moss. After the analysis we may state that the differences neither in horizontal nor in vertical stratigraphy are decisive, the seeds were more or less regularly dispersed all over the volume and in the upper third of the depth we have mostly found only pieces of wood what proves a liquid contents during the depositing. The find of unbroken ware and only slightly damaged bottles and glasses gives evidence of it as well. (Fig. 5). 15 finds were divided into eight groups according to the depth (Tab. 3): 1 — depth to 270 cm from the surface, 2 — 270–280, 3 — 290–300, 4 — 300–320, 5 — 320–340, 6 — 340–360, 7 — 365–370, 8 — about 370.

12. No. 6, *Prepoštská Street*. In trench III of 1976, a refuse heap was found referred by archaeologist to the 15th c. (Radiocarbon dating, laboratory PFUK, carried out on the seeds of charred plants yields data without correction A. D. 1491 ± 60 459 A. D.). The following cultivated field species were obtained

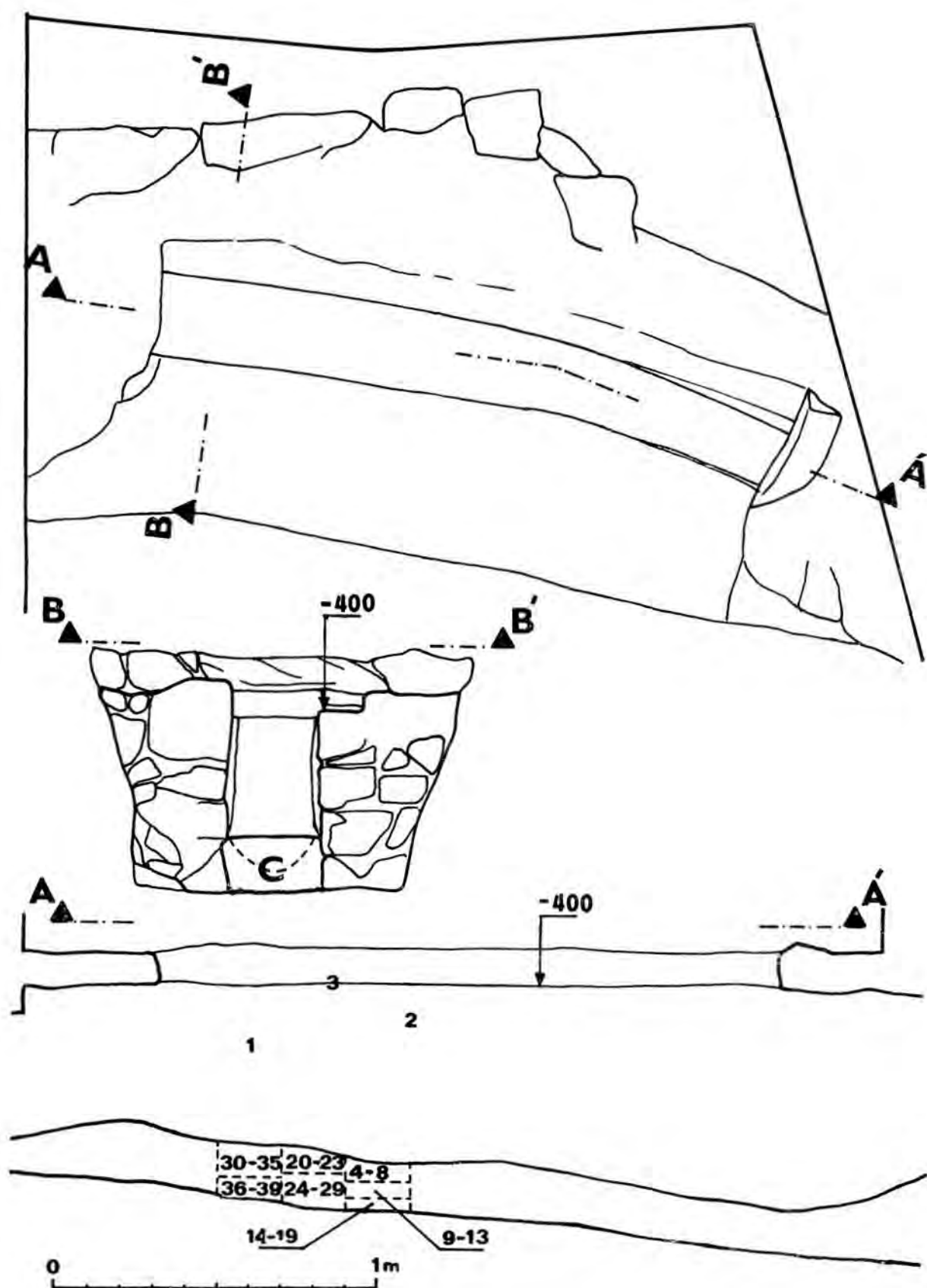

Fig. 4. Bratislava, Nálepková 41, sewer built of stones from the 15th–16th cc.: ground plan and sections, C – refuse deposit, 1–39 – points where particular finds were taken.

2

Fig. 5. Bratislava, Panenská Street — Small evangelical church, faecal pit of the 17th c. 1 — view of the contents of the pit during the archaeological excavations, 2 — stone-brick construction after taking the contents.

by the analysis: *Secale cereale* — 313, *Triticum aestivum/compactum* — 15, *Hordeum vulgare* — 3; the weeds present: *Agrostemma githago* — 58 seeds, *Galium aparine/tricorne* — 3, *Cyanus segetum* — 2. In the contents 1 pip of *Vitis vinifera* has also been found.

13. *Primaciálne Square*. Archeological excavations of 1977. The palaeobotanical finds (two wells and one refuse pit) come from three points. In well no. I, dated from the Middle Ages, a wooden frame located in the middle of the stone ring in the depth

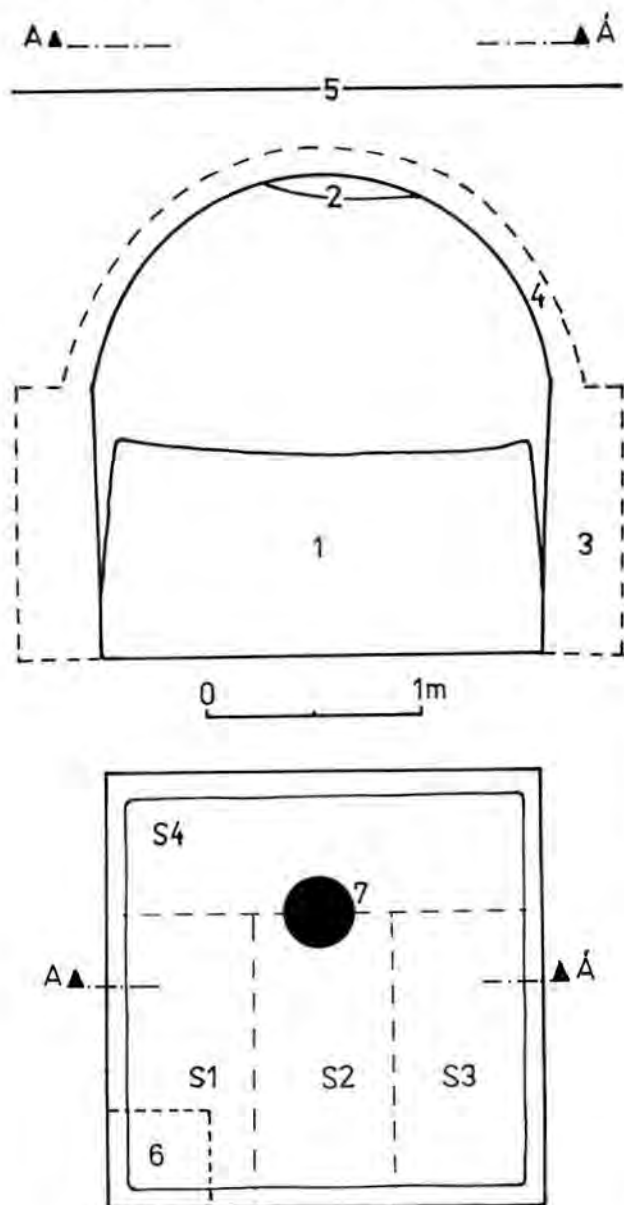

Fig. 6. Bratislava, Panenská Street — Small evangelical church, faecal pit of the 17th c. 1 — carbonized faeces and refuse, 2 — level of the refuse when the function of the pit was stopped, 3 — stone-brick construction, 4 — brick arch, 5 — the floor of the interior above the pit, 6 — pouring hole, 7 — the place injured by building works in 1979.

of 130–440 cm has been found. It was made of oak (*Quercus spec.*) planks. In well no. II there was a wooden frame of oak (*Quercus spec.*) wood at the level of the original bottom; plank construction around the secondarily deepened lower part was from fir wood (*Abies alba*). The well was used in the course of the 17th–18th cc. The refuse pit (3/77), dated from the 14th c., together with ware and small bones in the stony clay contains non-carbonized heavily damaged seeds of *Vitis vinifera* — 40 pips, *Rubus caesius* — 6, a fragment of the seed of *Malus/Pirus*, one seed of *Potentilla spec.*

14. No. 3, *Sedlárska Street*. In January 1982 during the rescue archaeological excavations in Bratislava, a cylindric refuse pit with stone ring, about 190 cm deep (feature 1/82) was found. From the contents of the pit 10 finds for palaeobotanical analysis were taken from various depths. On the basis of archaeological finds, the feature refers to the second half of the 13th c. — the very beginning of the 14th c. After the samples had been washed, the plant seeds as well as fragments of pottery and small bones were found. As far as the palaeobotanical finds are equal all over the feature, the pit is supposed to be one complex of finds in which the plant species were identified as follows: *Triticum spec.* — 2–1, *Rubus caesius* — 9,952–9, *Rubus fruticosus* — 4,757–8, *Rubus idaeus* — 3–2, *Vitis vinifera* — 721–8, fragments of the seeds of *Malus/Pirus* — 13–5, cf. *Sorbus spec.* — 2–1, fragments of seeds of *Cerasus spec.* without shells — 32–2, seeds of *Ficus carica* — 7–1. Also the seeds of wild plants were present occasionally: *Cyanus spec.* — 1–1, *Viciaceae* — 1–1, *Rumex obtusifolius* 1–1, *Rumex crispus* — 1–1, *Rumex spec.*, closely unidentifiable — 1–1, *Bilderdykia convolvulus* — 4–3, *Polygonum aviculare* — 1–1, *Solanum dulcamara* — 3–2, *Chenopodium spec.*, closely unidentifiable — 28–*Sambucus ebulus* — 1–1, *Galium spec.* — 1–1, cf. *Linum spec.* — 1–1. In the feature six fragments of an unidentifiable deciduous wood were found. The soil samples delivered to the laboratory represented only a very small portion of the whole contents.

15. No. 9, *Zámočnická Street*. In 1980 in the basement of the house, a pit filled up mostly with a kitchen refuse was found. The archaeologists refer the contents of the pit to the end of the 15th c. and the first half of the 16th c. In the palaeobotanical laboratory, plant seeds as well as sherds, fish bones, scales and small unidentifiable charcoals have been recovered by washing. From the fill of the pit eight samples on the basis of stratigraphy have been taken. The analysis has not shown any special differences so we present the samples as one complex of finds where besides the number of seeds also samples frequency is shown: *Ficus carica* — 26 seeds in 6 finds, *Cannabis sativa* — 1–1, *Hordeum vulgare* — 1–1, *Lens esculenta* — 3–3, *Malus spec.* — 4–4, *Morus nigra* — 22–6, a stone fragment of *Phoenix dactylifera* — 1–1, *Cerasus avium* — 2–1, *Cerasus spec.* — 2–2, *Rubus caesius* and *Rubus fruticosus* — 540–8, *Rubus idaeus* — 57–7, *Sambucus nigra* — 46–6, *Solanum dulcamara* — 49–6, *Tilia platyphyla* — 4–1, *Vitis vinifera* — 1,690–8.

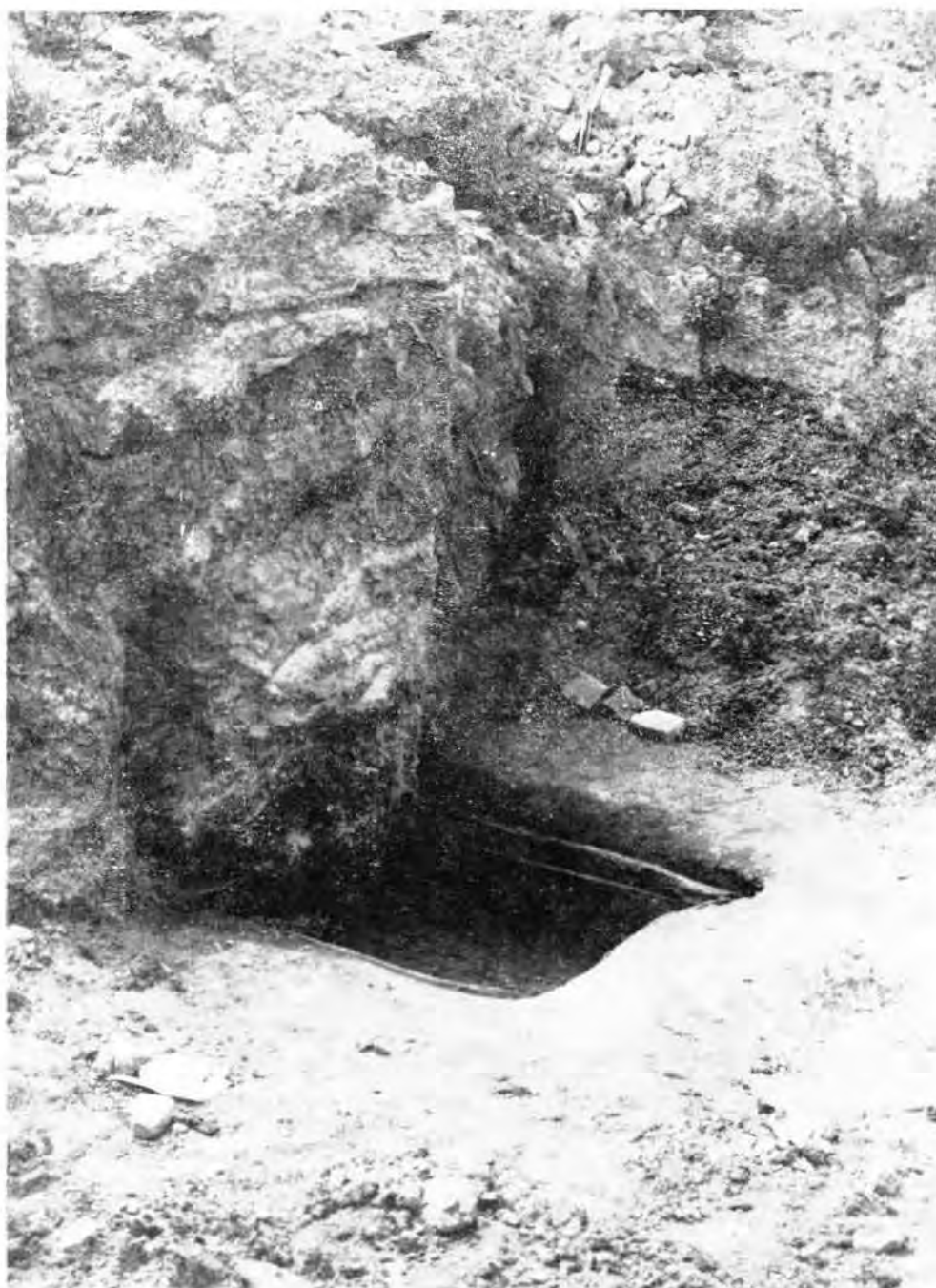

Fig. 7. Trnava, Klement Gottwald Square 6, the 14th c., the construction after the finds were taken.

Nitra

16. *Leninova avenue (the mode shopping house construction)*. In 1973 during the rescue archaeological excavations O. Ožďani and G. Nevizánsky found cultivated plant seeds of *Triticum aestivum* — 12 and *Secale cereale* — 25 in a well from the 13th–14th cc. In the well there was a construction of oak (*Quercus spec.*) planks.

Trnava

17. *Klement Gottwald Square (the house of culture construction)*. The rescue excavations in 1979–1980 were headed by K. Meszárosová. 2.5–3 m below the surface, often at the level or under the level of the subterranean water some palaeobotanical finds of partly carbonized plants remains were recovered. They were taken from three different features (2, 6,

Table 3. Number of seeds, fruits and woods according to the depths in the faecal pit in the Panenská Street

Species and genus	Find*	Depth**								Number	
		1	2	3	4	5	6	7	8	of finds	seeds/woods
<i>Fagus silvatica</i>	D		1	2						2	3
<i>Quercus spec.</i>	D						1?			1	1?
<i>Carpinus betulus</i>	D						1			1	1
<i>Taxus baccata</i>	D	7	1							2	8
<i>Juglans regia</i>	D						1			1	1
<i>Juglans regia</i>	K				7					1	7
<i>Persica vulgaris</i>	K				10					1	10
<i>Cornus mas</i>	K	6	3	3	12.	3	4			9	31
<i>Cerasus spec.</i>	K	28		3.	8		3	15	1	7	58
cf. <i>Cerasus avium</i>	K		46		2		7	1	1	6	57
<i>Cerasus fruticosa</i>	K				1					1	1
<i>Cerasus spec.?</i>	K					1		2	6.	3	9
<i>Prunus domestica</i>	K				1.			2		2	3
<i>Prunus spinosa</i>	K						1			1	1
<i>Prunus spec.?</i>	K								1.	1	1
<i>Cucurbita pepo</i>	S	7	3					3		4	13
<i>Cucumis sativus</i>	S						1.	1.		2	2
<i>Lens esculenta</i>	S					1				1	1
<i>Malus/Pirus</i>	S					1				1	1
<i>Vitis vinifera</i>	S	230	112	1000	1074	650	1169	250	253	14	4738
<i>Sambus nigra</i>	S	170	38		104	587	250	1	201	11	1351
<i>Sambus ebulus</i>	S	35	115	10	233	610	283	1	39	12	1326
<i>Sambucus?</i>	S	28					30		6	4	64
<i>Rubus idaeus</i>	S	19	10	126	242	379	145	74	26	13	1021
<i>Rubus fruticosus</i>	S	18	1	3	5		15		4	7	46
<i>Fragaria vesca</i>	S	102	105	109	158	107	13	212	2	11	808
<i>Fragaria spec.?</i>	S	4	6	8			20	16		5	54
<i>Morus nigra</i>	S	9	6	106	154	217	172	105	47	13	816
<i>Rumex spec.</i>	S								1	1	1
<i>Solanum dulcamara</i>	S						2	1		2	3
<i>Solanum spec.?</i>	S					3	3	1		3	7
<i>Oryza sativa</i>	S	8	2							2	10
<i>Piper nigrum</i>	S			212		1?				2	213
<i>Lagenaria vulgaris</i>	S					8				1	8

* D — wood, K — stones, S — seeds, . — fragment; ** 1 — up to 270 cm, 2 — 270–280 cm, 3 — 290–300 cm, 4 — 300–320 cm, 5 — 320–340 cm, 6 — 340–360 cm, 7 — 365–370 cm, 8 — about 370 cm

12), which were shown to be storage pits (*Meszáros-vá — Polla 1983*).

Complex of finds — feature 2 (Fig. 7). Storage pit, with wooden construction inside, size $186 \times 162 \times 42$ cm, contained numerous undamaged vessels and other artifacts, the wooden ones as well. The half of the fill of the pit was washed and the remains of the following plants have been identified: *Vitis vinifera* — 84, *Cucumis sativus* — 2, *Pirus communis* — 6, *Malus silvestris* — 4, *Rumex spec.* — 1, cf. *Anethum graveolens* — 1, *Levisticum officinale* — 2, cf. *Linum usitatissimum* — 1, *Chenopodium hybridum* — 1, *Juglans*

regia — 3, *Cornus mas* — 3, *Cerasus vulgaris* — 26, (rounded — 22, oval — 4), *Cerasus fruticosa* — 1, *Cerasus avium* — 5, *Cerasus spec.* — 10, *Prunus spinosa* — 16 (oval — 7, rounded — 9), *Prunus spinosa* *Prunus domestica* — 3, *Prunus domestica* — 5, wooden spoons of yew (*Taxus baccata*) wood (Fig. 8) and a walnut wood vessel (*Juglans regia*, Fig. 9). The complex of finds is dated from the mid-15th c.

Complex of finds 2 — feature 6 (Figs. 10, 11). Storage pit with a wooden construction of the second half of the 14th c., originally with a wooden cover. The pit contained various archaeological finds. In the

palaeobotanical laboratory, about 8–10 % of the whole volume of $190 \times 130 \times 62$ cm have been washed. The analysis has shown plant remains as follows: *Vitis vinifera* — 91, *Cucumis sativus* — 1, *Rubus idaeus* — 6, *Rubus spec.* — 2, *Fragaria vesca* — 49, *Ficus carica* — 33, *Pirus communis* — 2, *Cornus mas* — 3, *Cerasus vulgaris* — 72, *Cerasus avium* — 3, stones of *Prunus domestica*, *Prunus spinosa* — 8. Wooden fragments of various artifacts have been found (a plate with a hole, a hoe-like instrument and unidentifiable wooden fragments): *Fagus silvatica* — 3, *Acer spec.* — 1, *Abies alba* — 1, and probably *Picea excelsa* — 1.

Complex of finds 3 — feature 12. Character of the wooden construction of the pit, size $105 \times 105 \times$ approximately 60 cm, as well as its inventory enables us to define it to be a storage pit. It dates from the early 16th c. and contains pottery, glass and other fragments of archaeological artefacts. For the palaeobotanical analysis, due to subsoil water only an impalpable fragment of the fill of the pit was taken. The analysis has shown plants as follows: shells of *Corylus avellana* — 3, *Chenopodium hybridum* — 1 seed, *Eleocharis spec.* — 19, *Schoenoplectus lacustris* — 1. The fish bones, fragments of egg and snail shells have been found as well. Two wooden artifacts were present — a fragment of vessel of fir wood (*Abies alba*) and a wooden disc that could not be analysed.

The Second Analysis of Finds

The cereals

The assortment of medieval cereals was obtained on the sites of Bratislava and Nitra. It contains the following cereals and fodder plants: wheat, rye, barley, oat, millet, and rice. We suppose that all cereals except for rice are indigenous plants. The carbonized seeds have been found in timber houses, subterranean huts as well as in refuse heaps together with a kitchen refuse and they were also recovered in the bottom soil layer of a medieval well where they were naturally carbonized due to the water. Only the rice has been found in the form of well-preserved non-carbonized glumes in the faecal pit.

Secale cereale L. is the most numerous cereal, 560 grains have been found at three sites in Bratislava (1, 6, 12) and in Nitra (16). They date from the 13th–15th cc. The find of the 13th c. (site 6) is a complex of two types different in form: short, rounded (Fig. 12: 1) and elongated, thin (Fig. 12: 2). With 40 measured grains — the type of elongated thin specimens — size ranged as follows: length from 6.5 to 5.0 mm, breadth 2.7–1.6, thickness 2.4–1.5, averaging $5.7 \times 2.2 \times 1.9$, $Il = 263.5$, $Ith =$

$$= 90.5 \text{ [index of length (Il), } = \frac{\text{length} \times 100}{\text{breadth}} \\ \text{index of thickness (Ith), } = \frac{\text{thickness} \times 100}{\text{breadth}}]$$

Size of 40 grains with the type of short, rounded was as follows: length 5.6–4.0, breadth 2.7–1.9, thickness 2.6–1.7 mm, averaging $4.8 \times 2.6 \times 2.4$ mm, $Il = 183.9$, $Ith = 94.5$. In the sample described above coming from the bottom of the settlement feature a high percentage of infestation by *Agrostemma githago* was obtained. To 228 grains of the cultivated plants 21 seeds of *Agrostemma githago* were present.

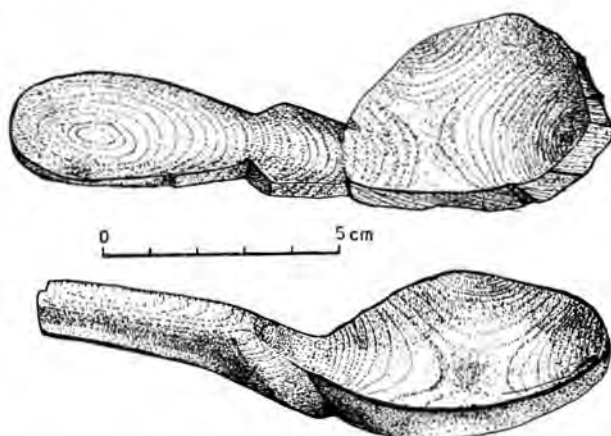

Fig. 8. Trnava, Klement Gottwald Square, feature 2, the 15th c., the yew wood spoons.

The find of the grains of *Secale cereale* from the 15th c. (site 12) was not of such a variability as it was in the case described above. The grains can be divided neither into short, rounded nor elongated, thin (Fig. 12: 3). With 50 grains the following data were obtained: length ranging 6.6–5.0 mm, breadth 2.7–1.6 mm and thickness 3.0–1.5 mm, average: $5.86 \times 2.28 \times 2.17$ mm ($Il = 257$, $Ith = 95.2$). Infestation

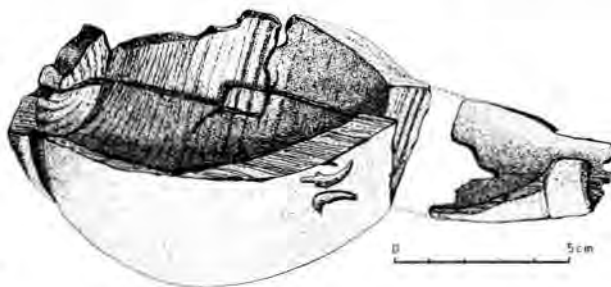

Fig. 9. Trnava, Klement Gottwald Square, feature 2, the 15th c., decorative vessel of the walnut wood.

Fig. 10. Trnava, Klement Gottwald Square, feature 2, the contents of the pit (detail) before it was taken.

by *Agrostemma githago* even increased. To 331 seeds of cultivated plants 58 seeds of *Agrostemma githago* were present.

The rye seeds predominate in 3 cases (site 6, 12, and 16) and in one case they were found to be an admixture to oat (site 1).

Triticum aestivum L. The grains of this species were found as an admixture to rye on two sites of Bratislava (6 and 12) as well as in Nitra in the well together with rye (16). The finds date from the 13th–15th cc. Of the total number of 34 specimens only the complex of 15 grains from the 15th c. could be measured. Average: $4.64 \times 3.08 \times 2.51$ mm ($5.4-4-1 \times$

$\times 3.7-2.7 \times 3.2-2.1$ mm). The grains were shorter and rounded (Fig. 12: 4). Two fragments of closely unidentifiable weat were also found in the rubbish pit from the turn of the 13th–14th cc. (site 14).

Hordeum vulgare L. Five grains were recovered as an admixture to other cereals. They date from the 13th–16th cc. (sites 6, 12, 15). In all the cases hulled caryopses were identified.

Avena sativa L. Oat was identified just once at site 1 at the place indicated as a floor of subterranean hut of the 15th c. 492 grains could be divided into two groups: swollen grains (Fig. 13: 1) and unswollen (Fig. 13: 2).

Fig. 11. Trnava, Klement Gottwald Square, feature 2, the pit contents in the course of the excavation.

Most of the swollen grains was found with glumes (Fig. 13: 3). Their measurements were as follows: swollen ($n = 30$), averaging $6.5 \times 2.8 \times 1.9$ mm; $\Pi = 232.1$, $I_{th} = 67.8$ ($8.0 - 5.6 \times 2.9 - 1.9 \times 2.6 - 1.5$), unswollen ($n = 30$); averaging $6.8 \times 1.9 \times 1.6$; $\Pi = 357.8$, $I_{th} = 84.2$ ($7.6 - 6.1 \times 2.2 - 1.7 \times 1.8 - 1.3$).

Panicum miliaceum L. In the medieval find of rye seeds (site 6) several caryopses of millet (4 specimens) were found from the 13th c.

Oryza sativa L. In the faecal pit (site 11) from the 17th c. in three points not far from each other we identified 10 spikelet glumes of this exotic plant (Fig. 13: 4), six specimens could be measured well: average measurements — $6.6 \times 2.7 \times 1.5$ mm ($6.9 - 6.0 \times 3.3 - 2.3 \times 1.8 - 1.3$ mm).

The Pulses

The seeds of these plants rich in proteins have only occasionally been found at medieval sites. In the kitchen refuse, faecal pit and se-

wer, lentil seeds have been found more abundantly than those of peas. We have got no evidence for the other pulses.

Lens esculenta MOENCH. Six seeds were recovered on three different sites (8, 11, 15) from the 15th–16th cc. Their size was about 4 mm, it was a large-seeded form (Fig. 14: 1).

Pisum sativum L. We have found only one incomplete but well-preserved seed at the same place as lentils were.

The Technical and Oil Plants

The assortment of technical and oil plants is only represented by three species. Two of them, hemp and flax could be used for making oil or for the textiles, the marrow shape plant *Lagenaria vulgaris* SER. had long-neck bottle-shaped fruits when dried well-known to vine-growers.

Cannabis sativa L. In the kitchen refuse and sewer (sites 8, 15) from the turn of the 15th–16th cc. two slightly damaged seeds with well-

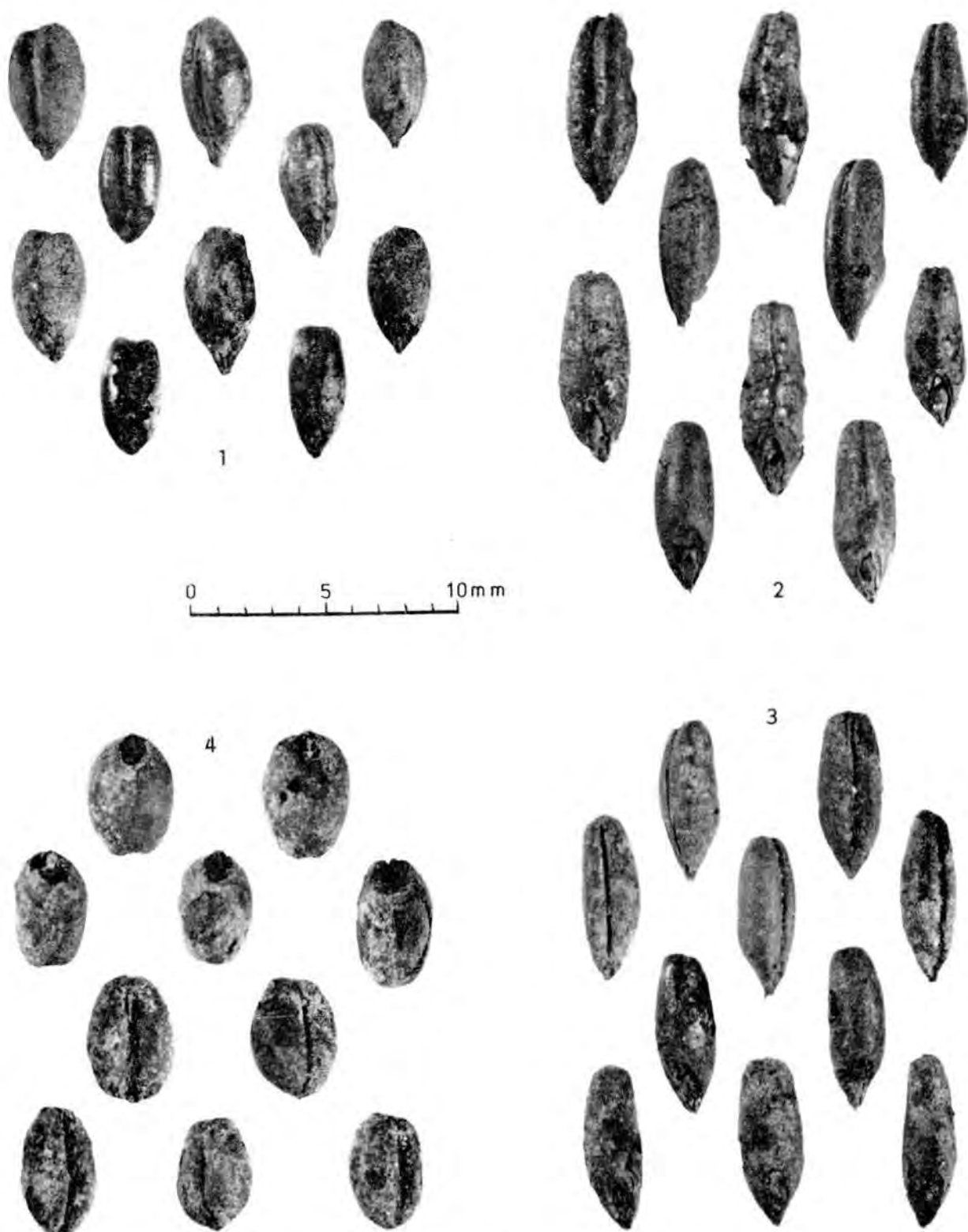

Fig. 12. The cereals from medieval Bratislava: 1–2 – *Secale cereale* from the 13th c., 3 – *Secale cereale* from the 15th c., 4 – *Triticum aestivum* from the 15th c.

-preserved typical surface of the seed have been found (Fig. 14: 2).

Linum usitatissimum L. At several sites (7, 8, 14, 17) together with other plants used for human food we have found seeds of the flax

genus. They date from the 13th–17th cc. On the basis of the form and size of five complete seeds and two fragments we consider them to be remains of flax (*L. usitatissimum*).

Lagenaria vulgaris SER. This subtropical

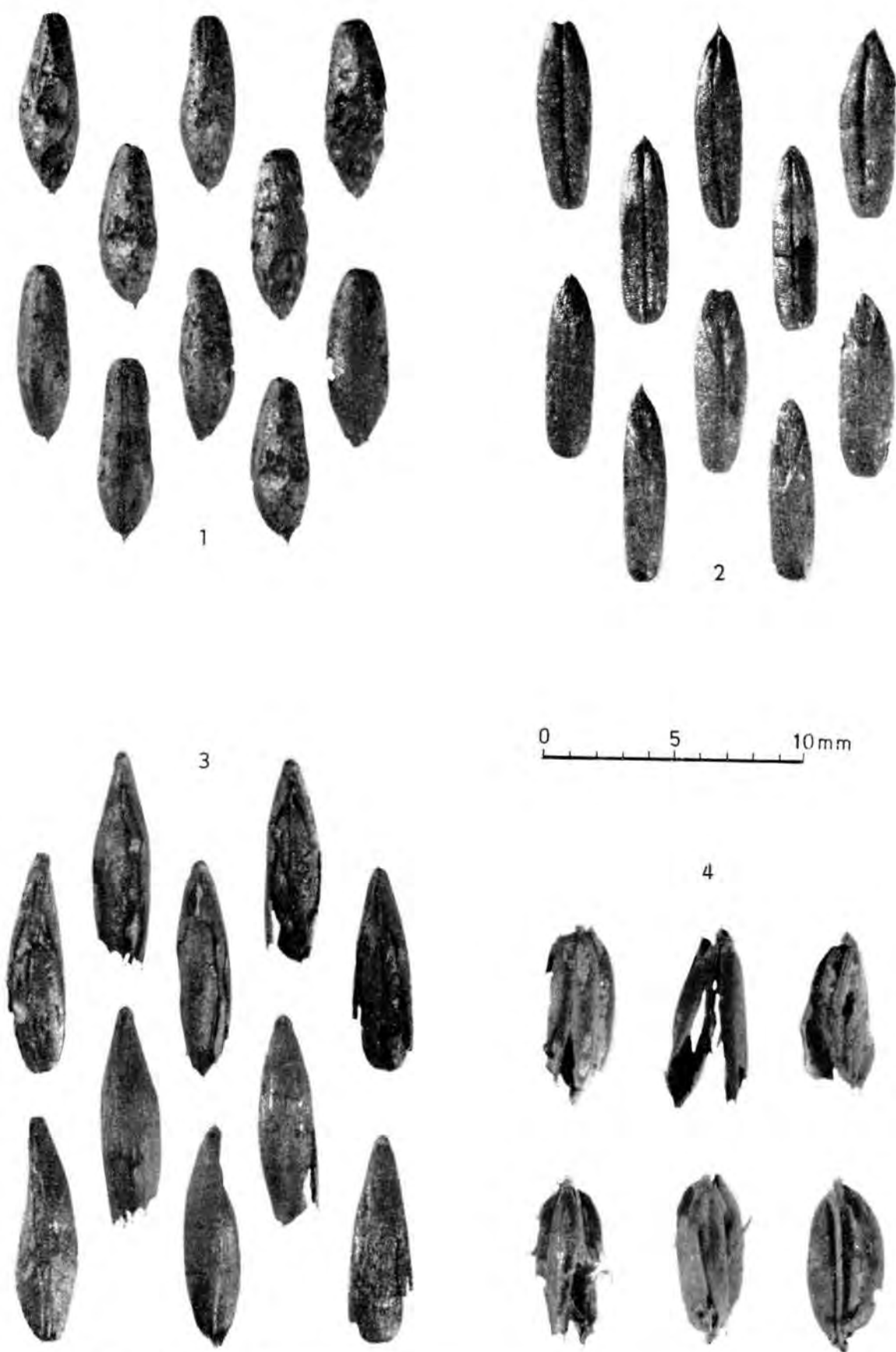

Fig. 13. The cereals of medieval Bratislava: 1 — swollen grains of *Avena sativa*, 2 — unswollen grains of *Avena sativa*, 3 — grains of *Avena sativa* in glumes, 4 — glumes of *Oryza sativa*.

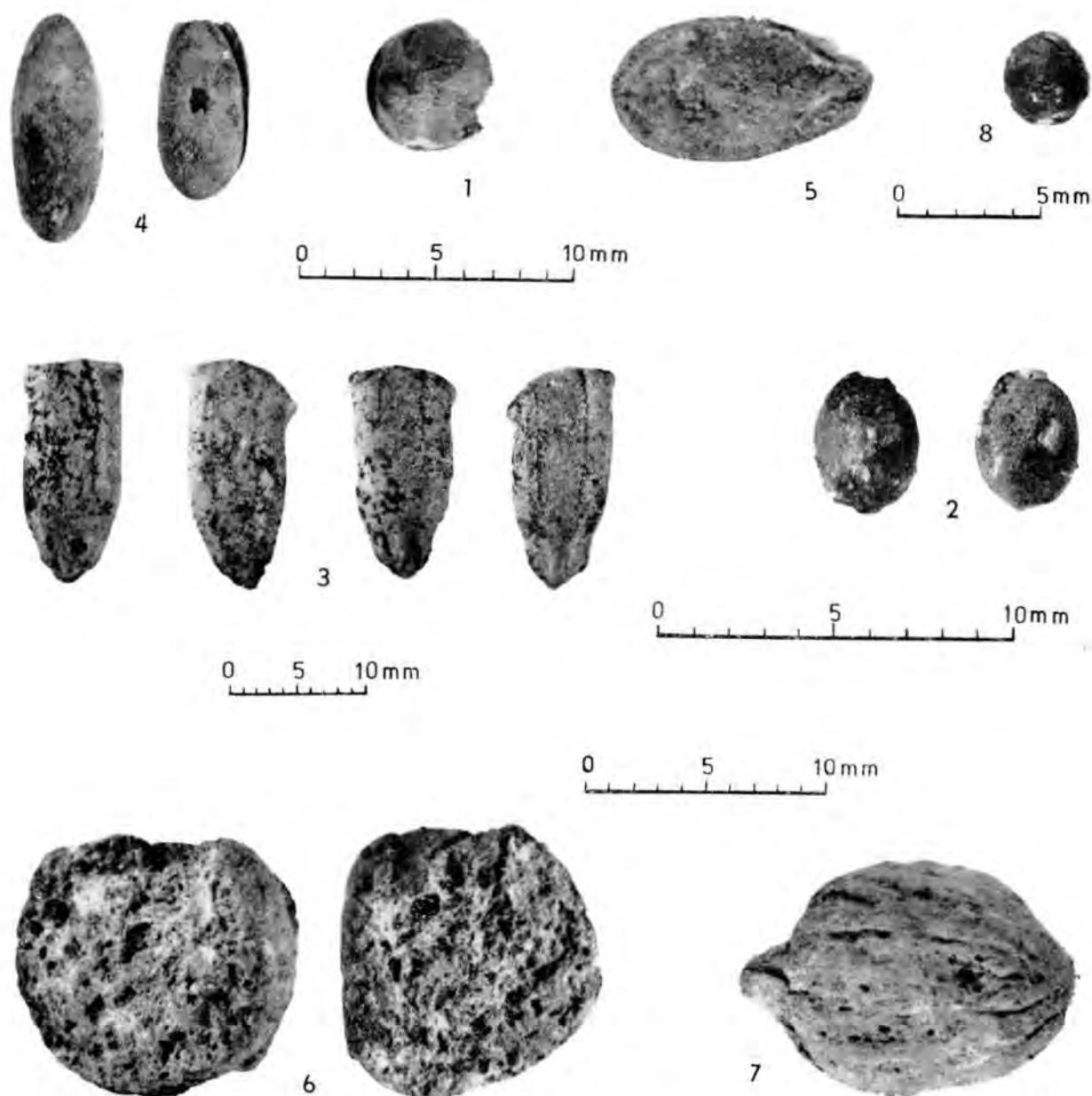

Fig. 14. Seeds of pulses, oil plants, vegetables, and spices from medieval Bratislava: 1 — *Lens esculenta*, 2 — *Cannabis sativa*, 3 — *Lagenaria vulgaris*, 4 — *Cucumis sativus*, 5 — *Cucurbita pepo*, 6–7 — *Myristica fragrans*, 8 — *Piper nigrum*.

plant of a cosmopolitan character which is at present rarely cultivated in the territory of Slovakia in the warmest regions or green-houses, occurs on two sites (3, 11) from the 14th and 17th cc. respectively. Altogether, 27 seeds have been found (Fig. 14: 3). The following measurements for them are given: $17.0-15.1 \times 7.2-6.3 \times 2.1-1.8$ mm.

Garden plants, vegetables, indigenous and exotic spices

The assortment of plants of this group was very scarce in our medieval finds. These

seeds occurrence is restricted by man activities and by impossibility of the plants to preserve their vegetative organs on refuse heaps.

More seeds have been found in storage pits (site 17), single specimens were present in refuse pits (sites 3, 5) and in a faecal pit (11).

The exotic spices were present in a sewer (site 8) and in a faecal pit (site 11).

Anethum graveolens L. One seed on site 17 dates from the 13th–15th cc. In the Middle Ages, the plant was used as a spice and for its healing properties.

Aquilegia vulgaris L. In the Danube depo-

sits (site 2) we have found a seed of this plant which could be brought by water from the deciduous forest or may be a remain of the decorative plant grown in the garden. The measurements for the seed are: $2.0 \times 2.2 \times 0.9$ mm.

Cucumis sativus L./*Cucumis melo* L. (Fig. 14: 4). The plants belong to fruit vegetables. The anatomic cross section of seeds according to which two species should be distinguished have not been made. Size ($n=10$): length 8.2–10.3 mm, breadth 2.8–4.7 mm, thickness 0.8–2.0 mm. 27 seeds belong to the finds of the 13th–17th cc. (sites 3, 5, 8, 11, 17).

Cucurbita pepo L. (Fig. 14: 5). We have found seven seeds in the archaeological features of the 14th–16th cc. (sites 3, 8). The seeds of this fruit vegetable were heavily damaged therefore only one specimen could be measured: $n=1$; $9.7 \times 5.3 \times 1.3$ mm.

Levisticum officinale KOCH. In the Middle Ages the plant was widely used as a spice or medical plant. We have found two seeds in a storage pit from the 15th c. (site 17). The measurements for them are: length 3.0; 2.8, breadth 1.3; 1.1, thickness 0.9; 0.7.

Myristica fragrans L. (Fig. 14: 6, 7). Eight seeds (nuts) have been found in a sewer from the turn of the 15th–16th cc. They are heavily damaged, but their characteristic feature — seeds marbled inside — is well preserved. The nuts were different in size: $n=12$, length 12.0–18.9 mm, breadth 9.2–11.0 and thickness 7.5–10.0 mm.

Piper nigrum L. (Fig. 14: 8). On two sites (8, 11) 214 seeds were present. They are from the turn of the 15th–16th cc. and from the 17th c. Size: $n=5$, average $4.1 \times 3.8 \times 3.8$ mm. With most of the seeds, the seed case was not preserved.

In the covered sewer of the 15th–16th cc. (site 8) we have found a heavily damaged but identifiable seed of an exotic species, the genus *Euphorbia* (I am grateful to Dr. E. Opravil for consultation in this and other debatable cases). We do not know for what the plant the seed comes from was used.

Fruits

From all cultivated species, the most common in the medieval material were seeds and fruits of trees and shrubs with stones (cherries, morelloes, plums, peaches) with cores

(apples, pears) or with nuts (walnut). Also the pips of grape were abundant, but small achenes of fig, mulberry as well as stones of date were present.

Cerasus (L). ADANS. The genus *Cerasus* found widely in the medieval finds contains the following species: *Cerasus avium* var. *avium* L., *Cerasus avium* (L). MOENCH, *Cerasus vulgaris* MILL. and *Cerasus fruticosa* (PALL.) WOR. It is not easy to distinguish the species on the basis of stones. We failed to determine all of 303 stones as well. The variability we have met is also clear on the photographs. On several sites we have recovered only kernels of cherries or morelloes (site 3, finds 1, 2; site 14) (Fig. 15: 1).

Cerasus avium (L). MOENCH (Fig. 15: 2, 3). The stones with a smooth surface, unprominent ridge and narrow seed furrow in axial view (Fig. 15: 2) were present on five sites (3, 8, 11, 15, 17). On site 14 four remains of complete heavily damaged fruits were present. The finds of cherry stones are from the 16th–18th cc. The stones were very different in size. 50 stones of the 17th c. (site 11) range in size from 7.2 to 11.6 mm in length, 5.0–9.8 in breadth, and 4.0–7.4 in thickness. Consequently, we suppose them to be remains of *Cerasus avium* var. *avium* as well as cultivated *Cerasus*

Table 4. Ruderal plants

Species	Site				
	2	8	9	14	17
	Number of finds				
<i>Bryonia alba</i> L.			1		
<i>Fallopia convolvulus</i> L.	1			4	
<i>Galium</i> cf. <i>aparine</i> (tricornis)			2		1
<i>Chelidonium majus</i> L.			4		
<i>Chenopodium album</i> L.	42		1		
<i>Chenopodium hybridum</i> L.	6				2
<i>Polygonum aviculare</i> L.	3		2	1	
<i>Potentilla</i> cf. <i>anserina</i> L.		16		1	
<i>Reseda lutea</i> L.	5				
<i>Rumex obtusifolius</i> L.				1	
<i>Solanum nigrum</i> L.			1		
<i>Stellaria</i> cf. <i>media</i> L. VILL.			2		
<i>Vicia</i> spec.			1	1	
<i>Chenopodium</i> spec.	5		1	28	
<i>Polygonum</i> spec.	1				
<i>Sambucus</i> spec.			49		
<i>Rumex</i> spec.			2	1	1

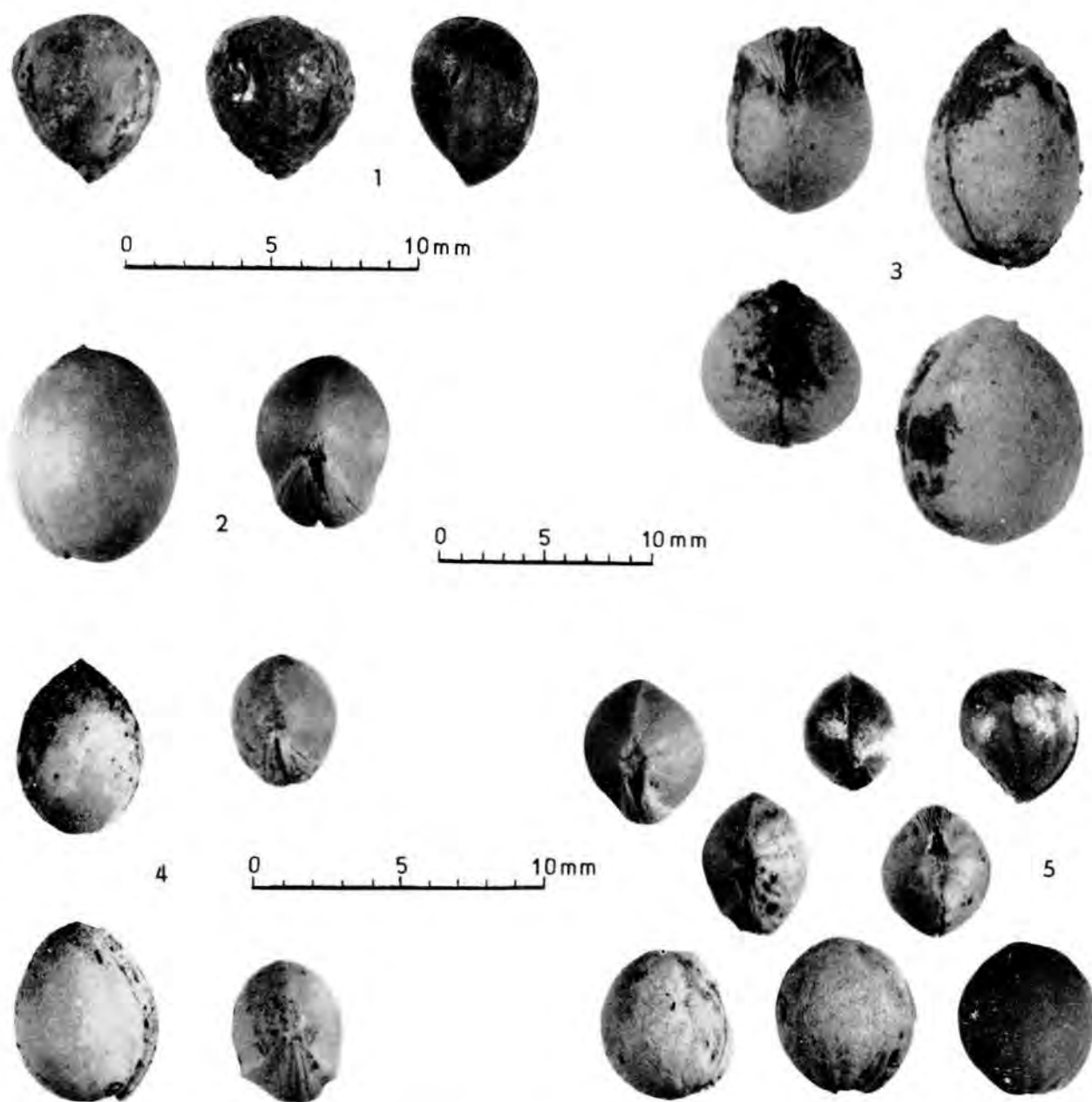

Fig. 15. Kernels, stones of cherries and morelloes from the Middle Ages: 1 — kernels of *Cerasus spec.*, 2–3 — *Cerasus avium*, 4–5 — *Cerasus vulgaris*.

avium var. *juliana* L. and *Cerasus avium* var. *duracina* L.

Cerasus fruticosa (Pall.) WOR and *Cerasus vulgaris* MILL (Fig. 15: 4, 5). The stones with a rough surface, elongated in axial view with a prominent ridge along one margin, are determined as *Cerasus vulgaris* (Fig. 15: 5). They have occasionally been found in several places in Bratislava. A great concentration of them — more than 70 stones — has been found in a storage pit of the second half of the 14th c. in Trnava (site 17). 26 stones have been found in other storage pit in Trnava from the 15th

c. Size: 14th c., $n = 40$; average: $7.47 \times 7.03 \times 5.69$ mm ($8.5-6.5 \times 7.8-6.0 \times 6.5-4.5$), 15th c., $n = 14$; average: $7.11 \times 6.73 \times 5.64$ mm ($8.0-6.0 \times 7.6-6.0 \times 6.2-5.0$). In the finds of Trnava one stone of *Cerasus fruticosa* ($5.2 \times 2.2 \times 2.3$) has also been recognized. It may be supposed that in the collection of stones there is overwhelming majority of cultivated morelloes, the stone of wild *Cerasus fruticosa* was very occasional.

Ficus carica L. This warm-weather plant, from the eastern Mediterranean by its origin been recognized in the medieval finds in Bra-

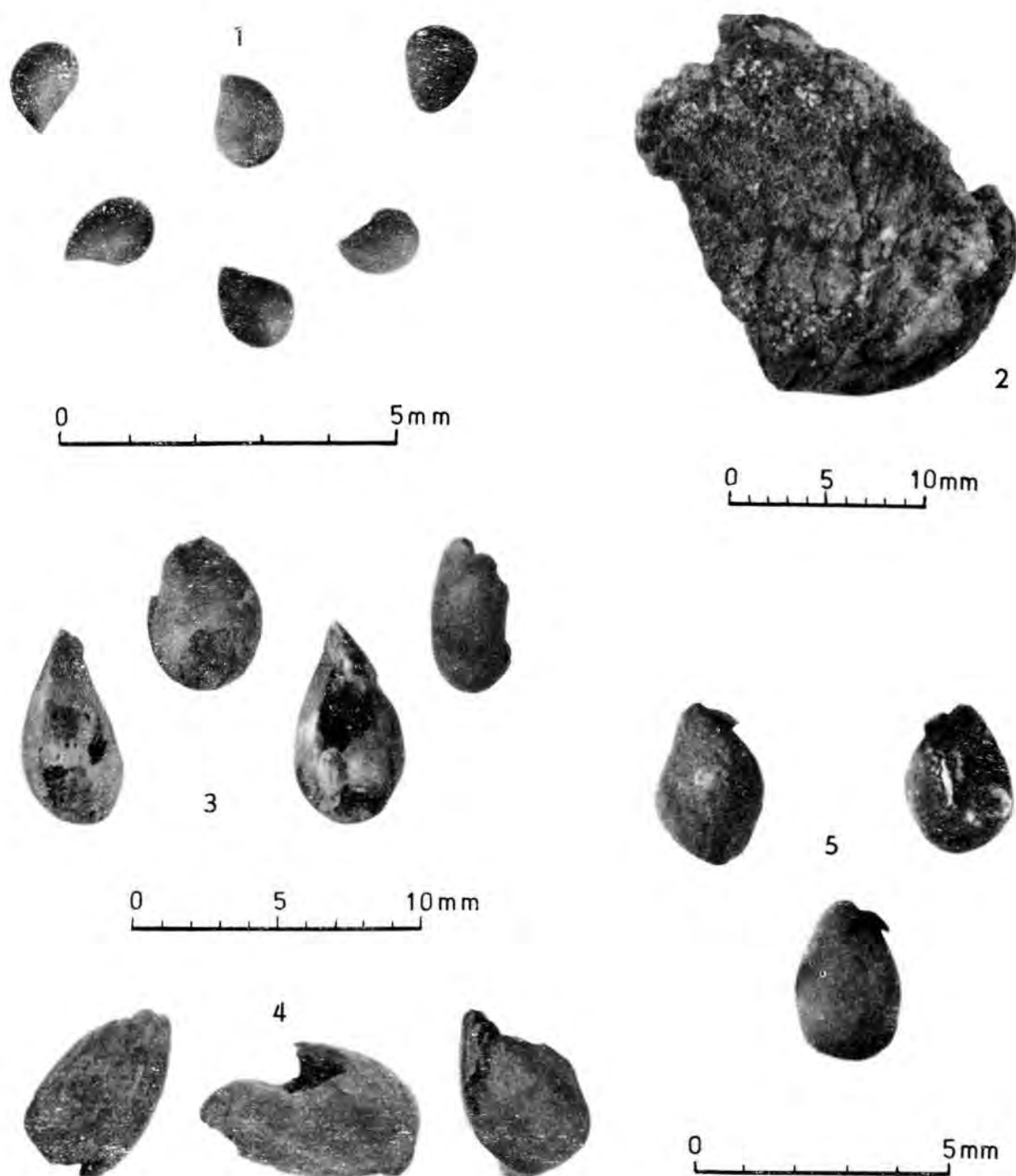

Fig. 16. Seeds of cultivated fruits from the Middle Ages: 1 — *Ficus carica*, 2 — *Juglans regia*, 3 — *Malus spec.*, 4 — *Pirus spec.*, 5 — *Morus nigra*.

tislava (sites 2, 14, 15), as well as Trnava (17). Its seeds come from layers of the 13th–16th cc. The small seeds, from which only coats have been recovered, measured as follows: site 17, the 14th c.: number measured = 17, average: $1.30 \times 1.00 \times 0.45$ mm (Fig. 16:1).

Juglans regia L. On two sites (11 and 17)

dated from the middle of the 15th c. and from the 17th c. the nut shells (Fig. 16: 2) have also been found. With all these finds the fragments have only been recovered which do not indicate the size of the fruits exactly. The length ranged probably from 27.6 to 32.4, breadth 23.4–24.0, thickness 25.0–26.8 mm.

Malus HILL and *Pirus* L. The seeds of apples and pears were present on several sites from the 13th–18th cc. (3, 5, 8, 11, 13, 14, 17). In most of the cases we failed to distinguish them because we have recovered heavily damaged seed coats with worse preserved distinctive features. It was due to the context, i. e. milieu, where the complete seeds could not be preserved. Altogether we have found and recovered from the finds 65 seeds. Size: length 5.2–6.2 mm, breadth 2.5–3.6 mm and thickness 1.1–1.2 mm. The seeds of both species (*Malus* spec. and *Pirus* spec.) are supposed to have been found (Fig. 16: 3, 4).

Morus nigra L. (Fig. 16: 5). 816 seeds of mulberry, the warm-weather tree, have been found in a faecal pit (site 11). They have been recognized in 13 of 15 analysed finds. They are from the 17th c. Occasionally a smaller number of mulberry seeds has been recognized in two other sites (3, 15). They are from the 14th–16th cc. Size of the seeds: $n = 40$, site 11: $3.14 \times 2.27 \times 1.43$ mm ($3.6-2.3 \times 2.7-1.9 \times 2.0-0.9$ mm).

Prunus L. The stones of fruit trees and shrubs of this botanical genus were not found frequently. A total number of 28 more or less damaged stones was identified on sites 3, 11, 17, i. e. from the 15th–18th cc. The storage pit of the middle of the 15th c. (site 17) from Trnava is richer in the finds as well as assortment of species. In the pit *Prunus domestica* ssp. *domestica*, *Prunus domestica* ssp. *insititia* JUSL. SCHN., as well as *Prunus spinosa* L. (described in the part of the collected plants) were present (Fig. 17: 1, 2). The species identified as *Prunus domestica* ssp. *domestica* measured: average 20.1 mm – length, 11.0 – breadth, and 6.6 mm – thickness ($n = 2$, site 11; Fig. 17: 3). The species identified as *Prunus domestica* ssp. *insititia* measured averaging: $13.1 \times 9.8 \times 6.6$ ($n = 2$, site 17; Fig. 17: 4). One damaged stone of site 17 resembled in form probably *Prunus domestica* ssp. *syriaca* ($9.0 \times 7.3 \times 5.5$ mm).

Persica vulgaris MILL. (Fig. 17: 5, 6). 11 well preserved stones have been recovered from the finds on two sites (3, 11). They were from cultural layers of the 14th–16th cc. The stones measured: $n = 5$; $26.1 \times 19.0 \times 18.2$ mm in average.

Phoenix dactylifera L. A damaged fragment of stone of this exotic plant (Fig. 17: 7) was

present in a kitchen refuse from the turn of the 15th–16th cc. (site 15).

Vitis vinifera L. (Fig. 18). The grape pips were the most common species analysed from the medieval finds. A total of 25,814 pips have been recovered from the finds. They occurred on site from the 13th to the 18th cc., 3 pips were present in the feature of the 10th–11th cc. (site 4). In fact, on all sites except for the finds of charred cereals, the vine pips occurred. This numerous collection of pips required an individual examination. In order to find out a certain shape variability we determined shape varieties of the pips. It was done with the pips in which only hard sclerenchymatous tissues, not seed cases, have been preserved as well as with the pips with preserved cases (Fig. 18: 2, 3).

For the model collections, we have tried to find mutual relations according to the worked out method (Facsar 1975, G. Facsar – A. Patay 1971). We have sorted out about 1,600 pips of 10 sites. The collection of preserved pips was divided into these groups (on the basis of the shape of the pip margin from the dorsal view (Fig. 18: 4–7): 1. rounded, 2. oval, 3. edged, 4. drop-shaped. Within these groups we have further divided the pips according to the features on the dorsal and ventral sides. Each group contained 3–4 shape varieties. Consequently we have obtained 14 shape varieties. The detail study was aimed to find out possible lawfulness in growing of individual shape varieties in the course of 600 years (13th–18th cc.) in medieval Bratislava. There are no conditions in Slovakia such as in Hungary to name individual shapes of pips according to the names of botanical varieties or shape varieties, so we can take into account only the morphological criteria of the pip variability. The group of 7 shape varieties of pips persisted during the whole examined period, the other 7 shape varieties occurred irregularly. The explanation of the method as well as detailed botanical analyses will be presented in the separate study.

Collected plants

Trees, shrubs and herbs whose fruits or vegetative organs used to be collected for food or other reasons (medicine, dyes, spices), were in medieval finds represented by several species. The character of finds (kitchen refuse,

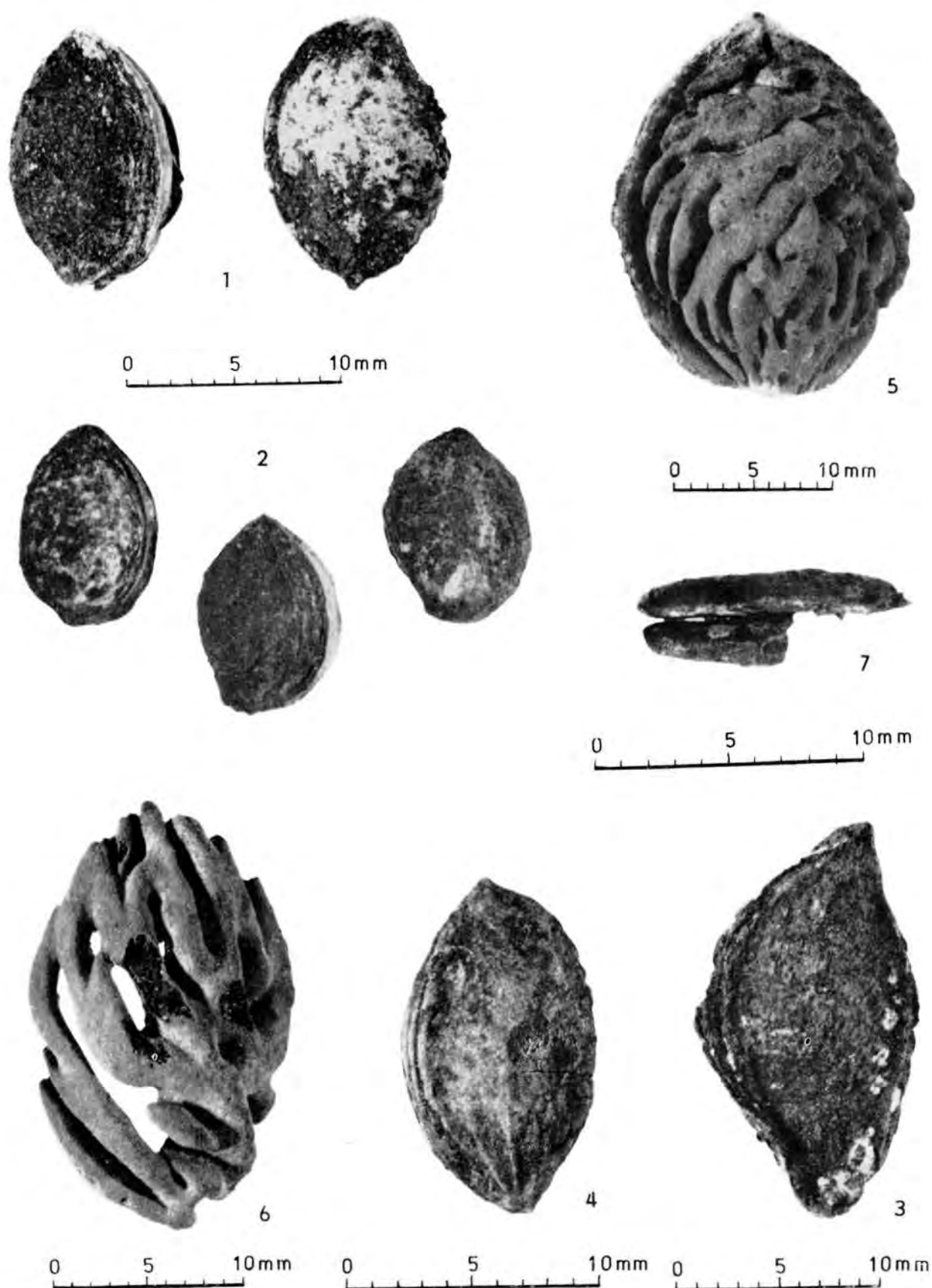

Fig. 17. Stones of fruits from the Middle Ages: 1-2 - *Prunus spinosa*, 3 - *Prunus domestica* ssp. *domestica*, 4 - *Prunus domestica* ssp. *insititia*, 5-6 - *Persica vulgaris*, 7 - *Phoenix dactylifera*.

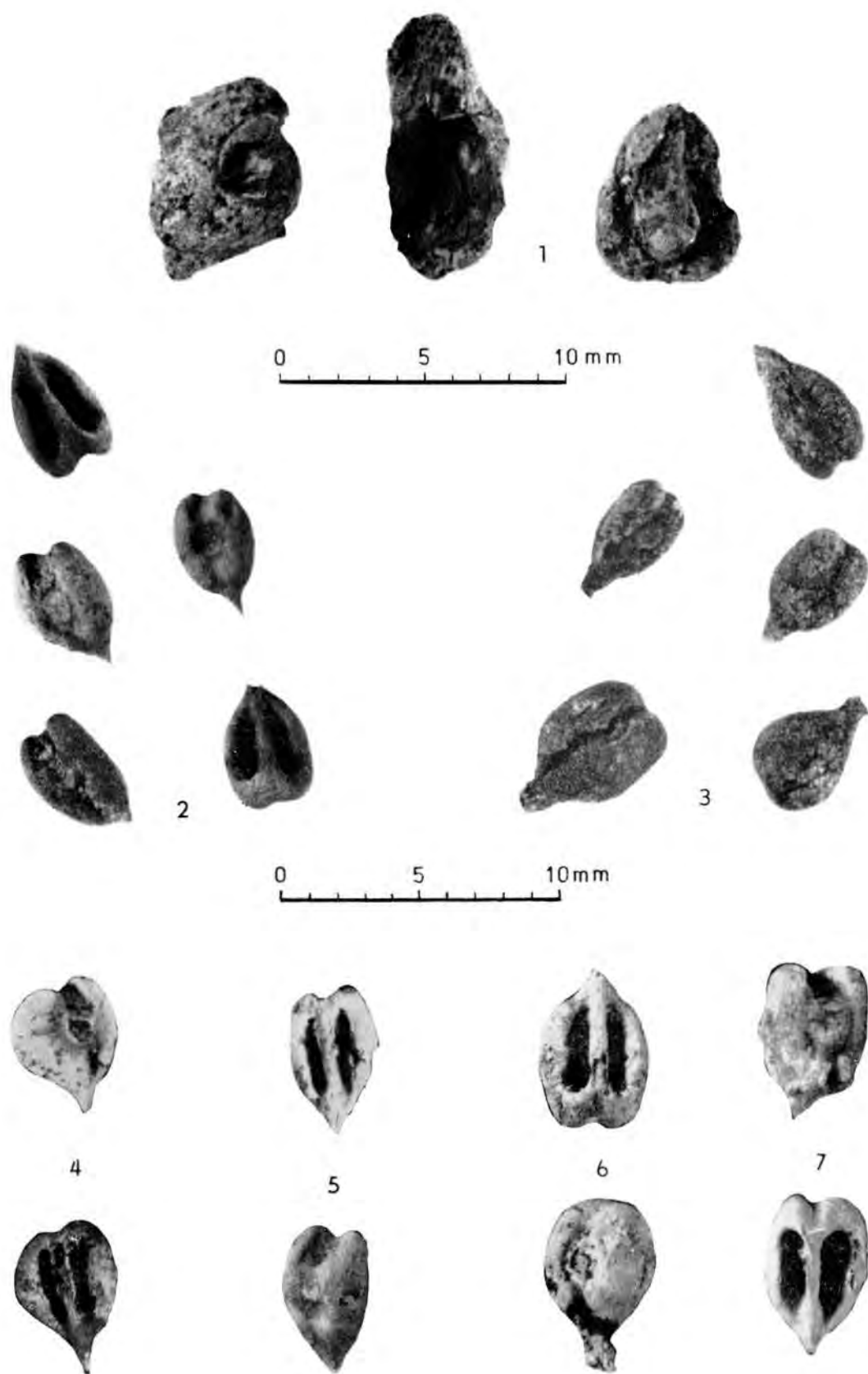

Fig. 18. Remains of *Vitis vinifera* from medieval Bratislava: 1 — remains of the carbonized grapes with pips, 2 — preserved only hard parts of the pips, 3 — preserved incompletely damaged soft tissues of the pips, 4–7 — illustration of shape variability.

faecal pit, refuse heaps) has also predetermined the assortment recovered. Mostly the fruit remains have been found (wild cherry, Cornelian cherry, hazelnut, raspberry, blackberry, wild strawberry). As a fruit with well-known healing properties might be used elder. The archaeological context gives evidence of the usage of elderberry as dye in the processing of wines. The seeds of bitter-sweets from the faecal pit and the pit of kitchen refuse were probably the remains after drugs.

Cornus mas L. Stones of the warm-weather shrub whose fruits contain a lot of C vitamine, have been found in features of the 14th–18th cc. (sites 3, 8, 11, 17). A total of 48 stones has been recovered (Fig. 19: 1). The stones represented by hard endocarps oval in form with rounded ends and unprominant sutures are about 10–15 mm long with shrubs growing at present. The stones of our finds measured as follows: site 17, 14th c.: $n = 3$, average: $11.8 \times 5.4 \times 5.2$ mm; site 11, 17th c.: $n = 23$; average: $15.1-8.4 \times 5.7-3.2 \times 5.9-3.3$ mm. Whether it is a cultivated fruit shrub will be treated in discussion.

Corylus avellana L. The hazelnuts were recognized only once. In the storage pit from the 14th c. in Trnava (site 17) three specimens have been found. These ranges of size have been obtained: $16.0 \times 14.0 \times 13.2$ mm.

Fragaria vesca L. The small achenes of tasty fruits have been obtained in three sites (3, 11, 17). 923 achenes come from cultural layers of the 14th–17th cc. in faecal pit, refuse pits and storage pit. 49 seeds (site 17) measured in average length 1.2 mm, breadth 0.9 mm, thickness 0.4 mm (Fig. 19: 2).

Prunus spinosa L. The stones of this species have been found on the site of Trnava (17) of two types: a – elongated, b – rounded. Size: a – $n = 6$; average: $12.0-11.3 \times 7.8-7.0 \times 6.0-4.4$ mm (Fig. 17: 1), b – $n = 6$; average: $10.1-7.9 \times 6.8-5.8 \times 4.9-4.2$ mm (Fig. 17: 2).

Rubus L. The seeds represent one of the most numerous groups. A total 17,438 seeds of nine sites (2, 3, 5, 8, 11, 13, 14, 15, 17) have been recovered. We suppose the following species to be found: *Rubus caesius* L., which comprised about 60% of seeds, comes from four sites (3, 8, 14, 15), *Rubus fruticosus* L. from five sites (5, 8, 11, 13, 14), about 22%, as well as *Rubus idaeus* L., whose seeds have been found in small amounts on eight

sites (2, 3, 5, 8, 11, 14, 15, 17). It was not easy to differentiate each species (Fig. 19: 3–5). In this analysis we have used various special literature, e. g. Kac *et al.* (1965), Bertsch (1941), as well as a comparative collection of recent seeds. The largest concentration of seeds have been found in a refuse pit of the 13th–14th cc. (site 14), where these seeds comprised about 95% and they really were of a special economic significance. Of individual finds, we have made several measurements but we show only some of them. *Rubus fruticosus* L. – site 3, 14th–15th cc.: $n = 50$; average: $2.50 \times 1.60 \times 1.27$ mm ($3.2-1.9 \times 2.2-1.1 \times 1.7-0.9$). *Rubus idaeus* L. – site 8, 18th c.: $n = 50$; average: $2.38 \times 1.25 \times 0.96$ mm ($2.6-1.6 \times 1.5-0.8 \times 1.1-0.5$ mm). *Rubus caesius* – site 11, 17th c.: $n = 29$; average: $2.74 \times 1.77 \times 1.42$ mm ($3.3-2.3 \times 2.2-1.4 \times 1.8-0.8$ mm). There is a great difference between the maximum and minimum size but the same variability occurs with recent seeds as well.

Sambucus ebulus L. The plant with black stone fruits, nowadays sometimes used as a medical plant and fruit was present in medieval finds among the seeds of cultivated fruit plants as well as in small amounts in the natural deposits (sites 2, 9). On five sites (1, 8, 9, 11, 14) from the 13th to 18th cc. 1,418 seeds have been obtained (Fig. 19: 6). From the faecal pit (site 11), where the largest number of 1,326 seeds has been recovered, size ranged as follows: $n = 60$; average: length 2.91, breadth 1.80, thickness 0.93 mm ($4.0-2.4 \times 2.7-1.5 \times 1.3-0.5$ mm).

Sambucus nigra L. (Fig. 19: 7). The seeds of the elderberry shrub being found in the natural environment in several plant communities have been recovered in seven finds (2, 3, 5, 8, 9, 11, 15). They occurred in the places where they were placed without human activities – in the Danube deposits (site 2), at the bottom of ditch (site 9), but mostly in a faecal pit, where in the separate finds they comprised from 10 to 30% of the total number of seeds. The size of seeds was very different: site 8, 18th c., $n = 60$, average: $3.24 \times 1.59 \times 0.97$ mm ($3.7-3.0 \times 2.1-1.2 \times 1.3-0.6$ mm); site 11, 17th c., $n = 60$, average: $3.62 \times 1.64 \times 0.95$ mm ($4.5-3.0 \times 2.0-1.0 \times 1.3-0.7$ mm).

Solanum dulcamara L. (Fig. 19: 8). Small seeds of bitter-sweet with typical surface structure have been obtained in three finds

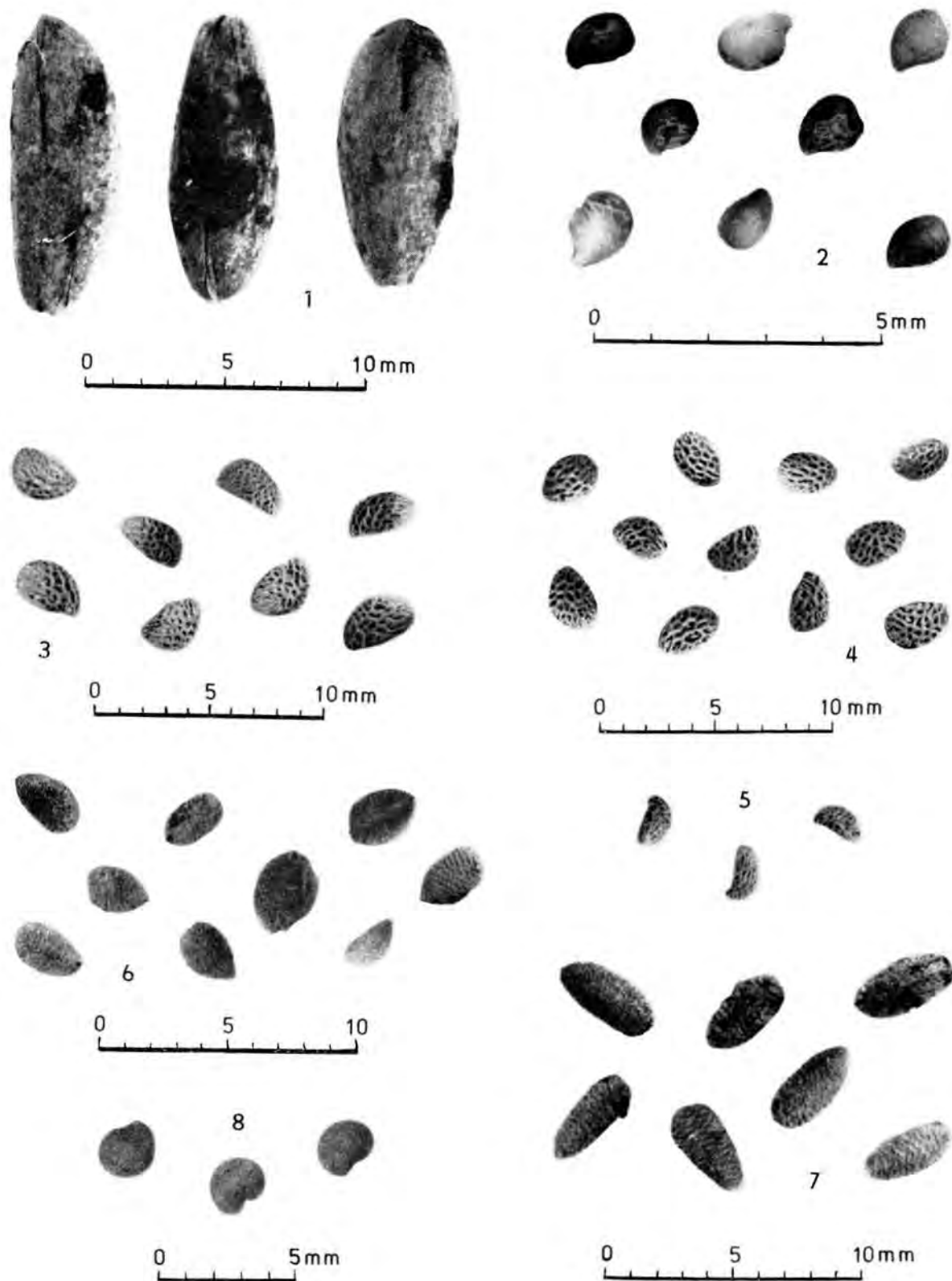

Fig. 19. Seeds of fruits growing in open areas: 1 – *Cornus mas*, 2 – *Fragaria vesca*, 3 – *Rubus caesius*, 4 – *Rubus fruticosus*, 5 – *Rubus idaeus*, 6 – *Sambucus ebulus*, 7 – *Sambucus nigra*, 8 – *Solanum dulcamara*.

(sites 11, 14, 15), twice in the kitchen refuse and once in the faecal pit. The finds dated from the 14th to the 17th cc. This is a perennial semi-shrub often grown in the soils rich in nitrogen. It grows in the bushes along the streams and in other places. It could get to our finds without any human activities except for the faecal pit (site 11) which has not contained any other wild plant but this one. It was similar with site 15 where in the rubbish heap with a kitchen refuse 49 seeds have been obtained. They were probably remains of a healing drug. The size of the seeds on this site was as follows: $n = 15$; $2.1-2.0 \times 1.8-1.9 \times 0.3-0.5$ mm.

Sorbus L. Two seed fragments, determined only with little probability (site 14) in a kitchen refuse did not yield any possibility to make more detailed documentation of this interesting woody plant whose fruits have been used for medicine for a very long time.

Tree species

Archaeological remains contained also fragments of wood. They have been found among the plant seeds where, as a rule, their function could not be determined, but we have analysed also remains of various structures and fragments of wooden artifacts.

From the deciduous trees, oak (*Quercus spec.*) — 7 sites (2, 3, 6, 8, 11, 13, 16) and beech (*Fagus silvatica L.*) — 7 sites (1, 2, 4, 6, 8, 11, 17) have been obtained most frequently. Both the woods could be found in the layers of the 13th–18th cc. In the subterranean hut construction of the 15th c. (site 1) a beech beam was used, the wooden poker was also made of beech (the opinion of K. Meszárosová, site 17). Oak was used in the structure of the second half of the 13th c. (site 6) as well as in the cover of a barrel-like vessel let into the ground from the 14th–15th cc. (site 3). A wooden construction of two wells (sites 13, 16) from the turn of the 13th–14th cc. and from the 17th c. was also from the oak wood.

A small vessel from Trnava (site 17, 15th c.) was made from the walnut (*Juglans regia L.*) wood (Fig. 9).

The other deciduous trees — birch (*Betula spec.*), hornbeam (*Carpinus betulus L.*), maple (*Acer spec.*), alder (*Alnus spec.*), willow (*Salix spec.*), poplar (*Populus spec.*) have been obtained in small pieces of wood. In the medieval

finds, lime (*Tilia cordata MILL.*) was represented by two seeds (site 8).

Among the coniferous trees, silver fir (*Abies alba MILL.*) was the most frequent one. It was obtained on five sites (2, 3, 8, 13, 17). Wood of this tree was often used for making constructions of various pits (site 4, feature 1, 3), wells (site 14, well no. 2) as well as for making small vessels and artifacts (2, 18, features 6, 12). It was used during the 13th–18th cc.

The wooden pieces as well as wooden spoons of the yew (*Taxus baccata L.*) wood (Fig. 8) come from the layers from the 15th and 16th cc. (sites 8, 11, 17). Veneers of a barrel-like vessel of the 14th–15th cc. (site 3) come from spruce — *Picea excelsa (LAM.) LINK.* or larch — *Larix decidua MILL.* In various places, e. g. the Danube deposits as well as in the refuse pits, we have obtained pieces of pine wood (*Pinus spec.*), spruce wood (*Picea excelsa*) and undifferentiated coniferous woods.

Weeds of cultivated fields

Among the charred grains coming from three sites, we have obtained also weed seeds. The percentage occurrence was different (see discussion). Weed seeds of *Camelina spec.*, *Viola tricolor*, *Setaria spec.* have also been recognized in the ditch and Danube deposits.

Agrostemma githago L. 101 seeds have been found in rye and oat on sites 1, 6, 12. In most of the cases the seeds were heavily damaged (Fig. 20: 1) and could not be measured.

Fallopia convolvulus L. Three seeds occurred in oat of the 15th c. (site 1).

Bromus secalinus L. Two seeds in rye of the second half of the 13th c. (site 6).

Cyanus segetum LAM. Two seeds in rye of the 15th c. (site 12). Size of seeds: $3.0 \times 1.25 \times 1.25$ mm. One seed fragment of this plant together with other eight species of wild plants has been obtained by washing the soil from a refuse pit on site 14 (Fig. 20: 2).

Viola tricolor L. Three seeds of this wild plant have been obtained in a sewer of the 15th–16th cc. (site 8).

The other weed seeds recognized in the cereals could be determined as to the genus only: *Camelina spec.* — 2 seeds, *Galium spec.* — 6 seeds, *Setaria spec.* — 3 seeds, *Stachys spec.* cf. *arvensis* — 2 seeds. The weeds determined by genus also come from the Danube deposit of the 13th c. (site 2).

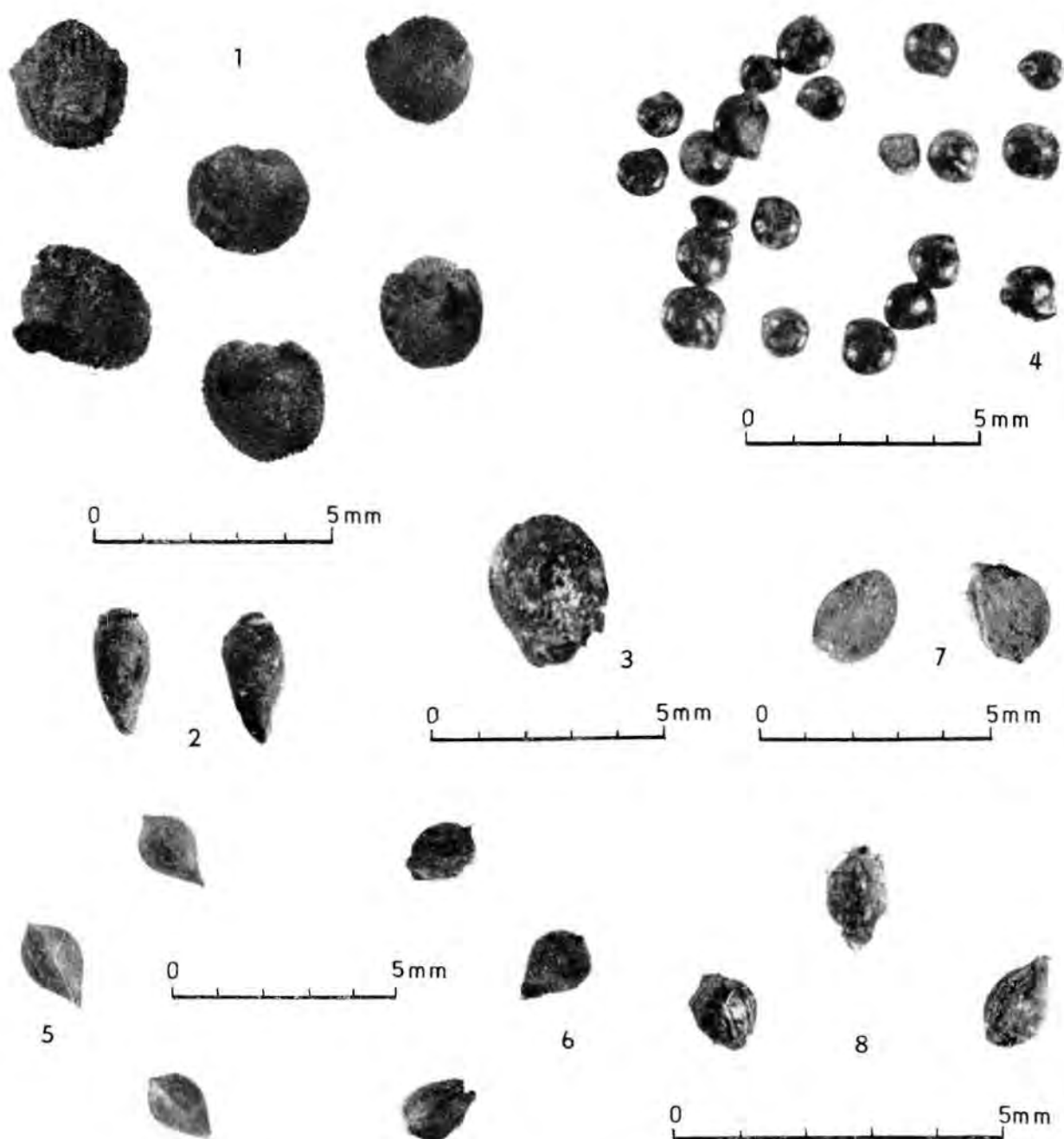

Fig. 20. Seeds of free-growing plants: 1 — *Agrostemma githago*, 2 — *Cyanus segetum*, 3 — *Bryonia alba*, 4 — *Chenopodium album*, 5 — *Rumex crispus*, 6 — *Polygonum aviculare*, 7 — *Nymphaea alba*, 8 — *Eleocharis spec.*

Ruderal plants (Fig. 20: 3–5)

The seeds of plants that may be comprised in this term have not been as numerous as in other palaeobotanically examined sites in the territory of Czechoslovakia. It was due to the archaeological context. In the rubbish pits and heaps open to air almost all seeds have been damaged except for those with thicker layer of sclerenchymatous cells. The places where the seeds survived by carbonizing without the

influence of air were completely covered (sewer — site 8, faecal pit — site 11) therefore no or little vegetation growing around could get into. In the finds of Bratislava, we have met plants accompanying human settlements in the natural deposits at the bottom of the ditch (9), the Danube sediment (2), as well as in the rubbish pit (14). In Trnava, the ruderal plants have been obtained in storage pits (17). (See Table 4.)

Aquatic and riverside plants (Fig. 20: 6-8)

In the same finds as in the preceding group, we have also obtained seeds of the plants which are closely linked with riverside communities. Some of them are original root crops, e. g. *Chenopodium glaucum*, *Chenopodium polyspermum*, secondarily grown in the soils rich in nitrogen in the vicinity of human settlements. (See Table 5.)

Table 5. Aquatic and riverside plants

Species	Site			
	2	9	14	17
	Number of finds			
<i>Atriplex hastata</i> L.		1		
<i>Chenopodium glaucum</i> L.		3		
<i>Chenopodium polyspermum</i> L.		1		
<i>Nymphaea alba</i> L.	2			
<i>Phragmites communis</i> TRIN	1	(stalk)		
<i>Polygonum lapathifolia</i> (L.) GRAY		10		
<i>Ranunculus sceleratus</i> L.		7		
<i>Rumex crispus</i> L.	3	1?	1	
<i>Schoenoplectus lacustris</i> (L.) PALLA				1
<i>Urtica dioica</i> L.		6		
Brassicaceae :	7			
<i>Carex</i> spec.	2?			
Daucaceae	1			
<i>Eleocharis</i> spec.	1			19
<i>Stachys</i> spec.	1?			

Plants of meadows and grasslands

The Danube deposits as well as those of the ditch contained also seeds coming from the grassland communities. It was not possible to determine the species in all cases because of fragile seed coats covered by fully clung clay loam and by trying to wash it the seeds would be damaged. (See Table 6.)

The seeds of the genus *Rubus* occurred also on sites 2 and 9, i. e. in the Danube and ditch deposits. In comparison with the other seeds of this genus from the rubbish pits and a faecal pit, their number was very small (4 seeds), what shows their appearance in the natural milieu. The species of genus *Rubus* can be placed to several plant communities (ruderal, riverside and garden plants).

Table 6. Vegetation of meadows and grassland communities

Species	Site		
	2	9	3
	Number of finds		
<i>Lychnis flos-cuculi</i> L.		2	
<i>Plantago lanceolata</i> L.			1
Caryophyllaceae	3		
<i>Lamium</i> spec.	1		

Discussion

The basic data reached by the analysis of the palaeobotanical material will now be considered from different aspects. Partly by comparison with so far known time and space data, partly by taking into account various circumstances.

In our paper, we interpret palaeobotanical finds ranging 600 years (the 13th-18th cc.). The only find of the turn of the 10th-11th cc. (site 4) are seeds of *Vitis vinifera* which have been found in the cultural layer and they are not very representative.

The assortment of cultivated plants — field, garden plants as well as those cultivated in orchards and vineyards is represented by 25 species. In western Slovakia, the cultivation of most of these plants is based on a long tradition. The cultivation of *Hordeum vulgare*, *Panicum miliaceum*, *Pisum sativum*, *Lens esculenta*, *Linum usitatissimum* is based on a thousands years old tradition. Some mentioned species occurred in the examined finds only scarcely (*Hordeum vulgare*, *Panicum miliaceum*, *Linum usitatissimum*), but their cultivation in the Middle Ages has been proved by published finds of the territory of Slovakia in Nitra — the Východná Street (Tempir 1969), Nitrianska Streda, Vráble, and Zemplín (Hajnalová 1975). The cultivation of *Linum usitatissimum* can be suggested on the basis of the historical written sources. In the Middle Ages, the cultivation of *Triticum aestivum*, *Secale cereale*, *Avena sativa* and probably *Cannabis sativa* is based on a hundreds years old tradition. *Triticum aestivum* and *Secale cereale* are the cereals cultivated to a greater extent as late as the turn of the eras mainly by the

Slavs. *Avena sativa* is also archaeobotanically proved as late as the turn of the eras. The seeds of *Cannabis sativa* have rarely been found in the territory of Slovakia and the greater concentration of them has only been known in eastern Slovakia (Šarišské Michaľany), the 12th–13th cc. (Šiška – Hajnalová 1983).

The problem which should be considered to a greater extent than it was done with the cereals, pulses, and oil plants is that of the finds of fruits, vegetables and spices. Most of the species considered in this study has been found in the territory of Slovakia for the first time (*Cerasus avium*, *Cerasus vulgaris*, *Malus spec.*, *Pirus spec.*, *Morus nigra*, *Ficus carica*, as well as many collected plants such as *Fragaria vesca*, *Rubus spec.*, *Sorbus spec.*). If we want to find a place for each species in history as to both space and time, several problems should be taken into account. They will be pointed out now.

U. Willerding (1981) brought about 700 palaeobotanically described sites from the Middle Ages (the 4th–18th cc.) in Central and Western Europe. A. Wieserowa (1979) knows 200 botanical taxa of macroscopic remains in Cracow of the 11th–15th cc. and K. Wasylikowa (1978) 340 taxa of macro- and microscopic remains on further sites of this town from the 5th–15th cc. In the territory of Czechoslovakia, about 80 medieval sites (the 6th–13th cc.) have so far been known. 75 % of these sites date from the 10th–18th cc. More than 200 genera and species is known by the specialists of Moravia and Bohemia from the Middle Ages. A little smaller number of species and genera is recorded in the palaeobotanical literature in Hungary (Hartyáni 1975–1977, Hartyáni – Nováki – Patay 1968, Hartyáni – Nováki 1973–1974). In the territory of Slovakia there is fairly few finds. All so far known are recorded in publication Opravil – Hajnalová (1979). We have to base our knowledge upon that of the specialists examining the palaeobotanical finds in neighbouring territories.

The towns of the Middle Ages were well supplied with various goods. Our finds of plants show that various agricultural goods, even exotic ones were sold. For illustration with our closest neighbours, we can take into consideration numerous medieval finds of Opa-va (Opravil 1961, 1969), Uherský Brod (Opra-

vil 1974, 1976b), Kozi Hrádok (Tempír 1974), and Most (Čulíková 1981), but mainly the north Hungarian finds. Similarly to Bratislava, the palaeobotanical material found there comes from wells, rubbish pits, faecal pits, and refuse heaps.

The Middle Ages from which our material was examined is preceded by the Mikulčice horizon that was the height of the Slavic epoch. In Slovakia we have only little palaeobotanical evidence for this period, from which only the cereals and pulses have so far been found. There is no evidence for collected as well as cultivated fruits and vegetables. These finds are palaeobotanically examined at Slavic Mikulčice (Opravil 1962, 1972) and Staré Město (Hrubý 1965). After the introductory facts we can come to revaluation of our finds.

The collected fruits such as *Corylus avellana*, *Cornus mas*, *Fragaria vesca*, *Prunus spinosa*, *Rubus idaeus* which occur in our finds as late as the 14th c., have undoubtedly been used earlier. It depends only on organization of their collection and trade, when these fruits appeared also in the market places of the towns. It was undoubtedly earlier than the 14th c. There is so far no evidence for it but it will certainly be given in further archaeological excavations of the features older than the 13th c. This opinion should be suggested by the finds of *Sambucus nigra*, *Sambucus ebulus*, *Rubus fruticosus* and *R. caesius* which have been collected in similar ecological conditions and numerous seeds of them have been present in the features of the 13th c.–14th c. Within the discussion we should suppose an intentional cultivation of *Cornus mas*, *Corylus avellana*, *Rubus fruticosus*, *R. idaeus* in the medieval gardens of Bratislava and Trnava. In the Middle Ages, these plants, mainly *Cornus mas* (according to the opinion of E. Opravil 1976a), could extend the area of their natural appearance and penetrate into the abandoned vineyards, fields and villages. But the seeds have brought no evidence of their cultivation. They range in size in the upper third of the recent seeds measurement scale.

From the 14th c. we have obtained *Cerasus avium*, *C. vulgaris*, *Prunus domestica* ssp. *insititia*, *Persica vulgaris*. All these species have been known in the finds of the Slav period at Mikulčice (8th–9th cc.). In the Hungarian finds, they have been obtained in the Roman

times, and than since the 10th century only. In western Slovakia the tradition of their cultivation may be suggested probably as early as the Slav period. The absence of these fruit species in this territory as well as in Hungary may be ascribed to little archaeological evidence. It is also evident in the table of stone fruit finds in central and western Europe in the work of M. Erményi (1975–1977, pp. 159–160).

The stones of *Prunus domestica* ssp. *domestica* occur very rarely. The polymorphic species of the genus *Prunus*, which does not come from our territory, is described in the palaeobotanical works on Central Europe as early as the Roman times. The problems with identification of the genus *Prunus* as well as those with citation of the palaeobotanically identified finds have been shown critically by E. Opravil (1979). Our obtained and analysed stones of *Prunus domestica* ssp. *domestica* correspond to the classification used by E. Opravil.

Fruits such as *Pirus* spec. and *Malus* spec. occur in our finds of seeds since the 13th c. The similar data are present in the Hungarian works for *Malus* but *Pirus* is not recorded in any of the archaeological finds of the Hungarian neighbours. In Moravia and Bohemia E. Opravil (1975, p. 384; 1979, p. 588) supposed a mixture of the varieties of *Malus silvestris* ssp. *mitis* coming from the Caucasian area and *Malus silvestris* ssp. *acerba* coming from Central Europe as early as the Slav period (8th–9th cc.). This is possible for Bratislava as well. *Pirus communis* ssp. *sativa* which is not from Central Europe by its origin, either, has so far not been obtained in Moravia in the Slav period. But we know its finds in Most (Čulíková 1981) approximately from the same time horizon as in Bratislava. There is several various reasons for absence of these fruit seeds in earlier finds. One of them is the way of usage of these fruits. If they were not used for making juices or spirits but for direct consuming only there is a lesser possibility of preserving the seeds in the archaeological features such as rubbish pits. *Morus nigra* present in three archaeological sites from the 14th to the 16th cc. gives evidence for using tasty sweet small fruits for direct consuming or for making juices or wines. The tree is not of the Central European origin, it comes from

Central Asia. In Bohemia, these fruit seeds were present in Most (Čulíková 1981) from the 13th–14th cc. and in Western Europe in Neuss a. R. from the 13th c. (Knörzer 1975). From the cultural layers of the 12th–13th cc. the finds of *Morus nigra* have been recorded at Münsterhof, Switzerland (Jacquat – Pavlik – Schoch 1982) and of the 13th c. in Budapest (Hartyányi – Nováki 1975). This fruit tree is supposed to be cultivated in Bratislava in the Middle Ages, too, and we can believe further archaeological finds to depress the limit before the 14th c.

Juglans regia was present in very few cases. This fact made us thinking of a reason (as it has made other palaeobotanists earlier). It may consist in the usage of the nut shells for fuel. The finds of Bratislava are not the oldest known in the territory of Czechoslovakia. The shell fragments coming from Mikulčice are from the 8th–9th cc. (Opravil 1962, 1973, 1979). Important finds also come from the medieval abandoned village Konůvky (Opravil 1973). The shells of Bratislava similar to those of Mikulčice come from large fruit varieties of the Caucasian and Mediterranean origin. Their growing in Central Europe is linked with the arrival of the Romans. However, there is so far no palaeobotanical evidence for supporting this opinion in our territory but it is proved in the northern region of Hungary (Hartyányi – Nováki 1975). In Budapest, the nuts were present in the burial of the Roman times.

Pips of *Vitis vinifera* represent the most numerous material. The cultivation of vine in the Middle Ages whence the archaeological finds come is not surprising. However, the fact of interest is that there was no sample without the pips of vine (except for charred grains of cereals). It give palaeobotanical support to historical sources that the vineyards in Bratislava were extant (Kalesný 1966). Three occasional seeds of *Vitis vinifera* from the cultural layer of the 10th–11th cc. (site 4), as well as the pip fragments in the Roman feature in Bratislava, no. 15, Hviezdoslavovo Square, trench 7/77–78 (analysis of Hajnalová, unpublished) and Roman feature at Rusovce (analysis of Krippel, unpublished manuscript of 1981) give evidence for vine growing also a few centuries before the Middle Ages.

Vitis vinifera has two subspecies, namely ssp. *silvestris* GMEL and ssp. *sativa* DC. *Vitis*

vinifera ssp. silvestris is native to the central European riverain forests. Lesser occurrence and the complete escape of this forest liana was due to the human intervention into the riverain forests. E. Opravil (1979) suggests that the first attempts of cultivating vine in this territory have been made by the Celts under the influence of the antiquity. In the territory of Great Moravia, he supposes the vine-growing before the Christianity has come. In the palaeobotanical material of the Mikulčice horizon (Opravil 1972), he ascertained the occurrence of the cultivated vine of more primitive forms, very similar to the wild plants. The character of the pips of Bratislava will be discussed in a separate publication where our data will be compared with those of the Hungarian and Austrian palaeobotanists (Facsar 1973, Facsar — Patay 1971, Werneck 1955) as well as with the conclusions concerning the theoretical and botanical problems (Janušević — Peljach 1971).

The assortment of garden plants, namely the vegetables and spices is not surprising. *Anethum graveolens*, *Cucumis sativus* or *Cucumis melo*, *Cucurbita pepo*, *Levisticum officinale* are present in most of the medieval finds in the territory of Bohemia and Moravia as well as neighbouring Hungary. In these medieval finds, the assortment of plants of this group is more abundant than in Bratislava and Trnava. However, it is not due to the palaeobotanical method but the types of archaeological features that have so far been analysed. Only the further excavations help us to complete the assortment.

In the end of this part of discussion it is useful to compare a richness of the species of the cultivated crops in Bratislava to other medieval territories. In general, it should be said that the Hungarian finds are richer in the species of *Armeniaca vulgaris*, *Amygdalus communis* present from the 14th c. and the genus *Prunus* seems to be richer in its assortment. Comparing the medieval fruit finds of Bohemia and Moravia, *Mespilus germanica* is absent in Slovakia but it is absent in the Hungarian finds as well.

In the territory of Slovakia, the seeds of *Fagopyrum vulgare*, *Vicia faba*, and the plant remains of *Humulus lupulus* have so far not been found. The plants are known in the Moravian and Bohemian finds from the 12th and

13th cc. (Opravil 1961, 1969, 1974, 1976; Čulíková 1981). These species have not been recorded from the palaeobotanical point of view in Hungary as well. It is due to the character of the archaeological features whence the palaeobotanical finds have so far been known. Many of the lacking species will no doubt be recorded in further archaeological excavations where the attention will be focused to the rubbish pits with a waterlogged contents. Under these circumstances the rich assortment of vegetables, spices and medicine plants, not only the seeds but even the leaves, buds, and other vegetative organs may be preserved. Consequently, in a short time we hope to reach through archaeology the data not only about 27 species of the cultivated plants so far known from Bratislava and Trnava but their number will at least be doubled similar to Moravia and Bohemia.

Less representative are also our plant remains coming from various plant communities more or less influenced by man. They grow in abandoned places and open areas, riversides, ditches, stagnant water sides but some of them on the trodden earth of the paths and roads. The complex of finds at our disposal in Bratislava cannot help us to reconstruct the vegetation in the Middle Ages. To reach the data it should be necessary to wash larger amounts of soil samples.

Scanty are also the collections of weeds growing in the fields or gardens. We have an idea of the cereal weeds, the root crop weeds and those of the gardens remain unknown.

The assortment of exotic, mostly tropical and subtropical plants coming from six sites of Bratislava and one of Trnava is in the conditions of Central Europe occasional and it is worth discussing to a greater extent mainly as to the dating.

The seeds of *Ficus carica* — achenes — are known in Bratislava from the 13th c. *Ficus carica* is supposed to be cultivated but we have to consider a possibility of its import. The measurements of seeds of three finds gave no evidence for former statement. There were very small differences. There is an archive datum that may be used as indirect evidence (pointed out by K. Meszárosová). In the town account-book of Trnava of 1394—1395 (Fejérpataky 1885) obtaining of food plants for a celebration was recorded. In the list there were

fig fruits together with black spice, saffron, and unidentifiable plants named as "wine spice". They are mostly exotic plants. The figs are native likely to the Mediterranean or the Black Sea region.

The lowest time horizon — the 13th c. is reached by the fig finds of three medieval sites in Hungary (Hartyányi — Nováki 1975). In Győr older fruits of fig tree have been found, namely in the burial of Roman times. The fig seeds obtained in large quantities in the medieval finds (14th—17th cc.) from the territory of Bohemia and Moravia allow E. Opravil (1974) and V. Čulíková (1981) to suppose the import of draught fruits from Southern and Eastern Europe as well as their growing in the warmest territories and the protected places of higher localities.

Historical records of the fig tree growing from the 15th c. is mentioned in the work of A. Wieserowa (1979) also in the territory of Cracow. Knörzer (1966) states that the achenes of *Ficus carica* are present in all medieval finds in Germany. In his opinion, the prosperity of fig-trees to the north of the Alps is possible only when they are protected against the strong frost.

From the 14th c. the seeds of *Lagenaria vulgaris* have been obtained. They were present in the fill of a cylindrical pit with a wooden construction inside. The function of the pit has so far not been identified. *Lagenaria vulgaris* was also present in the faecal pit of the 17th c. The seeds come from the tropical plant which is also occasionally grown at present in Central Europe in green-houses or protected places in the gardens by houses. The plant is very different in shape — bottle or beaker-like and being dried it was a thousands of years used in the countries of its origin (the whole tropical zone) for keeping the liquids.

The finds of the seeds from Bratislava document its usage probably by vine-growers in the cellars and we may assume its growing in Slovakia.

In the archaeological finds of Europe, this plant is unknown. The palaeobotanical finds come from Eastern Asia and America (Whitaker 1981, Richardson 1972). The oldest finds are more than 10,000 years old.

Three species of exotic plants (*Piper nigrum*, *Myristica fragrans*, and *Euphorbia spec.*) come

from the turn of the 15th—16th cc. Their seeds have been found in covered sewerage underneath the soil surface in the places fairly distant one from another. In explaining their origin we have to consider a very long overseas journey from the region of Indo-Malaysia probably through England, Portugal or the Netherlands to Central Europe.

Piper nigrum have been valued not only as flavour and spice but even as medicine and it have been sold in pieces (Talalajová — Talalaj 1975).

The nuts of *Myristica fragrans* is used as a source of ethereal oil used as a spice in food cooking and cosmetic as well as a remedy (Talalajová — Talalaj 1975).

We cannot make comments upon the seeds of *Euphorbia spec.* for it has so far not been identified precisely by species.

In the palaeobotanical literature, these species present in archaeological sites have so far not been described.

From the turn of the 15th—16th cc. a stone fragment of *Phoenix dactylifera* has also been found. It was recovered together with seeds of *Ficus carica* and various indigenous fruit species in the rubbish heap with a kitchen refuse. The date-palm is native to the regions along the Persian Gulf both in Africa and Asia. Later on, the growing of this tree which is all exploited was spread in the countries of Northern Africa as well.

In the archaeological finds *Phoenix dactylifera* is more numerous in the Near East settlements. In Europe several find of the Roman times have been known: the Italian finds — Pompeii, Herculaneum (Meyer 1980), Aquileia (Castelletti 1972), the German finds (Hollstein 1978, Willerding 1978), the Hungarian finds (Hartyányi — Nováki — Patay 1967—1968). Two seeds of date palm found in Uher-ský Brod are described by E. Opravil (1974). The seeds were date from the 17th c.

From the faecal pit dated from the 17th c. we have found by washing three species of exotic plants: glumes of *Oryza sativa*, more than 200 seeds of *Piper nigrum* and a few seeds of *Lagenaria vulgaris*. *Oryza sativa* is native to the Far-East countries — China, Japan, India, Malaysia. From these countries rice probably came to the territory of Slovakia through West European ports.

In Europe only one palaeobotanical find of

this species has so far been known namely that of the Roman times in Neuss am Rhein (Knörzer 1970).

The relatively rich and interesting assortment of exotic plants proves an organized trade in seeds and fruits coming from the Far East, Orient or Southern Europe. Evidence for these activities may be found in archive records as early as the 13th or 14th cc. A few plants are considered to be used not only as foods, spices, technical plants but even as medicaments or they were further processed in making the cosmetic preparations.

In the following part of our discussion we shall deal with the confrontation of the data obtained during the palaeobotanical analysis and those reached by the archaeologists in the field excavations.

The soil composition (examined during the washing in the laboratory) and the number of species as well as number of seeds were interdependent. The drier, more sandy the soil was the smaller number of plant remains it contained. The richest were heavy wet clay soils. The largest number of species of various plant communities has been recorded in the Danube deposit (34 species). The interpretation of these finds was not easy. In the deposit together with the ruderal plants the plants of meadows and grasslands (Caryophyllaceae, Lamiaceae) as well as aquatic and riverside plants (*Phragmites communis*, *Nymphaea alba*, etc.) were present. There is also a problem with dating based on archaeological criteria (e. g. pottery). The different volume weight of seeds and weight of the objects heavier than seeds as well as the mechanism of waterstream and sedimentation of different layers often played an imperceivable role. It is not surprising that both the seeds carbonized (likely from fire) and uncarbonized have been obtained. A smaller number of finds were obtained at the bottom of the ditch (19 species — site 9). The plant seeds have been found in the dead vegetative organs of the plants and were obtained by peeling off with difficulties. Owing to this fact we suppose that water in the fortification ditch flew almost time to time and took drifted or rising organic parts, among them the seeds as well. Only those seeds have stayed that were closely kept in the sheath leaves and together with them they fell into the water in autumn. Along the sides of the ditch we have found

a herb vegetation typical for settlements (*Chenopodium album*, *Solanum spec.*, *Bryonia alba*, *Stellaria spec.*, *Chelidonium spec.*), for riversides (*Chenopodium glaucum*, *Ch. polyspermum*, *Atriplex hastata*, *Ranunculus sceleratus*, *Urtica dioica*, *Rumex crispus*), there were also the stands of *Sambucus ebulus*, *S. nigra*, *Rumex spec.* *Polygonum aviculare* may be an indicator of the trodden places. The palaeobotanical finds of the ditch have been examined by E. Krippel as well. He has found the ruderal plants similar to ours such as *Ranunculus (lingua, repens)*, *Portulaca oleracea*, *Herniaria*, *Chenopodium cf. polyspermum*, *Euphorbia sp.*

Also the faecal pit (33 species) and the sewer (31 species) were rich in plant remains. The function of the sewer (site 8) of the turn of the 15th—16th cc. could not be determined by archaeological methods. The assortment of plants in which 50 per cent of species corresponded to those of the faecal pit enables us to suppose a hygienic function of this unique for that time construction. The contents of the faecal pit enables us to look into the problem of hygiene in the 17th c. Along with the fragments of textiles small fragments of mosses were present there, similar to the medieval Opava (Opravil 1969, p. 181).

The plant species found in the refuse heaps and pits were less numerous (8—23 species). Mostly the stones and seeds with harder coat were found. It can be stated that the most convenient for the analysis of the whole scale of plants of various communities in the medieval settlements are mostly the pits where there were conditions for a natural carbonization.

The seeds of various features have been found at a different stage of destruction. The striking differences are in the pips of *Vitis vinifera* which are present in the finds in large quantities. But only a small amount of them remains undamaged. In the faecal pit, the seeds were preserved in a good state but they were fragile and other organic remains stuck on them make the analysis worse. In a few cases (site 3 and site 14) we have found just kernels of *Cerasus avium* or *Cerasus vulgaris* with totally damaged shells. There are several reasons for finding kernels only: they are the variety properties (thin shells), influence of the surroundings (at present unperceivable chemical reactions after the refuse was thrown to the rubbish heap), the fruit proces-

sing (boiling or fermentative processes in making wines). Starch grains of cultural plants — caryopses were preserved only when they were charred by fire. In the peat (faecal pit) only the cereal glumes were present.

The system of fruit processing was not clearly determined in the archaeological finds from Bratislava and Trnava. Only within the discussion we may suggest that about 60 per cent of the seeds of *Rubus spec.* in the rubbish pit of the turn of the 13th and 14th cc. (site 14, the depth of the pit about 190 cm, 10 samples of different depth analysed) may demonstrate fruit processing for wine or juice used for improving the colour of the wines (30 per cent — the pips of *Vitis vinifera* in the same pit).

The empty grape skins and stalks have been present in Bratislava in earlier archaeological excavations (*Opravit — Hajnalová 1979, Polla 1972*).

The interesting collection of plant remains has been obtained in the pits, archaeologically defined as storage pits from Trnava (*Mészárosová 1980*). It is unthinkable that various seasonal fruit species could occur together without any drying or conserving — e. g. *Cerasus avium*, *Cerasus vulgaris* together with *Vitis vinifera*, *Prunus spinosa*, *P. domestica* as well as *Ficus carica*. Fruits and vegetables were mostly seasonal foods. But no doubt there were possibilities of prolongating the time of their consuming by different processing. Making jams, jellies and compotes needs a different amount of sugar for conservation. But what were the possibilities of this kind if the sugar-beet appear as late as the mid-18th c. and honey was in use only? Most probably drying of the fruits was in use.

The weed seeds present in the cereals on three sites (Tab. 7) show a possibility to consider *Secale cereale* to be winter crop and *Avena sativa* to be spring crop. *Agrostemma githago* as well as *Cyanus segetum* — typical weeds of winter crop in the geographical conditions of western Slovakia may be used as indicators. This apparent fact which is also logical from the agrotechnical point of view is debatable if the archaeological context is taken into account. That is to say they gave no evidence for a common origin of the seeds of the cultivated plants and weeds. The percentage of weed infestation of *Secale cereale* in Brati-

slava (Tab. 8) with *Agrostemma githago* is extremely high. On this basis we may presume that the remains of tailings (grain-cleaning refuse) have been found on site 12 — rubbish heap. Or we have received for the analysis a lower portion of the volume of the supply placed in bags or wooden boxes, site 1 — grains obtained at the level of the floor. In such a cases on the basis of different volume weight also the seeds are distributed in such a way that *Agrostemma githago* remains at the bottom. The similar situation is known with the palaeobotanical analysis of the Roman grain storage boxes from Krivina (*Hajnalová 1982*). Drawing definite conclusions as to the seasonal variability of the cereals (winter crop, spring crop) would not be right in this case.

The assortment of woods met in the Bratislava and Trnava sites represents 14–15 species and genera. Remains of various structures and artifacts demonstrate that the crafts using wood were widely practised (wheelwrights, carpenters, coopers, wood turners, etc.). A lot of data of interest will be brought in the study in which the obtained collection of trees and shrubs of Bratislava will be examined in the way used with the finds of Trnava, the analysis of which have been made (*Mészárosová — Polla 1983*).

The country in the vicinity of Bratislava settled and exploited throughout ages was changed in the Middle Ages to such an extent that the original oak and riverain forests occurred only far from the town. This problem is examined in detail from the geographical and historical point of view by *E. Krippel (1980)*. The virgin oak forest have for ages been cut out and turned to arable land by man. Also an attempt at extending the vineyards in the Middle Ages was evident just in this part of the country. The slopes of the Small Carpatians Mountains were covered with vineyards and only a small portion above them remained covered with oak forests and on the higher crests or in some configuration also with beech forests. The virgin riverain forest along the Danube and Morava changed into islets. Property rights for using the forests recorded in the archival documents for western Slovakia as early as Early Middle Ages also played an important role in raw timber obtaining. Consequently, we may presume that there was no raw timber in the close vicinity

Table 7. Number of seeds of each weed species in the Bratislava finds

Species	13th c.		15th c.
	Site		
	6	1	12
<i>Agrostemma githago</i>	42*	1**	58***
<i>Bilderdykia convolvulus</i>		3	
<i>Bromus secalinus</i>	2		
<i>Cyanum segetum</i>			2
<i>Galium spec.</i>			3
<i>Camelina spec.</i>		1	
<i>Chenopodium spec.</i>		6	
<i>Setaria spec.</i>		2	

* dominant plant — *Secale cereale* (220 specimens);

** dominant plant — *Avena sativa* (492 specimens);

*** dominant plant — *Secale cereale* (313 specimens)

of town and it was obtained by trade from more distant regions (at least 15–20 km).

The oak timber for construction was the most accessible wood, the beech wood also found as a fragment of a building structure was imported from more distant places. Lime, maple, hornbeam grew on the slopes of the Small Carpatians Mountains together with the oak and beech. Upwards in the beech forests other trees may be met which were obtained

in the medieval finds, namely the yew, spruce and probably fir. The pine occurred in the sandy soils of the Záhorie region but not only there. It is demonstrated by the percentage share in the pollen diagram of the peat bed of Šúr (Kintzler 1936, cited Krippel 1980). The percentage is extremely high in the Middle Ages. In the riverside forests the alder and birch occurred together with the poplar and willow. The birch may grow also in the sunny places with a shallow soil of the steppe character and were often met in the vicinity of Bratislava and even enlarged by the intensive human activity.

There are some regularities in choosing the material for making artifacts as well as for construction purposes. The oak and beech wood was used for long life constructions such as houses and wells. The fir and spruce wood also often met was used when wood should be worked up (wooden vessels, barrels, pit constructions, artifacts). With the yew wood used for making spoons its properties such as hardness, small drying ability, elasticity were well exploited. In spite of frequent washing the objects persist unbroken and smooth. The walnut wood used for turning the vessels was apparently chosen for making a special structure and colour of the object which should be good-looking and used for decoration.

Table 8. Shares of weed seeds in the cereals of various medieval sites in Czechoslovakia and Poland

Site	Date	Cultivated plant	A share of weed seeds per 100 seeds of cultivated plants		References
			weeds	<i>Agrost. gith.</i>	
Lubomia	8-9th cc.	<i>Secale cereale</i>	1–12	0,06–1,2	<i>Szydlowski — Wasylkowa 1973</i>
Orszymovo	12th c.	<i>Secale cereale</i>	1,80	0,3	<i>Klichowska 1969</i>
Bánov	13th c.	<i>Triticum aest.</i>	3,00*		<i>Tempir 1968</i>
Louny	13-14th cc.	<i>Secale cereale</i>	0,70*		<i>Tempir 1968</i>
Kozi Hrádek**	15th c.	<i>Secale cereale</i>	5–8*		<i>Tempir 1974</i>
Dolany	15th c.	<i>Secale cereale</i>	0,10*		<i>Tempir 1968</i>
Roštýn u Luk nad Jihlavou	15th c.	<i>Triticum aest.</i>	0,60*		<i>Kühn 1977</i>
Struhy	15-16th cc.	<i>Avena sativa</i>	0,50*		<i>Tempir 1968</i>
Lichnice	17th c.	<i>Secale cereale</i>	31,0***		<i>Tempir 1968</i>
Moravičany	the Middle Ages	<i>Triticum aest.</i>	2,60*		<i>Tempir 1968</i>
Bratislava	13th c.	<i>Secale cereale</i>	19,3	18,4	
	15th c.	<i>Secale cereale</i>	19,0	17,5	
	15th c.	<i>Avena sativa</i>	3,0		

* Calculations of the author of the study; ** castle rubbish heap; *** the whole contents of *Bromus secalinus*

Conclusions

This paper evaluates the palaeobotanical analysis of 115 medieval finds coming from 30 features of 17 sites, dated from the 10th to the 18th cc. In spite of the large number of finds this work may not to be considered a final evaluation of the medieval palaeobotanical finds mainly for it is to be the first larger complex of finds examined from the palaeobotanical aspect from the limited territory of western Slovakia, as well as for it has not contained as to both quality and quantity all archaeological features the plant remains may come from. In comparison with other coeval sites of Central Europe our collection represents a smaller number of plant species and genera. We have obtained about 100 species but there are publications with data of 250 or 300 plant species and genera. The plant assortment in our finds is incomplete. The cultivated plants fall well within the historical knowledge of them but the representatives of plant communities more or less influenced by human activities are sporadic. This is why the vegetation or exploitation of individual areas by man in medieval Bratislava or Trnava could so far not be reconstructed from the palaeobotanical point of view. In order to work out such a study it is necessary to intentionally aim the excavations at obtaining the palaeobotanical material from river deposits as well as ditch sediments.

The palaeobotanical analysis gave this assortment of the cereals: *Secale cereale*, *Triticum aestivum*, *Hordeum vulgare*, *Avena sativa*, *Panicum miliaceum*, and the important species of *Oryza sativa*. The assortment of the pulses consisted of the seeds of *Lens esculenta*, *Pisum sativum*. From the technical plants *Cannabis sativa*, *Linum usitatissimum*, and the subtropical plant *Lagenaria vulgaris* were present. From the indigenous garden plants we have determined *Anethum graveolens*, *Cucumis sativus* or *Cucumis melo*, *Cucurbita pepo*, *Levisticum officinale*. *Aquilegia vulgaris* may have grown in a flower garden. The exotic spices were represented in our finds by *Myristica fragrans* and *Piper nigrum*. Very numerous are the finds of cultivated fruit remains *Cerasus avium*, *Cerasus vulgaris*, *Juglans regia*, *Malus spec.*, *Pirus spec.*, *Prunus domestica* ssp. *domestica*, *Prunus domestica* ssp. *insititia*,

probably *Prunus domestica* ssp. *syriaca*, *Persica vulgaris*, and *Vitis vinifera*. The cultivated shrubs as well as those growing at open areas are also present in the finds. We suppose that *Prunus spinosa*, *Cornus mas* and *Corylus avellana* belong to them. *Ficus carica* and *Morus nigra* represent the fruits also met in this territory. However, *Phoenix dactylifera* is of an exotic origin. Berried or stone fruits coming from the gardens and open areas of the town as well as from the orchard and vinyard edges outside the town were represented in our finds by the seeds of *Cerasus fruticosa*, *Fragaria vesca*, *Sambucus ebulus*, *Sambucus nigra*, probably *Sorbus spec.*, as well as by the shrubs of *Prunus spinosa*, *Cornus mas* and *Corylus avellana*.

There is only sporadic evidence of the plant exploitation. We suppose to have found a refuse of the blackberry juice processing. The juice should be used for making fruit wine or for colouring the red wine similarly to *Sambucus nigra*. Within the discussion, in Trnava we may consider a find of stewed or dried fruits.

The palaeobotanical finds range six centuries. Within the conclusions, it is not necessary to consider each species of our collection in the time relations. With most of the indigenous species the tradition of cultivation should be supposed as early as before the Middle Ages. With some species the tradition is thousand with others hundred years old. Only a small number of species began to be grown as late as the Middle Ages in these geographical and economic conditions (*Morus nigra*, *Ficus carica*). However, neither in these cases, the lack of the finds from other medieval towns in the territory of Slovakia enables us to determine the lowest time limit of their growing. The outstanding group from this point of view in the assortment of plants obtained, is represented by exotic plants rarely described or even not mentioned in the palaeobotanical literature. *Myristica fragrans* comes from the cultural layers of the 15th–16th cc. *Lagenaria vulgaris* is from the 14th and 17th cc. *Piper nigrum* dates from the turn of the 15th–16th cc. and from the 17th c. *Oryza sativa* is from the 17th c. and *Phoenix dactylifera* from the cultural layers of the 15th and 16th cc. *Ficus carica* whose growing probably coincided with import is well known in the 13th–16th cc.

Less representative was a collection of plants related to the communities of cereal weeds. Their percentage occurrence in carbonized grains (about 20 per cent) is too high for considering the share of weeds to be a real picture of the field infestation (it may be the true also) but it was caused secondarily by human activity. This argument is supported by the fact that the weed seeds are represented by high contents of *Agrostemma githago* and the flour ground from those grains would be poisonous.

The assortment of trees met in the examined finds consisted of 14–15 species and genera (*Quercus* spec., *Fagus silvatica*, *Juglans regia*, *Betula* spec., *Carpinus betulus*, *Acer* spec., *Alnus* spec., *Salix* spec., *Populus* spec., *Tilia cordata*, *Abies alba*, *Taxus baccata*, *Picea excelsa*, probably *Larix decidua*, *Pinus* spec.). Due to the small number of finds as well as small variety of objects the palaeobotanical finds come from, the woody plants demonstrate only roughly certain lawfulness in the relations of the purpose of the object and the sort of wood suitable for fabrication.

Having made the palaeobotanical revaluation of the finds, the archaeological features where the plant remains have been obtained (refuse pits, medieval rubbish heaps, storage pits-refrigerators(?), faecal pits, a covered sewer, a ditch sediment, a river deposit) may be divided into two groups according to the number of plant species preserved in them: rich (30–40 species), poor (10–15 species). Along with the purpose closely related to the architecture of the unit an important and probably decisive role is played by the medium where the plant refuse got to many years ago. Rich in the well

preserved remains are various layers of a peat character soils though they are dried up at present (a faecal pit, a covered sewer, refuse pits with a high level of subterranean water, some of the wells). In the surroundings open to air and with a minimum moisture content only the remains of sclerenchymatous plant tissues used to be well preserved. The other tissues are completely decomposed or their small remains are damaged during the palaeobotanical analysis by washing. This experience shows a necessary orientation to choosing the archaeological features most suitable for the intended palaeobotanical analysis.

The assortment of plant species and their combinations are closely related to the original function of the structure and its place in the architecture of the medieval town. Consequently, the assortment of plants may show the likely function of the feature particularly if it cannot be identified with high probability by archaeological artifacts.

The plant remains of medieval Bratislava may serve as evidence of the trade connections between the town and countryside as to the obtaining collected as well as cultivated fruits during the season. They may also show the ways of obtaining the wood for fabrication. A separate group is represented by the plants of exotic origin coming from overseas countries of Asia and Africa.

All questions discussed and conclusions made alongside with historical written records may be of great value for archaeological interpreting and for obtaining new knowledge of the plants role in man activities.

Bibliography

- BERTSCH, K.: Früchte und Samen. Stuttgart 1941.
 CASTELLETTI, L.: Contributo alle ricerche paleobotaniche in Italia. In: Istituto Lombardo, Accademia di Scienze e Lettere, Rendiconti, Classe di Lettere 106, 1972, pp. 331–374.
 CULÍKOVÁ, V.: Rostlinné makrozbytky se středověkého Mostu. Archeol. Rozhl., 33, 1981, pp. 649–675.
 ERMÉNYI, P. M.: Forrástanulmány a régészeti korok-

ból származó csonthéjas gyümölcsletekről Közép-Európába. In: Magyar Mezőgazdasági múzeum Közleményei 1975–1977. évi kötetéből. Budapest, pp. 135–165.

- FACSAR, G.: Agricultural-Botanical Analysis of the Medieval Grape Seeds from the Buda Castle Hill. In: Mitt. Archäol. Inst. Ung. Akad. Wiss. 4. 1973. Budapest 1975, pp. 157–173.

- FACSAR, G. — PATAY, A.: Possibilities of Examining the Composition of Grape Varieties on the Basis of Archaeological Finds of Seeds. In: II-ème Congrès International des Musées d'Agriculture. Résumés des communications présentées. Budapest 1971, pp. 218–219.
- FEJÉRPATAKY, L.: Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Budapest 1885, pp. 108.
- HAJNALOVÁ, E.: Archeologické nálezy kultúrnych rastlín a burín na Slovensku. Slov. Archeol., 23, 1975, pp. 227–254.
- HAJNALOVÁ, E.: Archäobotanische Funde aus Krivina. In: Iatrus-Krivina II. Berlin 1982, pp. 207–235.
- HARTYÁNYI, P. B.: Középkori budai lakóház mellékgödében talált növényi maradványok. In: Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1975–1977. Budapest, pp. 15–51.
- HARTYÁNYI, B. — NOVÁKI, G.: Növényi mag- és termésleletek Magyarországon az újkőkortól a XVIII. századig. In: Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1973–1974. Budapest, pp. 23–73.
- HARTYÁNYI, B. — NOVÁKI, G. — PATAY, A.: Növényi mag- és termésleletek Magyarországon az újkőkortól a XVIII. századig. In: Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1967–1968. Budapest 1968, pp. 5–67.
- HOLLSTEIN, E.: Dattelimport vor 1800 Jahren. Kult. Jb., 18, 1978, pp. 177–179.
- HRUBÝ, V.: Staré Město — velkomoravský Velehrad. Praha 1965.
- JACQUAT, Ch. — PAWLIK, B. — SCHOCH, W.: Die mittelalterlichen Pflanzenfunde. Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters, Band 10. Der Münsterhof in Zürich 1982, pp. 267–273.
- KAC, N. YA. — KAC, S. V. — KIPYANI, M. G.: Atlas i opredelitel' plodov i semyan vstrechayushchikhsya v chetvertichnykh otlozheniyakh SSSR. Moskva 1965.
- KALESNÝ, F.: O začiatkoch vinohradníctva na západnom Slovensku. Vlastived. Čas., 15, 1963, pp. 97–103.
- KINTZLER, O.: Pollenanalytische Untersuchung von Mooren des westlichen pannonischen Beckens. In: Beih. Bot. Cbl. Dresden 1936.
- KNÖRZER, K. H.: Über funde römischer Importfrüchte in Novaesium (Neuss/Rh.) In: Bonner Jb. Bonn 1966, pp. 433–443.
- KNÖRZER, K. H.: Römerzeitliche Pflanzenfunde aus Neuss. Novaesium IV, Limesforschungen. In: Studien zur Organisation der Römischen Reichsgrenze an Rhein und Donau. Band 10. Berlin 1970.
- KNÖRZER, K. H.: Mittelalterliche und jüngere Pflanzenfunde aus Neuss am Rhein. In: Z. Archäol. Mittelt. 3. Köln 1975, pp. 129–181.
- KRIPPEL, E.: Vývoj prírodných pomerov krajiny na území mesta Bratislavy v poľadovej dobe. In: Príroda a pamiatky Bratislavy, 7. Bratislava 1980, pp. 263–271.
- KRIPPEL, E.: Postglaciálny vývoj vegetácie Slovenska. Manuscript 1981.
- MÉSZAROSOVÁ, K.: Stredoveké nálezy z Trnavy. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku za rok 1979. Nitra 1980, pp. 140–142.
- MÉSZAROSOVÁ, K. — POLLA, B.: Stredoveké výrobky z dreva vo svetle archeologických nálezov na Slovensku. In: Archaeol. hist. 8. Brno 1983, pp. 299–309.
- MEYER, F. G.: Carbonized Food Plants of Pompeii, Herculaneum, and the Villa at Torre Annunziata. Econ. Bot., 34, 1930, pp. 401–437.
- OPRAVIL, E.: Botanické nálezy z archeologického výzkumu stredoveku mesta Opavy (1350–1500). Přírodověd. Čas. slezský, 22, 1961, pp. 361–366.
- OPRAVIL, E.: Paleobotanický výzkum slovanského hradiska na Valech u Mikulčic. Archeol. Rozhl., 14, 1962, pp. 475–482.
- OPRAVIL, E.: Rostlinné nálezy z archeologického výzkumu stredoveké Opavy prováděného v roce 1967. In: Acta Mus. Silesiae, Series A, 18. Opava 1969, pp. 175–177.
- OPRAVIL, E.: Rostliny z velkomoravského hradistě v Mikulčicích. In: Stud. Archeol. Úst. Čs. Akad. Věd v Brně. 2. Brno 1972, pp. 1–39.
- OPRAVIL, E.: Nález ořešáku královského při výzkumu zaniklé stredoveké vsi na Moravě. Čas. Morav. Mus., 56, 1973, pp. 121–126.
- OPRAVIL, E.: Zajímavý nález rostlinných pochutin z poč. 17. stol. z Uherského Brodu. Český lid, 61, 1974, pp. 220–225.
- OPRAVIL, E.: Z historie pohanky. In: Vlastived. Sbor. okr. Nový Jičín. Nový Jičín 1974, No 14, pp. 51–55.
- OPRAVIL, E.: Příspěvek k rozšíření jabloně v pravěku střední Evropy. Archeol. Rozhl., 27, 1975, pp. 375–384.
- OPRAVIL, E.: Cornus L. S. 1. v československém kvartěru. Čas. Slez. Mus., 25, 1976a, pp. 97–106.
- OPRAVIL, E.: Archeobotanické nálezy z městského jádra Uherského Brodu. Praha 1976b.
- OPRAVIL, E.: Der Ostban der Weststaven im Lichte archäobotanischer Funde. In: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave. Bratislava 1979a, pp. 587–595.
- OPRAVIL, E.: Die Gurke in der Burgwallzeit. In: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave. Bratislava 1979b, pp. 597–598.
- OPRAVIL, E. — HAJNALOVÁ, E.: Beitrag zum Kennen von Stein-Schalenobst und der Weinrebe. Slov. Archeol., 27, 1979, pp. 187–198.
- POLLA, B.: Archeologický výzkum v Bratislave na trase mostu v r. 1967–1970. Archeol. Rozhl., 24, 1972, pp. 140–147.
- POLLA, B.: Stredoveké drevené nálezy z výskumu Bratislava-most, In: Zbor. Slov. nár. Múz. 68. História 14. Martin–Bratislava 1974, pp. 157–173.
- RICHARDSON, J. B.: The Pre-Columbian Distribution of the Bottle Gourd. Econ. Bot., 26, 1972, pp. 265–273.
- SISKA, S. — HAJNALOVÁ, E.: Stredoveké obydlie a depot semien konopy siatej zo Šarišských Michalian. In: Stud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 20. Nitra 1983, pp. 303–317.
- TALALAJOVÁ, D. — TALALAJ, S.: Dívy rastlín. Bratislava 1975, pp. 217 a 221.
- TEMPÍR, Z.: Archeologické nálezy zemědělských plo-

- din a plevelů na Slovensku. In: Agrikultúra. 8. Nitra 1969, pp. 7–66.
- TEMPÍR, Z.: Polní a záhradní plodiny v archeologických nálezech z Kozího Hrádku u Tábora (15. století n. l.). In: Věd. Práce Zeměd. Mus. 14. Praha 1974, pp. 5–15.
- WASYLIKOWA, K.: Plant Remains from Early and Late Medieval Time Found on the Wawel Hill in Cracow. In: Acta Palaeobot. 19. Warszawa-Kraków 1978, No. 2, pp. 115–200.
- WERNECK, H. L.: Der Obstweihfund im Vorraum des Mithraeums zu Linz/Donau, Oberösterreich. In: Naturkunde, Jb. Linz. Linz 1955, pp. 9–40.
- WHITAKER, T. W.: Archaeological Cucurbits. Econ. Bot., 35, 1981, pp. 460–466.
- WIESEROWA, A.: Plant Remains from the Early and Late Middle Ages Found in the Settlement Layers of the Main Market Square in Cracow. In: Acta Palaeobot. 20. Warszawa-Kraków 1979, No. 2, pp. 137–212.
- WILLERDING, U.: Die Pflanzenereste. In: Cambodunumforschungen IV., M. Mackensen, Das römische Gräberfeld auf der Keckwiese in Kempten, I. Gräber und Grabanlagen des 1. und 4. Jahrhunderts. — Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte, Reihe A— Fundinventare und Ausgrabungsbefunde. 34. Kallmünz/Opf 1978, pp. 183–192.
- WILLERDING, U.: Bibliographie zur Paläo- Ethnobotanik des Mittelalters in Mitteleuropa 1945–1977. In: Z. Archäol. Mittelalt. 7/1979. Bonn 1981, pp. 207–225.
- YANUSHEVICH, Z. V. — PELYAKH, M. A.: Dikorastuschij vinograd Moldavii. Kishinev 1971.

Новые палеоботанические находки в средневековых городах на территории Словакии

Эва Гайналова

Автор рассматривает и объясняет исторические и ботанические отношения обильного палеоботанического материала средневековых (X—XVIII вв.), обнаруженного на 17 местонахождениях в западной Словакии. Коллекция содержит 1059 экземпляров семян выращенных полевых растений, 127 семян сорняков, 3 697 косточек овощей и семян растений садов и огородов, 19 934 семян диких растений, 25 814 косточек *Vitis vinifera*, 147 деревянных фрагментов и 91 семя чужеземных растений. Находки получены во время археологических спасательных раскопок в исторических центрах городов за последние годы.

В рамках главы „Анализ находок I“ автор дает анализ с точки зрения археологии, в главе „Анализ находок II“ она оценивает остатки растений на основе палеоботанических

критериев. В обеих приводятся фотографические документы. В дискуссии автор рассматривает палеоботанические отношения к широкой территории Центральной Европы, и, таким образом, на основе собственных находок и сведений из литературы объясняет историю отдельных видов и групп растений.

Особенную группу растений представляют импортированные плоды и семена чужеземных растений, которым автор уделяет особое внимание. Она считает их основой торговых сношений с заморскими странами.

В заключении автор указывает кроме палеоботанических сведений также на актуальные вопросы сотрудничества археологов и палеоботаников при приобретении находок с наибольшей доказательной способностью.

Перевод Э. Громовой

SPRÁVY A RECENZIE

Eisner a Slovensko

Sto rokov od narodenia *Jana Eisnera* je vzácnou príležitosťou na to, aby sme sa znovu zamysleli nad jeho dielom a najmä nad jeho veľkým podielom na budovaní slovenskej archeológie.

Jeho nesmrteľné zásluhy o archeológiu v celoštátnom rámci boli už za jeho života ocenené najvyššími vedeckými hodnotami a celá spoločnosť si ho uctila štátnymi vyznamenaniami. Slová uznania, ktoré odzneli z príležitosti jeho životných jubileí, a nemenej aj nekrológy z pera najpovolanejších (*J. Dekan, B. Chropovský, Z. Váňa*) nám priblížili akademika *J. Eisnera* ako významného vedca, ale aj človeka veľkého duchom a skromného v osobnom styku.

Ako jeho žiak a do istej miery aj svedok doby, v ktorej *J. Eisner* na Slovensku žil a pôsobil, chcem doplniť a dokresliť atmosféru, v ktorej pracoval. Doteraz sa málo písalo o *J. Eisnerovi* ako organizátorovi archeologického bádania na Slovensku od jeho príchodu na Slovensko v roku 1919 až do jeho odchodu do Prahy v roku 1939. Do roku 1918 organizácia ochrany a výskumu pamiatok, kam patrila aj archeológia, sa na Slovensku a v Čechách diametrálne od seba líšila. Tento stav, pokiaľ išlo o archeológiu, trval až do roku 1939. Štátny archeologický ústav v Prahe, i keď mal mať celoštátny charakter, svoju činnosť obmedzoval najmä na české kraje. Celá ochranná a výskumná činnosť spočívala na ramenách *J. Eisnera*, ktorý poldruha desaťročia v úzkej spolupráci s Pamiatkovým úradom v Bratislave (*J. Hoffman, V. Mencl, A. Loubal*), pracovníkmi niektorých archeologických inštitúcií (*L. Kraskovská, V. Budinský-Krička, G. Medvecký*) a desiatkami nadšencov zachraňoval, čo sa zachránil dalo. *Eisner*, aj keď sa osobne nikdy a nikde nepriznával k organizovaniu archeológie na Slovensku, medzi prvými pochopil vý-

znam hlavného mesta pre organizáciu vedy na Slovensku. Patril síce k tým, ktorí uznávali nezastupiteľné miesto Slovenského národného múzea a Muzeálnej slovenskej spoločnosti v Martine, ale pričínal sa aj o založenie a vybudovanie Slovenského vlastivedného múzea v Bratislave. V rámci tohto múzea vzniklo archeologické pracovisko, ktoré až do ustanovenia Štátneho archeologického ústavu v Martine v roku 1939 s podporou kultúrneho výboru bývalého Krajinského úradu v Bratislave okrem záchranných výskumov realizovalo aj dlhodobé výskumy v Devíne a Devínskej Novej Vsi. Zásluhou *J. Eisnera* a *E. Filkorna*, predsedu spomenutého kultúrneho výboru, boli dotované archeologické výskumy Slovenského národného múzea v Martine, ktoré viedol pracovník Štátneho archeologického ústavu v Prahe *V. Budinský-Krička*.

Rozsiahla korešpondencia *J. Eisnera* ako konzervátora (uložená v archíve AÚ SAV v Nitre) svedčí o jeho starostlivosti o zachranu archeologických pamiatok. Vinou nedostatočných zákonných opatrení sa stalo, že v jeho starostlivej evidencii neboli zachytené mnohé nálezy a lokality zistené, prípadne skúmané múzeami a jednotlivcami hľadajúcimi kontakty mimo územia Slovenska, prípadne i Československa (napr. *M. U. Kasperek, Gy. Alapy, R. Barta, V. Vlk*, múzeum v Komárne a Rimavskej Sobote).

J. Eisner niesol síce zodpovednosť vo funkcii štátneho konzervátora za celú archeológiu na Slovensku, ale nemohol zabrániť „výletom“ rakúskych a sudetských archeológov na Slovensko ani zodpovedať za osud archeologických nálezov z výskumov českých archeologických inštitúcií na Slovensku. Odpovede na interpeľácie v parlamente prvej ČSR patrili k nevďačným úlohám *J. Eisnera* vo funkcii konzerváto-

ra. Treba však zdôrazniť, že nikdy nedošlo k zostreniu vzťahov medzi českými a slovenskými inštitúciami. Vo svojich prehľadoch o archeologických výskumoch a nálezoch na Slovensku (Predhistorický výzkum na Slovensku a Podkarpatské Rusi) rovnako objektívne referuje a hodnotí príspevky nemeckých, rakúskych, sudetských a iných autorov napriek tomu, že ich činnosť nebolo vždy možné považovať za legálnu. Eisner ako konzervátor svojím ľudským prístupom našiel cestu k absolútnej väčšine tých, ktorí prichádzali do kontaktu s archeologickými nálezmi — múzejníkov, roľníkov, robotníkov a iných. Preto na vtedajšiu dobu veľký počet prírastkov archeologických nálezov treba pripísať jeho osobnej zásluhe.

Základy, ktoré J. Eisner položil ako konzervátor a vedúci pracoviska v Slovenskom národnom múzeu a na univerzite, sú neoddeliteľnou súčasťou modernej slovenskej archeológie.

Uplynulo viac ako 50 rokov od vydania epochálneho diela J. Eisnera *Slovensko v pravěku* (Bratislava 1933). Význam tejto práce sa často zužuje len na územie Slovenska, hoci jej význam presahuje rámec Karpatskej kotliny a strednej Európy. Výsledky viac ako 15-ročného bádania možno pochopiť len v kontexte so stredoeurópskym bádáním a najmä v porovnaní s výsledkami archeologických škôl v susednom Rakúsku a Maďarsku. Eisnerovo *Slovensko v pravěku* je prvou syntetickou monografiou o praveku a včasnom stredoveku na strednom Dunaji a v Karpatskej kotline vôbec. Táto práca viac ako 20 rokov ovplyvňovala metodiku archeologického bádania na Slovensku a až do dnešných čias spája archeologický výskum na Slovensku so západnou periodizáciou. Pokus o synchronizáciu praveku Slovenska so západnou časťou republiky bol v čase, keď Eisner písal svoje epochálne dielo, jedine správnym počínom. V dobe, keď sa maďarská archeologická škola pokúšala okrem paleolitu a čiastočne neolitu o zvrátenie uznávanej Reineckeho chronológie (Tompa, F.: *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn*. Ber. Röm.-germ. Komm. 1937), Eisner vytvoril dodnes platný a dodatočne aj maďarskými archeológmi v jednotlivých obdobiach rehabilitovaný systém. Genialita jeho práce spočíva v tom, že po kritickom heuristickom spracovaní základného materiálu v múzeách a najmä po dôkladnom excerpovaní staršej literatúry s použitím všetkej prístupnej súčasnej literatúry bez

väčších terénnych výskumov dospel k pevnému systému. Správnosť tohto systému postupne potvrdili veľké čiastkové monografie, vzťahujúce sa na oblasť stredného Dunaja a Karpatskú kotlinu v dobe bronzovej a halštatskej (P. Patay, K. Willvonseder, F. Holste, B. Hänsel, V. Milošević a ďalší).

Osobitný význam pre naše najstaršie národné dejiny mali Eisnerove závery, týkajúce sa periodizácie doby hradištnej, t. j. čias od príchodu Slovanov až po vznik uhorského štátu. Táto kapitola vznikla predovšetkým na základe vlastného terénneho výskumu s prihliadnutím na koncepciu školy jeho učiteľa L. Niederleho.

V dobe, keď v maďarskej historiografii sa širšie rozvíjal iredentizmus a v nemeckej podceňovanie staroslovanských kmeňov, treba s rešpektom a krajným uznaním posudzovať prístup J. Eisnera k riešeniu otázky avarsko-slovanských a nie menej aj slovansko-maďarských vzťahov. Na jednej strane s uznaním hodnotil Fettichove názory, opreté o štúdium nomádskych pamiatok na území ZSSR, ako aj konštituovanie blatnickej skupiny, na druhej strane veľmi pádnymi dôkazmi vyvrátil názory o jednote tzv. avarskej kultúry a najmä o jej výlučnom nomádskom habite. Rozvážny, niekedy však až pozitivisticko-kritický Eisnerov prístup k historickej vypovedacej schopnosti archeologických prameňov sa prejavil napr. v diskusii o Nitre a nitrianskom Pribinovom kostole (V. Mencl — J. Hodál) a najmä v diskusii o včasnostredovekom osídlení stredného a severného Slovenska (V. Chaloupecký — D. Rapant), kde sa čakalo rozhodné slovo archeológa. V otázke slovansko-maďarských vzťahov sa Eisnerovo krédo najlepšie prejavilo v prácach jeho žiakov B. Szőkeho a Z. Váňu o belobrdskej kultúre a jej etnicite.

Pomerne veľký časový odstup od vydania Eisnerových prác nám dovoľuje kriticky sa vyjadriť k jeho dielu. Týka sa to predovšetkým monografie *Slovensko v pravěku*. Už práce J. Schránila, predovšetkým však J. Böhma (Kronika objaveného věku, Praha 1942) poukázali na silné južné a juhovýchodné vplyvy, ktoré naznačili nový prístup a metódy v ďalšom bádání. Čím ďalej, tým viac aj západné školy (napr. frankfurtská) trpezivo hodnotia kultúrne civilizačné zásahy s prihliadnutím na autochtónny vývoj. Slovenská archeologická škola sa postupne vyrovnáva s dlhom voči juhovýchod-

du a východu (napr. problematika eneolitu, staršej doby bronzovej — *J. Vladár, V. Pavúkovi*) a nové prístupy sa uplatňujú aj v problematike slovenskej etnogenézy a najmä slovansko-avarských a slovansko-maďarských vzťahov, kde — ako už aj sám *Eisner* v neskorších prácach priznal — je problematika omnoho zložitejšia, než sa nám pôvodne ukazovala.

Do akej miery možno v prípade západnej orientácie *Eisnerovej* školy na Slovensku hovoriť o jej retardačných tendenciách, to možno posúdiť len v kontexte s vývojom. Do polovice

60. rokov nemožno poprieť jej silný progresívny charakter. Neskoršie, spolu s istými pozitivistickými črtami sa stala podvedomou brzdou, ktorá však skoro bola nahradená historickomaterialistickou orientáciou.

Súčasná marxistická archeologická veda na Slovensku vidí v *J. Eisnerovi* veľký vzor, ktorému ďakuje za pevný ideový, metodický a organizačný základ v dobe formovania slovenskej vedy, ktorá len pomocou jeho prínosu mohla zvládnuť tie úlohy, pred ktoré bola postavená po Víťaznom februári 1948.

Anton Točík

XVI. celoštátna konferencia archeológie stredoveku

Vďaka pravidelným celoštátnym konferenciám archeológie stredoveku, ktoré sa každoročne usporadúvajú od roku 1969, badať zblížovanie názorov v oblasti terminológie, metodických princípov bádania a zamerania historickej interpretácie. Výrazne sa zblížila koncepcia archeológie stredoveku v českých krajinách na Slovensku. Niektoré z konferencií sa venovali špeciálne aj otázkam zjednocovania bádateľských kritérií medzi slovanskou archeológiou a archeológiou stredoveku.

Na základe priebehu a výsledkov doterajších konferenčných rokovaní sa ukázalo, že vznikli podmienky využiť viac ako doteraz možnosti archeologického bádania pre ucelený pohľad na rôzne oblasti stredovekých dejín, predovšetkým na oblasť ekonomickej základne. Potrebu zmapovať súčasný stav poznatkov a preveriť možnosť ďalšieho rozpracovania hospodárskej problematiky v archeológii bola určená aj hlavná téma XVI. celoštátnej konferencie archeológie stredoveku s názvom *Hospodárske dejiny na území ČSSR v stredoveku na základe výsledkov archeologického bádania a interdisciplinárnych expertíz*. Podujatie, ktoré sa uskutočnilo v dňoch 8.–12. októbra 1984 v Nitre, pripravil a organizačne zabezpečoval Archeologický ústav SAV v spolupráci so Slovenskou archeologickou spoločnosťou pri SAV.

Na konferencii sa zúčastnilo 97 pracovníkov v odbore archeológie stredoveku, historiografie,

dejín umenia, dejín architektúry, numizmatiky, resp. i experti z oblasti uplatnenia prírodných a technických vied v archeológii. Celkove boli prítomní zástupcovia 39 inštitúcií v ČSSR.

Konferencia plnila funkciu kolektívnej oponentúry úloh ŠPZV pre archeológiu stredoveku v 7. päťročnici a výsledky bádania, zahrnuté v kľúčových referátoch, predstavujú súčasne aj výstupy zo ŠPZV.

Hlavná časť vedeckého programu sa uskutočnila v kongresovej hale Interhotela Nitra v Nitre. Zasadnutie otvoril riaditeľ Archeologického ústavu SAV v Nitre akademik *Bohuslav Chropovský*. Účastníkov pozdravil v mene Predsedníctva SAV člen korešpondent SAV *Jozef Vladár*, zástupca podpredsedu SAV a predseda Slovenskej archeologickej spoločnosti. Menovaný súčasne otvoril výstavu umeleckých diel akademickej sochárky *Ludmily Cvengrošovej*. Početné plastiky a medaily, inšpirované stredovekou tematikou, veľmi často práve výsledkami archeologických výskumov, vhodne dopĺňali a spoluvytvárali odbornú atmosféru podujatia. V Nitre navštívili účastníci aj stále expozície Oblastného a Poľnohospodárskeho múzea, resp. podľa záujmu aj klenotnicu vzácných nálezov v Archeologickom ústave SAV.

Na konferencii odznelo spolu 60 referátov a v diskusii 34 dopĺňujúcich vystúpení. Referáty odzneli v štyroch tematických celkoch:

1. Stredoveká dedina ako základný fenomén feudálnej ekonomiky: Čaplovič, D. — Hanuliak, M. — Rejholcová, M. — Ruttkay, A.: Stredoveká dedina na Slovensku ako základný fenomén feudálnej ekonomiky; Nekuda, V.: Zemědělská výroba v období feudalismu ve světle archeologického výzkumu na Moravě; Gabriel, F. — Smetana, J.: Ekonomická struktura a její vývoj na území Ronovců v severní Čechách; Kučera, M.: Hospodářsky potenciál ranostředověké dediny na Slovensku; Sedlák, V.: Interferencia v tvorbe materiálnej kultúry na Slovensku; Škabrada, J.: Dům zemědělské usedlosti pozdního středověku v Čechách; Velimský, T.: Výzkum pozdně hradištního a středověkého osídlení mosteckého levobřeží; Ižof, J.: Vznik a vývoj středověkého osídlení v oblasti dolných toků Váhu a Dudváhu; Stefanovičová, T.: Príspevok k počiatku stredovekej dediny vo svetle pohrebísk; Nechvátal, B.: Náhrobky na mladohradištním pohřebišti v Radomyšli u Strakonice; Remišová, M. — Ruttkay, A.: Dechtárske výrobné zariadenia v stredovekej dedine; Fűrýová, K.: Nález železné taviacej pece v Gemerskom Sade, okr. Rožňava (11.—12. stor.); Egyházy-Jurovská, B.: K vývoju keramiky na jz. Slovensku v 13. stor. Stredoveké pece na pečenie chleba vo Veľkom Grobe.

2. Genéza a typy stredovekých miest, problematika trhových miest a mestského remesla: Michna, P. — Snášil, R.: Ekonomická rola středověkých měst ve světle archeologických nálezů na Moravě a ve Slezku; Baxa, P. — Hunka — J. Vallašek, A.: Genéza a typy stredovekých miest na Slovensku, problematika trhových miest a mestského remesla; Charvát, P.: Poznámky k německé kolonizaci východních Čech; Bláha, J.: K otázce geneze olomoucké raněstředověké aglomerace; Konečný, L.: Geneze města Znojma a typy předlokační aglomerace; Marsina, R.: Najstaršie mestá na Slovensku na základe historických dokladov; Šikulová, V.: Středověká polévaná keramika z Opavy; Labuda, J.: Archeológia a výrobné objekty v banských regiónoch Slovenska; Hajnalová, E.: K obchodným stykom Bratislavy v stredoveku na základe rastlinných zvyškov; Šebesta, P.: Politické a ekonomické vzťahy mesta Chebu a okolní šlechty; Frolík, J. — Sigl, J.: K počátkům města Chrudimi; Hus, M. — Frýda, F.: Starý Plzeňec — předměstská sídelní aglomerace 12.—13. stol.; Hoššo, J.: Mestské

hrnčiarstvo a materiál z prostredia feudálneho sídla v hornom Tekove; Pastorek, I.: Osídlenie, hospodárske pomery a materiál na kultúra feudálneho Hlohovca vo svetle archeologických výskumov; Procházka, R.: Archeologie k počátkům jihomoravských měst; Tóthová, Š.: Vývoj osídlenia MPR Banská Štiavnica z pohľadu archeologických výskumov; Mészárosová, K. — Staník, I.: Architektonické výskumy v historickom jadre Trnavy prevádzané KÚSPSOP v r. 1982—1984; Fergus, V.: Príspevok k typológii meštianskeho domu v Bratislave v 14. stor.; Hlavicová, J. — Plachá, V.: Z archeologického výskumu suterénov starej radnice v Bratislave (stredoveké radnice a sklo); Frýda, F. — Muk, J.: Výzkum pozdně středověké mincovny v Jáchymově.

3. Stredoveké feudálne sídla a ich hospodárske zázemie: Čaplovič, D. — Hrubec, I. — Ruttkay, A. — Vallašek, A.: Stredoveké feudálne sídla na Slovensku a ich hospodárske zázemie; Chotěbor, P. — Smetánka, Z.: Panské dvory na české středověké vesnici; Unger, J.: Odras sociální diferenciace v archeologických nálezech z feudálních sídel na Moravě; Kašička, F.: Hospodářské zázemí drobných feudálních sídel ve středních Čechách; Hejna, A.: Hospodářské zázemí hradu Vizmburku; Richterová, J.: Pražská hradiště v mladší a pozdní době hradištní; Huml, V.: Středověká tvrz v Praze 8, Čimicích na základě archeologického výzkumu; Durdík, T.: K počátkům a středověké stavební podobě hradu v Blatné; Dohnal, V.: Počátky hradu v Olomouci; Goš, V.: Hrad Úsov — jeho úloha a význam při kolonizaci severní Moravy ve 13. stol.; Plaček, M.: Hradý na Oslavě a ekonomické podmínky jejich vzniku a existence; Kouřil, P.: Drobná středověká opevnění v Pobeskydí a otázka jejich klasifikace; Kohoutek, J.: Hrad Lukov — stav dosavadního bádání; Nešporová, T.: Informativna správa o výsledkoch výskumu na hrade Trenčín za posledné obdobie; Hanuliak, V.: Historický vývoj Liptovského hradu a jeho hospodárske zázemie; Kašička, F. — Nechvátal, B.: Povrchový průzkum hradek a tvrzí na Strakonicku; Keller, I.: Novšie výsledky z výskumu stredovekého Devína.

4. Cirkevné inštitúcie a ich úloha v sídliskovom a hospodárskom vývoji v stredoveku: Sommer, P.: Archeologický výzkum českých konventů; Měřínský, Z.: Cirkevní instituce na Moravě a jejich úloha ve vývoji hospodářství

a osídlení; *Ruttkay, A. — Slivka, M.*: Cirkevné inštitúcie a ich úloha v sídliskovom a hospodárskom vývoji Slovenska v stredoveku; *Polla, B.*: Prínos krasnianskej benediktínskej komunity k hospodárskym, sociálnym a kultúrnym dejinám východného Slovenska; *Ratkoš, P.*: Chronologizačné kritériá veľkomoravskej a predrománskej architektúry; *Uličný, F.*: Cirkevné inštitúcie na východnom Slovensku a ich zástoj vo vývoji hospodárstva a osídlenia; *Charvátová, K.*: Význam cisterciáckych klášterů pro osídlení Čech; *Puškášová, B.*: Vývoj sakrálnych stavieb na Nitrianskom hrade podľa výsledkov najnovších výskumov; *Čechura, J.*: Klášterní velkostatky v předhusitských Čechách; *Slaniňák, M.*: Archeologický výskum ranogotického kostola v Turčianskom Jasene, okr. Martin.

Štruktúra tém a prednesených referátov poskytla pomerne komplexný obraz o súčasnom stave bádania. Prediskutovala sa problematika synteticky chápaných referencií, vystúpení so spracovaním problematiky mikroregiónov, prípadne metodicky a interdisciplinárne orientovaných referátov a zaujímavé poznatky vyplynuli aj z viacerých informácií o najnovších výskumoch.

Z rokovania konferencie organicky vyplynuli závažné odborné a metodické postuláty, inšpirujúce z prognostického hľadiska aj ďalšie zameranie bádania. Hospodárske dejiny sú oblasťou, kde archeologické bádanie dosiaľ zďaleka nevyužilo svoje poznávacie možnosti. Za súčasného obrovského počtu prameňov hmotnej kultúry stáva sa veľkým problémom nielen metóda ich racionálneho spracovania, ale i komplexnej aplikácie. Žiada sa prekonať predstavy o akomsi úplne autonómnom postavení archeologických prameňov, prekonať skepsu o ich historickej vypovedacej schopnosti. Na druhej strane spolu s kritikou „čisto archeologických fenoménov“ treba odmietnuť preceňovanie možností archeologického bádania. Treba si uvedomiť, že sa skúmajú — po kvantitatívnej a kvalitatívnej stránke — len fragmenty dávnej skutočnosti, že na archeologických výskumoch možno obvykle zachytiť len veľmi úzky sektor z pôvodnej reality. Skutočnosť, že poznanie tohto sektoru sa neustále zdokonaľuje, vytvára predpoklad pokúsiť sa ho cieľavedome a so zmyslom pre syntézu zaradiť do celkového historického kontextu.

Táto všestranná konštatácia platí v plnom rozsahu aj pre oblasť výskumu hospodárskych

dejín. V dnešnom stupni poznávania sa nemožno obmedziť na hodnotenie výrobných nástrojov a iných výrobkov len z technologických hľadísk. Na základe hnutelných a nehnuteľných archeologických objektov a prostredníctvom využitia ďalších heuristických zdrojov sa treba pokúsiť osvetliť parciálne, alebo vcelku aj podstatné črty stredovekého ekonomického systému a jeho skutočných a potenciálnych možností.

Z prednesených referátov vyplynuli dva vzájomné úzko súvisiace metodicko-noetické celky: a) Do akej miery môže archeologické bádanie prekročiť tradičnú — a ponajviac fiktívnu — metodickú bariéru vo vzťahu k historiografii; b) Nakoľko možno údaje ďalších spoločensko-vedných disciplín (historiografia, historická jazykoveda, historická geografia, národopis atď.) a výsledky expertíz prírodných a technických vied využívať v archeológii nielen ako paralelné veličiny, ale integrovať ich priamo do základných štruktúr vlastnej disciplíny a rozvíjať tak jej metodiku a šírku koncepcného záberu.

Organickou súčasťou odborného programu konferencie bola jednodenná autokarová exkurzia, počas ktorej sa účastníci oboznámili s historickou problematikou stredovekých banských miest, navštívili historické jadrá Kremnice, Banskej Bystrice a Banskej Štiavnice, vypočuli si odborné výklady kolegov z Archeologického ústavu SAV v Nitre, Krajského strediska pamiatkovej starostlivosti v Banskej Bystrici, Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici a Filozofickej fakulty UK v Bratislave o výsledkoch tunajších archeologických a historicko-architektonických výskumov. V Kremnici si prehliadli výrobné linky v mincovni a expozíciu Múzea mincí a medailí, v Banskej Bystrici mali možnosť navštíviť expozície Krajského múzea a Pamätníka SNP, v Banskej Štiavnici expozície Slovenského banského múzea.

Návšteva stredného Slovenska bola príležitosťou vzdať hold slávnym tradíciám a pamätníkom z príležitosti 40. výročia Slovenského národného povstania.

Na koniec exkurzného dňa usporiadal Archeologický ústav SAV na svojom pracovisku v Nových Vozokanoch večeru a priateľské posedenie pre účastníkov konferencie.

V záverečnom stanovisku zúčastnených odborníkov sa zdôrazňuje, že hlavná téma konfe-

rencie je odborne i metodicky veľmi aktuálna. Nastolenie problémov a riešenie všeobecných a parciálnych problémov hospodárskych dejín je však súčasne aj ďalšou aktívnou odpoveďou československej archeológie na závery XVI. zjazdu KSČ a na výzvu zamerať vedeckovýskumný potenciál jednotlivých spoločensko-vedných disciplín na základné problémy. Zo stranických dokumentov vyplýva pre archeológiu aj úloha sústrediť pozornosť na dôslednú marxistickú interpretáciu výsledkov výskumu v oblasti spoločenskej základne, resp. pre poznávanie vývoja výrobných síl a výrobných vzťahov. Vo viacerých referátoch sa poukázalo, že vo výskume hospodárskych dejín archeológia rozvinula vlastnú metodiku natoľko, že je schopná riešiť i vysoko teoretické problémy vý-

voja včasného a vrcholného stredoveku. Poľnohospodárstvo, živočíšna výroba, ťažba surovín, spracovateľské remeselnícke odvetvia a pod. sa analyzovali z hľadiska jednotlivých vykorisťovateľských a vykorisťovaných vrstiev feudálnej spoločnosti. Zasadnutie predstavovalo úspešný pokus rozvinúť trend, ktorý je v československej archeológii v popredí pozornosti — prekonať tradičný úzky záber archeológie závislý od jej pôvodných primárnych vlastivedno-muzeologických väzieb s príklonom k pozitivistickej opisnosti a zovšeobecniť jej výsledky na širšie oblasti sociálno-ekonomického vývoja. Publikácia materiálov z konferencie, predovšetkým kľúčových referátov, bude súčasťou výstupov ČÚ ŠPZV za 7. päťročnicu.

Alexander Ruttkay

Sympóziu „Maďari a Slovania v dunajskom priestore v 10. stor.“ v Linci (Rakúsko)

Rakúska pracovná skupina pre výskum dejín miest (predseda prof. dr. W. Rausch) organizovala v dňoch 8.—11. júna 1983 medzinárodné „sympóziu troch miest“ — Liniec, Wels, Enns — s hlavnou témou Maďari a Slovania v dunajskom priestore v 10. stor. O dôležitosti, ktorá sa tomuto podujatiu pripisovala v rakúskych odborných i verejných kruhoch, svedčí skutočnosť, že sympóziu sa realizovalo pod patronátom ministerky kultúry dr. H. Firnbergovej, predsedu krajinskej vlády Horného Rakúska dr. J. Ratzenböcka a primátorov Linca (F. Hillinger), Welsu (K. Bregantner) a Ennsu (W. Happl). Priebehu sympózia venovali pozornosť i masovokomunikačné prostriedky.

Hlavným cieľom sympózia bolo prerokovať súčasný stav poznatkov v súvisi s hodnotením dôsledkov usídlenia sa Maďarov v oblasti Podunajska. Usporiadatelia položili do popredia práve problematiku prieniku starých Maďarov na územie Rakúska, kde už roku 900 vznikol obranný hrad Ennsburg podmienený práve staromaďarským nebezpečenstvom. Tejto tematickej orientácii zodpovedala i skladba účastníkov

a témy referátov. Medzi vyše 70 účastníkmi prevládali domáci bádatelia (poprední predstavitelia W. Rausch, H. Koller, K. Holter, F. Felgenhauer, P. Csendes, F. Duim atď.), menšiu skupinu predstavovali účastníci z Nemeckej spolkovej republiky (M. Menke atď.), prítomný bol i jeden bádateľ zo Spojených štátov amerických (I. Boba). Usporiadatelia chceli mať kvalitne zastúpené referáty s problematikou vzťahov Maďarov a Slovanov v naddunajskej oblasti. Preto vyvinuli veľkú snahu zabezpečiť viacerých špecialistov, najmä z Československa a Maďarska. Tento úmysel sa im však nepodarilo napokon z rôznych organizačných dôvodov v plnom rozsahu realizovať. Z Československa a Maďarska sa podujatia zúčastnilo len šesť bádateľov.

Výber referátov a stanovené témy prednášok vytvorili predpoklad, aby sa pertraktovali a konfrontovali doterajšie výsledky výskumov z obdobia 10. stor. v Československu, Maďarsku, Rakúsku a východných častiach NSR. Pretože boli zastúpené viaceré vedné disciplíny, uvedená problematika, ktorej vysoký politický

význam i pre súčasnosť netreba tu širšie rozvádzať, mohla sa prerokovať komplexne.

Československí účastníci (*D. Třeštík* — Ústav všeobecných dejín ČSAV, Praha; *V. Nekuda* — Moravské muzeum Brno; *A. Ruttkay* — Archeologický ústav SAV) stanovili témy svojich referátov po predchádzajúcich vzájomných konzultáciách. Metodické a faktografické prvky sa zjednotili tak, aby sa československé referáty tematicky neprekrývali, ale naopak, čo najviac dopĺňali. Tento postup sa ukázal osožný, lebo presvedčivosť argumentácie zameranej na prezentáciu najnovších výsledkov vedeckého výskumu, ale i proti dosiaľ prežívajúcim nacionalistickým protislovenským tézám niektorých izolovaných zahraničných bádateľov nadobudla takto jednotnejšie východiská. Rozpad Veľkej Moravy sa prezentoval ako výsledok oslabenia vyplývajúceho z nesúladu výrobných síl a výrobných vzťahov s následným útokom starých Maďarov. Samotná staromaďarská expanzia, resp. mocenská stabilizácia na území Slovenska, bola len postupná. Priame stopy trvalejšieho staromaďarského prieniku na územie Moravy chýbajú. Vojenské nájazdy narušili staršiu sídliskovú štruktúru len v najexponovanejších južných častiach Slovenska.

Problému intenzity staromaďarského zásahu na územie Rakúska venovali pozornosť viacerí rakúski odborníci. Konštatovali, že písomné pramene nadsadzujú katastrofickosť týchto vpádov. Analýza majetkovoprávného vývoja a sídliskovej kontinuity núti posudzovať túto otázku diferencovane v jednotlivých regiónoch.

V roku 1981 sa uskutočnilo vo Veszpréme spoločné československo-maďarské sympóziu o problematike začleňovania územia Slovenska do rámca uhorského štátu. Atmosféra bola tvorivá, objavili sa prvky lepšieho vzájomného porozumenia. Z účastníkov veszprémskeho stretnutia bol teraz v Rakúsku prítomný len *Gy. Győrffy*. Tento bádateľ vystúpil v Linci s referátom, v ktorom do primárnej staromaďarskej mocenskej ekumeny zaradil i časť územia dnešnej Moravy, kde malo vzniknúť akési údelné kniežatstvo. Jeho referát vyvolal živú diskusiu a námietky zo strany československých a rakúskych bádateľov s tým, že pre také závažné závery chýbajú pramene. *Gy. Győrffy* sa v odpovedi odchyľil od korektnej vedeckej argumentácie i od témy sympózia vôbec. Obrátil sa útočne proti myšlienke, že by Slovensko malo významnú úlohu v rámci veľ-

komoravského štátu, že by tu bolo možné počítať s kontinuitou slovanského osídlenia v 9.—12. stor. V duchu už dávno prekonaných koncepcií opakoval tézu o lesnatom, pred 13. stor. takmer neosídlenom strednom a severnom Slovensku, o bulharskom osídlení východného Slovenska a o silnom germánskom (gepidskom!) etnickom substráte na západnom Slovensku. V emocionálne podfarbenom diskusnom expozé *Gy. Győrffy* prisúdil pospolitému slovanskému obyvateľstvu peramentné služobné postavenie — najprv veľkomoravskej vedúcej vrstve a potom staromaďarskej aristokracii. Na záver svojich téz o akomsi etnickom „konglomeráte“ na severnom okraji Karpatskej kotliny — Slovensku, ktorý sa vraj ešte viac skomplikoval v súvisi s nemeckou a valašskou kolonizáciou, napokon *Győrffy* vybočuje úplne z rámca témy sympózia a z vedeckej argumentácie prechádza do viacmenej iracionálnej polohy: podľa jeho názoru sa vraj doteraz nekonštitoval v pravom slova zmysle slovenský národ. Ako sme dodatočne zistili, takúto „myšlienku“ *Győrffy* publikoval už i v odbornom časopise.

Gy. Győrffy je typom „čistého“ historika, ktorý dostatočne nerešpektuje archeologické pramene. Prvky konzervativizmu v jeho nazeraní sú umocnené i týmto prístupom.

Treba zdôrazniť, že v maďarskom historickom a archeologickom bádani (pokiaľ ide o stanoviská profilujúcich bádateľov) je dr. *Győrffy* v podstate izolovaný. Takto sa to javilo i na stretnutí v Linci. Pred začiatkom sympózia prerokovali československí účastníci problematiku s ďalšími prítomnými maďarskými účastníkmi (okrem *Gy. Győrffyho* to boli *A. Kralovánszky*, *M. Kubinyi* a *R. Müller*), vzájomne sa informovali o východiskách, záveroch, ale najmä o jednotnej metodickej štylizácii nastolených otázok. Vzhľadom na to, že téma sympózia mala aktuálny ideovopolitický aspekt, možno považovať za úspech, že v ostatných vystúpeniach maďarských bádateľov možno konštatovať korektnosť a snahu o zblížovanie stanovísk. Na základe najnovších archeologických výskumov v Zadunajsku sa načrtli nové aspekty slovansko-staromaďarských vzťahov i v tejto oblasti. Maďarské archeologické referencie boli pre účastníkov sympózia prekvapením — svedčia o opodstatnenosti rátať s kontinuitou slovanskej kultúry a reliktov vyspelej spoločenskej organizácie z 9. stor. i v 10. stor. ako jedným z komponentov, ktoré využil

i vznikajúci včasnofeudálny uhorský štát. Závery takéhoto rázu sú v súlade s najnovšími výsledkami bádania na Slovensku.

Napokon treba zdôrazniť, že sympóziu v Linci umožnilo prezentovať výsledky archeologického a historického bádania o slovansko-maďarských vzťahoch v 10. stor. Československé referáty boli metodicky a obsahovo skoorbinované a vyvolali plné uznanie. Časť prítomných rakúskych historikov považuje archeologické pramene za záležitosť inej disciplíny a boli prekvapení šírkou vypovedacej schopnosti

hmotných pamiatok o tzv. rýdzo historických problémoch.

Účasť na konferencii možno pokladať z hľadiska prestíže československej a slovenskej archeologickej a historickej vedy na medzinárodnom fóre za nesporný úspech. Pozitívom je tiež nadviazanie užších odborných kontaktov s predstaviteľmi viacerých rakúskych vedeckých inštitúcií na základe objektívne potrebnej a oboplene užitočnej spolupráce a dobrých susedských vzťahov našich štátov v oblasti vedy a kultúry.

Alexander Ruttkay

Beiträge zum Bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa. Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied — Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie der Akademie der Wissenschaften der Deutschen demokratischen Republik. Berlin—Nitra 1982, 458 strán, 162 obrázkov.

V rámci vedeckej spolupráce Archeologického ústavu SAV v Nitre a Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie v Berlíne uskutočnila sa v apríli 1982 v Drážďanoch vedecká konferencia, venovaná pertraktovanej problematike osídlenia hradísk z doby bronzovej a začiatku doby halštatskej v strednej Európe.

Na konferencii odznelo 32 referátov, ktoré sú publikované v recenzovanom zborníku. Referáty pertraktujú okruh problémov, spojených s výskumom opevnených osád a hradísk, ktoré predstavovali z hospodársko-spoločenského hľadiska významné centrá pravekej spoločnosti. Historicko-archeologická analýza týchto prameňov poskytla doklady o hospodárskych a sídliskových pomeroch v rámci sociálno-ekonomickej štruktúry vtedajšieho obyvateľstva.

Prvá skupina referátov sa z geografického a kultúrneho hľadiska dotýka územia Slovenska, Moravy, Maďarska, Rumunska a oblasti severnej Juhoslávie. Druhá skupina referátov informuje o stave bádania na území Čiech, Nemecka a Poľska.

Úvodný spoločný referát V. Furmanka a F. Horsta analyzoval sociálno-ekonomický rozvoj stredoeurópskeho obyvateľstva v dobe bronzovej. Prehľadný náčrt kultúrnohistorického diania v jednotlivých geografických oblastiach strednej Európy je doplnený kartografickým znázornením rozšírenia jednotlivých kultúr.

V ďalšej časti referátu autori hodnotia špecifické znaky doby a ich význam pre štúdium charakteru hospodárstva a sociálnej štruktúry spoločnosti. Z ekonomického hľadiska malo dominantné postavenie poľnohospodárstvo a pastierstvo, doplnené remeselnou výrobou a obchodom. V tejto súvislosti autori venovali pozornosť aj spracovaniu kovov a výrobe bronzovej industrie. Kartograficky znázornili rozšírenie depotov bronzových a zlatých výrobkov, ako aj výskyt najstarších železných predmetov v strednej Európe.

Systematický výskum lokalít zo staršej a začiatku strednej doby bronzovej na Slovensku sa viaže k sídliskám hatvanskej kultúry, ale najmä k opevneným výšinným osadám otomanskej a maďarovskej kultúry. Týmto problémami sa zaoberali referáty A. Točíka, J. Vladára a L. Olexu.

A. Točík pri sledovaní vývoja tejto sídliskovej formy dospel k poznatkom, ktoré možno zhrnúť do nasledujúcich záverov. V staršej dobe bronzovej nie sú známe v západnej časti juhozápadného Slovenska žiadne opevnené sídliská (únětická kultúra). Vo východnej časti existovali opevnené nížinné a výšinné sídliská tellového charakteru (napr. Malé Kosihy), ktoré patrili nositeľom hatvanskej kultúry. Na konci staršej doby bronzovej sa vyskytujú opevnené sídliská maďarovskej a veteřovskej kultúry v západnej časti Slovenska, na Morave a v Rakúsku. Opevnené sídliská maďarovskej kultúry (Nitriansky Hrádok, Veselý) boli výsledkom domáceho vývoja. Majú svoj pôvod v hornom Potisí, menovite v hatvanskej kultúre. Nie sú monolitické, ale sa odlišujú vo veľkosti, fortifikačnej technike, strategickej polohe, štruktúre osídlenia a funkcii. Zánik opevnených sídlisk maďarovskej kultúry súvisel so zmenami v ekonomickej základni, sídliskovej štruktúre a tiež s etnickými posunmi z juhu a juhovýchodu. Autorovo vymedzenie stavebných a fortifikačných osobitostí a funkčné členenie opev-

nených sídlisk nachádza uplatnenie i v rámci širšieho vnútrokarpatského priestoru.

S problematikou opevnených sídlisk maďarovskej kultúry na juhozápadnom Slovensku súvisia i jej kontakty so susednou veteřovskou kultúrou na Morave. O jej hradiskách referovala J. Stuchliková. Na základe materiálu z hradiska Bánov, z moravsko-slovenského pomedzia, vyzdvihla vzťahy veteřovskej kultúry s maďarovskou kultúrou na Slovensku. Poukázala na možnosť súčasného vzniku obidvoch kultúr z únetického podložia.

L. Olexa v referáte o novších výsledkoch výskumu v Nižnej Myšli priblížil osídlenie otomanskej kultúry na východnom Slovensku. Nálezy z opevnenej akropoly patria k najstarším pamiatkam nositeľov otomanskej kultúry v Košickej kotline. V areáli sídliska sa zachytilo jednofázové osídlenie, v radoch vybudovaných obytných domov mali charakter blokových stavieb s kamennými základmi. Opevnenie akropoly tvorila priekopa a z vnútornej strany navrhšený mohutný val, zosilnený palisádou. Existencia ďalších územne blízkych lokalít otomanskej kultúry (Barca, Rozhanovce, Spišský Štvrtok, Streda nad Bodrogom) svedčí o dôležitom postavení východného Slovenska v rámci kultúrneho vývoja Karpatskej kotliny v uvedenom období.

Referát J. Vladára tematicky nadväzuje na predchádzajúce referáty. Na podklade kultúrohistorického vývoja východnej časti Karpatskej kotliny sa zaoberá celým radom teoretických otázok — sledovaním kontinuity košianskej a otomanskej kultúry, pôvodom otomanskej a maďarovskej kultúry na Slovensku, ich vzájomnými kontaktmi, ako aj procesom vzniku opevnených sídlisk v obidvoch kultúrach. V širších európskych súvislostiach podal závery sociálno-ekonomického charakteru z hľadiska významu a funkcie osád zo staršej a začiatku strednej doby bronzovej na Slovensku.

O stave bádania opevnených sídlisk uvedeného obdobia na území Maďarska a Rumunska informujú tri referáty (I. Stancziková, T. Kovács, T. Bader).

Oblasť rozšírenia hatvanskej kultúry sa rozprestiera v Maďarsku východne od povodia Dunaja, kde sa vyskytujú opevnené výšinné a telové sídliská. Výsledky systematického výskumu na lokalite Jászódszsa-Kápolnahalom z obdobia neskoršej fázy hatvanskej kultúry rozviedla I. Stancziková. Sídlisková vrstva obsahovala zvyšky troch kultúr. Prví obyvatelia boli nositeľmi hatvanskej kultúry, keď bolo sídlisko — ako ukazuje prvá vrstva — najdlhšie osídlené. Ďalšia vrstva pochádza z obdobia fúzesabonskej kultúry, posledná patrí do obdobia kosziderského horizontu.

T. Kovács sa zamerá na zachytenie nálezovej situácie výšinných a opevnených sídlisk v strednom Maďarsku. Na základe prameňov a výsledkov posledných výskumov sa zaoberá situáciou opevňovacieho systému sídlisk najmä v oblasti rozšírenia kultúry Vátya. Takmer všetky výšinné sídliská v Zadunajsku (Vál, Pákoz, Sárbogárd, Igar) boli opevnené valom a priekopou až v poslednej fáze trvania kultúry. Opevnenie sídliskových centier malo zabezpečiť vedúce postavenie vládnucej vrstvy a zároveň ochranu pred prenikajúcim ľudom mohylovej kultúry.

O opevnených sídliskách z doby bronzovej na území severozápadného Rumunska z jednotlivých oblastí rozšírenia kultúry otomanskej a Suciu de Sus informoval T. Bader. Z typologického hľadiska ich rozdelil na základe fortifikačného systému, ktorý využíva geografické a geomorfologické danosti krajiny na dve skupiny. Prvú tvoria sídliská na vyvýšeninách, alebo horských plošinách, ku ktorým patria najmä preskúmané sídliská otomanskej kultúry: Otomani-Cetățuia, Sălăcea-Dealul Vida a sídlisko kultúry Suciu de Sus z Boinești-Bélavára. Do druhej skupiny patria sídliská ostrovného typu, situované v močaristých oblastiach, alebo ohyboch riečnych tokov. Z viacerých boli systematicky preskúmané známe sídliská otomanskej kultúry: Otomani-Cetatea de pământ, Pir-Cetatea, Săcueni-Cetatea boului.

V porovnaní so systematickým výskumom opevnených sídlisk zo staršieho obdobia stav výskumu slovenských hradísk z mladšej a neskoršej doby bronzovej je zatiaľ v počiatočnom štádiu. Sumarizujúci referát k tejto problematike pripravili V. Furmánek — L. Veličák — P. Romsauer. Kultúrny vývoj Slovenska v uvedenom období prebiehal v rámci troch oblastí, v ktorých je evidentné rozšírenie hradísk. Na juhozápadnom Slovensku, ktoré inklinuje k oblastiam stredodunajských popolnicových polí, je zaznamenaný malý počet hradísk. V najväčšom množstve sú zastúpené v oblasti severného a stredného Slovenska, husto osídleného nositeľmi lužickej kultúry. Oblasť východného a južnej časti stredného Slovenska, kde sa nachádzajú hradiská kyjatickej a gávskej kultúry, patrí do sféry juhovýchodných popolnicových polí. Autori klasifikovali hradiská na základe ich plochy, veľkosti a spôsobu fortifikácie. Ostrožné hradiská sú situované na výbežkoch predhorí, opevnené z jednej strany mohutným valom, z ostatných strán chránené prírodným kamenným svahom. Niektoré hradiská sú na ťažko prístupných horských vrcholoch opevnené podobným spôsobom ako predchádzajúce. Ďalšia skupina hradísk sa rozprestiera na návršiach s jedným, ale viacnásobným valovým opevnením na kratšej strane, dlhšia strana je chránená kamenným svahom. Veľké hradiská vo vyšších polohách majú valové opevnenie po celej ploche. O vnútornej stavbe hradísk a konštrukcii opevnenia sú zatiaľ poznatky nedostatočné, lebo väčšina hradísk nie je preskúmaná.

Funkcia hradísk nie je úplne objasnená, avšak súvisela so zmenami sociálno-ekonomických pomerov spoločnosti. Autori uvažujú o viacerých možnostiach funkčného začlenenia hradísk. Niektoré z nich, vzhľadom k mohutnému opevneniu, mali obranný charakter. Slúžili ako úkryt pre obyvateľstvo v čase nebezpečenstva. Ďalšie pre svoju výhodnú polohu v blízkosti riečnych tokov mohli mať strategickú funkciu alebo plnili funkciu administratívnych centier, resp. centier so špecializovanou výrobou, ktoré udržiavali spojenie s okolitými otvorenými sídliskami poľnohospodárskeho charakteru. V tejto súvislosti možno uviesť existenciu neopevnených výšinných osád, resp. sídlisk. Dostatočný počet nálezov z výšinných osád poskytuje možnosť ich interpretácie z ekonomického a spoločenského hľadiska (Somotorská hora). Majú zväčša remeselný-výrobný a poľnohospodársky charakter

(Demeterová, S.: Hradiská kultúry Susiu de Sus a Gáva, Archeologické rozhledy, 35, 1983, s. 33–38).

Referát T. Kemenczeiho sa zaoberá hradiskami kultúry pilinskej, kyjatickej a gávskej na území severného Maďarska v mladšej dobe bronzovej. Sídlská pilinskej kultúry sú zastúpené malými neopevnenými sídliskami, zemné opevnené sídliská poznáme len z troch lokalít (Kisterenye-Hársáshegy, Benczurfalva-Majorhegy a Bükkaranyos-Földvár), ktoré vznikli až v období vyvinutej pilinskej kultúry. Ľud kyjatickej kultúry obýval okrem nížinných sídlisk a jaskýň aj výšinné opevnené sídliská v horských oblastiach. Výskumom sa zistilo, že niektoré boli opevnené dlhými zemnými valmi s drevenou konštrukciou, ale niekedy boli valy zosilnené kameňmi. Vnútorňa stavba sídlisk nie je zatiaľ preskúmaná. Podľa názoru T. Kemenczeiho mohli slúžiť okrem ochrany pred útokom nepriateľa aj ako hospodárske a politicko-správne centrá. Z obdobia gávskej kultúry je známy typ neopevneného sídliska (Poroszló-Aponhát) prevažne poľnohospodárskeho charakteru. V protiklade k ostatným oblastiam rozšírenia gávskej kultúry, kde boli zistené opevnené hradiská, je zatiaľ v severnom Maďarsku evidované len jedno opevnené sídlisko (Hódmezővásárhely-Nagyatársánc).

V porovnaní s malým počtom opevnených sídlisk v severnom Maďarsku je zaznamenaný ich väčší výskyt na území západného Maďarska. V zadunajskej oblasti popolnicových polí, ako uvádza v referáte G. Bándi, sa eviduje 55 opevnených výšinných sídlisk, z ktorých väčšina však nebola preskúmaná. Boli situované na miernych terasovitých vyvýšeninách, opevnené hlbokými priekopami, resp. zemnými valmi a priekopami. Ich osídlenie končí prevažne až v dobe halštatskej. Je pravdepodobné, ako súdi autor podľa geografickej polohy, že opevnené sídliská predstavovali väčšie hospodársko-politické centrá, ktoré mali pod kontrolou roztrúsené menšie otvorené sídliská, situované v blízkom okolí.

T. Soroceanu sa vo svojom referáte pokúsil objasniť pomer bronzových depotov, resp. ich väzby k opevneným sídliskám v Transilvácii od strednej doby bronzovej až k začiatku halštatského obdobia. Na základe analýzy a kartografického zobrazenia nálezov depotov a výskytu opevnených sídlisk v jednotlivých časových úsekoch uvedeného obdobia dospel k nasledujúcim záverom. V strednej dobe bronzovej sa zhruba pokrýva rozšírenie depotov s opevnenými sídliskami. V mladšej dobe bronzovej sa nálezy depotov s opevnenými sídliskami pokrývajú len čiastočne, sú rovnomerne rozptýlené. Od neskorej doby bronzovej až po začiatok doby halštatskej sa ťažisko koncentrácie nálezov depotov a opevnených sídlisk posunulo z pôvodného centra na juh Transilvácie. Príčinu tohto javu hľadá autor v postupnej zmene ekonomických a sociálnych pomerov spoločnosti.

Doterajšie poznatky o hradiskách mladšej doby bronzovej a zo začiatku doby halštatskej i najnovšie výsledky ich výskumu v jednotlivých oblastiach severnej Juhoslávie zhrnul v referáte R. Vasić. Výskum hradísk má dlhú tradíciu v oblasti Slovinska a Bosny, kde sa ich odkryl veľký počet. Významné postavenie medzi nimi má hradisko Stična s troma odkrytými

stavebnými fázami a s doloženou vyspelou stavebnou technikou. Väčšina hradísk patrí už do halštatského obdobia, v ktorom dosahuje svoj najväčší rozmach. Dochádza k vytvoreniu politických a vojenských centier, súčasne sa prehľbuje sociálno-ekonomická diferenciácia obyvateľstva.

Vysoký počet preskúmaných hradísk na území Nemecka svedčí o veľkej pozornosti, ktorá sa venuje ich výskumu a štúdiu. Táto skutočnosť sa odzrkadľuje i v prednesených referátoch.

Hradiská severného kultúrneho okruhu v severozápadnej časti NDR analyzoval F. Horst. Sú datované do neskorej doby bronzovej a začiatku doby halštatskej, keď sú zaznamenané mnohostranné vzťahy s vyspelým susedným okruhom lužickej kultúry. Ich dôsledkom bolo i budovanie hradísk, ktoré boli zakladané na ochranu spoločenstva a zabezpečenie diaľkového obchodu. Na rozdiel od lužických hradísk nehrali v spoločensko-ekonomickom živote žiadnu úlohu.

A. Jockenhövel podal charakteristiku hradísk z obdobia popolnicových polí v južnom Nemecku so špeciálnym zameraním na otázky spojené s ich vnútorným usporiadaním a hospodárskym rozvojom. Uvádza doklady remeselného spracovania kovov vnútri hradísk, ktoré poskytujú nálezy bronzových výrobkov a ich depoty, odlievacie formy a zliatky bronzovej suroviny.

Opevnené sídliská lužickej kultúry na severe NDR spracoval v obsiahlom referáte D. W. R. Buck. Zaoberal sa najmä polohou sídlisk, ich charakteristikou, vnútorným členením a rekonštrukciou opevnenia. V ďalšej časti referátu sa venoval rozboru hospodárskej a spoločenskej funkcie sídlisk a v neposlednom rade i sprievodným javom ich vývoja. Pochádzajú z obdobia mladšej a neskorej doby bronzovej, niektoré sú datované až do halštatského obdobia (Burg, Losow, Lübbenau). Doložené hradiská boli budované vo viacerých stavebných fázach s domyselnou konštrukciou opevňovacieho systému. Opevnenie pozostávalo prevažne z drevozemnej konštrukcie. Najčastejším spôsobom opevnenia bola palisádová konštrukcia so zemitou výplňou, resp. skrinková, vyplnená zemínou, alebo roštová konštrukcia. Vnútorňý areál sídliska bol zastavaný obytnými alebo hospodárskymi stavbami.

V ďalšom referáte W. D. R. Buck a H. Rösler uvádzajú výsledky výskumu valového profilu opevneného sídliska Burg, jedného z uvedených opevnených lužických sídlisk. Priebeh osídlenia je na lokalite doložený troma stavebnými fázami, kultúrnou príslušnosťou sa hlási k staršej billendorfskej kultúre. O výsledkoch výskumu hradiska lužickej kultúry Losow sa v informatívnom referáte zmienil S. Griesa.

O hradiskách saskolužickej kultúry na juhu NDR referoval W. Coblentz. Opevnené sídliská sú v oblasti Saska doložené v stupni HA, mladšie lužické hradiská sa koncentrujú predovšetkým vo východnej časti krajiny, chronologicky zasahujú až do stupňa HD. Okrem polohy hradísk a ich charakteristiky sa zaoberal i opisom konštrukcie valového opevnenia a otázkami vzniku, vývoja a funkcie hradísk. Ich vznik podľa autora odzrkadľoval predovšetkým ekonomický vývoj

vnútri spoločenstva, ktorý viedol k pokročilej forme organizácie a urýchlil sociálnu diferenciáciu.

O pomeroch opevnených sídlisk v oblasti povodia Labe-Sály a Odry-Nisy stručne referoval R. Breddin. B. Bahn informoval o výskume valového opevnenia hradiska Grossen Gleichberg z obdobia popolnicových polí.

Správu o výsledkoch výskumu hradiska z Mörsheimu na území južného Nemecka uviedol v referáte M. Menke. Opevnené hradisko zo staršej doby bronzovej je významné tým, že v priereze valového opevnenia sa zistili zvyšky stavby kamenného múra, budované technikou kladenia muriva na sucho. Jeho datovanie rádiokarbónovou metódou spadá do obdobia okolo r. 1500 pred n. l. Autor uvádza v širších vnútrokarpatských súvislostiach analógie opevnených hradísk s kamennými stavbami zo staršej doby bronzovej, ktoré majú vzťahy k oblasti východného Stredomoria.

K. Simon v referáte sleduje osídlenie hradísk z obdobia popolnicových polí a halštatskej doby v Durínsku a zároveň stručne charakterizuje výskyt hradísk v jednotlivých úsekoch uvedeného obdobia z chronologického hľadiska.

Problematickou výšinných sídlisk a hradísk na úpätí severného a východného Harzu, v oblasti povodia strednej Labe a Sály z obdobia mladšej doby bronzovej a halštatskej sa zaoberá B. Schmidt. Charakteristické je tu osídlenie výšinných neopevnených sídlisk, ktoré tu prevládajú, hradiská sú zastúpené v malom počte. Pozoruhodný nález — veľké množstvo zuhoňtateného obilia, veľké nádoby a zásobnicové jamy na uskladnenie obilia, ktoré sa získali z hradiska Bösenburg, môžu podľa autora naznačovať poľnohospodársku činnosť jeho obyvateľov, alebo ľudí z okolitých sídlisk.

Posledným referátom z územia Nemecka je príspevok K. Goldmanna, ktorý sa pokúsil interpretovať polohu hradísk na území Nemecka v súvislosti s predpokladanými pravekými vodnými komunikáciami. Podkladom k tomu je využitie riečnych dopravných ciest, ktoré už od mladšej doby bronzovej umožnili rýchle obchodné spojenie medzi jednotlivými sídliskovými oblasťami.

Opevneným sídliskám a hradiskám z doby bronzovej a halštatského obdobia v Poľsku sú venované tri referáty (M. Gedl, B. Gediga, Z. Bukowski).

Opevnené osady zo staršej a z počiatku strednej doby bronzovej pertraktoval v referáte M. Gedl. Pozoruhodné výsledky v tomto smere priniesol výskum osady v Jędrzychowiciach, kde v areáli sídliska sa vo výplni nám našla početná keramika, ktorá svedčí podľa autora o spojení s maďarovskou kultúrou z oblasti juhozápadného Slovenska a s veteřovskou kultúrou na Morave. Predpokladá, že opevnené sídliská v južnej časti horného Sliezska založili etnické skupiny, ktoré sem prenikli cez Moravskú bránu v druhej polovici I. poľskej doby bronzovej. Priniesli prvky maďarovskej kultúry a znalosť fortifikačnej techniky opevnenia osád. Prenikli i ďalej na sever do oblasti trzcienieckej kultúry.

O stave výskumu hradísk v dobe bronzovej a na začiatku doby halštatskej referoval B. Gediga. Zaobera-

ral sa chronologickými otázkami a charakterom osídlenia. Pri dnešnom stave bádania možno za bezpečne doložené považovať hradiská až z obdobia V. doby bronzovej, kde možno datovať staršiu fázu opevnenia hradísk: Lubowice, Niemcza, Wrocław-Osobowice. Väčšina hradísk bola osídlená od staršej fázy stavby opevnenia až do doby halštatskej. Systém opevnenia spočíval v obkolesení pôvodne otvoreného sídliska palisádou, v mladšom období bol systém zložitejší. Základ konštrukcie tvoril palisádovitý kolový systém a mohutný zemný násyp.

Novšie výsledky výskumu sídliska lužickej kultúry v Grzybianoch rozviedol obsérne v referáte Z. Bukowski. Na základe doterajšieho systematického výskumu uvedenej lokality dospel k týmto záverom. Ide o otvorené sídlisko, ktoré má už vzhľadom k polohe iný charakter ako doteraz známe objekty lužickej kultúry v oblasti Odry a Visly. Datovať ho možno od neskorej doby bronzovej (stupeň HB₁) do konca doby halštatskej (stupeň HD₂). Neobyčajný význam má odkrytie drevenej konštrukcie, dielne na spracovanie bronzú a komplex objektov kultúrneho charakteru. V mladšom horizonte hradiska sú v nálezoch zaznamenané kultúrne prvky južného pôvodu, významné z hľadiska obchodných vzťahov s vyspelými obchodnými centrami.

Opevnené sídliská a hradiská v Čechách a na Morave boli okrem referátu J. Stuchlíkovej zastúpené dvoma referátmi (E. Plesl, J. Nekvasil).

E. Plesl vo svojom teoretickom príspevku rozobral niektoré otázky terminológie hradísk. V druhej časti referátu uviedol prehľad opevnených stavieb v Čechách v mladšej dobe bronzovej a včasnóhalštatskej. Niektoré kultúrne skupiny, usídlené na tomto území, mali podľa autora určité vzťahy k vývoju v oblasti juhonemeckých popolnicových polí. Súčasný stav bádania hradísk v oblasti lužickej kultúry na Morave priblížil J. Nekvasil. Ich osídlenie inklinuje k oblasti lužickej kultúry v Sliezske na poľskom území.

Uvedené referáty z konferencie doplnili dva príspevky, ktoré oboznámili účastníkov konferencie s výsledkami výskumov v juhovýchodnej Európe. Referát B. Hänsla o hradiskách z mladšej a neskorej doby bronzovej v juhovýchodnej Európe sa zaoberal vplyvmi egejskej civilizácie na severnejšie položené oblasti. Uviedol nové poznatky získané pri výskume hradísk v poriečí Vardaru a v blízkosti Kavaly, pričom poukázal na význam zlatonosného pohoria Pangaion. Vychádzal tiež z výsledkov výskumu lokality tellového typu v Kastanasi pri rieke Axios a zdôraznil význam lokality v rámci ostatných sídliskových aglomerácií v povodí zmienenej rieky. H. Todorová priblížila v referáte zaujímavý výskum sídliska na „Veľkom ostrove“ v Čiernom mori z mladšej doby bronzovej v blízkosti bulharsko-rumunskej hranice. Doložená vyspelá kamenná architektúra bola postavená etapovite v niekoľkých fázach, ktoré dokumentujú jej vývoj.

Ako vyplýva z prednesených referátov, publikovaných v recenzovanom zborníku, cieľom konferencie bolo spoločné zhodnotenie dosiahnutých výsledkov a vzájomne obohatenie získaných poznatkov v danej oblasti bádania na širšom geografickom priestore v rámci stredoeurópskeho územia.

Zámerom predloženej recenzie zborníka bolo priblížiť aspoň sčasti obsahovo bohaté referáty a objektívne zhodnotiť ich prínos k riešeniu danej témy. Uvedený zborník zahŕňa príspevky, ktoré sa tematicky viažu k súčasnému stavu bádania opevných sídlisk a hradísk v dobe bronzovej a na začiatku doby halštatskej na území Nemecka, Poľska, Maďarska, ďalej v oblasti Rumunska, severnej Juhoslávie a na našom území.

Z počtu a rozsahu publikovaných referátov v zborníku vyplýva, že záber pertraktovanej problematiky je široký. Príspevky ukázali systematický prístup k štúdiu uvedených otázok. Stále vo väčšej miere vychádzajú z komplexného hodnotenia archeologických prameňov a pomocou ďalších vedných disciplín riešia otázky hospodárskeho a spoločenského rozvoja pravekej spoločnosti. Referáty sú zároveň dokladom toho, že archeológia v spomínaných krajinách venuje veľkú pozornosť teoretickému spracovaniu danej témy, ktorá úzko súvisí s otázkami základne a nadstavby spoločnosti a komplexne rieši problémy historického vývoja dávneho osídlenia.

Soňa Demeterová

Varia archaeologica 3. Praehistorica X. Praha 1982, 160 strán, 221 obrázkov.

Zborník *Varia archaeologica 3* je ďalšou publikáciou Prehistorického ústavu Karlovej univerzity, v ktorej sa prezentujú práce súvisiace s plnením štátneho plánu výskumu, spracované na univerzitnom archeologickom pracovisku. Oproti dvom predchádzajúcim zborníkom je väčšia časť venovaná prácam prameňovej povahy.

M. Buchvaldek vo svojom príspevku predkladá prvú časť katalógu šnúrovej keramiky v Čechách z oblasti Kolínska a Kutnej Hory. Prevažná časť nálezov je uložená v Okresnom múzeu v Kolíne a pochádza z činnosti MUDr. F. Dvořáka. Katalóg je spracovaný prehľadne, na prvom mieste sa nachádza názov obce, nálezisko, jednotlivé objekty (hroby) s uvedením hodnotového čísla. Nasledujú opisy objektov a základná literatúra. Tabuľky sú prehľadné, titulok pod obrázkom umožňuje rýchle vyhľadanie v texte. Záver príspevku tvorí krátky komentár upozorňujúci na niektoré zvláštnosti, týkajúce sa najmä keramiky a kamennej industrie. Treba dúfať, že v dohľadnej dobe vyjdú ďalšie časti tohto katalógu, ktorý prispieje k hlbšiemu poznaniu materiálnej náplne kultúry so šnúrovou keramikou.

V antropologickom posudku pohrebov so šnúrovou keramikou z Malešova a Kolína sa J. Chochol zaoberá dvoma hrobovými nálezmi. V oboch prípadoch dochádza k záveru, že nálezy odpovedajú mladšiemu obdobiu šnúrovej kultúry.

V úvode príspevku o pohrebnom rite včasnej ťňetickej kultúry V. Matoušek poukazuje na skutočnosť, že otázky spojené s kultúrami so šnúrovou keramikou (ŠK), zvoncovými pohármi (KZP) a vznikom ťňetickej kultúry (ŤK) nie sú uspokojivo vyriešené, a preto je rozbor pohrebného ritu jednotlivých kultúr a jeho vzájomné porovnanie jednou z ciest ich štúdia. Práca je pokusom o rozbor pohrebného ritu na po-

čiatku vývoja ŤK v Čechách podľa Mouchovej periodizácie 1. a 2. fázy. V rozbere autor sleduje jednotlivé prvky pohrebného ritu: hrobovú jamu, uloženie, milodary, usporiadanie pohrebísk a i. Všetky tieto prvky sú spracované v prehľadných tabuľkách. Z rozborov vyplýva, že prevažujú ploché kostrové hroby, vo väčšine prípadov s pravouhlou, prípadne oválnou hrobovou jamou. V orientácii prevláda uloženie na pravom boku, hlavou k juhu. Mŕtvi neboli rozlišovaní podľa celkového uloženia tela alebo detailov. V súvisi s hrobmi s viacerými pohrebmi poukazuje autor, že v KZP a ŠK sú takéto hroby vzácné. Z milodarov sa najčastejšie vyskytuje keramika, menej početné sú nekeramické nálezy. Čo sa týka usporiadania pohrebísk, bývajú pretiahnuté od západu na východ, s hrobmi často v radoch za sebou. Je pravdepodobné, že išlo o skupinové pohrebiská. V závere autor hodnotí rozbor a ukazuje, že pre skúmané oblasti (severozápadné Čechy, širšia pražská oblasť, oblasti okolo Kolína a Poděbrad) je spoločná iba základná orientácia J—S, ukladanie v skrčenej polohe na pravom boku a približne rovnaký podiel pohrebov uložených na boku a chrbte. Pri ďalších sledovaných prvkoch sa objavujú rozdielnosti. S ostatnými neskoroneolitickými kultúrami sa ŤK zhoduje všeobecne v niektorých prvkoch pohrebného ritu, zásadný je však rozdiel v rozlišovaní zomrelých podľa pohlavia — v ŤK nebolo pozorované. Vzhľadom na skutočnosť, že žiadna zo stránok pohrebného ritu nedovoľuje zatiaľ bežne rozlišovať pohreby mužov, žien, detí a starých ľudí, autor usudzuje, že sociálna diferenciácia spoločnosti na počiatku ŤK nebola veľká. Tiež skutočnosť, že ŤK od počiatku pochováva všetkých mŕtvych jednotne, a tiež niekoľkonásobné používanie jedného hrobu a spoločné hroby svedčia o tom, že spoločnosť ŤK mala na rozdiel od ŠK a KZP silnejšie vnútorné väzby medzi členmi. Dôležité je to z toho dôvodu, že istý čas museli v Čechách vedľa seba existovať ŤK a KZP, pričom sa ich ekonomická základňa príliš nelíšila. Na záver autor ukazuje, že zmena pohrebného ritu na konci eneolitu v ŤK znamená predzvesť ďalekosiahlych hospodárskych a spoločenských zmien. Korene tohto procesu však vidí skôr v určitej časti strednej Európy než v expanzii z určitého centra. Hoci práca V. Matouška vychádza predovšetkým z publikovaných nálezov, je vyčerpávajúco a prehľadne spracovaná a tvorí ďalší cenný podklad pre objasnenie vzniku ŤK.

Včasnostredoveké strmene zo Zbečna a Kolína sú predmetom príspevku L. Košnara. Ide o nálezy z minulého storočia, na ktorých sa však iba nedávno novými laboratórnymi spracovaniami zistila zaujímavá výzdoba. V úvode autor poukazuje na to, že väčšina strmeňov, nájdených u nás, patrí k východnému typu, ale uplatňoval sa i vplyv západný. Vo väčšej časti príspevku sa autor zaoberá strmeňom zo Zbečna. Uvádza jeho podrobný opis a venuje sa tvarovému a ornamentálnemu rozboru. Poukazuje na fakt, že v celej severnej Európe boli v 10. stor. najobvyklejšie štíhle trojuholníkové strmene so širokým a nízkym obdĺžnikovým okom. V rozbere uvádza množstvo analógií ako tvarových, tak i ornamentálnych. Za charakteristický detail, spájajúci strmeň so severoeuróp-

skými nálezmi, považuje tvar prierezu ramien. Tiež prehliadka tauzie naznačuje, že sa tu uplatnil podobný postup ako na severských nálezoch. Ďalej sa autor venuje podrobnému rozboru ornamentiky. Uvádza tu viacero nálezov s motívmi vtákov zo severských oblastí a ukazuje, že pôvodne orientálny motív afrontovaných vtákov nie je neznámy na pamiatkach z doby vikínskej. V závere rozboru ukazuje, že strmeň vykazuje zjavné súvislosti s vikínskou kultúrou, hoci analógie vo výzdobe sa skôr týkajú jednotlivých prvkov ako ich kombinácií.

Menšia časť príspevku je venovaná strmeňu z Kolína, ktorý je toho istého typu ako zbečniansky a tiež tu možno poukázať na zhody s nálezmi z oblasti vikínskej kultúry. Na rozdiel od strmeňa zo Zbečna však výzdoba kolínského exemplára nevykazuje žiadny špecifický severský prvok, a preto autor uvažuje skôr o jeho stredoeurópskom pôvode. Oba strmeňe datuje rámcovo do 10. a počiatku 11. stor. Príspevok je spracovaný dôkladne, na širokej porovnávacej základni s bohatou odkazovou literatúrou, a nepochybne prispeje k poznávaniu vzťahov nášho územia so severskými областami v období včasného stredoveku.

V príspevku K počátkům Čáslavě I. Pavlů prezen-tuje katalóg archeologických nálezov pri mestských hradbách. Materiál pochádza z výskumu v r. 1972, keď na juhozápadnom úseku mestských hradieb bol urobený stavebno-historický prieskum. Väčšina nálezov patrí do keramickej produkcie. Zriedkavo sa vyskytujú výrobky sklenené, železné a iné. Práca obsahuje 25 strán tabuliek — prehľad sond a nálezov — a katalóg. V katalógu sú tvary nádob označené veľkými začiatočnými písmenami (prevzaté od *Zápotockého*), typy okrajov rímskymi číslicami a výzdoba arabskými. Pri okrajoch a výzdobe nadviazala autorka na typológiu a delenie v pražskej oblasti. Nálezy sú vyobrazené na obrázkoch 3 až 200. Prezentovaný cenný keramický súbor, datovaný od 12. do 17. stor., je dôležitý nielen pre poznanie počiatkov mesta, ale i celkove pre štúdium stredovekej keramiky v Čechách.

Ivan Kuzma

Kristina Marešová: Uherské Hradiště-Sady. Staroslovanské pohřebiště na Horních Kotvích. Brno 1983, 134 strán, 22 tabuliek, ruské a nemecké resumé.

V práci sa publikuje relatívne veľké včasnostredoveké kostrové pohrebisko na Morave, ktorého dôležitosť je umocnená tým, že v polohe Dolné Kotvice sa preskúmalo aj sídlisko patriace k nemu (*Marešová K.*: Význam Dolního Poolšaví pro vznik a rozvoj Velké Moravy. Kandidátska disertace, Brno 1977). Škoda, že do práce nebolo zahrnuté aj ono, čím by sa bola zvýšila hodnota publikácie.

Veľmi kultivovane napísaná práca so zmyslom pre presnosť opisov je vlastne chronologicko-typologickým prehľadom materiálnej kultúry a prejavov pohrebných zvykov na pohrebisku. Má tri kapitoly, po ktorých nasleduje krátky záver, zoznam použitej literatúry a textová tabuľka prehľadu nálezov z hro-

bov. Prácu uzatvára krátky súhrn (preložený do nemčiny a ruštiny tvorí resumé) a ilustračné tabuľky.

V prvých dvoch kapitolách (I. Staroslovanské pohřebiště v Uherském Hradišti-Sadech. II. Pohřební zvyky sadského lidu) sleduje autorka veľmi podrobne pohrebné zvyky. Hrobové jamy, ich veľkosť a tvar (prvá kapitola), ich vnútornú úpravu (druhá kapitola), polohu kostier (orientácia, uloženie končatín), uloženie milodarov atď. triedi podľa typológie V. Hrubého (Staré Město — velkomoravské pohřebiště Na Valách, Praha 1955), vytvárajúc ďalšie typy a varianty, ktoré z etnokultúrneho hľadiska neprinášajú nové poznatky a dnes už nemôžu byť cieľom bádania. Metóda publikovania z päťdesiatych a šesťdesiatych rokov, keď československá archeológia začínala skúmať a poznávať duchovnú kultúru Slovanov, je už prežitkom, ktorý by sa v moderných publikáciách nemal objavovať. Typologické členenie je len stupňom v bádani a prostriedkom na dosiahnutie výsledku, ktorým je historický obraz skúmanej spoločnosti. Preto krátky a výstižný súhrn výsledkov chronologicko-typologického roztriedenia (najmä ak sa nevymyká z rámca súvekých pohrebísk, ako je to, až na malé výnimky, na sadskom pohrebisku) celkom stačí pre čitateľovu orientáciu a ako podklad pre etnokultúrnu a sociálno-ekonomickú analýzu.

Medzi tvarmi hrobových jam uvádza autorka v troch prípadoch (hrob 10, 132 a 149) jamy s výklenkami, ktoré sa na území Moravy nevyskytli prvýkrát (*Poulik, J.*: Staroslovanská Morava, Praha 1948, s. 74–76).

Výklenkovými hrobmi sa zaoberalo už viacero bádateľov. Niektorí sa domnievajú, že zvyk vkladať mŕtveho do výklenku sa rozšíril od Avarov na susedné územia a ovplyvnil aj Slovanov. Takéto hroby sa u Avarov skutočne objavujú, ale na obmedzenom území v Potisi, a to v najstaršej fáze avarského osídlenia tohto regiónu. To znamená, že medzi avarskými výklenkovými hrobmi z konca 6. a začiatku 7. stor. v Potisi a podobnými na Morave je časový i geografický hiát, ktorý vylučuje súvis medzi avarskými zvykmi a pochovávaním na Morave na začiatku 9. stor. *K. Marešová* prišla s novou hypotézou, podľa ktorej Slovania pochovávali svojich mŕtvych vo výklenkoch z týchto dôvodov: „... v dobe avarskej, nebezpečí ktorému bola jižní Morava během 8. století n. l. vystavená a kdy pozůstalí chtěli uchránit nebožtíka před oloupením...“ Nedostatkem tohto výkladu je časové zaradenie moravských hrobov. Pokiaľ by aj obstálo datovanie *K. Marešovej* do druhej polovice 8. stor., išlo by o dobu, keď Avari už neohrozovali susedné oblasti a obyvateľstvo. Uvedené tri hroby zo sadského pohrebiska nepotvrdzujú takýto výklad, lebo nepatria k tým hrobom, z ktorých by bolo možné niečo vykradnúť. V dvoch ženských hrobách (10 a 132) boli jednoduché náušnice bez prívieskov a praslen; hrob 149, súdiac podľa inventára mužský, tiež nepatrí k bohatým hrobom. Bohatý inventár a potreba uchrániť ho pred vykradnutím nemohol byť dôvodom k uloženiu mŕtvych do výklenku. Príčina vyhlbovania takýchto hrobových jam je niekde inde a po ich objavení sa na súvekých pohrebiskách i na Slovensku bude potrebné venovať im pozornosť a pri hľadaní

dôvodov pochovania vo výklenku vynechať vplyv Avarov či nebezpečie z ich strany.

Pohrebne zvyky zistené na sadskom pohrebisku sú nepochybne, tak ako predpokladá autorka, prejavom pohanstva. Kresťanstvo ešte nepreniklo do osady pri Uherskom Hradišti-Sadoch, alebo nie natoľko, aby pod jeho vplyvom obyvatelia upustili od starodávnych pohrebných zvykov. Nálezy milodarov (najmä potraviny a vajíčok) patria k najpresvedčivejším dokladom. K pohanskému prejavu patria aj zvieracie lebky, resp. ich časti, ktoré sa na sadskom pohrebisku našli v piatich hrobách. K. Marešová v nich vidí doklady totemizmu, prejavy viery v zvieracích predkoch.

Sadské pohrebisko je teda ďalším v rade včasno-historických pohrebísk, na ktorom sa časti zvieracích lebiek s rohmi našli. Okrem autorov, ktorých K. Marešová uvádza, sa týmto problémom zaoberali aj H. Friesinger a P. Tomka v súvisi s nálezmi z Rakúska a Maďarska. B. M. Szöke (*Zur Problematik des Bestattungsritus mit Verstümmelten Rinderschädel des Typs von Sopronköhida*, Acta Archaeol. Hung. 31, 1979, s. 51–103. Tam pozri ďalšiu literatúru k predmetnému problému) venoval celú štúdiu problému výskytu zvieracích lebiek v hrobách na pohrebiskách z doby avarskej, ale aj mladších, súvekých s pohrebiskom v Uherskom Hradišti-Sadoch. Podrobnou analýzou hrobov, sprievodného inventára a ďalších nálezových okolností (napr. miesto uloženia lebky, pohlavie a vek pochovaného) prišiel k záveru, že časti lebiek s rohmi súvisia s pohrebnou hostinou a nemajú žiadny rituálny či kultový význam.

Druhú polovicu recenzovanej práce tvorí tretia kapitola Rozbor archeologických nálezů. Aj na tomto pohrebisku, podobne ako na ostatných súvekých lokalitách, sa našli výraznejšie prvky materiálnej kultúry, ktoré majú rozhodujúci význam pri riešení problémov a tým autorka venuje pochopiteľne viac priestoru ako kultúrne i chronologicky nevýrazným nálezom (napr. ocieľky, kresadlá, srpy, prasleny atď.). Len nožíkom venuje K. Marešová z nepochopiteľných dôvodov relatívne veľkú pozornosť, výsledkom ktorej je ich roztriedenie podľa čepelí na štyri skupiny a tie na ďalšie varianty, alebo podľa nasadenia trňa do šiestich skupín a variantov.

Popredné miesto v práci sa venuje keramike. Autorka ju analyzuje z rôznych aspektov, ktorých výsledkom je triedenie podľa tvaru tela, okrajov, dien, podľa výzdoby, farby, tvrdosti vypálenia atď., spolu podľa deviatich znakov, ktoré sú nakoniec zhrnuté v textovej tabuľke. Na ďalších textových tabuľkách sú prezentované objemy nádob, prepočítané na duté rímske miery. Teória o poznaní a používaní rímskych mier Slovanmi, a najmä o ich uplatňovaní pri výrobe keramiky, sa stále viac rozširuje medzi bádateľmi (Bialeková D. – Tírpáková A.: Preukázateľnosť používania rímskych mier pri zhotovovaní slovanskej keramiky, Slovenská archeológia, 31, 1983, s. 121–148). Takto skúmaných nádob je zatiaľ málo, len niekoľko desiatok exemplárov a pripúšťajú sa pri nich odchýlky – tolerancia, čo iste neznižuje skepsu a zatiaľ nepresvedčuje o tom, že slovanskí hrnčiari, a to aj domáci, zhotovujúci keramiky na rituálne účely, použí-

vali rímske miery pri jej výrobe. Premeraj objemy nádob zo sídlisk, zhotovených majstrami – špecializovanými hrnčiarmi, ďalej objemy keramiky z pohrebísk a vzájomne ich porovnať by malo byť hlavným dôkazovým postupom, ktorého výsledky by mohli byť príspevkom pre potvrdenie tejto hypotézy.

Nie veľmi výrazný šperk z pohrebiska je reprezentovaný okrem náhrdelníkov najmä náušnicami. Autorka ich zaraďuje podľa tradičného triedenia k typom byzantsko-orientálnym a podunajským. Sama vytvára ešte jednu skupinu, a to podunajsko-byzantský typ, ktorý vymedzuje aj časove: „... na dobu medzi domáci pôvodní produkci podunajskou a pozdnejší zdomácnelou produkci byzantsko-orientálnou“. V absolútnom datovaní je to druhá tretina 9. stor. Autorka ich charakterizuje ako typy, na ktorých sa používali byzantsko-orientálne techniky (granulácia, filigrán) v kombinácii s technikami podunajských šperkárov. Na tabuľkách vyobrazené náušnice sú nejasné, preto nie sú vhodné k detailnejšiemu štúdiu, nemožno posúdiť, či K. Marešovou vytvorená skupina má opodstatnenie, alebo, čo je pravdepodobnejšie, či typologická odlišnosť spočíva v rozdieloch medzi produktmi domácich a invenciou špecializovaných remeselníkov. Toto by však mala najlepšie postrehnúť autorka, lebo materiál na tabuľkách recenzovanej práce nie je dostatočným prameňom, najmä pokiaľ ide o kvalitu reprodukcií.

Výzbroj a výstroj z pohrebiska autorka opäť typologicky radí k skupinám či typologickým radom vytvoreným už inými moravskými bádateľmi v minulosti.

Pri analýze jednotlivých druhov materiálnej kultúry autorka nezanedbáva ani chronologické problémy. Analógie pre sadský materiál hľadá na pohrebiskách na Morave, v Čechách aj juhozápadnom Slovensku a v súvekom okolitom slovanskom svete. Výsledkom je chronologické členenie pohrebiska do dvoch horizontov. Starší synchronizuje s pohrebiskami z pozdnej doby avarskej na Slovensku z r. 750–800 a mladší datuje do r. 800–850. Autorka teda zišla s dolnou hranicou pod rok 800 o pol storočia, opierajúc sa najmä o kostrové pohrebiská z juhozápadného Slovenska. Ale fakt, že niektoré predmety zo sadského pohrebiska majú paralely na kostrových pohrebiskách z doby avarskej na Slovensku, má korene v genetickej súvislosti a nadväznosti kultúry Slovanov z oboch obidvoch pertraktovaných oblastí, ktoré ale nie sú časovo paralelné. Na pohrebisku v Uherskom Hradišti-Sadoch chýba práve taký materiál, ktorý je charakteristický pre 8. stor., resp. jeho druhú polovicu na pohrebiskách juhozápadného Slovenska. Časť inventára materiálnej kultúry, nachádzajúci sa na kostrových pohrebiskách na Morave, vrátane sadského pohrebiska, je ten, ktorý sa udržuje aj v 9. stor. Tento materiál nemá užšie časové obmedzenie ako napr. nástroje a predmety dennej potreby. Z príslušenstva kroja je to najmä ľudový šperk, ktorý nepodliehal rýchlym módnym zmenám a vyrábal sa aj v 9. stor., preto ho nemožno použiť ako chronologické kritérium. Posunúť počiatok pochovávaní na kostrových pohrebiskách na Morave do polovice 8. stor. len na základe analógií z kostrových pohrebísk z juhozápad-

ného Slovenska sa ukazuje ako nemožné; treba hľadať iné, presvedčivejšie doklady.

Hoci recenzovaná práca má charakter pramennej publikácie, nespĺňa základné požiadavky tohto žánru. Chýbajú hrobové celky ako v textovej časti, tak aj na tabuľkách. Statistické zhrnutie inventára z hrobov na textovej tabuľke je nedostačujúce, najmä ak časť inventára nie je zobrazená na tabuľkách vôbec. Chýba taký dôležitý materiál, ako sú napr. ostrohy, nákončia opaskov a pod. Ďalej nie sú jasné dôvody, ktoré ju viedli k výberu materiálu pre typologické tabuľky, nakoľko často je zobrazený nepodstatný inventár na úkor výrazného. Z hľadiska riešenia historických, spoločenských i hospodárskych problémov iste nie sú dôležité napr. typy nožíkov, ktoré sú na tabuľkách prezentované vo vysokom počte. Škoda, že autorka nepoužila osvedčenú metódu uvádzania hrobových celkov, ktoré by aspoň na základe ilustrácií umožnili čitateľovi vytvoriť si o pohrebisku obraz.

Pohrebisko v Uherskom Hradišti-Sadoch je nepochybne dôležitým ohnívom v sústave archeologických prameňov existujúcich pre štúdium vývoja staromoravskej society v Pomoraví (tab. I). Materiálna kultúra z pohrebiska v kontexte s kultúrou z ostatných stredomoravských lokalít dáva reálne predpoklady na získanie hlbších poznatkov o majetkovo diferencovanej spoločnosti. Možno len ľutovať, že vedomosti, ktoré autorka nepochybne má, a orientáciu v archeologických prameňoch nevyužila na podanie historického vývoja staromoravskej spoločnosti. Mohla tak urobiť už aj vzhľadom na to, že má pre dejiny Veľkej Moravy k dispozícii súbor neobyčajne dôležitých lokalít v Starom Meste a Uherskom Hradišti.

Zlata Čilinská

Jenő Fitz: Honorific Titles of Roman Military Units in the 3rd Century. Budapest 1983, 327 strán textu, 136 tabuliek a 8 obrázkov v texte.

Recenzovaná kniha nadväzuje na prácu *L. Barkóczyho*, ktorý pred dvoma desaťročiami sa ako jeden z prvých bádateľov pokúsil vysvetliť cisárske epiteta, objavujúce sa ako čestné tituly rímskych vojenských jednotiek na nápisoch 3. stor. Používa ich s cieľom identifikovať a datovať vojenské udalosti.

J. Fitz zozbieral a uverejnil vo svojej práci všetok dostupný epigrafický materiál a podrobil ho dôkladnej analýze. Kniha má dve časti. Prvá časť má 21 kapitol a jej hlavnú časť tvoria nápisy. Kapitoly sú radené chronologicky, v rámci jednotlivých kapitol sú nápisy usporiadané geograficky podľa jednotlivých provincií a podľa vojenských oddielov. Autor tu použil epigrafické pramene rôzneho druhu, ale vychádzal z takých, pri ktorých bolo určené miesto náleziska. Ak išlo o chyby, zastarané mená či nezrovnalosti, vtedy prikróčil k rekonštrukcii a k vysvetleniu textu. V závere každej kapitoly je zhrnutie výsledkov skúmania daného obdobia z historického hľadiska (doplnené prehľadnými tabuľkami), ako aj podrobná analýza jednotlivých nápisov.

Druhá časť má tri kapitoly. V prvej kapitole sa

autor zaoberá rozšírením cisárskych epitét. Celkove zhromaždil 858 nápisov, z ktorých 621 hodnotí. Ide o nápisy z 26 provincií, ktoré vznikli v dobe od Caracallu po Diokletiána. Prehľadne je uverejnený ich počet aj percentuálne zastúpenie v tabuľke 59. Ďalej sleduje ich rozšírenie v jednotlivých provinciách a všima si, či nápisy s epitetom alebo bez neho majú úradný alebo súkromný charakter.

V druhej kapitole sa zaoberá tvorcami nápisov s cisárskym epitetom. Uvádza osoby a jednotky, ktoré nápisy vytvorili (cisár, veliteľ armády, úradníci, princípovia, vojaci, veteráni, občania, légie, auxilie, vojsko a občianske zbory) a zároveň sleduje účel jeho vytvorenia — či to bol náhrobný kameň, oltár zasvätený božstvu, nápis oslavujúci určitú osobu, stavebný nápis atď. Text je opäť doplnený tabuľkami. Závery týkajúce sa zloženia tvorcov zhrnul do šiestich bodov:

1. najväčšia skupina nápisov z Itálie je vytvorená vojakmi a ich príbuznými;

2. úradné nápisy sú charakteristické pre Britaniu Inferior a Dáciu a dôležitú úlohu tu hrali vojenské jednotky;

3. v Germanii Inferior a Moesii Inferior väčšina tvorcov boli centurioni a princípovia spolu s vojenskými jednotkami;

4. najdôležitejšia skupina tvorcov nápisov v Germanii Superior, Panonii Inferior a Panonii Superior pochádza z radov princípov a okrem poslednej provincie z príslušníkov vojenských jednotiek;

5. v Moesii Superior je tiež v popredí skupina princípov, ale aj počet vojakov je značný;

6. pre východné provincie a Numídiu je charakteristický vysoký počet úradníkov.

V tretej kapitole sa zaoberá postavením cisárskeho epiteta v názve jednotky. Podotýka, že tituly udeľené v 1. a 2. stor. Domitiánom a Kommodom majú jednotné usporiadanie, čo sa však nedá povedať o názvoch jednotiek v 3. stor. Rôzne radenie epitét v názve jednotky sa používa už vo včasných nápisoch (212–213 n. l.). Tabuľka 135 veľmi prehľadne udáva usporiadanie názvov légii a vojenských formácií a jasne z nej vyplýva, že neexistuje žiadna jednotnosť v postavení cisárskych epitét v názvoch jednotiek 3. stor.

Záverom možno oceniť zhromaždenie maximálneho počtu dosiaľ uverejnených nápisov z 3. stor., ich analýzu, zhrnutie, ako aj značný počet prehľadných a podrobne vypracovaných tabuliek, ktoré text dopĺňajú. Po obsahovej stránke sa autor snažil využiť zhromaždený materiál a podrobne ho rozobrať z hľadiska rozšírenia nápisov s epitetom i bez neho, z hľadiska tvorcov nápisov, ako aj postavenia cisárskeho epiteta v názve jednotky. Pokúsil sa aj o historickú identifikáciu, ale sám k tomu dodáva, že aj keď sa mu podarilo doložiť význam cisárskych epitét ako historického prameňa, historické otázky vyvolané vzťahom cisárskych epitét k politickým a vojenským udalostiam si vyžadujú ďalšiu analýzu a spracovanie. Upozorňuje tiež na skutočnosť, že tento prameň bol dosiaľ najmenej využitý pre výskum rímskych vojenských dejín v 3. stor.

Jaroslava Lomenová

Eva Andrea Braun-Holzinger: *Figürliche Bronzen aus Mesopotamien*. Prähistorische Bronzefunde, Abteilung I, Band 4. München 1984, 127 strán, 75 obrázkových tabuliek.

Samostatná aj aplikovaná plastika na ozdobných, ale i úžitkových predmetoch a zbraniach dovoľuje sledovať nielen umelecký rozvoj formy a štýlu, ale jej štúdium môže prispieť tiež k poznaniu niektorých stránok úrovne technického vývoja, k výskumu rozvoja spoločnosti i jej svetonázoru.

Predmetom publikácie *Figürliche Bronzen aus Mesopotamien* sú sochy a sošky bohov, ľudí a zvierat, ako aj vybraný okruh ich plastických zobrazení na hudobných nástrojoch, stojanoch, amuletoch, ihliciach a klincoch, nábytku, liacach, násadách štandart a prackách, lampách a závažiach, výzdobe chrámov. Predmety sú zhotovené z medi, bronzu, ako aj zo striebra a zlata. Plastiku na zbraniach, bočniciach a asýrskych ozdobných kovaniach dvier autorka neseledovala.

Publikácia má nasledovné časti: úvod, materiálová časť, zoznam všeobecných skratiek a skratiek literatúry, zoznam múzeí a zbierok, menný, vecný a miestny register, tabuľky 1–75.

Súpis materiálu sa uskutočnil do roku 1979 a sú v ňom zaradené aj niektoré dovtedy nezverejnené exempláre, akými sú i datované nálezy z výskumu v Suzách. Základom vytvoreného korpusu je publikovaný materiál roztrúsený uložený nielen v múzeách Prednej Ázie, no aj vo viacerých súkromných zbierkach a múzeách štátov Európy a Severnej Ameriky. Napriek tomu, že mimoeurópske exempláre autorka nepozná z autopsie, čo sa snažila okrem znalosti literatúry nahradiť novozískanými dodatočnými podkladmi a údajmi, podala prehľadný a živý opis jednotlivých plastík.

Práca je prehľadne a pre ďalšie použitie materiálu vcelku účelne členená. Hlavné rozdelenie nálezov sa uskutočnilo podľa zaradenia exempláru do niektorého z piatich veľkých časových úsekov. Tomuto aspektu je podriadené členenie podľa predpokladaného pôvodného účelu plastických zobrazení. Autorka teda nevyčlenila vývojové typy, a to ani v podobe ňou načrtnutej vývojovej tendencie, hoci — ako to vyplýva i z jej celkového komentára — taký postup by bol tiež možný. Je prirodzené, že jednotlivé štýlové typy alebo druhy zobrazenia sa takto dostali do rôznych skupín toho istého časového obdobia.

Chronologicky publikácia obsahuje nálezy v značne širokom rozpätí. Najstaršie figurálne kovové nálezy z Mezopotámie sú z úseku označeného autorkou ako včasnousumerské (protoelamské) obdobie. Ďalšiu skupinu tvoria zobrazenia včasnodynastického a akkadského obdobia. Nasleduje časový úsek novosumerského obdobia do konca 2. tisícročia. Osobitne sú zhrnuté nálezy staro- a stredoelamského obdobia. Najmladšími sú exempláre z 1. tisícročia.

Podrobnejšie členenie piatich hlavných časových úsekov autorka nepodala a len vo vhodných prípadoch udáva presnejšie datovanie. Označenie časových úsekov na chronologickej osi pojmom pred n. l. sa

žiada, i keď je zo súvislostí zjavné. Použité rozdelenie možno pokladať za prispôbené téme a prijateľné.

Pri určení funkcie sa E. A. Braun-Holzingerová opierala nielen o nálezové súvislosti, ale aj o širšiu znalosť mezopotámskeho materiálu, najmä o zobrazenia na terakotových reliéfoch, pečatiach, terakotových a kamenných sochách.

Práca podrobnejšie nerozoberá spoločenský súvis nálezov. Jednotlivé časové úseky sú početne nerovnomerne zastúpené — nálezy z 1. tisícročia pred n. l. tvoria tretinu celkového počtu. Autorka naznačila v tomto smere závislosť od prítomnosti bohatých hrobových celkov a od výskumu chrámového inventára; pri malých soškách z drahých kovov naznačila závislosť od depotov.

Geografický názov publikácie vyznačuje nálezy z oblasti Mezopotámie, čo v úvode autorka stotožňuje s územím dnešného Iraku a s niektorými hraničiacimi miestami v Sýrii. Do publikácie však z ikonografických dôvodov zahrnila aj sošky a figurálnu výzdobu z Elamu, podobne tiež orientálny import z Grécka. Neúplná mapa lokalít na tabuľke 75 ukazuje aj jeden nálež z Tell Taynatu. Autorkou uvedený titul práce zodpovedá skôr soškám mezopotámskeho charakteru a štýlu než zemepisného názvu. Na základe uvedených dôvodov by bolo možné vysvetliť aj zámerné vyradenie sošiek s rohmi z Tella datované do včasnousumerského (protoelamského) obdobia. Treba poznamenať, že 21,4 % predmetov súpisu sa získalo prostredníctvom obchodu s umeleckými predmetmi, najčastejšie bez uvedeného miesta nálezu. V týchto prípadoch možno provenienciu určiť len na základe znalosti štýlu a výroby v oblasti Mezopotámie.

V práci sa však nachádzajú niektoré exempláre aj iného, ako len mezopotámskeho pôvodu, napr. iránske plastiky na prackách a bojových tanečných štandartoch (201–204) z novosumerskej doby po koniec 2. tisícročia pred n. l.

Do súpisu je zaradená aj ojedinelá a dávnejšie publikovaná zoomorfná plastika umiestnená na opratových krúžkoch zo švajčiarskeho Augusta (113). E. A. Braun-Holzingerová ju priradila k nálezom včasnodynastického a akkadského obdobia. Vychádzajúc z pozorovaní autorky o polohe podstavcovej platničky aplikovaných sošiek na tejto súčasti konského postroja, mohla by sa skôr zaradiť k mezopotámskym kusom, napr. z Luristanu a Til Barsipu (109–111). V súvislosti s európskymi nálezmi práca podnecuje k upresneniu niektorých prvkov severských bronzových antropomorfných sošiek či stredo-európskej zoomorfnej bronzovej plastiky a výzdoby a k ich spojeniu s predázijskou oblasťou (napr. ľudská tvár s rohmi, poloha rúk, opasok, pokrývka hlavy, trojuholníková intarzia býcej hlavy).

Treba oceniť, že E. A. Braun-Holzingerová si v rámci možnosti všima aj stránku technického zhotovenia figurálnych plastík — použitie rôznych druhov odlievacích foriem, spájanie nitom a prevrstvovaním odlieváním. Kadluby pre plastiky sa zachovali len zriedkavo a do súpisu nie sú zaradené. Okrem odlievania sa niektoré kusy, najmä zo zlata a striebra, zhotovovali i tepaním na drevené či bitumenové jadro, použí-

vali sa aj kombinované materiály. Autorka poznáva, že v Mezopotámii aspoň okolo polovice 3. tisícročia pred n. l. boli známe základné techniky odlievania a iné práce s kovom.

Chemická analýza zverejnených exemplárov je len ojedinelá, no povšimnutiahodný je autorkin postreh, že čistá meď sa pri výrobkoch tohto druhu používala veľmi často až do 2. tisícročia pred n. l. (do starobabylónskej doby). Vo včasnousumerskom období sú známe plastiky z arzénovej a olovej bronzoviny. V zozbieraných kusoch z tohto časového úseku sa cínový bronz doteraz nevyskytol, i keď v iných bronzových predmetoch sa nachádza. Otázku pôvodu suroviny práca nerieši.

Publikáciu možno využiť pri štúdiu dejín umenia, odievania, účesu, ozdôb, tiež náboženstva a atribútov niektorých božstiev (boh, prosebník, orodovník, Pazuzu, Lamaštu, leví démon, ochranný génus, božstvo vody a počasia, býk, bizón, cap, koza, pes a i.). Práca bude pomôckou pri štúdiu rozvoja bronzovej a aplikovanej plastiky nielen v Mezopotámii a v jej širších susedných oblastiach, ale tiež vzťahov týchto oblastí s Európou.

Klára Marková

László Gerevich: A Pilisi ciszterci apátság. Szentendre 1984, 32 strán, 97 obrázkov.

Cisterciánsky kláštor v Pilisi patrí k najvýznamnejším pamiatkam v Maďarsku, hoci jeho stredoveký areál sa do súčasnosti nezachoval. Archív a dejiny kláštora sprístupnil už koncom minulého storočia opäť v Zircu — Remigius Békefi († 1924) v dvojzväzkovej práci „A Pilisi apátság története“ (I–II, Pécs 1891–92). Zaniknutému objektu v roku 1913 venoval pozornosť známy vtedajší pamiatkár P. Gerecze, no k archeologickému výskumu sa prišlo až v rokoch 1967–1971 pod vedením L. Gerevicha. Širokej odbornej verejnosti vari netreba autora zvlášť predstavovať, keďže patrí k špičkovým odborníkom stredovekej architektúry Uhorska. Po predbežnom vyhodnotení kamenných architektonických detailov (The Pilis Abbey a Cultural Center, Acta archaeol. Acad. Sci. hung., 29, 1977, s. 155–193), výsledky výskumu zhŕňa v tejto rozsiahlo nevelkej práci, ktorá okrem základného opisu zistenej situácie zaoberá sa i vývojovou líniou architektonickej tvorby, s akou sa stretávame v rámci celého regiónu kresťanskej Európy vo väčších alebo menších obmenách. Analogické morfológické prvky len utvrdzujú termín „cisterciásko-burgundský okruh“, či „cisterciánska architektúra“, obľúbený v histórii umenia (porovnaj J. Kuthan: *Die mittelalterliche Baukunst der Zisterzienser in Böhmen und in Mähren*. München 1982). V prípade pilisského kláštora je táto preukázateľnosť podčiarknutá väzbou materského burgundského kláštora v Acey založeného v roku 1136. Dôležitým momentom bolo založenie kláštora panovníkom (Belo III. v roku 1184 — F. L. Hervay: *Reportorium historicum ordinis Cisterciensis in Hungaria*, Budapest-Roma 1984, s. 141), čo ovplyvnilo nielen hospodársku či právnu sféru jeho existencie, ale i výrazne zasiahlo do architektúry zrejme konventného kostola (porovnaj R. Michałowski:

Święta moc fundatora klasztoru, *Kwart. hist.*, 1984, s. 23–24). Ako ukázal archeologický výskum, kláštor bol odznova vystavaný na mieste benediktínskeho kláštora z konca 10. alebo prvej polovice 11. stor., spomínaného v prameňoch materského kláštora v Acey (s. 4 a 23, pozn. 6). Jeho stavebnú podobu sa v kompletnosti nepodarilo zachytiť (stopy muriva objavené v chodbách neskoršieho kláštora — obr. 1 v prílohe), keďže stavebný materiál bol sekundárne využitý pri stavbe cisterciánskeho objektu. Dôležité sú však nálezy opracovaných kamenných dekoratívnych prvkov (pletencová ornamentika, palmetové vlysy), s akým sa na Slovensku stretávame v zaniknutom benediktínskom klástore v Bíni, poloha Apáti (A. Habovštiak: *Frühmittelalterliche Wallanlage und romanische Bauten in Biňa*. Nitra 1966, s. 16, obr. 9), rámcovo datovaného do 11. stor. Benediktínsky kláštor v Pilisi podľa Gerevicha vznikol „na mieste osady z 9. alebo 10. storočia“, čo podopiera keramickými nálezmi, avšak objekty z nej neuvádza. Nálezové okolnosti nevylučujú hypotézu o veľkomoravskom pôvode benediktínskeho, zaiste filiálneho kláštora. Problematika vzniku a existencie prvých kláštorov na území bývalého Uhorska nie je doteraz náležite spracovaná, aj keď G. Moravcsik odhaduje, že pred tatárskym vpádom vzniklo asi 600 kláštorov (Bizánc és Magyarország. Budapest 1953, s. 60).

Najdôležitejšie výsledky archeologického výskumu spočívajú v objasnení kláštorného komplexu (ca 225 × 160 m), z ktorého boli rozpoznané obrysy a pôdorys, prestavby a technické zariadenie (mlyn, dielňa, vodovod). Najmonumentálnejšou stavbou je kostol, dlhý 56,8 m (vnútorná dĺžka). Tento typ vznikol z burgundskej verzie sakrálnej stavby a vyznačuje sa trojlodiovým bazilikálnym systémom (trojlodie rozdeľuje osem párov stĺpov — obr. 20), transeptom a rovno uzavretým presbytériom s pravouhlými bočnými kaplnkami. Plošné rozmery štvorcovej klenby hlavnej lode predstavujú štvornásobok postrannej lode. Tieto kvadráty tvoria základ pre chór, kaplnky i budovy kláštora. Bohatá a pre túto architektúru typická je ornamentálna štylizácia výzdoby portálových ostiení, hlavic, rím, pätičiek a svorníkov, kde dominujú vegetabilné tvary ako „predstupne zobrazenia okolitej prírody“ (s. 8). V južnej polovici priečnej lode výskum zachytil pôvodnú mozaikovitú podlahu, pozostávajúcu z kombinácie pálených tehlových tvární — trojuholníky, lichobežníky, kruhové vzory a oblúky čatelinového listu (na obr. 35 in situ, kresbová rekonštrukcia na obr. 38). Tento vzor zodpovedá záujmom francúzskeho architekta a sochára Villarda de Honnecourta, ktorý podľa svedectva jeho zápisníka s náčrtkami navštívil aj Uhorsko a vyznačil päť vzorov, z ktorých štyri sú identifikované v Pilisi (s. 8 a 24, pozn. 20–22). V 14. stor. bola podlaha v kostolnej lodi vyložená hladkými a heraldicky zdobenými dlaždicami (obr. 34). Početné nálezy fragmentov sôch z pieskovca pochádzajú z okolia hrobovej jamy s kamenným vencom (vykradnutý hrob), umiestnenej oproti hlavnému oltáru v osi lode kostola. L. Gerevich usudzuje, že jednotlivé fragmenty sôch boli uložené do arkády náhrobku Gertrúdy Andechs zo severotaliankeho mesta Merana, prvej ženy kráľa Ondreja

II. (obr. 45 – kresbová rekonštrukcia náhrobku). Túto skutočnosť umocňujú i písomné pramene, kde sa uvádza, že po jej zavraždení biharskými županmi v roku 1213 (13. septembra) bola „Gertrudis regina necatur, cuius corpus in monasterio griseorum monachorum de Pilis tumulatur“ (F. L. Hervay, c. d., s. 142). Pravdepodobne z jej iniciatívy vzniklo i opátstvo v Štiavniku na Spiši, resp. z iniciatívy Adolfa, prvého známeho spišského prepošta, ktorý v jej sprievode prišiel do Uhorska, alebo syna Kolomana, ktorý po úteku z Haliča mal na Spišskom hrade prechodnú rezidenciu (F. L. Hervay, c. d., s. 172; J. Vencko: Dejiny štiavnického opátstva na Spiši. Ružomberok 1927, s. 23). Kráľovská rodina totiž považovala cisterciťov za rodinný rád, a preto aj ich kláštory sa stali miestom ich posledného odpočinku (Ondrej II. a jeho druhá manželka Iolanda boli pochovaní v dnešnom rumunskom Igriši). Úzke vzťahy s Francúzskom – s dôrazom na štruktúru a úžitkovú dekoráciu (porovnaj G. Entz: *Le chantier cistercien de Kerc (Círta)*, Acta Hist. Art. Acad. Sci. hung., 9, 1963, s. 3–38) – Gerevich porovnáva s umením v Chartres a dochádza k jednoznačnému záveru o analogických znakoch a motívoch staviteľskej školy, ako aj o rovnakej ruke majstra, čo sa týka jednotlivých skulptúr. Tri poškodené pieskovcové hlavy (obr. 58–60) pochádzajú zo 14. stor., pravdepodobne z vedľajšieho oltára, pričom dve z nich s otáznikom pripisuje (s. 10) sv. Márii a kráľovnej Alžbete, matke kráľa Ľudovíta Veľkého (obr. 59).

Jednotnú kompozíciu kostola a kláštora tvorí štvorboký kláštorň celok, spojený komunikačným traktom – krížovou chodbou (obr. 18). Na vysvätenie (dedicatio) kláštorňého kostola daroval kráľ Ondrej II. 100 mariek ročne a v 1225. roku 20 mariek striebra pre materské opátstvo Acey (s. 15–16). Údaje korešpondujú s nálezovou skutočnosťou, podľa ktorej vtedy mohlo dôjsť k vysväteniu chrámu. Celkové dispozičné riešenie a funkčné usporiadanie jednotlivých objektov kláštora (sakristia, kapitulná sieň, dormitória, refektár a pod.) sú dôsledne dodržiavané v schéme známej u benediktínov. Okrem hrobov opátov [ich známy zoznam publikuje F. L. Hervay (c. d., s. 147–149)] sa odkryl i poškodený hrob (59) s fragmentom náhrobnej dosky s červeného mramoru, s postavou rytiera v brnení a kopijou v ruke (obr. 80) z polovice 13. stor. Kláštor bol v nasledujúcich dvoch storočiach dostavaný a zväčšený. Relácia vizitátora – štajerského opáta Reina z roku 1356, ktorého na popud kráľa Ľudovíta I. vyslala generálna kapitula vizitovať uhorské opátstva – hovorí, že „kláštor v Pilisi je úplne zničený po duchovnej i materiálnej stránke“ a jeho príjem okrem desiatkov činil iba 700 forintov (E. Mályusz: Egyházi társadalom a középkori Magyarország. Budapest 1971, s. 214). Výstavba pokračovala vo východnej časti kláštora, kde vznikli štyri rozdielne budovy. Južnú hranicu dvora uzatvárali latríny a možno nemocnica a po severnej strane viedla dlhá chodba k auditoriu. Na nádvorí boli priestory pre personál hostí v objekte „vrátnika“ a na opačnej strane hospodárske objekty (maštale, kólne pre vozy). Pravdepodobne v závere kláštorňého krídla bola veľká

miestnosť – fraternia – určená pre ručné práce. Celý areál bol ohradený kamenným múrom a rozprestieral sa na úpätí horského svahu Pilisa. Vodou sa zásobovali z vyššie položených prameňov pomocou kameného potrubia s priemerom 25 cm. Na svahu boli vybudované umelé hrádze, ktoré slúžili ako rybníky. Z jedného sa voda odvádzala do kláštorňého mlyna, ktorého koleso bolo namontované do vymurovanej šachty (6,4 × 1,5–2 m), hĺbokej 6 m. V blízkosti bola odkrytá dielňa s kachľovou pecou, datovanou do poslednej fázy existencie kláštora (pred. rok 1526). Dielňa podľa autora bola kovoliatecká, ba na základe nájdených nástrojov usudzuje, že slúžila i na výrobu zbraní. Táto vnútorná „hospodárska základňa“ nemohla existovať bez vonkajšieho hospodárskeho zázemia – rozsiahlych majetkov, ktorými opátstvo disponovalo. Autor síce uverejňuje mapu s vyznačením majetkov patriacich opátstvu (obr. 19), avšak nepodujal sa urobiť historickú analýzu, prípadne zistiť stavitelský vplyv na ich sakrálnu centrum, s čím treba tiež počítať. Vzdialené majetky spravovali bratia pod dozorom „magistra grangiae“ alebo „grangiaris“. Jednotlivé hospodárske majere – grangie, často i s oratóriom sa nachádzali aj na území juhozápadného Slovenska, hlavne v okolí Bratislavy, ale i v Hontianskej župe (Santovka, Hontianske Moravce, časť Opátve Moravce). Písomné doklady o majetkových podieloch boli za tatárskeho vpádu v Ostrihome zničené a Belo IV. ich znovu obnovil a v roku 1254 potvrdil (okrem iného „potvrďujeme aj domy tohože kláštora a vinice v Devíne a Bratislave“ – F. L. Hervay, c. d., s. 143). Pilisský opát Ján, ktorý sa podieľal na príjmoch bratislavských mýt (ako aj tretinou z mýta v Štvrtku na Ostrove), dal v roku 1254 na úpätí hradného vrchu vystavať mýtnicu (dnes Vodná veža) s funkciou vyberania poplatkov a strážnou funkciou (pozri K. Klinčoková – V. Ferus: Stavebno-historický vývoj Vodnej veže v Bratislave, Pamiatky a príroda Bratislavy, 7, 1983, s. 122). Kaplnka ako súkromné oratórium pilisských cisterciťov stála na mieste dnešného uršulínskeho kláštora (Dejiny Bratislavy. Bratislava 1982, s. 43). Okrem uvedených majetkov patrili opátstvu aj Čakany, osada Buhtirian (medzi Podunajskými Biskupcami a Vrakuňou), časti osád Hidegkút (súčasť Mostu na Ostrove), zaniknutý Svätý Peter (pri obci Nový Život) a zaniknutá dedina Oloch (Alacs) pri Opoji v okrese Trnava (F. L. Hervay, c. d., s. 149–150).

Archeologický výskum priniesol i pozoruhodné nálezy keramické, sklenené a kovové, z ktorých osobitné miesto má kolekcia knižných kovaní a spíniek z 12.–15. stor. (obr. 72–74). Z nich možno zostaviť určitú chronologicko-typologickú schému. Vzhľadom na plánovaný rozsah a účel publikácie sa autor nevenoval detailnému rozboru nálezového materiálu, čo zrejme urobí na inom mieste. Z monografického spracovania výskumu zaniknutého kláštorňého komplexu možno čerpať veľa základných údajov pre poznanie románskeho a včasnogotického sakrálného staviteľstva. Kvalitná fotografická i kresbová príloha len zvyšuje úroveň publikácie.

Michal Slivka

Eneolit SSSR. Archeologija SSSR. Vydavateľstvo „Nauka“, Moskva 1982, 360 strán, 19 obrázkov v texte, 98 obrázkových tabuliek, 6 máp a 8 farebných príloh.

V edícii Archeológia ZSSR (od najstarších dôb po stredovek v 20 zväzkoch) pod hlavnou redakciou akademika B. A. Rybakova vyšli doteraz dva zväzky: *Stepi Evraziji v epochu srednevekovja* (1981) a *Vostočnyje Slaviane v VI–XIII veke* (1982). Najnovším, tretím zväzkom je recenzovaná publikácia *Eneolit SSSR*, ktorej autormi sú V. M. Masson, N. J. Merpert (zároveň aj zodpovední redaktori zväzku), R. M. Munčajev a J. K. Černyšová. Už v záhlaví tejto monografie sa uvádza, že v domácej i svetovej vede sa prvýkrát zhrňujú a zovšeobecňujú výsledky výskumu eneolitu ZSSR a hodnotia sa charakteristické včasnopoľnohospodárske kultúry Strednej Ázie, Kaukazu, pravobrežnej Ukrajiny a Moldavska v 6.–4. tisícročí pred n. l.

V úvodnej stati, venovanej vysvetleniu pojmu „eneolit“, V. M. Masson po stručnom prehľade názorov na túto otázku právom vyzdvihuje význam tohto obdobia. Za najvýznamnejšieho činiteľa, podmienujúceho počiatky eneolitu, považuje objavenie sa kovu (medi) a oponuje názorom podceňujúcim význam kovových výrobkov v obdobiach ich prvého výskytu, podľa ktorých kov svojimi technickými vlastnosťami ešte nemohol zameniť kameň a „prakticky ničím nenapomáhal rozvoju hospodárstva“. V protiklade s týmito názormi a v zhode s ďalšími bádateľmi vyzdvihuje pracovnú efektívnosť kovových nástrojov, ich lepšiu použiteľnosť pri detailnom a konečnom opracovaní dreva a kosti, ich väčšiu univerzálnosť (napr. nožov), v dôsledku ktorej postupne zanikali rôzne diferencované typy úštepovej industrie, a najmä vysokú efektívnosť samotnej výroby kovových nástrojov predovšetkým liatím. Autor si je zrejme vedomý aj slabých miest takéhoto hodnotenia významu medenej industrie, keď vyžaduje zohľadnenie špecifických miestnych podmienok. Napr. v tripoľskej kultúre sa počas celého trvania zemných prác a pri opracovávaní dreva i kože používali nástroje z kameňa a kosti.

Podobná situácia je napr. aj na východnom Slovensku v polgárskej kultúre. Vrcholný rozmach medenej industrie, najmä medených nástrojov, sa v eneolite spája až s tiszapolgárskou skupinou a práve v nej dosahuje kamenná úštepová industria svoj najväčší rozkvet. Dokumentujú to hľuzy rohovca, importovaného až z oblasti Volyne, dokonale vyrobené čepele dlhé 12–17 cm a precízne vypracované škrabadlá. Podobnú dokonalosť dosahuje úštepová industria lengyelskej kultúry na západnom Slovensku v súvekejšej skupine Brodzany-Nitra. Autorov názor, že medené výrobky viedli k degradácii úštepovej kamennej industrie, pravdepodobne platí len pre určité oblasti a nemožno ho zovšeobecňovať, lebo k zásadnej výmene kamenných nástrojov za kovové došlo na našom území až koncom eneolitu a najmä v dobe bronzovej. Aj sám V. M. Masson konštatuje, že používanie medi v Karélii neviedlo k radikálnym zmenám

v hospodárstve alebo v pracovných nástrojoch — kamenná industria si tu zachovala dostatočne vysokú úroveň (s. 7).

V. M. Masson je aj autorom prvej časti, *Eneolit Strednej Ázie* (s. 9–92). Eneolitické osídlenie je najlepšie preskúmané v južnom Turkmenistane, kým v ostatných oblastiach Strednej Ázie je poznanie eneolitických komplexov spojené so značnými ťažkosťami. Aj z tohto dôvodu sa autor zameriaval len na juhozápadnú časť Strednej Ázie, vyznačujúcu sa výraznou kontinentálnou klímou s nízkymi ročnými zrážkami (250 mm) a chudobnou vegetáciou, ktorá však bola v minulosti — ako ukazujú výskumy najstarších poľnohospodárskych osídlení — zastúpená viacerými druhmi lesných porastov. Pravidelný bol lov divých zvierat.

Eneolitické lokality tejto oblasti pozostávajú z početných kultúrnych vrstiev a dosahujú preto mnohometrovú výšku. V podhorských regiónoch nie sú ojedinelé ani lokality prikrýté 6–10 metrov hrubými naplavinami a z tohto dôvodu je ich stupeň poznania rôzný. Z 27 známych eneolitických sídlisk je na 19 overená stratigrafia len šachtovitými sondami. V priebehu výskumu eneolitických sídlisk sa postupne vypracovalo označenie jednotlivých príbuzných komplexov archeologických nálezov s maľovanou keramikou termínom „komplexy typu Namazga I–III“ a pre označenie odlišných komplexov, ale tiež s maľovanou keramikou, sa používa názov „komplexy obdobia Namazga I–III“. Problémy sú však s rádiokarbónovými dátami, ktoré protirečia stratigrafickým zisteniam o včasnoeneolitických komplexoch Namazga I (2680 pred n. l.), stredoeneolitických komplexoch Namazga II (4560 a 3160 pred n. l.) a neskoroeolitických komplexoch Namazga III (2860 až 2490 pred n. l.). Pri vypracovaní typológie archeologických komplexov najväčší význam má typológia maľovanej keramiky a kompozičné schémy ornamentu, ďalej antropomorfné plastiky (tri typy ženských a jeden typ mužských sošiek) a význam majú i viaceré druhy praseňov. Aj pre štúdium našich osídlení je dôležité zistenie veľkosti jednotlivých osád, ktoré majú rozmery od 0,1 do 2 ha, od 4 do 12 ha a vyše 20 ha. Kovové výrobky sú nepočítané a pomerne chudobná je i kamenná industria. V pohrebnom rite dominuje pochovávanie viacerých jednotlivcov v jednej hrobke.

K obdobiu starého eneolitu Strednej Ázie patria komplexy Anau I a Namazga I. Pre prvý komplex sú typické malé osady prvej kategórie (0,2–2 ha), jednopriestorové a viacpriestorové stavby z nevypálených tehál, zistili sa i ulice a stavebný komplex tvoriaci centrum osady. Z medených výrobkov sa vyskytujú nože a šidlá, kamenná úštepová industria má základné mikrolitické znaky a ornament keramiky sa maľoval hnedou farbou na červeno-žltom podklade. Genézu komplexu Anau I spája väčšina bádateľov vo väčšej či menšej miere s osídleniami v Iráne, ale sledovateľné sú i miestne neolitické tradície, najmä v pohrebnom rite, plastike, vo výzdobe interiéru domov a v kamennej industrii slúžiacej k spracovaniu obilia. Komplex Namazga I prekrýva typ Anau I a celková hrúbka jeho kultúrnych vrstiev sa na rôznych lokalitách pohybuje v rozmedzí 5–11,9 m. Na-

priek tejto skutočnosti, svedčiacej o dlhom trvaní komplexu, jeho vývoj a vnútorné chronologické členenie je prakticky nevýrazné, hoci analýza materiálnej náplne poukazuje na miestny stredoázijský pôvod, vychádzajúci z neolitických osídlení i z osídlení obdobia Anau I.

Osady zo stredného eneolitu patria podľa veľkosti k prvým dvom kategóriám. Nachádzajú sa v nich ženské plastiky druhého typu, praslenné, medené hroty nožov a sčasti sa mení tvarová i ornamentálna stránka keramiky (komplexy typu Namazga II). V neskoroeneolitickom období (Namazga III) sa veľkosť osád pohybuje v rozpätí všetkých troch kategórií, typické sú mnohoizbové stavby, osobitné murované hrobky pre viacerých zomrelých, ženské plastiky tretieho typu a mužské plastiky, medené dvojostre nože, okrúhle zrkadlá, šidlá a ihlice. Na keramike sa často maľujú zvieracie motívy (cap, pardál, orol a ďalšie vtáky). Celkovo sa udržiujú strednoeneolitické tradície, výraznejšia je inovácia keramických foriem (25 "II" variantov) a najmä výzdobných motívov (73 "a") i ornamentálnych prvkov (90 "a"), pričom sa používali motívy iránsko-mezopotámskeho kultúrneho okruhu, včlenené do miestneho štýlu.

Základné ekonomické zmeny vedúce k vzniku produktívneho hospodárstva sa v Strednej Ázii zavŕšili ešte v neolite, a preto eneolitické spoločenstvá už vo svojich počiatkoch vystupujú ako spoločnosť so zložitou ekonomikou, založenou na poľnohospodárstve a chove dobytka. Veľkú úlohu začínajú mať rôzne iné výrobné činnosti, rozvíjajúce sa až do profesionálnej úrovne a postupne prerastajúce v remeslá. Regulované zavlažovanie polí sa predpokladá už v období starého eneolitu a neskôr je doložené aj budovanie vodojemov a kanálov. V protiklade so zisteniami na slovenských lokalitách z mladšej doby kamennej z pestovaných plodín v Strednej Ázii je pšenica slabšie zastúpeným druhom a vysoko dominuje jačmeň. V osteologickom materiáli majú veľkú prevahu kosti rožného dobytka, doložená je aj fava a predpokladá sa i rozšírený chov oviec (množstvo praslennov). Za najvýznamnejšiu činnosť považuje autor rozvoj metalurgie, založenej na spracovaní rudy dovážanej najskôr z iránskeho prostredia. Táto skutočnosť zdôvodňuje široké možnosti uplatnenia sa profesionálnych špecialistov. V neskorom eneolite bola už rozvinutá výroba šperkov nielen z meďi, ale aj zo zlata a striebra. Pútavé a poučné sú autorove interpretácie osád i tzv. supercentier, obytných stavieb, kolektívnych hrobiek (3–10 pochovaní) a jeho úvahy o štruktúre rodovej obcí a počte obyvateľov (s. 52–57). Napriek všetkým predchádzajúcim zisteniam autor spolu s ďalšími bádateľmi dochádza k záveru, že sociálna diferenciácia spoločnosti nedosiahla ešte veľkých rozmerov. Záverečná časť o neolite Strednej Ázie je venovaná rozboru nadstavbovej oblasti – ideologickým predstavám a umeleckým predmetom (s. 58–62).

R. M. Munčajev je autorom druhej časti – Eneolit Kaukazu (s. 93–164). V dôsledku veľkej geografickej členitosti sa toto územie delí na dve samostatné oblasti: na Zakaukazsko a severný Kaukaz (alebo Predkaukazsko) a v rámci nich na rad ďalších regiónov,

podľa ktorých je členený aj autorov príspevok. R. M. Munčajev venuje pozornosť aj prehľadu predchádzajúcich neolitických osídlení a právom vyzdvihuje význam tohto územia, na ktorom sa vďaka priaznivým ekologickým podmienkam taktiež formovali počiatky najstarších spoločenstiev s produktívnym spôsobom hospodárstva. O priaznivých podmienkach, najmä v Zakaukazsku, svedčí aj skutočnosť, že do dnešných čias sa tu zachovali divé jednozrné i dvojzrné obilniny a početné rôznorodé formy rastúcej raži, ovsa a iných plodín. To isté sa vzťahuje aj na faunu Kaukazu, resp. Zakaukazska.

Napriek veľkým úspechom archeologického výskumu, najmä v posledných dvoch desaťročiach, autor ešte nevidí možnosti pre rozčlenenie eneolitu Kaukazu aspoň na tri základné etapy (starý, stredný a mladý, ako napr. v Strednej Ázii) alebo pre doloženie plynulej kontinuity vývoja, ako napr. v tripolskej kultúre. Rovnako malé sú i možnosti pri sledovaní vzťahov navzájom susediacich eneolitických kultúrnych osídlení.

Na území Zakaukazska je známych vyše 70 lokalít, najlepšie sú preskúmané v Azerbajdžansku a Gruzínsku, sčasti i v Arménsku a na opačnej strane Kaukazského pohoria, v Dagestane. Z rádiokarbónových dát vyplýva, že počiatky eneolitických osídlení, napr. južného Kaukazu, siahajú už do 6. tisícročia, ich vrcholný rozvoj nastáva v 5. tisícročí a posledné štádium súvisí s počiatkami 4. tisícročia pred n. l. Z komplikovaného porovnávania a hodnotenia jednotlivých sídliskových horizontov na viacerých sídliskách vyplýva, že v Zakaukazsku sa vyskytujú dve veľké eneolitické skupiny, Prvá, tzv. stredokaukazská (alebo suchaveri-šamutepinská) skupina, označovaná aj ako kultúra, sa rozprestiera v západnom Azerbajdžansku a v priľahlých oblastiach Gruzínska a reprezentuje najstaršie eneolitické osídlenie. Druhá skupina je juhokaukazská (alebo nachičevansko-miľsko-muganská) a osobitné postavenie majú pamiatky z horného Dagestanu.

Vychádzajúc z výskumu mnohovrstvových sídlisk (Šulaverisgora, Imirisagora, Aruchlo a i.) R. M. Munčajev podáva ucelený obraz o náplni stredokaukazskej skupiny. Všetky sídliská patria k jednému typu s rovnakou zástavbou, rovnakými obydliami a hospodárskymi budovami, postavenými z nevypálených tehál. Kamenná industria z obsidiánu i ďalších surovín tvorí veľkú a rôznorodú skupinu nálezov (3–7000 exemplárov z jedného výskumu) a táto jej početnosť je typická pre celú skupinu; do veľkej miery sa to vzťahuje i na výrobky z kosti. Pre hrnčiarske výrobky sú charakteristické jednoduché, pomerne hrubo vypracované tvary, zriedkavo sa vyskytuje rytý ornament a s výnimkou ojedinelých artefaktov chýba maľovaná výzdoba. Celkovo sú keramické súbory zo stredného Zakaukazska nanajvýš originálne a odlišujú sa od keramiky tripolskej kultúry, kultúry Anau i od keramiky z Prednej Ázie. Určité analógie má však so staršou keramikou v severnej Mezopotámii, avšak vysvetliť ich prípadné vzťahy je veľmi ťažké, nakoľko ide o nesúčasné osídlenia rozdielnych kultúr. Početná je antropomorfná (ženská) plastika, chýbajú však doklady o pohrebnom rite (s výnim-

kou jedného hrobu) a prekvapuje nás absencia medených výrobkov.

Z nálezísk druhej, juhokaukazskej skupiny má prvoradý význam sídlisko v Kjultepe I. Len spodná (prvá) vrstva, hrubá 8,5–9 m, patrí k eneolitu a bola preskúmaná na ploche 300 m². Medzi obytnými stavbami a pod nimi sa našlo 73 kostrových hrobov. Napriek veľkej hrúbke vrstvy je nálezový materiál jednoliaty a okrem kamennej a kostnej industrie sa tu našlo aj sedem medených predmetov (šidlo, koráliky a neurčiteľné zlomky), predstavujúce najstaršie kovové výrobky v Zakaukazsku. Väčšiu časť keramiky tvoria taktiež hrubo opracované výrobky, veľmi zriedkavé je aj maľovanie (polychromné) keramiky a antropomorfná plastika. Súborný nálezov z ďalších lokalít z Miškej stepi i zo sídliska Alikemektepesi majú sčasti odlišný ráz, najmä v početnejšej maľovanej keramike. Podľa rádiokarbónových analýz sa však juhokaukazské lokality rámcovo datujú do poslednej štvrtiny 5. a na začiatok 4. tisícročia, pričom najmladšie sídlisko v Techute, datované do polovice 4. tisícročia, reprezentuje zrejme záverečnú fázu eneolitu Zakaukazska. Eneolitické osídlenie Dagestanu autor hodnotí iba podľa sídliska v Ginči a aj poznanie tohto obdobia v kaukazskom Pričernomorí a v strednom Predkaukazsku je značne útržkovité. Doterajšie nálezové fondy však poukazujú na osobitosť vývoja a zároveň aj na isté zaostávanie ekonomiky v porovnaní s osídleniami Zakaukazska i ďalšími územiami.

K otázkam hospodárstva a spoločenskej organizácie eneolitických spoločenstiev Kaukazu (s. 132–137) R. M. Munčajev prináša celý rad dôležitých poznatkov, z ktorých sa zvlášť vynímajú úvahy o používaní radla, o rozsahu obrábaných polí (20–30 ha), existencii domácej špecializovanej remeselnej výroby a o výmene obsidiánu. Významné sú zistenia o pomerne vysokom zastúpení kostí skroteného koňa (7,5 %) v Alikemektepsi, dokumentujúce jeho najstarší výskyt v celej kaukazsko-predoázjskej oblasti, najneskoršie v 4. tisícročí pred n. l. Malé zastúpenie kovových (medených) výrobkov a ich výskyt predovšetkým v neskorých eneolitických komplexoch južného Zakaukazska aj podľa autora svedčí o malej úlohe kovu v ekonomike tejto doby.

Najrozsiahlejšia je tretia časť recenzovanej publikácie, Eneolit pravobrežnej Ukrajiny a Moldavska (s. 166–320) z pera J. K. Černyšovej (kapitoly 1–7) s čiastočným spoluautorstvom V. M. Massona (kapitoly 1 a 6). Najväčšia pozornosť sa pochopiteľne venuje tripolskej kultúre, ktorej nositelia zohrali prvoradú úlohu pri ďalšom rozvíjaní najstarších foriem produktívneho hospodárstva na tomto území. Po až príliš stručnej charakteristike prírodného prostredia autori podávajú prehľad o histórii výskumu od 70. rokov minulého storočia až po súčasnosť. Medzi nimi vo výskume bolo založenie tripolskej expedície v r. 1934 a všestranne známa práca T. S. Passekovej (Periodizácia tripolských poselení, 1949), v ktorej položila o. i. aj základy periodizácie tejto kultúry, používanej — v podstatne rozšírenej podobe — dodnes. Úroveň súčasného poznania tripolskej kultúry, označovanej v ďalších častiach recenzovanej práce ter-

mínom „kultúra Tripolie-Cucuteni“ a trvajúcej ca 1500 rokov, výstižne zobrazuje synchronizačná tabuľka (s. 172–173), zohľadňujúca i lokálne zvláštnosti, v ktorej sa už rozlišuje spolu 24 stupňov (v našom chápaní fáz) včasného, stredného a neskorého obdobia (v našom zaužívanom chápaní stupňov) tohto osídlenia. Aby nevznikli komplikácie, používame tu terminológiu uplatňovanú v posudzovanej práci.

S včasným obdobím kultúry Tripolie-Cucuteni sa všeobecne spájajú osídlenia, v ktorých sa ešte nepoužíva maľovaná keramika. J. K. Černyšová, zhŕňajúc doterajšie poznatky, konštatuje, že ďalším typickým znakom sú malé sídliská (1–1,5 ha), hlinené domy malých a stredných rozmerov (15–50 m²), časté používanie zemnicových a polozemnicových stavieb pre obytné domy i hospodárske účely, objavenie sa metalurgie medi (až v piatom, predposlednom stupni včasného obdobia), rýchle rozširovanie sa areálu tejto kultúry a tesné kontakty jej nositeľov s dolnodunajskými osídleniami. Aj toto obdobie autorka člení na dve výrazné etapy, každú s tromi stupňami. Z charakteristiky náplne každého stupňa sa vytvára plastický obraz o počiatkoch kultúry Tripolie-Cucuteni, formujúcej sa na prelome 5. a 4. tisícročia a výrazne sa už prejavujúcej v prvej polovici 4. tisícročia pred n. l. na územiach juhovýchodného Sedmohradska a východných prikarpatských oblastí. Vypracovanie až takejto periodizácie všetkých základných období kultúry Tripolie-Cucuteni považujeme za veľký úspech, lebo prostredníctvom každého čiastkového stupňa sa dá dobre sledovať postupnosť vývoja rôznych druhov materiálnej náplne i ďalších spomínaných javov. Snahy podceňovať jemnú periodizáciu hociktorého kultúrneho osídlenia len zahmlievajú pohľad na celok a v konečnom dôsledku vedú k jeho skresleným až chybným hodnoteniam.

Podobným spôsobom hodnotí J. K. Černyšová aj osídlenie stredného obdobia s dvoma etapami, v rámci ktorých rozlišuje ešte sedem stupňov. S využitím rádiokarbónových dát ohraničuje trvanie stredného obdobia rokmi 3600–3250 pred n. l., čiže na každý stupeň pripadá priemerne 50 rokov. Pre toto obdobie je typická absencia sídlisk menších ako 1 ha, zvyšuje sa počet sídlisk s rozlohou 3–4 ha a veľkých sídlisk od 10 do 40 ha, ustáľuje sa ich výstavba do tvaru koncentrických kruhov a rozširuje sa budovanie veľkých obydľí. Vznikajú nové varianty kamenných nástrojov s lokálnym rozšírením, typické je veľké používanie kostenej industrie, v porovnaní so včasným obdobím sa podstatne rozširuje sortiment medených výrobkov, prudko narastá hrnčiarstva produkcia i maľovanie nádob pred vypálením, dominuje plastika stojacich žien. Autorka podrobnejšie charakterizuje náplň jednotlivých stupňov, tým postupne sleduje aj vznik nových regionálnych typov.

Z neskorého obdobia kultúry Tripolie-Cucuteni je známych približne 300 lokalít a areál ich rozšírenia sa oproti strednému obdobiu opäť rozširuje — siaha od Volynska po Čierne more a od moldavského Prikarpatia až po stredné Podnestrie. V schéme posudzovanej práce sa toto obdobie opäť člení na prvú (stupeň 1–6) a druhú polovicu (stupeň 7–11) a jeho trvanie sa datuje do prvej polovice a zánik do tretej

štvrťiny 3. tisícročia pred n. l. Medzi pamiatkami jednotlivých územných variantov (či typov), ale aj vnútri nich je nezvyčajná mnohotvárnosť. Súčasne existujú malé sídliská s neregulovanou zástavbou, gigantické sídliská na rozlohe 300–400 ha, opevnené a neopevnené osady, jednopodlažné a dvojpodlažné domy stredných (40–80 m²) i veľkých (100–150 m²) rozmerov, mohylové i ploché pohrebiská, hrnčiarne dielne i dielne na výrobu kamenných nástrojov, v metalurgii sa uplatňuje liatie do foriem atď.

Na príklade najlepšie preskúmaných sídlisk i pohrebísk a s prihliadnutím na ďalšie nálezy J. K. Černyšová charakterizuje náplň každého z jedenástich stupňov neskorého obdobia, pričom zohľadňuje i regionálne zvláštnosti a podľa stavu výskumu sa zaoberá i vzťahmi k susedným osídleniam.

Prvoradý význam mali kontakty so západnými a juhozápadnými osídleniami balkánsko-dunajskej oblasti, ale čulé styky boli aj v opačnom smere, s kultúrou lievikovitých pohárov na ľavobrežnom území Visly. Vysoko oceňujeme spôsob, akým sa vyrovnala s touto komplikovanou situáciou, v ktorej musela zohľadňovať mnohé teritoriálne, chronologické i materiálne zvláštnosti jednotlivých sídlisk, resp. ich zoskupení. Na druhej strane však tým, že hodnotila všetky tieto rozmanité osídlenia chronologicky, podľa jednotlivých stupňov, ťažko sa orientujeme pri zisťovaní ucelenej náplne osobitných kultúrnych typov (typ Košilovcy, typ Usatovo, typ Sofijevka atď.), súborne hodnotených napr. v práci Archeologija Ukrajinskoj RSR I (Kyjev 1971, s. 180–210).

Intenzívny základný výskum dovolil najmä sovietskym bádateľom upresniť alebo korigovať mnohé názory o ekonomickej stránke a spoločenskej organizácii tripolských spoločenstiev (s. 232–240). Týka sa to najmä interpretácie veľkých viacdielných domov s niekoľkými pecami, ktoré mali byť odrazom postupného rozvrstvenia sa rodového domáceho hospodárstva a členenia rodového kolektívu na párové rodiny. Základná forma hospodárstva sa charakterizovala predovšetkým ako primitívne motykové poľnohospodárstvo, v sociologickej schéme viazané s matriarchátom (T. S. Passeková). Spolu s tým sa predkladali schémy priamočiareho evolučného rozvoja spoločnosti. Od päťdesiatych rokov sa začínali meniť pohľady na tieto otázky. Na základe nových materiálov napr. S. N. Bibikov prišiel k záveru o existencii patriarchálnych vzťahov už vo včasnom období tripolských spoločenstiev; absencia hrobov neumožňovala ďalšie rozpracovanie tejto otázky. Dnes však už masy iných druhov archeologických prameňov čím ďalej tým viac poukazujú na zložitý rozvoj v rámci jednej tripolskej spoločnosti, čo viedlo k téze o piatich variantoch hospodárstva s dominujúcim jedným alebo dvoma odvetviami. Skôr spomínané veľké, až gigantické sídliská z neskorého obdobia vedú i k názoru o existencii protomiest, resp. predchodcov východoeurópskych miest agrárneho rázu, v ktorých bývalo 20–24 tisíc obyvateľov (s. 233, 240). Vyskytujú sa aj tézy o kmeňových zoskupeniach, na čele ktorých stál kmeňový vodca (s. 235) a úvahy o politickej organizácii, svojho druhu konfederácie kmeňových zväzov s me-

niacimi sa „hlavnými mestami“, resp. supercentrami. Keby tomu tak aj nebolo, uzatvára autorka, všetky komplexy pamiatok a objavy tzv. supercentier ukazujú, že tripolské spoločenstvá vonkoncom neboli primitívne, i keby sa boli zastavili na rozhraní mestskej civilizácie. Podobnej smelej, progresívnej interpretácii je venovaná aj šiesta kapitola o ideologických názoroch a umeleckých pamiatkach (s. 241–252).

V okrajových oblastiach juhozápadnej časti ZSSR sa nachádzajú i ďalšie eneolitické osídlenia, súveké s tripolskými, ktorých materské územie však leží už za hranicami Sovietskeho zväzu, v juhovýchodnej, strednej a v severnej Európe (s. 253–263). Aj z toho dôvodu ich J. K. Černyšová len stručne charakterizuje. Ide o osídlenie klasifikované ako kultúry Bolgrad-Aldeni, Zimno-Zlota a Goszcza-Werbkowice, o eneolitické pamiatky zo Zakarpatskej oblasti USSR z okruhu potiskej kultúry a polgárskej kultúry (skupina Csöszhalom-Oborin a tiszapolgárska skupina), ďalej o kultúry lievikovitých pohárov a guľovitých amfor. Upozorňujeme, že v Karpatskej oblasti USSR je už dávnejšie známa aj skupina Lažňany, reprezentovaná najmä žiarovými hrobmi z lokality Velikije Lazy (V. Budinský-Krička: Pohrebisko z neskoršej doby kamennej v Malých Zalužiciach-Lažňanoch. In: Studijné zvesti AŮ SAV, 13, 1964, s. 98), ktorej pohrebný rítus a medené výrobky sú veľmi blízko neskorotripolskej skupine Sofijevky (S. Šiška: Gräberfelder der Lažňany-Gruppe in der Slowakei. In: Slov. Archeol., 20, 1972, s. 108–175).

Autorom poslednej, štvrtej časti práce, Eneolit juhu ZSSR a euroázijských stepí (s. 321–331) je N. J. Merpert. Ide o širé územné pásma tiahnuce sa od Podnestria a dolného Podunajska po južnú Sibir a hranice Strednej Ázie s rozličnými klimatickými podmienkami v období rozkvetu tripolskej kultúry (v polovici 4. tisícročia pred n. l.) sa východne od jej areálu usadili spoločenstvá eneolitickej stredostogovskej kultúry; väčšia časť nálezísk je v lesostepných oblastiach a jej nositelia až postupne prenikali do otvorených stepí. Mimoriadne dôležitým javom je vysoký počet domestikovaného koňa a predpokladajú sa aj počiatky jazdectva. Z osídlení stepných pásiem veľké spoločenstvo reprezentuje starojamová kultúro-historická oblasť s deviatimi lokálnymi variantmi, pri ktorej autor veľkú pozornosť venuje predovšetkým ekonomickým stránkam. V iných prácach je označovaná ako jamová kultúra (Archeologija Ukrajinskoj RSR I. Kyjev 1971, s. 263–281; tam i podrobnejšia charakteristika materiálnej náplne). Ďalšie osídlenie tvorí afanasyjevská kultúra, pre ktorú je zvlášť príznačná bohatá kovová industria. Škoda, že v tejto časti chýbajú akékoľvek ilustrácie materiálnej náplne sídlisk, hrobov, typologické a chronologické tabuľky i mapa rozšírenia spomínaných osídlení. Najmä zahraničný bádateľ sa pri jej štúdiu ťažko orientuje.

S výnimkou spomínanej štvrtej časti sú všetky eneolitické osídlenia dokumentované typologickými i ďalšími tabuľkami materiálu, stavebných objektov, plánmi sídlisk a hrobov, synchronizačnými tabuľkami a mapami, ktoré výstižne dopĺňajú text. Cenný je rozsiahly zoznam domácej i zahraničnej literatúry.

ry, registre geografických názvov, lokalít i archeologických kultúr a ich typov. Impozantný je aj náklad, v akom publikácia vyšla — 31 500 výtlačkov, kvalitné sú najmä farebné fotografie a perokresby.

Posudzovaná práca odrzkadľuje súčasný stav výskumu najvýznamnejších eneolitických osídlení ZSSR. Vzhľadom na obrovské územia, ktorými sa práca zaoberá, je úroveň poznania jednotlivých kultúr a regiónov pochopiteľne rôzna. Napriek tomu sa autorom podarilo vynikajúcim spôsobom dokázať, že eneolit nie je len doznievaním mladšej doby kamennej alebo akýmsi prechodným, spojovacím článkom medzi neolitom a dobou bronzovou, ale že je to historická epocha, v ktorej došlo k mnohým závažným a kvalitatívnym zmenám, posúvajúcim vývoj spoločnosti v mnohých sférach na podstatne vyššiu úroveň. Predovšetkým z tohto hľadiska publikácia napomáha aj pri riešení mnohých ekonomických a sociálno-spoločenských otázok stredoeurópskeho eneolitu a dáva celý rad podnetov k hodnoteniu či prehodnoteniu aj našich osídlení. Na Slovensku už domáci bádatelia došli k poznaniu, že počiatky eneolitu siahajú oveľa hlbšie, ako sa doteraz predpokladalo, že ich treba spájať už s počiatkami lengyelskej a polgárskej kultúry a že toto obdobie nezačína až v polovici ich vývoja. Vedú ich k tomu také javy, akými sú existencia veľkých sídlisk s mohutnými centrálnymi kruhovými opevneniami, inokedy len ohradami (Svodín, Bučany, Žlkovce na Slovensku, Těšetice-Kyjovice na Morave) už v počiatočných stupňoch lengyelskej kultúry i prítomnosť početných veľkých kolových domov, značná diferenciácia vo vybavení hrobov rozdielnymi milodarmi podľa veku, pohlavia a zrejme aj postavenia pochovaných a pod. Zrejme aj tieto osady tvorili centrá v rámci určitého regiónu. Zásadné spoločensko-ekonomické zmeny možno pozorovať i v počiatočných polgárskej kultúry na východnom Slovensku (Čičarovce), spojené s doznievaním potiskej kultúry, i keď pre menej rozvinutý terénny výskum nie sú ešte natoľko mnohoznačné. Osídlenie východného Slovenska spolu s osídleniami Zakarpatskej oblasti USSR však dosahujú západné úpatie Karpát, za ktorými z východnej strany sa už rozprestierajú osídlenia tripolskej kultúry. Výskumu týchto hraničných regiónov by sa mala venovať zvýšená pozornosť. Čulé kontakty severného Potisia, napr. s Volynskou oblasťou sú doložené už od počiatkov polgárskej kultúry a vrcholila v tiszapolgárskej skupine, keď napr. kremeň z Volyne úplne vytlačil z užívania domáci obsidián. Spomenuli sme už aj nápadné zhody v pohrebnom rite a v medenej industrii medzi neskoropolgárskou skupinou Lažňany a neskorotripolskými osídleniami typu Sofijevka. A aj keď súvislosti medzi eneolitickými skupinami polgárskej kultúry v severnom Potisi a eneolitickými osídleniami v Strednej Ázii sa môžu zdať náhodné, nie je bez významu taký jav (najskôr civilizačný), akými sú spoločné rodinné hrobky v Strednej Ázii a skupiny hrobov najmä v tiszapolgárskej skupine, patriace rodinným jednotkám (*G. Neživánsky: Sozialökonomische Verhältnisse in der Polgar-Kultur Aufgrund der Gräberfeldanalyse. In: Slov. Archeol., 32, 1984, s. 263–310.*)

V rozpore s úvodnou časťou recenzovanej publi-

kácie sa domnievame, že kovová (medená) industria v mnohých osídleniach rozšírených na veľkých priestoroch nebola tým rozhodujúcim činiteľom, ktorý viedol k zásadným zmenám v ekonomike spoločnosti, najmä nie v počiatočnom eneolitu, a preto nemôže byť kritériom pre stanovenie počiatkov tohto obdobia. Príkladom sú aj včasnotripolské osídlenia a osídlenia Kaukazu, alebo aj včasné osídlenia lengyelskej kultúry v Podunajsku. Príчины odlišného rázu eneolitických spoločenstiev oproti neolitickým osídleniam na mnohých územiach zrejme spočívali v stále sa rozrastajúcej produkcii poľnohospodárstva prostredníctvom stále dokonalejších výrobných nástrojov, zhotovených ešte z tradičných materiálov (kameňa a kostí), vo vzrástajúcej sa výmene a intenzívnych kontaktoch aj so vzdialenými územiami, vo zvyšujúcej sa populácii a pod. To všetko viedlo k štruktúrnym zmenám i narastajúcej sociálnej diferenciácii spoločnosti. Samozrejme, že kov, a predovšetkým kovové nástroje, najmä v neskorších obdobiach, tomuto procesu napomáhali.

Záverom môžeme konštatovať, že práca v zhrnujúcej podobe podáva veľmi dobrý obraz o najvýznamnejších eneolitických osídleniach európskej a ázijskej časti ZSSR a mal by ju preto zohľadňovať každý, kto sa výskumom tohto obdobia zaoberá.

Stanislav Šiška

Roman Kenk: Früh- und hochmittelalterliche Gräber von Kudyrge im Altai. München 1982, 73 strán, 29 obrázkov, 7 textových tabuliek.

Z podnetu Kommission für Allgemeine und Vergleichende Archäologie des Deutschen Archäologischen Institutes v Bonne sa v 3. zväzku materiálov dostáva do rúk odbornej verejnosti materiál z pohrebiska v Kudyrge. Lokalita sa nachádza vo východnej časti Altaja, na teritóriu Hornoaltajskej autonómnej oblasti ZSSR.

V práci skladajúcej sa z predslovu, úvodu, hlavnej časti približujúcej charakter odkrytých pamiatok a ich katalógu, predkladá R. Kenk v skrátenej forme výsledky publikované už A. A. Gavrilovou (Mogiľnik Kudyrge kak istočnik po istorii altajskich plemen. Moskva-Leningrad 1965).

V úvode sa popri charakteristike prírodného prostredia sledovanej lokality predostierajú dejiny archeologického bádania v altajskej oblasti s výsledným členením materiálnej kultúry do jednotlivých chronologických stupňov z úseku 4.–14. stor. S jednou výnimkou vzájomnej chronologickej následnosti ide o stupne: 1. Odincovo (4.–5. stor.), 2. Bereľ (5.–6. stor.), 3. Kudyrge (6.–7. stor.), 4. Katanda (7.–8. stor.), 5. Srostki (8.–10. stor.), 6. Časovennaja Gora (13.–14. stor.). Materiál z pohrebiska v Kudyrge patrí pritom do 3. a 6. stupňa uvedenej schémy. V záverečnej časti úvodu nájdeme konkrétne údaje o vonkajšom charaktere pohrebiska rozkladajúceho sa na vyvýšených polohách mierne zvlnenej terasy rieky Čulyšman. Uvedená rieka plní významnú úlohu v pohrebných obyčajoch tamojšieho obyvateľstva.

V prvom úseku hlavnej časti práce sa v štyroch kapitolách podáva charakteristika odkrytých sepulkrálnych objektov členených podľa formy a chronologických relácií, osvetľujú sa elementy pohrebného ritu a typová skladba predmetov pohrebného inventára. Prvou formou pohrebných objektov sú ohrady vybudované zo zvislo postavených žulových, kremenových i pieskovcových platní. Majú štvorcovú či mierne obdĺžnikovú dispozíciu s rozmermi ca 2×2 až 4×4 m. Okrem samostatne stojacich sú známe aj prípady ich vzájomného spájania do väčších celkov. Pri ohradách malých rozmerov, primkynajúcich sa k jednej zo stien, prípadne vybudovaných v interiéri veľkých ohrád sa uvažuje, že by mohli patriť deťom. Tento predpoklad však odporuje zisteniam najmä v tých prípadoch, keď sa v malých ohradách nachádzali predmety materiálnej kultúry. Toto je iba jeden z problémov, s ktorými sa stretávame pri pokusoch o detailnejšie osvetlenie pôvodnej funkcie kamenných ohrád. Chýbajúce zvyšky tiel ľudských jedincov, úzka škála typov a nízka početnosť výskytu predmetov materiálnej kultúry (luky, strelky, nože, dýky, platničky z panícera, súčasti konského postroja) ešte väčšmi komplikujú snahu o osvetlenie pôvodnej funkcie kamenných ohrád. V súčasnosti prevláda u sovietskych bádateľov názor spájajúci kamenné ohrady s pamätnými miestami príslušníkov aristokracie v oblasti Altaja, napodobňujúcimi pohrebné zvyky východných Turkov orchonskej oblasti z územia priľahlého Mongolska. Tu však spomínané ohrady bývajú označované kamennými stélami. V Kudyrge sa takáto forma náhrobníkov vyskytla iba v jednom prípade.

Hroby staršej fázy pochovávaní (6.–7. stor.) sú v Kudyrge rozložené v okrajových zónach pohrebiska po obvode centrálne umiestnených kamenných ohrád. Charakterizuje ich v prevažnej oválna dispozícia po obvode vyložená kameňmi a hĺbka od 60 do 160 cm. Okrem ľudských jedincov boli do hrobov v hojnom počte ukladané aj kone. V 18 neporušených hroboch sa nachádzal muž s koňom (7 hrobov), žena s koňom (2 hroby), jedinec neurčeného pohlavia s koňom (2 hroby), jedinec neurčeného pohlavia so súčasťami konského postroja (1 hrob), muž bez koňa (2 hroby), samotný koň (3 hroby), dvojhrob koní (1 hrob). Ľudskí jedinci boli vo väčšine prípadov uložení na chrbte s rukami pozdĺž tela v smere J-S. Iba v dvoch prípadoch boli ruky uložené na panve. V desiatich prípadoch bol koň uložený v hrobovej jame v smere J-S, v troch prípadoch v opačnom smere. V šiestich prípadoch ležali kone vľavo, v troch prípadoch zasa vpravo od ľudského jedinca. Ich užší vzájomný vzťah naznačuje malý počet prípadov, keď koň býva k jazdcovi obrátený chrbtom. V 15 hroboch sa našli zvyšky drevených konštrukcií z borovicového dreva. Predmety pohrebného inventára bývajú uložené na funkčných miestach, kde boli počas života nosené, a tak sa stali trvalou súčasťou každodenného odevu a výstroja. So zbraňami sa stretávame iba v mužských hroboch. Ide najmä o luk, strelky zo šípov, dýky. V jednom z hrobov sa našiel dvojostrý meč. Fragmenty drôtenej koše sa našli na hrudnej partii koňa. Šperky a súčasti odevu, ako náušnice, koráliky,

pracky sa vyskytovali v hroboch mužov i žien. V nevelkom množstve zastúpené kovanie z opaskových garnitúr boli iba v hroboch mužov. V dvoch hroboch sa našli zvyšky hodvábanej látky, v jednom hrobe bola čínska medená minca z rokov 575–577. Z predmetov dennej potreby sú najhonosnejšie zastúpené nože. V hroboch mužov ležali spravidla vpravo, u žien zasa vľavo od ich tiel. Najpočetnejšiu skupinu predmetov pohrebného inventára tvorili súčasti konského postroja. Ide o zubadlá, strmene, zvyšky sediel, praciek postrojových remeňov, uložené vždy v primárnej polohe.

Hrob 16 v rámci sepulkrálnych objektov predstavuje výnimku. Podľa zistených osobitostí ho môžeme charakterizovať ako miestny hybrid kamenných ohrád a hrobov staršej fázy pochovávaní, pretože ide o hrob dieťaťa označeného na úrovni terénu ohradou z kamenných platní a kamennou stélou.

Päť preskúmaných hrobov z mladšej fázy pochovávaní (13.–14. stor.) leží po obvode hrobov zo staršej fázy v severnej a južnej časti areálu pohrebiska. Ich v pôdoryse oválna dispozícia býva takisto po obvode vyložená kameňmi. Hĺbka hrobových jám sa pohybuje v rozmedzí od 75 do 172 cm. Na rozdiel od staršej fázy pochovávaní sa na hrobové konštrukcie použilo brezové drevo. Kone neboli v tomto období ukladané do hrobov. V dvoch prípadoch je ich prítomnosť substituovaná súčasťami konského postroja. Okrem nich pochádzajú z hrobov ešte i tulce a strelky zo šípov.

Na základe horizontálno-stratigrafických poznatkov a niektorých chronologicky citlivejších predmetov pohrebného inventára pochádzajú tri rozdielne formy sepulkrálnych pamiatok z rôznych časových období. Kamenné ohrady sú datované do úseku z konca 5. až počiatku 7. stor. Do tohto obdobia bol zaradený i svojím charakterom ojedinelý hrob 16. Hroby zo staršej fázy pochovávaní – t. j. hroby z tzv. kudyrského stupňa – vyplňajú úsek od konca 6. do konca 7. stor. Kamenné ohrady a hroby staršej fázy pochovávaní korešpondujú s obdobím 1. tureckého kaganátu (552–630). Hroby z mladšej fázy pochovávaní sú z mongolského obdobia – t. j. z 13.–14. stor. – a v altajskej oblasti tvoria naplň stupňa Časovenaja Gora.

V druhom úseku hlavnej časti recenzovanej práce sa v kapitolách o hospodársko-sociálnych, náboženských vzťahoch a umeleckom citení dokresľuje celkový obraz o charaktere pohrebiska s niektorými aspektmi základných a nadstavbových javov. Obraz o hospodárskych pomeroch obyvateľstva používajúceho pohrebisko sa vytvoril na základe všeobecných úvah. Svoj podiel má na tom výskumom získaný súbor materiálnej kultúry s obmedzenými schopnosťami priamej výpovede a neúspešnosť pokusov o lokalizáciu sídliskového celku. O miestnej produkcii však môžeme uvažovať v prípade prevažnej väčšiny predmetov z dreva, kosti, kože, plsti a jednoduchších výrobkov zo železa. Lov, rybolov a rastlinná výroba poľnohospodárskej produkcie sú doložené iba nepriamo. Zvieracie kosti z hrobov sú svedectvom chovu rožného dobytku a koní, no početnosť ich výskytu nie je reprezentatívna z hľadiska skladby chovu. O

obchode s Čínou nás informujú zvyšky hodvábnej látky a medená minca.

I napriek tomu, že pohrebisko v Kudyrge patrí v oblasti Altaja ku kompletnejšie odkrytým nekropolám, preskúmané kamenné ohrady neposkytujú žiadne a hroby iba veľmi obmedzené body k úvahám o vekovej skladbe pochovaných, príbuzenských vzťahoch či úrovni majetkovo-sociálneho postavenia. Dokladom vyššieho postavenia niektorých jedincov by mohli byť zvyšky hodvábnej látky zo štyroch hrobov, na rytine kamennej stély z hrobu 16 zobrazený prepychový odev, azda i viacpočetnosť výskytu streliek v troch mužských hroboch.

Z umenovedného hľadiska si pozornosť zasluhuje výzdoba sedlového oblúka z hrobu 9. Technikou rytia sú na ňom veľmi realisticky zachytené lovecké scény s celou pleiádou zvierat v rôznych pózach. Na kamennej stэле z hrobu 16 nachádzame zobrazenú scénu s niekoľkými postavami a množstvo rôznych detailov, zachytávajúcu zrejme významný akt so sociálno-náboženským obsahom. Pozornosť si zasluhujú aj zobrazenia zvierat z kovaní opaskových garnitúr. Komplex náboženských predstáv pomáhajú sčasti osvetliť elementy pohrebného ritu s charakterom pohrebného inventára. V prípade kamenných ohrád však nie je možné v požadovanej miere stanoviť podiel sepulkralno-rituálneho aspektu, determinujúceho ich budovanie.

Ku kladom recenzovanej práce nesporne patrí detailné priblíženie materiálu z pohrebiska Kudyrge, ktorý od prvopočiatkov zaujal bádateľov osvetľujúcich nielen dávnu minulosť altajskej oblasti, ale i nomádskych družín integrovaných v priebehu 6.–8. stor. v Karpatskej kotline do avarskeho kaganátu. Povrchným zhodnocovaním niektorých predmetov materiálnej kultúry a elementov pohrebného ritu sa medzi oboma vzdialenými oblasťami v minulosti nesprávne vyzdvihovali mnohé viac ako príbuzné črty. V recenzovanej práci prezentovaný materiál oslabuje úvahy o priamych genetických vzťahoch s materiálom z Karpatskej kotliny a dovoľuje hovoriť iba o niektorých spoločných črtách bežne frekventovaných v nomádskom prostredí južnej Sibíri. K závažným poznatkám patrí i zistenie, že v altajskej oblasti i v Karpatskej kotline majú vývojové línie materiálnej kultúry v priebehu 6.–8. stor. svojské špecifiká a bez styčných spojív sa v každom z pertaktovaných prostredí odvíjajú odlišným smerom. Vplyvom tohto zistenia strácame oporné body k preukázaniu tzv. druhej imigračnej vlny nomádskych družín, ktorých príchod sa do Karpatskej kotliny hypoteticky kladie do záveru 7. stor. Nepriamym svedectvom toho sú aj kovania opaskových garnitúr z hrobov 9 a 11 s aplikovanými zoomorfnými motívmi, ktoré sa celkovým stvárnením podstatne odlišujú od exemplárov z Karpatskej kotliny. K negatívam práce patrí chýbajúce zdôraznenie jej prínosu v duchu nariadených myšlienok; azda aj kritické stanovisko k práci A. A. Gavrilovej, z ktorej bol pramenný materiál s uzávermi preberaný iba vo forme skráteného komentára. I napriek vcelku dostatočnej prehľadnosti kreslených príloh katalógu jednotnosť mierok zobrazenia predmetov zapríčiňuje nezreteľnosť figu-

rálneho zobrazenia na niektorých významných exemplároch, ako napr. na kovaníach opaskovej garnitúry z hrobov 9 a 11, čím ich význam uniká.

Milan Hanuliak

Zur frühen Mensch – Tier Symbiose. Kommission für Allgemeine und Vergleichende Archäologie des Deutschen Archäologischen Instituts Bonn. AVA – Kolloquien, Band 4. München 1983, 241 strán s obrázkami v texte.

Zvieratá zaujímajú v živote človeka popredné miesto. Tento obojstranný vzťah určuje stupeň ich vzájomnej symbiózy, ktorá patrí k charakteristickým zvláštnostiam jednotlivých kultúr v dejinách ľudskej spoločnosti.

V tomto zmysle je daná tematická náplň recenzovaného zborníka. Obsahuje desať príspevkov prednesených na kolokviu, ktoré sa konalo v dňoch 6.–7. mája 1982 v západnom Nemecku. Pozornosť sa venuje otázkam problémov spojených s viacerými historicko-kultúrnymi aspektmi vzájomného vzťahu ľudí a zvierat. V popredí, ako naznačil v úvode zborníka H. Müller-Karpe, stoja hospodárske a sociálne pomery spoločnosti, umenie a náboženstvo. Tieto sa v priebehu historického vývoja ľudskej spoločnosti stali zároveň určujúcim faktorom pri formovaní a vytváraní symbiózy človeka a zvierat.

V spôsobe a zložení výberu príspevkov jednotlivých autorov v zborníku sa približadlo na uvedené skutočnosti v snahe priblížiť čitateľovi jednotlivé stránky tohto procesu.

J. Boessneck v príspevku *Die Domestikation und ihre Folgen* sa zaoberá otázkami domestikácie zvierat, konkrétne jedného z najstarších zvierat – psa, a niektorých hospodárskych zvierat (ovca, koza, dobytok, osípaná).

Najstarší doklad domestikácie psa, ktorý pochádza už zo staršej doby kamennej z magdalénskeho obdobia, predstavuje dávnejšie objavený a publikovaný nález polovice dolnej čeľuste psa z Oberkasselu v západnom Nemecku. Našla sa spolu s niekoľkými ďalšími zvieracími kosťami v dvojhrube muža a ženy, datovanom do doby okolo 14 000 rokov pred n. l. Zistená anomália na čeľusti – vrodené chýbanie dvoch premolárnych zadných zubov funkčne už bezvýznamných, pokladá autor za typický domestikáčný jav. Podľa zistených kritérií – veľkosti zubov, anomálie chrupu a krátkosti čeľuste – sa priklonil k názoru, že nález z Oberkasselu patrí domácomu psovi. Aj ďalšie objavené zvyšky z dvoch nálezísk v Durínsku a nález čeľuste psa z lokality v severovýchodnom Iraku sú podľa autora dokladom domestikácie vlka človekom v mladšom úseku staršej doby kamennej.

V ďalšej časti príspevku sú stručne zhrnuté dôležité činitele procesu domestikácie hospodárskych zvierat, ktorý prebiehal viac ako tisícročné v oblasti jej najstaršieho centra na území Predného Orientu v prekeramicko-neolitickom horizonte a včasnem neolitickom období. Záverom sú uvedené dôležité biologické a kultúrne dôsledky domestikácie hospodár-

ských zvierat. Spočívali v zmenšení veľkosti jednotlivých druhov oproti ich divoko žijúcim predchodcom a v ostatných zmenách a sprievodných javoch, ktoré sa odrazili najmä vo variačnej šírke rôznych druhov zvierat a v mnohostrannosti ich fyziologických znakov.

Príspevok A. von den Drieschovej *Zur Haustierhaltung in der vor- und frühgeschichtlichen Kulturen Europas*, ktorý tematicky nadväzuje na predchádzajúci, je venovaný problémom chovu najstarších domácich zvierat (ovca, koza, dobytok, ošípaná, pes) na európskom území v pravekom a včasnohistorickom období.

Hlavná vlna rozšírenia chovu oviec a ošípaných z ich pôvodných domestikovaných centier do Európy sa predpokladá na začiatku a v priebehu 5. tisícročia, pričom sa pripisuje hlavný podiel nositeľom kultúry s lineárnou keramikou. Autorka rozoberá geografické aspekty a hlavné kritériá rozšírenia chovu domácich zvierat v Európe už od neolitu. Na základe odborného spracovania a vyhodnotenia osteologických nálezov z popredných európskych nálezísk – sídlisk a hradísk z obdobia praveku a včasnej doby historickej – prichádza k dôležitým poznatkom, ktoré sa týkajú evolučného vývoja jednotlivých domácich zvierat a ich hospodárskeho významu. Text je vhodne doplnený prehľadnými tabuľkami, grafmi a diagramami.

H. Müller-Karpe v príspevku *Das Tier in der Kunst und Religion des 3. und 2. Jahrtausends v. Chr. im Vorderen Orient und in Europa* sa zameriava na interpoláciu archeologického pramenného materiálu, v ktorom sa odzrkadlilo významné postavenie zvierat v umeleckom prejave a náboženských predstavách nositeľov vyspelých kultúr na území Predného Orientu a v Európe v 3. a 2. tisícročí pred n. l.

V oblasti Mezopotámie a Egypta už v neolite mali zvieratá zobrazené na hrobovej keramike alebo vo funkcii amuletov symbolické postavenie, ktorým sa vyjadrovali abstraktné predstavy náboženského charakteru. Tento význam zvierat spolu s ich obetnou funkciou sa preniesol do pohrebného obradu a kultových zvykov i v uvedenom mladšom časovom úseku.

Kultu mŕtvych slúžili hrobové komory, ktoré pochádzajú z Egypta z doby vlády Starej ríše i nasledujúcich dynastií. Nástenné reliéfy tu zobrazujú stáda dobytka, oviec spolu s ich pastiermi, vtákov, psov a iné zvieratá, ktoré boli vlastníctvom zomrelého. Časté sú i výjavy z poľovačiek a rybolovu. Tieto scény súviseli s predstavami viery v posmrtný život zomrelého, ktorý mal byť pokračovaním pozemského i s jeho vlastníctvom, ale zároveň vychádzali zo vzťahu človeka k zvieratám. V období Novej ríše pribudli k nim i zobrazenia fažných koňov s reprezentatívnymi a bojovými vozmi.

Na znak úcty k zomrelému vkladali do hrobu figúrky zvierat, alebo domáce zvieratá, prípadne časti z nich, a tiež lovnú zver. Zvieratá obetovali tiež božstvám. Podobne to bolo aj v Mezopotámii a v druhých oblastiach Prednej Ázie. Aj v kultúrach eneolitu a doby bronzovej v európskych oblastiach sa našli obetné zvieratá a jednoduché figúrky zvierat

vo funkcii hrobových príloh, ktoré sa objavili i na sídliskách.

Charakteristický rys badateľný na zobrazených výjavoch a plastikách z Egypta vychádzal z viery v božskú moc niektorých zvierat. Spočíval v tom, že jednotlivé božstvá boli zobrazené vo zvieracej podobe, ktorá nebola spájaná s reálnym zvieratom, ale mala funkciu symbolických znakov pre jednotlivé božstvá. Ich predstavy boli stelesnené v podobe zvierat, alebo zmiešaných bytostí s ľudským telom a zvieracou hlavou, najčastejšie býka, sokola a leva.

Kultový a mýtický význam jednotlivých zvierat je známy i z oblasti Mezopotámie, Sýrie a Anatólie. Zobrazujú niektoré božstvá, alebo sú sprievodcami a atribútmi antropomorfných božstiev. Zvieratá sa objavujú na skupinových mytologických výjavoch, ktoré vytvárajú antropomorfné predstavy božstiev so zvieratami, časté sú i zvieracie bojové scény. Okrem nástenných reliéfov a malieb sú tieto scény zobrazené na pečatných valčekoch. Pri kultových obradoch sa používali figúrky zvierat a hlinené alebo kovové zoomorfné nádoby.

V záverečnej časti príspevku sa autor zmienil o kultúrnych prejavoch a zvieracích motívoch v európskych oblastiach. Uvádza niektoré významné nálezy predovšetkým z vyspelých kultúrnych oblastí južnej Európy, východného Stredomoria a niekoľko zo stredoeurópskeho územia.

Z doby 3. tisícročia z včasnominójskeho obdobia sú výrazné napr. zoomorfné nádoby v tvare býka a medené ihlice s hlavicou v podobe vtáka, býka a zvieracie hlinené figúrky. V 2. tisícročí je mýtický význam zvieracích figúriek v európskych kultúrach nápadnejší. Sú to predovšetkým figúrky dobytka, oviec, ošípaných, vtákov a psov, ktoré svedčia o význame obetných zvierat v náboženských a kultových obradoch.

V období 16.–13. stor. pred n. l. boli rozšírené zoomorfné nádoby, amulety býčích hláv a mýtické výjavy z pečatí, znázorňujúce obetovanie býka. Na nádobách sú maľované hlavy býkov, ktoré dopĺňujú aj keramiku a bronzové nádoby, ďalší druh výzdoby predstavujú mýtické zvieracie scény s vtákmi, levmi, bájnymi bytosťami a antropomorfnými božstvami. Motív vtáka vystupuje najmä v nálezoch bronzovej industrie stredoeurópskeho okruhu, aplikovaný na nálezoch drobnou plastikou a rytou výzdobou. Vtáky tvoria súčasť rituálnych vozíkov, známe sú i zoomorfné nádoby v podobe vtáka. V tejto súvislosti môžeme doplniť, že figúrky zvierat, vtácie motívy aplikované na bronzovej industrii a zoomorfné nádoby sú početne doložené v nálezoch z celej Karpatskej kotliny v priebehu doby bronzovej, ktoré sa vyskytujú i v nasledujúcej dobe halštatskej.

B. Schmaltz (*Mensch und Tier in der griechischen Antike*) už v úvode naznačil objektívny prístup k danej téme v snahe objasniť vzťah ľudí k zvieratám v období gréckej antiky, pričom sa zameriaval hlavne na zobrazenie dobytka.

Vo včasnóm geometrickom období je zobrazený dobytok zastúpený prevažne koňmi. Takmer vždy sú to bronzové sošky, vyskytujú sa však aj olovené a hlinené. Ako ukazujú sošky z Olympie a Kabirionu

pri Tébach, sú datovateľné ešte do 10. stor. pred n. l., inde, napr. v Delfách, už na koniec 8. stor. pred n. l. Kôň sa zobrazuje v rôznych súvislostiach, napr. v maľbe na vázach, zobrazenie dobytky sa objavuje až na konci doby, pričom ide skoro vždy o kovové figúrky, ktoré sú na začiatku klasickej doby nahradené hlinenými. Votívne sošky býkov slúžili v tejto dobe kultovým účelom, ktoré súviseli s obradom reálneho obetovania býka. Autor zastáva názor, že ide o kult boha Dionýza, ktorý je podľa mytologických prameňov zosobnený v podobe býka – symbolu jeho moci.

Druhá skupina pamiatok predstavuje predmety zdobené zvieratmi. Sú to predovšetkým vázy, na ktorých sú maľované zvieratá už od neskorého úseku 8. stor. pred n. l. najprv zriedkavo, v priebehu 7. stor. pred n. l. sú tieto motívy zobrazené častejšie. Ich obľuba trvá do 5. stor. pred n. l. V maľbách sú mytologické scény, v ktorých je zastúpený býk. Autor sa ďalej podrobne venuje kritickému a objektívnemu rozboru a zhodnoteniu zobrazených výjavov v snahe priblížiť umelecký štýl doby a jeho prínos pre vyjadrenie vzťahu človeka a zvierat.

S. Wernerová sa v príspevku *Shangzeitliche Tierknochenfunde in Anyang* zaoberá problematikou interpretácie nálezov veľkého počtu zvieracích kostí, ktoré pochádzajú zo série archeologických výskumov posledného hlavného mesta kráľov pred zánikom dynastie Shang v mladšom úseku 12. stor. pred n. l. Tieto nálezy, ako aj ich nálezové okolnosti boli už v minulosti odborne spracované a publikované.

Pozornosť si zasluhujú zvieracie kosti, ktoré sa našli v hrobách a v obetných jamách. Ako obetné dary sa vyskytli v obetných jamách úplné kostry dobytky, oviec a psov. Najvyšší počet – 30 kusov dobytky spolu s troma ovcami obsahovala jedna z jam s dobytkom. Medzi jamami s ovcami sa zistil najvyšší počet – 42 oviec a 40 psov v jednej jame. Zvieracie zvyšky obsahovali množstvo zachovaných kostí psov, ktoré boli uložené v hrobách po jednom, alebo niekoľkých kusoch vo funkcii hrobových príloh.

Zvláštnu skupinu predstavujú kosti z rožného dobytky a korytnačie panciery. Používali sa k písaniu znakov veštby, podľa ktorej sa riadili i dôležité štátne záležitosti. Systematicky boli zbierané od konca minulého storočia a dnes sú jedným z dôležitých prameňov k dejinám dynastie Shang. Prostredníctvom predpovedí vstupovali králi do spojenia s ich predkami, ktorým bol pripisovaný vplyv na osud štátu a vtedajšieho panovníka. V kulte predkov sa každoročne opakoval cyklus, ktorý sa skladal z piatich vzájomne odlišných obetných rituálov. Predkom obetovali dary v podobe obetných zvierat a ľudských obetí násilne usmrtených. Ich počet dosahoval niekoľko 100 až 1000 kusov. Obetné zvieratá pochádzali hlavne z chovu zvierat, ktorý podľa všetkých náznakov neustále vzrastal, aby sa každoročne mohlo obetovať také veľké množstvo dobytky a domácich zvierat.

E. von Erdbergová (*Das Tier in der chinesischen Kunst*) podáva prehľadné zhodnotenie najstaršieho čínskeho umenia s jeho charakteristickou črtou –

zobrazením zvierat a zvieracích motívov, ktorá sa pripisuje oddávna viere, že vlastníctvo obrazu ochraňuje vlastníka pred magickou mocou a silou zvierat.

Z obdobia vlády dynastie Shang v dobe bronzovej pochádzajú rituálne nádoby na 3–4 nôžkach, zdobené štylizovaným zvieracím ornamentom, ktoré sa používali pri obetnom rituáli. V umení včasnej doby bronzovej v 16. a 15. stor. pred n. l. sa uplatňovali dekoratívne lineárne vzory, znázorňujúce schematickú zvieraciu tvár. Zobrazené sú prevažne hybridné zvieracie bytosti. Ostatné bájne bytosti majú rysy tigra a divej zvere, zastúpené sú i rôzne druhy drakov-démonov. Zobrazené divé zvieratá, nebezpečné pre človeka, si chceli ľudia nakloniť s použitím magických a kultových obradov.

Na konci dynastie Shang a na začiatku dynastie Zhou v 11. stor. pred n. l. je badateľná snaha zobrazovať zvieratá v správnych proporciách a naturalisticky, ako ukazujú niektoré zoomorfné nádoby. Nastávajú zmeny v realistických predstavách, obraz nadobúda priestor. Tento vývoj sa odrážal v neskorom období dynastie Zhou (4.–3. stor. pred n. l.), keď zvieratá – rôzne vtáky, tigre – sú anatomicky správne zobrazované. V bronzových výrobkoch z neskorého obdobia tejto dynastie a nasledujúcej dynastie Han (206 pred n. l.–200 n. l.) sú zvieratá znázornené vo vzťahu s ľuďmi, ako to dokladajú napr. výjavy z poľovačiek. Uplatňujú sa malé voľné plastiky zvierat, ktoré tvoria niekedy i súčasť nádoby. Hlinené figúrky domácich zvierat slúžili ako hrobové prílohy, ktoré sa používali i v období mladších dynastií.

V stredovekom období sú častým námetom draci ako symbol zla a iné mýtické bytosti, ktoré zosobňovali prírodné sily a živly. V 14. a 15. stor. sú známe maľby psov a mačiek, v novovekom období prevládajú maľby tušom so zvieracími motívmi.

T. O. Höllman (*Die Stellung des Hundes in alten China*) dokladá najstaršie zobrazenie psa. Pochádza z 3. tisícročia pred n. l. z kresieb na hlinených nádobách, objavených na území dnešnej západnej provincie Gansu. Podobná technika jednoduchého grafického znázornenia domáceho psa vystupuje na paleografických písomných znakoch najneskoršie od 13. stor. pred n. l. z obdobia dynastie Shang vo veštách, vyrytých na kostiach z dobytky a korytnačích panciery.

V období dynastie Han (206 pred n. l.–220 n. l.) sa v písomných prameňoch používalo už množstvo znakov určených pre psa. Podľa spôsobu použitia boli rozdelené na tri kategórie – strážnych, poľovníckych a zvlášť chovaných psov pre mäsitú potravu. Kresby a plastiky strážnych psov z tohto obdobia ukazujú, že určité dominantné postavenie patrilo psom podobným dogovitým formám. Pri poľovačke sa používali príbuzné formy, ktoré pripomínajú stavacích psov a chrtov. Osobitnú skupinu tvorili psi, chovaní pre mäsitú potravu. Svedčia o tom i nálezy psích kostí a kuchynských odpadkov z lokality Anyang z obdobia dynastie Shang. Kuchynskú prípravu psieho mäsa určeného na konzumáciu znázorňujú kuchynské kreslené výjavy z obdobia dynastie Han. Zmienky o úprave psieho mäsa na jedenie a kuchyn-

ských receptoch sú zaznamenané i v písomných prameňoch, z ktorých sa môžeme tiež dozvedieť, že psi boli tiež obľúbeným obchodným artiklom.

V neposlednom rade mal pes v starej Číne významnú úlohu aj pri rôznych kultových obradoch. Z obdobia dynastie Shang sa zistilo, že rôzne stavebné fázy dôležitých budov boli začaté, alebo ukončené obetovaním psov, prípadne iných zvierat, niekedy i ľudí. Podľa náboženských predstáv pochovali mŕtveho spolu so psom, ktorý sprevádzal svojho pána i po smrti. Zvyšky psov uložené v jamách dokladajú obetovanie psov pri rôznych kultových obradoch, o ktorých sú zmienky i vo vešteckých znakoch z uvedeného obdobia. Obetovanie psov bolo rozšírené i v čase vlády ďalších dynastií, ktoré podľa nálezov a písomných prameňov siahalo až do 13. stor. n. l.

E. Haberlandová v príspevku *Mensch-Tier-Beziehungen: das Beispiel der nordostafrikanischen Hirten* uvádza poznatky a pozorovania, ktoré získala autorka počas niekoľkých sezón študijného pobytu v Etiópii u kmeňov pastierov dobytku kultúry Borana-Oromo. Vyznačujú sa spôsobom života, v ktorom sa odráža forma úzkeho emocionálneho vzťahu k dobytku, ktorému pripisujú veľký význam vo svojom živote práve z náboženského hľadiska.

Špecifickú črtu tohto vzťahu uvádza autorka v podrobnom opise spôsobu ich každodenného života, rituálnych zvykov a obradov spojených s chovom dobytku. Z nábožensko-emocionálneho hľadiska znamená pre nich takú cenu, že ju uprednostňujú pred jeho hospodárskou stránkou a úžitkovou hodnotou.

V závere sú uvedené niektoré výrazy a označenia dobytku v reči kmeňa, ktoré sú spojené s menami dobytku na základe jeho vlastností a ceremoniálnych zvykov.

E. F. Mayer (*Zur Bedeutung des Tieres im vorspanischen Andenraum*) píše o tom, že západná časť peruánskych Ánd a oblasť peruánsko-bolívijskej vysočiny bola v priebehu I. tisícročia pred n. l. doménou existencie starých kultúr. Archeologické nálezy, ktoré odtiaľto pochádzajú, svedčia o význame niektorých zvierat — predovšetkým divjej mačky a lamy.

Zvierací štylizovaný motív divjej mačky, rozličných vtákov a zmiešaných bájných bytostí je znázornený najmä v nálezoch kamennej a hlinenej plastiky ako symbol sily a moci. Keramika je zastúpená zoomorfnými nádobami a výlevkami v podobe hláv rôznych zvierat a bytostí a štylizovaných ľudských postáv, ktoré mali stelesňovať rôzne božstvá. Ďalší typ keramiky v tvare hláv bájných zvierat a bytostí je často glazovaný a pomaľovaný rastlinnými ornamentmi.

Dôležitú úlohu v kultovom živote obyvateľstva a úžitkový význam v hospodárskom živote mala lama, ktorej sa pripisovali rôzne funkcie v náboženských predstavách, tradíciou zachované až do mladého historického obdobia. Časté sú hroby, kde sú mŕtvi pochovaní s obetným zvieraťom — lamou spolu s prílohami, ktoré tvorili malé kovové sošky lamy. Hlava lamy je tiež aplikovaná vo forme plastiky na nádobách a kovových predmetoch.

H. Latocha sa v príspevku *Der Hund in den alten*

Kulturen Mittel- und Südamerikas pokúsil o výklad kultúrnych aspektov, spojených s problematikou úlohy psa v prostredí starých kultúr strednej a južnej Ameriky. Pre obdobie podrobenia tohto územia v 16. stor. a krátko pred tým poskytujú písomné pramene okrem historických dát aj údaje a informácie, ktoré sa vzťahujú k niektorým predstavám a tradovaným poverám o psoch. V tomto smere vystupuje do popredia význam archeologických pamiatok zo staršieho obdobia. Sú to predovšetkým nálezy kostrových pozostatkov psov na pohrebiskách ako hrobové prílohy zomrelého, alebo ich samostatné pohreby. Na zmienenom území sa objavujú na začiatku I. tisícročia pred n. l.

Predstavy o psoch sa odzrkadľujú i v hrobovej keramike, ktorú tvoria predovšetkým rôzne zoomorfné nádoby v podobe psov, ktoré slúžili pravdepodobne na úschovu potravy pre zomrelého. Ďalej sú to hlinené figúrky psov, soška ženy so psom, maľované a plastické výjavy kultového a obetného charakteru. Autor sa prikláňa k názoru, že hrobová keramika, alebo plastiky v podobe psa mohli slúžiť ako náhrada samotného psa vo funkcii hrobovej prílohy. Uvedené archeologické nálezy nepochybne súviseli s náboženskými predstavami o posmrtnom živote.

Recenzovaný zborník príspevkov z kolokvia, na zostavení ktorého sa významnou mierou podieľal H. Müller-Karpe, prispel k vytvoreniu obrazu o dôležitých sprievodných javoch vzťahu človeka a zvierat, ktorý zaberá významné miesto v dejinách ľudskej spoločnosti. Tento vzájomný vzťah, ktorý sa začal formovať už od najstarších čias domestikácie zvierat človekom, mal pre spoločnosť význam nielen z hospodárskeho hľadiska, ale sa prejavil i v jej nadsťavbovej zložke, predovšetkým v umeleckom prejave a formách náboženského života. Táto skutočnosť sa odzrkadľila i v tom, že vo vyspelých, územne často vzdialených kultúrnych oblastiach sa v období praveku a včasnej dobe historickej uplatnili viaceré spoločné prvky a rysy v prejavoch materiálnej a duchovnej kultúry spoločnosti.

Soňa Demeterová

Kurt Horedt: Morești. Band 2. Grabungen in einer mittelalterlichen Siedlung in Siebenbürgen. Bonn 1984, 75 strán, 39 obrázkov v texte, 14 tabuliek.

Prvý zväzok monografického spracovania výsledkov výskumu v Morești, v rumunskom Sedmohradsku, vyšiel v roku 1979. Pojednával o pravekom a včasnodejinnom osídlení tejto lokality až do 6. stor. n. l.

Recenzovaný druhý zväzok je venovaný stredovekému a novovekému osídleniu. Hoci publikácia vyšla až tri desaťročia po ukončení výskumu, predsa má veľký význam, pretože prezentuje pomerne ucelený súbor sídliskových a pohrebiskových nálezov z 11.–13. stor., aký dosiaľ z územia Sedmohradska chýbal.

Kniha pozostáva z troch hlavných textových častí a tabuľkovej prílohy.

V rámci ústrednej kapitoly o stredovekých nálezoch sa osobitne interpretujú obytné stavby, hospodárske zariadenia, nálezy zo sídliskových objektov, kostol a pohrebisko s hrobovými nálezmi. Krátka kapitola je venovaná nálezom sídliskových zvyškov zo 16.–17. stor. Záver práce tvorí teoretické vyhodnotenie výsledkov výskumu a fotografické tabuľky výberu nálezov a terénnych situácií.

Stredoveké osídlenie sa v Morešti archeologicky zistilo v troch polohách – „Podei“, „Hulá“ a „Citfala“. Najvýraznejšími sídliskovými objektmi sú zemnice zistené v polohách „Podei“ a „Hulá“. Majú pomerne jednotný ráz, štvoruholníkový pôdorys, plochu 4–20 m², zahĺbenie 0,75–1,35 m (najčastejšie 10–15 m², resp. 1–1,35 m), bez, alebo len výnimočne so stopami kolovej konštrukcie. Vybavené boli veľkými kamennými pecami prevažne v severozápadných a severovýchodných rohoch. Išlo o zrubové obytné stavby typické pre slovanské osídlenie v prvej polovici I. tisícročia a na začiatku II. tisícročia, ktoré z praktických dôvodov prevzali postupne i iné etniká žijúce s nimi v úzkom kontakte, predovšetkým na juhu východnej Európy a v karpatsko-dunajskej oblasti. V 12.–13. stor. sú však už najmä u západných Slovanov postupne nahradzované plytšie zahĺbenými alebo povrchovými stavbami.

Niekoľko koncentrácií nálezov keramiky indikuje i existenciu povrchových stavieb.

Okrem šiestich cylindrických zásobnicových jám (s objemom 3,1–5,1 m³), jednej pece, pravdepodobne na pečenie chleba, priraduje autor k hospodárskym objektom i priekopu, resp. ryhu dlhú minimálne 50 m, širokú 3,6–3,8 m, hlbokú 1,4–1,9 m s oválnym dnom. Na základe stôp ohňa v okolí a koncentrácie výskytu malých hlinených pekáčov v nej a jej okolí interpretuje ju K. Horeďt originálne ako sušiareň či pražiareň obilia.

V sídliskovom nálezovom fonde prevláda keramika, ktorú autor delí do dvoch skupín: Morešti B a C (Morešti A – sivá keramika zo 6. stor.). Pre skupinu B (tiež skupina Ciugud) pokladá za charakteristické pomerne hrubé steny nádob, najmä hrncovitých, absenciu zložitejšieho profilovania okrajov a zvlášť hlinené kotlíky s vodorovne rozšíreným okrajom opatreným dierkami, výzdobu slzovitými vpichmi a ozubeným kolieskom, ako i niektoré druhy značiek na dnoch nádob (pentagram, delený obdĺžnik). Pre skupinu C sú charakteristické hrncovité nádoby s bohatšie profilovanými okrajmi s nábehom na vytvorenie okrajovej líšty a vodorovného zrezania ústia a malé v ruke zhotovené pekáče.

Spoločný pre obe skupiny je výskyt baňatých nádob s cylindrickým, často rebrovaným hrdlom a vo výzdobe uplatňovanie širších vlnovkovitých línií a obežných pásov.

Na základe mnohých analógií (Capidava, Dinogitia, Halimba, Orosháza, Chotín, Bešeňov) datuje K. Horeďt keramiku skupiny B do 11.–12. stor., keramiku skupiny C do 12.–13. stor., pričom nositeľom keramiky skupiny B pripisuje predpokladané povrchové stavby a malú zemnicu 3, ako i sídliskovú jamu v polohe „Citfala“. Ostatné zemnice a hospodárske zariadenia spája na základe nálezových situácií

s užívateľmi keramiky skupiny C. Pripúšťa však, že zemnica 12, vzhľadom na to, že z nej pochádza belobrdský závesok z 11. stor. i jednoduchšia keramika, by mohla spolu so zemnicami 13 a 14 patriť už do 11. stor. a byť využitá i nositeľmi keramiky B.

Za pozitívne možno označiť, že autor sa neuspokojil len s opismi nálezových situácií, charakteristikou a chronologickým zaradením keramiky skupiny B a C, ale pokúsil sa i o ich etnickú a historickú interpretáciu. Keramiku skupiny Morešti B pokladá za prejav migrácie Pečenegov do Karpatskej kotliny v 11. stor., sídlisko s keramikou skupiny Morešti C dáva do súvisu s postupom maďarského osídlenia proti toku Mureša koncom 11. a začiatkom 12. stor.

Asi 1,5 km severovýchodne od Morešti v polohe „Citfala“, nesúcej meno zaniknutej osady zo 16.–17. stor., bol zistený a sčasti preskúmaný kostol s cintorínom, jama s keramikou skupiny Morešti B a zemnica zo 16.–17. stor.

Kostol s obdĺžnikovou loďou, kvadratickým chórom a polkruhovitou apsidou (d. 18 mm, š. 6 m) narúša najstaršie hroby pohrebiska, na ktorom bolo preskúmaných 55 hrobov. Mince Stefana II. (1116–1131) a Belu II. (1131–1141) dokladajú začiatky pochovávaní už v 12. stor., jednoduchosť stavby a jej typologická príbuznosť s viacerými kostolmi v Maďarsku a na Slovensku z polovice 13. stor. zároveň tvoria východiská pri datovaní stavby. K. Horeďt, predpokladajúc zhoršenie ekonomickej situácie miestneho obyvateľstva po tatárskom vpáde, datuje výstavbu kostola už do prvej polovice 13. stor., čo sa zdá byť pravdepodobné.

V hrobách orientovaných Z–V s odchýlkami na SV a JZ a hlbokých priemerne 0,4–0,7 m sa zistili tri spôsoby ukladania mŕtvych – jednoduché uloženie v zemi, obloženie kostry tehliami a uloženie v truhle. Skromnou výbavou bola vybavená asi tretina pochovaných (esovité záušnice, vlasové krúžky, mince, závojové ihlice). Podobne ako v iných oblastiach tzv. belobrdských pohrebísk v tomto období i tu už chýbajú elementy z dedičstva staromaďarského, nomádskeho. Autor hovorí o pohrebisku ako o neskorej fáze belobrdskej kultúry, pre ktorú navrhuje pomenovanie stupeň Citfala.

V súvislosti so zavádzaním termínov kultúra, skupina či stupeň pre viac či menej vyhranené alebo príbuzné celky archeologických nálezov, by bolo potrebné zamyslieť sa nad ich oprávnenosťou, najmä od 11. stor., keď v Karpatskej kotline dochádza všeobecne k unifikácii materiálnej kultúry, ktorú v hrobách reprezentuje takmer výlučne len šperk a minca (Rejholcová 1982, s. 205), takže i strešný pojem „belobrdská kultúra“ už prestáva byť vhodný (adekvátny). Pripadne lokálne špecifiká už možno interpretovať inak ako pracovne – archeologicky.

Otázky proveniencie hlinených kotlíkov a etnicity skupín obyvateľstva, ktoré sa zaslúžili v 10.–13. stor. o ich rozšírenie v Karpatskej kotline, sú už dlhšie predmetom záujmu bádania. V ostatnom čase sa však maďarským archeológom podarilo dokázať, že ich rozšírenie sa zďaleka nekryje len s enklávami osídlenia Pečenegov. Navyiac sa nálezmi, typologicky priamo nadväzujúcimi na saltovsko-majacké výro-

ky 8.–9. stor., podarilo odstrániť zdanlivý hiát v nálezo-
vom fonde 10. stor. v Maďarsku (Doboz) a potvrdiť tak primárnosť ich rozšírenia v Karpatskej kotline
starými Maďarmi (Fodor 1975, s. 250–265; Kovalovski
1975, s. 204–226). Na ich sekundárnom rozšírení
v tejto oblasti však mali zrejme podiel i Pečene-
nehovia, ktorí ich pravdepodobne prevzali zo sta-
rého bulharského hrnčiarstva v Dobruži, ako i ostat-
né skupiny obyvateľstva s kočovným a salašnickým
spôsobom života.

Tak ako výskyt hlinených pekáčov v Morešti je
možno determinovaný nielen chronologicky, ale i lo-
kálne a funkčne na miesto sušenia či praženia obilia,
môže byť i výskyt hlinených kotlíkov na tejto loka-
lite podmienený nielen chronologicky či kultúrne, ale
i lokálne a funkčne na miesta dočasného pobytu či
stanovania skupín obyvateľstva so sťahovavým či sa-
lašnickým spôsobom života, ktoré mohli byť situo-
vané i pri súčasnej trvalej osade (Habovštiak 1974,
s. 144, 149, 151). Naznačovali by to i nálezy bronzo-
vých predmetov s keramikou skupiny C datovateľné
do 11. stor.

Snáď istú odlišnosť v kultúrnych tradíciách užíva-
teľov oboch skupín keramiky by indikovali i niektoré
značky na dnách nádob (napr. pentagram) vyskytu-
júcich sa spolu s kotlíkmi. Tieto značky, hoci zatiaľ
neboli špeciálne sledované, sú, zrá sa, istým výnimoč-
ným, v karpatskom prostredí zriedkavým prejavom.
Oproti tomu keramika skupiny C má mnoho prvkov
prebratých z dedičstva slovanského hrnčiarstva.
Okrem pekáčov a výzdoby sú to práve značky na
dnách, k väčšine ktorých sú známe presné analógie
z 9.–10. stor. i z územia Slovenska (Nitra, Pobedim,
Bratislava atď.; Kraskovská 1983, obr. 1–5).

Baňaté nádoby s cylindrickým hrdlom, ktoré sú
v náplni oboch skupín keramiky v Morešti, majú vý-
chodný pôvod a ich prienik do Karpatskej kotliny
je spájaný s príchodom Maďarov.

Autorom predložená etnická a historická interpre-
tácia archeologických prameňov z Morešti je len jed-
nou z možných interpretácií. Pre objektívnejšie po-
súdenie vývoja stredovekého osídlenia v Morešti chý-
ba okrem celkového situačného plánu rozloženia
všetkých skúmaných objektov i širšie porovnávacie
štúdium jednotlivých druhov archeologických nále-
zov. Napriek tomu však recenzovaná práca je jed-
ným z cenných východísk pre štúdium sídliskových
foriem a priebehu osídľovacích procesov v karpatsko-
dunajskej oblasti v 11.–13. stor.

Literatúra

- FODOR, I.: Cserépüstjeink származása. *Archaeol. Ért.*, 102, 1975, s. 250–265.
HABOVŠTIK, A.: Nálezy stredovekých hlinených
kotlíkov na Slovensku. In: Zbor. Slov. nár. Múz.
Historica 14. Bratislava 1974, s. 123–155.
KOVALOVSKI, J.: Előzetes jelentés a dobozi Árpád-
kori faluásatásról 1962–74. *Archaeol. Ért.*, 102,
1975, s. 204–226.
KRASKOVSKÁ, L.: Značky na nádobách z doby veľ-
komoravskej. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV.
20. Nitra 1983, s. 193–206.

REJHOLCOVÁ, M.: K problematike severnej hrani-
ce výskytu tzv. belobrdských pohrebísk. *Slov. Ar-
cheol.*, 20, 1982, s. 199–209.

Peter Salkovský

Approaches to the archaeological heritage.
Cambridge University Press, Cambridge 1984,
138 strán, 29 obrázkov v texte.

V sérii *New Directions in Archaeology* vyšla ďal-
šia publikácia, ktorú zostavil, a dalo by sa povedať,
zorganizoval Henry Cleer, profesor Londýnskeho uni-
verzitetného inštitútu pre archeológiu a člen Exeku-
tívneho výboru ICOMOS. Ako sám v úvode napísal,
práve na zasadnutí ICOMOS v Moskve prišiel na
myšlienku požiadať kolegov z 12 krajín, aby odpo-
vedali na tieto otázky:

1. Aké sú dejiny ochrany pamiatok v ich vlasti?
2. Aké sú zákonné ustanovenia v spojitosti s ochra-
nou?
3. Aká je štruktúra a organizácia administratívy?
4. Ako sa inventarizujú pamiatky?
5. Aká je príprava odborníkov?
6. Aký je prístup verejnosti ku kultúrnemu de-
dičstvu?

Z takto získaných príspevkov, ktoré doplnil o teo-
retickú úvahu W. D. Lipa a o svoje záverečné zhrnu-
tie, sa mu podarilo vytvoriť zaujímavú publikáciu
s bohatými informáciami o súčasnom stave výsku-
mu a ochrany pamiatok na celom svete. Snažil sa
zahnúť správy z rôznych svetadielov, z krajín s roz-
dielnymi kultúrnymi tradíciami, teda jednak z ta-
kých, kde záujem o historické pamiatky je len v štá-
diu zrodu, ako aj takých, kde majú niekoľkostoročnú
tradiáciu.

Získané správy sú veľmi odlišné, odzrkadľujú
objektívnu situáciu v krajine i prístup a možnosti
autorov, ktorí, ako to ďalej uvedieme, pochádzajú
z rôznych pracovísk, od ktorých často závisí aj ich
celkový prehľad.

Najpozoruhodnejším a aj najpodstatnejším je prís-
pevok „*Value and meaning in cultural resources*“ od
W. D. Lipa, profesora Washingtonskej štátnej uni-
verzity, v ktorom sa pokúsil poukázať na vzťah ku
kultúrnemu dedičstvu, jeho hodnoty a vzťahy pôso-
biace naň. Vyčlenil štyri typy hodnôt kultúrnych pa-
miatok: 1. asociatívno-symbolickú; 2. informatívnu;
3. estetickú; 4. ekonomickú.

1. Asociatívno-symbolickú hodnotu vidí v tom, že
predmety z minulosti v nás vyvolávajú určité asociá-
cie a súčasne sú symbolom svojej doby. Minulé deje
sa nemôžu zopakovať ani v tom prípade, ak ich nie-
kto opísal — reálne už neexistujú. Subjektívny pokus
o vytvorenie kontaktu s minulosťou ostáva len po-
kusom poznačeným subjektom bádateľa. Autor prí-
pomína, že napr. pri štúdiu kamenného nástroja sa
jeden bádateľ zamerá na jeho kvalitu, druhý na pô-
vod, iný na spôsob, akým bol používaný. Počet zís-
kaných vnemov závisí od schopností archeológa.
Keďže archeológia pracuje s predmetmi, ktoré sme
nikdy v pôvodnej činnosti nevideli, evokujú v nás

asociácie primerané našim vedomostiam a skúsenostiam.

Prenášanie súčasných pohľadov do minulosti sa odráža aj pri rekonštruovaní predmetov.

Úvahy o povahe ľudského chovania a adaptability sa snažia získať informácie o kultúrnom spojení medzi generáciami. Ľudské vedomosti sú sprostredkované symbolmi. Nimi môžeme zastúpiť aj zážitok a skúsenosť. Cieľom je teda pomocou jedincov a skupín vytvoriť čím väčší fond informácií na takej úrovni, aby tento fond prežil svojich tvorcov a poslúžil aj budúcim generáciám.

W. D. Lipe upozornil aj na skutočnosť, že predmety vytvorené v minulosti, v súčasnom prostredí môžu získať nový význam, prípadne funkciu. Cieľom výskumu je zistiť ich pôvodné poslanie a neupokojiť sa so starým stanoviskom, podľa ktorého určenie ich významu pochádza len zo súčasnej konvencie.

2. Informatívnu hodnotu predmetu vidí autor v tom, či bádateľ vie správne postaviť otázku na získanie primeranej odpovede. Informatívna hodnota archeologických nálezov sa znásobuje vtedy, keď pochádzajú priamo z výskumu a poznáme i kontexty s ich pôvodným prostredím, naproti tomu klesá, ak pracujeme len so samostatnými predmetmi vytrhnutými z celku.

Pri získavaní informácií o archeologických objektoch môže zohrať významnú úlohu spolupráca s inými vednými disciplínami, ako napr. históriou, etnografiou, kultúrnou geografiou, architektonickým dizajnom, psychológiou umenia a pod., lebo tieto disciplíny disponujú informáciami, osvetľujúcimi kultúrny kontext sledovaného objektu.

Metódami deštrukcie artefaktov, t. j. ich použitím na fyzikálne alebo chemické analýzy, možno získať informácie o technických fenoménoch. Nesmie sa však zabudnúť na to, že tieto pamiatky nemožno obnoviť, a preto treba seriózne sa zamyslieť nad ich deštrukciou. Medzi archeológmi sa zaužívala istá „konzervačná etika“, t. j. starostlivá dokumentácia toho, čo sa zničí pri odoberaní vzorkov, aby získané výsledky mohli využívať aj iní bádatelia.

Autor uvažuje i o tom, že nepoznáme smer, ktorým sa bude uberať budúci výskum, a preto dnes nevieme prednostne zachraňovať to, čo by sme preň potrebovali. V tejto súvislosti upozorňuje na skutočnosť, že v súčasnosti pracujeme s informáciami, ktoré naši predchodcovia zanedbávali, napr. s odpadkami potravín, odpadmi výroby a pod., z ktorých získavame dôležité poznatky.

3. Estetická hodnota predmetov je daná stupňom pôsobenia na estetický cit pozorovateľa. Vnímanie tohto javu závisí od osoby pozorovateľa a jeho kultúrnosti, ktorý však býva ovplyvnený tradičnými náormi na krásu.

Kultúrne pamiatky môžu byť esteticky využité aj vtedy, keď sú vytrhnuté z pôvodného kontextu, často spôsobom nezodpovedajúcim, ba priam protirečiacim ich pôvodnému poslaniu, pričom sa snaží dosiahnuť funkčnosť v dnešnom chápaní. Prílišné zdôrazňovanie estetickej hodnoty historických pamiatok v spojení s obchodom môže viesť k úplnému zničeniu archeologických nálezisk.

4. Ekonomická hodnota kultúrnych pamiatok, ako to píše W. D. Lipe, vzniká tým, že sa stávajú súčasťou dnešného kultúrneho kontextu a ľudského prostredia, ktoré sa neustále mení. Na jednej strane podliehajú dnešným tendenciám znížiť náklady na všetko, čo sa nedá finančne vyčíslieť, na druhej strane sa stávajú objektmi pozornosti zberateľov a tým aj obchodníkov, ktorí im umele vyratujú neprimeranú hodnotu. Prítom ich vytrhujú z kontextu, a tak znemožňujú, aby sa dali využiť na vedecký výskum.

Na ekonomickú hodnotu pamiatok má vplyv aj stále narastajúca turistika, ktorá na jednej strane spôsobuje, že sa o pamiatky v určitých oblastiach dbá viac ako predtým, ale zároveň zapríčiňuje aj ich neustále ničenie.

Tažko vyčíslieť, akú hodnotu predstavujú informácie získané vedeckým výskumom, i keď si vyžiadal značné náklady. Ich skutočná hodnota tkvie predovšetkým v pochopení asociatívno-symbolickej a estetickej hodnoty pamiatky, čo sa odráža vo zvýšení našej vzdelanosti. Preto mnohé štáty už vydali zákony, stavajúce na jednu úroveň ekonomické a neekonomické hodnoty pamiatok, a snažia sa dosiahnuť, aby výskumy mohli viesť len odborníci, ktorí by zabezpečili ich maximálnu informatívnu hodnotu.

V závere svojej eseje W. D. Lipe nadviazal na W. M. Flindersa, ktorý už roku 1904 napísal: „Dielo, ktoré stálo dni, týždne, alebo roky námahy, má právo existovať. Zabiť človeka týždeň pred tým, než dozrel jeho čas, považujeme za zločin, ako teda máme nazvať vraždu jeho práce? Archeológovia majú svojou prácou zachrániť životy sochárov, maliarov a iných tvorcov...“

Pri rozvážaní tejto myšlienky došiel W. D. Lipe k záveru, že predmet, ktorý zachováva prácu svojho tvorca, mu takto zaručuje aj čiastočnú nesmrteľnosť. Vec, ktorú vytvoril, si neustále vynucuje našu pozornosť, a tak nás s ním konfrontuje. Z toho vyvodil, že zmyslom našej aktivity je viera vo význam našej práce pre naše deti i budúce generácie. V súvislosti s tým vyslovil svoje obavy z hroziacej nukleárnej katastrofy, ktorá by znamenala pretrhnutie kontinuity ľudského života a kultúry.

Záverom vyzýva k ochrane pamiatok, ktoré považuje za kultúrne dedičstvo spoločné pre všetky národy sveta, a tak i k zachovaniu životnej a kultúrnej kontinuity.

Príspevky z jednotlivých štátov sú zoradené v abecednom poradí, a tak sa na prvé miesto dostalo Československo. Autor M. Princ (AÚ ČSAV Praha) začal vysvetľovaním politickej situácie v Čechách, resp. na Slovensku v 19. stor., teda v období, keď sa začala formovať archeológia a muzeológia, a poukázal na ich vzťah k celkovej národnej renesancii.

Ďalej spomenul historické korene vzťahu k pamiatkam — zberateľstvo presláveného Rudolfa II., súkromné kolekcie z 19. stor., vznik Vlastivedného múzea (neskoršieho Národného múzea) v Prahe roku 1818, ako aj ďalších múzeí a učencých spoločností. Z dát dôležitých pre začiatky archeológie a ochrany pamiatok spomeňme aspoň rok 1854 — založenie Pamiatok archeologických, 1890 — vznik České akademie věd a umění, 1899–1909 — vydávanie *Pičových Staro-*

žitností země české. Pre Slovensko: 1863 — založenie Slovenského národného múzea, 1872 — založenie Hornouhorského múzea v Košiciach, 1875 — zavretie SNM, 1893 — vznik Slovenskej muzeálnej spoločnosti. Spomenul aj rakúsko-uhorské, hlavne viedenské centrálné komisie a úrady zaoberajúce sa historickými pamiatkami.

M. Princ pripomenul aj situáciu v predmníchovskej ČSR, počas vojny a po oslobodení. Zdôraznil význam založenia ČSAV a SAV, schválenie zákona o ochrane pamiatok z roku 1958, Stavebný zákon a jeho dosah pre archeologický výskum. Stručne sa zmienil o systéme riadenia archeologického výskumu Archeologickým ústavom ČSAV a SAV, o spolupráci s múzeami, univerzitami, Ústavom pamiatkovej starostlivosti. Spomenul expedície v niektorých krajinách, tiež činnosť Československej spoločnosti archeologickej. Uviedol aj možnosti vzdelávania sa pracovníkov na ochranu pamiatok na Karlovej univerzite, Českom vysokom učení technickom a seminároch Archeologickej spoločnosti.

V závere výstižne napísal, že zákony a predpisy v ČSSR sú dobré, problémy sú skôr s ich dodržiavaním.

O Dánsku referoval *Kristian Kristiansen*, predseda Úradu pre historické pamiatky v Kopenhagene. Prvý zákon na ochranu pamiatok vydali v Dánsku už roku 1807 preto, lebo po agrárnej reforme z konca 18. stor. došlo pri kultivácii pôdy k masovému ničeniu hlavne archeologických objektov. Obdobie rozkvetu a úpadku starostlivosti o pamiatky spája s historickými udalosťami v krajine. Od roku 1975 pôsobí v Dánsku Úrad pre ochranu prírody a pamiatok, ktorý patrí k Ministerstvu pre životné prostredie.

Pamiatky a prírodné rezervácie boli zmapované a kategorizované. Do prvej kategórie sa dostalo do 28 000 pamiatok, v druhej je vyše 100 000. Stará sa o ne štát pracovníkov, prevažne v regionálnych múzeách, kde sú však veľké rozdiely v lokálnych podmienkach.

Referujúci zvlášť vyzdvihuje záujem verejnosti o pamiatky. Každý stý Dán si predpláca archeologické periodikum *Skalk*. Súvisí to s tým, že v Dánsku považujú archeológiu za vedeckú nadstavbu národnej mytológie. Prehľad sa v Dánsku stala symbolom kontinuity. Veľká pozornosť sa venuje publikáciám, najmä popularizačným. Pozoruhodným podnetom na poli oboznamovania verejnosti s výsledkami archeológie bola výstava experimentálnych pravekých osád, v ktorých sa školská mládež počas týždňových pobytov oboznamuje so spôsobom života našich predchodcov.

Príspevok o NSR napísal *Joachim Reichstein*, vedúci Krajského úradu pre pravekú a časnú históriu v Schleswicu-Holsteinsku. Pamiatková starostlivosť sa delí na archeologickú a umelecko-historickú. Značnú časť príspevku tvorí úvaha o príčinách ohrozenia pamiatok, ktoré delí na akútne (stavebná činnosť, poľnohospodárske práce) a trvalé (prírodné faktory a chemické vplyvy).

Ochranu pamiatok v Nemecku si od počiatku minulého storočia riadila každá oblasť samostatne a tento stav zotrúva aj dnes. Roku 1980 bol síce

schválený federálny zákon, tento sa však nerešpektuje všade rovnako. Problémy boli aj v samotnej pamiatkovo-správnej organizácii, kde archeológii považovali za „chudobných príbuzných“, preto sa muselo dosiahnuť jej osamostatnenie od preferovanej umenovedy.

Autor podáva zaujímavý prehľad požadovaných miest pre archeológov a porovnáva ho s reálnym stavom. Pripája i štatistiku počtu archeológov na 1 km² s odvolaním sa na rozdiely v jednotlivých nemeckých krajinách.

Štúdium archeológie v NSR nie je inštitucionalizované, každá univerzita prednáša iným systémom. Roku 1981 bolo 950 študentov, pričom odborných miest v NSR je okolo 400.

Značný záujem masovokomunikačných prostriedkov o archeologický výskum a jeho výsledky vidí autor aj v záujme verejnosti a s tým spája i veľký počet archeológov amatérov, ktorí spolupracujú s profesionálnymi. Problém spočíva hlavne v tom, že sa podarí zachrániť len časť lokalít, ale i tak pribúda materiál väčším tempom, než ho možno spracovať.

O situácii vo Francúzsku informoval *Alain Schnapp*, asistent Inštitútu umenia a archeológie na Univerzite Paríž I. Konštatoval, že archeológia v intelektuálnom slova zmysle má vo Francúzsku veľmi hlboké korene, no v inštitucionálnom je až veľmi súčasná. Prvý pokus o založenie historického výboru je až z roku 1834, Národné múzeum v Louvri vzniklo v roku 1867 a prvý zákon o ochrane pamiatok schválili v roku 1913. Naproti tomu už koncom 18. stor. vychádzali závažné diela o najstarších dejinách. Malá pozornosť sa venovala výskumu vo Francúzsku, väčšina archeológov odchádzala do Grécka, Talianska a Egypta. Prehistorici boli často samoukovia — počnúc *Lartetom*, po *abbé Breuila*.

V roku 1941 schválili zákon na regulovanie archeologických výskumov. Mal odstrániť anarchiu, ktorá dovtedy na tomto poli vo Francúzsku vládla. Vtedy bol založený aj časopis *Gallia*. K novelizácii tohoto zákona došlo až v roku 1976, odkedy sa dbá už aj na využitie pamiatok na estetické a ekologické ciele. Vďaka tomu, že od roku 1977 existuje Fond na zachránne výskumy, zamerané predovšetkým na areály historických jadier miest, mohla sa vytvoriť aj špecializácia pre stredovekú archeológiu.

Autor sa domnieva, že je nedostatok profesionálnych archeológov. Poukazuje na to, že Centre National de Recherche Scientifique zamestnáva okolo 20 000 pracovníkov, z toho do 8000 vedeckých, pričom ani jedného samostatného archeológa. Sťažuje si aj na malý záujem masovokomunikačných prostriedkov, úroveň časopisu *Archéologie*, ktorý vychádza v 30 000 výtlačkoch, považuje za diskutabilnú, predčia ho, podľa jeho názoru regionálne periodiká vychádzajúce často vo veľmi malom náklade. Navzdory týmto výhradám sa domnieva, že v poslednom období došlo vo Francii k oživeniu domácej archeológie a vyslovil želanie, aby toto oživenie nezabrzdila hospodárska kríza.

Príspevok o Veľkej Británii napísal zostavovateľ publikácie *Henry Cleer* zo stanoviska riaditeľa Rady pre britskú archeológiu.

Začal zbieraním pamiatok súkromníkmi, z ktorých za najvýznamnejšieho považoval *Sira Johna Lubbaka* – neskoršieho *Lorda Aveburyho*, ktorý sa na tomto poli stal známym v 70. rokoch 19. stor. V roku 1882 vyšiel prvý zákon o ochrane pamiatok, odvtedy je ich už celý rad. V týchto zákonoch sa určovali aj pokuty za ničenie historických objektov, ale ako autor upozornil, boli príliš nízke a ničitelia často s nimi kalkulovali vo svojich plánoch. Toto vyvolalo schválenie nového zákona v roku 1882. Vyčlenilo sa osem miest a ďalšie archeologicky dôležité oblasti, ktoré sú prednostne chránené. Okrem toho vyše 250 000 objektov je na zozname chránených pamiatok. Pre ochranu výrobkov z drahých kovov vydali samostatný zákon.

Archeológia sa prednáša na desiatich univerzitách, z ktorých ročne vychádza okolo 500 absolventov. V odbore sa zamestná z nich asi 150, ostatní si nachádzajú miesta v iných odvetviach.

Záujem novin sa podľa *H. Cleera* obmedzuje na senzácie. Za serióznejšie považuje prístup rozhlasu a vysoko hodnotil tie relácie televízie, ktoré v 50. a 60. rokoch pripravovali *P. Johnston*, *Sir Mortimer Wheeler* a *Glyn Damer*.

Správa o Indii pochádza od bývalého riaditeľa Archeologického inšpektorátu Indie *B. K. Thapara*. Záujem o pamiatky v Indii v modernom slova zmysle sa viaže k osobe dr. *Samuela Johnsona*, ktorý koncom 18. stor. založil Spoločnosť na výskum histórie, starožitností, umenia, vedy a literatúry Ázie. Ďalší vývoj je spojený tiež s pôsobením Angličanov. K zásadnej zmene došlo v roku 1950, po vyhlásení samostatnosti Indie, keď začala ochrana pamiatok priamo podliehať parlamentu. Organizáciu výskumu riadi Ministerstvo školstva a kultúry cez svoje regionálne pobočky.

Pri archeologickom ústave sa zriadila škola, ktorá v jednoročných kurzoch vychováva výskumných pracovníkov po stránke odbornej i technickej, študujú tu poslucháči aj z iných krajín. Ochrana pamiatok je zameraná predovšetkým na historické budovy, ktoré sa využívajú ako objekty skrášľovania miest, ale aj pre turistiku.

Okrem odborníkov pracujú na výskumoch a ochrane pamiatok aj dobrovoľníci združení v Indickej spoločnosti pre starožitnosti, je ich však doteraz málo.

Kapitolu o Taliansku napísal *Bruno d'Agostino*, profesor etruskológie a talianskych starožitností Orientálneho ústavu v Neapoli. Záujem o pamiatky je v Taliansku známy už z renesancie, z čias Rafaela a Michelangela. Neapolské kráľovstvo vydalo zákon o ich ochrane už roku 1802. Výskumy v Herkuláneu a Pompejách začali už v roku 1738, pokračovali i po zjednotení Talianska (1860), ale už pod vedením Riaditeľstva pre výskum a múzeá v Talianskom kráľovstve.

Po vzniku republiky roku 1947 sa reorganizovala aj táto oblasť. Výskum má na starosti štát, ale licencie môže dať osobám alebo inštitúciám len vtedy, keď je zaručená ich odborná úroveň. Centrálny ústav pre reštaurovanie je zameraný predovšetkým na stredoveké pamiatky. Usporiadáva kurzy pre reštaurátorov, ktorí sa však zatiaľ lepšie uplatňujú v súkromnom sektore ako v štátnom. 23 regionálnych pracovísk

pamiatkovej ochrany riadi výskum, evidenciu, reštaurovanie a publikovanie. Významnú prácu odvádza Ústav pre historickú topografiu pri univerzite v Ríme.

Archeológia sa študuje štyri roky na univerzitách a rok v archeologickej škole. Pripravuje sa reforma, pobyt v škole sa skráti na tri roky a predlži na výskume pod vedením učiteľa. Dejiny umenia sa študujú na fakulte architektúry ako málo preferovaný appendix.

Značný záujem zo strany verejnosti je ladený viac romanticky, často práve senzácietliví amatéri narušia veľké škody. Autor v závere vyzýva príslušné organizácie k dôslednej kontrole výskumov a stavu pamiatok.

Migaku Tanaka, riaditeľ Strediska pre archeologický výskum a Inštitútu Nara predkladá správu o Japonsku. Pamiatky – predovšetkým chrámy a oltáre – sa začali chrániť už koncom 19. stor. Teraz patria do správy ministerstva školstva. V roku 1982 bol schválený nový zákon, podľa ktorého štát riadi a financuje aj výskumy. Na pamiatkové a výskumné ciele vyčlenili v roku 1982 0,015 % štátneho rozpočtu. Takto sa mohol počet akcií realizovaných na archeologických objektoch z 431 v roku 1965 rozmnožiť na 6209 v roku 1982.

Veľký záujem verejnosti sa odráža v tom, že jeden z najvýznamnejších denníkov Japonska *Asahi* uverejnil za rok toľko článkov, že tvoria 0,65 % celého ročníka.

V Japonsku pôsobí 2150 archeológov platených štátom, miestnymi úradmi, spoločenskými organizáciami, ale aj súkromnými dotáciami.

Agentúra pre veci kultúrne sa stará o školenie výskumných pracovníkov a zavádzanie nových metód skúmania i konzervácie, ako aj o zbierky a publikácie.

Migaku Tanaka venoval zvláštnu stať činnosti Mr. *Suzukiho*, ktorého považuje za vzorného archeológa a dáva za vzor ostatným pôsobiacim v tejto sfére.

V predpoklade, že pravek a včasná história Japonska bude mnohým čitateľom značne vzdialená, doplnil *M. Tanaka* svoj príspevok o stručný náčrt od paleolitu po 8. stor.

Mexiko zastupuje správa *José Luisa Lorenza Bautistu*, prezidenta Archeologického výboru. Prvé výskumy aztéckych pamiatok sa začali už roku 1738. Zákonom z roku 1897 boli všetky pamiatky prehlásené za národný majetok. Už v roku 1877 vydávalo Mexické národné múzeum ročenku. Od roku 1907 organizovalo odbornú prípravu archeológov. Neskôr sa archeológia prednášala na polytechnickom inštitúte a škole biologických vied, od roku 1938 v škole antropológie a histórie.

Národný ústav pre antropológiu a históriu riadi výskum, konzerváciu pamiatok a publikovanie. Stará sa o predšpanielske pamiatky, ale aj o novšie, po koniec 19. stor.

Federálny zákon z roku 1970 stanovil vysoké pokuty za ničenie pamiatok (do 100 000 pesos) a väzenie do 10 rokov.

Predšpanielsku monumentálnu architektúru má na starosti zvláštny ústav. Obhospodaruje 95 veľkých záujmových oblastí. Oddelenie prehistórie sa venuje

predovšetkým paleolitu. Má dobre vybavené paleobotanické, paleozoologické, chemické, geologické, datovacie (na C 14, termoluminiscenciu a hydrataciu obsidiánu), ako aj fotogrametrické laboratóriá.

Výskum v Mexiku koordinuje archeologický výbor, vrátane zahraničných, ktoré tvoria ročne asi 15 %.

V ústave pre reštaurovanie je Latínsko-americký ústav pri UNESCO pre štúdium, konzerváciu a reštaurovanie kultúrnych pamiatok.

Verejnosť sleduje prácu archeológov priamo v teréne, na výstavách i vo vyše 90 múzeách pôsobiach po celej krajine.

Za Nigériu prispel do publikácie *Nwanna Nzewunwa*, profesor prehistórie Nigérie a Afriky na univerzite v Port Harcourte. Starostlivosť o pamiatky tu začína až po roku 1920, presnejšie po jej uzákonení v roku 1950. Vtedy sa vytvorila Národná komisia pre múzeá a pamiatky. Prvé správy o výskumoch na území Nigérie napísal v roku 1933 E. H. Duckworth. V r. 1945 bolo založené Britské múzeum v Lagose. Nová organizačná štruktúra sa schválila v roku 1979.

Doteraz sa urobil súpis najdôležitejších pamiatok, i tých, ktoré sú v súkromnom vlastníctve. Zatiaľ bolo určených 60 národných a 25 miestnych pamiatok. Z tých, ktorí zbierajú archeologické pamiatky — často spolu s etnografickými — je 80 % amatérov. Odborníkov začala ako prvá školiť Univerzita v Ibadane, teraz už aj ďalšie. Zatiaľ však z 13 nigerijských univerzít len na šiestich pôsobia školení archeológovia. Štatistiky pracovníkov, ktoré uvádza autor, svedčia o tom, že skutočný stav je značne vzdialený plánovanému.

Archeologické nálezy široká verejnosť ešte nepozná, a preto pri výskume sa nedá počítat s jej podporou. Múzeá majú v súčasnosti hlavný cieľ poučiť národ o národnej príslušnosti a kultúrnej nezávislosti. Archeológia a pamiatková starostlivosť má zase prvoradú úlohu zachrániť čo najviac materiálu ohrozovaného rozmachom výstavby a poľnohospodárstva.

Správa o Peru je dielom *Duccia Bonavia*, profesora prehistórie na Univerzite Cayetana Heredia. Úvodom opísal neblahý osud, ktorý stihol indiánske pamiatky po príchode Španielov. Mnohé zničili, iné odviezli do Európy, alebo skončili na morskom dne. K veľkej vandalskej akcii dal podnet Carlos V. v roku 1574, ktorý prikázal ničiť stopy pohanstva. Situácia sa zlepšila ani v 17. a 18. stor. Až koncom 19. stor. začali vznikať spolky na ochranu pamiatok. Po vyhlásení samostatnosti Peru v roku 1822 boli prehlásené všetky pamiatky za národný majetok. Od roku 1893 pôsobili výbory na ochranu pamiatok. V roku 1929 vzniká Národná archeologická základňa, v roku 1972 Národný ústav kultúry, ktoré postupne preberali starostlivosť o kultúrne dedičstvo.

Hlavný problém vidí autor v tom, že sa nepodarilo urobiť súpis pamiatok, preto je ich stav ťažko kontrolovať. Značné škody vznikli pri kultivácii pôdy po agrárnej reforme, pri stavebných prácach a najnovšie pri masovej turistike. O existencii dnes už zničených lokalít sa zachovali doklady len na leteckých fotografiách.

D. Bonavia je toho názoru, že príprava odborníkov

nie je dostatočná a pokiaľ sa aj nájde odborník, nemá primerané pracovné možnosti. Odborníci na stredovek v Peru neexistujú a chýbajú profesori, ktorí by ich mohli vychovať.

Svoj príspevok končí upozornením na škodlivosť stále rozvetvenejšieho trhu s pamiatkami, ktorý nadobúda medzinárodný charakter.

O USA referovali *Charles R. McGimsey III.* — riaditeľ Arkansaskej archeologickej správy a *Hester A. Davis* — štátny archeológ v Arkansase.

Začiatky ochrany pamiatok boli v USA zamerané na oveľa mladšie objekty ako v iných štátoch. Prvým chráneným miestom bol dom generála R. E. Leea a národný cintorín v jeho okolí. K tomu pribudol dom J. Washingtona, z ktorého riadil vojnu. V roku 1872 bol vytvorený Yellowstone národný park a až v roku 1889 začali chrániť indiánske ruiny v Arizone.

Od roku 1935 má archeologický výskum na starosti National Park Service. Existujú federálne zákony, ale popri nich má i každý štát svoje vlastné a sú veľké rozdiely v ich dodržiavaní.

V posledných rokoch sa zlepšila situácia so školenými archeológmi, ktorých zamestnávajú jednak federálne úrady, jednak stavebné firmy ako kultúrnych managerov, ale aj malé súkromné firmy, ktoré robia výskumy, súpisy a pod. na objednávku inštitúcií. Všetkých združuje Spoločnosť profesionálnych archeológov.

Autori príspevku vidia hlavnú úlohu súčasnosti v tom, že sa prednostne musí urobiť klasifikácia pamiatok podľa dôležitosti a robiť čo najviac zachranných akcií na ohrozených lokalitách. Upozorňujú na devastáciu nálezísk hromadnou turistikou.

Záverečnú kapitolu napísal zostavovateľ *H. Cleer* a nazval ju Svetové spravovanie kultúrnych pamiatok: problémy a perspektívy. Pokúsil sa v nej zhrnúť a porovnávať údaje z predchádzajúcich kapitol, a tak prišiel k záveru, aké sú najvýznamnejšie úlohy archeológie a ochrany pamiatok v dnešnom svete. Radí ich takto:

Vytvorenie čo najpodrobnejšieho fondu informácií.

Štúdium etnografických paralel, pokiaľ ešte sú.

Treba sa starať o to, aby škola dala deťom správny názor na pamiatky, lebo ony ich budú v budúcnosti ochraňovať.

Pri interpretácii a reštaurovaní treba dbať na zachovanie pôvodného poslania pamiatky.

Vyzýva k celosvetovej organizácii ochrany pamiatok.

Svoju úvahu končí tým, že sa odvoláva na hlboko vkorenený cit príslušnosti k spoločnosti a rodisku, ktorý treba využiť pri výchove vzťahu k pamiatkam.

Po preštudovaní recenzovanej publikácie, ktorá prináša množstvo zaujímavých údajov a poznatkov, môžeme konštatovať niekoľko skutočností. Predovšetkým to, že archeologický výskum a ochrana pamiatok je vždy úzko spätá s historickým a politickým vývojom krajiny. Zdá sa, že v krajinách, ktoré boli kolóniami, je silnejší a citovejší vzťah k pamiatkam ako v najcivilizovanejších. Často to odzrkadľuje aj postoj štátu.

Rôzne sú názory na to, ktoré objekty majú byť chránené a ktoré sú vlastne ešte archeologickými

(Nigéria). Značné rozdiely sú v požiadavkách na výskum a ochranu, čo v jednom štáte považujú za nedostatočné, inde hodnotia ako dosiahnutý úspech.

Vo vypočítavaní takýchto rozdielov by sa dalo ešte pokračovať. I keď je ešte značná nejednotnosť v možnostiach a často i cieľoch, treba s radosťou konštatovať, že v celom svete vzrastá záujem o zachovanie kultúrneho dedičstva. Dosahuje sa pokrok aj vo vzájomnej informovanosti — práve za jeden z dôkazov na tomto poli možno považovať i túto publikáciu.

Ostáva nám len spolu s H. Cleerom a W. D. Lipom vysloviť nádej, že tieto snahy nebudú narušované, naopak, že práve naša doba bude tou, ktorá sa zaslúži o zachovanie kontinuity ľudskej kultúry a vytvorí podmienky pre čoraz lepší výskum a účinnejšiu ochranu pamiatok.

Mária Lamiová-Schmiedlová

Tibor Kemenczei: Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Budapest 1984. 430 stran včetně 220 tabulek a 30 obrázků.

Recenzovaná práce obsahuje po úvodu krátkou teoretickou kapitolu věnovanou začátkům období „Spätbronzezeit“ v severovýchodním Maďarsku. Po ní následuje monografické zpracování čtyř archeologických kultur, jejichž lidé na tomto území sídlili: piliňské, berkezske, kyjatické a gávské. Závěr představuje chronologická a historická seřazená naleziště, přičemž jsou vždy zvlášť uváděny hromadné nálezy kovových předmětů jednotlivých archeologických kultur. Celkový počet lokalit je skutečně úctyhodný: 197 lokalit piliňské kultury; 104 lokalit kultury Berkesz; 138 lokalit kyjatické kultury a 339 lokalit kultury Gáva. Kniha je opatřena seznamem používaných zkratk, obsáhlým seznamem literatury a místním rejstříkem. Nedílnou součástí práce jsou početné ilustrace archeologického materiálu, mapy, plány a rekonstrukce, které sestávají z 220 celostránkových fotografických a kresebných tabulek a 30 obrázků (obr. 17 jako příloha na vnitřní straně zadní vazby).

Práce úzce souvisí s poválečným rozvojem maďarské archeologie. Tibor Kemenczei — příslušník střední archeologické generace se svojí monografií úspěšně podílí na tvorbě obrazu pravěkého osídlení sousedního Maďarska v době bronzové. Jeho práci můžeme právem přiřadit k vertikálním či horizontálním monografickým zpracováním problematiky doby bronzové, jakým jsou díla A. Mozsolicsové (1967, 1973), N. Kalicze (1968), E. Patekové (1968), T. Kováče (1977), I. Bóny (1975), O. Trógmayera (1975) aj.

Recenzovaná práce se věnuje problematice střední, mladší a pozdní doby bronzové v pojetí československé chronologické terminologie doby bronzové; tedy období stupňů BB-HB (pozn. v celé recenzi se budu přidržovat této v současnosti v československé archeologii používané chronologické terminologie). Třebaže monografie z hlediska geografického nezabírá celé Maďarsko, je její záběr mimořádně rozsáhlý. Zabývá se všemi archeologickými kulturami, které jsou v Československu zahrnovány pod pojmem jihovýchodní popelnicová pole. Tento kulturní komplex

byl na Slovensku v období střední a na počátku mladší doby bronzové tvořen kulturou piliňskou a kulturou Suci de Sus. Později, až do konce doby bronzové, kulturami kyjatickou a gávskou. Tento kulturní komplex sousedil na Slovensku na západě s karpatskou mohylovou kulturou, později s kulturním komplexem středodunajských popelnicových polí, a na severu s kulturou lužickou.

Autor sesbíral veškerý starý v muzeích deponovaný archeologický materiál a zejména se opíral o materiál a náleзовou situaci ze svých vlastních rozsáhlých terénních výzkumů. V teoretickém vyhodnocování měl k dispozici početné vlastní studie, z nichž nejzávažnější (v seznamu literatury je uvedeno 20 publikačních jednotek) použil.

Hned úvodem bych chtěl poznamenat, že recenze vznikla začátkem roku 1985 a že jsem se mohl opírat o početné vlastní, domácí i zahraniční studie, které autor v době odevzdání rukopisu pochopitelně neměl k dispozici, a zejména o komplexně prozkoumané žárové pohřebiště piliňské a kyjatické kultury v Radzovcích, okr. Lučenec (1334 hrobů), sídliště z téže lokality a o kompletně prozkoumané pohřebiště eponymní lokality kyjatické kultury v Kyjaticích, okr. Rimavská Sobota (téměř 200 hrobů).

Základem recenzované práce byl rukopis habilitační práce ukončený již v roce 1973. Tento rukopis byl později přepracován a předložen k tisku začátkem roku 1977. Je sice pravdou, že některé poznámky, literatura a nové nálezy byly, pokud to bylo možné, v průběhu redakčních prací vzaty v úvahu, ovšem i tak musí recenzent a odborná veřejnost pochopit na tuto práci, jako na dílo zobrazující stav bádání konce sedmdesátých let. Je nesporné, že sám autor by mnohé své názory formuloval v současnosti z jiného pohledu, že by absorboval novou materiální bázi a nové teoretické impulzy, které se mezitím objevily.

Pertraktované téma zabírá ve smyslu vertikálním střední, mladší a pozdní dobu bronzovou. Ve smyslu horizontálním se historické jeviště z pochopitelných příčin omezuje jen na jižní polovinu sídelního prostoru lidu jihovýchodních popelnicových polí. Severní část, kde sídlilo obyvatelstvo totožných archeologických kultur, leží na Slovensku. Tato oblast tedy také představuje integrální součást řešené problematiky. Třebaže určitá část tohoto území představuje již periferní oblast, poskytuje k řešení historických, společenských a hospodářských situací v mnoha směrech příznivější podmínky než oblast, kterou měl k dispozici T. Kemenczei.

K problematice vývoje kmenů severní části Karpatské kotliny v době bronzové musíme v první řadě přistupovat historicky a chápat jejich rozvoj jako výslednici vzájemného působení obecných a specifických vývojových momentů. Slovenské a československé bádání chápe jihovýchodní popelnicová pole jako specifickou oblast popelnicových polí charakterizovanou určitými shodnými projevy základny a nadstavby. Tento komplex se začal formovat na počátku střední doby bronzové (v průběhu stupně BB₁) a v následujícím období (stupeň BB₂/BC₁) vystupuje již zcela samostatně a konsolidovaně. Závěr tohoto kulturního

komplexu patří do období druhé poloviny pozdní doby bronzové (druhá polovina stupně HB) a není, jak ještě ukáží, ve všech oblastech současný. Zatímco v jižní polovině, jak správně vystihl T. Kemenczei, zaniká dřívě, existoval v severní hornaté oblasti až do konce pozdní doby bronzové (konec stupně HB) a v některých retardovaných oblastech až do počátku doby halštatské.

Jihovýchodní popelnicová pole lze z aspektu chronologického dělit na starší (kultura piliňská, Suciu de Sus, respektive Berkesz) a na mladší (kultura kyjatická a gávská); z aspektu geografického na západní (kultura piliňská a kyjatická) a východní (ostatní zmíněné kultury). Tyto kultury ve vertikální rovině spolu souvisely geneticky a v horizontální na sebe vzájemně působily a ovlivňovaly se.

Charakteristickým projevem ekonomické základny nositelů jihovýchodních popelnicových polí byl usedlý, zemědělský způsob života, mnohasetletá kontinuita sídlišť a pohřebišť a zejména rozvinuté bronzářství prosperující díky sedmihradské a středoslovenské surovinové základně. Vůdčím znakem nadstavby byl výlučně žárový pohřební ritus, kterým se tento kulturní komplex výrazně lišil od svých birituálních mohylových sousedů anebo od pozdějších tzv. předskýtských kmenů.

Své pojetí vzniku a dalšího vývoje piliňské kultury jsem podal na různých místech a zejména pak na stránkách časopisu Slovenská archeológia (Furmánek 1977, 1981). Při této příležitosti bych chtěl zdůraznit některé nové skutečnosti, které vyplynuly z dalšího studia piliňské kultury, zdůraznit souhlasné názory a poukázat na některé rozdíly, které v současnosti v přístupu k dané látce existují mezi slovenským a maďarským výzkumem.

Široký okruh problémů je spjatý s otázkou expanze nositelů mohylových kultur. Názor o vpádu mohylových kultur do značné oblasti Maďarska (Mozsolics) je v maďarské archeologické škole tak zžitý, že jednotliví autoři vůbec neuvažují o jeho revizi, ale pouze jej modifikují (Kovács, Trógmayer, Kőszegi, Kemenczei aj.). Naproti tomu slovenské, ale i zahraniční bádání se snaží dokázat autochtonní vývoj kultur na širokém středoevropském území včetně části Karpatské kotliny. Na význam Karpatské kotliny, z níž vycházely severozápadním a severním směrem silné civilizační impulzy, často poukazovali mnozí badatelé (Plesl). V souladě s názory většiny maďarských archeologů o jednorázovém či etapovitým pronikání nositelů mohylových kultur argumentuje i T. Kemenczei. Řešení těchto otázek by si však vyžadovalo rozsáhlejší prostor než ten, který recenze poskytuje. Uvědomíme-li si však některé skutečnosti související se západním pronikáním otomanské kultury na Slovensku, či už na severu do horního Považí anebo na jihu do Rimavské kotliny, a početné importy otomanské keramiky do prostředí mladomaďarského, vidíme, že na severu Karpatské kotliny to bylo proudění právě opačné, než jaké připouští maďarské bádání. Taktéž vliv mohylové kultury na genezi kultury piliňské byl menší než se v recenzované práci uvádí a další ovlivňování například v bronzové industrii bylo zcela zanedbatelné a mělo spíše

směr přesně opačný. Znamená to, že bronzářská střediska starší fáze jihovýchodních popelnicových polí ovlivňovala bronzářství mohylových kultur, formujícího se okruhu středodunajských popelnicových polí a lužické kultury.

V souvislosti s piliňskou kulturou třeba podtrhnout závažný poznatek, který T. Kemenczei správně akcentoval. Jedná se o vznik hradišť již v podmínkách této kultury. Podobné závěry jen na základě slovenských pozorování zatím nelze formulovat. Předpokládám však, že začínající zájem o hradiště kyjatické kultury (Furmánek — Veliačik — Romsauer 1982) potvrdí, že hradiště byla zakládána již v podmínkách piliňské kultury. Tibor Kemenczei však neuvádí další zvláštní sídlištní formu — jeskynní sídliště. Nové nálezy ze Slovenska, ale i některé z Maďarska (publikované, ale neinterpretované — tab. C: 1, 9; CVII: 9) ukazují, že jeskyně v krasových oblastech byly využívány již na sklonku piliňské kultury a snad ještě i dřívě.

Rozsáhlá a početná žárová pohřebiště piliňské kultury přinášejí nejen bohatý archeologický materiál, ale dovoluji formulovat i závěry jiného druhu. Antropologické analýzy, které se realizovaly na materiálu slovenských žárových pohřebišť piliňské a kyjatické kultury, dovolily řešit otázky pravěkého kroje, otázky demografické a společenské (Furmánek — Stloukal 1985).

Autor recenzované monografie měl k dispozici obrovský materiál hmotné povahy. Z něj je třeba na prvním místě jmenovat keramiku a bronzovou industrii. Zpracovávat toto množství klasickým způsobem je téměř nemožné. Zvolil-li tedy autor jednoduchou popisnou a klasifikační metodu, nezazlívejme mu to. Je však škoda, že se nepokusil vypracovat a znázornit hmotnou náplň jednotlivých fází nejen piliňské, ale i všech dalších studovaných kultur. Absence typologických tabulek je tedy určitým nedostatkem recenzované knihy. Je však horší, že nálezy celky musí uživatel pracně sestavovat pomocí katalogu, který ne vždy odpovídá skutečným prezentovaným na tabulkách (např. tab. LXXI: 14, str. 138, tab. LXXV: 15 aj.).

Také u bronzových předmětů by jemnější chronologické členění bylo prospěšné a účelné. Bronzová industrie piliňské kultury bezesporu vychází z tradice kovové industrie kosziderského horizontu a v některých náleзовých celcích se předměty tohoto horizontu ještě i vyskytují. Posléze se bronzová industrie stává významným fenoménem a determinantem této archeologické kultury. Domnívám se, že horizonty bronzových depotů jak byly vypracovány A. Mozsolicsovou a M. Novotnou umožňují dobrou orientaci v dynamice vývoje bronzářství všech kultur jihovýchodních popelnicových polí. Ovšem jejich správná aplikace musí vycházet ze srovnání obsahu depotů s bronzovými předměty ze žárových hrobů a ze sídlištních vrstev a objektů na zkoumaných lokalitách.

Pozorování vycházející z analýzy slovenského archeologického materiálu ukazují, že zánik piliňské kultury nenastal všude stejně. Zatímco ve východní oblasti rozšíření končí tato kultura svoji existenci již

ve stupni BD, v západní oblasti až ve stupni HA₁. Souviselo to s tlakem nositelů gávské kultury, která měla největší vliv na genezi kultury kyjatické.

Právě geneze kyjatické kultury a její vztah ke kultuře piliňské nejsou v recenzované monografii podány ve shodě s historickým vývojem severní části Karpatské kotliny. Na Slovensku, kde byla kyjatická kultura rozšířena také, neznám ani jednu zkoumanou lokalitu, která by nevykazovala kontinuitu od piliňské po kyjatickou kulturu. Dokonce i na samotné eponymní lokalitě v Kyjaticích se v průběhu výzkumné sezóny 1983 a 1984 zachytilo několik žárových hrobů piliňské kultury a hrobů z přechodného piliňsko-kyjatického horizontu. A tak je tomu všude! Za exemplární příklad může sloužit žárové pohřebiště v Radzovicích, kde se prozkoumalo 1334 hrobů a zkoumala se též osada. Tam se zcela jasně dokázala kontinuita obou kultur. Sběrový materiál z lokality Salgótarján-Zagyvapálfalva zařazuje T. Kemenczei do náplně kyjatické kultury (s. 134–135). Ovšem některé hrobové celky z jiných pohřebišť jsou zařazeny chybně. Např. hroby 105, 153 a 241 na pohřebišti v Gelej (tab. XVIII) klasifikované jako piliňské jsou kyjatické nejen podle keramiky, ale i podle bronzových předmětů. Také značná část hrobů z pohřebiště Szajla klasifikovaných jako kyjatické náleží kultuře piliňské. U této lokality sice T. Kemenczei konstatuje, že toto pohřebiště obsahuje množství nádob „piliňského typu“ (s. 47), avšak piliňskou fází tohoto žárového pohřebiště nepřipouští. Mnohé tyto keramické tvary se ani v nejmenším neliší od identických z pohřebiště v Litke. Také typická amfora piliňské kultury z lokality Ózd, Kőalja (tab. XC: 2) byla zařazena do náplně keramiky kyjatické kultury zajisté omylem. Uvedené skutečnosti ukazují, že nejen na Slovensku, ale i v Maďarsku probíhal plynulý vývoj od piliňské ke kyjatické kultuře.

Publikované názory na rozšíření kyjatické kultury plně korespondují s názory československé archeologie. Značným přínosem práce a osobním přínosem samotného autora byla pasáž věnovaná hradištím kyjatické kultury. Některá z nich byla zkoumána a jejich materiál vyhodnocen i v rámci interdisciplinární spolupráce (Felsőtárkány „Várhegy“).

Pro genezi kyjatické kultury mělo největší význam původní podloží předcházející piliňské kultury. Důsvědčuje to kontinuita sídlištních forem, pohřebišť, kontinuita bronzové industrie. Impulzem ke kulturní změně byla expanze gávské kultury, která se největší měrou přičinila o vznik kultury kyjatické. Vlivy z oblasti kultury lužické a z okruhu středodunajských popelnicových polí byly podružné. Působení z oblasti lužické kultury zesílilo až od pozdní doby bronzové, kdy dochází k expanzi lužické kultury nejen do oblasti jihovýchodních popelnicových polí, ale i do oblasti středodunajských popelnicových polí. Zánik kyjatické kultury souvisel nejen s expanzí východních etnik, která však hornatou část Slovenska nezasáhla, ale zřejmě i s nastupujícím klimatickým pesismem, které znamenalo pro pravěké komunity žijící v horských a podhorských podmínkách tak kritickou událost, s kterou se tehdejší ekonomika nedokázala vypořádat.

Samostatnost maďarského pohledu na problematiku doby bronzové se jasně jeví při vyčlenění kultury Berkesz. Klasifikace tohoto lokálního projevu je spjata se jménem T. Kovácsa. Ten zmíněnou skupinu vyčlenil podle materiálu z několika lokalit a datoval ji do stupně BD. V současnosti je k dispozici pouze 28 žárových hrobů z lokality Alsóberecki, tři hroby z Vajdácšky, řada ojedinělých nálezů a T. Kemenczei zde zařadil i materiál z knížecí mohyly v Nyírkársz-Gyulaháza. Sám dokonce hovoří, že „*Das keramische Material der Berkesz-Kultur besteht fast ausschließlich aus Einzelfunden*“. Tuto kulturu datoval mezi kultury Suci de Sus a Gáva (tedy do stupně BC₂–BD). Tím se dostává do rozporu s názory rumunských, sovětských, československých a také některých maďarských badatelů, kteří kladou závěr kultury Suci de Sus až do stupně BD a uznávají její genetickou souvislost s následující kulturou Gáva.

Akceptujeme-li existenci samostatné kultury Berkesz a její datování, vyvstává pak otázka, proč se Tibor Kemenczei nevěnoval i problematice kultury Suci de Sus. Lze souhlasit s názorem, že na osídlení kultury Suci de Sus na území, kterým se autor zabývá, působily silné vlivy z lokálních skupin mohylových kultur a z kultury Noua. Ovšem tyto vlivy působily v různé intenzitě i na kulturu Suci de Sus na Slovensku, v Rumunsku a v Karpatské oblasti Ukrajinské SSR, a badatelé, kteří se touto problematikou zabývali, nepovažovali za nutné uvažovat o změně kulturních poměrů. Vycházejí z archeologického materiálu ze žárového pohřebiště v Zemplínských Kopčanech a z jiných slovenských lokalit (Demeterová 1984) je naprosto jasné, že kultura Suci de Sus se na Slovensku objevila již ve stupni BB₁ a svoji existenci ukončila ve stupni BD. Na počátku mladší doby bronzové lze na keramice sledovat prvky formující se kultury Gáva. Domnívám se, že v hrubých rysech shodně probíhal vývoj i v dalších oblastech osídlených lidem kultury Suci de Sus.

Zvláštní zmínku si zasluhuje bronzářství této archeologické kultury. Právě na konci střední a na počátku mladší doby bronzové signalizují hromadné nálezy bronzových předmětů zřetelný pokrok metalurgie neželezných kovů v Sedmihradsku (depoty Uriul-Domănești). Kartografické znázornění těchto depotů (Furmánek – Horst 1982, mapa 5) ukázalo překvapivou koncentraci depotů typu Ópályi ve středním Potisi, na území, které zcela určitě nemělo vlastní surovinové zdroje. Tato oblast však byla zřejmě ekonomicky natolik silná, že si za přebytky jiných produktů mohla zabezpečit dostatek kovové suroviny anebo hotových bronzových předmětů z blízkých sedmihradských bronzářských středisek. Je zajímavé, že T. Kemenczei na to správně poukázal a tuto skutečnost interpretoval, že tato bronzová industrie vykazuje kromě domácích a blízkých sousedních výrobních tradic i některé typy bronzových předmětů až ze severního Přičernomoří. Zprostředkovatelskou funkci tu sehrávala kultura Noua.

Výzkum gávské kultury rozšířený na území pěti státních celků je stále ještě v počátcích. Proto souborné zpracování této kultury v Maďarsku a zejména soupis jejích lokalit a materiálu přivítala celá evrop-

ská odborná veřejnost. Gávská kultura měla v mladší a v pozdní době bronzové velmi dynamický rozvoj. Její síla a aktivita byla obdivuhodná. Záhy pronikla i mimo své původní oikumeny, jak o tom svědčí náplň sousedních archeologických kultur (Ostrovul Mare, Balta Verde, Basarabi), podílela se na vzniku jiných kultur (bosutská, kyjatická) a pronikala i na sever do jihovýchodního Polska a s ojedinělými nálezy se setkáváme až na území NDR (Zschornowitz). V samotném Maďarsku byly osídleny některé v současnosti bažinaté oblasti (Bodrogköz, Rézköz), které předtím ve střední době bronzové osídleny nebyly. Vysvětlení tohoto jevu je snadné. Subboreální klimatické optimum, do něhož rozvoj gávské kultury spadá, způsobilo vysušení těchto oblastí a tak vznikl předpoklad pro osídlení. Je to tatáž situace, která byla pozorována v hornatých oblastech Slovenska, které v té době byly intenzivněji osídleny než nížiny jihozápadního Slovenska.

Z oblasti rozšíření gávské kultury je v současnosti k dispozici poměrně málo žárových pohřebišť. Proto je mimořádně cenný materiál ze 17 žárových hrobů na pohřebišti Taktabáj. Ovšem datování celého pohřebiště do úzkého časového úseku jen na základě chronologicky sice průkazné jednoduché štitkové spony je nepřesvědčivé. Necelých dvacet prozkoumaných hrobů představuje určitě jen malou část pohřebiště, které mělo delší trvání. To ostatně potvrzuje i prezentovaný materiál (viz amforu tab. CLXI: 19).

Gávskou kulturu v Maďarsku dělí autor do dvou chronologických stupňů. Konec mladšího stupně klade do HB₁. Zánik kultury Gáva dává do souvislosti, podobně jako zánik kyjatické kultury, s nápořem tzv. předskytských kmenů. Ovšem stejná situace nebyla ve všech oblastech rozšíření gávské kultury. Například na Slovensku byl svého času vypracován somotorský typ (Paulík 1968), datovaný do samotného závěru doby bronzové (stupeň HB₃), který se v současnosti chápe jako integrální součást gávské kultury. Podobné datování má i žárové pohřebiště ve Vojnatine (Budinský-Krička 1976).

Hmotná náplň gávské kultury je velmi pestrá a variabilní. Platí to jak o keramice, tak i o bronzových předmětech. Ovšem tvary a výzdoba nádob si vyžadovaly, aby v recenzované práci byly podány přehledné typologicko-chronologické tabulky keramiky. Autor pouze prezentoval jednotlivé keramické typy a většinou bez genetických souvislostí a chronologické fixace. Je zřejmé, že množství materiálu a možnosti publikace byly ve zjevném protikladu. O bronzové industrii gávské kultury v severovýchodním Maďarsku platí téměř beze zbytku to, co bylo řečeno o bronzové industrii kultury Berkesz. Hromadné nálezy bronzových předmětů byly tezaurovány na území, které, třebaže nemělo vlastní surovinové zdroje, bylo ekonomicky tak silné, že si surovinu a bronzové předměty mohlo zabezpečit směnou z jiných oblastí.

Závěrečná kapitola recenzované práce se věnuje chronologické a historické interpretaci. Právě tato kapitola vyvolá polemiku, jejíž rozsah mnohonásobně překračuje prostor této recenze. Vyjádřeno heslovitě, jedná se o problémy migrační (expanze mohy-

lových kultur, velké stěhování národů doby bronzové, pronikání předskytských elementů), problémy synchronizační a problémy relativní a absolutní chronologie.

Při této příležitosti bych chtěl zdůraznit, že jihovýchodní popelnicová pole byla na tak vysoké ekonomické a sociální úrovni, že můžeme směle hovořit, že patřila k civilizačním střediskům pravěké Evropy. Projevovalo se to kontinuitou osídlení, velkou hustotou sídlišť, budováním hradišť, rozvinutou metalurgii neželezných a v závěrečné etapě i železných kovů a dalšími faktory. Po většinu času vystupoval tento kulturní okruh aktivně vůči svým sousedům (lužická kultura, středodunajská popelnicová pole). Až v pozdní době bronzové došlo k zesílení vlivu jeho severního souseda (lužická kultura) a k etapovitému pronikání tráko-kimmerských elementů, což zřejmě i ve spojení s nastupujícími klimatickými změnami způsobilo zánik tohoto kulturního komplexu.

Tibor Kemenczei předložil domácí i zahraniční odborné veřejnosti mimořádně cennou monografii naplněnou obrovským množstvím lokalit, materiálu, myšlenek a interpretací. Třebaže názory recenzenta se v mnoha směrech od názorů autora značně liší, hodnotí se celá práce velmi kladně. Je třeba upřímně poděkovat za prezentovanou monografii, která podstatně posunula bádání o době bronzové v Karpatské kotlině dopředu a provokuje slovenský výzkum doby bronzové, aby v nejbližší době podobnou problematiku ze svého území zpracoval a prezentoval.

Václav Furmánek

Keltische Numismatik und Archaeologie. Numismatique celtique et Archéologie. Veröffentlichung der Referate des Kolloquiums Keltische Numismatik vom 4. bis 8. Februar 1981 in Würzburg. Hrsg. von G. Grasmann, W. Janssen und M. Bradt. BAR International Series 200. kreslené obrázky, německý, anglický, francúzsky 1–2. Oxford 1984, 512 strán, fotografické a kreslené obrázky, německý, anglický, francúzsky a taliansky text.

Edícia British archaeological reports, séria 200, v dvoch zväzkoch zverejňuje referáty z kolokvia o aktuálnych problémoch keltskej numizmatiky a archeológie (Würzburg, NSR, 1981). Konfrontácia a zosúladenie výsledkov bádania oboch disciplín sa v súčasnosti javia ako nanajvýš potrebné. Preto sa vysoko hodnotí každá iniciatíva v takejto výmene názorov a v hľadaní spoločnej cesty k riešeniu problémov.

V zborníku sa nepublikujú všetky referáty z kolokvia. Niektoré už boli, alebo budú zverejnené na inom mieste. Ich výpočet v úvode však dokresľuje celkový obraz o kolokviu. Z technických dôvodov sa neuvádzajú ani referáty filologickej sekcie. Príspevky sú v oboch častiach zborníka usporiadané abecedne, bez ohľadu na určité tematické okruhy. Chýba úvodný, resp. záverečný príspevok, ktorý by programovo na-

črtol cieľ, alebo zhodnotil význam celej akcie. Z 29 príspevkov sa väčšina dotýka chronologických problémov keltského mincovníctva. Riešia sa zo širšieho alebo užšieho geografického hľadiska, z pozícií určitého mincového typu, prípadne keltského kmeňa, ktorému sa prisudzuje razba mincí. Ide buď o čiste numizmatické analýzy, ale aj o konfrontáciu ich výsledkov s historickými správami alebo archeologickými nálezmi. Napr. *J. B. Colbert de Beaulieu* (s. 20–33) sa zaoberá časovým usporiadaním keltských mincí z Gallie. *L. Reding* (s. 319–355) sa snaží o určenie chronologickej postupnosti v mincovníctve Treverov v oblasti Luxembursko-Trier. *I. Storck* (s. 420–429) uvažuje o chronológii neskorolátenských mincí z južnej časti horného Porýnia. Dôsledne pritom vychádza z výsledkov archeologického bádania, opiera sa o výpoveď nálezových kategórií (pohrebiská, hromadné nálezy, sídliská – túto kategóriu považuje z hľadiska vypovedacej hodnoty za najvýraznejšiu). *D. Mannsperger* (s. 230–2253) v konfrontácii s archeologickými nálezmi hodnotí chronológiu keltského mincovníctva v Badensku-Württembersku. *H. J. Hildebrandt* (s. 151–165) pojednáva o chronológii keltiberských mincí v Španielsku využívajúc výhody matematicko-štatistickej metódy. Z hľadiska jednotlivých typov mincí sa chronologickými otázkami zaoberajú *P. P. Ripollés a Villaronga* (s. 339–357), *Y. van der Wielen* (s. 473–477) a najmä *S. Scheersová* (s. 360–405), ktorej príspevok je aj tentokrát metodicky a odborne mimoriadne prínosný. Na „technicko-organizačné“ základy chronológie keltských mincí sa z hľadiska všeobecnej platnosti zameriava príspevok *R. Göbla* (s. 54–68). Poukazuje na dve skupiny „chronologicko-metodických prostriedkov“ v štúdiu chronológie keltského mincovníctva. V prvej ide o vlastnú numizmatickú prax, v ktorej *R. Göbl* presadzuje svoje „*Abfolgekriterien*“ – kritériá postupnosti, resp. zostupnosti, v snahe určiť relatívnu chronológiu razieb. V podstate ide o neprijateľnú teóriu o postupnom zhoršovaní hmotnosti, akosti kovu a vyobrazení mincí v závislosti od časových kritérií – čím je minca ľahšia a horšia, tým je mladšia. [*E. Nau* (s. 254–269) v súvislosti s etnickými určeními niektorých galských mincí označuje túto teóriu, k platnosti ktorej sa tiež stavia negatívne, za „dogmu keltskej numizmatiky.“] V druhej skupine chronologicko-metodických prostriedkov sa *R. Göbl* v snahe vypracovať absolútnu chronológiu keltských mincí dovoľáva potreby zrovnávať numizmatické systémy s výsledkami príbuzných disciplín (aj s archeológiou). Vynikajúcim „technicko-organizačným prostriedkom“ pri štúdiu keltských mincových systémov je však *Göblova* metóda zrovnávania razidiel – „*Stempelanalyse*“ (*J. B. Colbert de Beaulieu*, s. 21, ju nazýva charakteroskopiou). V bloku referátov k chronologickým problémom prvoradú pozornosť si zasluhuje príspevok *V. Krutu* (s. 201–228). Jediný poukazuje na základné problémy spolupráce keltskej numizmatiky a archeológie, naznačuje ich riešenie, a to nielen v chronologických otázkach. Pre keltskú

numizmatiku má mimoriadny význam *Krutova* obhajoba staršej fázy keltského mincovníctva v priebehu 3. stor. pred n. l. Názorné zdôvodnenie tohto predpokladu na hrobovom komplexe s mincou z Hostomíc a Giengenu s poukázaním na materiállové súvislosti s podunajskou oblasťou (medzi iným aj na hromadný nález mincí audoleontského typu z Egyházasdengелеg a na nádobu, v ktorej bol uložený, s analógiou na pohrebisku v Ižkovciach) a helenistickým svetom je brilantnou ukážkou potrebných spoločných postupov keltskej numizmatiky a archeológie. *V. Kruta* ich dokumentuje aj na ďalších možnostiach spolupráce (analýza mincových vyobrazení, konfrontácia s archeologickými predmetmi a ich datovaním).

Viacere príspevky predstavujú cenný celkový pohľad na keltské mincovníctvo v jednotlivých oblastiach, resp. na jeho určitý geograficky či typologicky obmedzený problém. *G. Gorini* (s. 69–87) a *A. Patausso* (s. 283–307) informujú o mincovníctve Kelto v Itálii. *Z. Woźniak* (s. 478–483) uvádza nálezy keltských mincí z Poľska. Upozorňuje na zlomky hlinených odlievacích foriem (Zakrzów, Kraków-Mogiła) – doklady miestnej razby mincí. Za dôvod vzniku razby tu považuje poľské soľné zdroje a s nimi spojené obchodné súvislosti. *K. Biró-Sey* (s. 1–9) predkladá vyčerpávajúci výklad o razbe bronzových mincí v povodí rieky Kapos a v južnom Podunajsku (typ Regöly a Dunaszekcső). Keltskú bronzovú razbu spája s rímskou okupáciou Panónie. V lokálnom obehu slúžili bronzové mince až do prvej polovice 1. stor. n. l. *P. Kos* (s. 185–200) osvetľuje politickú a hospodársku situáciu 1. stor. n. l. vo východoalpskej oblasti na základe nálezov rímskych republikánskych a norických mincí. Jeho príspevok prináša mnohé podnetné názory, napr. o význame rímskych republikánskych mincí ako nadregionálneho platidla, o funkcii veľkých strieborných norických razieb predovšetkým vo veľkých transakciách, pri teaurácii kapitálu, krytí potrieb administratívy a armády, ako aj o význame drobných norických razieb predovšetkým vo vnútornej platobnej funkcii. Úvahy *P. Kosa* o mincovníctve Norikov vo viacerých smeroch prekračujú rámec lokálnej problematiky a nadobúdajú všeobecný význam.

Typologické problémy riešia *Z. Nemeškalová-Jiroudková* (s. 270–282) všestranným, prínosným rozborom mušľových statérov, detailným štúdiom ich razidiel, ako aj autorka tejto recenzie (s. 165–184), ktorá neúčast na kolokviu nahrádza publikovaním plánovaného referátu o minciach nitrianskeho typu, najmä v súvislosti so zistenou prerazbou na jednej z veľkobysterských tetradrachmiach.

Aj keď zborník postráda teoretický príspevok o všeobecných problémoch keltskej numizmatiky a archeológie, v ktorom by sa naznačili všetky možnosti spoločného výskumu, predsa sa tieto izolovane riešia v jednotlivých referátoch. Treba to hodnotiť ako dobrý základ, východisko ďalšej spolupráce obidvoch disciplín.

Eva Kolníková

OBSAH 1. ČÍSLO

Styridsat rokov slobodného a intenzívneho rozvoja archeologického bádania na Slovensku	5
Július Béreš	
Kerámika na tzv. avarských pohrebiskách a sídliskách zo 7.–8. stor. na Slovensku	15
Керамика на т. наз. аварских могильниках VII–VIII вв. в Словакии	57
Keramik aus den sog. awarischen Gräberfeldern und Siedlungen des 7. und 8. Jahrhunderts in der Slowakei	61
Л. В. Вакуленко — О. М. Приходнюк	
Проблема преемственности черняховских и раннесредневековых древностей в свете новых исследований на среднем Днестре	71
The Problem of Succession between the Remains of Chernyakhovsk Culture and the Early Medieval Period in the Light of New Investigation in the Middle Dniester Basin	135
Václav Furmánek — Milan Stloukal	
Jihovýchodní popelnicová pole ve světle antropologické analýzy	137
Юго-восточные поля погребальных урн в свете антропологического анализа	149
South-Eastern Urnfields in the Light of the Anthropological Analysis	151
Cyril Ambros	
Teirbeigaben in latènezeitlichen Gräbern in Palárikovo-Dolný Keresztúr	153
Звериные приложения в латенских погребениях в с. Паларикиво — Дольни-Керестур	163
Pavol Mačala	
Depot bronzových predmetov z Přestavlk, okr. Přerov	165
Клад бронзовых предметов из Пржеставлки, р-н Пржеров	182
Depot von Bronzegegenständen aus Přestavilky, Bez. Přerov	184
Správy a recenzie	
Päťdesiatka PhDr. Stanislava Šišku, CSc., (<i>Alexander Ruttkay</i>)	203
Zivotné jubileum PhDr. Lamiovej-Schmiedlovej, CSc., (<i>Dušan Čaplovič</i>)	205
Zivotné jubileum PhDr. Juraja Pavúka, CSc. (<i>Stanislav Šiška</i>)	206
Konferencia o lužickej kultúre (<i>Ladislav Veličik</i>)	208
Konferencia „Tradícia ako fenomén kultúrnej aktivity ľudstva“ (<i>Stanislav Šiška</i>)	211
Hans-Georg Hüttel: Bronzezeitliche Tensen im Mittel- und Osteuropa (<i>Anton Točík</i>)	212
R. A. J. Avila: Bronzene Lanzen- und Pfeilspitzen der griechischen Spätbronzezeit (<i>Klára Marková</i>)	215
Stanovisko k recenzii A. Točíka (<i>Zlata Čilinská</i>)	216
Subhi Anwar Rashid: Gründungsfiguren im Iraq (<i>Ladislav Olexa</i>)	218
Ezat O. Negahban: Metal Vessels from Marlik (<i>Elena Mirošayová</i>)	221
Attila Kiss: Baranya megye X–XI. századi sírleletei (<i>Anton Točík</i>)	224
Ertuğrul Caner: Fibeln in Anatolien I. (<i>Elena Mirošayová</i>)	226
Bohuslav Klíma: Dolní Věstonice, tábořiště lovců mamutů (<i>Juraj Bárta</i>)	282
Falko Daim — Andreas Lippert: Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NÖ (<i>Zlata Čilinská</i>)	231
Mária Novotná: Halsringe und Diademe in der Slowakei (<i>Václav Furmánek</i>)	234
Etela Studeníková — Jozef Paulík: Osada z doby bronzovej v Pobedime (<i>Elena Mirošayová</i>)	236

OBSAH 2. ČÍSLA

Pätnásť rokov od prijatia dokumentu „Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSC“	245
Gabriel Nevizánsky	
Grabfunde und Überbauerscheinungen der Träger der Badener Kultur im zentralen Gebiet des Karpatenbeckens	249
Могильный инвентарь и надстречные явления населения баденской культуры в центральной части Карпатской котловины	271
Václav Furmánek — Pavel Sankot	
Nové laténské nálezy na středním Slovensku	273
Новые латенские находки в Средней Словакии	303
Neue latènezeitliche Funde in der Mittelslowakei	307
Валерий Борисович Перхавко	
Западнославянские украшения из Дегтянскогоклада	311
The West Slav Ornaments in the Hoard of Degt'any	327
Jozef Zábajník	
Zur horizontalen Stratigraphie des Gräberfeldes in Radvaň nad Dunajom-Žitavská Tóň	329
К вопросу горизонтальной стратиграфии могильника п. с. Радвань-над-Дунаем — Житавска Туонь	338
Egon Wiedermann	
K historicko-chronologickým otázkam včasnostredovekej spoločnosti 7.—8. stor. na Slovensku	347
К историко-хронологическим вопросам раннесредневекового общества VII—VIII вв. в Словакии	361
Zu historisch-chronologischen Fragen der frühmittelalterlichen Gesellschaft des 7.—8. Jahrhunderts in der Slowakei	362
István Erdélyi — Eugénia Szimonova	
Grabung in der Gemarkung von Vásárosnamény	379
Раскопки в окрестностях Вашарошнаменъ	397
Eva Hajnalová	
New Palaeobotanical Finds from Medieval Towns in Slovakia	399
Новые палеоботанические находки в средневековых городах на территории Словакии	438
Správy a recenzie	
Eisner a Slovensko (Anton Točík)	439
XVI. celoštátna konferencia archeológie stredoveku (Alexander Ruttkay)	441
Sympózium „Maďari a Slovania v dunajskom priestore v 10. stor.“ v Linci (Rakúsko) (Alexander Ruttkay)	444
Beiträge zum Bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa (Soňa Demeterová)	446
Varia archaeologica 3. (Ivan Kuzma)	450
Kristina Marešová: Uherské Hradiště-Sady (Zlata Čilinská)	451
Jenő Fitz: Honorific Titles of Roman Military Units in the 3rd Century (Klára Marková)	453
László Gerevich: A Pilisi ciszterci apátság (Michal Slivka)	455
Eneolit SSSR (Stanislav Šiška)	457
Roman Kenk: Früh- und hochmittelalterliche Gräber von Kudyrge im Altai (Milan Hanuliak)	
Zur frühen Mensch — Tier Symbiose (Soňa Demeterová)	463
Kurt Horedt: Morești (Peter Salkovský)	466
Approaches to the archaeological heritage (Mária Lamiová-Schmiedlová)	468
Tibor Kemenczei: Die Spätbronzezeit Nordostungarns (Václav Furmánek)	473
Keltische Numismatik und Archaeologie (Eva Kolníková)	446

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied

Ročník XXXIII, číslo 2

Vydalo v Bratislave roku 1985

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Vychádza dva razy do roka. Ročné predplatné Kčs 150,—

Hlavný redaktor akademik Bohuslav Chropovský

Výkonný redaktor PhDr. Marta Žilková

Technický redaktor Marián Škultéty

Prebal a väzbu navrhol Pavol Amena

Fotografiu na obálku a kresbu na titulnú stranu vyhotovili J. Krátky a P. Škvareková
Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta
a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz

tlače, Gottwaldovo nám. 6. 813 81 Bratislava

Vytlačili Tlačiarne Slov. nár. povstania, n. p., Martin

© Veda — vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1985

Cena viaz. Kčs 75,—